LAUREN BACALL

SAMA O SEBI

LAUREN BACALL
SAMA O SEBI

BIBLIOTEKA POSEBNIH IZDANJA

Redakcija
Bruno Amerl, Ivan Kušan, Zvonimir Majdak,
Konstantin Miles, Jagoda Zelić-Rukavina

LAUREN BACALL

SAMA O SEBI

S engleskog prevela
ALEKSANDRA LISINSKI

CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
ZAGREB, 1980.

Naslov izvornika
Lauren Bacall
By Myself
Alfred A. Knopf, New York, 1979.
Copyright © 1978 by Caprigo, Inc.

Copyright za hrvatsko-srpsko jezično područje
Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1980.

Mojoj djeci
Stephenu, Leslie, Samu

i u spomen
mojoj majci

1.

Sve što sam znala o filmu su Bette Davis i Leslie Howard (u njega sam, dakako, bila zaljubljena, premda se s njim nikad nisam upoznala). Za mene, petnaestogodišnjakinju, Bette Davis je bila uzor savršene glumice: dramatično hrabra, podrugljive ćudi, kobno tragična, jednom riječju bila je oličenje svega onoga što glumica mora biti. Svaki dan poslije škole prosjedila bih u kinu jecajući i pušeći cigaretu za cigaretom dok bih gledala filmove *Dark Victory** (Pobjeda u sjeni) ili *Jezabel* ili *The Old Maid* (Usidjelica). Popušila bih tako cijelu kutiju, jer je pušenje kod kuće bilo zabranjeno.

Od duhana sam osjećala mučninu, a morala sam biti oprezna da me majka i ujak Charlie ne otkriju. Ali sve je obično rješavao Sen-Sen koji bi jednostavno odnosio vonj duhana iz usta. Jednog jutra, prije odlaska na posao, ujak je ušao u sobu da me poljubi. Zapitao me jesam li pušila. »Naravno da nisam«, odgovorila sam drhćući od straha. Majci koja je bila u susjednoj sobi rekao je kako je sasvim siguran da sam pušila, pa su oboje ušli u moju sobu. »Znamo da si pušila, osjećamo po vonju iz usta.« Zapitala sam se: zašto me Sen-Sen iznevjerio? Grcajući u suzama priznala sam i obećala da više nikada to neću činiti. »Molim te oprosti mi, nikad više«, rekoh majci, na što će ona: »Bolje za tebe da i ne pokušavaš. Djevojka tvojih godina – odvratno – što će biti od tebe? Pristojne petnaestogodišnjakinje ne puše.« O Bože, kako preživjeti to poniženje!

Danima nakon toga, podvijena repa, Charlie i majka pratili su me njuškajući naokolo ne bi li otkrili vonj te vra-

* Naslovi filmova prevedeni su prema izvorniku, a ne kako su, katkad i pogrešno, prezentirani prigodom prikazivanja u nas. – Redakcija

žje trave. Moj prvi sukob sa sindromom Sama Spadea. Hoću li ikada odrasti, postati samostalna, slobodna da radim ono što želim? Hoću li ikada živjeti sama? Puritanski židovski odgoj – to su sputavanja koja »fina židovska djevojka« nosi cijeli život. Da ste Židovka, kao što sam ja, i vaša bi vam majka, baka i stričevi od djetinjstva utuvljivali u glavu: »fine židovske djevojke« ne puše, one se suzdržavaju, »fine židovske djevojke« su čvrsta značaja. Majka bi mi savjetovala: »Nikad ne trči za momkom. Ako te želi vidjeti, nazvat će te, ako ne, zaboravi ga.« Ali što učiniti ako ti je glava prepuna snova o ljepoti, sjaju, ljubavi i uspjehu, a moraš podnositi činjenicu da si previsoka i nezgrapna, velikih stopala i ravnih grudi. (Nisam znala, ali su mi kritičari poslije objasnili da izgledam »poput ždrebeta«.) S petnaest godina bila sam premlada da bih već završila srednju školu, neiskusna i stidljiva, previše prestrašena a da bih znala kako se treba ponašati s momkom na prvom sastanku. Da sam bila sretna, da su se ostvarili moji snovi, znala bih kako se ponašati, zar ne?

Nisam bila djevojka po koju nitko nije dolazio da ide na ples. Jedan je momak bio upravo lud za mnom. Izlazila sam s njim jer drugih nije bilo pa sam ga nastojala učiniti dijelom svog romantičnog sna. Na rastanku bi me poljubio. Bio je drag prema meni, i dosadan, ali me je nazivao pa sam prema njemu bila ljubazna. Približavao se Božić i Nova godina. Kako nisam željela ostati sama (sve su moje prijateljice već imale momke), odlučila sam novogodišnju večer provesti s njim. Imala sam šesnaest godina, »slatkih šesnaest godina«, i dok smo plesali »Deep Purple«, zamišljala sam da je on Leslie Howard.

Zarana sam počela maštati. Svijet mašte bio je mnogo ljepši od stvarnosti. Sjedili smo na kauču u mračnoj sobi, on me zagrlio i poljubio. Mislim da su to činila sva djeca. Rekli smo jedno drugome: »Sretna Nova godina!« Zašto on bar u tom trenutku nije bio Leslie Howard? Već mi je bilo jasno da ne valja ako vas netko voli, a vi prema njemu ne osjećate ništa. Ne valja. Znala sam da više neću moći podnositi ni njega ni njegov dodir. Već sam tada trebala shvatiti da će uvijek biti tako. Morala sam biti ili ludo zaljubljena, ili duboko ogorčena. Nikakva me sredina nije mogla usrećiti. Tako je ta 1941. godina započela s odlukom da ga više ne vidim. Uvijek sam donosila bezbroj novogodišnjih odluka i ova je bila jedna od njih. Druge obično nisam ostvarivala, ali ovu jesam. Za mene nema kompromisa. Dok se ne sredim, radije ću živjeti u snovima nego izlaziti.

Naravno, sve dok se ne zaljubim, kad počinje glad da nekome pripadate. Mašta je zmaj koji visoko leti. Kad nemate ništa osim snova, onda samo sanjarite. Snovi odvlače od svakidašnje jednoličnosti, od spoznaje da majka teškom mukom zarađuje kruh i jedva veže kraj s krajem, da draga baka želi da nađete pristojan posao kako biste pomogli majci. Dobro znate da nemate novaca čak ni da kupite kaput za 17,95 dolara. Snovi su ljepši od stvarnosti, oni su bili moja nada i zato sam sanjarila. Neću dopustiti da mi ih itko oduzme jer oni su samo moji.

Ipak, nisam oskudijevala ni u čemu, samo je novac bio strogo raspoređen. Zapravo, ono o čemu sam maštala nije imalo nikakve veze s mojim stvarnim životom. Majka mi je davala sve što je mogla, čak i više. Bila je ponosna i poštena, cijenjena, nikad nije izgubila smisao za humor usprkos teškoćama u kojima se ponekad našla. Htjela je od mene načiniti poštena čovjeka. Nastojala je da mi omogući sve što može, ali je htjela da to i cijenim i da ne zaboravim i drugo što je nužno u životu. Dakako, nije joj baš bilo pravo što je morala računati na paru niti je bila ljuta, ali o tome ni pred kim nije rado govorila jer se to nikoga nije ticalo. S braćom i sestrama bila je čvrsto vezana, osjećala je da nikada nitko u obitelji neće biti ostavljen na cjedilu. Teoriju »živi i pusti druge da žive« prihvatila bi od svakoga, samo ne od rodbine.

Nikad nisam sumnjala u majčinu ljubav i odanost prema meni, iako to nije pokazivala. Živjeli smo sretno. Baka bi kuhala, pjevala njemačke pjesme i čitala djela na francuskom, njemačkom, rumunjskom, ruskom i engleskom. Kad nisu htjele da ih razumijem baka bi s majkom razgovarala njemački ili rumunjski. Bilo je to rijetko, jer ni obiteljski problemi nisu bili neprestano prisutni. Ni do čega se nije dolazilo lako, za sve se trebalo potruditi, ali je usprkos svemu u kući bilo veselo, bilo je smijeha. U tome su prednjačili majka i Charlie koji je bio majstor u slaganju stihova. Za bilo kakvu priliku napisao bi stihove koji su se rimovali i odgovarali prigodi. Svi su u obitelji imali smisla za šalu. Bili su školovani, imali su zvanja: dva advokata, jedna sekretarica, jedan poslovan čovjek, jedna domaćica. Otac mi je bio Poljak s nešto francuske krvi. Ali ono što sam naučila mogla sam zahvaliti majci.

Baka, djed, sinčić, starija kći i moja majka, kojoj su tada bile dvije godine, napustili su brodom Rumunjsku.

Djed mi je bio trgovac pšenicom, ali je poslovno propao te je iskoristio sav nakit, srebro i zlato koje je još ostalo i odselio se s obitelji u obećanu zemlju, u novi, mladi svijet – Ameriku. Iskrcali su se na Ellis Islandu i prijavili se pod imenom Weinstein-Bacal (što na njemačkom i ruskom znači vinska čaša). Vjerojatno je službenik zapisao samo prvi dio prezimena – ta bilo je mnogo pridošlica i mnogo stranih imena – tako da je obitelj zapisana pod imenom Max i Sophie Weinstein, s kćerima Renee i Natalie te sinom Albertom. Djed Max je posudio novac od vjerske organizacije za pomoć Židovima doseljenicima da je mogao kupiti ručna kolica u kojima je vozio kućne potrepštine i prodavao ih. Nastanio se u groznom dijelu New Yorka.

Majka je iskonski mrzila ta ručna kolica. Katkad bi mi šapnula: »Betty, o tome nemoj nikada nikome pričati.« Činilo mi se to tako dramatičnim. Djed je želio da obitelj živi bolje te se preselio k rođacima u Bronx. Kupio je slastičarnicu i našao mali stan učinivši tako najbolje što je mogao. U Americi su se rodila još dva sina: Charlie i Jack. Baka je radila u slastičarnici, Renee, starija, pomagala je nakon škole, a Natalie – moja majka – bila je još premalena. Djed je godinama bolovao od guše pa je neprestano uzimao lijekove i time oštetio srce. Jednog popodneva vratio se kući iz kina, legao i više nije ustao. Umro je u pedeset i petoj godini.

Novcem od osigurnine koji je baka dobila poslije djedove smrti preuredila je slastičarnicu i preselila se u bolji stan. Bila je hrabra žena. Sva su djeca zarana počela zarađivati, ali su se i školovala. Jack i Charlie išli su u večernju školu i učili za pravnike. Majka je radila kao sekretarica. Tako se upoznala s mojim ocem Williamom Perskeom koji se preko ušiju zaljubio u nju. Bilo joj je dvadeset godina, a baka je govorila da su u toj dobi pristojne djevojke već udane. Otac je radio u trgovini lijekova. Majka se kolebala. Bojala se da ne propusti pravu priliku i zamjeri se ocu pa je pristala na udaju. Uskoro je zatrudnjela i potkraj devetog mjeseca trudnoće, dok je gledala kino-predstavu, osjetila je kako malo, nestrpljivo biće u njoj čini prve pokušaje da izađe u vanjski svijet. Izišla je iz kina i idućeg jutra oko dva sata rodila sam se ja.

Od samog početka majka je znala da je njezina udaja potpuni promašaj. Roditelji se nisu slagali. Majčino srce nikada nije uzbuđeno zakucalo na očev pogled ili dodir.

Zapravo, nije ga voljela, bojala ga se, bio je bezumno ljubomoran, pa je odlučila da više ne rađa, a ovom djetetu koje ima pružit će sve što bude mogla. To je uvijek i činila. Željela je svojoj kćeri dati ono što sama nije imala, naravno koliko je mogla. Braća su joj pomagala i podržavala je. Bila je čvrsta i odlučna značaja. Nekako će već izaći nakraj, samo da bude sigurna da je kći zadovoljna. Tako je žrtvovala svoj privatni život ne želeći da meni išta uzmanjka.

Kako je majka radila, običavala je slati me k veseloj i srdačnoj rođakinji ujaka Billa u Chichester, New York. Ondje sam provodila divne dane u kući s bazenom, u prekrasnoj okolici te sam prvi put zavoljela prirodu i selo. Imala je dvije kćeri mojih godina te mi nije bilo dosadno. Jednog ljetnog dana stigla je majka, sva u suzama, i rekla mi da se rastaje od oca. Imala sam šest godina. Plakala je zbog mene, ne zbog sebe, rekla je da ću oca redovito viđati, a nas ćemo dvije živjeti zajedno. Sjećam se dobro tog prizora.

Nikad nije govorila loše o ocu. Odveć je bila zaokupljena svakodnevnim brigama zarađujući za život. Međutim sebe nije smatrala žrtvom te se tako nije ni ponašala, osim toga to joj ne bi ni dolikovalo. Posjećivali smo rođake u Brooklynu, Connecticutu. Često sam bila kod Jacka i njegove lijepe žene Vere, Ruskinje, i njihove djece. Majka je stalno govorila da obitelj mora biti povezana. Sjećam se njezinih riječi: »Uz obitelj nećeš nikad propasti. Upamti to. Čak ako misliš da je sve izgubljeno, obitelj će ti uvijek pomoći.«

Ocu se izgubio svaki trag. Prestao me posjećivati kad mi je bilo osam godina. Voljela sam ga, danas mi se tako čini, ta bila sam djevojčica i radovala sam se njegovim posjetima. Bio mi je otac. Jednom mi je poklonio sat, ne baš naročito dobar. Nosila sam ga neko vrijeme i onda ga dala majci da ga spremi. Kad sam idući put vidjela oca, upitao me gdje mi je sat, na što sam odgovorila da ga čuva majka. Zatražio je da mu ga dam, što sam i učinila. Više ga nisam dobila natrag.

Nakon razvoda majka je uzela drugu polovicu prezimena, što je učinio i Jack. Tako, kad sam navršila osam godina, postale smo Natalie Bacal i Betty Bacal.

Majka je imala svoj privatni život. Sjećam se kako se uređivala za večernje izlaske u pratnji udvarača, ali njezin

se život nije okretao oko njih. Imala je nekoliko prijateljica s kojima bi jedanput na tjedan igrala bridž. Bile su to pametne žene koje su mukotrpno radile. Dvije su od njih imale nesređen život, pomagale su svojim majkama, muškaraca nije bilo u njihovu životu a nisu se ni nadale da će ih biti. Samo se majka nadala, ali taj put neće biti kompromisa. Taj će muškarac biti vitez na bijelom konju, a ako ne bude, ne treba joj nitko. Naravno, o tome nije govorila, ali je tako mislila.

Najvažnije u životu je poštenje, tome me je stalno učila. Ne smije se lagati, krasti ni varati. Da bi čovjek živio, mora naporno raditi. To je duševno i tjelesno usavršenje. Dati sve od sebe i time se ponositi. Morala sam naučiti cijeniti vrijednost novca. Preteško se do njega dolazi da bi se rasipao, a nikad se ne zna kad će zatrebati. »Štedi za crne dane«, bila je pouka koju još nisam naučila. Majka je imala smisla za humor i uvijek je vidjela i onu drugu stranu, mogući izlaz. Mislim da je zato i uspjela prebroditi teška vremena koja smo prolazili.

Svim novim ona bi se oduševljavala i svemu novome radovala. Podržavala me je.

Kad sam zaželjela postati balerina ili glumica, majka je učinila sve da mi se želja ispuni. Pomagala mi je, hrabrila me, dok su ostali članovi obitelji bili uvjereni da je izgubila razum. Ta u našoj obitelji nikad nije bilo glumica. Baka se zgražala na samu pomisao da Židovka zarađuje za život kao glumica, zar nema nekog pristojnijeg posla? Zar moram ići u plesnu školu, u školu za glumu? To neće svršiti dobro.

Majka je nije slušala. Bila sam njezina kći i prema tome nešto posebno, a k tome sam bila i talentirana. Kad bi me pogledala, oči bi joj zasjale. Odgojila me je u uvjerenju da mogu postići sve odlučnošću i ako znam što hoću. Kad su mi bile tri godine, odvela me je u plesnu školu. Nije me gurala, nije ni mogla, a da je i htjela, ne bi znala odakle početi. S dvanaest godina odvela me je Johnu Robertu Powersu s namjerom da budem manekenka. Činila sam joj se lijepom, kako bi mogao odbiti? Savjetovao joj je da se fotografiram i pošaljem slike raznim agencijama koje se bave reklamnim poslovima. Jadna majka, nije vidjela da pred sobom ima nerazvijenu djevojčicu, velikih stopala, previsoku za svoju dob. Svojom neizmjernom ljubavlju i vjerom u mene uvjerila me da mogu postići sve, ili bar ono što želim.

Ne sjećam se da se ikad tužila, čak i u najtežim vremenima. Kako god bila neraspoložena ili tužna, svoje je raspoloženje prikrivala, nije ga pokazivala. Zapravo, bila je vrlo povučena, ali realist, prihvaćala je stvarnost i pomirila se sa sudbinom, bar dok sam ja rasla. Ali tu sudbinu ne bi prihvaćala za mene ni za šta na svijetu. Borila se. Bilo je i sukoba. Katkad sam bila sebična, razmažena, htjela sam imati ono što sam sebi utuvila u glavu. No kad bi majka uvidjela da nemam pravo, jao meni! »Dijete moje, otišla si predaleko. Priberi se i sjeti tko si i što sama sebi duguješ!«

Cijenila sam je i voljela. Bilo je dovoljno da mi drži ruku i već bih se osjećala sigurnom i zaštićenom.

2.

Moje djetinjstvo bilo je prava zbrka. Prvih pet godina života provela sam u Brooklynu, u ulici Ocean Parkway. Bilježnica koju je majka vodila o mom razvoju za tih pet godina ne obiluje detaljima – imala je previše posla brinući o meni. Sjećam se da su me u jednom razdoblju ranog djetinjstva mučile česte noćne more. Probudila bih se usred noći sva u suzama; čuvši korake u hodniku, otvorila bih oči i vidjela kako bijeli ručnik leti zrakom. Noćne more bile su rezultat svađe između majke i oca. Otac je bio nevjerojatno ljubomoran. Sjećam se kako je tukao majku, kako me je jednom kaznio udarcem remena. Pokušavam biti iskrena i nepristrana, ali može li dijete od tri, četiri ili pet godina razumjeti što se događa između muškarca i žene? Ne sudim o onomu što se zbilo. Ali, ne sjećam se ni nekih velikih izljeva ljubavi ni da su me često mazili i grlili. Ne kažem da mi nikada nisu čitali priče prije spavanja, možda i jesu ali se toga ne sjećam. Uopće se ne sjećam kako sam reagirala kad mi je majka rekla da je ostavila oca. Jedino u što sam sigurna jest da sam uvijek bila vezana za nju, a ne za njega.

Nakon razvoda majka i ja preselile smo se na Manhattan, u novi dom, u kojem sam živjela od šeste do desete godine. To mi razdoblje nije ostalo u posebnoj uspomeni. Oca sam posljednji put u životu vidjela jedne nedjelje kad je došao po mene. Odveo me svojim roditeljima kojih se sasvim blijedo sjećam. Pamtim kako sam se tog dana uvečer vratila kući gledajući kako ga auto zauvijek odnosi iz mog života. Ujak Jack ga je pokušao pronaći kako bi ga natjerao da šalje nešto novaca za moje uzdržavanje, ali bez uspjeha. Ptičica je odletjela. Prvo odbijanje u mom životu.

Majka je počela raditi. Uzela je djevojku da me čuva nakon škole, ali se pokazalo da je djevojka pomalo luda – jedno popodne zaključala me u zahod. Nakon toga majka je zaključila kako je najbolje da me dade u internat. Ondje bih bila s djevojčicama svoje dobi, ne predaleko od kuće. Zvučalo je idealno, Ali, bilo je skupo. Ujak Jack se ponudio da posudi novac. I tako je odlučeno da idem u školu Highland Manor za djevojčice u Tarrytownu, New York, koja je od New Yorka bila udaljena otprilike sat vožnje vlakom. Mjesto i školske zgrade u kojima smo živjeli bili su lijepi. Dijelila sam sobu s djevojčicom po imenu Gloria koja mi je poslije postala najbolja prijateljica. I Gloria je učila plesati. Na kraju svake godine priređena je predstava na kojoj su nastupali svi koji su imali što pokazati. Gloria i ja imale smo svojih pet minuta.

Majka me je posjećivala svake nedjelje i zajedno bismo objedovale u obližnjem restoranu gdje bih obično naručila svoj omiljeni voćni sladoled koji je izgledao ovako: sladoled od čokolade s čokoladnim preljevom i sirupom od bijelog sljeza, sve posipano čokoladom. Nestrpljivo sam očekivala majku. Napokon, imala sam tek osam godina. Bila sam s djecom svih dobi, različitih tipova, i uvijek me zanimalo što rade starije djevojčice. One su imale momke, a ja sam učila, maštala o tome da budem glumica i pjevačica i, naravno, čeznula za majkom. Zbog nečega, ne sjećam se točno, preskočila sam jedan razred, vjerojatno sam prethodnu godinu završila s izvanrednim uspjehom, i tako sam u jedanaestoj godini završila osnovnu školu.

Škola Highland Manor imala je i ljetni logor, Highland Nature, na jezeru Sebago, blizu Portlanda. Otišli smo onamo noćnim vlakom. Uživala sam ležeći na ležaju, gledajući treperenje svjetala u malim gradićima kroz koje smo prolazili. Sve mi se činilo vrlo romantično i pustolovno. Uvijek sam smatrala da ima nečeg tajanstvenog u vlakovima koji noću prolaze kroz gradove i sela. Što li se samo događa iza tih osvijetljenih prozora, kakvim se životom ondje živi?

Voljela sam sport, igrala odbojku, košarku, bejzbol i obožavala sam plivanje. Prema pravilu, trebalo je proći test da bi se dobilo dopuštenje za plivanje od pristaništa do splavi. Čak se i danas jasno sjećam tog jutra: skupine djevojčica čekaju da na njih dođe red. Nisam znala hoću li uspjeti, ali nakon dvije godine plivanja oko doka bila

sam prilično spremna. Na redu je bila djevojčica ispred mene. Zamašaj joj je bio lijep i pravilan, i nije bilo dvojbe u njezin uspjeh. Pozorno sam je promatrala da vidim kad uzima zrak, kako okreće glavu, pomiče stopalo. Došao je red na mene. Spustila sam se niz ljestve i plivala točno kao i ona. Začudo, uspjela sam. Odsada pa nadalje splav je bila moja. Prvi korak dalje od djetinjstva.

Svaki se tjedan održavala neka predstava – bilo dramska i recitali ili plesovi. Sjećam se da sam posljednje godine svoga boravka u Highlandu Nature sašila šal za ples. Osjećala sam se kao u pravoj predstavi, bila sam tako odrasla. Pozornica kao da je pripadala samo meni. Bilo je zaista izvanredno. Glazba je bila romantična i s užitkom sam plesala, a i glumila sam u jednoj predstavi te sam skupila svoju dugu kosu u rep kako bih nalikovala na Ann Harding. Uokolo su gorjele logorske vatre, zatim noćni izleti kanuom, spavanje pod zvijezdama, prije doručka umakanje u hladno, čisto jezero. Nikad poslije nisam bila tako bezbrižna kao onda niti ću vjerojatno ikad biti.

Odlučeno je da nakon Highland Manora pođem u gimnaziju u New York. Majka i ja živjet ćemo s bakom i ujakom Charliejem i zajednički ćemo snositi troškove. Ići ću u gimnaziju Julia Richman, smještenu na križanju 67. ulice i Druge avenije. Tako je majka našla stan na raskršću 84. ulice i Avenije West End. Jedna soba bila je za ujaka, druga za majku i baku, a do ove, odijeljena staklenim vratima, bila je mala sobica za mene. Prvi put u životu imala sam svoju vlastitu sobu. Majka mi je kupila kanarinca kojeg sam zvala Petie. Bio je moj prvi kućni ljubimac. Pričala bih mu, a on bi mi pjevao. Ponekad bih zatvorila prozore i puštala ga da leti po sobi. Bilo ga je poslije paklenski teško uloviti, ali osjećala sam da i on ima pravo na malo slobode. Jednog groznog dana, vjerojatno misleći da je dovoljno izvježban i privržen, nisam dobro zatvorila prozor, i on je odletio. Nikad ga više nisam vidjela. Strašno sam plakala. Majka ga je pokušala nadomjesiti novim, ali taj nije bio kao onaj.

Dobro pamtim te godine kad sam živjela s bakom. Kuhala je izvrsno. Kako sam bila njezina mezimica, pekla mi je najfinije kolače koje sam ikad okusila, kuhala sarmu, valjuške punjene sirom. Nikad poslije nisam jela nešto tako dobro. Katkad bi me posjela na koljena kao da jašem i pjevala mi staru njemačku dječju pjesmicu:

Bettelein ging allein
In die weite Welt hinein,
Stock und hut
Steht ihr gut.
Ist ganz wohl genut
Aber Mutter weinet sehr.
Hat ja nun kein Betty mehr
Wünsch ihr Glück,
Sagt ihr Blick
*Kehr nur bald zurück.**

Baka bi tu pjesmu pjevala točno tako kao što sam navela, osim dva stiha koja bi nekad promijenila. »Betty plače jer joj majke nema više.« Čini mi se da je bilo tako.

Promatrala sam je dok je sjedila u naslonjaču i čitala knjigu za knjigom, svaku na drugom jeziku. Govorila mi je kako majka naporno radi i kako joj uvijek moram pomagati. Baka je bila prilično pobožna. Svakog petka navečer palila je svijeću za djeda. Počešljala bi svoju dugu kosu i skupila je u okruglu pundžu, nikad ne gledajući u zrcalo, obukla bi kaput, stavila šešir i pošla u hram.

Na crkvene blagdane jeli smo određena jela. Baka je bila čvrsta karaktera koji nije često pokazivala, ali kad bi planula, bila je upravo divlja. U tom bi trenutku sve godine napetosti, teškog rada i brige izbile na vidjelo.

Živjeli smo skučeno i ni za koga nije bilo mjesta da bude nasamo sa svojim brigama. Na dan kad se kralj Edward odrekao prijestolja zbog Wallis Simpson dojurila sam kući. Baka je sjedila kraj prastarog radio-aparata, Atwater Kent, i sjela sam kraj nje. Kralj je govorio, a djevojčica i starica, kao i mnogi širom svijeta, sjedile su i jecale.

Za mene je to bila najromantičnija priča koju sam ikad čula. Odreći se prijestolja zbog ljubavi. Danima i tjednima nisam prestajala misliti o tome.

* Mala Betty ode sama
u taj dalek svijet,
štap i šešir nosi sobom
na taj dalek put.
Kroči sretna, zadovoljna,
ali majka osta sama.
Suze roni, plače...
Nema Betty više.
Zaželi joj sreću,
zaželi joj da se brzo vrati.

U godinama moga razvoja na mene je najviše utjecao ujak Charlie. Bio je pravni zastupnik gradonačelnika New Yorka La Guardije. Izgledao je privlačan onako plav, svjetlucavih plavih očiju, srednje visine, vrlo inteligentan i duhovit, oštrouman, duhovit i zabavan. Uvijek me mogao natjerati na smijeh. Govorio mi je da sada, kad sam u srednjoj školi, moram svakoga dana čitati *The New York Times* i znati što se događa u svijetu. Kako sam mu mogla reći da mene zanima samo moj mali svijet i moja budućnost? Nije bilo mjesta ni za šta drugo. Franklin Delano Roosevelt bio je moj bog, moj otac, djed, istinski junak. Rasla sam uz njega. Sjećam se da je na izborima 1940. godine Roosevelt trebao održati govor na Madison Square Gardenu, i Charlie je za tu priliku nabavio ulaznice. Bili smo daleko od pozornice, ali u istoj zgradi s Rooseveltom. Hodao je s pomoću štapa a pomagao mu je i jedan od njegovih sinova. Vidjela sam ga i čula. Nikada neću zaboraviti uzbuđenje zbog tog događaja, uzbuđenje koje mi je priuštio Charlie.

Charlie je izlazio s djevojkom po imenu Rosalie. Bila je Talijanka, katolkinja, i baka to nije mogla podnijeti. Svima je bilo očito da se silno vole, ali vjenčanje nije dolazilo u obzir jer ona nije bila Židovka. Takvo što se nikad nije dogodilo u našoj porodici. Predrasuda je bilo svagdje. Ni Rosaliena majka nije bila naročito oduševljena tom vezom. Ali, Rosalie i Charlie su bili sigurni da će se vjenčati. Charlie je dovoljno dugo živio sa svojom majkom, sestrom i nećakom i imao je pravo na svoj osobni život. Njihovo vjenčanje bilo je prvo kojemu sam ikad prisustvovala. Rosalie je bila lijepa, prekrasna, i ja sam je obožavala. Za vjenčanja sjedila sam na počasnom mjestu. Baka je sjedila u jednom redu, a Rosaliena majka u drugom, ni jedna od njih nije okrenula glavu, i tako su se Charlie i Rosalie vjenčali. Ljubav sve pobjeđuje. Nakon medenog mjeseca Rosalie se preselila k nama dok ne pronađu stan. Mi smo i tako trebali seliti jer majka nije mogla sama plaćati stan, a ni okolica nije bila najsigurnija.

Ni stan u kojem smo živjeli prije ovoga u 84. ulici nije bio previše siguran. Svakako ne za djevojčice. Često sam se, poput mačke, penjala preko ograda zajedno s dječacima. Pazikuća je bio vrlo ljubazan prema meni. Jednog popodneva pozvao me u svoj stan u prizemlju. Smatrala sam to vrlo uzbudljivim jer nikad prije nisam bila ondje. Pušio je, posjeo me u krilo i zapitao me želim li povući

dim. Naravno, željela sam, pa to je prava avantura. Mislila sam da nije ništa loše u tome što mu sjedim u krilu, ali kad me zagrlio i ruku spustio na moju nogu, prestrašila sam se. Nisam bila starija od osam godina, ali sam znala da to nije u redu. Pobjegla sam, dotrčala u stan i sve ispričala majci i Charlieju. Ne možete zamisliti njihov bijes. Taj događaj ubrzao je namjeravanu selidbu. Kako sam se do gimnazije uvijek vozila autobusom ili podzemnom željeznicom, često sam bila izložena uobičajenim situacijama, muškarcima koji se skrivaju iza novina, pitajući me želim li novac za sladoled. Bila sam pripremljena na takve događaje, ali sam ih se uvijek bojala. Kad bih se vraćala kući podzemnom željeznicom, morala sam pješačiti od Broadwaya do Avenije West End. Čim padne mrak, morate zaista biti oprezni. Muškarci često iskrsavaju iz podnožja zgrada i iz pokrajnih ulica. Jedne noći, dok sam hodala niz taj beskonačni blok kuća, slijedio me muškarac u automobilu, polako vozeći tik do mene, i zvao me blagim, sugestivnim glasom. Mislila sam da neću sretno stići do vrata zgrade. Nakon takvih iskustava bilo je jasno da se moramo odseliti. Majka je bila na smrt uplašena.

Našli smo stan u 86. ulici, odmah ispod Šeste avenije. Stan je bio malen: dnevna soba, dvije male spavaće sobe (jedna za majku i mene, druga za baku). Ali bio je udoban, iako je buka s Avenije bila gotovo neopisiva. Majka je imala divnu sposobnost da i najsumornije mjesto učini ugodnim. Novaca nije bilo za skupo pokućstvo, ali je zato majka znala urediti stan. Nabacala je na kauč jastuke, postavila ukrasne pepeljare i kutije za cigarete na stolove, objesila obiteljske fotografije, s malo novaca učinila je sve što je mogla da stvari ne izgledaju tako turobno. U tom sam stanu provela dvije zadnje godine gimnazije. U školi sam stekla dvije vrlo bliske prijateljice. Jedna se zvala Sylvia Berne čija bi baka Ruskinja, kad god bih je posjetila, poslužila vruć čaj u čašama, na ruski način. Sve svoje slobodno vrijeme Sylvia i ja provodile smo zajedno, kao sestre. Jednom smo zajedno otišle u kupovinu k Macyju. Majka je rekla da mogu kupiti suknju i pulover ako je cijena povoljna. Osjećala sam se vrlo odraslom. Da bismo stigle do robne kuće Macy, ušle smo u podzemnu željeznicu i vodile »intelektualan« razgovor. Vjerovale smo da ćemo, kad stignemo do odredišta, ostaviti dojam iskusnih svjetskih žena. A to nije lako kad imate četrnaest godina. Sve je prošlo sjajno; u svoj onoj gužvi oko kupovanja uspjele

smo naći upravo ono što smo željele. Kako smo htjele biti sestre, a i pravile smo se da jesmo, oblačile smo se jednako. Kupile smo jednake plisirane suknje, Sylvia boje šljive, a ja maslinasto-zelenu, i iste šetlandske pulovere s mornarskim ovratnicima; ona svijetloplav, a ja žut. Kombinacija je bila više nego uspjela, nosile smo suknje i pulovere sve dok se nisu počeli raspadati. A budući da smo ih nosile u isto vrijeme, gotovo smo i same počele vjerovati da smo sestre.

Moja druga prijateljica bila je Betty Kalb. Njezina obitelj bila je velika, a imala je i dva starija brata. Iako su imali više novaca od nas i veći stan a i bolje su se oblačili, Betty i ja bile smo jako povezane. Imale smo iste želje, iste snove, htjele smo postati glumice: ona filmska, a ja kazališna glumica. Obje smo ludovale za Bette Davis. Gledale smo njezine filmove, oponašale je, glumile prizore iz njezinih filmova točno onako kako bi to ona radila.

Još nikad nisam imala pravog momka, nije ni čudo. Ići u školu u kojoj je osim mene bilo još pet tisuća djevojčica, a nakon nastave kući. Očito nisam imala priliku da ga upoznam. Čak kad bih kojega i upoznala, bilo je to uvijek preko prijateljice. Jedanput ili dvaput otišla sam na neki potpuno bezvezni sastanak koji se gotovo redovito ne završava dobro. Nikad nisam znala što trebam reći, a takvi su bili i momci s kojima sam izlazila. Osim toga bila sam mlađa od svojih prijateljica za dvije godine ili čak i više – premlada da imam momka.

Zadnju školsku godinu bila sam uznemirena i usamljena. Kad bi sjalo sunce, željela sam biti vani. Kad bi kišilo, željela sam gledati filmove Bette Davis. Bila sam dobar učenik, dakako, ne od onih koji za kraj godine dobivaju nagrade, ali sam uvijek dobro prolazila bez velikog truda. Jedino do čega mi je bilo stalo bila su subotnja prijepodneva kad sam išla u kazališnu školu u New Yorku. Majka se s tim bila složila, i tjednima sam živjela samo za te subote. Ondje sam se prvi put okušala u improviziranju, prvi put sam učila prizore napamet i igrala uloge svih mogućih dobi. Bilo je zabavno, ali i vrlo kratko, samo nekoliko sati na tjedan.

Nastavila sam učiti ples. Posljednje mi je godine u baletnoj školi učitelj bio veliki stari ruski plesni umjetnik Mihajlo Mordkin, partner slavne Pavlove. Zajedno s ostalim djevojkama obukla bih dres i stajala uz prečku na vrhovima prstiju ispred ogledala, a Mordkin bi nas vodio.

Ponekad se ponašao ekscentrično. Jednom je za vrijeme nastave izvukao nogu drvene stolice, zatim sjeo na novonastali tronožac i počeo svirati na nevidljivoj violini služeći se nogom od stolice umjesto gudala, mumlajući, potpuno obuzet glazbom. Inače je bio vrlo strog. Pokušavala sam nagurati što više vate u svoje baletne papučice – imala sam vrlo duge prste – tako da bih svaki put stajala na prvom članku drugog prsta, umjesto na vršcima svih pet. Bilo je to mučenje. Nikad se nisam mogla okrenuti na vršcima prstiju, a da nakon niza pirueta ne dobijem vrtoglavicu. Zvuči grozno, a mora da je tako i izgledalo.

Pri kraju godine majka je došla po mene i pitala Mordkina što misli o mojim sposobnostima. »Gospođo Bacal«, rekao joj je »Bettyni prsti su stalno povrijeđeni, oni nisu građeni za balet. Ona nikad neće biti izuzetna balerina. Bolje je da to zaboravite.«

I sama sam već neko vrijeme znala da nisam građena za balet, ali je bilo grozno čuti kad to kaže netko drugi. Tako je to, dakle, bilo. Nisam mogla sve, prema tome morala sam zaboraviti taj san. Odsad ću sanjati da plešem u mramornoj palači s Fredom Astaireom. U tim snovima, sanjanim gotovo svake noći, uvijek sam bila obavijena metrima lepršavog šifona, uokolo su bile velike dvorane sa stupovima, a Fred Astaire i ja plesali smo najzamršeniji, najromantičniji ples u kojem me bacao u zrak i cijeli mi je san bio beskrajno kovitlanje na najbolju Gershwinovu glazbu.

Nastavila sam trošiti energiju na glumu. Na kraju godine učenici njujorške kazališne škole priredili su predstavu za roditelje. Pripremila sam prizor trovanja iz *Romea i Julije*. Tjednima sam radila na tome, za vrijeme nastave, u školi, na ulici (čudim se da me nije pregazio kamion), kod kuće. Došao je dugo očekivani dan i moj trenutak. Počela sam monolog tresući se i dovršila ga. Majka, baka, Charlie i Rosalie, Jack i Vera gledali su me iz publike. Vjerojatno je bilo strašno, ali sam uspjela i znala sam da ću nastaviti. Ništa me ne smije zaustaviti.

Bila sam nezadovoljna redovnom školom, dijelom zbog toga što mi život u njoj nije bio ni dovoljno stvaran ni dovoljno izmišljen. Jednog sam tjedna triput izostala s nastave, otišla sam u zoološki vrt i gledala filmove Bette Davis. Napisala sam ispričnicu da sam bolesna i potpisala majku. Obično sam ujutro dočekala poštu, no jednom nisam. Stiglo je pismo od direktora kojim je obavještava

o mojim izostancima i poziva na razgovor. Kakav prizor. Moje suze: »Majko, oprosti mi, to nikad više neću učiniti.« Pitanja o ispričnici. Moje priznanje da sam se potpisala umjesto nje. Majka: »Znaš li da je to protuzakonito? Da se zbog toga ide u zatvor?« Što je to bilo u meni, zašto sam i kako to učinila? Bilo je to više nego čudno za djevojku koju su odgajali da bude poštena i istinoljubiva. Je li to bio samo nestašluk ili, nedaj bože, crta očeva karaktera u meni? Događaj me podsjetio na vrijeme kad mi je bilo otprilike jedanaest godina. Običavala sam s prijateljima šetati po jeftinim robnim kućama gdje se moglo kupiti gotovo sve za samo pet ili deset centa. Kako nisam imala novaca, promatrala sam sve te primamljujuće stvari na policama i zamišljala kako bih ih kupila. Na jednoj tezgi bile su izložene jeftine male pernice. Kako nikad u životu nisam imala pernicu, silno sam je željela. Tako silno da sam je uzela. Vjerojatno je većina djece jednom u životu počinila nešto slično. Toliko je primamljivih stvari koje se mogu kupiti, a kad nemate novaca, sve su one izvan vašeg dosega, čak i bijedna pernica. Došla sam kući kao i obično, i majka je opazila pernicu. Stavila mi je obje ruke na rame, pogledala me i rekla:

»Odakle ti pernica?«

»Našla sam je«, odgovorila sam lagano skrećući pogled.

»Gdje si je našla?«

»Na ulici, majko.«

»Lažeš, Betty. Sasvim je nova. A sad mi reci odakle ti?«

Brada mi se tresla, nisam to mogla spriječiti, bila sam uhvaćena i uplašena.

»Uzela sam je u robnoj kući«, odgovorila sam najtišim mogućim glasom, glasom koji samo ptice mogu čuti.

»Dobro, dakle, a sad idi natrag i vrati to što si uzela. Vrati prodavačici, objasni joj da si to uzela i ispričaj se.«

»Kako mogu? Kaznit će me. Zar ne bih mogla samo spustiti pernicu na tezgu i otići?«

»Ne, učinit ćeš kao što kažem. Bit će to dobra škola. Uzimanje tuđega zove se krađa i protuzakonito je. Ako sada vratiš pernicu, neće ti učiniti ništa.«

Otišla je sa mnom do robne kuće. Ušle smo zajedno. Mirno je stala sa strane promatrajući me kako razgovaram s prodavačicom. To iskustvo nisam nikad zaboravila niti se tako nešto ikad ponovilo. Suočiti se s istinom u

pravom trenutku vrlo je važno. Rano sam shvatila pouku. Majka mi je dala čvrste temelje. Gdjekad sam znala zastraniti, ali teško je bilo odrasti. I sad je teško.

U gimnaziji sam se bavila novinarstvom. Neko sam vrijeme, naime, žarko željela biti novinar. Povod za to bili su vjerojatno stripovi i film *His Girl Friday* (Djevojka petkom). A kad sam prije mnogo godina vidjela Lorettu Young u *The White Parade* (Bijela parada) i divila se njezinoj ljepoti, hrabrosti, odanosti, znala sam da ću biti bolničarka. Ali kad sam prvi put u životu vidjela krv, postalo mi je mučno. San o bolničarki je nestao.

Sve te želje dolazile su od očajničkog nastojanja da budem netko i nešto, da budem ličnost, da nađem svoje mjesto u životu. Mladost živi na snovima, i to je njihova najbolja strana. Bila sam sigurna da će se moja maštanja ostvariti, bar jedno od njih. Jasno je da su moja maštanja istekla iz poistovjećivanja s filmovima i nekim zvijezdama. Tako je npr. bilo kad sam prvi put vidjela Margaret Sullivan na filmu.

Bila je izvanredna glumica i sviđao mi se njezin lik. Željela sam izgledati kao ona. Godinama sam nosila dugu kosu. Dakle, vrijeme je da promijenim frizuru. Oklijevala sam znajući da će se majka i baka ljutiti. Napokon sam odlučila: ošišat ću se. Majka mi je dala novac, otišla sam k frizeru. Bila sam vrlo uzbuđena: krenut ću iz 86. ulice kao ja, a vratit ću se kao Margaret Sullivan. Uzbudljivo. Sjela sam na stolac i rekla frizeru što želim. Pokazala sam mu sličicu Margaret Sullivan. Pogledao me je i rekao: »Jeste li sigurni da želite takvu frizuru?« »Da, odrežite *sve*.«

Uzeo je škare i počeo. Ošišao je jednu stranu. Bilo je grozno, ali kad ošiša i drugu, sigurno ću izgledati dražesno. Napokon je i to svršio. Pogledala sam se u zrcalo. Bila je to frizura Margaret Sullivan, u redu, kosa odrezana sasvim ispod ušiju, sa šiškama. Ali mojem licu takva frizura sasvim sigurno nije pristajala. Prekasno, morala sam kući izdržati kritiku. Kad su me baka i majka ugledale, vrisnule su od zaprepaštenja. »Zar si luda, kako si mogla odrezati svoju lijepu kosu? Što ti je palo na pamet?«

»Htjela sam samo izgledati kao Margaret Sullivan. Dosadila mi je duga kosa, nisam više dijete.«

Frizura je zaista bila strašna, izgledala sam ružno i mrzila sam je. Nadala sam se da će kosa brzo narasti. I jest prije završetka gimnazije. I tako sam izgledala čudno i smiješno, s kosom ili bez nje.

Filmovi su, naravno, bili najjeftinija zabava, jer su ulaznice stajale samo dvadeset pet centa. Gotovo da i nisam imala neku sklonost prema kazalištu jer za to jednostavno nisam imala dovoljno novaca. Izuzetno sam uživala gledajući 1939. godine Johna Gielguda u ulozi Hamleta. Ulazak u pravo kazalište, tapetirane stolice i zavjesa iza koje je bila magična pozornica Broadwaya, a na njoj John Gielgud kao Shakespeareov Hamlet. Bilo je to preveliko uzbuđenje. Činilo mi se da se tisuće ljudi gura unutra. To je napokon pravo kazalište, ono o kojemu sam maštala i koje sam stvarala u svojoj glavi.

Došla sam do svog sjedala čvrsto držeći program. Svjetla su se pogasila, žamor je utihnuo, pažnja gledalaca usredotočila se na pozornicu, nastala je tišina i neki osjećaj strahopoštovanja. Osjetili smo moć glumaca kojom utječu na ljudske živote u kazalištu. Dok se zavjesa dizala, u zraku se moglo osjetiti uzbuđenje. Drugo je ovisilo o glumcima, a oni su mogli gotovo sve, bili su u stanju voditi gledaoce kamo su god htjeli i pobuđivati u njima osjećaje koje žele, bilo je nezaboravno. Toga sam dana dva i pol sata prestala postojati i gotovo nestajala sa svog balkonskog sjedala. Čak me ni pljesak na kraju svakog čina nije vraćao u stvarnost. Hoće li ikad moje mjesto biti na pozornici? Hoću li biti približno tako dobra?

Gielgudova izvedba bila je tako dirljiva da sam, unatoč mladosti i nemogućnosti da potpuno razumijem Shakespeareov jezik, izišla iz kazališta omamljena, natrčavajući na ljude, zastajkujući tako da su se drugi spoticali o mene, gotovo nesvjesna gdje se nalazim. Poslije sam, naravno, shvatila da je Gielgudov Hamlet jedna od najbolje odigranih uloga svih vremena i još danas vidim ljepotu njegova lika i potpunu udubljenost u ulogu. U obližnjem kazalištu Leslie Howard također je glumio Hamleta. Čudno je da sam to propustila, možda zbog glasina da u toj ulozi nije bio naročito dobar, a možda se kod svog idola nisam željela suočiti s istinom.

3.

Napokon sam maturirala, i to je bio kraj školovanja i početak traženja onoga što mi je sudbina odredila. Fotografirali su nas za školski godišnjak zvan »Svjetlo reflektora«, a ispod svake fotografije bio je ispisan tekst koji je trebao objasniti bit naših ličnosti. Ispod moje je pisalo: »Dobar način da se pobijedi. Hoće li se ostvariti snovi o glumačkom pozivu?«

Neko sam vrijeme razmišljala o koledžu (još jedno maštanje). Život u koledžu (samo romantika, bez imalo rada), to bi mi odgovaralo, ali bilo je besmisleno pretvarati se, znala sam da za mene nisu nogometne utakmice ni život u tuzi i jadu. Sve to nije imalo ničeg zajedničkog s mojim ciljem, pa sam prestala o tome razmišljati.

Majka je pristala da se upišem na Američku akademiju dramskih umjetnosti. Bit će teško zbog novaca, ali uz pomoć Jacka i Charlieja nekako ćemo izići na kraj. Odlučila sam da moja primanja budu mala, samo ono najnužnije. Bit ću redoviti student i najzad ću svoje slobodno vrijeme posvetiti učenju o kazalištu. To mi je bilo i potrebno. Godine u kojima sam subotom išla u njujorško kazališnu školu dale su mi neko uporište, ali rad na akademiji trebalo je biti sasvim nešto drugo. U međuvremenu bila sam upravo zaražena oponašanjem Katherine Hepburn i Bette Davis. Oponašala sam ih pred svakim tko je imao strpljenje da me gleda. Dakako, majka i Charlie bili su mi najvjernija publika.

Zadnje godine našeg školovanja u gimnaziji Betty Kalb i ja pročitale smo u novinama da Bette Davis dolazi u New York. Odsjedala je uvijek u hotelu Gotham, a pratila ju je prijateljica Robin Byron, znanica mog ujaka

Jacka. Molila sam Jacka, nagovarala, preklinjala ga da nekako uredi kako bismo vidjele svog idola. Dok smo čekale odgovor, Betty i ja zauzele smo hotel Gotham. Jednog popodneva, dok smo se šunjale po predvorju, Bette Davis je ušla i otišla ravno prema dizalu. Pojurile smo za njom drščući vozile se s njom do desetog kata. Nosila je mali crni šešir, kosu je s pomoću crne vrpce počešljala prema natrag, bila je niža nego što sam mislila, ali to lice bilo je preda mnom, lice kojem sam se toliko puta divila na filmu. Zurile smo u nju. Dizalo je stalo na desetom katu, izišla je. Mi smo se zaustavile na jedanaestome, sjurile niz stepenice i vidjele je s leđa kad je zamakla u svoj apartman. Hihotale smo se pokušavajući se pribrati od uzbuđenja kad smo odjednom shvatile da nas promatra liftboj. Ali sve to nije važno. Bette Davis je bila prekrasna, upravo onakva kakvom smo je zamišljale. Morale smo je vidjeti, pa makar umrle.

Napokon se javio moj dragi ujak Jack. Razgovarao je s Robin koja ga je uvjeravala da je Bette Davis vrlo zaposlena, ali je ipak nešto uredila. Možemo doći u hotel u subotu popodne u četiri sata.

Kad smo to saznale, zahvatila nas je prava histerija, sate smo provele telefonirajući, pitajući se što obući, kako se počešljati, što reći? Pokušavale smo se odviknuti da hodamo kao Bette Davis, njezina načina govora i nastojale smo da budemo onakve kakve jesmo. Još nikad nisam osjetila takvo uzbuđenje. Moj san se počeo ostvarivati!

Ujak Jack me je upozorio da se lijepo ponašamo. »Nemojte napraviti budalu od sebe. Robin nam je učinila veliku uslugu. Nemojte me osramotiti. Reci Betty Kalb da se ponaša smireno.« Govorio je između ostalog da budemo mirne. Dakle, moramo *glumiti.*

Oh, da sam bar izgledala odraslija. Betty je bila lijepo razvijena, građena poput Bette Davis, a ja visoka, nespretna petnaestogodišnjakinja.

Došla je subota. Mama i baka danima ništa drugo nisu slušale osim priče o Bette Davis. Betty je došla po mene. Htjela sam izgledati što produhovljenije, ali kako u mojoj garderobi nije bilo ničega što bi odgovaralo toj viziji, obukla sam svoj najbolji kostim. Moja prijateljica izgledala je mnogo bolje od mene, tako mi se bar činilo. Sama sebi nisam izgledala kao osoba koja bi se mogla posvetiti glumačkom zvanju.

Stigle smo u hotel i zamolile službenika na recepciji da nazove Bette Davis i kaže joj da je stigla gospođica Ba-

cal s prijateljicom na zakazani sastanak. Samo da ne zadršćem, mislila sam. Što ako se Betty onesvijesti? Rečeno nam je da pođemo gore. Ovaj put smo liftboju pogledale ravno u oči i rekle: »Deseti, molim.« Tako smo bile zaokupljene mislima kako ćemo se predstaviti, kako oprostiti na odlasku, sad odjednom nismo mogle ni razgovarati. Dizalo je stalo na desetom katu. Izašle smo i pomalo drščući od uzbuđenja krenule hodnikom do broja 1009–10. Stisnule smo jedna drugoj ruke, duboko uzdahnule, popravile kosu – a ja sam napokon smogla hrabrost i pozvonila. Drhtala sam od glave do pete kad su se vrata otvorila i pojavila se Robin. Nasmiješila se, upoznala sam je s Betty, a onda nas je uvela u sobu kojom je dominirala sofa s dva oveća naslonjača. Sjela sam na rub, Betty na drugi kraj. Odjednom su se vrata otvorila i pojavila se Bette Davis, najbolja glumica svijeta, hodajući kao kraljica filma. Oh, Bože!

Smjesta smo ustale, rukovale se i Bette Davis se uputila k sofi. Sjela sam ponovno na istu stolicu dok se Betty primakla »kraljici«. Bette Davis je bila otvorena, jednostavna i vrlo simpatična. Ispitivala nas je kako smo, što radimo i ispripovjedila kako je čula od Robin da želim postati glumica. Odgovorila sam jedva čujnim glasom da želim te da subotom idem na satove drame što ću nastaviti dok ne završim školu. Betty je bila mnogo razgovorljivija od mene, činilo se da ima mnogo toga reći. Nisam mogla usta otvoriti. Bila sam tako nervozna da su mi ruke drhtale. Ponudila nas je čajem, ali se nisam usudila dodirnuti šalicu iz straha da mi ne padne ili da ne prolijem čaj. Pokazala mi je rukom da sjednem pokraj nje. Ne znam kako sam se stvorila u njezinoj blizini. Rekle smo da smo sve njezine filmove gledale po nekoliko puta. Tišina je bila beskonačna. Što se dogodilo sa mnom? Ništa nisam mogla smisliti ni reći.

Bette Davis je bila vrlo strpljiva. Rekla je: »Ako želiš glumiti, pokušaj raditi u toku ljeta u nekoj kazališnoj kući. To je najbolji način da se izuči zanat.« Uzbuđeno sam odgovorila: »Da, to sam upravo htjela, početi glumiti u nekom kazalištu, a onda otići na film, kao što ste i vi učinili.« »Budi sigurna da je to ono pravo što želiš u svom životu«, rekla mi je i dodala: »To je težak posao i čovjek je u tom pozivu osamljen.« Sjetila sam se što je jednom rekla u intervjuu govoreći o svom životu: »Imam na kaminu dva 'oskara', ali me ne griju zimi kad je hladno.« Tišina je po-

stala još mučnija. Robin me je pogledala, znala sam da je vrijeme za odlazak. Rekla sam: »Najljepša vam hvala, miss Davis. Hvala vam što ste imali strpljenja i vremena za nas.« Betty je rekla gotovo isto. Rukovale smo se, Robin je otvorila vrata i našle smo se u hodniku.

Betty je potrčala hodnikom i negdje pri kraju počela vrištati od uzbuđenja. Užasnula sam se, Bette Davis nas ne smije čuti. Smirila sam Betty, ušle smo u dizalo, izjurile van i otišle u najbližu trgovinu gdje smo mogle sjesti. Kakvo olakšanje! Teško iskušenje je prebrođeno. Obje smo u isti tren počele govoriti. »Ja više nikada neću oprati ruke.« »Ni ja.« »Zar nije bila divna? Jesi li opazila kako hoda?« »Kakvo je mišljenje stekla o nama?«

»Zašto je nisam pitala koji joj je film najdraži?«

»Zašto je nisam pitala kako je biti velika glumica i kako je raditi na filmu?«

»Zašto sam bila tako nervozna? Mislit će da sam glupa.«

»Želim biti kao ona.«

»Moram joj pisati i zahvaliti se.«

»Ne smijemo dopustiti da nas zaboravi.«

»Kad idući put dođe u New York, možda nas se sjeti i pozove nas.«

Bila sam neizmjerno zahvalna Bette Davis što nam je omogućila da je vidimo i porazgovaramo s njom. Meni je to značilo vrlo mnogo. Nadati se sjaju pozornice i slavi filmske zvijezde nenadmašiva su i neodoljiva maštanja. Kakve emocije! Za taj osjećaj znaju samo djeca koja su nešto bezgranično željela ili su se htjela s nekim poistovjetiti. To je više od ambicija. Javlja se još u školsko doba kad vam je daleko bilo kakva pomisao na rad, ali osjećate da se sve više približavate »zlatnom prstenu« i da će taj prsten jednoga dana biti vaš. Sve izgleda moguće, ali ste razočarani i još ništa niste u stanju učiniti.

Javila sam se Jacku zahvalivši mu i rekavši da sam njegov doživotni dužnik. Ni kruna puna dijamanata na glavi male princeze koju bi dobila od svog princa ne bi mi značila više. Sve sam ispričala majci i baki. Dakako, izostavila sam Bettin ispad, to su saznale mnogo kasnije. Napisala sam pismo Bette Davis, onakvo kakva pišu svi obožavatelji glumaca. Prepravljala sam ga dvadesetak puta birajući svaki put najljepše riječi kojima sam joj zahvalila na vremenu provedenom s njom. I Betty je napisala pi-

smo, pa smo oba poslale u Maine gdje je Bette Davis imala kuću u kojoj je najviše boravila. Nakon tjedan dana poštar je donio plavu kovertu nepoznata rukopisa. Bette Davis zahvalila je na ljubaznim riječima napomenuvši da se obradovala našem susretu, poželjevši mi sreću i na kraju dodala: »Nadam se da ćemo se opet sresti.« Nisam jednostavno mogla vjerovati. Spremila sam pismo i pročitala ga stotinjak puta. I Betty Kalb je dobila pismo.

Otkako sam primila odgovor, još sam se više divila Bette Davis.

4.

Iduća drama koju sam gledala nekoliko godina nakon *Hamleta* bila je *The Philadelphia Story* (Filadelfijska priča) s Katherine Hepburn, meni vrlo dragom glumicom. Opet sam se smjestila na balkon, ali je atmosfera u kazalištu bila potpuno drukčija od one kad sam gledala Gielguda. Bilo je uzbudljivo vidjeti filmsku zvijezdu uživo, na pozornici. Kako je predstava bila najavljena kao komedija, gledaoci su se tako i pripremili.

Katherine Hepburn bila je predivna, tajanstvena, predavala se glumi i činilo se da glumi samo za vas. Bila je lijepa, a u isto vrijeme smiješna i dirljiva. Tumači muških uloga za mene su bila nova imena: Joseph Cotten i Van Heflin. Drugu žensku ulogu glumila je Shirley Booth. Odjeća Katherine Hepburn bila je lepršava, sjajna kosa padala joj je do ramena, bila je veličanstvena, kazalište je bilo puno razigranog smijeha. Dati takvu radost! To je divno.

Hoću li ja ikada dati tako nešto? Razmišljala sam. Jedno je nasmijati ljude u sobi, posebno rođake, a drugo strance. Ali ipak, nešto se u meni dogodilo. To popodne Katherine Hepburn me učinila sretnom, shvatila sam smisao svoga života i uvjerila se da mi je jedini cilj: POSTATI GLUMICA.

Nakon godinu dana imala sam priliku vidjeti dvoje velikih engleskih glumaca na Broadwayu: Laurencea Oliviera i Vivien Leigh. Nastupali su u *Romeu i Juliji.* Julia Richman je nabavila karte. Uvjerila sam majku da je ta predstava za mene od posebne važnosti. Već sam tada shvatila razliku između engleskih i američkih glumaca u pristupu Shakespeareu. Jezik Olivierovih bio je običan

i prirodan. Kritičari nisu baš najbolje primili predstavu, ali je kazalište bilo dupkom puno, a ja sam bila posebno sretna što sam među tom publikom.

U jesen 1940. godine počela sam ozbiljno raditi. Prestale su zabave i ludosti. Škola je završena. Bila sam slobodna i mogla sam, ničim opterećena, započeti težak, krivudav put. Ulaskom u Američku akademiju mogla sam se potpuno posvetiti učenju svega onog što zadire u glumu: naučiti kako jesti, disati, živjeti i učiniti glumu stvarnom. Bio je to početak mog životnog puta, puta glumice. Nije mi se smjelo dogoditi da ne uspjem. U to nikad nisam sumnjala.

Američka akademija dramskih umjetnosti nalazila se u Pedesetsedmoj ulici blizu Carnegie Halla. Sobe su bile pune stolaca postavljenih u polukrug, u sredini stol za vježbe glasa i improvizacija. U nekoliko okolnih soba nalazili su se prostori za mačevalačke i plesne vježbe, trebalo je naučiti kako se pada; bilo je soba s malim podijima u kojima su se postavljale predstave, soba s malim ogledalima i posebnom rasvjetom u kojima se vježbalo šminkanje.

Bile su to zlatne godine. Sa mnom je bila prijateljica iz ljetnog kampa Marcella Markham. Svakoga smo dana zajedno objedovale, išle na predavanja. Na nekim satovima bila sam skupa s Ninom Foch i Teresom Hayden. Izabrala sam jutarnja predavanja kako bih popodne mogla učiti uloge i odlaziti na predstave koje su svakog utorka popodne davali studenti druge godine u kazalištu Empire. Kazalište Empire bilo je za mene kazalište Johna Gielguda i njegova Hamleta. Nalazilo se na Broadwayu u Četrdesetoj ulici, raskošno i lijepo, staro kazalište.

Nastavni plan na Akademiji obuhvaćao je mnogo toga, pa i rad na pozornici. Ali morali smo prihvatiti određena pravila koja su bila nepisani zakon. Na primjer, nismo se smjeli prihvatiti nikakva posla bez posebnog dopuštenja vijeća. Osim toga naglašavalo se kako je važno znati otkriti sama sebe, proučavati život, kao da je to bilo jedino što je trebalo naučiti u glumi. Zatim smo morali učiti tehniku govora i disanja, pa onda kako vlastitim tijelom izražavati emocije. Učili su nas analizirati dramu i njene karaktere. Sve je to bio divan početak. Ta je godina za mene bila neobično značajna i na svakom satu mnogo sam toga naučila.

Počela sam pomnjivo promatrati ljude i životinje. Akademija me naučila da postanem svjesna značenja čovječnosti na nov način, što je od životna značenja za glumački poziv. Na tzv. živim satovima u početku sam trebala oponašati pokrete svojih kolega, naravno posve jednostavno. Ali, kako smo sve više radili, tako su nam i zapažanja postala sve jača te bismo iz dana u dan donosili nove spoznaje i oživljavali ih na satovima. Na satovima pantomime naučila sam koristiti se svakim dijelom svoga tijela i njime izraziti svoje osjećaje. Učili su me kako se služiti svojim tijelom, vladati svakim njegovim djelićem i primijeniti ga kako hoću. Nikad prije nisam razmišljala o tome što je sve potrebno znati i naučiti da se postane glumica. Mislila sam da je važno samo dobro oblikovati glas, svladati dikciju i znati se ponašati na sceni. A sada? Toliko toga treba naučiti prije nego što se uopće stane na scenu, zapravo, prije nego što se dobije *pravo* stati na scenu.

Dani su nam bili ispunjeni radom, htjela sam saznati i naučiti sve što i moji drugovi. Složili smo se. Htjeli smo pokazati što znamo i možemo. Nekad nas je mučilo i naše samouvjerenje pa je i to trebalo prevladati. Htjeli smo da svi steknu dojam kako se na nas mogu osloniti s punim povjerenjem, a zapravo smo većinom griješili i teško se snalazili. Voljela sam satove mačevanja. Činilo mi se tako dramatičnim stajati s maskom i mačem i »boriti se«, osobito me oduševljavao položaj »en garde«. Nisam mogla sebe zamisliti u takvoj ulozi, ali u svakom slučaju bilo je veselo. Na satovima govora učili smo kako oblikovati glas, kako disati. Stali bismo uz otvoren prozor, duboko udisali tada nezagađen zrak, ruke stavili na rub prozora koristeći se ošitom, ispuštajući glasove praćene nevjerojatnim grimasama. Bilo je beskrajno smiješno, sve skupa činilo mi se glupim. Cerekala sam se, ali mi je ipak svaki sat bio drag.

U početku je bilo teško glumiti, iako su to bile samo male uloge. Trebali smo naučiti stihove, stati u sredinu sobe s drugim glumcima dok su ostali kolege sjedili i promatrali nas.

Bila sam samouvjerena, vrlo nervozna, ali sam počela osjećati samu sebe i otkrivati što znači glumiti.

Satovi plesa bili su zabavni. Naš učitelj gospodin Diley vječito je pravio tajne aluzije i grimase. Kad bi npr. objašnjavao rumbu, razvrstao bi nas u redove po petoro

krećući se između nas i govorio: »Ne možete plesati rumbu, a da je ne doživite. Znate li što to znači?«

Naravno da nisam znala niti sam ga pitala.

U vježbama tijela kojima smo trebali naučiti kretati se pozornicom običavali smo sjediti na stolcima s knjigom na glavi, dizati se i hodati.

Na istim satovima učili smo kako se onesvijestiti na stepenicama ili na podu. Napravili bismo nekoliko koraka, usporili, lagano se spustili na stranu pazeći na bokove, koljena i gornji dio tijela. Gledajući Ralpha Richardsona u Pinterovoj drami »No Man's Land« (Ničija zemlja) kako je tri četiri puta pao, uočila sam da je padao jednako kao i mi.

Učili smo sve moguće šminkanje: kako se našminkati da izgledaš star, sredovječan, razvratnik ili grbavac. Bilo je vrlo zabavno, a i s razlogom. U kazalištu vas šminkaju drugi. Ono što sam naučila zadavalo mi je teškoće. Kad sam u filmovima morala leći da bi me drugi šminkali, uvijek sam ipak sama mazala oči i usta. Improvizacija na satovima Alice Parke sjećam se najjasnije. Dakako, već sam prije na satovima u New Yorku naučila, u mašti, kako se peru ruke i lice stojeći pokraj nevidljivog umivaonika; kako se otvara slavina s toplom i hladnom vodom, uzima nevidljivi sapun, smoči jedna pa druga ruka, trlja, otresa i napokon uzima nevidljivi ručnik i briše. To može izgledati jednostavno, ljudi se tome smiju kad im se pripovijeda. Ali postoji cilj. Taj je cilj zapažanje.

Na satovima bismo običavali reći: »Budi čajnik!« O tome moraš i te kako razmisliti, osjećati se ludom – i biti čajnik. (Zamislite gospođu Parke kako stoji u razredu i promatra dvadesetak čajnika! Zaista histerično.)

Jednom smo trebali recitirati ovu pjesmu:

»Mudra stara sova na hrastu je sjedila.
Što je više gledala manje je govorila.
Što je manje govorila manje je čula.
Da mi je biti kao ta mudra, stara ptica.«

Kad nas je profesorica prozvala, krenuli smo prema stolcu u sredini sobe, naslon stolca bio je okrenut prema razredu i služio je kao prečka. Popeli bismo se na stolac oponašajući sovu, gledali kao sova, bili sova i počeli izgovarati riječi. Uspjela sam i dobila odličnu ocjenu jer sam

bila kao prava sova. Pitala nas je gospođa Parke ima li neka životinja koju volimo promatrati. Brzo sam odgovorila: »Oh da, ima. Kad idem Central-parkom, uvijek promatram vjevericu kako skakuće tražeći žir. Nosi ih na stablo i sprema na tajna mjesta.« Gospođa Parke je odgovorila da sam djelovala vrlo uvjerljivo pa neka sada oponašam vjevericu. Sjećam se da sam skakutala po podu i »tražila« žir. Bilo je dakako hihotanja, ali sam te dane pažljivo promatrala što rade vjeverice i vježbala sovino hukanje. Možda ćete reći da sam bila glupa, možda sam se i osjećala glupom, izgledala tako, ali sve sam to morala zaboraviti da bih nešto postigla.

U toku godine gospođa Parke nam je rekla da napišemo dva monologa: jedan izrazito dramatičan, drugi komičan, a oba neka su vezana uz telefonski razgovor. Napela sam mozak. Marcella i ja vodile smo beskonačne razgovore. Bilo je po mome. Moj prvi monolog bio je priča o gubitku mog miljenika kanarinca. Proširila sam je, dramatizirala govoreći kako je to jedino biće koje me kod kuće čeka kad se vraćam s naporna rada. Samo s njim pričam, osamljena sam, a sada je nestao, ostavio me samu, ta to je kao da se ugasio moj vlastiti život. Monolog je bio smiješan, ali ipak vrlo žalostan. Svidio se gospođi Parke. Izvrsno sam zamislila i drugi monolog. Jedva sam dočekala da ga napišem. Taj put sam bila djevojka rođena sa zečjom usnom koja je upravo završila koledž i telefonirala prijateljici objašnjavajući joj da je odlučila postati učitelj dikcije. Možete li to zamisliti? Šesnaestogodišnjakinja s govornom manom? Pretjerala sam misleći da će to biti pun pogodak, ali mi je gospođa Parke održala lekciju: »Miss Bacal, nije smiješno praviti budalu od nekoga tko je rođen s fizičkom manom. To ne pomaže. Nikad nije smiješno. Prvi monolog može biti komedija jer ima humora i topline. Ovaj drugi je tragedija.« Bila sam dotučena, ali sam nešto i naučila. Loše izabrati i to odglumiti – nije propast svijeta. Sve nečemu služi. A napraviti budalu od sebe nešto je što se glumcu dogodi kad-tad. To je dio našeg posla. A ni to nije propast svijeta, iako se u tom trenutku tako čini.

Najzanimljivije na Akademiji bilo je pohađanje tjednih predstava koje su davali stariji studenti. U prizemlju zgrade nalazilo se kazalište Carnegie Lyceum gdje su se petkom davale predstave. Jedan od glumaca veoma mi se sviđao, bio je zgodan i dobar na sceni. Najprije sam ga

vidjela u glavnoj ulozi, a poslije u ulozi kicoša u komediji iz doba restauracije. Jednog petka za vrijeme odmora, pričajući s prijateljicom, nabasala sam na svog »heroja«, predivnog glumca plave kose, plavih očiju, s rupicom nasred brade. Bio je to Kirk Douglas. Naravno, zadrhtala sam. Cijelog života, kad god bih se uzbudila, drhtala sam. Kako je atmosfera na predstavi bila ugodna, nekoliko sam ga petaka zaredom srela i počeli smo pričati otvoreno i iskreno, tako da me napokon pozvao u kineski restoran u Greenwich Villageu. Stanovao je u Trećoj ulici u Villageu. Pričao mi je o sebi, primao je stipendiju. Novaca dakako nije imao. Jednu je noć proveo u zatvoru jer nije imao gdje spavati. Prava drama. Zamislite kako me se to dojmilo. Jadan, kako je patio, mislila sam, zaista se mora boriti za život. Bila sam pravo dijete. Nisam se znala ponašati u društvu muškarca jer do tada nisam s njima imala nikakvu vezu, a kamoli ljubavnu. Mlade Židovke moraju ostati djevojke do svoje udaje, čuvati se za čovjeka s kojim će provesti cijeli život. Nisam se usudila skrivati po kutovima. Izlazila sam s Kirkom kad god me pozvao. Dolazio je k nama, baka bi mu pripremila ono što je volio. Obožavao ju je, a moja je baka opet bila impresionirana njime, moja draga staromodna baka. Zgodan momak, a još k tome Židov. Ne može biti bolje. On i mama slagali su se izvrsno. Jednom sam ga predstavila Charlieju. Jadni Kirk, mora da je zamro od straha. Imao je samo jedan kaput, vrlo tanak. S jedne je strane bio tvid a kad bi ga preokrenuo služio mu je kao kišni ogrtač. Mislila sam kako se samo smrzava. Znala sam da Charlie ima zimski kaput koji više ne nosi te bi ga mogao dati Kirku. Jedne subote Kirk i ja smo se dogovorili da se nađemo. Rekla sam da mu pripremam iznenađenje. Ujak Charlie me je doveo do Kirka, a kad sam mu dala kaput, bio je više nego oduševljen. Sjećam se: nedostajalo je dugme i odmah sam ga prišila. Naravno u tim sam trenucima zamišljala nas dvoje na pozornici i sve što radimo radimo jedno za drugo. Uvijek sam maštala, sve uveličavala, a onda se obično razočarala. Trebalo je dvadeset godina da se toga oslobodim. Očito, Kirk nije mislio isto. Bio je drag, uživao je u mom društvu, ali bilo je očito da sam za njega premlada. Nekako sam se na akademiji sprijateljila s Dianom Dill koja je bila starija od mene. Jedne sam noći prespavala kod nje i tada smo nevezano povele razgovor o Kirku. Rekla mi je: »Nemoj nikada ići s takvima kao što je on. Povrijedit će te. Glumci su ne-

predvidivi. Ne može im se potpuno vjerovati. On je dobar ako se s njim zabavljaš samo prijateljski, ali ne ozbiljno.« Hvala Bogu da joj nisam rekla istinu. Shvatila sam da su se oni dosta dugo zabavljali i razišli se. U tom međuvremenu stupila sam na scenu ja.

(Kad se danas prisjetim, gotovo svaki muškarac koji me je privlačio pripadao je drugoj ili je želio pripadati drugoj.)

Nakon nekoliko godina Diana i Kirk su se vjenčali. Kirk je uvijek prema meni bio ljubazan. A ja? Bila sam tako beznadno romantična da sam, vraćajući se navečer kući, slušala klasičnu glazbu i pisala pjesme. Voljela sam poeziju, punu dramatike i uvijek neuzvraćane ljubavi (a drugu nisam ni poznavala). Evo primjera:

Kako je bilo divno.
Savršeni trenuci.
Ali prošlo je.
Sve je bio samo san.

Kad je Kirk napustio akademiju, otišao je u mornaricu. Slao mi je s vremena na vrijeme pisma koja sam rado primala. Nije ih pisao zbog osamljenosti, ali sam ih obožavala. Znam da mu je bio san dovesti svoje u New York da ga vide na pozornici. Prva uloga na Broadwayu bila mu je u Schrafftovu komadu – kondukter, a druga – konobar. Naravno svi smo ga išli gledati. Bio je savršen kondukter i konobar.

Približavalo se vrijeme ispita. Glumila sam u predstavi *The Silver Cord* (Srebrna nit) čijeg se autora ne sjećam. U jednoj komediji glumila sam sluškinju. *Srebrne niti* sjećam se iz dva razloga. Scena je bila izrazito osjećajna, na kraju sam trebala utrčati, naglo stati sva zadihana i naliti čaj. To nisam nikada dobro izvela. Odvijao se dijalog između četiri glumca, a buka koju je stvarala moja drhtava ruka i te kako se čula. Bilo je to prvi put da sam nastupila na pozornici Carnegie Lyceuma.

U publici su bili stariji studenti, neki gledaoci izvana i profesori s bilježnicama i olovkama. Oni će odlučiti hoćemo li prijeći u iduću godinu ili se možemo oprostiti s kazalištem.

Nastupi su bili zgodni, dopadali su mi se – izbor kostima, šminka. Bio je to početak mog nastupanja poluprofesionalca. Ali o tome suditi u šesnaestoj godini nije baš lako. Ipak, ako rano počnete učiti, možete procijeniti ako odglumite nešto dobro.

Nakon ispita čekali smo rezultate. Popis će biti objavljen u biltenu, a konačan sud dat će gospodin Diestel. Kad je došao red na mene, još nisam bila spremna. Kako sam s majkom prije razgovarala, znala sam da nemamo novaca za moj studij koji je trebalo nastaviti iduće godine. Jedina je mogućnost bila ako me akademija pozove i dade mi stipendiju. S tim sam mislima i pošla gospodinu Diestelu. Ponudio mi je da sjednem i počeo čitati mišljenja profesora. Neka su bila vrlo dobra, neka manje, neki su sugerirali da moram raditi na nekim stihovima. Svi su se složili da studij trebam nastaviti jer u meni ima nešto što mogu dati kazalištu.

Naravno, bila sam oduševljena, ali u isto vrijeme i očajna što moram reći da se ne mogu vratiti slijedeće godine zbog slabog financijskog stanja. Gospodin Diestel je ostao hladan i rekao da za žene nema stipendije i da se nikako ne može dobiti. Ako sam zaista tako dobra, mislila sam, zašto ne bi napravili izuzetak i dali mi stipendiju? Znala sam da vraćanja nema. Ostala mi je samo spoznaja da se moram boriti da jednom dođem na Broadway. Plačući sam otišla iz ureda, s Marcellom pokušavala naći neko rješenje. Već ćemo nekako uspjeti, ali strašno je znati da je cijela godina bila uzaludno nadanje.

Jadna majka bila je užasno uzbuđena kao i baka, ali se ipak radovala da napokon počinjem raditi i zarađivati. Znala sam i ja da moram, ali što? Otišla sam Harryju Conoveru koji je imao agenciju za manekenke, a tražio je mlada, nova, svježa lica. Pogledao me i očito uvidio da se mnogo ne razlikujem od djevojaka koje već rade kod njega; osim toga bila sam prilično ravna sprijeda. Sjedila sam i promatrala lijepe djevojke koje su prolazile preda mnom noseći kovčežić za uređivanje, zaista su bile predivne. Željela sam biti jedna od njih. Tako su izgledale odrasle, samosvjesne. Naravno, odgovoreno mi je: »Ne hvala, žao nam je.« Ostao je još samo centar za odijevanje.

U informacionom uredu Harryja Conovera tražila sam adresu modnih kuća na Sedmoj aveniji. Rekli su mi da pogledam u telefonskom imeniku ili da odem u Sedmu aveniju te da počnem tražiti tek od broja 500, jer su najbolje kuće od broja 550 do 530. Možda bih se s mukom mogla ugurati u kuću broj 495, ali... a sve drugo ispod tog broja otrcano je i ne bi mi odgovaralo.

Otišla sam na broj 530 i nasumce izabrala ime. Liftom sam se odvezla na jedan od katova i dršćućih koljena uputila se imenu koje sam odabrala. Upitala sam sekretaricu traže li nove manekenke za svoju kolekciju. Pozvala je neku ženu da sa mnom razgovara. Rekla sam da tražim posao i upitala imaju li štogod za mene. Odgovorila je da nemaju i savjetovala mi je da pokušam kod Davida Crystala na broju 498. On uvijek uzima nove manekenke za buduću sezonu.

Pješačila sam Trideset sedmom ulicom. Sedma avenija je neobična ulica, takve nigdje nema. Mladići guraju kolica krcata tekstilnom robom u svim mogućim pravcima; kamioni se istovaruju, utovaruju, puni su tvorničke robe, bala i gotovih odjevnih predmeta svih boja, veličina, oblika. Ulice su pretrpane od jutra do večeri, a u zgradama vrvi ljudima zaokupljenim odijevanjem. U osam modnih kuća stvara se američka moda. To fascinira – i buka, i prljavština, ali i kreativnost, moć stvaranja i taj život.

U svoj toj gužvi napokon sam pronašla Davida Crystala. Sa stečenim iskustvom od prije pola sata ušla sam u zgradu s više povjerenja. Glumila sam samouvjerenu djevojku. Malo sam pričekala a onda su me pozvali u sobu. Ustanovila sam da je to dvorana za prikazivanje kolekcija, na jednoj su strani bile lože sa stolićem i nekoliko naslonjača. Bilo je vrlo tiho. Jedna žena, pošto me je dobro promotrila, upitala me imam li iskustva kao manekenka. Odgovorila sam da sam već nekoliko godina foto-model (kakva laž), da sam glumica, da se znam ponašati na pisti i da ću sigurno biti dobra manekenka. Ušao je čovjek s naočalama i sjeo u jednu od loža. Odgurnuvši zastore pojavila se djevojka, prošetala, njišući bokovima, pogledala ga i stala. Nešto joj je mrmljao. Očito je nosila na sebi nešto od nove kolekcije. Promatrala sam je ne bih li što naučila ako mi kažu da prošetam. Žena je prišla muškarcu i očito mu rekla da tražim posao manekenke i želi li me vidjeti. Mora da sam ostavila dojam sigurne osobe. Kako sam se samo prisiljavala, morala sam glumiti, a baš sada. Žena me pozvala i, gle, pa to je Phil Crystal. Bože, pa to je njegova kuća. Uvjeravala sam sebe: »glumi – to je predstava, sjeti se svega što si naučila«. Napokon me žena zamolila da odjenem nešto od njihove odjeće i prošetam po sobi. Izabrala mi je haljinu, malo preveliku, pa sam nastojala popraviti je pojasom, podesila sam ovratnik onako kako mi se činilo bolje. Odjeća Davida Crystala bila je sportska,

a to je meni odgovaralo. Haljina je bila jednostavna, od smeđe-bijelog tweeda, sprijeda se kopčala, imala je kratke rukave, smeđi kožni pojas. Nikad je neću zaboraviti.

Odgurnula sam zastor i ušla. Gospodin Crystal mi je rekao neka se okrenem, što sam uspjela a da nisam pala ili se splela, promotrio je pažljivo kroj haljine i kazao: »Dobro, presvucite se i dođite da razgovaramo.« Vratila sam se a on mi je rekao: »Možete početi ovaj tjedan, plaća je trideset dolara na tjedan, donesite broj socijalnog osiguranja i sve potrebne podatke ostavite kod gospođice . . .« ne znam kako joj je bilo ime. Možda Jones?

Kad se sve završilo, shvatila sam kako sam bila uplašena. Ali, dobila sam *posao.* Trideset dolara na tjedan, kakva sreća, mama i baka bit će presretne. Bio mi je to sretan dan, ne smijem ga zaboraviti – srijeda. (Sve velike stvari u mom životu, i dobre i loše, događat će se utorkom ili srijedom.) Dojurila sam kući osjećajući da sam napravila junačko djelo. Trideset dolara. Neću više tražiti novac od mame, napokon ću i ja njoj moći davati, a možda ću nešto i uštedjeti. Bio je to početak moje neovisnosti. Svakako veliki napredak.

Proučavala sam svoju garderobu da vidim imam li dosta robe u kojoj bih mogla ići na posao. Otišla sam na Brooklyn k Lochmannu. On je imao robu kakva se mogla naći u Sedmoj aveniji, samo jeftinije. Moglo se naći i izvrsnih modela nepoznatih dizajnera a i onih najskupljih od Traina-Norella do Hattie Carnegie. Majka je ondje oduvijek kupovala, a mene je prvi put povela kad mi je bilo četrnaest godina. Nije bilo soba za presvlačenje i probanje. Žene bi znale kad dolazi nova roba, obično četvrtkom predvečer, i tada bi nastala opća jurnjava. Žene bi u gaćicama i grudnjacima trčale uokolo grabeći sve do čega bi došle isprobavajući. Prava ludnica. U prizemlju je sve bilo najjeftinije, na prvom katu malo skuplje i bolje, a u jednoj maloj prostoriji nalazila se posebna roba poznatih dizajnera. Sve je bilo nadohvat ruke. Na prekidima stubišta između katova stajao bi po koji muž čekajući ženu, lud od bijesa. Ali, isplatilo se jer je to mjesto bilo »carstvo rasprodaje«.

Počela sam karijeru profesionalnog modela (manekenke) u Sedmoj aveniji u svibnju 1941. Imala sam šesnaest godina i bila vrlo nezrela, hvalisava i nisam imala ništa zajedničko s ostalim djevojkama. Često sam ih na-

smijavala. Uskoro sam stekla rutinu. Čim stignete Crystalu, svučete se, pa ili sjedite u gaćicama ili obučete radno odijelo. U našoj sobi nalazio se dug stol za šminkanje sa stolcima za svaku od nas. Cynthia, plavuša, i Audrey, smeđokosa, bile su dvije prekrasne manekenke s kojima sam se upoznala prvi dan. Promatrala sam ih kako se šminkaju, nije izgledalo baš teško. Kad sam se počela šminkati i upotrebljavati podlogu, maskaru, sjenila za oči, ruž, shvatila sam da me šminka ne mijenja (ne da nisam imala što promijeniti), nego sam sebi izgledala nestvarna.

Ljeto je prošlo ugodno. Dobro sam se slagala s djevojkama. Bila sam najmlađa, za njih dijete, slušala sam sve što su govorile o životu i nadala se da od njih mogu naučiti mnogo. Svaka manekenka nosila je po deset, dvanaest modela, a kako sam ja bila premršava i nerazvijena, nosila sam ih samo nekoliko. Kad bih pokazivala haljinu i kupac bi je htio vidjeti izbliza, gurnuli bi me naprijed. Kupac (žensko ili muško) opipao bi tkaninu, razgovarao, a ja bih stajala dok mi ne bi rekli da mogu otići. Povremeni kupci, muškarci, malo bi više opipavali, ne samo tkaninu, i tada ni sama nisam znala što da radim. Skamenila bih se i stajala čvrsto kao da ću se tako zaštititi. Mislim da mi je stečeno iskustvo u modnoj kući pomoglo da oko sebe izgradim zid i tako se zaštitim i obranim. Ponekad bih rekla štogod smiješno, odglumila i tako nasmijala i sebe i druge skrivajući osjećaje. Bilo je to jedino što sam mogla učiniti jer nisam bila dovoljno zrela ni iskusna da bih izrekla neku dvosmislenu napomenu. Osjećala sam se sigurnijom kad sam se smijala. Njihova je reakcija bila, tako sam se nadala, »smiješno dijete, vjerojatno loš materijal«.

Ljeto je bilo zagušljivo, a u modnim kućama ljeti smo nosile zimsku odjeću, a zimi ljetnu. Vrućina je bila nesnosna: 38°C. Potkraj ljeta Audrey je otišla na dopust u Kaliforniju, što se meni tada činilo daleko kao Mongolija. Vratila se puna hvalisanja, izgledala je prekrasno, pričala je kako je divno spavala, budila se svaki dan uz čašu narančina soka, plivala, sunčala se i srela Errola Flynna. Vjerovala sam joj svaku riječ. Flynn je bio poznat po tome da voli žensko društvo, a bio je i vrlo zgodan. Nisam nikada zamišljala da bih se mogla naći u Kaliforniji niti sam mogla sebe zamisliti u situacijama o kojima je pričala Audrey. To je za mene bio svijet mašte, a mislim da je i bio, jer je to

bila godina 1941. Bila sam i te kako na zemlji: Broadway–New York. Sastajala bih se s Betty Kalb, objedovale bismo zajedno kad bih imala sat odmora. Običavale smo ići k Walgreenu u Četrdeset četvrtu ulicu kamo su dolazili umjetnici i glumci. Atmosfera je bila tako posebna te mi se činilo da se nalazim u drugoj zemlji, a ne sedam blokova dalje. Tada sam Sedmu aveniju doživljavala kao neprijateljski teritorij koji me odvukao od kazališta; sve što me odvlačilo od kazališta bilo je protiv mene. Tako sam provela tih nekoliko mjeseci. Uskoro smo se počeli pripremati za prikazivanje cjelokupne kolekcije u listopadu. Šili su neke modele za mene. Ali osjećala sam da nešto lebdi u zraku, znala sam da firma nema za mene interesa, da očito neću prikazivati kolekciju. Sjekira kad-tad mora pasti.

Drugim je djevojkama bilo lako, nisu se zamarale svojim mislima, jednog će se dana udati i njihov će se posao završiti. Jednom smo Audrey i ja razgovarale o svojim obiteljima, o nama i nevezano me upitala: »Što si ti?« Nisam znala na što misli, na pretke, podrijetlo, vjeru, pa sam odvratila: »Židovka sam.« Odgovorila je da uopće tako ne izgledam. Voljela bih naći nekoga tko bi mi mogao reći što to znači izgledati kao Židov. Zaboga, što se to događa? Je li osobina Amerikanaca da njuše, zabadaju nos, kategoriziraju ljude? Što god jest, strašno je. Pretpostavljam da je Audrey mislila da nemam veliki nos i da nisam ružna, što je bilo ustaljeno mišljenje o izgledu Židova. Audrey nije bila neugodna, zlobna ili vjerski zadrta, ne, samo je bila iznenađena.

Vratile smo se u svlačionicu i razgovor se nastavio. Jedna po jedna djevojka ulazile su i pitale: »Možete li vjerovati da je Betty Židovka?« »Gospode, pa ti uopće ne izgledaš tako.« Nisam znala što da odgovorim. Zamjerila mi se ta diskusija, zamjerila mi se činjenica da sam Židovka, da sam izlučena zato što sam Židovka i da sam biće, nekakvo drugo, kao da sam čudovište, i to zato što toga nisam bila svjesna. Tko mari za to? Kakva je razlika između Židova i kršćana? Ali razlika je ostajala, iako je ja nikad neću razumjeti. Provela sam pola svog života brinući o tome. Ma i više.

Nakon nekoliko dana pozvao me Phil Crystal i rekao da za mene nema više posla, da sam premršava, nerazvijena, da im je bilo drago surađivati sa mnom i da mi želi mnogo sreće u budućnosti. Činila sam sve samo da ne za-

plačem. Dakako, biti manekenka nije bio smisao mog života i u tom se pozivu nisam osjećala baš najugodnije, ali biti otpušten nije baš ugodno. Čvrsto sam stisnula usne i izašla, vratila se u svlačionicu ne govoreći mnogo, bila s djevojkama, otišla u zahod, dobro se isplakala i vratila se. Djevojke su morale znati što će se dogoditi. Hrabrila sam samu sebe govoreći kako ću se odsad moći posvetiti kazalištu, kako sam uopće tako dugo mogla izdržati bez njega i ono bez mene... Nakon tjedan dana otišla sam od Crystala moleći se da to ne bude posljednje takvo mjesto gdje sam radila. Nije bilo.

Čula sam da traže manekenke kod Sama Friedlandera u 495. ulici. Ondje su šili večernje haljine. Otišla sam k njemu i, začudo, bila sam primljena. Bio je ljubazan i dopadali su mu se moji snovi da budem filmska glumica. Mislila sam da je drag i da me voli. Bila sam mnogo sretnija kod njega nego kod Crystala. Friedlander bi se smijao mojim malim šalama, druge dvije manekenke bile su dobre kolegice i odnosi su bili mnogo bolji. Još sam uvijek vrijeme za ručak provodila u jurnjavama tražeći posao u kazalištu, objedujući kod Walgreena gdje sam prelistavala časopis *Actor's Cue*. Izdavao ga je Leo Shull. Izlazio je na četiri stranice sa svim podacima o predstavama, glumcima, postavama, redateljima, producentima. U prizemlju Walgreena Leo je imao stol gdje se prodavao časopis, po deset centa primjerak. Nagovorila sam ga da mi dade jedan dio da ga ja prodajem. Uzela sam pol snopa, otišla k Sardiju i prodavala ga ispred restorana. Stajala sam pomno proučavajući lica ne bih li spazila kojeg producenta, glumca, redatelja koji bi mi dao kakvu ulogu. Zaista sam bila luda, naivna i nezrela. Taj me je posao zabavljao. Bila sam opijena time što sam u središtu kazališnog života, to više što sam na neki način privukla pažnju tada vrlo cijenjenog i priznatog redatelja Maxa Gordona. Zamolila sam ga da kupi *Actor's Cue* i ponovno sam ga vidjela poslije kad je sastavljao postavu za idući komad. Nalazio je da sam zabavna, bar tako pretpostavljam, jer kad god bi me sreo u toj sretnoj ulici, pričao je sa mnom. Bio je pažljiv prema glumcima, borio se za njih i mogli su se na njega osloniti. Moje je lice bilo poznato i Johnu Goldenu i Brocku Pembertonu te drugim poznatim producentima koji su me ipak prepoznavali kad bih dolazila u njihove urede tražeći ulogu. To mi je godilo, iako ulogu ne bih dobila.

U ljetu 1941. godine dijelile su se uloge za musical *Best Foot Forward* (Najbolji korak naprijed) u režiji Georgea Abbotta. Vježbala sam pjevanje i predstavila se točkom »Uzmi, uzmi, uzmi« iz jednog starog Rodgersova komada. Učila sam pokrete, svladavala step i, dakako, mislila da ću na audiciji postići sjajan uspjeh. Audicija je bila javna i mogao je doći svatko. Obukla sam kostim tirkizne boje, jedini koji sam imala za tu svrhu i cipele s niskom petom. Stigla sam u punoj opremi, i našla se usred skupine lijepih, zrelih djevojaka u cipelicama s visokim potpeticama, kupaćim kostimima i trikoima – *iskusnih,* odraslih i štosnih djevojaka. Odmah sam znala da tu nemam što tražiti. Pa izgledam kao da mi je dvanaest i sigurno nemam nikakve šanse. Poredali su nas: pet sprijeda i osam otraga, doveli nas na pozornicu i rekli nam da stepamo po taktu. Dobro sam to izvodila s ostalima. Napokon su počeli prozivati jednu po jednu. Gospodin Abbott je sjedio u parteru s nekim ljudima i netko je prebirao na glasoviru. Na pozornicu su uperili užasno svjetlo. Osjetila sam da su mi ruke i noge dvaput veće. Bila sam potpuno mokra. Stašno. Napokon je došao red na mene. Rekla sam ime, da sam bez iskustva osim što sam išla u Akademiju za kazališnu umjetnost. Mladom pijanistu, nekoj bezličnoj osobi, dala sam note i bila tako uplašena da gotovo nikog nisam vidjela. Gospodin Abbott me pozvao da dođem nasred pozornice. Prvo mi je rekao da izvedem korake stepa, što sam i učinila. Oh! Kad se sjetim kako sam drhtala, koljena su mi se tresla. Nakon toga sam pjevala, ispuštala nekakve čudne glasove, govorila više nego pjevala i sve skupa bilo je grozno. Rekli su mi da ostavim ime, iako sam bila svjesna da me nikada neće pozvati. To je bilo dobro iskustvo. Osjećala sam se kao da idem na smaknuće, pa ta publika... Uopće ne mogu shvatiti kako itko može dobiti posao nakon takvih audicija, pa tu se glumac pokaže u najgorem svjetlu. Moja audicija nije uspjela, bila sam loša, ali sam ipak bila na audiciji za musical, prvi i posljednji put u svome životu.

5.

Radeći cijele dane kao manekenka šest mjeseci, vrlo često preskačući objed, bila sam poprilično iscrpljena, ali sam nekako preživjela 1941. Još sam radila za Friedlandera. Majka se pripremala za svoj zasluženi dvotjedni odmor i bila je umorna kao i ja. Naša draga baka dala nam je nešto svoje uštedevine i tako smo nas dvije odlučile otići na Floridu. Ondje bismo se odmorile, sunčale, plivale, i more bi nam vratilo snagu. To bi stajalo oko 1500 dolara, što je za nas bilo cijelo bogatstvo. Ipak, odlučile smo da otputujemo.

Napustila sam posao kod Sama Friedlandera jer sam vidjela da dalje od sobe za kupce neću doći, da mi je pozornica daleko, a osjećala sam da moram naći nešto što će me vratiti kazalištu.

Otputovale smo na Floridu vlakom. Majka je rezervirala sobu u hotelu s pogledom na more, ali nam se činilo skupo. Same smo pronašle prekrasnu staru kuću i pokušale je unajmiti. Kad me vlasnik upitao koje sam vjere i pošto sam odgovorila »židovske«, rekao je da nema soba. Majka je bila bijesna, ali bile smo sretne jer smo imale jedna drugu, nismo bile same. Ostale smo u rezerviranom hotelu, potrošile dosta, ali nikome nismo trebale polagati račun tko smo i što smo.

Nikad do tada nisam bila u kraju s tropskim podnebljem. Uživala sam u vrućini, palmama, prekrasnoj plaži i toplom, plavom moru. U hotelu smo se upoznale s nekoliko ljudi, čak s jednim muzičarom koji je svirao u hotelskom orkestru. Pozvao me van, šetnje su bile romantične i pustila sam maha svojoj bujnoj romantičnoj mašti.

I mami i meni bilo je divno. Vratile smo se u New York sretne, prepuštene budućnosti ne znajući što će nam donijeti. Donijela je Americi rat nakon Pearl Harbora.

Odlučila sam da svim snagama nastojim naći posao u kazalištu. Poznavala sam nekoliko djevojaka koje su radile kao biljeterke. Dobivale su smiješnu svotu: osam dolara na tjedan, ali su po danu bile slobodne. To je jedva dosta za male potrebe i možda za objed. Ipak, odlučila sam. Majci neću moći pomagati, nasreću samo neko vrijeme. Ostalo mi je nešto uštedevine od prijašnjeg posla, oko stotinu dolara, što mi je tada bio cijeli kapital. Objedovala sam kod Chock Full O'Nuta i to sendvič sa sirom i grahom, što je stajalo deset centa, popila sok od naranče ili kavu i platila još pet centa. Nije bilo dosta, ali sam izdržala cijeli dan. Uštedjela sam dovoljno da sam mogla kupiti kaput od skunksa u kojem sam provela zimu. Jedinu sam nezgodu doživljavala s tim kaputom kad bi kišilo, a ja bih se onako mokra vozila liftom. Ljudi bi okretali glavu, »šnjofali« i tražili gdje se nalazi nekakva crkotina. Na meni. Majka nije imala ništa protiv odluke da se zaposlim kao biljeterka, voljela je da sama o sebi odlučujem. Preselili smo se u Greenwich Village 75, u Ulicu Bank. To je bio mali stan, susjedi su bili čisti i uredni, posve drukčije od West Eightiesa. Autobus je vozio u grad u bilo koje vrijeme, tako da sam svakamo mogla otići kad god sam htjela.

Otišla sam u ured Schuberta i Leeja, vlasnika mnogih kazališta na Broadwayu, i prijavila se za posao biljeterke. Zašto su oni plaćali osam dolara, a drugi jedanaest, nisam nikad saznala, osim da su bili vrlo neljubazni prema svom osoblju. U svakom slučaju htjela sam raditi kako bih bila u kazalištu, kako bih ga osjetila. Do vraga i plaća. Otkad sam napustila akademiju, ničim drugim nisam bila ni zaokupljena nego kazalištem. Odredila sam da imam pred sobom deset godina, da moram nešto učiniti, da moram uspjeti. Ako ne uspijem do tada, neću nikada. Morala sam biti u kazalištu kad ne mogu sama glumiti, bar ću gledati druge i naučiti. Gledat ću profesionalne glumce. Dobila sam posao.

Prije nego što su mi dali posao u određenom kazalištu, morala sam provesti neko vrijeme u manjim kazalištima i točno naučiti što trebam raditi, pravila i slično. Obučena u crnu suknju i džemper prijavila sam se šefu biljetera u kazalištu Morosco u Četrdeset petoj ulici gdje se davao *Blithe Spirit* (Radostan duh) Noela Cowarda, s

glumcima Cliftonom Webbom, Leonorom Corbett, Peggy Wood i Mildred Natwick. Zavjesa se dizala u 20,30, a ja sam došla u 19,45, ranije nego što je bilo potrebno, ali nisam mogla dočekati početak. Glavna biljeterka stigla je oko 20 sati, dala mi bijeli ovratnik i par manšeta koje sam stavila na rukave crnog džempera. Bila je to dnevna uniforma biljetera. Pokazala mi je kako da naslažem programe, a kad su se vrata kazališta otvorila, rekla mi je da pozorno motrim što radi. Prvo: »karte, molim«, onda je gledaoce uputila na njihova sjedala ili ih je odvela do određenog reda dajući im program. Vratila se na svoje mjesto i opet sve to ponavljala. Prvi put nisam radila ništa, već sam samo gledala. Drugi način glume – i to u kazalištu. Svjetla su se pogasila, zastor se digao, predstava je počela. Bila sam presretna od uzbuđenja. Nisam skidala oči s pozornice. Bilo je divno, predstava puna duha, dobre glume pa sam povjerovala kako sam i ja dio nje te da i ja nešto pridonosim. Nisam dugo bila promatrač. Tada nisam mogla ni zamisliti da ću za nekoliko godina zaigrati u istoj predstavi ulogu Leonore Corbett s istim partnerima kao i ona i da će mi prijatelj biti Clifton Webb.

Bila sam sretna da sam u kazalištu i prije predstave i poslije nje. Misterij je bio potpun. Nisam mogla shvatiti kako glumci na svakoj predstavi uspijevaju biti dobri i uvijek nasmijati gledaoce. Pažljivo sam pratila svaku predstavu. I, odjednom, morala sam otići u kazalište »Imperial«, gdje je glumio Danny Kaye u komadu *Let's Face* (Okrenimo se). Divno. Jeftin način da se vidi dobra predstava. Danny Kaye je bio fantastičan kao i Eva Arden, tako da je uspjeh bio potpun. Nisam imala pojma što znači biti biljeterka na predstavama musicala. Raspoloženje je potpuno drukčije od trenutka kad se vrata otvore i kad gledaoci počnu stizati i mijenja se ovisno o djelu. Pošto gledatelji sjednu, počinje uvertira. Glazba. Jedva sam se suzdržala da ne zaplešem. Uh, što bi Shubertovi to voljeli.

Danny Kaye je bio izvanredan, duhovit, kako sam ga voljela vidjeti. Znate što sam jednom učinila? Nakon predstave otišla sam u garderobu, pokucala, i vrata su se otvorila. Čistio je lice od šminke. Nervozno sam mu rekla da bih voljela biti glumica i da sam zato biljeterka kako bih bila što bliže kazališnoj umjetnosti. Zamolila sam ga autogram. Postavio mi je nekoliko uljudnih pitanja o mojoj nepostojećoj karijeri i dao mi autogram. Osjećala sam se sigurnom jer sam znala da se u tom kazalištu neću dugo zadržati.

Još sam po danu neprestano hodala od ureda do ureda tražeći neko mjesto, prodavala *Actor's Cue* u doba ručka, podizala tjednu hranarinu otkako sam ostala bez posla u modnoj kući. Biljeteri tada nisu imali udruženje, naravno, kad im je tjedna plaća iznosila osam dolara. Stojeći tako u redu u zagušljivim hodnicima osjećala sam se poniženom. To znam danas, a tada sam bila sretna da dobijem bilo što. Kad sam prestala dobivati pomoć, nije mi mnogo ni nedostajala, uvijek mi se činilo da mi je netko poklanja.

Poslali su me u »Zlatno kazalište« gdje se davala predstava *Angel Street* (Ulica anđela) s Vincentom Priceom i Judith Evelyn. Bili su vrlo dobri. Razmišljala sam: ako sam mogla do Dannyja Kaya, možda ću uspjeti i kod Vincenta Pricea. Kad sam ušla u garderobu, i on je čistio lice od šminke. Dobri su i dragi ljudi glumci, eto to sam mislila, nisam znala što oni misle. Kad su prošla dva tjedna mog učenja u tim kazalištima, poslali su me u »Kazalište St. James« gdje je te sezone gostovala Bostonska komična opera u suradnji s baletom Jooss. Izvodili su glazbu Sullivana i Gilberta. Imala sam određeno mjesto u mom kazalištu i osjećala sam se važnom, činilo mi se kao da nešto pripada meni.

Bilo je veoma zabavno promatrati Bostonsku komičnu operu. Na otvorenju sezone bila sam silno uzbuđena, a kako je za svaku novu izvedbu opereta Gilberta i Sullivana bila premijera, možete zamisliti koliko je bilo moje uzbuđenje. Naučila sam prepoznavati kritičare. Spustila bih glas i rekla »karte molim«! U vrijeme odmora stajala bih u predvorju i svojim najboljim naglaskom koji sam naučila na akademiji govorila: »Nemojte pušiti – molim vas ugasite cigarete prije ulaska u dvoranu – zavjesa se diže.« Nadala sam se da će me tkogod čuti, zapaziti i – otkriti. Plesači u baletu Jooss bili su prvorazredni. Kad bih došla u kazalište, zagrijavali bi se. Upoznala sam se s nekima i započinjala kratke razgovore. Gotovo su svi bili stranci i nisu baš dobro govorili engleski. Plesali su *The Green Table* (Zeleni stol) i prvi sam put vidjela što je dobar balet. Hans Zullig bio je glavni plesač, vrlo dobar, a balet u kojem je plesao bio je klasični (što sam tada naučila). Obožavali su ga širom svijeta. Koketirala sam s njim i prilazila mu na najmanji mig (stalno sam nekoga tražila). Razgovarala sam s njim kad god bih mogla. Bio je nizak, sramežljiv, drag. Jedne subote pozvao me na večeru. Bila sam

ushićena. Majka mi je govorila da se smirim. Opet sam ni iz čega htjela stvoriti nešto, tražila sam romansu, morala sam imati bar nešto. Došao je po mene u Village i u običnom odijelu izgledao je još niži. Majci se nije sviđao, ali bio je zaista drag i razgovorljiv. Otišli smo u mali bistro, pričao je o svom domu koji mu je nedostajao, ali je iznad svega volio plesnu umjetnost. Razmijenili smo životna iskustva i večer je završila vrlo prijateljski, tako da su se moja maštanja opet izjalovila.

Dani su se nastavili lutanjima po Broadwayu koji je vrvio velikim kazališnim zbivanjima, imao je zvijezde Gertrudu Lawrence u *Lady in the Dark* (Dama u tmini) i Dannyja Kaya koji je tada prvi put zamijećen, Paula Lucasa u *Watch on the Rhine* (Straža na Rajni), Dorothy McGuire u *Claudiji*, Borisa Karloffa u *Arsenic and Old Lace* (Arsen i čipke). Još sam stajala ispred Sardijeva restorana nadajući se da ću sresti nekoga tko će mi pomoći. Jednoga dana naišao je Paul Lucas. Drsko sam mu stala na put znajući dobro kako je sjajan glumac. Upitao me jesam li glumica. Odgovorila sam da jesam. Nato mi je rekao: ako me zanima komad u kojem igra, bilo bi mu drago da ga pogledam. Svakako – odvratila sam. Kazao mi je neka ga potražim u garderobi i da će mi naći mjesto.

Jednog dana glumio je na matineji. Odjurila sam u kazalište Martin Beck, javila mu se, prepoznao me i smjestio. Rekao je da ga potražim nakon predstave jer je ostajao u kazalištu između predstava. Poseban doživljaj bila je drama Lillian Hellman *Watch on the Rhine*, s izvanredno snažnom glumom, a u lijepoj, dramatski jakoj predstavi. Publika je na kraju predstave bila sva u suzama, a onda su se prolomili zaglušni uzvici namijenjeni Paulu Lucasu. Opet se nisam mogla suzdržati a da ne odem u njegovu garderobu. Bio je ugodan, jednostavan, upitao me što radim i što bih željela u budućnosti. Bio je prvi od mojih značajnijih prijatelja u kazalištu, iako sam još bila pravo dijete. Otišla bih mu da me savjetuje, a on bi me shvaćao vrlo ozbiljno i iskreno savjetovao. Omogućio mi je da prisustvujem predstavama kad god sam mogla – slušao me kad sam mu pričala s kojim sam producentima u zadnje vrijeme pokušavala razgovarati, razumio je moje razočaranje. Bio je simpatičan i mnogo mi je pomogao. Naravno da sam ga cijenila i divila mu se.

6.

Kako se u kazalištu otvarala kantina, tražili su domaćicu, a u obzir je dolazio netko iz kazališta. Prijavila sam se za ponedjeljak navečer. Dolazili su onamo vojnici, marinci, mornari s kojima je trebalo popiti piće, poplesati, slušati njihove priče. Mnogi su od njih imali kod kuće djevojku, čeznuli za domom te im je bilo lakše kad su to nekom mogli ispričati. Neki bi dolazili svakog ponedjeljka kako bi sreli istu djevojku. Bilo je zgodno, i tužno, i smiješno – prava prigoda za sanjare. Svirala je glazba, glumci bi se pojavljivali na maloj pozornici svake večeri i zabavljali momke ili bi im pričali. Prvu večer kad sam stigla – nisam mogla vjerovati očima – Alfred Lunt i Lynn Fontanne prali su posuđe i poslužili kavu. Helen Hayes također. Betty Kalb i ja radile smo skupa. Toliko smo bile zaokupljene poznatim zvijezdama da nismo stigle razmijeniti ni riječi. Pamtim jedan ponedjeljak. Bila je luda atmosfera, upravo grozničava, plesalo se tko je god s kim stigao, pljeskalo se po ritmu, non-stop, dok se ljudi nisu počeli rušiti, a ja skupa s njima. Judy Garland i Johnny Mercer došli su jedne večeri i pjevali neke Mercerove songove; čula sam i Johna Carradina i mnoge druge. Nismo mnogo pridonosili ratu, ali ipak, radili smo nešto. Momci su imali kamo doći, osjećali su se ugodno, kod nas je bilo čisto, toplo, zabavno i mogli su malo predahnuti.

Često sam dramatizirala situacije u kojima sam se nalazila. Neki mornar počeo mi se udvarati, vjerojatno sam ga podsjećala na njegovu djevojku. Dolazio je svakog ponedjeljka, a onda mi je jedne večeri rekao da se mora ukrcati. Dakako nije znao kamo ide. Bio je šarmantan i strašno je čeznuo za kućom. Zapitao me može li mi pisati. Re-

kao je: »Pisat ću ti o svemu što se događa vani na bojištu.« Nisam imala pojma što to znači, rat je za mene bio fikcija, ne stvarnost. Pa kako sam i mogla znati?

I dalje sam lutala pločnicima, tražila posao, kucala na vrata. Čula sam da se postavlja predstava Rowlanda Browna *Johnny 2x4* a režirao bi je njegov brat Anthony. Kako su tražili mnogo glumaca, prijavila sam se. U uredu sam srela oba brata i mnoštvo glumaca. Brown mi je rekao da su govorne točke već podijeljene, ali trebaju mnogo statista kako bi stvorili potrebno raspoloženje, pa mogu ostaviti ime i adresu. Dakle, opet isto. Već sam toliko puta ostavila ime i adresu da mi je to već postao rutinski posao. Ipak, uvijek sam se nadala, ali se ništa ne bi ispunjavalo.

Slijedećeg ponedjeljka pozvana sam da se javim u ured Browna. Nisam mogla vjerovati. Pribrala sam se i otišla u Četrdesetčetvrtu ulicu. Rowland Brown mi je rekao da ću nastupiti na premijeri kao statist s plaćom od petnaest dolara na tjedan. Nisam nastupala s tekstom, ali bila sam na pozornici. Na Broadwayu! Poludjela sam od sreće. Koliko sam god mogla, pribrala sam se i kontroliranim glasom rekla da će mi biti drago sudjelovati u toj predstavi. Obećao je da će sve srediti i obavijestiti me kad počnu pokusi. Predstava će se davati tri tjedna u New Yorku.

Bila sam u oblacima. Napokon sam profesionalka, ravnopravni član svetog udruženja glumaca »Equity«. Nije to bila prava uloga, ali bio je početak svega što će doći. Nešto se pokrenulo, moja se sreća počela mijenjati. Nisam imala pojma što ću obući, kako se našminkati, što ću zapravo raditi. Kako ću samo dočekati dan da čujem svoje ime, da dobijem znak za nastup...? Jedva sam dočekala prvi dan pokusa. Moje uzbuđenje prešlo je i na majku. Nema te sreće na zemlji do one kad shvatite da vam se ostvario san. Bila sam omamljena. Nisam mogla dočekati večer i susret s Betty Kalb. Nisam marila što mi je plaća petnaest dolara na tjedan, a tko i bi? Bit ću na Broadwayu, gorjet će svjetla, druge će djevojke voditi gledaoce do njihovih mjesta a one će sada gledati mene. Jesam li bila u šoku? Betty je bila sretna kao i ja, i ispričale smo novost svakome tko nas je htio slušati. Pucala sam od zadovoljstva, prvi put osjećala sam se potpuno sretnom. U tom trenutku imala sam sve što sam oduvijek željela.

Nakon nekoliko dana otišla sam Brownu potpisati ugovor. Tada sam svome prezimenu dodala još jedan »l«, jer sam ustanovila da ima dosta nepravilnosti u izgovoru, a kad dodam »l«, izgovarat će se po ustaljenom pravilu. Bio je to uobičajen ugovor za statiste, a to sam i bila. Da bih se učlanila u udruženje »Equity«, morala sam platiti pedeset dolara članarine. Pokusi su trebali početi slijedećeg tjedna. Trebala sam nositi svoju odjeću, a kad počnu pokusi, već ću vidjeti što mi treba. Jednog dana u veljači 1942. počela sam stjecati glumačko iskustvo ulaskom na stražnja vrata kazališta Longacre. Prošla sam pored vrata gdje su nas provjerili i uputili kamo trebamo otići. Bilo je mnogo ljudi – ne uključujući glavne glumce, bilo je desetak sporednih i deset statista. Sve je odisalo takvom privlačnošću da sam bila u sedmom nebu. Na pozornici se nalazilo nekoliko stolaca, stolići i glasovir.

Pokus je započeo. Mi koji nismo imali uloge sjeli smo u dvoranu. Oni što su imali muzičke točke počeli su s pokusom, očito su ih dobro naučili. A bio je to prvi pokus. Činilo mi se da je komad izvrstan, nisam imala kriterij. Johnny je igrao Jacka Arthura koji je bio vlasnik nedopuštene točionice alkohola; Monica Lewis je ondje pjevala. Barry Sullivan je bio glavni junak, a Evelyn Wyckoff junakinja. Harry Bellaver je imao dosta veliku ulogu – Jack Lambert je bio sumoran i ozbiljan, uz njega su bili tjelohranitelji s B-djevojkama, gosti (među njima sam bila i ja). U prvom činu nalazila sam se s grupom ljudi za stolom. Kako su pokusi napredovali, tako se i moja uloga povećavala. U drugom činu silazila sam stepenicama s dvojicom muškaraca, sjeli bismo za stol i pričali (naravno, nečujan dijalog), a tu bi nam se pridružilo nekoliko B-djevojaka. Jedna od njih, Carolyn Cromwell, postala mi je prijateljica i ostala to cijelog života. U trećem činu, kad se dizala zavjesa, luđački sam plesala, a kad je glazba prestala, moj partner i ja sjeli smo za stol. Osjećala sam se važnom. Nisam bila običan statist, imala sam ipak u svakom činu nešto raditi. Bila sam statist koji odskače (moj naziv, dakako).

Predstava je imala puno glazbe, mnogo smijeha, tipična melodrama – dim ilegalne točionice alkohola, pjesme momaka iz jaht-kluba koji su hodali među gledaocima – ljubav, pucnjava. Premijera je bila 16. ožujka 1942. Bila sam uzbuđena kao da imam neku veliku ulogu. Kad se podigla zavjesa, moj partner i ja smo plesali, a ja sam drhtala od glave do pete, pa kakvo je to bilo uzbuđenje...

gledati sva ona lica u prepunoj dvorani... izgubila sam glavu, a ni riječi nisam morala izgovoriti. A tek kakvo je uzbuđenje bilo iza pozornice. Svi su bili izbezumljeni od glavnog glumca do zadnjeg statista. Svatko je provjeravao ima li sve što mu treba. Uopće nije bilo važno govori li netko tekst ili ne govori. Svi smo bili nedjeljiva cjelina i o svakome je ovisio uspjeh predstave. I ja sam imala svoje mjesto, svoju ulogu, znala sam da neću biti zamijećena, ali sam i ja bila dio te cjeline. Zbog neiskustva i straha činilo mi se da su sve oči uprte u mene. Nije to bilo zbog mog ega ili taštine, već zbog uzbuđenja, živčane napetosti i prirođene samosvijesti i nesigurnosti. Majka, Charlie i Rosalie došli su na premijeru. Ostali moji rođaci odgodili su dolazak pa tako i Vera i Jack koji su trebali dovesti baku da vidi debi svoje najdraže unuke. Sjećam se premijere kad sam stajala među kulisama i gledala Barryja Sullivana i Evelyne Wyckoff i svoje spoznaje da sam učinila nešto najbolje u svom životu izabravši poziv glumice.

Čim su se pojavile kritike, svakome je bilo jasno da se komad neće dugo održati. Bilo je to moje prvo teatarsko razočaranje – ali ne i posljednje. Jedne večeri nakon predstave ostala sam s Carolyn Cromwell u Barbizonu, razgovarale smo do duboko u noć, ja sam opet pričala o svojim nadama i snovima. Iz Hamburger Heavena naručile smo hamburgere – i od toga sam se osjećala kao kakva ličnost iz komada *Stage Door* (Ulaz za glumce). Nakon osam tjedana zatvorili smo, ali je ugovoreno da još tri tjedna obilazimo njujorška predgrađa u »metro-krugu« – Brooklyn, Bronx i Queens – tako nazvanom jer se tamo voziš podzemnom željeznicom. To nam je značilo još tri tjedna rada, po jedan u svakom kvartu.

Smjesta sam nastavila obilaziti sada već dobro poznate agencije, još prije nego što će početi »metro-krug«. Otišla sam na audiciju za *My Sister Eileen* (Moja sestra Eileen) i pročitala ulogu Eileen. Rekli su mi neka uvečer gledam predstavu i neka sutra opet dođem i ponovo pročitam tekst. Nada mi je porasla. Vidjela sam dramu, tekst mi se dopao (pa ja sam voljela svaki tekst), ponovno sam ga pročitala i, naravno, nisam dobila posao. John Golden je tražio glumicu za dramu *Claudia* s kojom je namjeravao ići na turneju. S tom je ulogom Dorothy McGuire postigla zapažen uspjeh. Nabasala sam na Johna Goldena pred Sardijevim restoranom i upitala ga bih li mogla doći i pročitati ulogu. Odgovorio mi je potvrdno. Slijedećeg jutra došla

sam u njegov ured puna nade. Upitao me jesam li vidjela predstavu, na što sam odgovorila da nisam, pa to nisam sebi mogla priuštiti. Uredio je da je vidim i odem na matineju, a tek onda pročitam. Fred Spooner je godinama radio za njega i on me trebao smjestiti, a poslije dovesti na audiciju. Bio je vrlo simpatičan i mio. To je bio početak dugog prijateljstva. Nasmijavala bih ga, dopala mu se moja slijepa i divlja odanost. Ni zbog čega drugog nego zbog toga on mi je i pomogao, ne praktično već emocionalno. Claudia je bila mlada udana žena koja razvojem dramske radnje prema mužu i majci boluje, sazrijeva. Predivna uloga. Bože, kako sam je željela. Audicija je bila u kazalištu koje sam dobro poznavala, u St. Jamesu. Očito sam im se svidjela kad su mi rekli da još jedanput pogledam predstavu i ponovno pročitam tekst. Smjesta sam javila Paulu Lucasu. Obradovao se i dao mi nekoliko savjeta: prvo, neka ne budem presigurna da ću dobiti ulogu, drugo, neka dobro razmislim o tekstu koji čitam i neka budem prirodna i jednostavna. Fred Spooner me ohrabrio rekavši da se javilo dosta djevojaka, ali da im se upravo ja dopadam i da su zainteresirani za mene. Sjećam se kako sam stajala u kazalištu, gledala predstavu i proživljavala svaki detalj. Osjećala sam kako sve više postajem dio kazališta, više nisam bila »autsajder«, poznavala sam publiku, producente, izvođače. Bio je to ugodan i poseban osjećaj.

Nakon predstave Fred i ja smo prošetali Četrdeset četvrtom ulicom i stali ispod zagašene kazališne reklame. U tom trenu u mašti sam zamišljala da vidim osvijetljeno moje ime.

Slijedećeg dana – nova audicija. Fred Golden mi je dao rukopis i rekao neka pripremim dvije određene scene. Učinila sam tako i ponovno čitala slijedeće popodne. Čula sam nekakvo šaputanje, zahvalili su mi i odgovorili da će mi telefonirati. »Oh, zar opet«, pomislila sam, »nikad ništa drugo i ne čujem, nikada se neće ništa desiti.« Otišla sam kući potištena. Mama mi je savjetovala da se ne predajem olako. »Ako su te tri puta zvali, onda imaju i razlog.« Naravno, imala je pravo, prisiljavala sam se da joj vjerujem. Ako su me tri puta zvali na čitanje, pa valjda imaju neki razlog. Ali negdje u mojoj podsvijesti sazrijevala je misao da ima još nepoznatih glumica koje također idu na audiciju i nadaju se, a možda su i bolje od mene. Sa svom svojom samouvjerenošću i uvjerenjem da bih

mogla biti dobra glumica nikad nisam vjerovala da sam bolja od drugih. Još nisam sigurna. Ali neću odustati, nikada. Moj desetogodišnji plan je preda mnom, a sad je prošla tek godina dana.

Nakon nekoliko dana pozvali su me iz Goldenova ureda. Pripremila sam se za najgore, ušla u autobus u Četrdeset četvrtoj ulici. Golden mi je rekao da se cijeloj ekipi svidjelo moje čitanje. Budući da oni idu na turneju, mogla bih poći s njima i pripremati ulogu Claudije kako bih, ako se glavna glumica razboli mogla uskočiti u tu ulogu. Živnula sam, zahvalila i rekla da ću se savjetovati s majkom, jer, ipak, imala sam samo sedamnaest godina, a takva ponuda značila je biti godinu dana na putu. Prvo što sam htjela učiniti bilo je da posjetim Paula Lucasa i pitam ga za savjet, jer on je znao kazališni život bolje od ikog drugog.

Nikakvu drugu alternativu nisam imala osim *Claudije* i ugovora što sam ga potpisala s jednom modnom kućom Waltera Thorntona koja je bila daleko od najboljih, kao i Powers i Conover, ali nisam mogla birati. Napravila sam nekoliko fotografija za Montgomeryjev katalog, ništa osobito, tako da je budućnost manekenke bila daleko od toga da bih je nazvala sjajnom.

Kad sam otišla Paulu Lucasu da mu ispričam što se događa, našla sam se u škripcu. Rekao mi je: »Ako se prihvatiš tog posla, godinu dana nećeš biti u New Yorku, a šanse da zaigraš nisu ti gotovo nikakve. A tu godinu možda ti se pruži prilika da dobiješ kakvu ulogu u nekoj od novih predstava koje se postavljaju. Ako te nema godinu dana, ta ti je godina izbrisana jer niti ćeš steći kakvo iskustvo niti ćeš što naučiti. Savjetujem ti – odbij.«

To što je rekao zvučalo je razumno. Kad bih prihvatila Goldenovu ponudu, izgubila bih vezu sa svim zbivanjima na Broadwayu, s poznatim licima i mogućnost da se ipak negdje pojavim. A za jednogodišnjeg putovanja, iako bi pomalo bilo avantura, ne bih glumila i ostala bih nesretna i razočarana. Bila sam utučena, ali sam znala da Paul ima pravo.

Otišla sam Goldenu i rekla mu svoju odluku. Nije bilo lako. Ali bio je obazriv i imao je razumijevanje za moj problem. Griješe oni koji ga sude kao prgavog i neugodnog producenta. Poželio mi je sreću i rekao kako se nada da ću uspjeti, možda čak i s njim. Tako je to bilo. Pošto sam donijela odluku, što sad? Nadam se da nisam pogriješila. Neka mi bude oprošteno.

7.

Kad se prestao izvoditi *Johnny 2x4*, običavala sam ponedjeljkom odlaziti u kantinu te mi se činilo da sam i dalje član kazališta. Ta identifikacija značila mi je mnogo. Svatko može shvatiti veličinu značenja pripadnosti nekom mediju koji vam je sve, a pošto to prestane, čini vam se da ste izgubili sve i opet ste na ulici.

Ne znam kako se dogodilo da sam 29. svibnja 1942. godine okrunjena kao mis Greenwich Villagea. Jasno mi je da je to imalo veze s Walterom Thorntonom, čija sam bila manekenka, a on je sve potakao. Čak mislim da se nijedna djevojka nije ni natjecala za tu dubioznu titulu. Natječaj je bio javni, svatko se mogao natjecati, a sretna dobitnica je za nagradu dobivala mogućnost natjecanja za mis Amerike u Atlantic Cityju, naravno uza sve plaćene troškove.

Nismo se trebale natjecati u kupaćim kostimima, hvala Bogu, jer bi to za mene bilo porazno. Sjećam se kako sam hodala pistom, obučena u dražesnu cicanu haljinu nervozno se smiješeći. Novine su objavile imena još triju djevojaka, ali ja se ne sjećam da sam ih vidjela. Slike mog »misanja« objavljene su u nekoliko opskurnih novina. Slagala sam da mi je osamnaest godina. Drugom zgodom prodavala sam poljupce »Smoke Screen Fund« – ni sama ne znam što je to bilo (pripadalo je klubu Kiwanis). Ponovno slike koje nitko nije zapazio. Ne trebam ni reći da nikada nisam otišla u Atlantic City, a ni manekenstvo kod Waltera Thorntona nije mi donijelo ništa što bi imalo ikakve veze s dolaskom na kazališne daske.

Svake godine George Jean Nathan na stranicama *Esquirea* daje prikaz prošle kazališne sezone ocjenjuju-

ći prikazana djela i dajući popis vrijednosti i promašaja. Tako se u broju od 22. srpnja 1942. godine pojavila ova rečenica: »U kazalištu St. James na desnoj strani, za vrijeme predstava Gilberta i Sullivana, radi najzgodnija djevojka, visoka i vitka plavuša. Kritičari to znaju, ali ne žele javno priznati.« To mi se svidjelo. Da me zapazio netko iz kazališta – to je bilo *nešto.* To mi nije donijelo ulogu, ali me nije ni razočaralo, već me je uvjerilo da postojim.

8.

U kolovozu iste godine upoznala sam se s kritičarom Georgeom Jeanom Nathanom. Pozvane su mlade glumice da u klubovima skupljaju novac, jer je zemlja bila u ratu. Mene su poslali u Café Society Downtown gdje je bio popularan Žero Mostel. Jedne večeri pojavio se Nathan u društvu s Williamom Saroyanom i dvije krasne djevojke: plavušom i crnkom. Plavuša je bila buduća Saroyanova supruga, a crnka Oona O'Neill. Nathan me pozvao da im se pridružim. Novo uzbuđenje – sjediti s tako poznatim piscem kao što je Saroyan. Nathan me upitao bih li s njim ručala sutradan u klubu »21« u Zapadnoj ulici. Za to mjesto nisam nikad čula, ali sam odgovorila potvrdno nadajući se da ću možda vidjeti koga iz kazališta. Obukla sam najbolje što sam imala. Nikad nisam bila u tako velikom restoranu. Bilo je 13.30, dosta kasno za ručak, i restoran se počeo prazniti, prorjeđivati. Razgledala sam salu i dobro obučene muškarce i žene koji su se lagodno osjećali u tom prostoru. Svijet koji sam poznavala očito nije zalazio ovamo. George me ispitivao o mojoj karijeri. Sve sam mu ispričala, pa i o *Claudiji.* Rekao je da sam postupila pravilno. Ničim nije pokazao da mi se želi približiti, a o njemu se u kazalištu pričalo da je raskalašen. Očito su ga u tome kočili moja mladost i neiskustvo, to mi je prošlo glavom. Gledajući oko sebe i opazila sam poznato lice Burgesa Mereditha koji je zurio u mene. Smatrali su ga najboljim glumcem. Glumio je u *Winterset-u* i *High Tor-u.* Bio je vrlo privlačan, đavolskog izgleda i šaljiva lica. Nakon ručka otišla sam u toaletu i kad sam se vratila, Nathan je razgovarao s Meredithom. Upoznao me je s njim i Meredith se vratio za svoj stol. Namignuvši mi Nathan je rekao: »On je

pravi vrag kad se radi o ženama – čuvaj se.« Znala sam samo to da je popularan glumac, uz to lijep, a željela sam i izaći s njim. Poslao mi je ceduljicu s telefonskim brojem, a ja sam napisala: »Moj ćete naći u knjizi pod imenom moje mame Natalie Bacal.« To je bilo sve. Otišli smo i nisam znala hoće li mi se ikad javiti. Stigla sam kući, buljila u telefon i čekala da zazvoni. Maštala sam i zamišljala sebe s Buzzom Meredithom; on princ, a ja Pepeljuga. Kakvo sam bila dijete! Jedne večeri zazvonio je telefon. G. Meredith je rekao: »U subotu navečer priređuje se gala-večer u Madison Square Gardenu. Noć zvijezda. Biste li pošli sa mnom?« Bila sam tako neiskusna, nisam znala kako igrati igru. »Oh, voljela bih i te kako.« Bila sam u oblacima. Mama se ljutila i brinula. »Čak ga i ne poznaš, dopuštaš mu da te vodi, neće te uopće cijeniti.« Smijala sam se i govorila da je to »večer zvijezda« i da će svi biti ondje. Što ću obući? Nisam imala dugačku haljinu. Idućeg smo dana skupa odjurile Loehmannu i našle dugačku tamnoplavu haljinu od šifona sa žaboom od čipke. Vrlo lijepa haljina koju sam još godinama nosila. Obukla sam se i otišla. Majka mi je održala predavanje kako da se ponašam s napomenom da me očekuje kod kuće do ponoći. Bila sam tvrdoglava i znala sam da ću doći kad ja budem htjela. Buzz je došao po mene i tako je počeo moj put među velike zvijezde. Što će mi donijeti ta večer? Sudeći prema završetku ništa. Paulette Goddard zanosno je i ushićeno gledala Buzza koji je prema meni bio divan. Znala sam da među njima postoji veza, ali nisam znala da su je prekinuli na kratko vrijeme i da se zapravo još vole. Od mene je prijetila slaba opasnost.

Godina 1942. donijela mi je angažman u kazalištu u kojem ću provesti slijedećih sedamnaest godina. Max Gordon je postavljao novu komediju *Franklin Street* Arthura Sheekmana i Ruth i Augustusa Goetza.

Redatelj bi bio George S. Kaufman, a glavni glumac Sam Jaffe. Vrijeme radnje 1900, mjesto, pansion u Philadelphiji gdje jedan bivši glumac drži školu drame ne bi li se tako spasio od gladi. Kao što sam već rekla, Max Gordon mi je omogućio da dođem k njemu u bilo koje vrijeme pa tako i u kazalište Lyceum. Ovoga se puta možda nađe kakva uloga za mene. Saslušao me i rekao da će možda biti i savjetovao mi neka potražim Kaufmana koji je u tom trenutku bio u kazališnom foajeu i neka ga zamolim da nešto pročitam. (Koliko sam god bila nesigurna,

ipak nisam ni najmanje oklijevala da dotrčim neznancu i smjelo se sama predstavim. Imala sam vrašku sreću što su svi ti neznanci bili fini ljudi). Obratila sam se jednom od dvojice koji me je uputio onom drugomu. Kad jednom vidite Georgea Kaufmana, ne možete ga zaboraviti. Bio je vrlo visok, vrlo vitak, dugačka lica na kojem su se isticale naočale s metalnim okvirom, a kosa mu je stajala kao čekinja. Šeprtljavo sam se približila, napravila se manjom i mlađom, predstavila se i rekla da sam razgovarala s gospodinom Gordonom koji se nada da ću dobiti neku ulogu te da bih voljela pročitati tekst nove drame.

Predstavio me čovjeku s kojim je stajao i ustanovila sam da je on jedan od autora, Arthur Sheekman. Upitao me što sam dosad radila (mora da se u sebi smijuljio), a ja sam odgovorila: »Stvarno sam dobra glumica, znam glumiti i znam da bih vam se svidjela. Mogu izgledati mlađa, manja, sve što želite, samo mi dopustite da pročitam tekst.« Sve sam to izgovorila u jednom dahu, s »ho-ruk« pristupom, i nekako ga smotala na brzinu. Bio je strpljiv i odgovorio je: »Dobro, možda će se nešto naći. Dođite na čitanje slijedeći tjedan pa ćemo vidjeti.« »Oh, hvala gospodine Kaufmane, doći ću, neće vam biti žao. Hvala gospodine Sheekmane.« Samo Bog zna kako sam izgledala, vjerojatno se nisam razlikovala od stotinu drugih koje su pokušavale isto što i ja. Ti ljudi mora da su bili imuni na djevojke poput mene, hvalisave, djevojke koje su moljakale ne bi li dobile kakvu ulogu.

Slijedećeg tjedna javila sam se u kazalište Lyceum. Znala sam samo da se radi o komediji sa četiri ili pet uloga, i više ništa. Kad sam stigla do ulaza za glumce, neki bezlični mladić uputio me redatelju. Kao obično, on je sjedio za malim okruglim stolom punim papira, pretpostavljam s imenima nepoznatih glumaca. Mnogo djevojaka se motalo okolo zbog istog razloga kao i ja. Opet će biti pobjednika i pobijeđenih. Kad je došao red na mene, redatelj mi je dao komad papira, s napisanim tekstom od nekoliko rečenica koje su bile dio neke uloge. Jednostavnije, manje komplicirano, tako da se glumci mogu sroditi s tekstom i psihički se pripremiti kad budu pozvani.

Pažljivo sam proučila tekst i popela se na pozornicu. Pokušavala sam biti smirena, sabrana, kao prava profesionalka. Osjećala sam se sigurnijom jer sam znala da će mi Max Gordon pomoći da dobijem neku ulogu ako ikako bude mogao. Isto sam tako vjerovala da sam na g. Kauf-

mana ostavila dobar dojam i da sam imala pravo nadati se. Ali opet sam se uplašila, drhtala, čemu te audicije? Zar se cijeli život moram dokazivati? Zar će me stalno odbijati? Zar je sve u životu ovisilo o *tom* trenutku? Uvijek tekstovi, uvijek ispitivanja i procjenjivanja u tom mračnom, neprijateljskom prostoru s uperenim svjetlima. U tami ne vidiš nikoga, a oni koji ondje sjede ocjenjuju hoćeš li živjeti ili umrijeti. Hoće li moji bubrezi biti poslušni – kad god prozovu moje ime, moram van – što ću uopće s tim budem li glumila? Evo, opet mi se događaju iste stvari. Ruke mi se tresu, usta podrhtavaju – što uopće ovdje radim? Zašto nitko drugi nije tako nervozan?

Nisam se uopće mogla sjetiti što sam čitala, skamenila sam se. George Kaufman me pozvao, rekao mi da mu je drago što me je čuo, ispričao malo više o djevojčinu karakteru na koju se odnosio tekst i savjetovao mi da se smirim i pokušam još jedanput. Sve je izrekao ljubazno i to me ohrabrilo. Zbog toga sam se opet vratila na pozornicu i počela ispočetka. Vjerojatno sam bila još slabija. Kaufman je to znao. Koliko je već održao takvih audicija. Njegovo je iskustvo svakako bilo veliko. Završila sam i izgovorila neku šalu kako bih pokazala najvećem direktoru da ipak nešto vrijedim. Pozvao je redatelja rekavši mu da mi dade još jedan tekst. Proučavala sam ga dok su nastupale druge djevojke.

Pokušavala sam se koncentrirati na tekst i proučiti djevojčin karakter. Još jedna nepoznanica. Ako mi je rekao da pročitam drugi tekst, znači da ipak nešto očekuje od mene. Glava mi je bila puna misli za i protiv. Ovako sigurno neću svladati tekst. »Saberi se, ludice. Izvuci što više možeš iz te uloge. Misli. Možda je to životna šansa. Ne propusti je olako!«

Redatelj me pozvao i upitao jesam li spremna. Nisam zatražila još pet minuta kao što rade iskusni glumci, a da i jesam, ne bih ih dobila. Stala sam usred pozornice i pročitala tekst. Lik se zvao Maud Bainbridge. Bila je sanjarka, stalno je govorila stihove, obožavala je poeziju, živjela u drugom svijetu (gdje sam ja u tom trenutku željela biti). Scena je prošla, nešto su tiho šaptali. George Kaufman mi je rekao: »Dobro Betty. Hvala ti. Možeš li sutra opet doći i pročitati obje uloge?«

Kakvo olakšanje. Nije bilo rečeno da, ali i ne. Zgrabila sam tekstove i odjurila kući. Morala sam dobiti ulogu. Otišla sam Walgreenu. Fred Spooner bi morao biti ondje.

Nakon čitanja *Claudije* sprijateljili smo se. Njemu sam sve mogla reći, on me shvaćao, nije se smijao mojim snovima. Nastojao je da mi nešto nađe. Bio je ondje. Naručili smo kavu – malu i veliku. Ispripovjedila sam mu svaki detalj, što je rekao Kaufman, kako je to rekao, kako pogledao ... Pokazala sam mu tekstove. Odgovorio je: »Kladim se da si dobila ulogu. Nije glavna, ali izvodit ćeš je na pozornici Broadwaya u najboljoj ekipi. Idi kući, svladaj ulogu i pokaži što znaš. Ti to možeš, svi mi to znamo. Javi mi što je bilo, bit ću u uredu.« Otpratio me do autobusne stanice na Osmoj aveniji, mahnuo i nasmijao se.

Ljuljajući se u autobusu vozila sam se kući. Nisam mogla čitati, zavrtjelo bi mi se i bilo bi mi mučno. Morala sam se zadovoljiti razmišljanjima o audiciji i ponovno je analizirati. Tko je još bio ondje? Čak nisam ni razmišljala o drugim djevojkama. Ima ukupno pet značajnijih uloga, a oko tridesetak ih je okušavalo sreću. Ali Kaufman je samo meni rekao da čitam dva puta, znači: svidjela sam mu se. Ma mora nešto biti od toga! Stigla sam kući, pogladila svog koker španijela Droopyja i sve mu ispričala. Bio je tako mio. Uvijek me je slušao, maštala sam s njim i iskazivala mu svoju ljubav. Što li psi misle? Kao jedinica uz majku koja je bila zaposlena jedino sam njemu mogla iskazivati nježnost, on me je slušao, a nije mi mogao odgovoriti!

Proučavala sam likove i pokušavala dokučiti u kakvoj su vezi s radnjom djela. Kad je stigla majka, sve sam ponovno prošla pričajući joj. Ona se uvijek uzbuđivala skupa sa mnom, hrabrila me jer nju je vodio razum, te bi mi uvijek govorila što trebam učiniti. Upozoravala me neka se previše ne zanosim. Nije znala mnogo o kazalištu, ali nisam znala ni ja.

Nakon večere prošetala sam se s Droopyjem, vratila se i jedva usnula moleći se da dobijem ulogu, da to bude početak kakav sam željela. Slijedećeg jutra u 10 sati stigla sam u kazalište Lyceum. Sve se ponavljalo: isti vratar, ista djevojačka lica. Danas ih je bilo manje, ali još dosta. Ipak, bila su to poznata lica, a to je bilo ugodno. Jacqueline Gately čitala je ulogu Maud. Nakon nje Adele Stanley. Joyce Gates čitala je još jedan tekst. Jedna skupina bila je ispred nas – mi smo čitale, a one šaptale – pokušavale smo ne misliti na njih. Rekli su nam da nas sedam ostane zajedno. U jednom momentu, pozvali su nas sedam da se svrstamo na pozornici. Doduše, nismo izgledale kao red koristica,

ali da ste vidjeli kakva je to bila »fizička smjesa«, kako smo se međusobno dopunjavale! Kad ćemo saznati jesmo li dobile uloge? Prekid za objed. Hoćemo li se vratiti? Nijedna od nas nije mogla jesti, nismo bile sigurne ni gdje smo, svladalo nas je uzbuđenje. Nismo se poznavale da bismo ga mogle podijeliti. Vratila sam se u gotovo prazno kazalište. Redatelj i asistent jeli su sendviče i razgovarali. Kaufman, Sheekman, Gordon i drugi nisu se vratili, a ni druge djevojke. Sjela sam straga i pokušavala otkriti nešto novo u karakteru uloge u čemu dosad nijedna nije uspjela. Postepeno sam osjetila kako i drugi pristižu. Joyce i Jackie su stigle upitavši me da li se štogod desilo. Nije. Htjela sam osjetiti dah kazališta. Zamamna ljepota, zagonetnost, zaokupljali su me, a vjerojatno u tim trenucima nisu ni postojali. Pozornica je bila gola, prostrane kulise mračne i zaudarale su na plijesan. Kad bih samo mogla biti dio svega! Napokon je redatelj došao na pozornicu, s njim i Sam Jaffe, zvijezda predstave koji nam se sada pridružio. Bio je sjajan glumac, ljubazna lica, ali ja sam ga cijelo vrijeme doživljavala kao Gunga Dina u izvrsnoj filmskoj ulozi. Predstavili su nas jednu po jednu i zamolili da s njim pročitamo ulogu. Kaufman je rekao Jackie da pročita ulogu Maud, meni Adelu, a Joyce Agathu. Bilo je to moje prvo čitanje s profesionalnim glumcem, sva su druga bila s redateljem. Jaffe je čitao autoritativno s gestama. Bila sam hipnotizirana i zaista nisam mogla prosuditi koja je od nas triju bolja i ako jest, zašto. Osjećala sam da se događa nešto posebno.

Kaufman nam je rekao da ponovno čitamo same, a onda opet sa Jaffeom. Zašto se već ne izjasne? Živci mi neće izdržati. Nas smo se tri ponovno povukle iza kulisa i čekale. Nismo ni riječi izmijenile, bile smo napete jer smo sve tri žarko željele ulogu. Ništa se nije događalo. Život u kazalištu je vječito čekanje. Napokon znak za Jackie. Nas dvije smo ostale čekati. Jackie je razgovarala s redateljem i izgledala je zadovoljna. Mora da je nešto dobila. Opet dugo čekanje. Tada se sve ponovilo s Joyce koja mi je dala znak da stvari idu dobro. Dakle, i ona je nešto dobila. Počela sam se tresti, bilo mi je mučno. Ali, još malo i znat ću na čemu sam. Zašto su mene ostavili za kraj? Glavom mi je prostrujala misao da im se nisam svidjela pa čekaju pogodan trenutak da mi to kažu, jer gospoda Gordon i Kaufman su uglađeni. Napokon me je redatelj pozvao. Prisilila sam se da mislim kako će vijest biti dobra.

Rekli su mi da siđem kako bih valjda bolje vidjela lica o kojima mi ovisi budućnost. George Kaufman me zadovoljno pogleda i smiješeći se rekao: »Čestitam vam, dobili ste ulogu.« Max Gordon se približavao govoreći: »Vidiš da sam imao pravo kad sam ti rekao kako ću ti nešto naći u nekoj od mojih drama.« U taj tren zaista nisam mogla vjerovati da je sve to istina. Sigurno će se netko predomisliti. Bože, daj da odem odavde prije nego što promijene mišljenje. Moja prva govorna uloga na Broadwayu – pomislite – producent Max Gordon, redatelj George S. Kaufman. Pa sad, i nije bilo tako loše što sam mala Židovka, zar ne? Zapravo to je sada bilo najbolje od svega. Oh, kako sam bila sretna!

Zastala sam kod stola i svima zahvalila rekavši da to nikada neću zaboraviti. Organizator mi je rekao da ostavim adresu i broj telefona kako bi me mogli obavijestiti kad su pokusi i ostalo. Upitao me imam li agenta? Agenta – što je to? Tada nisam imala pojma što rade agenti i da je glumcu potreban netko tko će voditi računa o njemu. U ono vrijeme početniku nije ni trebao kao danas.

Pretpostavljam da sam izašla na izlaz za glumce, ne sjećam se zaista. Odjednom sam osjetila da imam svoj identitet, da je ovo moje kazalište i da ćemo ovdje vjerojatno održavati pokuse. O plaćanju nisam imala pojma. Potpisala sam ugovor na pedeset dolara tjedno uključujući pokuse i nastupe izvan grada. Odlučila sam otići Walgreenu prije nego što se popnem u autobus i krenem kući. Htjela sam vidjeti je li tkogod ondje, možda nađem Freda. Ali nije ga bilo. Dobro, pričekat ću majku i baku. Bit će oduševljene, zapravo mama, a baka ... pa ona i nije mnogo vjerovala u glumačku profesiju. Ali radovat će se što radim i što ću majci pomoći novcem. Za nju su glumci bili ljudi sumnjiva zvanja, nepouzdani, nemoralni, sve ono sa čim se ona nikad nije suočila te nije ni razumjela. No majka ipak nije potpala pod njezin utjecaj i vjerovala je u mene i u moj uspjeh.

Čim sam stigla, nazvala sam Betty Kalb. Sve sam joj ispričala, svaki detalj. Život izgleda lijep kad je čovjek siguran da je čuo riječi: »Dobili ste ulogu.« Oduševljenje koje me obuzelo otkrilo mi je što znači »lebdjeti iznad zemlje«. Da li je išta moglo povećati moju radost toga dana?

Napokon je i majka stigla s posla. Bacila sam joj se u naručje, posjela je i ispričala joj o svemu što se zbilo. Maj-

ka nije bila od onih koje bi skakale od radosti, bila je razborita, a dugogodišnja razočaranja i borba za život naučile su je da dobre vijesti prima suzdržano. Bila je sretna zbog mene i željela je da mi se ispuni svaka moja želja. Sada sam htjela dokazati da može imati u mene povjerenje i da joj mogu uzvratiti uspjehom. Imala je premalo zadovoljstva u životu.

Nazvala sam Charlieja i Rosalie kod kojih je bila baka. Čak se i baka obradovala znajući da je to stalan posao, a prema tome i primanja. Ali nije znala kolika su primanja za izvedbe, a bila su manja od tjedne plaće.

Te večeri otišla sam na spavanje sa spoznajom da sam glumica, da sam postala »netko« i da drugi to znaju ili osjećaju. Zamišljala sam kako će se Kaufman i Gordon iznenaditi kad na pokusima vide kako sam nadarena, kako ću na premijeri ostaviti dobar dojam te će mi poslije dati glavnu ulogu i moje će ime blistati na nekoj reklami. Posebno napisano i dobro uočljivo ime – bilo je to vrlo značajno, bio je to znak priznanja. Dio »Pepeljuge« ili bilo koje bajke što smo je ikad pročitali. Kao dio nekakva identiteta – dokazati svoju vrijednost. To je bila moja potreba: da budem cijenjena, priznata, da se potvrdim.

9.

Slijedećeg sam dana otišla Maxu Gordonu čiji se ured nalazio u kazalištu Lyceum, veselo prošla Osmom avenijom i Četrdeset četvrtom ulicom pored Sardijeva restorana – više ne moram prodavati *Actor's Cue* – nosila sam svoju tajnu sa sobom. Čini mi se da sam se zaogrnula plaštom sigurnosti što mi je dotad bilo strano. U Gordonovu uredu bilo je vrlo živo. Upitala sam bih li mogla dobiti rukopis. Zahvalila sam i zagrlila ga u znak zahvalnosti. Ugovor će biti potpisan slijedeći tjedan, a pokusi će početi za dva tjedna. Redatelj će me obavijestiti kad bude proba za kostime.

Dakako, novost sam morala reći Paulu Lucasu. »Vidiš«, rekao je, »imao sam pravo kad sam ti savjetovao da ne odeš na turneju s *Claudijom*. Da si otišla, to se ne bi dogodilo. Sad imaš priliku raditi s velikim producentom i velikim redateljem i pri tome mnogo naučiti.«

Iduća dva tjedna provela sam u čitanju i prečitavanju teksta; čitala sam pred ogledalom, stajala u svim kutovima, saživljavala se s ulogom Adele Stanley. Nastavila sam posao u kantini ponedjeljkom navečer, odlazila Walgreenu na kavu s Fredom Spoonerom i Betty Kalb, ali se moj položaj promijenio. Više nije bilo pitanja: »Kada ćeš dobiti ulogu? Što ćeš učiniti ako uskoro ne dobiješ posao? Što, tko gdje glumi?« Sada sam govorila: »Znate dobila sam ulogu u novoj drami koju režira George S. Kaufman, a producent je Max Gordon.« Svi su mi čestitali – i glumci i biljeteri. Buzz Meredith mi je telefonirao pa sam i njemu rekla novost. Obavijestio me da za nekoliko tjedana dolazi u grad. I Kirku sam javila. S Leom Shullom sam se dogovorila da prestanem prodavati *Actor's Cue*. Mislila sam da će mi vrijeme do početka pokusa teći sporo, ali je upravo projurilo.

Pozvali su me iz Gordonova ureda da 8. kolovoza dođem potpisati ugovor. Pokusi su trebali početi 15. kolovoza. Ugovor je bio tipičan, napisan nerazumljivim jezikom koji dan-danas nisam shvatila. Vjerovala sam Maxu Gordonu i imala sam pravo. Bio je jedan od rijetkih producenata za kojeg sam znala da govori istinu i da vodi računa o kvaliteti. Dala sam ugovor ujaku Jacku te ga je on spremio. Dobivala sam pedest dolara i plaćene troškove ako bismo išli na turneju. Premijera je trebala biti u Wilmingtonu, Delaware, 18. rujna, zatim još šest nastupa; nakon toga dvotjedno gostovanje u Washingtonu, u kazalištu Colonial, u Wilburu u Bostonu još dva tjedna i napokon Big Street na Broadwayu.

Prvog dana pokusa bila sam grozna, pravi promašaj. Bože, pa imam ulogu, zašto sam tako nervozna? Na ulazu za glumce kazališta Lyceum ugledala sam sada već poznato lice šefa pozornice. Dobili smo nove rukopise, jer je došlo do nekih promjena. Ugledala sam Joyce Gates i Jacqueline Gately; predstavili su nas Dorothy Peterson koja je igrala profesorovu ženu, gospođu Ladd i glavnom glumcu Samu Jaffeu. George Kaufman je bio na sceni, a Arthur Sheekman, Ruth i Augustus Goetz i drugi, među njima i Max Gordon, bili su u dvorani. Stolci su bili postavljeni uzduž stolova za koje smo sjeli. Kaufman nas je pozdravio, rekao da ćemo danas samo pročitati tekst, upoznati se, razjasniti scene, a od sutra počinjemo uvježbavati kretanje. Tako je započelo čitanje. Disala sam duboko, prisiljavala sam se da budem mirna zabivši nos u tekst misleći o svemu, samo ne o liku koji ću glumiti, pokušavala sam da ne dršćem misleći kako ću smiriti glas čim me prozovu. Kad sam došla na red i počela čitati, osjetila sam da ispuštam glasove koji su mi bili nepoznati. Kod drugih to nisam zapazila. Drhtala sam i bilo mi je slabo. Spustila sam glavu i nisam se usudila pogledati prema Kaufmanu i drugim glumcima. Bilo je gore nego što sam mogla i pomisliti. Pročitali smo prvi čin, zatim smo za desetominutnog odmora popili šalicu čaja iz papirnih čaša i nastavili. Svima sam pričala kako sam nervozna, a to sam nastavila i poslije nadajući se da će me to ispovijedanje smiriti. Ali nije. Bilo mi je još gore. Tek sam poslije otkrila da su svi nervozni. Svi glumci imaju tremu – s vremenom nauče kako se trebaju opustiti i kontrolirati.

Drugo je čitanje bilo lakše, ali ne za mene. Na kraju pokusa Gordon nam je zahvalio i zakazao drugi za slijede-

ći dan. Ispričala sam se zbog nervoze, na što je odgovorio. »Ne brinite, tri tjedna traju pokusi, nitko prvog dana ne očekuje savršenstvo. Ima vremena, samo se opustite.«

Shvatila sam da je prvi dan pokusa iskušenje za svakog glumca. Za to vrijeme producent ili redatelj još mogu smijeniti onoga tko im ne odgovara ulozi. Dakle, iako sam dobila posao, mogu ga i izgubiti. Strašno. Vratila sam se kući, uzbuđena, i opet prionula na posao bilježeći napomene u svoj tekst. Sutra me očekuju i čitanje i gluma. Više neću biti zaštićena stolom i drugim glumcima. Kad sam stigla deset minuta prije deset sati, redatelj je upravo postavljao znakove na pozornici i određivao mjesto glumcima, prostor gdje će stajati kulise i namještaj. Počeli smo stvarati predodžbe gdje će se što nalaziti, kako će što izgledati. Shvatili smo da se sve počinje stvarno događati.

Slijedeća tri dana pokusi su tekli glatko. Sve sam se više uživljavala u ulogu. Kriomice bih pogledavala Kaufmana, Sheekmana i Goetzove ne bih li vidjela kakav znak neslaganja. Kad god bi međusobno šaptali, mislila sam da je kraj. George bi koračao gore-dolje središnjim prolazom, s rukama prekriženim na prsima i šakama pod pazuhom, s nekakvim strašnim zlobnim izrazom kao da mrzi sve. Kad bi objašnjavao glumcima što trebaju raditi, bio bi ljubazan i uljudan. Ako bi trebalo objasniti nešto posebno, sam bi došao na scenu, zagrlio glumca, odveo ga ustranu i objasnio mu što mora činiti. To je najšarmantniji način režiranja koji sam ikad vidjela. Nije čudo što su ga tako cijenili i poštovali. On nikada nije ponižavao ili zbunjivao glumce, ulijevao je povjerenje, a glumci su mu uzvraćali kako su najbolje mogli. Znao se šaliti. Jednom je došao do kraja reda, prišao pozornici i šapnuo: »U dvorani se nalazi japanski špijun.« Svi koji su razumjeli nasmijali su se. Mislio je na Leeja Shuberta, jednog od slavnih vlasnika kazališta koji je bio u dvorani. Imao je zagonetan izraz lica i šuljao se okolo. Iskreno govoreći nije baš bio dobro došao. Kaufman je to pokazao. Glumcima je bio opasan, činilo se da čak i Sam Jaffe ima nekih teškoća s njim. Ne glumačkih, ali nešto je bilo posrijedi. Bilo je uobičajeno da se svatko od nas nakloni u znak pozdrava. Sjećam se kako me Sam Jaffe zgrabio za ruku da se naklonim i držao me sekundu dok to nije bilo obavljeno. Učinila sam što je htio, bila sam odveć uplašena.

Petoga dana pokusa svi su se skupili za vrijeme odmora. George Kaufman, koji je sjedio ispod pozornice,

mahnuo mi je da dođem k njemu. »Oh, Bože«, mislila sam, »to je to. Ne sviđam mu se u toj ulozi. Sad će mi je oduzeti. Bolje da odmah umrem.« Uzrujano sam sišla. Pokazao mi je rukom da sjednem. »Betty, razmišljali smo . . .« Nisam smjela dopustiti da se rasplačem, nisam se smjela prepustiti strahu, bila sam potpuno nesigurna u sebe. »Dakle, tako je to. Otpustit će me. Ne plači što god bude.« »Arthur, Ruth, Gus i ja«, nastavio je Kaufman, »razgovarali smo o tebi i zaključili kako bi bilo dobro da pokušaš čitati ulogu Maud umjesto Adele. Ti i Jackie zamijenite uloge.« »Jesam li u čemu pogriješila, gospodine Kaufmane?«, upitala sam.

Vjerojatno je osjetio moj užas. »Zaboga, ne. Samo mislimo da će druga uloga biti bolja za tebe i za cijelu predstavu.«

»Svakako«, rekla sam. Osjetila sam olakšanje, ustala i odmah se počela pripremati za promjenu. Vjerojatno je imao pravo što mi je dao ulogu Maud, a ne Adele, jer se danas još sjećam te uloge, što za ulogu Adele ne bih mogla reći. Pri kraju pokusa došao je George i rekao: »Odgovara ti uloga Maud, saživjela si se s njom, to je mnogo bolje.« Točno – i bilo je bolje.

Dobro mi je išlo i na pokusima koji su se nastavili idućeg tjedna. Ali nije sve bilo kako treba, ne sa mnom već s drugima. Kaufman i Sam Jaffe nisu se baš dobro slagali. Mi, novi glumci, osjetili smo to, iako nam nitko ništa nije rekao. Nekoliko dana prije polaska u Wilmington sve je izašlo na vidjelo. Jednog jutra prije pokusa Kaufman je rekao kako se sa Semom dogovorio da se povuče. Nakon dosta razmišljanja odlučeno je da ga zamijeni Reynolds Evans. Neka glumi, pa će onda vidjeti. Jadni Evans, kakav li je teret pao na njega. Meni je, moram priznati, bilo važno samo to da se predstava uvježba i izvede. Moraju me čuti na Broadwayu. Kako će inače itko o meni pisati. Moja je mašta stvorila divne planove i oni su se morali ispuniti.

Toga jutra smo prošli cijeli tekst. Autor, producent i redatelj su objedovali prilično dugo, a onda smo nastavili probu poslijepodne. George je radio s Reynoldsom Evansom, požrtvovno i pažljivo kao i uvijek. Bilo je za nas veliko olakšanje što smo radili s njim, osjećali da nam pomaže, da se saživljuje s nama. Drugog smo dana Evans i ja probali zajedno. George je izjavio da je dobro, znači rad se nastavlja. Činilo se da je zadovoljan s Evansom i izjavio

je da ćemo postići uspjeh. Svi su pljeskali Evansu koji je bio presretan. Prionuli smo na posao s novom snagom da predstava bude što bolja. U kazalištu je to zajedništvo nešto posebno. Ni u jednoj grani umjetnosti ili zabave to se ne osjeća tako snažno kao ovdje. To je zajednički napor, to je uzajamna pomoć – a to je ono važno, ono što svi mi volimo u tom poslu... odnosno, ono što bar profesionalci vole.

Napokon je došla generalna proba i s njom prilika za šminkanje. Trebalo je, dakle, primijeniti znanje stečeno na akademiji. Kupila sam sve potrebne sitnice za šminkanje. Bilo je divno sa šminkom i kostimom, gledati i sve ostale tako – raditi na postavljenoj sceni. Do Wilmingtona nema predstave, no ona je pripremljena, a za mene je to bila najbolja predstava na svijetu. Zaboravila sam što sam mislila o komadu *Johnny 2 x 4* koji je propao.

Sutradan smo putovali. Dogovorili smo se da ćemo se naći na stanici Pen. Kakvog li uzbuđenja! Svi smo uzviknuli: »Do viđenja u Wilmingtonu!« »Vidimo se na stanici!« Prije nego što sam otišla kući da se spakiram, srela sam Freda Spoonera. Pozvao me na kavu k Walgreenu gdje sam našla i Betty Kalb. Evo me na putu u prvu veliku pustolovinu, koračam u novi svijet... Fred i Betty su me pozdravili poželjevši mi sreću.

Kako nisam imala svoju vlastitu prtljagu, posudila sam od mame kovčeg. Nije bilo mnogo stvari za pakiranje te sam uzela jednu lijepu haljinu, hlače, džemper i suknju. Do sada nikamo nisam išla bez majke osim u ljetni kamp i u školu. Sad sam se sama spremala na put nekoliko dana prije svoga osamnaestog rođendana, 16. rujna. Trebalo je mnogo toga apsorbirati. Nazvao me Buzz Meredith. Još je bio u vojsci i nije mogao doći na pokuse u New York, ali ga je zanimalo kada će se i gdje predstava izvesti u Washingtonu. Rekao mi je da svakako moram vidjeti Lincoln Memorial na mjesečini, i ako on bude ondje kad i ja, otići ćemo zajedno. Činilo mi se prelijepo da bude stvarno.

Majka se bojala da njezinu kćer ne prevare kazališni vukovi. »Zapamti – ne daj se nikome. Ni jedan muškarac ne želi se oženiti djevojkom koja je izgubila nevinost.«

Moj židovski odgoj neprestano mi se vrtio po glavi. »Drži se podalje od svega toga, draga!« Spavala sam i snivala zdrave sne. Na dan odlaska bez prestanka sam jurila. Pozdravila sam se s bakom, Charliejem i Rosalie, Jackom i Verom, a Renee i Bill su mi se javili telefonski. Mama i

ja gotovo smo se rasplakale – to je bio moj prvi korak izvan gnijezda. Ne konačan, ali bio je početak, i to smo obje znale. Uistinu, već sam sebe vidjela kako živim sama, dijelim stan s nekom djevojkom, ali da mogu voditi ozbiljan život bez majke, to mi zaista nije padalo na pamet.

Asistent redatelja čekao nas je na kolodvoru i društvo se počelo skupljati. Neki je predosjećaj lebdio u zraku – svi su bili vedri, smijali se, šalili – čak i najiskusniji među nama bili su optimisti i vjerovali su u dobar početak. Spremni smo na veliko ostvarenje. S tim smo se osjećajem popeli u vlak. Porodica glumaca može uspjeti ili ne, ali svi svoju sudbinu dijele međusobno i nitko ne može ništa učiniti sam.

Kad smo stigli u Wilmington, smjestili su nas u hotel blizu kazališta Playhouse. Trebali smo se javiti u kazalištu tek predvečer, ali ja sam smjesta otišla iz straha da mi nešto ne promakne. Postavljali su scenu. Ništa nije ljepše u kazalištu od pripremanja scene. Namještaju se svjetla, scenograf i majstor rasvjete su na pozornici i daju sve moguće tehničke upute. Taj se posao može usporediti s rođenjem djeteta. Kad je došlo vrijeme, glumcima je rečeno da dođu u predvorje gdje će proći tekst – nećemo probati na pozornici sve dok se ne sredi tehnika. Sutradan bit će izložene naše slike koje smo snimili još u New Yorku, i to u kostimima i našminkani. Toliko se toga događalo, pa kako sam mogla mirno spavati? Petnaesti rujna. Dan uoči mog osamnaestog rođendana. Kako ću ga proslaviti? Pa, nema bolje proslave od predstave u Wilmingtonu, Delaware, u kojoj ja glumim.

Tehnički pokusi trajali su dan i noć. Kad god bi na pozornicu stupio novi lik, morao je biti posebno osvijetljen, a isto tako kad bi bila postavljena nova scena; glumac bi se trebao kretati pod posebnim kutom slijeva nadesno, gore-dolje, sve pod posebnom rasvjetom. Napredovalo se polagano. Kad nisam bila na sceni, sjedila sam u parteru i promatrala. Dopadalo mi se. Istina je da sam htjela biti što više uz Georgea Kaufmana. Obožavala sam ga. Napokon smo završili pa su nas poslali u hotel. George i Sheekman su mi poželjeli sve najbolje u zadnjoj noći mojih sedamnaest godina. Pocrvenjela sam, nasmijala se i kazala nešto smiješno i duhovito, bar mi se tako činilo. Uvijek je izgledalo da znam više nego što sam zapravo znala. O odnosu između muškarca i žene nisam znala gotovo ništa, to je za mene bila tajna. U svom djetinjstvu nisam imala pri-

liku išta o tome saznati, pa je sve ono što sam i znala bio više plod mašte nego stvarnost.

Tog jutra navršila sam osamnaest godina! Pogledala sam se u ogledalo – isto lice, ista ravna prsa. Ali znala sam da je to prekretnica, mogli su mi legalno poslužiti piće na javnom mjestu, mogla sam sve, samo ne glasati. Iskočila sam iz kreveta. Obično sam spavala dubokim snom, ni vatra me ne bi mogla probuditi. Trebalo mi je dugo da se razbudim, ali tog sam jutra bila drukčija. Obukla sam se, pojurila na doručak. Zatekao me brzojav od mame i bake, Charlieja i Rosalie, Jacka i Vere. Željeli su mi mnogo sreće prigodom rođendana. Svi su mi u ansamblu čestitali. Dorothy i Florence Sundstrom, druga glavna glumica (vrlo zgodna), rekla je kako se Arthur šalio s Georgeom: »Ona nije više kandidat za zatvor, mogli bismo je pozvati na piće.« Nisu me zvali, hvala Bogu, nikad nisam pila, a ni živjela onako kako su neki očekivali.

A onda, slijedeće večeri, prvi glavni pokus pred publikom. Bili smo u garderobi u 19,30 i počeli se spremati. Sjedila sam za toaletnim stolićem provjeravajući šminku kad sam čula glas iz zvučnika: »Pol sata, molim, pol sata!« Srce mi je snažno udaralo. Bio je to prvi poziv glumcima. Imamo još pol sata vremena, a onda će se dignuti zastor... Uskoro sam čula : »Petnaest minuta, molim, petnaest minuta... « Bila sam već spremna i čekala svoj prvi nastup. »Pet minuta, pet minuta molim!« Provjerila sam je li sve u redu, još jedanput potrčala u zahod (već peti put u pola sata), uputila se prema lijevom krilu pozornice i čekala. Trebala sam ući noseći nekoliko knjiga. »Na mjesta, molim, na mjesta!« Potpuna tišina, zavjesa se diže, predstava počinje. Riječi dijaloga dopiru s pozornice, a iz publike prvi pljesak za Dorothy Peterson koju poznaju kao filmsku glumicu. Virila sam kroz zastor u gledalište, ali nisam vidjela lica. Čula sam da su predstave uvijek rasprodane, osobito kad se igraju izvan matične kuće. Došao je red na mene. Maud se pojavljuje na sceni odsutna duha, sanjareći i recitirajući poeziju. Čini mi se da je prva rečenica bila: »Opljačkani se smije jer je sam ukrao nešto kradljivcu.« Duboko sam udahnula, čvrsto prihvatila knjige i krenula na pozornicu. Koljena su mi drhtala. Stupila sam na scenu i izgovorila svoju rečenicu. Gledaoci su se smijali. Premrla sam, jesam li pogriješila? Da mi se nije što omaklo? Je li Kaufman opazio. Zapravo, bila je to komedija, od publike se i očekuje da se smije, ali ne kad se ja pojavim, bar sam tako mislila.

Nastavila sam. Morala sam, naravno. Sve je išlo glatko kako smo planirali, prvi je čin predstavio likove i najavio zaplet. U vrijeme odmora nismo razgovarali. Svi su bili zauzeti presvlačenjem kostima, popravljanjem šminke, osim toga napeti, pa je bilo očito da neće biti razgovora dok se predstava ne završi. Rekla sam Florence kako sam uznemirena zbog smijeha, ali mi je samo odvratila neka ne brinem. George će nam svima sve objasniti nakon predstave. »Molim, na mjesta!«, odjeknulo je. Tako je započeo drugi čin, čin koji je obilovao problemima, pa je u njemu bilo i više smijeha. Na primjer: kad djevojke primaju savjete profesora koji se trudi da im objasni kako trebaju ući i duboko ga naklonom pozdraviti, Maud (to sam ja) izvali: »Oh, pa zar on nije pravo utjelovljenje ljupkosti?« (Uzdah.) Publika se i na to nasmijala, ne grohotom, ali ipak je to bio smijeh. Tako sam i zamislila svoju ulogu. Predstava se završila, pozvali su nas, a ja sam još bila nervozna, kao što ću uvijek biti nakon predstave. Kako sam se ugodno osjećala kad sam skinula kostim i isprala šminku i kad smo se skupili da čujemo prigovore. Sad ću dobiti i objašnjenje za onaj smijeh na početku. George je bio drag i ugodan kao i uvijek. Rekao nam je da smo komad dobro izveli, objasnio što ćemo promijeniti na sutrašnjoj premijeri i zapitao nas imamo li kakvo pitanje. Bila sam stidljiva i nisam ništa pitala, bilo nas je previše, te sam odlučila pričekati kraj. Ali glavni glumci su ostali s Georgeom do kraja te nisam imala priliku. George nije rekao ništa, te sam zaključila da očito nije bilo strašno, ali ipak bi mi bilo draže da sam znala.

Slijedećeg jutra sam razmišljala: »Večeras je moja prva, prva večer.« Sve se u meni skupilo: napetost, uzbuđenje, strpljenje, sanjarenje. Kako je divno biti glumica. Ništa nisam toliko voljela kao svoje zvanje. I otišla sam u kazalište, jedino mjesto u kome sam htjela biti, potražila Georgea Kaufmana i kazala mu: »Gospodine Kaufman, sve vrijeme se pitam zašto se publika nasmijala kad sam se pojavila na sceni. Možete li mi to reći?« Nasmijao se i odgovorio: »Pa, kako i sama znaš, Maud je sanjarka, a ti ulaziš na pozornicu, visoka, mršava, gledaš odsutno u zamišljen prostor, izgovaraš svoju rečenicu i to se publici sviđa. To je topao, iskren smijeh. Ne brini.« »Dakako«, mislila sam, »to ima smisla, većina ljudi koji se tako ponašaju mogu biti smiješni.« Trebalo mi je dosta vremena da shvatim zašto su mi se smijali. Bila sam visoka, štrkljasta, suk-

nja mi je padala do gležnjeva, imala sam visoke cipele na kopčanje, dugu plavu kosu i plosnat šešir poput palačinke. Ta ja sam bila smiješna. Zato su mi se smijali.

Kaufman, Sheekman i Goetzovi bili su uvijek skupa, razgovarali su o komadu. Sada znam što su pričali, ali tada nisam znala. Dan nam je prošao u probama, nije bilo vremena za sjedenje i pričanje. Toliko sam bila zaokupljena predstavom da se nisam ni zatresla od straha sve dok se nisam počela šminkati. Kad sam ulazila u kazalište, pogledala sam poštu i našla nekoliko brzojava od obitelji i jedan koji sam najmanje očekivala:

Možete postati zvijezda i u Wilmingtonu i u bilo kojem drugom mjestu. Budite dobri večeras.

Buzz Meredith

Mojem oduševljenju nije bilo kraja.

Bila sam prestrašena kao i prošle večeri, ali s posebnim osjećajem, jer će večerašnjoj predstavi prisustvovati kritičari. A to znači da će se sutra u novinama pojaviti izvještaji. Iskusne glumce to nije zabrinjavalo jer su znali da će se neke stvari iskristalizirati u toku samih predstava. Svi su vjerovali u uspjeh. Premda je bilo očito da će se teškoće, ako ih bude, riješiti, nešto ipak nije bilo kako treba. Činilo se da je Kaufman prezauzet svim i svačim, stalno se sastajao s producentom i s autorima. Neke su promjene bile svakodnevne – nova scena, neki novi dijalozi, nova inscenacija – ali ništa veliko dok nismo došli u Washington gdje smo dva-tri dana ponovno postavljali predstavu i rasvjetu.

Washington je za mene bio novi svijet. U prvom redu to je golem, lijep grad, s mnogo hotela, tako da svi nismo odsjeli zajedno. U njemu se nalazi Bijela kuća s rezidencijom Franklina Roosevelta, čovjeka koga sam obožavala. Kako jedno dopodne nismo imali pokus, odlučila sam razgledati grad. Svakako, nisam namjeravala provesti cijelo vrijeme u razgledavanju jer sam morala pogledati i kazalište, pozornicu, garderobu te sam rekla Florence i Joyce da ću se vratiti za jedan sat. Taksijem sam se odvezla do Bijele kuće. Uvijek ću se sjećati tog trenutka. Zgrada je dosta uvučena i nije naročito lijepa, ali za mene je to bilo sveto mjesto. Približavala sam se zureći u vrata i u zgradu s osjećajem kao da ulazim u crkvu. Nadala sam se da ću možda vidjeti gospođu Roosevelt a možda i Predsjedni-

ka. Pa makar Falu, njegova škotskog terijera. Kad god bi neki automobil ušao ili izašao kroz vrata, srce bi mi jače zakucalo, ali nisu bili ni Predsjednik ni njegova žena ni bilo tko koga bih mogla prepoznati. Svejedno, bila sam presretna što sam ovdje, ali zbog čuvara nisam se smjela predugo zadržavati. U daljini sam vidjela Capitol i spomenik Washingtonu, ali Lincoln Memorial sam čuvala za Buzza.

Dani su prolazili. Bila sam sretna što sam član trupe, ali sam se osjećala nekako izgubljenom. Tako je došao i ponedjeljak, opet ćemo svi biti zajedno, raditi, stvarati, neću više biti sama i osjetit ću da živim. Na brzinu sam doručkovala i odjurila u kazalište. Bila sam puna života. U kazalištu je sve bilo u pokretu. Pripremala se predstava i očekivali rezultati. Glumci su ulazili i izlazili iz garderoba, papirne čaše su se punile kavom, bilo je divno. George Kaufman, naš direktor, naš vođa bio je ovdje. Zato sam se osjećala dobro i sigurno. Bila sam sigurna u sve. Dobili smo nove tekstove koje je trebalo pročitati, propisano raditi s njima, probati ih na pozornici i onda na tehničkoj probi. Dan je bio naporan, iskorišten potpuno. Probalo se s glavnim glumcima i sad je zvučalo bolje nego prije, a kad smo prizore postavili na scenu, bili su smješniji. Znači zbog toga svi ti razgovori i sastanci. Nove scene gotovo uvijek dobro psihološki djeluju na glumce. Za mene je ta promjena bila bolja, a to poboljšanje mora uroditi uspjehom. Nisam mislila da su stare scene očajne, ali neke stvari nisu bile dobre. Svakako, sve promjene su dobro uvježbane, i premijera može početi. Vašingtonska publika nije bila takva kao ona u Wilmingtonu. Imala je razvijen ukus. Gledaoci su se smijali, ali drugim prizorima i ne prečesto. Ali kad sam se ja pojavila, smijali su se. Mora da sam svakome izgledala smiješna, bilo gdje se pojavila.

S nekoliko glumaca otišla sam nešto pojesti i pri tom smo čekali kritike. George, Max Gordon i autori nisu bili tu. Uvijek je bilo teško čekati sud. Hoće li im se dopasti? Hoće li spomenuti mene? Svi smo mislili isto i brinuli. Napokon je izašao *Washington Rewiev.* On je nešto značio i mogao je djelovati na primanje komada u New Yorku. Reagiranje je bilo blago. Kritika je djelomično bila zadovoljna, ali nije ispunila naša očekivanja; spomenuli su neke likove koje su smatrali dobrima, kao i sve studente istaknuvši »Jackie Gately i Betty Bacall.« Moje ime u novinama! To moram smjesta izrezati i poslati majci. Druge

me novine nisu spomenule i nisu baš pisale oduševljeno o predstavi. Nije loše, rekli su, ali nije dorađeno, a koncepcija djela nije baš uspješna. Ali Kaufmanovim talentom i znanjem to se sve može dostići.

Iduće večeri, u kazalištu, nazvao me Buzz. Upitao me jesam li već vidjela Lincoln Memorial? Nisam. Odvest će me večeras nakon predstave. Objesila sam slušalicu, potrčala niza stepenice kao dijete koje je dobilo novu igračku. Buzz je bio tu. Mora da mu se bar malo sviđam.

Nitko u kazalištu nije skakao od radosti. Ništa se posebno nije govorilo, ali iskusniji glumci su osjećali da nešto ne valja. Nisam mogla dokučiti što, možda promjena u postavi? Nitko mi ništa nije rekao. Opći je dojam bio da smo u neprilici.

Buzz je nakon predstave došao po mene i požurili smo iz kazališta. Kakvo iznenađenje! Čekala nas je kočija s konjem. Kakav divan način da se vidi Lincoln Memorial! Smijala sam se – da, dopadalo mi se. Je li postojala bolja zamisao: Lincoln, Buzz Meredith i kočija s konjem? Za mene te večeri nije. Približili smo se spomeniku Washingtona, prošli pored vodoskoka i zaustavili se u podnožju Lincoln Memoriala. Mjesečina je sjala. Popeli smo se stepenicama i približili vrhu. Iznutra je dopirao snop svjetala. Stupovi od bijelog mramora, sve bijelo, a ono što sam ugledala zaustavilo mi je dah. Ondje je sjedio Abraham Lincoln. Učinilo mi se da će ustati. Bilo je to izuzetno snažan doživljaj. Ali i umirujući. Osjetila sam neko golemo divljenje prema Americi. Sve mi se činilo ostvarivo, sve je bilo moguće. Sve što sam do tada vidjela nije djelovalo tako snažno kao taj spomenik. I još djeluje.

Slijedeće večeri u kazalištu nije bilo Georgea Kaufmana. Nismo imali probu i još nisam znala što se događa. Te je večeri bio sastanak. Tko zna što su razgovarali. Saznala sam to drugi dan od Florence. Ona i Dorothy su vidjele Georgea i on im je rekao da se nakon Washingtona predstava otkazuje. Rasplakala sam se. Nije mi ni na pamet palo da se tako nešto može dogoditi. Nisam mogla zamisliti da nećemo davati predstavu u New Yorku. To je bio drugi šok za mene otkad sam u kazalištu. Plakala sam i plakala, a kad plačem, počinjem uočavati neke stvari. Florence i Dorothy su me tješile govoreći da ne uzimam to tako ozbiljno dok ne budem službeno obaviještena te da nikome ništa ne govorim. Da me je bilo tko vidio, odmah bi znao što se dogodilo. Vratila sam se na Lincoln Me-

morial. Bio je jasan bistar dan. Kad sam došla na Memorial, bilo je svega nekoliko ljudi i svi su šaptali. Doživljaj je toliko snažan da se drukčije nisu mogli ponašati. Lincoln je još uvijek sjedio, gledao u mene, slijedeći pogledom moje kretnje. Otišla sam na drugi kraj da se uvjerim ne okreće li možda glavu za mnom. Nije. Pročitala sam uklesane govore: Poruku iz Gettysburga na jednoj, i Drugu inauguracijsku poruku na drugoj . Bila sam u prošlosti zaboravljajući tugu s kojom sam došla. Mora da sam sat vremena prostajala ondje, a dok sam se spuštala stepenicama, ponovno sam osjetila bol s kojom sam došla. Hoću li večeras vidjeti Georgea? Što će reći ostali? Moram nazvati mamu i prenijeti joj lošu vijest. Svi snovi su uništeni. Kad sam ušla u kazalište, našla sam pismo naslovljeno na »Peggy Bacall«, hotel Carlton:

Draga Peggy,
pretpostavljam da znate da je predstava skinuta do daljnjega. Nadam se da ćemo postaviti novu ili obnoviti ovu.

George

Nije mi ni ime znao, a poslao mi je pismo. Bilo je to ljudski od njega. Nitko drugi nije dobio nešto slično. Sačuvat ću ga bez obzira na to što je ime krivo.

Ekipa se skupljala. Asistent redatelja mrka nas je lica obavijestio da se predstava neće više izvoditi, već će se komad preraditi. Gospoda Kaufman, Gordon, Sheekman i Goetzovi svima nam zahvaljuju i žale zbog takve situacije, ali se nadaju da ćemo opet uskoro svi biti zajedno. To mi je ublažilo udarac. Najzad, postojala je nada, nada da ćemo se opet naći. Profesionalci nisu bili iznenađeni, rekli su da je gotovo sigurno da će se komad obnoviti, ali nitko ne može reći kada. Bolje je ne računati s tom mogućnošću. Zar sve može tako odjednom pasti u vodu, sav taj silni posao, kulise, kostimi, rasvjeta, glumci? Svi su ti ljudi sada na ulici, bez posla i to odjednom? Eto, može.

Za nas je bila drama, bolje reći, komedija izvoditi komad sa sviješću da je sve svršeno. Trebali smo izvesti još deset predstava. Na to se mislilo kad se reklo da se mora nastaviti s predstavom. Kako su glumci hrabri. Publika to nikada neće osjetiti. Svi su radili najbolje što su mogli.

Tada sam ponovno otkrila kako je uzvišeno zvanje glumca i kako su glumci silni ljudi. Kakva dramatična situacija za moju maštu. Smijeh kroz suze: drama u drami, drama u kući. Napravljena po mjeri prema mojim sklonostima. Je li doista sve svršeno? Tako mi je dugo trebalo da dobijem ulogu. Moram li čekati još godinu dana novu ulogu?

Nakon predstave svi smo otišli nešto prigristi hrabreći jedni druge, prežvakavajući sve što se dogodilo (i što se događa). Uvjeravali smo se kako se moramo nadati da ćemo opet zajedno zaigrati u prerađenoj predstavi. Tek je bio početak listopada, mogli smo se nadati da će biti nešto do siječnja. Može se svašta dogoditi! Tužno smo jedni drugima poželjeli laku noć i osjećali smo se prisnijima. Ništa toliko ne zbližava ljude kao velika nevolja.

Kad sam ušla u svoju sobu, opet sam u mislima prebirala sve što se dogodilo. Čitala sam i čitala Georgeovo pisamce tješeći se mogućnošću da ću dobiti novu ulogu ili ponovno glumiti u ovoj. Ovih osam dana što ću ih još provesti na sceni nastojat ću iskoristiti do kraja, doživljavajući i upijajući svaki trenutak. Tako se neću osjećati potučenom.

Nazvala sam majku, i rekla joj da se predstava prekida na određeno vrijeme, jer autori misle da je treba preraditi. Nećemo dugo čekati, najviše nekoliko tjedana. Budući da joj je kazalište bilo potpuna nepoznanica, vjerovala mi je, a ja sam osim toga djelovala vrlo uvjerljivo. »Uskoro se vraćam kući, jedva čekam da te vidim.« Bila je divna kao i uvijek. Znala je kako sam razočarana i odgovorila je: »Drži se, opet ćeš glumiti.« Tako smo jedna drugoj davale podršku uzjamnom ljubavlju prkoseći stvarnosti.

Završila se i posljednja predstava – deseta. Spakirali smo se u subotu navečer i umjesto da produžimo putem uspjeha u Boston, vraćali smo se kući s našim neuspjehom. Obećali smo jedni drugima da ćemo održavati vezu, da ćemo se uskoro vidjeti, dopisivati i zaželjeli mnogo sreće. Zbogom Washington, zbogom Roosevelte, Lincolne ... zbogom nado! Zdravo beznađe!

Ipak, moje je ime bilo u prikazu. Spomenuli su me. George mi je napisao pismo, samo meni, to će mi možda jednom pomoći. Osamnaesta je tu, ali neće ostati zadugo.

Stigla sam kući, majci sve pokazala i ispričala, nazvala Charlieja i baku. Bili su dragi. Obitelj mi je pomogla da se

osjećam sigurnom. Charlie je bio pun ohrabrujućih riječi i odmah je sastavio stihove: »Ne dopusti da ti srce pukne, tek si na početku, vidim iz daljine da ćeš biti zvijezda.« Obožavala sam ga. Drugog jutra otišla sam u ured Maxa Gordona. Bio je drag, ispričao se za sve što se dogodilo i rekao da vjeruje kako će se predstava opet davati, kako sam bila vrlo dobra u komadu i da sam se svima svidjela. Ali ako mi ponude kakav posao, neka ga prihvatim; *Franklin Street* (Ulica Frenklin) neće ići uskoro. Napomenuo je da budem s njim u vezi i da mu javim što radim.

10.

Opet sam došla Walgreenu i pregledavala *Actor's Cue.* Naravno, Betty Kalb i drugim prijateljicama rekla sam da će se predstava ponovno davati. Govorila sam puna nade, tako je bar zvučalo. Sastanke s Buzzom prikazala sam vrlo dramatičnim, ali razgovore s Kaufmanom predočila sam u drugom svjetlu. Ja sam jedina bila na turneji, prema tome znam sve, a oni ne znaju. To me zapravo držalo. Moj je svijet mašte bio čudesan. Omogućio mi je da se i dalje smijem, šalim i nadam.

Ponovno lutanje pločnicima. Nisam ni na tren pomislila vratiti se na stara radna mjesta: u modni centar ili u kazalište kao biljeterka, iako će mi uskoro trebati novaca. Uštedjela sam nešto na turneji, iako se nije imalo od čega uštedjeti, ali možda izdržim dok ne nađem kakav posao.

Nije bilo lako biti bez posla. Čudno kako se čovjek osjeća sigurnim kad je na sceni, ne pada mu na pamet da bi mogao ostati bez posla. Takav sam krivi osjećaj stalno nosila u sebi. Trebat će mi deset godina da to otkrijem. Ipak, imala sam u što vjerovati. Otišla sam u ured producenta tražeći ulogu. Nije važno što je nije bilo.

George Kaufman je postavljao novu dramu. Bit će valjda nešto i za mene. Potražila sam ga u njegovu uredu i upitala gdje bih ga mogla naći i da li bih mogla pročitati tekst. Mogu li vidjeti gospodina Gordona? Nikad nije bio ondje kad sam ga tražila pa sam se morala zadovoljiti porukom. Nesretna, hodala sam uredom.

Jednoga dana primila sam pismo. Naslov ispisan crvenom olovkom, a usred stranice:

George Kaufman
410 Park Avenue
New York City

Srijeda, 28. listopada

Draga Betty Bacall,

Nije me ipak tako teško naći ili u kazalištu Lyceum ili na ovoj adresi. U novoj drami nema ni jedne uloge koja bi odgovarala vašim godinama, pa ne mogu učiniti ništa. Ako ikad nađem nešto za vas, učinit ću sve. Možda uskoro. Želim vam sve najbolje.

George Kaufman

To mi je dalo takav polet. Znam da to pismo nije značilo dobitak posla ni audiciju, ali već to je mnogo što mi je Kaufman pisao i najavio da će jednog dana možda naći nešto za mene i tako mi dati priliku da se ponovno pojavim na pozornici.

Jedne subote 1942. godine majka i Rosalie su me povele u kazalište Capitol gdje smo gledale film *Casablanca.* Svima se dopao, a Rosalie je ludovala za Humphreyjem Bogartom. Bio je dobar, ali ludovati za njim? Ni govora. Njoj je bio seksapilan. Mislila sam da je luda. I majci se sviđao, ali ne tako kao njezin ljubimac Chester Morris za kojeg je smatrala da je zaista seksapilan kao i onaj drugi – Ricardo Cortez. Rosalieno mišljenje nisam mogla shvatiti. Bogart ni izbliza nije bio poput Leslieja Howarda. Nimalo. Eto, toliko o mom sudu o Bogartu u to vrijeme.

11.

U studenome te iste godine srela sam engleskog pisca Timothyja Brookea. Bio je vrlo visok, vitak, šarmantan i duhovit. Slagali smo se, premda je bio prilično stariji od mene. Nije me naročito privlačio, ali sam uživala u njegovu društvu jer do tada nisam srela nikoga poput njega. Godinama je živio u Americi i poznavao velik krug ljudi kao: Evalyn Walsh McLean, vlasnicu »Hope Diamonda«, Mabel Mercer, Nicolasa de Gunzburga, izdavača »Harperova bazara«. Ta činjenica i njegov utjecaj odigrali su zna čajnu ulogu u mom budućem životu. Timothy nije imao mnogo novaca, ali dovoljno da me odvede k Tonyju, u mali klub u istočnoj 50. aveniji gdje je pjevala Mabel Mercer. Taj je klub bio vrlo popularan, a Mabel su obožavali Evropljani, Amerikanci. Svi koji su poznavali Pariz, svi romantičari, svi glazbenici. Sjedila bi na drvenom stolcu s pijaninom iza leđa, osvijetljena reflektorima, a oko nje cvijeće i stolovi. Tu sam osjetila nostalgiju. Tako je jedne večeri dok smo bili kod Tonyja, Timothy rekao kako je Nickyju de Gunzburgu pričao o meni. Možda bih mogla raditi kao foto-model. Možda Nicky dođe u klub pa neka se pripremim ako me nešto zapita. Zar to ne bi bilo divno, mislila sam. Nije baš najbolji posao, ali zaradit ću dosta novaca da mogu čekati kazališnu ulogu. Kao što je i obećao, Nicky de Gunzburg se pojavio te večeri – ljubazan, šarmantan, pravi barun. Prvi koga sam srela.

Prišao je stolu i Timothy me predstavio: »To je djevojka o kojoj sam ti pričao.« Nicky (trebalo je dugo da ga tako počnem zvati) obratio mi se: »Ako imate vremena, dođite sutra u moj ured pa ću vas poslati našoj urednici

mode.« Zahvalila sam svesrdno (uvijek sam bila takva) i odgovorila da ćemo se sutra vidjeti.

Bila sam napeta kao da me očekuje predstava. Urednica s kojom sam se trebala sastati zvala se Diana Vreeland. Sekretarica me uputila izuzetno privlačnoj ženi koja je sjedila za stolom prekrivenim listovima papira punim različitih skica i crteža, fotografija, nakita koji je virio iz kutijica, šalova i raznih drugih sitnica. Bila je vrlo mršava, vitka, crnokosa. Nosila je pundžu, preko nje tanku mrežicu pričvršćenu vrpcom. Na sebi je imala crnu suknju, crni džemper i crne čizme. Lice joj je bilo svijetlo, oči smeđe, usta crvena, nos dug, obrazi ružičasti, zubi krasni, nokti dugi premazani žarko crvenom bojom. Svakako nešto posebno, vrlo otvorena i jednostavna u dodiru s ljudima. Ustala je, pružila mi ruku, pogledala me izravno, na obrazu sam osjetila ruku kojom mi je okretala lice lijevo, pa desno. Vidjela je da sam štrkljasta, da štošta treba popraviti i da sam daleko od savršena modela. Upitala me što sam dosad radila. Ništa naročito – odgovorila sam – a i ono što jesam bilo je davno. »Voljela bih da vas vidi Louise Dahl Wolfe«, rekla je, »dođite sutra u studio, ako možete, naravno.« »Svakako«, odgovorila sam. Premrla sam od straha. Organiziranost i efikasnost cijele operacije oko izdavanja časopisa, s posebnom ulogom gospođe Vreeland bila je zastrašujuća. Nikada nisam bila u uredu tako velikog i moćnog modnog časopisa kao što je »Harperov bazar«. Nisam znala kakav je dojam o meni stekla gospođa Vreeland. Znala sam kako izgledam, nikad nisam pomislila da sam lijepa pa nisam mnogo ni očekivala. Jednostavno sam se nadala.

U dogovoreno vrijeme otišla sam u studio. Uočila sam da ima nekoliko garderoba, sličnih onima u kazalištu, dobro osvijetljenih stolova za šminkanje s ogledalima, udobnih naslonjača, ormara s haljinama, kutija sa svim mogućim sitnicama potrebnih dobro obučenoj ženi, što sam poslije naučila. Sve je to bilo potrebno za kreiranje modela. Studio je bio golem, osvijetljen sa svih strana. U njemu je vladala Dahl-Wolfe sa svojim kamerama, prilično niska, zdepasta, kose boje pijeska skupljene u rep ili pletenicu. Bila je otvorena, pristupačna, izvanredna u svom zvanju. Diana Vreeland me čekala, uvela i predstavila. Dahl-Wolfe mi se obratila: »Prvo ćemo napraviti nekoliko snimaka.« Htjela je vidjeti što će pokazati kamera. Nisam bila našminkana za snimanje, ali je to nije smetalo jer je htjela

napraviti slike samo za sebe. Postavila me je usred studija. Bila sam vrlo nervozna. Oko vrata joj je visila kamera Rolleiflex, bila joj je najdraža. Druga je stajala na stalku. Osvijetlila je prostor i gledajući kroz okular govorila: »Pogledaj lijevo... sada desno... okreni se nadesno i pogledaj peko ramena... sada lijevo, profil!« Ispitivala me o sebi, okidajući vrlo brzo. Nije to bilo pravo poziranje jer sam bila onakva kakva jesam (što je ona i htjela) te se takvo »poziranje« nije moglo usporediti ni s čim što sam prije radila. Ipak, još sam drhtala i nisam se toga mogla osloboditi. Jedino što mi je pomagalo bio je razgovor, šala, ali ni to nije smjelo potrajati dugo. Ni u tome se nisam usudila otići predaleko jer sam za njih bila stranac i nisam znala kako će prihvatiti takvo ponašanje. Ali u prirodi mi je bilo da sam voljela nasmijati druge ili se našaliti. To me oslobađalo, nisam bila napeta, izraz lica nije mi bio krut, to je odgovaralo glumačkom zvanju, a manje zvanju foto-modela.

Nakon pol sata gospođa Vreeland mi je rekla da joj ostavim broj telefona i upitala me radim li preko neke agencije. »Ne više«, odgovorila sam. »Nazvat ćemo vas čim pregledamo snimke.« Zabezeknuta, odvratila sam: »Vjerujem da se kamera nije pokvarila pošto je mene slikala.« Nestala sam iz studija prije nego mi je itko išta rekao. Nije mi se baš svidjela pomisao da budem foto-model, iako bi možda za neko vrijeme bilo zabavno. Ali svidjele su mi se obje žene, iako sam se obiju pomalo plašila.

Nekoliko dana nakon mog posjeta studiju nazvala me Diana Vreeland i pozvala me da dođem na poziranje idući četvrtak. Vikend je bio preda mnom, imala sam vremena odmoriti se prije nego svoju okolinu izludim svojim problemima. Majka je običavala govoriti: »Teško je s tobom zato što razmišljaš uvijek samo na jednom kolosijeku. Kad ti je nešto na pameti, sve drugo izbrišeš.« Napokon je došao četvrtak. Zatekla sam u studiju i gospođu Wolfe i gospođu Vreeland. Obukle su me i rekle mi koju ću šminku upotrijebiti, ali vrlo malu količinu. »Ne želim da vam se promijeni izgled, Betty.« (Što god to bilo.) Kad sam s tim završila, dala mi je mali šal, svezala sam ga oko vrata u čvor malo na stranu i tako sam bila spremna za prvo poziranje za »Harperov bazar«. Od toga dana moj životni put krenuo je drukčije. Bilo je zabavno raditi s tim dvjema damama. Diana bi sjedila pazeći kako mi stoji haljina i da li

je frizura modela onakva kakvu ona želi. Louise bi okidala snimku za snimkom. Obje su radile sjajno.

Pričala bih što god bi mi palo na pamet: o glumi, o kazalištu, o tome kako sam bila biljeterka. Često bi se nasmijale, iako Dahl-Wolfe uopće nije skidala pogled s kamere i ni o čemu drugom nije razmišljala osim o onome što je u tom trenutku radila. Potpuna profesionalka. Pitala sam u kojem bih broju mogla očekivati fotografiju – vjerovale su u siječanjskom. Znači za dva mjeseca. Tako je radio taj časopis.

Rekli su mi da su slike dobre, dovoljno dobre da se mogu koristiti. Od tada je stvar krenula. Pozirala sam u veličanstvenim prostorima – jedan je bio Helene Rubinstein. Nosila sam rublje od jerseya naslonjena na kadu s pogledom preko ramena; sjedila sam na sofi u trenirki (zamislite trenirku 1942); onda sam »šila«; stajala kraj prozora u gaćicama, u nekoj trgovini antikvitetima pozirala sam u različitim šeširima, čak sam pozirala u ateljeu. Uživala sam u društvu Diane i Louise, osjećala sam se prirodno, neusiljeno, a osim toga zarađivala sam deset dolara na sat.

Jednom su me poslali Hoyningen-Hueneu, tada jednom od najvećih modnih fotografa. Očekivala sam da se njegove metode rada neće mnogo razlikovati od metode Dahl-Wolfe. Pozirala sam u krojačkom salonu, a on me postavio kao kip. »Iskoračite lijevom nogom malo naprijed, ispružite palac, ramena držite ravno, malo naprijed, glavu spustite dolje, malo udesno. Stojte mirno!« Prava agonija, svaki dio tijela trebao je stajati u drugom smjeru. Kad god bi mi rekao »stojte mirno«, počela sam drhtati. Bilo je užasno. Nije bio zadovoljan. Nisam bila ni ja. Premalo je reći da nisam bila zadovoljna, pa to je bilo pravo mučenje. Mrzila sam ga. Što sam bila napetija, to mi je izraz lica postajao neprirodniji. »Neću više raditi kao model, bar ne ovakav.« Nisam bila za manekenku. Poziranje se nekako završilo, i sumnjala sam da je Huene napravio ijednu sliku s kojom će biti zadovoljan. Svakako, s njim više neću raditi, pričekat ću da čujem što će reći Diani Vreeland. Htjela sam joj reći sama, ali nisam bila sigurna je li pametno. Moram pričekati. Nakon mnogo godina srela sam Georgesa Huenea u kući Georgea Cukora i podsjetila ga na to moje poziranje. Ispalo je da je on zapravo vrlo drag, te smo se oboje nasmijali mome strahu i nemogućnosti da budem model kakav je on htio. Pošto je sve davno prošlo, mogli smo se oboje šaliti.

Diana me zapitala da li bih išla u St. Augustine na Floridi gdje bismo ostali dva tjedna jer treba snimiti slike za svibanjski broj. S nama idu i Eileen McLory, s kojom sam se jednom upoznala, lijep i dobar model, i Dahl-Wolfe. Morala sam pitati majku. Diana se ponudila. Bit će joj drago da majci objasni sve detalje puta. Uzbudila sam se pri samoj pomisli da bih mogla posjetiti St. Augustine, taj najstariji i najneobičniji grad u Americi. Potrčala sam ispripovijediti majci novost kojoj se dakako obradovala, ali je ipak htjela čuti od gospođe Vreeland da će paziti na mene. Bio je rat, St. Augustine se nalazio na moru, a ondje će biti mnogo mornara. Mora me netko štititi, iako imam osamnaest godina. Kako je moja mama bila staromodna. Porazgovarala je s gospođom Vreeland i nakon njezinih uvjerljivih riječi dopustila mi da odem na put.

Spremila sam se za prvi terenski posao. Bio je prosinac i trebali smo se vratiti u New York oko 20. ili 21. Ukrcali smo se u vlak – Diana Vreeland, Louise Dahl-Wolfe i njezin muž Mike, Eileen McLory i ja i mnoštvo kutija s filmovima, reflektorima i Lousinim kamerama. Sve smo dobro smjestili. Snimanje će biti u eksterijerima pod prirodnom rasvjetom, tako da ćemo početi rad rano ujutro.

U Floridi je zrak bio mirisan, posvuda palme, osjećala se tropska klima, sve je bilo tako različito nego u New Yorku. Stigli smo u hotel koji su nam preporučili, deveti na popisu najboljih u St. Augustineu. Taj i sve druge zaposjela je pomorska inženjerija. Eileen i ja imale smo zajedničku sobu. Diana je bila sama, a Wolfovi zajedno. Grad me je očarao: kočije s konjima kojima su upravljali jaki, krupni, visoki Crnci prijateljskog izgleda s cilindrima na glavi. Progres, kako se to ironično danas kaže, nije pokvario taj gradić, nije se od staroga napravilo novo, blistavo i ružno mjesto.

Jedne sam večeri otišla u sobu Diane Vreeland. Sjedila je u kombineu izvezenom ružama, ne znam je li bio od pamuka ili vune. Navijala je kosu vlažeći je kolonjskom vodom jer je ustanovila da joj je suha. Pričale smo o poslu, o tome kako napreduje. Više sam ja pričala o sebi, o svojim ambicijama, o snovima. Pričale smo o situaciji u hotelu gdje se vrzmalo sve više marinaca na koje nismo obraćale pažnju, kao ni na vratara pjegava lica koji je bio stalno pijan. Eileen i ja nismo nikamo išle same, pogotovo navečer.

Kad smo završili sa snimanjem, odlučili smo da se slijedeće večeri vratimo u New York. Bilo je teško nabaviti karte, pa je Diana predložila da će glumiti moju majku, a ja ću glumiti njezinu kćer koja očekuje dijete te pošto-poto mora otputovati. Bio je to jedini način da otputujemo jer su prednost na željeznici imali vojni obveznici. Tako je Diana ujutro pošla na stanicu pješačeći po kiši dva i pol kilometra da bi na blagajni ispričala tužnu priču i ganula blagajnika koji joj je ipak prodao karte. Bio je rat, vojnici su imali prednost, a nas petoro trebali smo putovati. Kakva je to bila gluma! No, moglo je proći i bez nje da se sjetila imena čovjeka s kojim je jedne večeri sjedila za barom. Naime, bio je upravitelj željeznice i rekao joj je svoje ime ako bi joj štogod zatrebalo. Nije se sjetila, a ja sam za to saznala poslije mnogo godina. Diana je u tom času mislila samo na obećanje što je dala mojoj majci da će me na vrijeme dovesti kući u čemu je i uspjela. Cvala je od sreće. Nije se odlikovala samo stvaralačkim darom već i posebnom ustrajnošću i hrabrošću.

Putovanje je zaista bilo smiješno. Vlak je bio krcat vojnicima koji su putovali kućama za božićne blagdane, malo je bilo civila. Dok se jedna grupa ukrcavala, stajala sam naslonjena na Dianu, zbog konduktera i nosača, tko zna zbog koga, glumila sam scenu iz *Camille* praveći se hrabra i glumeći nesvjesticu. Uopće ne znam kako mi je palo na pamet glumiti trudnicu? Diana bi govorila: »Mirno, draga. Samo se smiri, potreban ti je odmor.« Najbolja gluma koja se mogla zamisliti, a u ulogama nas dvije. Napokon smo stigle do svojih mjesta, ležajeva koji su se morali namjestiti prije ili za vrijeme ručka. Objed je bio prava ludnica. Budući da je vlak bio tako pun, nismo se usudile napustiti mjesta svi odjednom, nego su Diana i Eileen otišle po jelo, a ja sam u »blaženom« stanju ostala čuvati mjesta. Diana će u svemu uspjeti – što mora biti, bit će. Nije čudo da je ona bila u središtu pažnje časopisa svijeta mode. Vratile su se sa zapanjućom vijesti: u kolima za ručanje nalazi se Martha Raye i zabavlja vojne obveznike. Otišla je radi toga čak preko mora. Htjela sam je pošto-poto vidjeti, čeznula sam da vidim ili čujem bilo koga iz šou-biznisa. Odlučila sam doći do tih kola. Međutim Diana mi je jasno dala na znanje da ne smijem ići. »Betty, tebi nije dobro, moraš misliti na dijete.« Kad bi nas otkrili skinuli bi nas s vlaka. »Majko, moram se malo rasteretiti, molim te.« Došla sam do kola u kojima je Martha Raye

sjedila za šankom s čašom u ruci, pričala, pjevala, šalila se. Sjela sam u kut i dugo nisam s nje skidala oči, a onda sam se ipak pribrala i vratila u kupe. Mora da je bilo oko dva sata ujutro kad sam se polako, gotovo nečujno popela na ležaj, a pratilo me budno oko »majke«.

Siječanjski broj »Harperova bazara« pojavio se u prodaji već u prosincu. Mnogi su primjerci prodani Bacallima i Weinsteinima širom svijeta. U časopisu se nalazila samo jedna moja slika, no kako je to bio nacionalni časopis, što nije mala stvar, to je bilo mnogo. U broju od veljače bit će ih više. Diana mi je rekla da će me obradovati. Pozirala sam u bijeloj bluzi. Slika će izići preko dvije stranice. S drugim modelima u tom broju izaći će slika Marthe Scott koja je postigla veliki uspjeh u *Our Townu* (Našem gradu) i Margaret Hayes, mlade glumice koja mnogo obećava.

U broju od siječnja nosila sam bijeli kostim i šešir priljubljen uz glavu i pozirala stojeći kraj prozora na kojem je pisalo »Američki crveni križ, služba davalaca krvi.« Slika je bila u boji i to na cijeloj stranici.

Sredinom siječnja Diana mi je pokazala broj »Bazara« od veljače. Na dvostrukoj stranici izišle su dvije slike, na jednoj od njih bila sam ja u bluzi. Ispod slike je pisalo: »Nosi mlada glumica Betty Becall« (ime mi je bilo krivo napisano, ali tko da mari za to).

Gotovo sam se onesvijestila od sreće. Objesila sam se Diani oko vrata – i svima koji su stajali blizu mene. Moje ime (iako krivo) čitat će se i spominjati. To me uzbudilo i opet sam ga ugledala »osvijetljena reflektorima«.

Negdje polovicom veljače Diana se javila mojoj majci i rekla da je na njezinu stolu hrpa pisama upućenih meni: »Slušajte, gospođo Bacall, mislim da je Betty premlada da donosi bilo kakve odluke, pa sam odlučila poslati vam sva ta pisma.« Diana je bila sjajna prema meni, tako privlačna, a mudra. Čula sam da će u broju od ožujka moja slika izaći na naslovnoj stranici (s pozadinom službe davalaca krvi). Naslovna strana. Nisam mogla vjerovati. Tko će sad sa mnom nakraj?

Sva pisma za koja je smatrala da su imalo značajnija, majka je pokazala ujaku Jacku koji je zastupao časopis *Look*. Bio je najmudriji advokat u obitelji kad se radilo o poslu i svijetu zabave. Charlie je bio uključen u rad pravnog vijeća.

Stiglo je pismo iz ureda Davida O. Selznicka. Netko tko je radio za njega rekao mu je da je vidio djevojku sličnu K. T. Stevens, koju je otkrio Selznick, te bi je rado vidio i razgovarao s njom. Tražili su i fotografije. Tada se javio i Howard Hughes. Charlie je shvatio da se mora ponašati vrlo oprezno. Zaključio je da će i dalje biti ponuda pošto je moja slika objavljena na naslovnoj stranici »Bazara«, zato treba raditi polako i čekati. Najprije je razgovarao s mamom, a tek onda sa mnom da vidi njezinu reakciju. Znao je da sam nestrpljiva i da bih prihvatila prvo što mi se ponudi, a uopće ne poznajem svijet filma.

Ugovorili smo sastanak s prvim čovjekom Davida O. Selznicka (Selznick je bio u Kaliforniji). Razgovarala sam s njim oko pol sata, ispričala mu sve o sebi što bi mi moglo koristiti. Rečeno mi je da će g. Selznick o svemu biti obaviješten, da će mu poslati slike te da će me nazvati.

Columbia Pictures je snimao film *Cover Girl* (Djevojka s naslovne strane) s Ritom Hayworth u naslovnoj ulozi. Poslali su mi poziv da trebaju osam do deset djevojaka s naslovnih strana za film. Hoće li izabrati mene? Ali bila je tu i zamka (zašto uvijek postoji neka zamka?) Columbia je inzistirala da potpišem jednogodišnji ugovor s napomenom da mi mogu dati ulogu koju oni žele.

U isto vrijeme stigla je i druga ponuda: Howard Hawks želi se upoznati sa mnom. Jednoga dana Jack i ja sjedili smo u uredu *Looka* i pričali o svemu. Nikad nisam čula za Howarda Hawksa. Jack jest i znao je njegove filmove: *Twentieth Century* (Dvadeseto stoljeće), *Only Angels have Wings* (Samo anđeli imaju krila), *Air Force* (Avijacija), *Bringing up Baby* (Odgoj djeteta). Njegov zastupnik i partner Charles K. Feldman zanimao se da li bih otišla u Kaliforniju i radi probnog snimanja koje bi trajalo šest do osam tjedana. Ako bi im se snimci svidjeli, Hawks bi sa mnom potpisao ugovor.

Sve te ponude dolazile su od nepoznatih ljudi – meni nepoznatih – koji su živjeli u nepoznatim mjestima. Bili su to prvi koraci u poslu koji će mi biti životno zvanje. Događa se ili sve odjedanput ili ništa; ili gozba ili gladovanje. Netko bi jednomu rekao »da«, drugomu »ne«. Ni ja, ni Jack, ni mama nismo znali koji bi bio najbolji izbor.

Kad su čule za ponudu Columbije, Diana Vreeland i Carmel Snow bile su više nego sretne. Htjele su da svakako ja budem »djevojka s naslovne strane« koja će predstavljati »Harperov bazar«. Rekla sam Diani za Hawksovu

ponudu. Odgovorila je: »Sama moraš odlučiti što je za tebe najbolje. Mi bismo cvali da nas ti predstavljaš i na filmu, ali ako želiš prihvatiti njegovu ponudu, prihvati je.«

Charles Feldman, Hawksov zastupnik, nekoliko je puta nazivao Jacka. Plaćat će mi 50 dolara sve dok ne počnu pokusi. Ako im se svidim, povući će ugovor, sastaviti novi i platiti mi više. Ja sam imala odlučiti idem li u Kaliforniju. Jack mu je rekao da imam još niz ponuda koje treba razmotriti prije nego odlučim. Zastupajući Hawksa, Feldman je bio vrlo jasan i uvjerljiv.

Nakon ponovnih razgovora Jack mi je rekao: »Ako prihvatiš ponudu Columbije, doći ćeš na film. U tom će filmu biti i mnogo drugih djevojaka. Odluči li Columbija da te uzme, dobit ćeš ugovor kojim ćeš za njih biti vezana godinu ili čak sedam godina. To je standardna dužina holivudskih ugovora. Ako prihvatiš ponudu Feldmana-Hawksa, imat ćeš probno snimanje koje će režirati Hawks. Svidiš li mu se, potpisat će s tobom privatni ugovor. Čini mi se da zbog Hawksove reputacije imaš više šanse jer ćeš biti s njim i brzo ćeš uvidjeti jesi li dobra za film ili nisi.« Razmislila sam o svemu što mi je rekao i prisjetila se izvrsnih filmova *Bringing up Baby* i *Only Angels have Wings* i složila se s Jackom. Bolje je da se za mene brine jedan režiser nego da budem jedna od djevojaka s naslovne strane koja će možda dobiti redak govornog teksta. Nikad me nitko ne bi zapazio u filmu s Ritom Hayworth i s onim drugim zaista prekrasnim, profesionalnim modelima. Bar s mojim licem – sigurno ne bi.

Jack se savjetovao s mojom majkom, te smo se složili da prihvatim Hawksovu ponudu. Ta je odluka značila da moram sama otputovati pet tisuća kilometara u kraj gdje nikoga ne poznajem. Ali to neće trajati dugo, a osim toga radit ću. Charlesu Feldmanu Jack je rekao da ću prihvatiti Hawksovu ponudu. Poslat će mi kartu za put do Los Angelesa i smjestiti me u mali hotel. Nakon pokusnog snimanja koje će trajati od četiri do šest tjedana, biti će odlučeno hoće li me primiti. Jack je bio uvjeren da sam donijela pravu odluku. Rekao je Feldmanu: »Povjeravam ti Betty, još nema ni osamnaest i nikoga ne zna u Kaliforniji. Ako bi je majka pratila, morala bi ostaviti posao što si u ovim prilikama ne može dopustiti. Posebno zato što se Betty uskoro može vratiti i ostati ovdje zauvijek.« Feldman se složio rekavši neka se majka ne brine jer će on i njegova žena brinuti o meni.

Odluka je pala. Charles Feldman je vjerovao da sam donijela pravu odluku. Jacku će poslati pismeni ugovor, ali je tražio da što prije odgovorim kad dolazim. Ipak, točno će ispitati i provjeriti kad počinje probno snimanje. Trebalo je nazvati Columbiju i dobiti njenu ponudu. Howard Hughes se nije javio, a Selznicku se činilo da sam previše slična K. T. Stevens. Ispalo je bolje nego što sam mislila. Nazvala sam Dianu i rekla joj što sam odlučila. Bilo joj je žao zbog »Bazara«, ali drago zbog mene. Broj od svibnja donijet će moje slike iz St. Augustinea, a ako imam vremena, rekla mi je, mogu pozirati dok ne odem u Kaliforniju.

Vremena je bilo malo. Morala sam vidjeti Betty Kalb i Freda Spoonera, pripremiti stvari, biti s majkom i obitelji više nego inače, a k tome trebalo mi je i vremena za maštanje. Stvarala sam slike prvog susreta s Hawksom i Feldmanom i pravila planove za budućnost.

Ugledavši prospekt Kalifornije, nisam mogla svladati uzbuđenje. Nikad sebe nisam zamišljala kao filmsku glumicu, to je trebala biti Betty Kalb, a ja kazališna glumica. Ali sudbina kida dogovore. Možda je to sreća, slučaj, nazovite kako god hoćete.

Planirali smo da napustimo New York 3. travnja, a taj se dan sve više približavao. Svi Bacallovi su bili u vrtlogu zbivanja. Telefoni su zvonili, radilo se na sve strane: čistilo, slagalo rublje, pakiralo.

Charles Feldman je poslao Jacku strojem napisan ugovor koji je on potpisao u svoje i u Hawksovo ime. U njemu je stajalo da će sa mnom potpisati ugovor nakon pokusnog snimanja.

Budući da su uložili vrijeme i novac, imali su pravo tako postupiti.

Potpisala sam jedan primjerak koji je Jack vratio Feldmanu, a on je spremio drugi.

Dokument je bio neopoziv, nema povratka.

Moja obitelj pripremila je oproštajnu večeru. Prije četiri ili pet godina kad je majka bila na odmoru na jednom ranču u državi New York upoznala se s vrlo zgodnim i privlačnim muškarcem Leejem Goldbergom. Lee je bio izvršitelj i pomoćnik upravitelja sudbenog okruga grada New Yorka. Otac mu je godinama bio upravitelj sudbenog okruga (demokrata), živjeli su u Brooklynu, što je bila tradicija u obitelji. Majka i Lee su se voljeli. Sjećam se kad bi dolazio po majku, donosio bi joj cvijeće, bio bi dotjeran i lijepo bi izgledao u odijelu s kravatom i sa šeširom. Majka

je blistala od sreće kao i sve žene koje vole. Znala je reći: »Zar nije privlačan?« Tako mi se nikada nije povjeravala ni govorila o svojim nadama i snovima, znala sam da je sretnija nego ikad prije.

Lee je došao na moju oproštajnu večeru zajedno s bakom, ujacima i tetkama. To je bila rijetka prilika da se svi okupimo oko bake: njezini sinovi, snahe, kći i ja. Bila je to nezaboravna večer. Nazdravljalo se. Charlie je u tome bio nenadmašiv i, naravno, pun šala i viceva na moj račun, slagao je rime o mom putu u Hollywood, o Howardu Hawksu koji će se osupnuti mnome, a ja ću postati velika filmska zvijezda i svi će me voljeti. Naravno, cijela se obitelj dobro zabavljala. Večera je prošla ugodno, ali je majka ipak bila žalosna. Ne mogu reći da se nije ponosila s kćeri, ali osjećaji su joj kazivali da se nas dvije rastajemo i da nestajem iz gnijezda koje mi je stvorila. Baka je bila očarana što joj unuka ide u Kaliforniju, ali znam da je dokraja ostala uvjerena kako takav život nije za mene. Ništa nije znala o zemlji sunca, ali je znala da je puna pokvarenih i nemoralnih ljudi.

Spakirala sam se i 3. travnja majka me je otpratila na vlak. Uzela je prvi put slobodan dan, ali to je bio izuzetan dan. Po nas su došli Rosalie i Charlie. Dugo sam se opraštala s Droopyjem, objašnjavala mu da ga ne mogu povesti, ali da ću mu pisati. To je bila moja stvarnost, zaista sam odlazila. Dugo neću vidjeti dom, ni majku, ni baku, ni svog psa. Bila sam uplašena – uzbuđena i usplahirena. Baka je ostala spavati kod nas kako bi bila uz moju majku kad se vrati kući, znala je da će joj biti teško bez njezine male kćeri.

Otišli smo na ručak k Lindyju u mali restoran na Broadwayu koji je bio poznat po židovskim specijalitetima, naročito po kolaču od sira. Jack i Vera čekali su nas. Tog popodneva nitko nije radio.

Ručak je prošao u veselju, a Charlie mi je obećao da će paziti na majku. Baka mi je rekla da se čuvam, a Jack mi je savjetovao neka ostanem takva kakva jesam i neka imam na umu da je Howard Hawks vrlo važna ličnost filma, a Charles Feldman odličan agent te da nastojim marljivo raditi kad mi se već pružila takva prilika. Svi su imali u mene veliko povjerenje, voljeli su me. Dobila sam stručak gardenija, mog najmilijeg cvijeća. Slali su me u novi život s veseljem, šalama, povjerenjem i suzama. Sve sam ih voljela, sve.

Hodali smo željezničkom centralnom stanicom, držala sam u ruci kartu kojom sam se ponosila jer sam imala spavaća kola. Zamislite: spavaća kola, a ne samo kušet. Upravo nevjerojatno.

Najzad je došao trenutak rastanka. Sve sam po redu zagrlila i poljubila. U tom trenutku osjećala sam se odraslom, ali došavši do bake, osjetila sam suze, a kad sam prišla majci, bilo mi je teško. Obje smo se susprezale i nastojale sakriti suze. Rekla sam: »Majko, ne brini, bit će sve u redu. Sve će se obistiniti što smo željele. Ponovno ćemo biti skupa, uskoro.« Odgovorila mi je: »Čuvaj se«, uštinula me kao što je uvijek činila kad mi je htjela pokazati koliko sam joj draga. »Da, srce, to je najbolje.« Nikada jedna drugoj nismo posve otkrivale osjećaje. Obje smo znale: ako se opustimo, nećemo se moći rastati. Nekakva nas je sila držala. Ali među nama su veze bile tako čvrste da smo bez riječi dobro znale što osjećamo.

Svi su otišli. Pojurila sam u svoj kupe, provirila kroz prozor, mahala, slala poljupce, smijala se i istodobno plakala. Vlak je krenuo. Zavalila sam se u sjedište, pogledala se u ogledalo i rekla: »Draga Betty Bacall, eto to je to. Ovaj te vlak odvodi u veliku novu pustolovinu, sasvim različitu od svih dosadašnjih. Dobro udahni i pripremi se.«

To zapravo nije bio nikakav kraj, već tek početak.

12.

Vlak je polako napuštao New York. Sjedila sam gledajući kroz prozor, u mislima se opraštala s obitelji i razmišljala o vremenu koje je preda mnom. Približavalo se doba ručka pa sam trebala skovati plan što učiniti. Nisam mogla odlučiti da odem sama u restoran, da objedujem s nekim neznancem i da me taj promatra ispitivačkim pogledom. Pratilac spavaćih kola mi je rekao da će mi nešto donijeti kad vlak stane. Kako nisam pila, nisam ga mogla zamoliti da mi donese koktel. Rijetko bih kada popila Orange Blossom, džin i sok od naranče. Tako sam se pravila odrasla, ali to mi se piće nije baš svidjelo. Odlučila sam: pozvala sam pratioca spavaćih kola i naručila pivo.

Sjedila sam na dugačkom sjedištu i počela glumiti pred ogledalom. Smiješno, ali zabavno. Nakon desetak minuta čula sam signalno zvonce. Otvorila sam vrata. Pratilac spavaćih kola je stajao s čašom punom leda, malom bocom piva, mikserom i ubrusom na malom poslužavniku. Podigao je dasku, od koje je postao stolić i položio poslužavnik. Sve mi se činilo vrlo otmjeno i luksuzno. Rekao mi je da će poziv za večeru biti oko sedam sati, pa ako želim večerati, neka odem ranije i sjednem za stol. Inače mogu rezervirati stol svaki dan poslije ponoći. Upitala sam kako je s doručkom, na što mi je odgovorio da ga mogu dobiti kad hoću, neka ga samo pozovem i on će mi ga donijeti. Kakva usluga. Samo mi je majka dosad davala doručak, ali ne na poslužavniku. Kad sam opet ostala sama, dohvatila sam čašu piva i zamišljajući da pijem počela glumiti scenu s Charlesom Feldmanom.

Kako li samo izgleda? Zamislila sam ga samo kao tamnokosog, ali ne i lice pa tako ni određene godine – na-

stavila sam igru jednostavnim razgovorom. »Dobar dan, gospodine Feldmane!« Blag osmijeh. »Da, putovanje je bilo ugodno... Da, zaista tako mislite?... Oh, hvala vam. Veoma se radujem susretu s gospodinom Hawksom i poslu koji me čeka. Nikad nisam bila u Kaliforniji, ali se nadam da će mi se svidjeti.« Tako sam se 3. travnja 1943. u svom odjeljku u vlaku osjećala pravom svjetskom damom dvadesetoga stoljeća. Naravno, nitko ravan meni.

Putovanje vlakom bilo je ugodno i zanimljivo. U ta tri dana navikla sam se da budem sama i da planiram novi život. Oko podne trećeg dana putovanja stigli smo u Los Angeles. Kolodvor je bio velik, ali ne kao Grand Central. Čim sam sišla s vlaka, znala sam da sam u novoj zemlji. U zraku se osjećala prirodnost, neusiljenost. Na peronu mi je prišao čovjek, predstavio se da ga je poslao gospodin Feldman, te smo se uputili u Feldmanov ured na Beverly Hillsu.

Vozeći se kroz grad, zapazila sam čiste ulice, palmovo drveće s obiju strana, sve bijelo i uredno. Nisam znala da postoje tako čisti i skladni gradovi. Prelijepo. Mnoštvo automobila, taksiji su se jedva zamjećivali, ponešto autobusa, ali ne i tramvaj. Ni mnogo ljudi na ulicama nisam vidjela što mi se činilo čudnim, a ni nebodera. Napokon smo stigli. California Bank Building na uglu bulevara Wilshire i Beverly Drivea, visoka zgrada u usporedbi s drugima, ali ne s njujorškima.

Prtljagu smo ostavili u automobilu i otišli pozdraviti Feldmana. Ured je zauzimao cijeli kat, s obiju strana sobe, a na kraju prostorija u kojoj se krojila moja budućnost. Trebalo je pričekati deset, petnaest minuta. Ljudi su ulazili i izlazili. Napokon se pojavio vrlo privlačan čovjek, tamne kose, sijede na sljepoočicama, s brkovima, opaljen od sunca, u sivom odijelu, prišao mi i rekao: »Vi ste Betty Bacall? Uđite!«

I – uđoh. Sve je bilo tako prirodno. Na uglovima njegovih usana pojavile su se bore kao predznak osmijeha. Pošto sam mu ispričala kako sam putovala, rekao mi je da je za mene rezervirana soba u hotelu u Westwood Villageu. Upitao me da li vozim, na što sam rekla da o vožnji nikad nisam ni mislila. Odgovorio je: »Ne brinite, uvijek će se naći netko tko će vas odvesti kamo god budete trebali ići. Urekao sam sutra ručak s Howardom. Biste li večeras večerali sa mnom?« »Rado, vrlo rado.« »Onda biste mogli krenuti u vaš hotel da se smjestite. Doći ću po vas u sedam i trideset.«

Feldman je bio vrlo jednostavan, pun smisla za humor. Smjesta mi se svidio. Čovjek koji me dočekao na kolodvoru sad me otpratio u hotel Claremont. I ovdje su ulice bile čiste, a palmovo i drugo drveće sa svih strana. Male trgovine bile su obasjane suncem kao i kućice na Beverly Hillsu i bulevaru Wilshire s nekoliko privatnih posjeda. Sve tako različito od mog grada. Claremont je bio mali bijeli hotel, u Wilshireu u Westwood Villageu. Mjesto je bilo vrlo privlačno – promatrano iz automobila. Kad se smjestim, ići ću u istraživanje!

Upisala sam se u knjigu gostiju i uputila u dvokrevetnu sobu na katu. Prvi put sama u hotelskoj sobi. Prvi put da ni s kim nisam trebala dijeliti zahod i kupaonicu. Gledala sam kroz prozor. Malo je ljudi prelazilo ulicu i šetalo pod lukovima susjednih zgrada. Svuda zelenilo i sve puno raznolikog drveća. Kalifornija je nepojmljiva, kao ljetovalište. Da li ovdje uopće itko radi?

Charlie Feldman došao je po mene u 19.30 sati i odveo me u restoran na Beverly Hillsu. Mora da je večer prošla ugodno, jer sam 7. travnja napisala majci:

Najdraža moja majko,

Drugi dan sam u Kaliforniji i spremam se na ručak s Howardom Hawksom i Charlijem F. Bit će zabavno. Moj prvi susret s Hawksom.

Majko, Charlie je izvanredan, pravi anđeo. Jučer mi je htio dati više novaca, rekla sam da ne trebam, a ako mi zatreba, molit ću ga. Nakon toga smo sastavili ugovor i pridržavat ću ga se što više budem mogla.

Pokusno snimanje počinje drugi tjedan, jer Charlie smatra da najprije trebam urediti zube. Ali vidjet će što misli Hawks. Charlie me obožava, ali to nemoj nikome reći. Misli da sam lijepa, puna života, da sam kao vatra, inteligentna, i još koješta drugo. Draga moja, točno mi je tako rekao. Misli da ću postati velika glumica i on će učiniti sve što je u njegovoj moći da mi pomogne. Kao što vidiš, nada postoji! Svakako ću ti pisati o svemu što se bude događalo, bilo dobro ili loše . . .

Pismo je otišlo puno zbrke, ljubavi, radosti i uzbuđenja. Kako sam bila mlada i neiskusna. Kako je Charlie sve

to mogao reći, a poznavao me samo jedan dan, danas to zaista ne mogu objasniti. Udvarao mi je i pri tom sigurno nešto od toga i rekao – i rastao u mojoj mašti.

Sedmoga travnja odvezla sam se u Charliejev ured. Trebali smo se sastati s Howardom Hawksom u Brown Derbyju na bulevaru Wilshire, jedan blok dalje od ureda. Bila sam nervozna i Charlie je to zapazio. Ušli smo i čekali. Nakon nekoliko minuta pojavio se vrlo visok čovjek kratko ošišane sijede kose, širokih ramena. »To je Howard«, rekao je Charlie. Prišao je i upoznali smo se. Drhtala sam. Ulijevao je poštovanje. Govorio je vrlo promišljeno, postavio mi nekoliko pitanja, rekao da su mu se svidjele slike u »Bazaru« i zanimalo ga je imam li ikakvo iskustvo s glumom. Rekla sam mu što sam radila i da je moje glumačko iskustvo malo. Charlie je spomenuo da bih trebala urediti ili staviti navlake na zube, ali Hawks to nije smatrao za potrebno.

Rekao mi je da želi napraviti vrlo jednostavne probne snimke i da će sam odabrati kakve. Nije mogao biti ljubazniji, a ja sam bila prestrašena i nisam razgovarala onako kako bih trebala. Završili smo ručak, i on je otišao u Charliejev ured. Nikad neću zaboraviti šetnju do ureda kad sam hodala između Charlieja i Howarda koji su pričali i pričali bez prestanka. Mislila sam tada: »Zaboga, zašto se ne pokrenu, zar uvijek hodaju tako sporo?« Ja sam bila navikla na brzinu, u školi smo se uvijek žurili, nikad nije bilo dosta vremena uvijek smo jurili kao da je pred nama cilj koji moramo dostići u određeno vrijeme. Dok smo prošli jedan blok, ja bih prevalila put od deset takvih blokova. Ali očito je da se na to moram priviknuti. Moja budućnost bila je u rukama ove dvojice.

Kad sam stigla u Charliejev ured, upitao me ima li neka uloga koju bih htjela glumiti na pokusnom snimanju. Ni jedne se nisam mogla sjetiti. Rekla sam da sam trebala naučiti ulogu Claudije za jednu turneju, ali sam je odbila te bih izbor radije prepustila njima. Odveli su me natrag u Westwood, tako da taj dan ništa više nisam imala u programu. Prošetala sam mjestom i napisala desetak pisama kući.

Razmišljala sam o Hawksu i pitala se nije li neobičan čovjek? Nije bio otvoren i opušten, već zagonetan, nedokučiv, govorio je polako i tiho, prilično monotonim gla-

som. Bio je siguran u sebe. Charlie me nazvao i rekao mi da sam se svidjela Hawksu pa ćemo slijedeći petak snimati.

Svaki dan je sjalo sunce. Vrijeme kakvo se samo može poželjeti. Mirisan zrak, nezamislivo čisto i bistro nebo. Činilo mi se da svatko ima automobil. Počela sam uočavati da se u Kaliforniji život ne može zamisliti bez automobila.

Čekala sam u uredu Charlieja, pričala s nekim agentima i za nekoliko dana postala sam sastavni dio uredskog života. Kad bi se Charlie pojavio, raspitivala sam se o novostima, sve sam htjela znati: kakvo će biti snimanje, što su odabrali za mene, kad ću vidjeti Hawksa? Charlie bi mi odgovorio: »Strpi se, polako«, i pri tom se smijao mom nestrpljenju. Htjela sam znati na čemu sam i što se događa. Charlie mi je rekao da ću u ponedjeljak vidjeti Howarda jer preko vikenda nitko ne radi, prema tome ništa se i ne događa. Jedne večeri odveo me na večeru i pozvao da u nedjelju dođem k njima na objed i provedem popodne kod njih. »Svakako, ali kako doći do vas?« »Doći ću, naravno, po tebe.« Počela sam shvaćati da stalno ovisim o nekome da me vozi. U Westwoodu je zaista nemoguće biti bez automobila. Bila sam bespomoćna.

Kad sam se vratila u sobu, nastavila sam razgovor s Charliejem pred dobro poznatim ogledalom. Bila sam luda za njim. Imao je ženu, ali sam zamišljala da je njihov zajednički život dosadan kad on mene izvodi na večeru bez nje. Moja predodžba o braku zasnivala se na zajedništvu, to jest da muž i žena rade sve zajedno, od jutra do večeri. Mnogo sam toga tek trebala naučiti.

U subotu ujutro nazvala me majka. Bila sam tako daleko, a jedva da sam joj mogla reći nešto konkretno. Teško je nekome sve objasniti preko telefona, za to treba vremena. Osobito je teško kad sami u sebe niste sigurni.

U nedjelju Charlie me odveo svojoj kući u kanjonu Coldwater, što još pripada Beverly Hillsu, ali to nisu stanovi, već obiteljske kuće. Na bazenu nas je čekala njegova žena Jean, lijepa, plavokosa, obučena u uske gaberdenske hlače boje zlata i u bijelu svilenu košulju. Oko vrata je nosila tri niza bisera. Bila je vrlo otvorena i simpatična. Kako to da Charlie s njom ne izlazi navečer? Kuća je bila predivna, u španjolskom stilu, sve su prostorije bile u jednoj razini, vrlo ukusno i lijepo namještene. Iz kuće je nekoliko stepenica vodilo prema bazenu i sjenici. Zar ljudi doista tako žive?

Objedovali smo vani. Kakav luksuz. Pa to je pravi raj.

Jean je u svojoj mladosti bila jedna od Ziegfeldovih djevojaka, iako sam poslije čula da je imala mnogo iskustva s muškarcima. Razumljivo, pričala sam joj o sebi, o svojim nadama da ću uspjeti na pokusnom snimanju – uvjeravala sam samu sebe, jer mi strpljenje baš nije bila jaka strana. Razumjela me je jer je shvaćala da nije lako biti sam u Kaliforniji. Molila me da se u njihovoj kući osjećam kao kod kuće, da dođem kad želim i da je nazovem.

Slijedećih deset dana činili su mi se kao vječnost. Gotovo svakoga dana snimanje se odgađalo i odgađalo i stalno zakazivao nov termin. U jednom pismu majci, od 15. travnja, čitam:

Od danas nećeš čuti za mene oko tjedan dana jednostavno zato što je snimanje odgođeno za srijedu. Ali ne brini. Nazvat ću te čim saznam rezultate.

A 21. travnja pisala sam:

Draga mama,
Znam kako ti je teško bez mene i bez mojih pisama, ali sve se kreće puževom brzinom. Ako si nervozna, samo zamisli kako je meni. Ako ne uspijem, neću biti prva glumica koja nije uspjela u svom pohodu na Hollywood... Mogu te uvjeriti samo u to da ću nastojati svim silama učiniti sve najbolje. Molim te budi strpljiva i ako se ništa ne dogodi, budi uza me.

Još sam nekoliko puta vidjela Howarda. Čitala sam mu prizore. Odveo me na ručak i ispričao mi svoja redateljska iskustva s različitim glumcima. Uvijek je bilo onako kako je on rekao, radilo se o Howardu Hughesu ili Jacku Warneru, uvijek je on bio glavni, uvijek je pobjeđivao. Sve je preuveličavao, a ja sam mu sve vjerovala. Jednom je nešto napomenuo na račun Židova. Sledila sam se. Sigurna sam da sam poblijedjela, ali on to nije opazio. Oh, samo da nije antisemit. Bože, ne dopusti da ovo putovanje bude uzaludno i da se sve raspršii. To mi se sada ne smije dogoditi.

Sve sam ispričala Charlieju. Što ću učiniti kad ustanovi da sam Židovka? Što će *on?* Charlie se samo nasmijao rekavši: »Howard samo priča. Ne uzbuđuj se zbog toga. On i ja zaista smo prijatelji, godinama.« Nisu se kretali u istim krugovima i bila sam prilično prestrašena.

Dan prije snimanja odvezli su me u studio Warner Brosa da vidim Howarda i glavnog šminkera kompanije Perca Westmorea. Nakon silnog čekanja ipak se nešto počelo događati. Vozeći se u Warner Bros, prolazili smo kroz meni nepoznata područja – bulevar Sunset, Strip s poznatim noćnim klubovima, restoranima i Schwabovom robnom kućom gdje je navodno otkrivena Lana Turner. Vozili smo se uzduž avenije Highland do Burbanka pa dolje zaokrenuli do Warner Brosa, ispisanog velikim crnim slovima na golemoj zgradi (kako sam poslije saznala, to je bila dvorana za snimanje), te smo napokon ušli kroz velika ulazna vrata. Ovdje je bio »dom« Bette Davis, Paula Munija, Errola Flynna, Ann Sheridan, Jamesa Cagneyja, Humphreyja Bogarta, Sidneyja Greenstreeta, Petera Lorrea, podugačak popis velikih imena. Unutra se nalazio niz različitih zgrada u kojima su bili uredi, garderobe, sobe za šminkanje, prostori za snimanje, glazbeni salon i drugo. Automobil se zaustavio pred ulazom na kojem je bila pričvršćena pločica s imenom Howarda Hawksa. Podsjećala me na liječničku ordinaciju. Nasuprot njemu nalazio se bungalov s natpisom Hal. B. Wallis. Uveli su me u prednju sobu gdje je bila Hawksova sekretarica i najavili me. Izašao je Hawks s osmijehom na licu. Položio mi je ruku na rame i rekao: »Snimat ćete s mladićem po imenu Charles Drake. Upoznat ćete se s njim nakon ručka i onda ćemo zajedno proći prizore.« Howard je zaključio da je *Claudia* dobra uloga te su nju i izabrali. Odveo me šminkeru Percu Westmoreu i rekao: »Perc, sutra je pokusno snimanje te odlučite kako ćete našminkati Betty, odaberite boje i sve ostalo.« Westmore me uveo u sobu, posjeo ispred ogledala i promatrao moje lice. Mrmljajući rekao je: »Počupat ćemo malo obrve i napraviti tanak potez prema gore, izravnati zube... « Užasnula sam se i uzbudila. Rekla sam da bih voljela da se posavjetuje s Howardom. Istrčala sam van i gotovo u suzama pronašla Howarda. Vratio se sa mnom i rekao: »Želim da ostane takva kakva jest, da se ništa ne mijenja, samo je našminkajte.« Perc je razumio. Howard je htio samo poboljšati moj izgled. Izabrao me je zbog mojih debelih obrva i nepravilnih zuba i takva sam trebala ostati.

Vratila sam se u Howardov bungalov. Odveo me na ručak u zelenu sobu, namijenjenu glumcima, s okruglim stolovima, a po zidovima su visjele fotografije poznatih glumaca. Sve je bilo puno ljudi. Pokraj zelene sobe nalazili

su se prostori za statiste, vanjske suradnike i druge. Na kraju zgrade bila je velika blagovaonica s posebnim stolom za braću Warner i njihove producente. Kad god bih prolazila studijem, glava bi mi bila kao na vrtuljku, okretala bih je čas na jednu čas na drugu stranu. Ovdje se proizvode filmovi. Toliko je toga trebalo upiti i zapamtiti. Gotovo da je izgledalo kao nečija privatna kuća, ali u dijelovima – drveće, tratina. Sve je bilo mnogo zamršenije nego što sam mislila, mnogo veće.

Howard mi je rekao da šminkeri često vole pretjerivati te da Percu koji je inače vrlo dobar u svom poslu samo kažem što mora učiniti. »On vjerojatno misli kako ja želim da izgledaš kao Dietrich. Ako te pokuša našminkati nekako drukčije, promijeniti frizuru ili bilo što drugo, ne dopusti mu. Reci mu kako želim da izgledaš prirodno, onakva kakva jesi.« Odlanulo mi je. Naravno, Howardu je bilo jasno da sam zastrašena. Što bi sa mnom napravili da ga nisam pozvala?

Vratili smo se u Howardov ured gdje me je čekao mlad, visok, zgodan, plavokosi Charles Drake, nova nada Warnerovih, već je igrao u Hawksovu filmu *Air Force.* U Howardovu uredu čitali smo tekst koji sam već znala. Ne moram ni reći da sam bila nervozna. Bilo mi je dosta neobično igrati s čovjekom koga prvi put vidim, koji mi je stranac. Htjela sam impresionirati i njega i Howarda. Howard je davao upute, nismo pravili nikakve pokrete, ali je Howard govorio o interpretacijama. Napokon je rekao: »Dobro, otiđite kući i dobro se naspavajte. Sutra vas čeka težak dan.«

Obojici sam zahvalila, odvezli su me u Charliejev ured. Osjećala sam se potpuno iscrpljenom. Trebala sam prenoćiti kod Jean i Charlieja jer su slijedeći dan trebali doći po mene u 7.30 sati. Zato sam otišla u hotel po četkicu za zube i pidžamu (uvijek nosim pidžamu), vratila se u Charliejev ured i proučavala prizore dok me Charlie ne odveze svojoj kući. Razmišljala sam o značenju slijedećeg dana, hoću li biti dobra, hoću li se svidjeti Howardu? »Misli o prizoru«, govorila sam sama sebi, »misli o onome što ti je Howard govorio na pokusu.« Morala sam se potruditi i učiniti najbolje što sam znala. Ali što ako to moje najbolje ne bude dobro drugome? Kao i sve u mom životu, i ovo je postalo odlučno: pitanje smrti i života. Uvijek sam išla u krajnosti. Za vrijeme večere nisam mogla jesti. Oboje su mi govorili: »U najboljim si rukama. Howard želi

da budeš dobra i on će to izvući iz tebe s najvećom mogućom pažnjom. Ne brini! Sve će biti u redu.« Bože, kako sam ih zamarala!

Jean me odvela u gostinsku sobu gdje ću provesti zadnje sate prije sutrašnjeg dana. Taj dan počet će dugim, polaganim koracima, nešto će se pokrenuti i početi. Ponavljala sam tekst pred ogledalom, pred zidom; osjetila sam mučninu, jedva sam došla do kupaonice i povratila. Zar svatko prolazi kroz takva stanja, ili samo ja?

Vratila sam se u krevet da se smirim, ali mozak je radio ne hoteći stati. Pred očima mi je Howardovo lice. Što li je mislio o meni? A to što sam Židovka? Ako me pita, reći ću mu. Baš sam kukavica! Grozno je biti tako uplašen. Napokon sam zaspala. Čula sam kucanje na vratima: 7.15. Zar već? U tren sam skočila, polila se hladnom vodom, brzo obukla, zgrabila rukopis i bila spremna. Htjela sam što prije otići u studio. Volim glumiti, ali sve mi je bilo novo, morala sam naučiti nove metode rada. Govorila sam: »Ne strahuj, smiri se.« Jean mi je pod vrata gurnula papirić s najboljim željama za sve što me danas čeka. Izašla sam van, u svijet snova. Sve je bilo mirno – zora je svitala, sunce je izlazilo, ptice su pjevale – predivan dan. Hoće li mi donijeti sreću?

Službeni automobil me čeka. Krenuli smo preko Mulholland Drivea prema dolini San Fernando do Warner Brosa. Odveli su me u prostoriju za šminkanje. Oprali su mi kosu, navili je i sjela sam pod haubu. Netko mi je donio kavu. Između sedam i devet sati sve je bilo u pokretu, svi glumci koji su imali snimanje dolazili su ovamo. Snimanje je počinjalo u devet i trajalo je do šest sati popodne. Predstavili su me Denis Morgan, Garyju Cooperu i Ann Sheridan. Činilo mi se uzbudljivim gledati te poznate glumce kako se pripremaju za posao.

Oko devet sati poslali su me Percu Westmoreu da me našminka. Upravo je šminkao Ann Sheridan te sam morala malo pričekati, probno snimanje dolazi nakon onog pravog. Napokon je Perc bio slobodan. Sjela sam, i on me promatrao. Bio je ljubazan, ali nije mu bilo pravo što mi nije mogao urediti lice onako kako je htio. »Zar ne biste voljeli da malo popravimo obrve, da ih stanjimo«, upitao je, »i da ih zaokružimo. Bile bi ljepše. Nitko na platnu nema tako debele i nepravilne obrve.« Odgovorila sam: »Ne, Howard želi da ostanu takve. Možda će poslije željeti da se promijene.« (Nisam u to vjerovala, a nisam vjerovala

ni u svoj izgled – znala sam da ga ništa ne može izmijeniti.) Stavio mi je umjetne trepavice, što mi je bilo grozno, mrzila sam ih. Zamolila sam ga da ih skrati, da budu kraće od mojih, da se ne vide, ali Perc se nije složio rekavši da će ovako biti dobro.

Tada je došla na red kosa. Sve je trajalo duže nego što sam očekivala. Bojala sam se da mi kosa ne bude prekovrčava. Nitko je nikad prije nije uređivao osim mene i znala sam što mogu učiniti. Htjela sam da pada valovito na desnu stranu, da se tu počne kovrčati prema otraga i da onda slobodno pada na vrat. Naravno, kosa je bila prekovrčava ondje gdje ne treba. Postajala sam sve uznemirenija.

Napokon sam bila gotova. Dvorana za snimanje, broj 12 (sve su imale brojeve), bila je golema. Prošla sam kroz vrata na kojima je pisalo: »Ne ulazi kad gori crveno svjetlo!« (znači: snima se). Ušla sam u taj mračan prostor kroz zavjesu raznobojnih svjetala i ugledala Howarda. Poljubio me u obraz i rekao: »Izvrsno izgledaš. Kako se osjećaš?« »Užasno«, odgovorila sam »nervozna sam.« Ugledala sam kameru, ali ne poznati Rolleiflex, već veliki aparat na stalku s pokretnim stolcem. Kamermani i mnogi drugi, »ekipa«, svi su nešto radili. Upravo su osvjetljavali jednu djevojku. »Hoće li me s nekim zamijeniti? Oh, ne paničari«, govorila sam sa sobom. Poslije sam saznala da je ta djevojka bila zamjena za mene. Tako mnogo novih lica, mnogo novih ljudi, a sve zbog jednog prizora s dva glumca. Napokon je Howard rekao: »Idemo, pokušajmo!« »Gospode, pomozi mi da mi ne bude mučno!« Howard je bio divan, govorio je smireno, blago, osjetila sam da želi iz mene izvući najbolje. Osjećala sam se sigurnijom, naravno koliko su mi stanje i prilike dopuštali.

Iz pisma majci, poslanog 3. svibnja, čitam:

Probno snimanje je počelo zabavno. Stigla sam u studio oko osam sati, uredila kosu i našminkala se, popričala s Dennisom Morganom. (Strašan je – pozdravio je Coopera, porazgovarao s Ann Sheridan i u 11.30 otišao na scenu.) Nekoliko sam puta prošla prizor s Howardom, a onda je počelo »snimanje«. Trajalo je do 13.30, pa prekid za ručak (vidjela sam Errola Flynna u intendanturi) vratila se na snimanje u dva i ostala do četiri popodne. Svaki trenutak proveden ondje za mene je nezaboravan. Imala sam svoju sobu i garderobijerku, frizera,

šminkera, najboljeg fotografa u Warner Brosu i redatelja Howarda, a k tome sam čitala tekst od jedanaest stranica. Imala sam sve što su imali pravi glumci, »zvijezde«. Inače, tekstovi za pokusno snimanje nisu veći od dvije do tri stranice, a sve ostalo i ne postoji, garderoba i sl. Kao što vidiš, zaista sam imala sreću. Rekli su mi da od deset tisuća djevojaka uspije jedna ovako kao što sam ja uspjela. Eto, tako stoje stvari.

Vidjela sam rezultat snimanja u srijedu. To je nekakav nadzemaljski osjećaj kad vidiš sebe na platnu, kako se krećeš, govoriš. Nisam se sebi baš činila osobito izuzetnom i dobrom. Nisam čak ni lijepo izgledala. Ali Howard i Charlie su rekli da sam bila izvrsna. U svakom slučaju ja sam prva djevojka s kojom je Howard osobno potpisao ugovor i, kako mi je rekao Charlie, njegova sam štićenica.

Nakon pokusnog snimanja razmetala sam se hrabrošću, razgovarala, zvala druge po imenu, ponašala se ludo i očito sam bila zasićena vlastitom nasladom, postala sam blazirana. Howardova odluka da osobno potpiše ugovor sa mnom donesena je vrlo brzo s obzirom na trajanje svega ostaloga. A kako sam tek brzo prihvatila Charlieja i Howarda za mentore, kako sam se brzo navikla na Zapadnu obalu umjesto Istočne.

Mami sam napisala pismo puno beskonačnih uputa i zamolila je neka obavijesti društvo »Equity« da mi da otpusnicu jer očito uskoro neću glumiti na pozornici. Poslala sam ujaku Jacku kopiju ugovora koji sam potpisala s Howardom na sedam godina, s tjednom plaćom od stotinu dolara koja će narasti na 1250 dolara u sedmoj godini.

Rekla sam da ću joj poslati novac za stvari koje sam naručila i kartu za vlak. Činilo mi se cijelo bogatstvo što tjedno moram potrošiti za stan i hranu 37.50 dolara. Zbog toga moram tražiti predujam. Veselila sam se, ali nisam baš sve shvaćala i razmišljala, činilo se da je sve tako obično i normalno. Prije mjesec dana otišla sam iz New Yorka puna pitanja što će se dogoditi, u iščekivanju, nesigurna kakav će biti rezultat, a sada sam ovdje, četiri tjedna su prošla, prihvatila sam život u Kaliforniji i sve je bilo tako normalno kao da nikako drukčije nije moglo ni biti.

Nakon četiri dana, 7. svibnja, čitam u pismu poslanom majci:

Evo, prilažem novac i vijesti koje si očekivala.
Odlazak iz New Yorka u nedjelju 16. svibnja – Commodore Vanderbilt – u 16.20, kola 177, odjeljak 5.
Dolazak u Chicago u ponedjeljak, 17. svibnja, u 9.20.
Odlazak iz Chicaga u ponedjeljak u podne, spavaća kola 198 Santa Fe.
Dolazak u Pasadenu u srijedu u 11.15, 19. svibnja, odlazak u 11.50. Nadam se da ti je sve jasno. Droopyja možeš izvesti van na stanicama, prema potrebi. Čekam te, gledaj gdje sam...

Na kraju pisma stoji:

Nekoliko mjeseci nećeš raditi, tako da znaš, ako poslije budeš htjela, možeš. Ali sad nikako. Odmorit ćeš se, jer sada za to imamo mogućnosti. Ne zaboravi to.

U trenutku su se naše uloge izmijenile. Odsad ću se ja brinuti za mamu. Sve preuzimam u svoje ruke, donosim odluke, predlažem. Našla sam stan na Beverly Hillsu u 275 South Reeves Driveu, dva i pol bloka udaljen od Charliejeva ureda. Četiri namještene sobe s posebnim ulazom, 65 dolara mjesečno. Takav smještaj ne bismo dobili u New Yorku ni za dvostruku cijenu. Dok ne nabavim auto, bez kojeg nikako neću moći, ovo će mi biti blizu ureda. Bolje nisam mogla zamisliti. Osim toga, ovo je bilo prvi put u životu da smo mama i ja imale toliko mjesta.

Howard mi je rekao da čeka pravi trenutak da me uvede u svijet filma. Očekivao je od mene da vjerujem u svoj glas koji je specifičan. Znao bi se otvoriti i pričati o svom radu s glumcima, npr. s Carole Lombard u filmu »Dvadeseto stoljeće«. Nije znala kako da napravi jednu scenu s Johnom Barrymoreom. Howard ju je pitao kako bi se ponašala u svakodnevnom životu da se nađe u situaciji kakva je u scenariju? Odgovorila je da bi ga udarila, vikala. Howard joj je rekao: »U redu, pa to i napravi.« Poslušala ga je i bilo je izvrsno. Howard je znao kako treba postupati sa ženama u filmu, bar je tako govorio, ali bila je to i istina, u što sam se sama uvjerila. Kako je vrijeme prolazilo, shvatila sam da i on ima svoj svijet mašte. Da li svjesno ili nesvjesno, htio je biti Svengali, a za mene je i bio na početku moje karijere.

Grčevito sam se držala svake njegove riječi. Bojala sam ga se, iako nikad nije ni dizao ni spuštao glas, ali ni-

sam željela da zbog mene izgubi kontrolu nad sobom. A bio je tako siguran u sebe. Odlučio je da ne dajem nikakve intervjue, neko vrijeme neće biti veze s novinarima i ne smiju me prečesto viđati s ljudima iz filma. Smatrao je za potrebno da promijenim ime i radio je na tomu.

O svemu sam obavještavala Charlieja i što bi me god zanimalo pitala sam ga. Vjerovala sam da je najdraži i najbolji muškarac kojega sam ikad upoznala. Uredio mi je da idem u auto-školu i obećao da će mi pomoći u nabavci automobila kad bude trebalo. Poslao mi je kartu za mamu. Od mene nije uzeo nikakvu pomoć jer nisam imala novaca. Osim toga, nisam s njim potpisala nikakav ugovor, iako je bio moj agent. Ali u ugovoru s Howardom on je imao pravo na polovicu.

Preselila sam se u Reeves Drive nekoliko dana prije nego što je stigla mama. Htjela sam sve srediti, složiti stvari u ormare i ladice, pripremiti hranu; sve je bilo tako čisto, lijepo. Svježe voće: naranče, limuni i grapefruit visjeli su na granama, bilo je divno imati takav pogled kroz prozor. Znači, tako raste voće! Fantastično! Tržnice su bile velike, prostrane i dobro opskrbljene. Majka neće vjerovati da ljudi cijele godine žive ovako i na ovakvom mjestu. Izgledalo je da je čovjek na odmoru cijeli život.

Kad sam na stanici ugledala mamu, viknula sam »mamaaaaa«, pojurila k njoj, objesila joj se oko vrata, poljubila je, stisnula. Kako mi je samo nedostajala, kako je ljepši život kad smo skupa! Droopy me nije zaboravio, počeo je skakati i lizati me. Toliko sam toga htjela ispričati. »Pričekaj da vidiš kako je divno: sunce i plavo nebo. Svidjet će ti se.« Brbljala sam bez prestanka. Majka je bila zadovoljna, ali mnogo smirenija od mene. Nije odlazila u krajnosti kao ja. Išle smo prema našem novom domu, pokazivala sam joj značajna mjesta, zaustavile smo se u predivnoj aleji drveća i cvijeća u kojoj su se nalazile bijele zgrade s prevlakama od sadre i crvenim krovom od opeka. Majka je duboko udahnula i rekla: »Oh, zaista je predivno.«

Povela sam je stepenicama do našeg malog gnijezda. Toliko smo imale jedna drugoj ispričati. Da li se život mogao iz temelja tako naglo izmijeniti? Da, izmijenio se brzo i potpuno.

13.

Majka, Droopy i ja smjestili smo se u vrlo udobnom stanu. Osjećale smo se Kalifornijkama (osim što nam se teško bilo naviknuti na kojekakva čekanja). Završila sam auto-školu, prošla test, ne baš sjajno, i zatražila vozačku dozvolu. Sada mi je bio potreban automobil.

Morala sam s Howardom otići na sud i ovjeriti ugovor jer sam bila maloljetna. Ondje su se nalazili foto-reporteri i tako je moja fotografija prvi put izašla u kalifornijskim novinama. Tako sam »lansirana«. Sve mi to nije izgledalo stvarno. Prije bih rekla da je bajka. Novi ljudi, snimanje filma... Mislim da se nikad nisam dosta sabrala i shvatila da je to stvaran život prema onome kojim sam živjela do sada. Povukla sam granicu – Bog mi je svjedok – New York je bila stvarnost, Kalifornija nije. Tako je bilo.

U prodavaonici rabljenih vozila blizu Charliejeva ureda našla sam sivi »Plymouth coupé« iz 1940. za devetsto dolara. Činio mi se božanstvenim. U svakom slučaju cijena je bila takva. Charlie mi je odmah posudio novac, ured je sredio papire i postala sam vlasnik vozila. Nije loše za osamnaestogodišnjakinju i pridošlicu. Imala sam dozvolu, sad je na mami bio red. Automobil je značio slobodu, neovisnost i oslobođenje.

Često sam objedovala s Howardom i s njim sam provodila dosta vremena. Odvezli bismo se na vrh nekog brežuljka, na mirno mjesto i čitali naglas. Smatrao je važnim da glas ima dubinu, niski registar. Počinjala bih govoriti dubokim registrom, ali bih ga sve više povisivala, a to se Howardu nije svidjelo pa bi mi govorio: »Betty, kad se žena emocionalno uzbudi, povisuje glas. Nema gore stvari od vrištanja. Želim da vježbaš svoj glas tako da ti i u sceni

u kojoj se moraš uzbuditi glas ostane nizak.« Našla sam zgodno mjesto na Mulholland Driveu i ondje običavala glasno čitati *The Robe* (Odjeća) zadržavajući nizak glas. Da je ikad itko prošao pored mene, smatrao bi me kandidatom za ludnicu. Zamislite: sjediti na vrhu brijega u automobilu i čitati knjigu tako da se čuje do kanjona. I to – ja!

Howard je htio da mi se napravi dobra slika te je angažirao izvjesnoga fotografa Johna Engsteada. Snimit će me u Howardovoj kući u kojoj još nisam bila. Nadala sam se da ću se upoznati s njegovom ženom Slim o kojoj je tako često govorio, a koja mu je, usput da kažem, pokazala moju sliku u »Bazaru«. Rekli su mi kako ću doći do njih. Moje snalaženje u prostoru bilo je odlično, znala sam gdje su jug, sjever, istok i zapad. Nisam se tako dobro orijentirala u svom privatnom životu.

Howardovi su živjeli u najljepšoj kući koju sam ikad do tada vidjela u Bel Airu na Moraga Driveu. To je bio tip rančerske kuće, sve se nalazilo na jednom katu sa stropom od greda, prekrasnim parketima, antiknim ruralnim pokućstvom, bogatim, udobnim i ukusnim. Oko kuće bio je širok prostor. Vidjela sam staje (i Howard i Slim su jahali), dalje se nalazio bazen. Upoznala sam se sa Slim, visokom, mršavom, prekrasnom, rekla bih neobičnom ženom, sedam-osam godina starijom od mene. Imala je poseban stil. Odvela me u svoju spavaonicu, po mom shvaćanju divovsku, veliku kao dnevna soba; vidjela sam kod nje više para cipela nego ikad prije; torbice su visjele na vješalicama; na otvorenim policama nalazile su se majice i džemperi, ormari veliki kao sobe bili su krcati robom, a pokraj svega toga golema kupaonica. Do nje su bile Howardova spavaonica, garderoba i njegova kupaonica. Da li kraljevi žive raskošnije? On i Slim su odlučili što ću obući, pretežno njezine stvari, a od mojih samo dvije. Jedna je haljina bila od srebrnog lamea. Stigao je John Engstead s kamerama i počela sam pozirati za portret. U pozadini otvoreni kamin i stolac, sve vrlo jednostavno. S njim je bilo predivno raditi – ne kao s Dahl-Wolfe.

Nisam mnogo vremena provela sa Slim, ali mi se veoma svidjela, iako sam se nekako stidjela. Mislim da su i kuća i oboje za mene bili neodoljivi. Slike su ispale divno, dva najbolja portreta koja sam ikada imala. Nakon nekoliko mjeseci majka je našla dobar posao u blizini Reeves Drivea. Bila je vrlo spretna, sposobnija od svojih pretpostavljenih. I oni i ona bili su zadovoljni, sretni, šefovi poseb-

no, jer takvog radnika kao moja mama već dugo nisu imali. I majka je išla u auto-školu, išlo joj je prilično loše. Ipak, dobila je vozačku dozvolu, ali bila je, kao što se kaže, »pažljiv vozač«. Bila je uvijek nervozna kad je sjedila za volanom držeći ga čvrsto pri brzini od 40 kilometara. Dok je bila dijete, doživjela je prometnu nezgodu, netko je pregazio piliće. Udarili su u staklo automobila u kojem se vozila. Staklo joj je ozlijedilo rame, te joj je ostao ožiljak cijelog života. Moram priznati da ni ja nisam bila bolji vozač od nje, i ja sam sa strahom sjedala za volan.

Prolazili su tjedni, mjeseci. Neprestano sam visila Charlieju za vratom. »Što namjerava Howard? Kad ću početi raditi? Izludjet ću čekajući.« Bila sam okrutna. Pokušao me smiriti: »Kad Howard bude spreman, snimat ćeš.« Charlie se spremao da u suradnji s Howardom snimi film čiji bi sadržaj obuhvatio priče s ratnom tematikom i sve bi se stopile u jednu. U jednoj epizodi mlada se Ruskinja spušta padobranom na neko polje i susreće vojnika. Priča je kratka, ali čini mi se da su računali sa mnom. Kakva zamisao!

U međuvremenu me Howard pozvao da dođem u Warner Bros gdje sam počela raditi s muzičkim instruktorom Dudleyem Chambersom. Howard je mislio da bih mogla pjevati. Odveo me na snimanje filma s Anne Baxter i Farley Granger koji je režirao poznati redatelj Lewis Milestone. Upoznao me s Milestonom i promatrali smo scenu koja se upravo snimala. Ponovno mi je Howard pričao kojekakve priče – o Katharine Hepburn kad je snimala *Bringing up Baby*, o tome kako su on i Cary smislili divnu scenu za neki film, zatim o dijalogu s Ritom Hayworth za vrijeme snimanja filma *Only Angels have Wings*. Pričao je kako je otkazao Riti jer nije htjela slušati njegove upute, ali je priznao da je bila izvrsna glumica.

Howardovi uspjesi bili su potvrda svemu. Mnogo kasnije sam čula da je oduvijek želio pronaći nepoznatu djevojku, od nje stvoriti djevojku svojih snova i napraviti je zvijezdom – da bude »djelo njegovih ruku«. Kad bih pitala Howarda ima li štogod određeno za mene, bio bi suzdržljiv i neodređen. Govorio bi mi kako bi želio da snimim film s Caryjem Grantom ili Humphreyem Bogartom. Mislila sam: »Cary Grant – užas! Humphrey Bogart – uh!« Howardova zamisao bila je da žena mora uvijek glumiti drsko, naduto, muški, da mora biti jaka koliko može, da se ne predaje, da ne bude bespomoćna. Znala sam da je ne-

što imao na umu, ali trebalo je proći mnogo vremena da saznam što. Odličan primjer Howardova mišljenja bio je film *His Girl Friday* (Njegova djevojka petkom), obnovljeni film *The Front Page* (Naslovna strana), samo što je promijenio reportera u ženu – Rosalind Russell. Nije mogao napraviti bolje nego što je napravio.

Slijedećih šest mjeseci provela sam čitajući naglas, učeći pjevanje, slušajući Howarda, upoznavajući nove ljude čija su imena za mene bila nepoznanica i pretežno sam visila Charlieju o vratu zbog posla.

Jean Feldman bila je stara prijateljica Colea Portera. Rekla mi je da ga subotom navečer (ili je to bio možda utorak?) uvijek posjećuje nekoliko vojnika koji nemaju kamo ići – dom im je daleko – i onda on priređuje večeru i poziva mlade glumice da s njim večeraju i plešu. Otišli smo jedne ljetne večeri 1943. godine. Cole Porter je živio u Brentwoodu u skromnoj ali vrlo lijepoj kući u aveniji Rockingham. Bio je drag, otvoren, onizak, vrlo elegantan, govorio je tečno, pa mi se činilo da sam kod kuće. Ukus mu je bio besprijekoran, hrana odlična, služena bez greške. Bilo je vrlo zabavno, i vojnici su bili oduševljeni večerom. Piće se rano posluživalo, a ljeti smo sjedili vani, pili, jeli i plesali. Redovno sam ponedjeljkom dolazila i činilo mi se da je to nastavak rada u Stage Door Canteen, samo je ipak bilo mnogo luksuznije nego ondje. Nastavila sam ga zvati gospodin Porter, ali je inzistirao da ga zovem Cole. Hodao je s pomoću štapa. Jean mi je pričala da je doživio nesreću s konjem, neprestano je osjećao bolove, ali se nije tužio. Postoji mnogo oblika hrabrosti. U toj mi je kući bilo divno.

Jednog dana objedovala sam uz bazen i krenula kući posljednja. Cole me otpratio do vrata. Toga časa vrata su se otvorila i na njima se pojavila Greta Garbo u bijeloj košulji i u hlačama boje pijeska. Prelijepa žena, svijetlosmeđe kose, najnevjerojatnijeg lica koje se može zamisliti. Gotovo sam zanijemjela kad me Cole upoznao s njom. Nije bila našminkana, ljepota bez premca. To je bio jedan jedini put da sam je vidjela tako izbliza.

Nekoliko sam puta bila u Howardovoj kući na večeri. Imala sam priliku bolje upoznati Slim i sprijateljiti se s njome. Zaista je bila vrlo, vrlo bistra, pametna, originalna u ponašanju i izgledu i vrlo otvorena. Osim toga, imala je smisao za humor, kao i Jean i Charlie. To me spasavalo. Sve sam mogla izvesti uz smijeh.

Howardovi prijatelji bili su Victor Fleming, režiser, i njegova simpatična žena Lou, Harry Carey i njegova žena Ollie; Johnny i Ginger Mercer; Hoagy Carmichael; Lee Bowman i njegova žena Helene; Hal Rosson, poznati kamerman, te Gary Cooper. Bilo ih je dakako još, ali sam spomenula samo neke. Neki, kao Van Johnson, npr., običavali su se subotom natjeravati motorom. Tako se jednom prilično ozlijedio. Howard se divio Vanovoj ustrajnosti, činjenici da ga ni nesreća ne bi spriječila da radi ono što voli. Postepeno su me upoznavali s ljudima, jer Howard nije htio da me previše viđaju vani. Nismo snimili još ni jedan film. Jednom u jesen 1943. godine Slim i Howard priredili su veliko primanje, na kojem su između ostalih bili Bing Crosby, Bob Hope, Charlie i Jean (jedini Židov koji je imao pristup u Howardov privatni život). Stajala sam naslonjena na pijanino, slušala Johnnyja Mercera kako pjeva, a pratio ga je Hoagy Carmichael. Lee Bowman je bio izvrstan plesač tako da sam cijelu večer provela s njim uz obvezatan flert, dakako. U jednom trenutku našla sam se sama kraj pijanina i u mašti sama plesala, svjesna da me Hawks i drugi u dvorani promatraju krajičkom oka. Postoji neka snaga u čovjeku kad je svjestan da je nov u društvu koje se inače međusobno dobro poznaje. Htjela sam nešto učiniti, pokazati se ne misleći na uspjeh, tako sam pokušala, što je bilo drsko, flert s Leejem Bowmanom. Otišla sam predaleko te večeri, a Helene Bowman, logično, nije bila oduševljena s onim što se događa, za što je ne smijem kriviti. Lee me odveo kući, negdje u zoru, sjećam se da sam sjedila na dasci za skakanje u večernjoj haljini i nakon toga plesala s njim. Bilo je bezazleno, ali sam uživala. Ništa se dalje nije desilo. Howard i Slim bili su sretni što je primanje dobro prošlo, a posebno su se radovali što je njegova štićenica tako dobro primljena u društvu. Meni je to bilo važno.

Elsa Maxwell priređivala je veliku zabavu u kući Evalyn Walsh McLean te su me Jean i Charlie poveli sa sobom. Bila je to večer zvijezda. Gospođa McLean je nosila dijamant Hope koji je meni izgledao kao golem komad stakla. Sve su žene imale lepršave dugačke haljine, s mnogo vrijedna nakita. Ja sam nosila kratku haljinu. Sjela sam na stepenice u uglu osjećajući se užasno osamljena. Promatrala sam sa strahopoštovanjem filmske zvijezde – stare, srednje dobi i nove – kako se međusobno pozdravljaju natječući se da budu u središtu zbivanja. Imena, ime-

na, imena. Morala sam se prisiljavati da budem mirna. Opazila sam glumca kome sam se divila – Roberta Montgomeryja. Nisam mogla vjerovati. Prišao mi je, pričali smo, čak mi se i udvarao. Mislila sam da je ludo privlačan. Kako je bilo vrijeme za odlazak, otpratio me do automobila i upitao za telefonski broj. Kad sam mu rekla, odvratio je: »Lako ga je zapamtiti.« Ni na kraj pameti mu nije bilo da sam djevica, da sam nevina i da ne mogu dokučiti njegove namjere. Muškarci poput njega bili su naučeni da lako dolaze do djevojaka a isto tako da im se one lako podaju. O svemu tome nisam razmišljala. Taj susret bilo je moje prvo iskustvo o igri kakva postoji između muškarca i žene. Znala nisam ništa. Ništa, samo to dokle smijem ići. Željela sam da moja ljubavna romanca bude prava, potpuna, prema tome nisam bila dobar materijal za taj dio holivudskog života.

Tako se odvijao moj društveni život do kraja 1943. godine. U rujnu iste godine Elsa Maxwell je priredila slavlje u povodu mog devetnaestog rođendana na koje je pozvala Jean, Heddu Hopper, gospođu McLean i još nekoliko drugih. Bilo je to lijepo od nje, ispekla mi je veliku rođendansku tortu, Hedda Hopper je napisala o meni mali članak, prvi u Hollywoodu. Bila sam oduševljena sobom!

Dan prije nove godine Howard me pozvao da dođem u Warner Bros. Razrađivao je zamisao koja je već dulje vrijeme tinjala u njemu. Pričao mi je o svom prijateljstvu s Ernestom Hemingwayem, o njihovim zajedničkim muškim interesima, lovu, gađanju. Imao je pravo na ekranizaciju jednog Hemingwayeva romana za koji do tada nisam čula *To Have and Have Not* (Imati i nemati), i namjeravao je snimiti film. Za glavnog glumca izabrao je Humphreyja Bogarta. Bogart je snimao film *Passage to Marseille* (Putovanje u Marseille), i Howard je rekao: »Pođimo na snimanje da vidimo što se događa.« Ni riječi o mom radu. Mjesto snimanja bilo je veliko i prazno. Howard me odveo prema jednom rasvijetljenom dijelu. Michèle Morgan sjedila je na klupi. Howard mi je rekao da ostanem gdje jesam. Vratio se s Humphreyjem Bogartom. Predstavio me. Nije bilo ni munje ni groma, samo obično »how do you do«. Bogart je bio mršaviji nego što sam mislila, visok 180 centimetara, nosio je odijelo širokih hlača, pamučnu košulju i oko vrata šal. Ništa značajno nije rečeno. Nismo dugo ostali zajedno, ali činio mi se ljubazan.

Moj prvi Božić u Kaliforniji pamtim samo po tome što je dan bio topao, sunčan, vrijeme savršeno za kupanje, potpuno drukčije od zimskog ugođaja u New Yorku. Howard i Slim poklonili su mi kostim od gabardena boje pijeska i smeđu svilenu bluzu, što praktički nisam skidala. Jean i Charlie su mi poklonili svileni šal i bijelu svilenu košulju. Bila je to najkvalitetnija odjeća kakvu nisam imala i bila sam presretna. Blagdane smo mama i ja provele dosta mirno i udobno nazivajući rodbinu u New Yorku, pišući. Prvi put u životu bile smo na te dane same, ali zato u Kaliforniji, a to je bilo nešto.

14.

Neposredno nakon Božića pozvao me Howard u studio i poklonio mi jedini dar koji sam željela: prizor iz djela *Imati i nemati* prerađenog za film. Snimat će početkom veljače 1944. godine s Humphreyjem Bogartom u glavnoj ulozi, a sa mnom će napraviti probne snimke odmah nakon nove godine. Pročitala sam prizor. Bila je to tzv. scena zvižduka. Trebala sam probati s Johnom Ridgelyjem, glumcem koji je imao ugovor s Warner Brosom, a s kojim je Howard već radio i smatrao ga je prilično dobrim. Nisam mogla vjerovati. Zar će mi se ostvariti želja da dobijem ulogu u filmu? Bila sam u oblacima. Howard je spomenuo Humphreyju Bogartu mogućnost da glumim s njim, a on nije imao ništa protiv toga. Naprotiv, vidio je moje probne snimke i dopali su mu se. Pokazat će mu, svakako, i nove koje snimimo. Bogart se u to vrijeme nalazio u Casablanki gdje je zabavljao vojsku i nije se trebao vratiti prije polovice siječnja. Premda je Howard rekao da ćemo Ridgely i ja probati svaki dan, ništa još nije bilo konačno, mnogo je toga ovisilo o rezultatu probnih snimaka i pristanku Jacka Warnera. Bilo je divno od Johna Ridgelyja koji je inače imao zapažene uloge u Warnerovim filmovima da proba sa mnom, nepoznatom osobom, da žrtvuje svoje slobodno vrijeme kako bi na kraju dobio samo riječi zahvalnosti. To je primjer glumačke velikodušnosti prema drugom glumcu.

Nikome ni riječi neću reći dok ne čujem konačnu odluku. Charlie je znao, dakako, i kad sam ga nazvala, gotovo histerična od radosti, nasmijao se: »Vidiš, imao sam pravo kad sam ti rekao kako će se nešto dogoditi kad Howard bude spreman.« Na pitanje koje se nisam usudila postaviti

Howardu (Charlieja sam mogla pitati sve) odgovoreno mi je da su nade da dobijem ulogu velike. Da nisu, Howard ne bi sa mnom ni radio pokusno snimanje. Potpuno sam se posvetila ulozi. Djevojčino ime u komadu je Marija, ali je muškarac, Harry, zove Slim. Bio je to dobar prizor, zreo, pikantan, mnogo bolji od svega čemu sam se mogla nadati, s podužim stihovima (refren sa zviždukom). Učinit ću najbolje što mogu, a Howard će me voditi, njemu potpuno vjerujem.

Svaki dan smo probali u Howardovu uredu, nedjeljom, na staru i novu godinu. John Ridgely sjedio bi u stolcu nasuprot Howardu, a ja u njegovu krilu ljubeći ga. Bila sam smetena i nervozna. Howard mi je rekao kako i gdje da sjednem i promatrao me kako to radim. Ljubiti nekoga vrlo je intimno, a raditi to s čovjekom koga jedva poznajete dok vas u isto vrijeme promatra vaš mentor i o tome vaša budućnost ovisi – pa sve je to bilo dosta da uplaši i iskusnog glumca, a kamoli početnika koji je k tome užasno zastrašen. A ja sam upravo očajnički željela biti dobra radi Howarda. Nisam mogla podnijeti da pomislim kako je potpisao ugovor s nesposobnom djevojkom.

Howard me odveo u garderobu, pronašao tamnu suknju i kaputić, stavio mi na glavu beret i rekao da je pokusno snimanje u utorak. Utuvio mi je u glavu da moram biti drska s muškarcima, da imam iskustva, da sam zrela, dakako pri tom se smijao. Ispripovjedio mi je »pričicu« o drugim glumcima kojima je davao savjete i objasnio mi svoj pristup prizoru. Upijala sam svaku njegovu riječ pokušavajući naći izlaz za djevojku kakva sam bila ja koja nije imala nikakva iskustva s muškarcima, a sada je morala pokazati da ih i te kako poznaje.

Na dan probnog snimanja opet sam imala grčeve, kao i uvijek. Ustala sam u šest sati, stigla na šminkanje prije sedam, preuzbuđena. Frizura i šminka ovaj su put bile bez ikakvih promjena. Na snimanje sam došla prije devet. Howard je znao kako treba da me snima. Htio je da slika dočara raspoloženje. Počinje pravo snimanje. Tko zna kakvo će se Frankensteinovo čudovište sada pokazati?

Obukla sam kostim. John Ridgely je bio spreman i počeli smo s prizorom. Radili smo smireno, a Howard i ekipa promatrali su nas iz daljine. Taj dan je prošao dobro. Prizor je bio sjajan, Hickox divan, a Howard više nego

pažljiv, ljubazan, nježan (to znači nasmiješen, rukom bi me češće obgrlio oko ramena). Učinio je da se osjećam sigurnom. Na kraju dana tako smo se osjećali i ja i on. Trebalo je samo dočekati snimke filma, a nakon toga – odluka. Još čekanje i mnogo uzbuđenja.

Ostatak tjedna odmicao je polako. Stalno sam nazivala Charlieja i ispitivala ga ima li kakvih novosti, mora da sam ga izludjela.

U ponedjeljak je Howard vidio snimke, a bio je prisutan i Charlie. Obojica su me nazvali rekavši kako misle da je probno snimanje uspjelo. Howard će mi pokazati film u srijedu. Druga odlučna srijeda u mom životu! Odvezla sam se u studio na smrt uplašena. U Howardovu uredu upoznala sam se s autorom scenarija, koji je napravljen po Hemingwayevu romanu *Imati i nemati*, Julesom Furthmanom, piscem koji mi nije izgledao kao pisac. Howard me odveo u dvoranu za projekciju, i čim sam sjela, počeo se prikazivati film. Sama sebi nisam mogla biti sudac niti ću to biti ikad u životu kad sebe gledam na platnu. Svaka greška, a bilo ih je mnogo, bila je uvećana, svaki pokret, pogled, način na koji se izgovara tekst – sve mi se činilo takvim da sam se željela sakriti. Ali kad se upalilo svjetlo, Howard mi je prišao i s osmijehom rekao: »Obradovat ćeš se. Jack Warner je to vidio, svidjelo mu se i mislim da se možeš nadati dobromu.« Plašila sam se i pomisliti da će sve biti dobro. Znat ću za nekoliko dana, ako izdržim tako dugo.

Napokon – poziv da dođem u studio na ručak s Howardom. I tada mi je rekao: dobila sam ulogu. On i Charlie moraju prodati pol moga ugovora Warneru, ili od uloge nema ništa. Bio je to prijelomni trenutak u mom životu, naročito zato što sam trebala raditi s Bogartom, poznatim i priznatim glumcem. Glumci njegova položaja nisu htjeli ni glumiti s nepoznatim glumicama u ravnopravnim ulogama.

Ali za sada ne smijem govoriti ni o ulozi ni o filmu. Howard je stvarao planove. Htio je naći ime koje bi odgovaralo mojemu prezimenu. Pitao me kako su se zvali u mojoj obitelji, kako mi se zove baka? Sofija. Ne, nije mu se svidjelo, mora sam nešto naći, to mu ne zvuči lijepo.

Nastavila sam rad na tekstu, vježbala pjevanje, trenirala glas da ostane dubok. Howard se nadao da će snima-

nje početi u prvim danima veljače. Nakon tolikih mjeseci čekanja ipak se nešto dogodilo. Cvala sam od radosti i sreće.

Majka je bila presretna. Nekoliko je puta srela Charlieja, jedanput i dvaput Howarda, ne znam točno, i osjećala je da sam u dobrim rukama. Željela je da se vrati u New York. Ovo se vrijeme činilo objema pogodnim, jer ću ja ovdje raditi zastalno, a njoj su mnogo nedostajali njezini prijatelji, pa rodbina i Lee. Tako je i otišla ostavivši me novom životu i novim preokupacijama.

Jednog dana za ručkom u zelenoj sobi Howard mi je rekao da je pronašao ime: Lauren. Tražio je od mene, kad me intervjuiraju, neka kažem da je to staro ime u našoj obitelji, ime moje prabake. Kakva mašta! Htio je da govorim vrlo malo, da budem što tajanstvenija. To bi bila propast! Ako je postojalo išta što nisam mogla podnositi to su tajanstvenost i šutnja. A sad? Dakle, trebalo je raditi i to vrlo mnogo, malo pričati i praviti se tajanstvenom.

U filmu je bila još jedna ženska uloga. Budući da ja glumim glavnu ulogu, braća Warner su inzistirali da tu drugu ulogu dobije Dolores Moran s kojom su sklopili ugovor. Howard je popustio. Naime, i on je htio uzeti Hoagyja Carmichaela koji do sada nikad nije glumio, a Howard mu je našao sjajnu ulogu, ulogu Cricketa, klavirista u noćnom hotelu na Kubi gdje se dešava veći dio radnje filma. On bi svirao dok ja pjevam. (Što ja radim?) On i Hoagy bili su dobri prijatelji, a Hoagyju se zamisao dopala. Sve što se ticalo mene Howard je dobro smislio. Skrojio je sve detalje dok nije sastavio sliku kakva bih morala biti. Potpuno me zamislio, trebala sam biti njegov izum koji će se pojaviti »serviran« sa svim dodacima, pošto se dobro »ispeče«. Jednog sam dana, nekoliko tjedana prije početka snimanja, ulazila u Howardov ured i nabasala na Humphreyja Bogarta. Rekao je: »Upravo sam vidio probne snimke. Bit će nam zabavno skupa.« Inače mi je Howard već kazao da su se snimci zaista svidjeli Bogartu i da će mi on biti od pomoći.

Majku sam pravodobno obavještavala o svemu šaljući joj popis ljudi kojima bi trebala reći novosti: Diani Vreeland, Louise Dahl-Wolfe, Nickyju de Gunzburgu, Timu Brookeu s uputama da vijest ne šire. Svima nisam mogla pisati, samo mami! Evo primjera:

Nazovi Freda Spoonera i reci mu da sam ovog tjedna uštedjela 48 dolara, da ću pokušati i slijedeći. Potrošila sam 20 dolara za kvačilo automobila... Pošalji mi hlače... Pošalji ovo... ono... Neki dan sam sjedila nasuprot Bette Davis i čini mi se da sam joj bila poznata. Ha! Ha! Otišla sam na večeru i gledala film Casablanca. *Promatrala sam Bogieja (jedva sam ga znala). Mislim da se film neće početi snimati do utorka, ali iskreno govoreći možda ni za tjedan dana (slijedećeg ponedjeljka). Moraju promijeniti mjesto snimanja. Umjesto Kube Martinique. Političke teškoće, bar kako sada izgleda, jer likovi i cijela priča ne odgovaraju Kubi. Svaki dan radim mnogo u studiju. Čini mi se da ću ipak ja pjevati! (Idem na satove pjevanja svaki dan).*

Snimanje nije počelo do idućeg utorka. Probala sam garderobu, šminku, frizuru. Sid Hickox me u svemu snimao u Howardovoj prisutnosti. Howard je birao ono što mu odgovara, tj. kako je htio da izgledam na filmu. Osim nas nastupali su: Walter Brennan, Marcel Dalio, Walter Surovy (suprug Risë Steven), Sheldon Leonard, Dan Seymour i, dakako, Hoagy. Došla sam na prvi dan snimanja da vidim Howarda i Bogarta. Upoznala sam se s Bogartovom ženom Mayom Methot, pričala s Howardom, promatrala snimanje i otišla kući da se pripremim za svoj veliki dan.

I došla sam potpuno spremna za – luđačku košulju. Howard je planirao da toga dana snimamo samo jednu scenu, prvu scenu u mom životu. Dolazim do Bogartove sobe i pitam: »Ima li tko vatre?« Naslonila sam se na vrata, a Bogart mi baca šibice. Zapalim cigaretu, pogledam ga, zahvalim mu, bacam mu natrag šibice i odlazim. Počela je proba. Ruka mi je drhtala, glava mi se tresla, cigareta, bila sam žalosna. Što sam jače željela da se smirim to sam više drhtala. Što misli Howard? A Bogart? Ekipa? Bože, pomozi mi da se smirim. Bila sam izvan sebe.

Bogart se šalio sa mnom, bio je potpuno svjestan da sam početnica koja je na smrt uplašena. Napokon je Howard odlučio da se snima. Tišina. Zazvonilo je. »Tišina, snima se!«, čuo se glas. »Pozor!«, rekao je Howard. To je trebalo vidjeti. Pojavila sam se iza ugla, izgovorila prvu rečenicu. »Prekini!«, začuo se Howardov glas. Prekinuo je nakon prve rečenice. Drugi pokušaj isto – zaključit će scenu. Ali treći i četvrti put shvatila sam kako ću se svladati

da ne dršćem. Moram spustiti glavu, gotovo je položiti na grudi, obraz spustiti nisko, a oči uprijeti u Bogarta. Potrudila sam se i uspjela sam, to je bio početak »the looka« (pogleda).

Ubrzo sam ustanovila kako je Bogart divan čovjek. Sve je činio da mi olakša položaj. Bio je na mojoj strani. Osjećala sam se sigurnom, još sam se tresla, ali manje. Ni izdaleka nije pokušao flert sa mnom. Ja bih, ali nisam. Bilo je dosta zadirkivanja, naš smisao za šalu prelazio je na druge. Bogiejeva zamisao da mene treba nasmijavati i da ću se opustiti pokazala se pravom, ali ipak ništa me na svijetu ne bi dokraja moglo opustiti.

Ekipa je bila zabavna, dobro smo se slagali, atmosfera je bila ugodna. Često bih objedovala s Howardom. Jednom mi je rekao da je zadovoljan mojim radom, ali da se moram držati po strani od ekipe. Barbara Stanwyck, koju je visoko cijenio i s njom snimio sjajan film *Ball of Fire* (Vatrena kugla), uvijek se motala s ekipom, zadirkivala se, a to se Howardu nije sviđalo. »Ništa te zbog toga više ne vole. Kad završiš s prizorom, vrati se u svoju garderobu. Ne motaj se za vrijeme snimanja, ne troši se uzalud, čuvaj tu energiju za snimanje.« Htio je da se začahurim, ali da se otvorim kad radim. Bogart se mogao motati i zafrkavati ih koliko je htio – pa, naravno, on je bio zvijezda, ime. »Vjerojatno primjećuješ da se on ne mota previše«, činilo mi se da čujem Howarda.

Jednoga dana za ručkom, kad me Howard hipnotizirao sobom i svojim planovima, iznenada je uzviknuo: »Zar ne opažaš kako je ovdje odjednom postalo bučno? To je zbog Lea Forbsteina koji je upravo ušao. Židovi su uvijek bučni.« Problijedjela sam, ali sam šutjela. Bojala sam se – nisam se ponosila tim strahom – ali ona druga moja slaba strana bila je uvijek tu, pokazivala se. Howard o tome vjerojatno nije razmišljao, ali je imao određeno mišljenje o Židovima – ne baš povoljno – premda je s njima poslovno surađivao. Plaćali su, zato su bili dobri. Morat ću mu reći da sam i ja Židovka, ili će već sam nekako saznati, preko nekoga. Kad se to dogodi, neka bude što ima biti, sama se neću gurati i ne namjeravam išta iskazivati.

Howard je počeo sastavljati za mene posebne intervjue. Ništa veliko neće biti javno objavljeno prije filma, a sve se biralo s najvećom pažnjom. *Life, Look,* Kyle Crichton iz *Colliera, Pic, Saturday Evening Post,* samo posebne revije, časopisi i novine dolazili su u obzir. Vjerojatno

sam, zahvaljujući Hawksu, imala mnogo sabranije i promišljenije pokriće od početnice, mlade glumice na filmu.

Hoagy Carmichael je napisao pjesmu »Baltimore Oriole«. Howard ju je namjeravao uzeti kao temu za moj lik, dakle svaki put kad bih se pojavila, čula bi se ta pjesma. Vjerovao je da bi bilo divno – ako bih se identificirala s tom melodijom – da se pojavim u radio-showu Binga Crosbyja ili Boba Hopea, zatim da se ta melodija svira, da je ja pjevam i napokon da me upamte kao »Baltimore Oriole«. Kakvu je fantastičnu maštu imao. Bio je sjajan, tajanstven, nadopunjavao je viziju, ali to nisam bila ja.

Kad nisam ručala s Howardom, objedovala bih s drugim glumcima ili ljudima iz javnog života ili bih jednostavno pojela sendvič u svojoj sobi ili odjelu za glazbu gdje bih vježbala glas. Nisam za stolom mogla sjediti sama. Bogie je ručao u Lakeside Golf Clubu, preko puta studija.

Jednog popodneva ušla sam u Howardov bungalov i ondje našla malog, sijedog, brkatog, privlačnog muškarca koji je ležao na kauču s knjigom u rukama i lulom u ustima. Bio je to William Faulkner. Surađivao je na scenariju. Howard je volio Faulknera, dugo su se znali, zajedno su odlazili u lov. Kako Faulkner nikad nije imao dosta novaca, Howard bi ga uvijek angažirao za film koji bi snimao. Rijetko je dolazio na snimanje – bio je povučen – bolje se osjećao u Howardovu uredu.

Howardova je metoda rada bila sjajna. Svako jutro kad bismo došli na snimanje, Bogie i ja ili još netko tko bi već snimao, skriptgirl i Howard, sjeli bismo u platnene stolce poredane u krug, na kojima su bila ispisana naša imena, i čitali prizore. Gotovo nepogrešivo Howard bi unosio dodatne dijaloge u ljubavnim prizorima i kod nekih skrivenih aluzija između Bogieja i mene. Kad bismo dobro proradili tekst nekoliko puta i prerađivali ga onako kako bi Bogart ili Howard mislili da treba, Howard bi pozvao električara zbog rasvjete, tražio pogodno mjesto koje je trebalo osvijetliti i ponovno bismo prošli prizor. Howard bi govorio: »Idi dalje, traži najbolje mjesto.« Tek nakon toga bi pozvao Hickoxa i počelo bi pravo snimanje. To je bio najbolji način rada, samo, dakako treba mnogo vremena.

Nakon dva tjedna snimanja pisala sam mami. Čitala je u novinama jedan ili dva napisa o meni, o tome kako neću glumiti glavnu ulogu u filmu s Bogartom. Evo pisma:

Molim te, draga mama, ne vodi računa o tome što piše u novinama s obzirom na prvu ili drugu ulogu. Ljutiš me, kakve to veze ima? Sve dok film ne bude završen neće se znati da sam ja glavna glumica uz Bogarta. Sve je sa mnom u najboljem redu. Howard je rekao Charlieju da su snimci senzacionalni i da je oduševljen. Ja se još ne mogu naviknuti na svoje lice. Bogie je čovjek snova. Predivno nam je skupa. Luda sam za njim. Zadirkujemo se, uvijek me nasmijava, šali se sa mnom i draga sam mu. Kao što vidiš, da sam ja na tvom mjestu, zahvalila bih svojoj sretnoj zvijezdi, kao što sam joj ja zahvalna, i ne bih brinula o nevažnim stvarima. Važno je samo to da snimim film, da dobro glumim i da me publika zavoli.

15.

Ne znam kako se to dogodilo, gotovo je bilo nezamjetljivo. Snimali smo već tri tjedna, bio je kraj dana, ostao mi je još jedan snimak, sjedila sam u garderobi za toaletnim stolićem, češljala se, kad se pojavio Bogie da mi zaželi laku noć. Stao je pokraj mene – šalili smo se kao obično – kad se iznenada sagnuo, stavio mi ruku na obraz i poljubio me. Bio je strastven, ali nekako sramežljiv, nikakva »vučja« taktika. Izvadio je iz džepa staru kutiju šibica i upitao me za broj telefona. Napisala sam ga na poleđini kutije. Ne znam zašto, osim ako to nije bio dio naše igre. Bogie nije nikad bio previše osoban u odnosima s drugima, nije hodao sa ženama s kojima je radio a ni s drugima. Nije bio takav tip, a osim toga bio je oženjen ženom notornom pijanicom i svađalicom koja bi vrlo lako pogodila nekoga pepeljarom, svjetiljkom ili bilo čime što bi joj došlo pod ruku.

Tada nisam ništa analizirala – bila sam presretna – bili su to moji životni trenuci. Najviše mi je značio rad u studiju, vrijeme sanjarenja je prošlo! Od početka snimanja filma Bogie i ja smo se sve više upoznavali, šale su postajale drukčije, pa su se malo pomalo mijenjali i prizori, naša veza na platnu se učvršćivala i sve nas više vezala a da toga nismo bili ni svjesni. Ja zaista nisam. Postepeno se moja pažnja počela okretati od Howarda prema Bogieju. Da, još sam pomno pratila sve što je Howard govorio, htio, ali mislim da sam ipak više ovisila o Bogieju. Sami prizori su mi to olakšali. Sigurna sam da je Howard vrlo rano bio svjestan onoga što se događa među nama i da je to iskoristio u filmu.

Onoga dana kad sam Bogieju dala telefonski broj, otišla sam kući kao i obično: nešto sam pojela, pregledala sutrašnji tekst i otišla u krevet. Oko jedanaest sati zazvonio je telefon. Bio je Bogie. Popio je malo, bio je daleko od kuće i htio je čuti kako sam. Zvao me Slim, ja njega Steve, kao u našem filmu. Šalili smo se, poželio mi je laku noć i rekao da ćemo se vidjeti na snimanju. To je bilo sve, ali se od tada naš odnos izmijenio. Pozvao me nekoliko puta na ručak u Lakeside, znali smo sjediti u mojoj ili u njegovoj garderobi, ali su vrata ostajala otvorena, i tako se više upoznavali. Ako je igrao šah, a bio je odličan šahist, stajala bih pokraj njega. Fizička prisutnost postajala je sve značajnija. Ali još smo zbijali šale.

Jednog dana došla je Hedda Hopper i izjavila: »Budi pažljiva. Mogla bi dobiti svjetiljkom po glavi.« U rubrici *Hollywood Reportera* pojavila se rečenica: »Svoj B&B možete imati svaki dan za ručkom u Lakesideu.«*

Bogie mi je sve češće telefonirao. Imao je prijatelje Pata i Zelmu O'Moore. Ona je pjevala na Broadwayu u komadu *Button Up Your Overcoat*, ali se povukla. Pat O'Moore je bio glumac irskog podrijetla. S njim se Bogie sprijateljio te je sudjelovao u filmovima u kojima bi glumio Bogie. U Newportu su imali brodić pokraj Bogiejeva. Živjeli su u jednom malom kampu s rulotima i Bogie me jednom odveo k njima na večeru, ali češće nije mogao. Ponekad bi mi noću telefonirao vrlo kasno, oko jedan ili dva, i katkad bi došao k meni. To je bila neobična uloga za Bogieja. Po prirodi nije bio prevarant ni lažljivac. Rekao mi je sve o svojim brakovima: kako se ženio, kakve su ga prilike dovodile do brakova. Prije ovoga braka bio je oženjen dvaput. Kad mu je bilo dvadeset godina, oženio se poznatom brodvejskom glumicom Helen Menken. Uvijek su mu žene bile glumice, uvijek su željele nastaviti svoju glumačku karijeru i nju su stavljale na prvo mjesto.

Nakon Helen oženio se glumicom Mary Philips. Pošto su bili u braku sedam, osam godina, on je prihvatio ponudu da dođe u Kaliforniju i htio je da i ona pođe s njim. Nije vjerovao u razdvojen život kao ni u to da mora slijediti put svoje žene. Ona je inzistirala da nastavi svoju karijeru na pozornici, a Bogie joj je rekao: »U redu, ali nemoj ostati predugo.« Ostala je.

* B&B, napitak smiješan od konjaka (brandy) i likera benedictine, ali s tim inicijalima, naravno, aluzija na Bogarta i Bacall. – Prev.

Onda se upoznao s Mayom, zapao je u neku vezu s njom (piće i krevet, čini mi se), upozorio Mary da dođe, otišao u Chicago gdje je nastupala s Rolandom Youngom. Kad je stigao, ustanovio je da ima ljubavnu vezu s Youngom, i to je bio kraj njihova braka. Osjećao je da se mora oženiti Mayom, bio je tip ženika. Ona je prihvatila. Bio je to gest dobro odgojena čovjeka, i tako se to završilo. Ali bivalo je sve gore i gore. Bili su poznati kao »Bogartovi što se tuku«. Gotovo svake večeri Mayo bi ga nečim gađala, a vrlo često i pogodila. Jednom mu je bacila nož u leđa i ostao mu je ožiljak, što je bio najbolji dokaz svađa s tučnjavom. Rekao je da mora piti jer je to jedini način na koji može živjeti sa svojom ženom. Bila je ljubomorna, optuživala ga je da ima ljubavne veze s glumicama s kojima glumi, uvijek ga je oštro kritizirala kao glumca, sa sarkazmom je govorila o njemu kao o »velikoj zvijezdi«. Pjevala je »More Than You Know« u musicalu Vincenta Youmansa, bila je dobra glumica, ali ju je piće uništavalo. Čim bi se pojavila treća osoba uz Bogieja i uz nju, počeli su napadi. Nije se on tužio, prihvatio je takvo stanje, bio je nesretan, ali ništa nije mogao učiniti.

O svojim sastancima s Bogiejem izvan studija nikome nisam govorila. Ali tko god nas je vidio, bilo mu je jasno da se među nama nešto događa. Slušala bih pažljivo kad dolazi. Ujutro sam bila u prostoriji za šminkanje, u 8.30 bi stigao, nije se šminkao, samo bi kosu počrnio ondje gdje mu je bila tanja i gledao bi kako mene češljaju. Katkad bismo zajedno išli na snimanje. Uvijek bih ostavljala vrata garderobe otvorena kako mi ne bi promakao. Neprestano bih bila s njim, nikad mi nije bilo dosta. U filmu sam nosila crnu haljinu od satena s dubokim prednjim izrezom koja je bila spojena crnim plastičnim kolutom, došla k njemu na snimanje i kad je opazio, počeo se smijati. Naše šale su bile potpuno lude: »Što strop kaže zidu?« »Napadni me, pokrivena sam flasterom . . .« »Uznemiruju li te oči?« »Ne.« »Ali mene da . . .« Tada bih iskrivila lice poput gorile, to jest jezik bih stavila ispod gornje usne i spustila vilicu. Sve smiješno, ali divno. Osim toga, Bogie me stalno podučavao kako ću izvesti koji prizor. Snimali smo prizor u kojemu ga ja zadirkujem, on me treba poslati van jer se želi okupati, zastane i poljubi me prije nego su nas prekinuli. Rekao je Howardu da je sličnu scenu vidio kod Lunta i misli da bismo je mogli primijeniti. Nakon poljupca trebala sam na brzinu dotaknuti njegovo neobrijano lice

i brzim zamahom prilijepiti mu pljusku. To je ispalo vrlo sugestivno i intimno, mnogo bolje od predviđene scene previjanja na podu. I na pokusima Bogie je koješta znao dodati pa bih se snebila. Rekao bi: »Samo da provjerim slušaš li.« Učio me je da budem pripravna u svakom trenutku.

Howardu je postalo jasno da se nešto događa, a to mu se nije sviđalo. Kako smo se približili kraju snimanja, pozvao me da jedne večeri dođem k njima. Skamenila sam se. Samo njegova žena Slim i on bili su kod kuće. Ponudio mi je stolac i počeo: »Kad si počela raditi, bila si divna, obraćala si pažnju na sve što sam ti govorio, bila si marljiva te sam mislio: ova djevojka zaista vrijedi. Onda si počela stvarati ludosti s Bogartom. Znaš li ti da to njemu ne znači ništa, takve se stvari stalno događaju na snimanjima, pa on s tobom ne misli ozbiljno. Kad završimo film, i to će biti svršeno i više ga nećeš ni vidjeti. Onemogućuješ svakoga tko bi ti htio pomoći. Neću se time opterećivati. Kažem ti, poslat ću te u »Monogram« (studio gdje se proizvode najlošiji filmovi). Perem ruke, sve sam ti rekao.« Briznula sam u plač, svladavala se koliko sam mogla, ali bilo mi je još gore. Slim se uplela: »Howarde, zaboga, što radiš? Ako je zaljubljena u momka? Kako to postupaš?« Pokušala mi je pomoći. Howarda se to nije ticalo. »Ti samo glumi, radi kako treba. Možeš se smijati koliko te volja i dobro se zabavljati, ali zapamti: kad se završi film, i sve će drugo biti svršeno.« Rekla sam da ga nisam htjela razočarati, da sam nastojala raditi najbolje što mogu, da volim svoj posao. Bogie je divan prema meni i lijepo nam je zajedno, ali obećavam da ću nastojati biti još bolja... »Poštenja mi, Howarde, vjeruj mi.«

Kad sam otišla od njih, bila sam strašno uzbuđena. Kako i ne bih nakon takva razgovora. Vjerovala sam da će me poslati u »Monogram«, da je s karijerom svršeno prije nego što je i počela. I zar Bogie nije mislio onako kako mi je govorio, zar je to bilo samo zbog filma, zar mu zaista nisam značila ništa? Proplakala sam cijelu noć. Ujutro sam izgledala grozno, stavljala sam hladne obloge na podbuhle i crvene oči, nisam željela da me itko vidi takvu. Odlučila sam da se ponašam drukčije. Howard me gotovo uvjerio. Nakon svega, ipak ima pravo. Bogie je oženjen, nema što izgubiti u vezi sa mnom, sve je to lakomisleno. Samo Bogie nije bio takav i osim toga znala sam da nije loš. Bila sam sva smetena, užasno uzbuđena i uplašena. Bogie me

pozdravio kao i obično, samo sam ja pokušavala biti drukčija. Istog trena bilo mu je jasno: »Što ne valja?« »Ništa«, odgovorila sam. »Hajde, Howard je razgovarao s tobom, zar ne?« Klimnula sam glavom: »Reći ću ti poslije.«

Kasno toga dana, kad je izgledalo najmanje nametljivo, otišla sam u Bogiejevu garderobu i ispričala mu što mi je rekao Howard. Pogladio me po kosi i licu i kazao: »Slušaj, srce, on te neće poslati u »Monogram«, ne brini, previše ti njemu značiš, ti njemu vrijediš. On jednostavno ne podnosi što više ne obraćaš pažnju na njega, nego na mene, to je istina, ljubomoran je. A što kažem to i mislim. Samo moramo paziti, moramo biti oprezni, jer ne želim da te itko povrijedi. Ako Madame (to je bio naziv za Mayo) sazna, mogla bi biti povrijeđena, ali stvarno, a to ne bih mogao dopustiti. Ne opterećuj se Howardom, osujetila si njegove planove, to je sve.«

Naravno da je Bogie imao pravo. Howard je izgubio nadzor nada mnom, a to mu se nije sviđalo. Dugovala sam mu beskrajno mnogo, voljela sam ga i cijenila. Bila sam svjesna da moram biti mnogo pažljivija.

Nekoliko dana nakon toga trebali smo snimati moju pjevačku točku »How Little We Know«. Bit će to iscrpljujući dan za mene. Sudjelovat će Hoagy, mnogo vanjskih suradnika, a Bogieja nema. Pjesmu sam snimila prije, tako da će sada ići playback, što nije lako s obzirom na to da sam početnica. Howard je bio zadovoljan snimkom, iako je smatrao da bi se dvije-tri note mogle ispraviti. Bogie i ja smo planirali večerati zajedno. Pripremit ću hamburger, prženi krumpir i salatu. Kuharica zaista nisam bila. Nazvao me u studio tog poslijepodneva, nazvat će me kući da provjeri jesam li stigla.

Na kraju napornog dana Howard mi je prišao, zagrlio me i rekao: »Zaista si dobro radila, Betty, ponosim se tobom.« To je jedini pravi kompliment koji sam ikad čula od njega. Mora da mu je bilo teško. Radovala sam se što je zadovoljan, zahvalila mu, ali nije znao s kim ima posla, tko je ta osoba koja napušta studio odlazeći kući.

Kako znate da ste zaljubljeni? Osnove za usporedbu nema. Za svako dosadašnje emocionalno uzbuđenje – kao npr. s Kirkom – za koje sam mislila da je ljubav, sada sam uvidjela da nije bila. Gotovo sam bila posve sigurna da je ljubav ovo što sada osjećam prema Bogieju, da je to pra-

va ljubav, i više od toga, da je i on zaljubljen u mene. Toliko smo toga zajednički dijelili, razumijeli se.

Počeli smo zajedno odlaziti iz studija, on bi vozio prvi, a ja za njim u svojemu automobilu. Vozili bismo prema aveniji Highland, zaokrenuli s bulevara Hollywood prema Franklinu, tada nadesno u aveniju Selma, malu ulicu u kojoj gotovo i nije bilo prometa jer je to bio predio vila. Parkirali bismo sa strane, i on bi ušao u moj automobil, sjeo, držao me za ruku, gledali bismo se govoreći sve što nismo mogli iskazati u studiju. Sjedili bismo tako u automobilu na ulici petnaest, dvadeset minuta odgađajući trenutak rastanka, kad bi Bogie ipak uskočio u svoj automobil i krenuli bismo zajedno, zaokrećući na bulevaru Laurel Canyon i vozeći kroz bulevar Sunset, nastavljajući do avenije Horn, gdje je Bogie stanovao. Kad bi zaokrenuo, mahnuo bi mi rukom kroz prozor što bih i ja učinila i nastavila vožnju prema Beverly Hillsu. Bilo je romantično, zabavno, uzbudljivo i sve smo više zaokupljali jedno drugo.

Nisam znala nikoga tko bi bio tako osamljen kao Bogie. Kako mi je više pričao, spoznala sam da je njegov život bio vrlo zamršen i težak. Iako nije imao djece, osjećao se odgovornim. Otac mu je umro na rukama ostavivši mu deset tisuća dolara i prsten, zlatan prsten s dva rubina i dijamantom koji je Bogie uvijek nosio. Majka mu je bila umjetnica Maud Humphrey i crtala je Bogieja u dječjim knjigama, slikovnicama. Tako je bio poznat kao »beba Maud Humphrey«. Očito je bila stroga, borac za ženska politička prava. Divio joj se, ali nije s njim bila nježna ni prisna. Umrla je od raka u sedamdesetoj. Imao je dvije sestre: Kay i Pat. Kay je bila vesela djevojka, znala je živjeti, pila je, zabavljala se, izgarala i umrla u tridesetoj godini. Nasuprot njoj, Pat je bila vrlo mirna, ludo zaljubljena u svog muža i on u nju, imali su divnu kćer. Užasno je bila pogođena kad se još mlada razboljela i mučila do kraja života, rastala se, ostala sama, prepuštena samo Bogieju da se o njoj brine i emocionalno i materijalno. Bogie se uvijek brinuo o njoj, volio ju je i bio veoma žalostan zbog njezine bolesti, jer je bila istinski dobra. Tako je, ne uključujući tri propala braka, nosio i taj teret.

Bio je čovjek potpuno suprotan likovima koje je glumio. Osjećao je odvratnost prema bilo kakvoj prevari, opsjeni. Nikad nije imao neku tajnu vezu kakva je bila naša. Vožnje kući, glupe šale, zadirkivanja na snimanju,

tako se djeca ponašaju u ljubavi – sve mu je to bilo nepoznato. A i meni. Odjednom su me obuzeli neki novi osjećaji. Osjećala sam strahopoštovanje prema njemu i njegovu položaju »filmske zvijezde«. Bila sam svjesna da je meni devetnaest, a njemu četrdeset četiri, ali kad smo bili skupa, to mi nije bilo važno. U mnogočemu bila sam odraslija i zrelija od devetnaestogodišnjakinje, a on tako vitalan i pun energije te nije izgledalo da ima toliko godina. Seksualno sam bila potpuno neiskusna, tako da je Bogie u meni počeo buditi neke nove osjećaje. Bilo je dovoljno da me pogleda pa da zadršćem. Čim bi me uhvatio za ruku, osjećala bih duboko u trbuhu neko kretanje; ruka mu je bila topla, zaštitnička, puna ljubavi. Kad bi me vidio prvi put u danu ili kad bi telefonirao, prve su mu riječi bile »zdravo, baby!« Srce bi mi kucalo kao ludo. Znala sam da se sa mnom zbivaju fizičke promjene. Najobičnija riječ, pogled ili pokret stvorili bi reakciju u mojoj utrobi. Sve je bilo tako romantično. Nisam mogla vjerovati da je Bogie tako sentimentalan, da može tako voljeti. Ni o čemu nisam mislila – kad nisam bila s njim – osim o njemu ili sam govorila o njemu. Razmišljanje na jednom kolosijeku iz sve duše. Moja prijateljica iz *Johnny 2x4* Carolyn Cromwell došla je k meni i ostala desetak dana. Ludo je bila zaljubljena u Buddyja Morrisa, muzičkog izdavača, koji je bio oženjen i imao je troje djece. Tako je ona meni pričala o njemu, a ja njoj o Bogieju. Pripovijedanje naglas učinilo je te ljubavi stvarnijima i ostvarenje želja izgledalo je moguće.

Htjela sam Bogieju dati sve što nije imao do tada. Svu ljubav koja se u meni nakupila, namijenjenu mom neviđenom ocu, muškarcu. Mislila sam da joj napokon mogu dopustiti da se razlije na ovoga čovjeka i ispuni njegov život smijehom, toplinom, radošću, onim što dugo nije imao ili nije imao nikada. Moja je mašta radila prekomjerno. Što će o svemu tome misliti majka? Ništa nije znala o meni i Bogieju. Ničim joj nisam dala na znanje, jer bi sigurno smjesta dojurila u Kaliforniju. Sad sam mogla misliti samo o tomu čovjeku koji mi je svaki dan činio ljepšim, svjetlijim, jer je on postojao u njemu. Bože, što ću učiniti kad ga ne budem mogla vidjeti svaki dan, kad se završi snimanje filma? Kako ću živjeti? Ali, snaći ću se nekako. I on je to želio kao i ja, u to sam bila sigurna. Ipak, uvijek je postojao tračak sumnje u moju sreću. Mora me voljeti, mora.

Tako su prolazili dani, tjedni i snimanje filma približavalo se kraju. Majka se vratila iz New Yorka. Bilo mi je drago da je vidim, ali sam znala da će biti teškoća kad otkrije moju vezu s Bogiejem. Ništa joj nisam rekla, ispričala sam joj sve o filmu, o snimanju, o intervjuima, o tome kako je Howard doveo Lucasa na snimanje da me iznenadi. Jedne noći, već smo bile zaspale, zazvonio je telefon. Bogie, dakako. Izašao je iz kuće nakon svađe s Mayo i zamolio me da dođem na ugao. Nikad ni sekundu nisam oklijevala kad me on nazivao. Za tren bih bila ondje gdje je rekao. Uskočila sam u hlače, navukla pulover, ali se mama probudila i upitala: »Što se događa? Kamo ćeš?« Odvratila sam: »Na sastanak s Bogiejem, moram. Objasnit ću ti poslije.« »Jesi li ti pri sebi? Vraćaj se u krevet!« »Kad ja nešto odlučim, onda je to tako. Ne vraćam se u krevet. Molim te, mama, ne brini.« Izjurila sam van, ušla u automobil i odvezla se do ugla Rodeo Drivea i bulevara Wilshire. Ondje je stajao Bogie s Jimmyjem Gleasonom koga je našao u baru. Pojurila sam ulicom otvorenih ruku spremnih na zagrljaj i utrčala u Bogiejevo nasmiješeno lice i sigurno naručje. Neko smo vrijeme sjedili u automobilu – Gleasona se nije ticalo što se zbiva – bilo je jasno da je Bogie htio vidjeti svoju »baby«. Što ga je tjeralo na to, koga je tako obožavao, o tomu nije mislio. Nitko se nije tada osjećao kao ja. Sve je bilo tako dramatično. Uvijek u sitne jutarnje sate, kad se Bogieju i meni činilo da je cijeli svijet naš, a taj smo svijet bili mi. Sve to vrijeme i jesmo bili.

Nakon sat vremena vratila sam se kući. Majka mi je srdito viknula: »Idi spavati, sutra radiš.« Bila je bijesna. Idućeg dana nakon posla morala sam joj sve objasniti. Rekla je: »Ali on je oženjen i to tri puta. Kakav je to čovjek, ima ženu, a sastaje se s djevojkom dvadeset i pet godina mlađom od sebe?« »Znam, mama, ali ti to ne razumiješ. On je nesretan – brak mu ne vrijedi ništa, žena mu je pijanica i potpuno nesređena. On me voli.« »Svakako«, potvrdila je majka, »i zašto i ne bi? Mladu i lijepu djevojku. Zašto i ne bi?« Nije mi vjerovala. Bogie je bio njezin vršnjak, a ja njezina »baby«. On je imao tri žene, pio je, pa nije mogao biti dobar, samo loš.

»Kad se upoznaš s njime, vidjet ćeš da je drukčiji.« Ali nije ni očekivala da će se upoznati s njim. Znala je da mi se dogodilo nešto veliko i da me ništa neće zaustaviti. Nije još bila spremna prepustiti svoju ulogu drugome, bar ne bez borbe. Željela mi je samo najbolje, a Bogie to nije bio.

Smatrala je da Howardu dugujem mnogo toga, ne smijem to zaboraviti. Ne smijem sve zaboraviti zbog Bogarta. Istinu govoreći imala je pravo. A sada o onome što sam radila.

Film *Imati i nemati* bio je gotovo završen. Howard je bio zadovoljan kao i Warneri i Charlie. Bogie i ja bili smo sretni zbog uspjeha, ali nesretni na pomisao da se moramo rastati. Ali do toga je moralo doći. Bogie će se u Newport Beachu ukrcati na svoj brod. Volio je more. Osim toga, za njega je to značilo zdravlje i mir koji mu je bio i te kako potreban. Smirit će se i Mayo. Majka bi mi često napominjala, uostalom to je bio njezin način, da se Bogie neće usuditi riskirati razvod s Mayo. Ali bila sam tako zaljubljena. Pa to je nešto najveće i najuzbudljivije što mi se dogodilo u životu, dakako osim posla.

Nisam shvaćala – zaista nisam – što je zapravo film. Još ni jedan nisam vidjela spojen i nisam mogla zamisliti kako će sve to izgledati kad se montira.

Napokon – posljednji dan snimanja. Snimali smo zadnju scenu i reklamne snimke, uz prisutnost brojne ekipe. Hoagy je sjedio za glasovirom – jedan slika; ja s njim, druga; Bogie se oprašta s Marcelom Daliom; Walter Brennan zajedno s Bogiejem; ja kako se primičem Bogieju; on u trenutku kad me hvata za ruku; svi zajedno kako odlazimo; i – iščezavamo. Bogie i ja otišli smo u studio Burta Sixa da napravimo još nekoliko slika, prvo Bogie sam, pa ja, te oboje zajedno. Šalili smo se, pravili grimase, Bogie je znao kako se to radi. Igrali smo scene Slima i Steve, ali naše scene. Jer, kao što smo samo mi znali, oni su bili mi, a mi oni. Predivno, uzbudljivo, naš je zanos bio neopisiv. Zaista je bilo zabavno praviti se svjetskom, iskusnom, seksi-ženom, a zapravo biti neiskusna, nevina, imati devetnaest godina i ne znati gotovo ništa. Ali priroda me nadarila smislom za humor, a i dobro sam znala što hoću imajući pred sobom određeni cilj.

Howardov glas: »Reži, gotovo«, usjekao mi se u pamćenje i ovih najvažnijih tjedana u mom životu bilo je završeno. Bogie se sa svima oprostio. Te sam večeri trebala večerati s Howardom i Slim, neka vrsta proslave. Izašla sam s Bogiejem, prišla automobilu, digla ruku u znak pozdrava i Bogie se smijući odvezao. Osjećala sam se kao u paklu, bila sam očajna, nesretna. Ali odlučila sam biti hrabra, tobože neka sve ide k vragu, a zapravo je moj stav bio »sve će biti u redu, uskoro ćeš ga opet vidjeti«. Kakva

me praznina obuzela u onom trenutku kad je otišao! Osjetila sam da su odjednom nestale sva toplina, pažnja, podrška, sve što sam imala. Kada ću ga vidjeti? Kad će mi se javiti? Pa kako on uopće može podnijeti tu *ženu*, kako može biti s njom, a ne sa mnom? Navirala su pitanja i samo pitanja. Opet sam razgovarala sama sa sobom.

Tako sam jednostrano razmišljala da nisam vidjela nikakve druge mogućnosti. Ako ste odijeljeni od onoga koga volite, kako možete u bilo čemu naći zadovoljstvo? Kako uživati u sportu, jelu, drugim ljudima? Kako se uopće išta u životu može podnositi bez osobe koju volite? Zaljubila sam se dok sam bila prezaposlena svojim prvim filmom i svim što to prati. Svaki je trenutak bio iskorišten, svaki je dio mene funkcionirao, i um i tijelo, i samopouzdanje i ambicije, i moje srce uz romantičnost, i fizička želja praćena boli koja mi je do tada bila nepoznata. Cijelo moje biće počelo se buditi, prestajalo je djevojaštvo i počela sam postajati žena.

Howard je stvarno bio zadovoljan filmom, a i »celuloidnom« vezom između mene i Bogieja. Originalan tekst predvidio je ljubav između likova koje su glumili Bogie i Dolores Moran. Ali na pola filma Howard je izdvojio neke scene, pokazao ih Bogieju i s njegovom pomoći zaključio kako publika neće vjerovati da postoji ikakva mogućnost veze između Slima i Steve. Prema tome, scene su prilagođene i moja je uloga postala jača i bolja. Kemiju ne možete pobijediti.

Howard je i sa mnom bio zadovoljan misleći da se romanca između mene i Bogieja završila i da sam opet pod njegovom kontrolom. O tome nismo razglabali naveliko, samo je Howard rekao kako mu je drago da sam se opametila naglasivši: »Možeš se dobro zabavljati a da ne odbacuješ karijeru.« Bogie je bio divan glumac, naše zajedničke scene bile su fantastične, a on je to i predvidio. Imao je napogrešivi instinkt za film. Drukčiji je bio privatno. Već je dugo bio oženjen teškom pijanicom i svadljivicom i to je, činilo mi se, volio. Sigurno je nikad neće ostaviti. Usprkos svemu tomu sve što mi je Bogie pričao o sebi i o svom životu s Mayo i sve što se s nama psihički i fizički događalo govorilo mi je da ipak postoji neka šansa.

Bilo je dosta toga čime sam ispunjavala dane: intervjui, poziranje. Slim i ja slikale smo se na Moraga Driveu za »Harperov bazar«. Sprijateljile smo se, iako se nad nas

nadvila Howardova sjena. Slim je s njim morala živjeti, a ja raditi, tako da s njom nikad nisam otvoreno razgovarala o Bogieju. Znala je što je među nama, instinktivno je osjećala, bila je odraslija od mene i iskusnija, no mislila je da je to prolazna ljubavna veza i da će je vrijeme izliječiti. Štitila me i ponosila se mnome. Nikako nisam mogla shvatiti odnos između Slim i Howarda, tako su izgledali različiti. On jest bio lud za njom, ali kako je bio suzdržljiv, nezamislivo mi je bilo da između njih postoji nekakva seksualna privlačnost ili neki smisao za humor.

Tjedan dana nakon završetka filma primila sam Bogiejevo pismo. Pisao je kako je nesretan što nismo zajedno.

Svim svojim bićem želio bih da je drukčije – jednoga će dana i biti. Sada znam što znači »oprostiti se s nekim – znači dijelom umrijeti«, jer kad sam otišao od tebe i vidio te, draga, kako stojiš, umro sam dijelom svoga srca.

Steve

Danima sam hodala kao mjesečar. Dakako, pisati mu nisam mogla. Nadala sam se da ću ga vidjeti i da će me nazvati. I, napokon, jest.

Dok je trajao rat, Bogie je bio u obalnoj straži i patrolirao obalom jedanput tjedno. Za noćnog dežurstva imao je sat slobodno, te smo odlučili da dođem, da taj jedan sat provedemo zajedno i da se vratim. Bilo je to jedino vrijeme za koje smo sigurno znali da ćemo biti zajedno, daleko od idealnog, ali bolje išta nego ništa. Tako bih ja svaki tjedan dolazila, često me pratila Carolyn, moja odana i strpljiva prijateljica, puna razumijevanja. Vožnja do Balboa trajala je više od dva sata. Dolazila bih na vrata, oni bi poručili Bogieju da sam stigla, sjeli bismo u automobil, držali se za ruke, pričali, gledali se i ljubili. Izmjenjivali bismo pisma. Ja bih jedno donijela sa sobom i Bogie bi ga čitao kad bih ja otišla, a on bi meni dao svoje koje bih ja čitala na povratku kući i, naravno, još dvadeset puta. Bila je to prava avantura, romantična i mladenačka, takva kakva može biti kad su dvoje ludo zaljubljeni. Bogiejeva pisma bila su gotovo sva jednaka: kako me silno voli, kako bi mu bilo grozno da me tkogod povrijedi, kako me želi zaštititi, kako je divno što ga posjećujem svaki tjedan na tako kratko. Evo nekoliko pisama:

Baby, toliko te volim da ne mogu dopustiti da te tkogod povrijedi, da ti nanese bol. Želim da imaš najljepši život koji čovjek može zamisliti. Odavno mi do nekoga nije tako duboko stalo, ne znam što bih učinio, rekao. Preispitivao sam srce ova zadnja dva tjedna i znam da te bezgranično obožavam i da moraš biti moja. Moramo samo pričekati neko vrijeme, jer sve što bismo sada učinili, donijelo bi ti propast.

Poslije tjedan dana:

Baby, nisam mogao vjerovati da bih nekoga opet mogao tako voljeti jer mi se toliko toga u životu dogodilo da se nisam usudio voljeti, nisam htio, jer to nanosi bol.

A zatim:

Draga Slim, otkako si se pojavila, osjećam te u svojim rukama, u srcu i sva istinska ljubav koju nosim tvoja je, a plašim se da me nećeš razumjeti, da ćeš postati nestrpljiva i da ću te izgubiti. Da se to i dogodi, nikad te neću prestati voljeti jer si ti moja posljednja ljubav. Voljet ću te cijelog života, bdjeti nad tobom i pomoći ti kad god budeš htjela. Sve lijepo što se dogodi bit će još ljepše budeš li sa mnom, bit će veselije. Uhvatio sam se stotinu puta kako sam sebi kažem: »da je Slim ovdje, da to vidi« ili »želio bih da Slim to čuje«. S tobom želim započeti nov život, želim da se svi prijatelji koje sam izgubio upoznaju s tobom i zavole te kao ja i da s tobom proživim sve vrijeme koje je preda mnom, jer je ovih nekoliko godina za mene bilo vrlo teško i gotovo sam izludio. Bit ćeš uskoro ovdje, baby, i kad dođeš, donijet ćeš sobom sve što mi je najvažnije na svijetu.

Jedne subote trebao je doći u grad poslovno te je, naravno došao k meni. Bili smo zajedno nekoliko sati. Majka nije bila kod kuće, što je od nje bilo lijepo s obzirom na nezadovoljstvo i neslaganje prema mojoj vezi.

Tada je 14. lipnja stiglo ovo pismo:

Draga, ponekad sam tako nesretan jer mi se čini da prema tebi nisam pošten – to me čekanje muči, a onda opet znam da moram čekati da te ne povrijedim, što neću nikada. Radije bih umro nego da sam uzrok tvoje boli, tako te volim. Čini mi se čudnim da sam nakon četrdeset četiri godine lutanja sreo tebe i zaljubio se, a mislio sam da mi se takvo što nikad više ne može dogoditi. Žalosno je da sve nije moglo biti kako treba, čisto, nevino, onako kakvi smo, umjesto svega ovoga. Bilo nam je tako divno. Uz moju ljubav želim ti mnogo sreće i da te nikada ništa ne povrijedi. Draga Slim, želio bih da sam u tvojim godinama, možda malo stariji, i da me nikakve veze ne sputavaju, da sam slobodan, bez obaveza, jer bi tada bilo divno, pred nama bi bilo mnogo godina umjesto ovih nekoliko koje nam ostaju.

Bogie me uvijek upozoravao da ostanem po strani holivudskog društva koje je ogovaralo i uživalo stvarajući drugima neprilike. Kako sam dobro započela karijeru koja je postajala sve uspješnija, bit će sve više onih koji će htjeti da me ocrne. Savjetovao mi je da ne učinim ništa čime bih im mogla dati priliku da daju oduška svojim niskim strastima, da se ne družim s takvima.

Petoga srpnja poslan je izvještaj Warnerovu udruženju, a napisao ga je šef za štampu Charlie Einfeld:

Pripremite lopate i motike za zlatni rudnik što će postati Hawksov film rađen po romanu Ernesta Hemingwaya Imati i nemati. *Vidjeli smo ga sinoć na zatvorenoj projekciji. To nije druga* Casablanca, *nego dva i po puta bolji. Pred nama je priča puna doživljaja i otvorenog poziva na seks onih koji se vole, priča kakvu od* Maroka *i* Alžira *nismo vidjeli. Bogart je izvanredan, takvog još nikad nismo vidjeli. Lauren Bacall, novo otkriće filma (igra s Bogartom), posebna je ličnost koja će sigurno preko noći postati zvijezda. Osim Grete Garbo i Marlene Dietrich dosad nije viđena glumica kao što je Lauren Baccal. To je dosad jedna od najvećih i najuzbudljivijih novosti. Ako vam se čini da sam uzbuđen, i jesam.*

Meni nisu dopustili da idem na pretpremijeru, ali je Charlie bio i sve mi ispričao. Prošla je fantastično – publi-

ka s pozivnicama primila ju je sjajno. Howard je bio vrlo sretan – braća Warner ushićeni – a ja: pun pogodak. Proći će gotovo godinu dana da shvatim što to znači. Nisam znala što studio i njegov odio za reklamu mogu učiniti uz režisera kakav je bio Howard i koji me podupirao. Za mene su pojam zvijezde bila osvijetljena slova s mojim imenom, svjetlo neonskih reklama. Potpuno sam bila nesvjesna svega što reklama (publicity) donosi sa sobom.

Druga pretpremijera je održana nakon desetak dana, te su me Howard i Charlie poveli sa sobom. Čudesno je gledati film koji ste radili prizor po prizor, a sada je spojen u nedjeljivu cjelinu. Prvo naslov, natpisi, autori, sve praćeno glazbom. Ne znam jesam li bila uzbuđenija ili nervoznija. Čudno mi je bilo vidjeti sebe i čuti se, ali gledajući Bogieja i sebe u zajedničkim scenama, u isti sam čas predočila sve ono što smo prolazili snimajući film, svu onu radost i opuštenost. Znala sam kako se naša veza razvijala prateći svaki prizor. Mogla bih tjednima gledati film i tako biti uz Bogieja. Ali reagiranje publike me prenulo. Nisam očekivala od stranaca takav smijeh, toliko čiste radosti. Bilo bi divno da je Bogie sa mnom i da sve to doživljavamo zajedno. Možda jednoga dana budemo. Jedva sam dočekala dan da mu to kažem.

Nakon predstave stajala sam u pozadini s Charliejem Feldmanom, a Howard je razgovarao s Charliejem Enifeldom i nekim Warnerovim ljudima koji su ispitivali javno mišljenje. Malo poslije Howard i Charlie F. su me pozvali na kavu i upitali kako mi se svidio film. Rekla sam sve najbolje. Kako mi se ne bi svidio kad je taj film izmijenio moj život, omogućio da se ostvari moj san da postanem glumica i upoznao me s čovjekom u kog sam se zaljubila svim svojim bićem, koji je za mene bio najbolji čovjek na svijetu. To je bila predivna noć. Osjećala sam da mi je Howard blizak, djelovao je tako opušteno kad se smiješio i kad je bio zadovoljan. Godila mi je njegova pohvala i kad sam je čula, bila sam u desetom nebu. S Charliejem Feldmanom uvijek sam se dobro osjećala. Bio mi je prijatelj, mogla sam mu vjerovati, povjeriti mu se, o svemu razgovarati, samo ne o Bogieju. O njemu još ni s kim nisam razgovarala osim s Carolyn.

Prikazivanje filma počet će u listopadu. Do tada moram raditi samo ono što od mene budu tražili braća Warner i Howard, ali uvijek i sve s Howardovim pristankom.

Warner je posjedovao pravo na pol mog ugovora, ali je konačnu riječ uvijek imao Howard. Dok se film ne počne prikazivati, imam što raditi. Opet sam se našla u položaju da nešto iščekujem. Na sreću, bila sam zaokupljena Bogiejem živeći od jednog do drugog telefonskog poziva, od sastanka do sastanka, skrivenog, naravno, tako da je moja karijera došla u drugi plan. Srž svega bio mi je Bogie, o njemu sam sanjarila, o tome kako ćemo zauvijek biti skupa. Željela sam mu dati sreću i radost, da imamo djecu koju nikad nije imao, da mu pokažem kako nam se sve može obistiniti. Htjela sam sama sebi vjerovati.

U četiri ujutro zazvonio je telefon. Napola pijan, Bogie je rekao: »Vraćam se u grad, dođi i pokupi me na auto-putu 101.« Majka je mislila da sam potpuno poludjela kad me ugledala kako se oblačim. Bila je bijesna. »Ne možeš skakati kad god te nazove. Uopće te neće cijeniti. Daj mu na znanje da nećeš dolaziti u bilo koje vrijeme dana i noći, kad njemu padne na pamet. Potpuno vlada tobom, to je smiješno, što ti sebi dopuštaš?« Ali mene nitko na svijetu ne bi zaustavio. Trčala sam i nije me bilo briga. Voljela sam ga. Jurila sam da se sretnem s čovjekom koji mi je bio sve. Dotrčala sam do automobila. Mrkla noć, a ja loš vozač bez osjećaja za orijentaciju. Nekako sam pronašla auto-put 101, njime sam se često vozila kad sam išla Bogieju u jedinicu obalne straže. Moj »Plymouth« bio je lagan, po kiši i vjetru lako se zanosio. Kako, do vraga, Bogie po ovakvoj noći hoda auto-putom!

Vozila sam više od jednog sata. Već je počelo svitati. Napokon je i kiša prestala. Držala sam se desne strane ceste, pomamno tražeći Bogieja. I sunce je već počelo izlaziti. Odjednom sam ga ugledala, neobrijana, kako nosi espadrile, a u reveru mu je zataknut suncokret. Bili smo pola sata udaljeni od Newporta, uopće ne znam kako bi stigao onamo. Naglo sam zakočila, izjurila iz automobila – na sreću nije bilo prometa – i pali smo jedno drugomu u naručje. Bilo je to najsmješnije, najluđe što je napravio.

Bio je iscrpljen. Rekao mi je da vozim prema kolima za stanovanje Mooreovih. Javio im je i oni nas čekaju. Nedjelja ujutro. Voljela sam te njegove prijatelje. S njima nema napetosti, nema pretvaranja. Morala sam dobro znati Pata i Zell jer su oni bili moja veza s Bogiejem, njih sam mogla pitati kako je, što radi, što mu se događa, što misle kako će se stvari odvijati, kakva je Mayo, kakav je Bogie prema njoj, je li takav kakav je prema meni? Oni su bili

njegovi, a ne njezini prijatelji, a ne prijatelji Mayo. Zell je skuhala kavu i polako smo doručkovali. Njihov susjed, čija su kola za stanovanje bila pokraj njihovih, bio je na putu. Tako je Zell ponudio Bogieju da ode onamo i da se naspava ako hoće. Bogie je pričao o svojoj sestri, o tome kako joj ide dobro, pričao je o jedrenju. Imao je dva mala čamca za jedrenje kojima se natjecao na utrkama u Newportu. Volio je jedriti. Tako se dobro osjećao na vodi. Volio je bojadisati, čistiti, bilo što, samo da ima veze s čamcem. Brod mu je bio životna hrana, zdravlje. Pričao je o tučnjavi s Mayo. Ustao je, više nije mogao sjediti. Bilo je očito da želimo biti sami. Morali smo. Dugo smo sjedili u garderobama, automobilima skrivajući se. Otišli smo u susjedna kola za stanovanje. Prvi smo put bili potpuno sami bez ikakva straha od telefona, zvona. Mogli smo raditi što smo god htjeli, govoriti o svemu, bilo je to naše gnijezdo, nešto najprirodnije na svijetu, ta bili smo tako sretni, zaljubljeni, bilo je predivno. Taj dan nikad nisam zaboravila.

Bogie se morao vratiti u Newport jer nije htio ostaviti sestru. Pat će ga odvesti. Rasplakala sam se kad je odlazio. Vidjet ću ga opet u srijedu kad ima slobodan dan u obalnoj straži. U pismu od 22. srpnja piše:

> *Nedjelja je bila divna, slatka, mila moja, a ti si bila tako draga da si priskočila u pomoć meni jadnome i pijanome, bio sam spreman da se predam i umrem u kakvoj uljnoj bušotini kad sam spazio tvoje blago lice. Nikad nisam bio sretniji ugledavši tebe. A ja? Kakva »divna slika«? Tada, onaj predivan dan proveden s tobom, trenuci koji su bili samo naši, ispunjeni svim onim što nam se nakupilo u srcima.*

Cijelo to vrijeme prisiljavala sam se misliti da će se jednoga dana obistiniti sve što želimo Bogie i ja. Nisam nikad vjerovala da je brak institucija koja traje zauvijek, jednostavno zato što se sjećam svog djetinjstva. Nekad sam mislila: ako je netko u braku pet godina, u braku je zauvijek.

Moja majka nije bila cinik, naprotiv, imala je svoje trenutke maštanja, romantičnih snova. No zgražavala se na pomisao da joj kći ide s oženjenim čovjekom i to oženjenim čak tri puta. Osim toga Bogieju uopće nije vjerovala. Kad bih joj s vremena na vrijeme pročitala koji od-

lomak iz pisma, samo bi odmahnula: »Pa on *mora* pisati tako.« Znala je kako sam tvrdoglava, ali ipak me podučavala kakva je karaktera Bogie, ako ga je prema njezinu mišljenju uopće imao. Taj čovjek vara svoju ženu, a kakva sam tek ja koja sam se upustila u odnos s oženjenim muškarcem. »Trebao je čekati da bude slobodan ako te zaista voli«, govorila bi mama. Jednostavno nije razumjela jer ga nije poznavala, pa tako nije shvaćala ni teškoće u vezi s njim. Ja jesam, ali kako je uvijek postojao tračak sumnje u mojim mislima, tako ih je ona dobro pothranjivala.

Zajedno s Charliejem i Howardom otišle smo na pretpremijerno prikazivanje filma *Imati i nemati.* Bila je zapanjena. Za nju je stvarno moralo biti sablažnjivo vidjeti svoju kćer, neiskusnu, nevinu i čistu da se ponaša kao bludnica, kao žena koju je društvo odbacilo. Obje smo cijeloj obitelji prije napisale kakva je moja uloga i kakav je film, tako da su svi nestrpljivo očekivali početak javnog prikazivanja. Nitko ništa nije znao o meni i Bogieju. Baka, žena starog kova, bila je vrlo uzbuđena. Prema njezinim kriterijima, Bogieju ne bi bilo mjesto u našoj obitelji. Za mene je prestar, tri puta oženjen, pije, glumac je, osim toga je goj.* Zbog svega toga pisala sam joj uobičajena pisma o poslu, Kaliforniji, poslala sam joj nekoliko slika. Nije se baš osjećala najbolje, nedostajala joj je njezina devetnaestogodišnja unuka od koje se nikad na dugo nije rastajala, osim za vrijeme ferija i odlaska s izviđačima. Njezina djeca i unuci trebali su biti oko nje. Razmišljala sam što bi pomislila o meni da me vidi na filmu ili da sazna o meni i Bogieju. Voljela je Kirka jer je bio Židov. Bogieju nisam ništa rekla o sebi, jednostavno o religiji nismo niti razgovarali niti mu je ona nešto značila.

Dogovorili smo se da ću prvog tjedna u kolovozu doći u Newport i ostati nekoliko dana s Pat i Zelmom na njihovu brodu. Dosta opasna odluka, ali Bogie je htio da vidim Newport, da osjetim atmosferu o kojoj mi je pričao i koju je toliko volio. Moram priznati: divna zamisao. Sve što je zabranjeno slađe je. Dok brod ne isplovi, nitko me neće vidjeti. Majka se brinula: »Ako te uhvati njegova žena gotova si, stradat ćeš.« Iskaz stoljeća.

Ujutro sam se odvezla. Bogie će zabaviti Mayo dok se ne ukrcam i ne budem na sigurnom. Nije bilo opasnosti

* Goj – židovski naziv za svakoga tko nije Židov. – Prev.

dok je on bio s njom. Cijeli je prizor podsjećao na film. Sad mi se čini smiješnim. Kad sam stigla, Pat mi je dao Bogiejevo pismo. Ustanovilo se da Mayo ide u grad i da je neće biti dvadeset i četiri sata. Znači, to vrijeme pripada meni i Bogieju. Sjajno!

Nikad nisam bila na velikom brodu. Moje poznavanje života na moru bilo je vezano za čamce na vesla i kanue. Brod O'Mooreovih bio je velik, s ležajevima, brodskom kuhinjom i zahodom. Bio je dugačak oko devet metara, što je za mene gradsko dijete značilo da može ploviti i po oceanu. Paluba nije baš bila prostrana, ali lijepa. Lučica za jahte bila je puna brodica odijeljenih drvenim mostićima priljubljenim uz vodenu površinu ili malo iznad vode. Još nikad nisam vidjela toliko brodova. Bože, zar toliko ljudi živi na vodi?

Idućeg dana Bogie je došao na brod, na ručak. Bila sam presretna ugledavši ga, mogla sam ga dodirnuti, zaista je bio kraj mene. Mayo je morala otići liječniku jer je u pijanoj svađi pala i slomila kost na stopalu. Kakva neočekivana sreća! Bogie je pokazao svoj brod koji je bio čak duži od deset metara. Ovoga ljeta natjecao se s malim jedrenjakom i dva puta osvojio prvo mjesto. To mu je činilo veliko zadovoljstvo i davalo takvu snagu kakva se ne može usporediti ni s jednim filmom. Volio se natjecati i cvao je kad su ga mornari prihvaćali kao sebi ravna. Sa zlovoljom bi primao njihove riječi: »S obzirom na to što si glumac, dobar si mornar.« Ali Bogie nije »glumio« jedrenje, on je o njemu sve znao, pročitao je hrpu knjiga, znao pravila natjecanja i k tome je dobro jedrio, radio je najbolje kako je umio, a na svakom je natjecanju to i dokazao.

Ponekad bi govorio: »Jedrenje volim zbog mora, zraka, čisto je i zdravo, daleko od holivudskog ogovaranja i zlobe.« Bio je divan, jasan, sunčan dan. Bogie je rekao kako bi se moglo dogoditi da opet radi s Howardom, jer mu je ovaj spomenuo priču Raymonda Chandlera koju je htio snimiti i opet uzeti nas dvoje. Bogie je imao ugovor s Warnerima i zbog nečega se brinuo kakav će biti ishod. Želio je neku sigurnost, a nakon *Casablanke* i filma *Imati i nemati* bio je u dobrom položaju da raskine ugovor. Ali ništa nije mogao odlučiti dok se Howardov projekt potpuno ne sredi. Kad bismo opet radili zajedno, ponovno bismo bili skupa. Kakve divne misli! Usrećivale su nas.

Te je večeri Zelma pripremala večeru na brodu, ali je Bogie odlučio da me odvede na piće u jaht-klub. »Ti si lud«, rekla sam, »ako nas Mayo nađe, bit će neprilika.« »Neće«, odgovorio je, »idemo samo na jedno piće, ondje su moji prijatelji, ne njezini.« Vidjela sam da nemam izbora, ako Bogie nešto odluči, onda je to zadnja riječ. Obukla sam Bogiejev kišni kaput preko hlača i pulovera, duboko udahnula, uhvatila ga za ruku i – pošli smo. Njegovim malim gumenim čamcem s vanjskim motorom vozili smo se po luci. Uveo me u polumračnu, zadimljenu prostoriju. Na jednoj strani bar, a na drugoj terasa na vodi. Bilo je samo nekoliko ljudi koji su se međusobno poznali. Prilično mirno za noćni klub. Kako me odmila nazivao različitim imenima: Charlie, Chuck, Junior, imenima naših igara, tako me i predstavljao svojim prijateljima mornarima. Djelovali su mi malo zbrkano, nisam im ništa značila, bila sam za njih obična djevojka o kojoj nisu ni razmišljali. Ali bila sam užasno nervozna, htjela sam što prije nestati iz toga pakla. Nisam željela nikakvih neprilika, a osim toga osjećala sam se strancem. Nakon jednog sata, koji se meni činio kao vječnost, otišli smo. Na povratku (bilo je mračno i hladno), sjedeći sprijeda, morala sam Bogieju postaviti pitanje koje me mučilo. Ravno, bez okolišanja. Smeta li ga ako mu kažem da sam Židovka? K vragu, zašto bi? Njemu sam važna ja, takva kakva jesam, a ne moja vjera. Zašto sam ga to uopće pitala? On nije mogao shvatiti moju zabrinutost jer nije bio Židov. Bilo mu je nepojmljivo da netko zbog toga može biti izlučen. Pao mi je težak kamen sa srca, oslobodila sam se tereta koji me dugo mučio. Tu noć Bogie je ostao na brodu Mooreovih. Slijedeći dan trebao se vratiti na svoj brod, jer će se u toku dana vratiti Mayo. Ja sam trebala ostati još taj dan i onda se vratiti. Oko ručka došao je da se pozdravi, te smo se počeli opraštati, kad je Pat uzviknuo: »Zaboga, Mayo dolazi k nama.« Mislila sam da ću umrijeti, istoga trena. Nisam imala kamo poći. Bogie mi je pokazao zahod. Sjela sam, držeći vrata, a srce mi je lupalo tako glasno te sam bila sigurna da se čuje izvan broda. Čula sam njihov razgovor i Mayo kako kaže: »Hajde da sjednemo i nešto popijemo.« Bože, pomozi mi da se samo to ne dogodi, bila sam prestravljena, drhtala sam, kakva beznadna konfrontacija. Mooreovi su rekli da moraju sići na obalu da nešto nabave, Bogie je rekao da i on mora ići i – otišli su. Pat je otišao s Bogie i Mayo, a Zelma se vratila rekavši mi da je zrak čist. Kad sam došla

na palubu, kakvo sam olakšanje osjetila udišući svjež zrak. Jedva sam dočekala trenutak da se izgubim. Newport Beach nije za mene. Mrzila sam skrivanje. Nisam se htjela vratiti dok sve ne bude čisto, sve, za cijeli život.

Bogie je nazvao slijedeći dan, na brzinu. Rekao je da je Mayo postala sumnjičava, ništa određeno, nego uopćeno. Za nekoliko tjedana prestaje njegova služba u obalnoj straži, tako da će odlaziti iz Balboa jer počinje raditi. Još sam jednom otišla na sastanak. Rekao je da je Mayo odlučila prestati piti, ili da će bar pokušati i da joj on mora dati priliku. To je bila jedina civilizirana stvar koju je mogao učiniti. Volio me kao i uvijek, ali je smatrao da se moramo malo smiriti. Nazvat će me.

U međuvremenu se Howard počeo pripremati za film *The Big Sleep* (Veliki san). Išla sam na satove pjevanja, jer je Howard htio da opet pjevam »Baltimore Oriole«, tu fantaziju nije mogao izbiti iz glave. Bill Faulkner je radio na scenariju. Howarda sam često viđala u studiju i kod kuće sa Slim, ali Bogieja već tjednima nisam vidjela. Možda se Mayo smirila. Možda ostaju skupa. To je prva negativna misao koja mi se javila. »Ali«, na svu sreću postojao je taj ali, »on me voli, to znam, ne možeš nekoga silno voljeti jednu minutu, pa prestati.« Bilo mi je teško, bila sam nesretna, utučena, zabrinuta. Kako ću s njim raditi ako me ne voli?

Ujak Jack pisao je mami da su on i Vera vidjeli pretpremijeru filma *Imati i nemati* te da se ponose mnome i da sam im se svidjela. Bio je zabrinut jer me štampa proglašavala seksi-glumicom, ali je sad sretan jer u svemu ima humora te je uvjeren, kakav on jest bio, da će moji budući filmovi biti komedije. Na kraju pisma od 15. rujna kaže: »Majka nije dobro i ne znam kako će dugo. Uredio bih da vidi film, bez obzira na to koliko me stajalo, kad se ne bih bojao može li ona to podnijeti jer će emocionalno uzbuđenje biti vrlo jako.«

Šesnaestog mi je stigla kutija sa cvijećem. Na kartici je pisalo: »Pogledaj kome je dvadeset – Steve.« Razrogačila sam oči, moje prve crvene ruže, pa on me voli, on samo prema svakome želi biti pošten. Bio je predobar i premio. Oh, kako mi nedostaje. Hvala Bogu da sam imala prijateljicu Carolyn koja mi je mogla pričati o Buddyju, a ja njoj o Bogieju. Nadopunjavale smo se i bilo nam je dobro.

Baka je živjela s Rosalie i Charliejem. Kad je stiglo Jackovo pismo, mama i ja smo je nazvale. Obradovale smo se kad smo je čuli, ali nas je glas zapanjio, bio je tako slab – to me šokiralo. Zaželjela sam biti s njom. Poslala mi je čestitku za rođendan »Mojoj dragoj Bettelein«.

Ništa se ne može izjednačiti s toplinom zaštitničkih osjećaja obitelji. Rekla sam baki da mora vidjeti film, da ću ja urediti da ga vidi u New Yorku i da ćemo mama i ja uskoro doći i tako opet biti zajedno.

Dvadesetog rujna, jedne srijede popodne, zazvonio je telefon. Bila sam sama kod kuće jer je majka nekamo otišla s prijateljicom. Javio se Charlie – baka je umrla. Sve se dogodilo tako brzo. Rekao mi je neka kažem mami da ne juri na sprovod jer je već zakazan za sutradan. Razgovarala sam s Verom i Jackom, oh, tako sam u tim trenucima željela biti s njima. Jadna moja baka. Kako ću tu vijest prenijeti mami?

Bila sam izvan sebe, rastresena, nisam mogla zamisliti da bake više nema, da je neću vidjeti jer sam je zaista voljela. Pa to je nemoguće. Kako može postojati svijet bez moje bake? Bila je tako vezana za moj život da to nisam uopće shvaćala. Pokušala sam se sabrati – izgledala sam grozno. Slušala sam ne bih li čula mamu kako dolazi. Odjednom, koraci. Istog je trena znala da se nešto dogodilo. Čim je otvorila vrata. Drhtala sam, nisam se mogla smiriti, kako joj reći da je baka umrla? To je bio početak trauma u mom životu. Rekla sam da su nazvali Rosalie i Charlie. Istog trena je rekla: »Baka.« Da, zgrabila sam je i jedna smo drugoj pale u naručje, plakale. Mama me pokušala smiriti, bila je jaka, susprezala se zbog mene i nije se emocionalno htjela opustiti. Rekla mi je da joj je bilo nešto sumnjivo jer je bila s prijateljicom kod neke žene koja čita iz dlana i ona joj je rekla da će čuti loše vijesti – slovo M je upadalo u oči kad je gledala dlan.

Zašto uoči velikih uspjeha uvijek dolazi nesreća? Baka je znala da se sa mnom događaju velike stvari, da sam na pravom putu, a nije mogla dočekati da sreću i dobro podijeli sa mnom.

Slijedeći smo tjedan mama i ja praktično provele na telefonu razgovarajući s New Yorkom. Mami su bili potrebni ti razgovori, željela je biti s braćom i sestrama i zajedno s njima podijeliti bol i tugu. Tako smo i nas dvije cijelo vrijeme razgovarale o baki te je u to vrijeme na Reeves Driveu bilo vrlo tužno.

Jack nam je opisao sprovod. Bilo mu je drago što smo im prije često pisale, tako da je baka znala sve o mom uspjehu čemu se silno radovala. Rekao je da će se na Broadwayu za tri tjedna početi prikazivati moj film *Imati i nemati* i već su postavili panoe s fotografijama. Posebno je bio sretan što se uz Bogarta nalaze moje slike i slike Waltera Brennana. Pratit će sve što se zbiva te će ujedno saznati kako stojim kod Warnera, što je važno. Objavili su podatke o mom životu koje je uglavnom sastavio Howard, u kojima se iznosi moje porijeklo: da potječem iz američke porodice koja je na ovom tlu već sedam generacija, aludirajući da sam dijete Društva. Jack je znao da nema smisla ništa poduzimati zbog neistinitosti članka, ali ni njemu nije bilo pravo. Nije mogao znati da će se uskoro sve srediti, jer ja ne mogu lagati, bar ne predugo, slab sam lažljivac.

Bila sam sva luda od iščekivanja da se film počne prikazivati u New Yorku. Mašta mi se rasplamsala. Stalno sam razmišljala o filmu, govorila o njemu, iako je već prošlo šest mjeseci otkako je snimljen, ali to je zasad bila jedina dokučiva stvar u mome životu. Bogieja nisam ni vidjela ni čula već nekoliko tjedana, bila sam neraspoložena, iako sam čula da se prihvatio uloge u *The Big Sleep* koji treba da se počne snimati početkom listopada.

Jednog popodneva sjedila sam u studiju, zapravo bila sam ispred Howardova bungalova, kad sam začula zvuk motora i tresak vrata. Bio je Bogie. Nekontrolirano sam se počela tresti, prišao mi je i rekao: »Zdravo, Slim, kako si? Nisam očekivao da ću te vidjeti.« Bio je nervozan, ja sam zanijemjela. Oboje smo bili tako zakočeni tim susretom da ništa osobno jedno drugome nismo mogli reći. Toliko smo toga trebali reći i zato nismo mogli progovoriti. Bogie je dodao: »Imam novi auto, dođi i pogledaj ga.« Nakon svega što smo prošli zar je to sve o čemu možemo razgovarati? Pogledala sam auto, plavi »cadillac«, njegov prvi. Izgovorila sam nešto kao »zgodna boja, moram u garderobu«. On je otišao da vidi Howarda zbog filma, a ja u toalet. Drhtala sam. Toliko toga nisam znala, nisam razumjela. Zar će stvarno ostati s Mayo? Nisam u to mogla povjerovati. Ali kad ću dobiti odgovor? Znala sam da se prije početka filma moram srediti. Pričekala sam petnaest minuta i onda se uputila u Howardov bungalov. Plavi »cadillac« je nestao, prema tome i Bogie. Ušla sam u Howardov ured. Pregledavao je skice kostima za novi film, odabrao one koje mu se sviđaju, ukus mu je bio besprijekoran, a osim

toga nisam smjela ni pomisliti da se s njim ne složim. Htio je da u jednoj sceni podignem kosu. Ali sve ćemo prije isprobati. Jesam li vidjela Bogieja? »Da«, odgovorila sam. »Izgleda dobro, očito mu je prijalo ljeto u Newportu.« Pomislila sam: »Kad bi ti bar poznavao Bogieja.«

Film *Imati i nemati* počeo se prikazivati u New Yorku, tako da je cijela moja obitelj otišla na prvu javnu projekciju. Premda su već bili na pretpremijeri, morali su sada otići u kino da promatraju reakciju publike. Ujak Bill mi je pisao da je oduševljen filmom. Bila sam onakva kakvu me je znao. Svi su znali da sam izvrstan mimičar pa nisu bili iznenađeni kad sam oponašala Dolores Moran. Ujak Bill je bio učen čovjek, ulijevao je poštovanje, ali je od mene mnogo očekivao. Pisao mi je:

> *Svi smo sretni tvojim iznenadnim uspjehom. Nadamo se da te to neće izmijeniti, bar ne tvoj karakter. Najviše moraš misliti na majku. Budi joj odana, budi prema njoj brižljiva i obzirna. Ona ti je davno, davno prije stvorila mogućnosti da dođeš do toga i žrtvovala se za tebe.*

Smiješno, ali isti dan pisao mi je i Charlie:

> *Nije mi lako pretočiti u riječi emocionalne i duševne dojmove otkako si postala slavna. Svima je nama to radost i veliko uzbuđenje. Sretan sam, ali pomalo i uplašen zbog tvoje osobne sreće. Uspjeh je važan, ali je on samo dio sreće. Ne smiješ donijeti nikakvu značajnu, neopozivu odluku prije nego je u četiri oka razmotrimo ili bar preko pisama. Molim te piši o svemu, povjeri mi se i imaj u mene povjerenje jer ti ja, bar tako vjerujem, mogu pomoći. Iskustvo je vrlo važno u životu, a sa dvadeset godina čovjek nema iskustva.*

Dalje opisuje da su sjedili u loži, da je svaka ulaznica stajala 1,60 dolara, da su se smijali, onda kako je reagirala publika te, napokon, kako sam ja izvrsna suprotnost Bogartu. »To znači da te Warneri, Hawks i Feldman trebaju isto toliko koliko i ti njih. Prema tome, možeš održavati svoju vjeru, osobno poštenje i individualnost bez obzira na njihove predrasude.« Moram im, dakako, biti vječito zahvalna, ali me štampa veliča zbog mene, a ne zbog njih. Moja je snaga u komediji.

Boja tvojega glasa, dubok ton rijetke su kvalitete i idealno odgovaraju Bogartovim ulogama. Ali to sve povećava razliku između dvadesetogodišnjakinje i četrdeset petogodišnjeg muškarca. Sjeti se dragocjene kvalitete mladosti koja te čini vitalnom, mladom, za razliku od onoga koji ima četrdeset i pet i – još nešto gore. Ne zaboravi tu jednostavnu matematičku računicu. Kao profesionalca ne mogu te odvojiti od tvoje ličnosti. Čvrsto sam uvjeren da je ta zanosna, pomamna sreća samo prividna, a ne trajna, kako se tebi želi predočiti. Zapamti: tebi ne treba nitko. Sve dotle dok si svjesna svoje vrijednosti, dok si umom na zemlji, dok se osmjehuješ a kažeš »hvala« bez trunke taštine, utvaranja i tvrdoglavosti, cijeli svoj životni put možeš prijeći sama. Kupio sam News, *prvu reviju s tvojim fotografijama. Sviđaju mi se. Bio sam ponosan i radostan. Ti si moja kći. Tako si nepokvarena i lijepa. Nemoj se pokvariti. Sjeti se bake i misli na svoju mamu koja mora biti sretna i ponositi se tobom jer si dio nje i u tvom uspjehu ima i njezina uspjeha.*

Iz pisma se jasno vidi da on nešto zna. Vjerojatno je mama pisala kako je zabrinuta i kako postoji netko nepoznat – netko mora da postoji – nije dobro – nije za mene – jednim imenom: Bogart.

Sad kad sam u srednjim godinama vidim koliko su oni bili iskusniji i svjesniji opasnosti što ih donosi doba od dvadeset sa svim neiskustvom i neznanjem. Da su oni koji ništa nisu znali o filmu ni o onome što se događa oko filma mogli osjetiti opasnost, to se čini logičnim. Ali da su oboje, i Charlie i Bill, spominjali mamu, to me zaprepastilo. Zar su zaista mislili da ne znam koliko joj dugujem, da ne želim da bude uza me i da sa mnom dijeli moj uspjeh? Uvijek sam bila tvrdoglava, samovoljna, ali kad sam bila i najgora, nisam se okrenula od majke, nikad nisam ni pomislila da je ne trebam.

Kad sad razmišljam o svojoj obitelji, posebno o Charlieju, zapanjuju me neke stvari i neke su mi još ostale nerazjašnjene. Znam da je izigravao oca, osjećam njegovu brigu, ljubav, njegov razum i potrebu za dokazivanjem, potrebu za vlastitom majkom. Uvijek mi je izgledao ranjiv i mislim da sam ga zbog toga najviše voljela. Ali uočila sam kako su svi bili razboriti, jednodušni, kako sam imala dobru obitelj. Poštovali su moju slavu i sve što ju je pratilo,

ali njihove osnovne vrijednosti prema životu nisu se promijenile. Ako su se hvalili, ako su javno pokazivali moje slike u uredu ili u kući, to je proistjecalo iz njihove osobne radosti i ponosa prema meni. Nikad me nitko ni za šta nije iskoristio ni tražio od mene. Čak i sada, prolazeći kroz drugi život, osjetim toplinu i snagu pri pomisli na svoju obitelj. U trenucima sumnje (ima ih mnogo) i nesigurnosti pred budućnošću (to je sada dosta prisutno), samo pomislim na Charlieja, majku i ujaka Billa, na padove i uspone u njihovim životima i kako su kroz njih prolazili. To mi pomaže da sama raskrčim trnje kroz koje idem. Duboko sam sretna što potječem iz takve obitelji.

16.

Tako me film *Imati i nemati* ni od koga pretvorio u kombinaciju Garbo, Dietrich, Mae West, Katharine Hepburn. Bila sam najveće otkriće od . . ., preplašila sam i začudila Bogarta i primala ponude . . ., bila sam novo lice s ekrana s kojim je trebalo raditi . . ., bila sam odgovor . . ., huraaaa! Tako je službeno objavljivala štampa. Bila sam sve ono što je Howard Hawks oduvijek želio. Moje će se ime izgovarati u cijeloj zemlji, moje će riječi postati besmrtne, Gospode, što da činim sa sobom, kako da sebe zakopam, onu pravu kakva jesam? Kako da sa svim tim živim? Na sreću, bila sam nesvjesna tog velikog sukoba stvarnosti i filma. Sve dotle dok sam u našem malom stanu s mamom i Droopyjem, dok ne izlazim mnogo u javnost i dok radim, ostat ću takva kakva jesam.

Jednog utorka, 10. listopada 1944, počeli smo snimati *The Big Sleep.* Prvi prizor u filmu bio je i moj prvi prizor, prvi dan s novom frizurom, s podignutom kosom. Činilo se da glumim vrlo hladnokrvno, sve dok netko ne bi zamijetio kako dršćem kad palim cigaretu ili držim čašu. U prvoj sceni morala sam natočiti piće u čašu, i kad je boca zvecnula dodirnuvši čašu, zaželjela sam da me nema. Takve sam sreće. Bogie je smjesta opazio što se dogodilo i počeo je zbijati šalu. Ekipa snimatelja bila je ista. Na svu sreću prvi tjedan snimanja bila sam uz Howarda, što mi se činilo jedinim mogućim načinom da se suočim sa stvarnošću.

Bogie me zamolio da se nađemo na našem starom mjestu, u onoj maloj ulici, Bože, daj mi snage, pomislila sam.

Dok sam se vozila prema aveniji Selma, glumila sam, pa neka bude što ima biti. Dobro sam se svladavala, dobro

je kad oboje glumite. Plavi »cadillac« je čekao, parkirala sam iza njega. Bogie je ušao u moj automobil, a ja sam se malo odmaknula prema vratima da mu ne budem preblizu. Rekao mi je da su ovih nekoliko zadnjih tjedana najteži u njegovu životu. Koliko me puta htio nazvati, mnogo je mislio o meni, koliko me samo voli. Moram ga pokušati razumjeti. Mayo je obećala da više neće piti, pokušat će. To je već i prije obećavala pa nije uspjela, ali on joj mora dati priliku. Odgovorila sam da cijenim njegovu odluku, što ne znači da mi se sviđa. Potrebni smo jedno drugome. Bio je nesretan kao i ja, kao uostalom i Mayo. Ali ja sam znala što hoću i kada nešto hoću. Moram priznati da strpljenje nije bila moja dobra strana, nikada. Sve što sam mogla učiniti bilo je da se trudim. Nije se moglo desiti da Bogie i ja budemo negdje zajedno, a da ne osjetimo potrebu da budemo jedno s drugim, ne mislim na fizički dodir. On je bio jak, ali u meni se u isto vrijeme pokretalo sve, i glava, i srce, i cijelo tijelo. Nakon razgovora bilo nam je lakše raditi, ali ne kao u vrijeme dok smo bili Slim i Steve. Čini mi se da su me čuvali, bar više nego njega, u početku, dakako. Otprilike dva tjedna nakon snimanja, kasno u noći, zazvonio je telefon. Tko drugi nego on? Sreli smo se. Potukao se s Mayo, naravno. Kad se vratio iz studija, našao ju je pijanu, situacija se pogoršala i mogao je samo otići iz kuće.

Jedne se noći javio iz svog stana, samo da mi čuje glas (tako je rekao), mora da je prilično popio. Bio je zaista utučen, potišten, uznemiren, zabrinut. Silno ga je mučila razlika u godinama između njega i mene. Mogao bi mi biti otac, nije vjerovao da ću ostati dugo s njim, nije vjerovao da naša veza može trajati.

Peter Lorre, koji je zajedno s nama snimao film *Imati i nemati,* bio je Bogiejev vrlo bliski prijatelj. Njegova buduća žena, glumica, lijepa Njemica, zvala se Kaaren Verne. Oboje su mu bili odani i nije im bilo svejedno što se događa s Bogiejem. Peter je u običnom životu bio potpuno drukčiji nego na filmu. Vrlo obrazovan, dosta je znao o medicini, izvrstan poznavalac konja, pio je prilično, ali se uvijek kontrolirao. Nikad nije bio pijan. Njegov je ranč bio naše carstvo. Burl Ives bio je dobar Peterov prijatelj pa smo se često sretali na ranču. Svirao je na gitari, pjevao i pio. Nikad se prije nisam družila s ljudima koji su pili niti sam se naučila piti. Čudila bih se da jesam. Da budem iskrena, u dobi od dvadeset godina to su šokovi gledati

pijanice, ne znati kako s njima saobraćati. Samo sam ih promatrala i znam da sam s njima uvijek razgovarala kao da su trijezni. Zato nisam mogla s njima uspostaviti kontakt.

Sve ti Bogiejevi prijatelji i znanci bili su njegovi vršnjaci. Ja sam, opet, bila kao spužva. Kako sam dosta brzo znala prihvaćati i upijati ono što sam čula, tako sam i u društvu stvorila sebi mjesto. To je za mene bila sretna okolnost, jer živjeti s Bogiejem, a ne prilagoditi se njegovim prijateljima i njegovu načinu života značilo bi ne moći živjeti s njim. Njegov je život bio toliko drukčiji od moga. Jedno je voljeti čovjeka i raditi ono što on voli, a drugo podnositi njegove prijatelje i njihov način života. Sve sam to prihvatila jer to je bilo tako. Prvo treba nešto srediti, a drugo će doći samo po sebi.

Nakon trećeg tjedna snimanja Bogie je napustio svoj dom i smjestio se u hotel Beverly Hills. Štampa je reagirala; on je dao formalnu izjavu: pokušaj odvojenog života – ne, sa mnom nema nikakve veze ni s bilo kim drugim. Mayo je rekla da voli Bogieja i da će ga vratiti. Bila sam presretna. Napustio ju je, napokon napustio! Moja majka nije bila tako oduševljena. Govorila je da budem oprezna jer je on još oženjen. Bogie i ja smo se dogovorili da se sastajemo u hotelu. Dolazit ću kasno, ući na stražnji ulaz i nastojati da me nitko ne vidi. Odlučili smo da me Carolyn, koju Bogie još ne zna, dovezе do Balboa i uđe sa mnom. Zabranjena ljubav može biti radost, osobito u dvadesetoj. Parkirala sam automobil daleko od hotela. Carolyn je parkirala svoj. Uvukle smo se kroz vrata, produžile hodnikom smijući se cijelim putem i pokucale na vrata. Otvorio nam je Bogie, malo raščupan, ali uzbuđen. Sumnjičavo je gledao moju prijateljicu. Htjela sam da se njih dvoje odmah zavole, poslije jesu, ali ne ovaj prvi put. Ona je morala nazvati Buddyja u New York, upitala je Bogieja smije li i inzistirala je da plati razgovor. Bogie nije htio ni čuti. Nastala je bitka riječima. Carolyn je bila postojana, dala mu je novčanicu od pet dolara ali ju je bacio u vatru. Baš zgodno.

Nisam imala pastu za zube, tako je Carolyn otišla u trgovinu. Teško mi je danas povjerovati kako sam u takvom trenutku mogla misliti na pastu za zube. Avantura u hotelu bila je zabavna, ali skrivati se ni najmanje. Stalno je netko kucao na vrata – posluga, sobarica – skrivala bih se u zahod.

Nije to bilo baš najbolje vrijeme. Howard nije točno znao što se zbiva, ali je znao da ono što se događa ne voli. Nagovorio je Slim da me nazove i kaže kako to čini bez njegova znanja. Rekla mi je da se moram srediti, da se Howard ljuti na mene, da sam budala ako mu se suprotstavljam i neka kažem Bogieju da se zbog svega što se sa mnom događa moja karijera može uskoro završiti, i sigurno hoće, bar kako Howard sada misli. Slim je rekla kako je uvjerena da ću shvatiti stvarnost i srediti svoj život koji sam okrenula naglavce. Znala sam da pokraj nje stoji Howard po načinu kako je govorila. Ali kako možeš izaći nakraj s ljubavi ako svoj život okreneš naglavce? Eto što je ljubav, ona sve mijenja. Uvijek sam se između nečega razdirala. Na jednoj strani moja karijera, moja budućnost, moji snovi i htjenja, a na drugoj Bogie, moja ljubav, prva i potpuna, također moja budućnost. Nisam htjela naljutiti Howarda, plašila sam se da ne učinim nešto strašno, da me ne pošalje u »... . Monogram«. Morala sam vidjeti Bogieja, biti s njim, ti su me osjećaji posve zaokupili. A ni s jednim od tih velikih događaja nisam mogla izaći nakraj.

Tjedan dana pošto se Bogie preselio u hotel, došao je u moju garderobu gdje sam se pripremala za snimanje, upravo su me šminkali. Svi su znali što se između nas događa te su polako i diskretno izlazili iz sobe kad bi jedno od nas ušlo. Trebala sam biti na snimanju za petnaestak minuta. Bogie me pogledao: »Vratio sam se.« Nisam mogla zadržati suze: »Ali zašto?« »Morao sam, liječnik kaže da je Mayo bolesna, da je trenutno u teškom duševnom stanju zbog pića i da mora u bolnicu. Ne mogu je ostaviti kao psa.« Počela sam sve jače plakati, ridati, pokvarila sam šminku, oči su mi nabrekle. A morala sam na snimanje. Kako ću snimati? Dakle, Bogie mora ostati s njom dok ne ozdravi. Otišla sam u zahod, dobro se isplakala, našla led i stavila ga na oči. Čak ni plakati nisam mogla, a da sve ne pokvarim. Baš sam grozna. Frizer i šminker su me pogledali, ništa nisu rekli, samo su mi mijenjali led zamotan u ručnik. Obukla sam kostim, smirivala se i prisiljavala se uvjeriti da život teče dalje, da to nije kraj svijeta.

Nekako sam dočekala kraj dana. Howard je šutio. Znao je da se Bogie vratio kući. Bit će sretan kad se završi snimanje filma. Hvala bogu da nisam morala snimati svaki dan. Novinari su se motali oko snimanja.

Lokalne novine bile su pune napisa o Bogiejevu pomirenju, što me dovodilo do ludila, voljela bih da me nema. Moja jadna mama nije znala što da radi. Za nju je Bogie bio pokvarenjak i mrzila ga je što je mene doveo u tako bijednu situaciju.

Usprkos osobnoj tjeskobi i muci, snimanje filma bila je za mene prava radost. Predivna ekipa, koja se međusobno razumjela i voljela. Jednoga dana Bogie je došao na snimanje i upitao Howarda: »Tko je gurnuo Taylora s gata?« Svi su stali. Ni Howard ni itko nije znao što da odgovori. Taylor je bio zagonetni šofer u filmu. Njegov je nestanak doveo Marlowa (Bogieja) do izvornog, početnog slučaja. Howard je poslao brzojav Chandleru pitajući njega za rješenje. Nije znao. *The Big Sleep* bio je detektivski film. Zamršen, pun intriga, tajanstven, obilovao je zanimljivim karakterima koji bi se samo pojavili jedanput. Svašta se dodavalo filmu i nikoga nije bilo briga kako će film biti ocijenjen. Bio je to ipak veliki detektivski film i gledao se s užitkom. I još se gleda.

Howard je bio vrlo čudan i vrlo samouvjeren. Ako bi se Jack Warner ili Harry Warner ili bilo koji od glavnih producenata pojavili na snimanju, Howard bi smjesta prekinuo rad. Ne bi nikada učinio zbrku, samo bi šutio. Znao je da ga kontroliraju, a on to nije podnosio i jednostavno bi prestajao snimati. Napokon su shvatili da time zadržavaju produkciju filma. Kad bi otišli, Howard bi smjesta nastavio snimati. Pričao mi je kako se ponašao Jack Ford. Kad bi producenti došli na snimanje, pokupio bi se u svoju sobu i sjedio ondje dok ne bi otišli. Jednoga dana stigla je kratka pismena obavijest od Jacka Warnera: »Čuo sam da se na snimanju zabavljate. To mora prestati.« Howard je rekao meni i Bogieju da je Warner neviđeno čudovište prema ljudima. Za mene će biti veliko iskustvo ako ikad uvidim što znače te riječi i nikada neću shvatiti čovjeka kakav je Warner. Bogieja je nekoliko puta suspendirao jer nije htio glumiti u lošim filmovima. Jacku nije bilo stalo do kvalitete filma niti je htio štititi Bogiejev talent. Vodio je računa samo o tome da plaća glumce, nije mario glume li uloge koje su za njih dobre ili loše. Oni moraju raditi jer ih on plaća, ako neće oni, uvijek će se naći netko čija je karijera otišla k vragu. Dok smo snimali film *Imati i nemati,* Bogie me predstavio Jimmyju Cagneyju koji mi je pri tom rekao: »Ako ste kadri da sedam godina provedete kod Warnerovih, onda ste u stanju osvojiti svijet.« Trebalo

mi je neko vrijeme da shvatim što je mislio. Ali do tada sam još vjerovala Jacku Warneru, ne bi imalo smisla da mi dade nešto što za mene nije najbolje, osim toga imala sam zaštitnika, Howarda.

Nakon tjedan dana Mayo je izašla iz bolnice. Znala je da je brak na izdisaju. Očajnički je željela zadržati Bogieja i on joj je u tome pomogao. Bilo je tužno i beznadno. Sada to mnogo bolje razumijem nego tada kad sam nastojala samo ovladati situacijom. Ali uvijek se nađe nešto što čovjeka izbaci iz ravnoteže.

Bogie više nije mogao podnijeti život s Mayo. Nije prošlo ni nekoliko dana pošto se vratila kući i opet se propila. To je bilo očito već prvi dan, ali sada je puklo.

Oko tri sata ujutro zazvonio je telefon. Bila sam u dubokom snu, kao i mama, ujutro sam trebala raditi. Bogie je bio kod kuće potpuno pijan. »Zdravo, draga!« »Gdje si, odakle zoveš?« »Kod kuće sam. Nedostaješ mi.« Odjednom sam začula nepoznat glas: »Čuj ti, židovska kurvo, tko će mu prati čarape? Zar *ti*? Zar ćeš se *ti* brinuti o njemu?« Ukočila sam se. Stajala sam napola otvorenih usta, na smrt preplašena. Odmaknula sam slušalicu od uha, zanijemjela. Majka je upitala: »Tko je to? Spusti slušalicu.« Nakon niza pogrda i Bogiejeva urlanja na Mayo da spusti slušalicu, i ja sam je spustila i tako prekinula vezu. Bila sam tako zastrašena da nisam mogla progovoriti. Dakle, Mayo je doznala za našu vezu, za mene, sva naša nastojanja da je prikrijemo bila su uzaludna. Što će biti sutra? Mama je problijedila. »Kako te može uvaliti u tako nešto?« »Majko, ali on je pijan, jadan.« Bila je bijesna. Nije bilo isprike, nikakve, iz svega toga mogu se roditi samo neprilike. »Zašto si ovako započela svoj život? Da je pošten i da mu je zaista stalo do tebe, nikad ne bi dopustio da dođe do takve situacije.« Logičnog temelja nije bilo. Uvjeriti je ne bih mogla niti bih Bogieja mogla braniti s potpunim uvjerenjem. Sve to vrijeme mama i ja i te kako smo se znale svađati zato što sam bila tvrdoglava i nisam htjela prihvatiti činjenicu da sam pogriješila te bih usred noći izjurila, sjela u auto i vozila se bilo kamo, samo da nestanem iz kuće.

Kad sam drugo jutro došla na snimanje, Bogieja nije bilo. Odlučila sam da se promijenim. Oko devet i trideset otišla sam Howardu. »Zdravo, draga«, pozdravio me je. Kad sam mu se približila, uvijek je bio na svoj način ljubazan i nježan. Rekao je: »Nazvao je Bogie, zakasnit će.«

U redu. Dok ne stigne, Howard će razrađivati scene u kojima nema Bogieja. Biti točan, Bogieju je bila svetinja. Bio je profesionalac i imao je obzira prema ekipi, ali evo, današnji će dan proći u neradu. Potpuno je pijan, nazvao je Bogiejev prijatelj i rekao da je Bogie pio cijelu noć i s obzirom na takvo stanje ne može doći na snimanje. Nije sposoban ni mentalno ni fizički. »U redu, snimat ćemo bez njega«, rekao je Howard. Radili smo što smo mogli, ali cijeli dan nismo mogli ispuniti. Bila sam sva zbrkana. Ako je Bogie toliko pio, morat će neko vrijeme ostati kod kuće. Kakav on to život vodi? Nisam mogla zamisliti život bilo s kim tko bi bio takav. To je bilo tako strano *mojoj* vezi s njim koja je, iako se temeljila na nadanjima, bila puna nepredvidivih teškoća. Gruba stvarnost, ali usprkos njoj nada. Prokletstvo i gnjev lebdjeli su, tako je izgledalo, nad životom Bogieja i Mayo.

17.

Howard me opet pozvao u svoju kuću. Majka je pošla sa mnom i čekala me u automobilu. Pozvana sam i znala sam da se od mene očekuje da pužem, a Howard će igrati svoju ulogu Svengalija. »Slušaj, ovako dalje ne može. Ne želim imati pod ugovorom onoga tko me ne sluša. Bogart voli život kojim živi, voli piće, svoju ženu, a ti odbacuješ karijeru zbog nečega do čega uopće neće doći. Prava si budala koja ne vidi dalje od nosa. Prodat ću tvoj ugovor jer se ne želim više natezati. Da sam znao da će se tako nešto dogoditi, nikada s tobom ne bih potpisao ugovor. Prema tome, bolje ti je da se promijeniš ako ne želiš posljedice. Ovo ti je posljednja prilika.« Suze su mi navirale. Um mi je govorio da moram ostati uz Howarda, ali um sa svim tim nije imao nikakve veze. Emocionalno sam neuračunljiva. Trebao mi je Bogie, osjećala sam da bih morala biti s njim, nisam si mogla pomoći, druge alternative nije bilo. Gurali su me u nekoliko pravaca: koji odabrati. Kad sam bila s Bogiejem, sve mi je postajalo jasno. Bio je pametan, točno je znao kako treba živjeti. Kad bi govorio, bilo je sve tako shvatljivo. Osim toga, bio je uz mene. Potpuno sam mu vjerovala, u sve me mogao uvjeriti.

Slim i Howard učinili su sve ne bi li mi odvratili pažnju od Bogieja. Jedne večeri me Slim pozvala na večeru rekavši: »Pozvala sam najprivlačnijeg muškarca koga možeš samo zamisliti. Kad ga vidiš, zaboravit ćeš Bogarta.« Bio je to Clark Gable, nosio je uniformu. Zamislite, vidjeti Clarka Gablea za kojeg su neki davali zadnju paru samo da ga vide. On jest bio privlačan, ali me nije ni najmanje uzbudio. Pokušala sam čak i flert ne bih li ga malo privukla da skrene pažnju na mene, ali nije upalilo. Jednostavno:

bio je ugodan, vrlo lijep, s nevjerojatnim jamicama na licu, ali bez dovoljno humora. Nije bilo nikakvih iskara te noći. Čak me i kući odveo. Clark Gable u uniformi stoji u podnožju mojih stepenica na Reeves Driveu, vani mjesečina, poljubac za laku noć, i odlazi kući. Ništa, baš ništa nije se dogodilo te večeri.

Bogie se vratio na posao i ispripovjedio mi svoju avanturu. Bio je cijele noći vani, pio je. Oko sedam sati, hodajući ulicom neobrijan, zastao je pred jednim prozorom promatrajući ženu kako obitelji priprema doručak. Zamislite Bogarta kako zuri kroz prozor u to rano jutro. Muž je izašao na vrata i pozvao ga da im se pridruži. Tako je doručkovao, pio kavu s djecom koja su bila presretna. Bili su to dragi ljudi koji ga više nikad neće vidjeti.

Također mi je pričao da je razgovarao s Mayo. Ovaj put je htio raščistiti situaciju, jer to sve skupa ne valja. Ali mora to izvesti pažljivo jer ga je liječnik upozorio da Mayo nije samo alkoholičar već i paranoik. Jedna komplikacija više. On će razgovarati sa svojim menedžerom Morganom Mareeom kako bi se sredile financijske prilike. Prije toga njih dvoje moraju razgovarati otvoreno, složiti se i otići u Reno. Tada mi možemo planirati naš život.

Počelo se događati, stvarno se počelo događati. Nisam mogla vjerovati, ali jesam. Čak i prije nego se dogodilo, zato što se moralo dogoditi.

Film je napokon snimljen. Dobila sam od Bogieja dar, svoju prvu zlatnu narukvicu, na kojoj je na jednoj strani stajalo moje ime a na drugoj zviždač. Slim mu je pomogla u izboru. Odnosi između Howarda i mene bili su nekako napeti. Osjećao je da je izgubio. Djevojka koju je stvorio više nije bila njegova. Sad uviđam kako se tada osjećao. Investirajući novac, i vrijeme, i talent u nepoznatu djevojku, u trenutku kad je osjetio da će mu se ostvariti dugogodišnji san – vjerujući k tome da će zaraditi mnogo novaca svojom tvorevinom – ne može sada biti sretan ako dobije pljusku i ako mu se sve razbije o glavu. Zašto bi morao biti strpljiv i pun razumijevanja? Bez razloga ja ne bih bila, ali položaj je bio obrnut: očekivala sam da on bude takav. Osim toga, znala sam da prema meni nešto osjeća, ali potajno. Jednoga dana na snimanju netko me zaustavio rekavši mi: »Trebala bi nazvati Howarda. Zakaži s njim sastanak.« »Zašto?«, upitala sam blesavo. »Zato što bi on to volio. Sviđaš mu se i on to priželjkuje. Otiđi u njegov ured,

nitko neće znati.« Bože, kako sam bila spora. Trebalo je proći dosta vremena da bih shvatila o čemu je riječ.

Usprkos svemu, Bogart mu je oteo njegovo otkriće i tako mu dao pljusku. Imao je nevjerojatno jak ego, nije mu se moglo svidjeti ono što se događa, nije se mogao s time pomiriti. Čak je jednom sugerirao Bogieju da uzme sobu u hotelu Ambasador izvan grada, daleko od Beverly Hillsa kako bi se mogao provoditi, a da nitko ne dozna. Ali Bogie nikada tako što ne bi učinio.

Za snimanja filma *The Big Sleep* upoznala sam se s nekim Bogiejevim prijateljima. Jedan je od njih bio Mark Hellinger, svojedobno novinar u New Yorku. Bio se zaljubio u jednu djevojku iz »Ziegfeld Follies«, lijepu Gladys Glad. Pričalo se da je Mark u vrijeme dok su se zabavljali ponekad ispunio cijeli stupac o njoj, a kad bi se posvadili, pisao bi vrlo sentimentalno kako bi je nagovorio da se vrati. Sada je Mark bio producent, poznat po tome što je mogao mnogo popiti i opiti one koji su bili s njim. Strusio bi u sebe bocu konjaka i bocu sedamnaest godina starog burbona, a da nitko ne bi opazio da je pio. Vozio je veliki crni »cadillac«. Nosio je sivo odijelo, sive košulje i bijele kravate. Figura u sivom. Uvijek. Imao je pokrivala za glavu, neka je naročito volio, imala su značenja: zamamna ljepota, tajanstvenost, moć, tko zna što još? Išao je na utrke. Bio je poznat kao ekstravagantan davalac napojnica. Dao bi deset dolara čuvaru parkirališta, dvadeset konobaru. Uvijek je imao pun novčanik gotovine. Nikad nije drugima dopuštao da plate račun, ne, to je njegova stvar! Čak bi plaćao unaprijed, podmićivao konobare, radio je svašta, samo da spriječi drugoga da platiti. Drag, dobrostiv čovjek, dobar prijatelj koga su svi voljeli. »Beskućnike« bi pozivao k sebi na večeru na Dan zahvalnosti i na Božić. Dolazili bi Mike Romanoff, Bugsy Siegel, Siegelov prijatelj Al Smiley, njihove žene ili djevojke. Bogie i ja smo svoju prvu božićnu večeru proveli kod Marka. Mislila sam da su Bugsy Siegel i Al Smiley šarmantni, ljubazni, dragi. Kad mi je Bogie ispričao da Bugsy održava veze s podzemljem, nisam mogla vjerovati.

Mark i Gladys su živjeli u golemoj kući na brijegu u aveniji LaBrea. Kuća je imala električna ulazna vrata, bazen, tenisko igralište, dvoranu za projekcije, prostorije za rad. Ali je uvijek bila u mraku. Ušli biste u golemu dnevnu sobu, gotovo bez tračka svjetlosti, pokućstvo prekriveno, maknuto do šanka gdje je bio osvijetljen bar, ali bilo je

strašno neudobno. Pošto bi stigli gosti, pojavila bi se Gladys, uređena, s tamnim naočalama. Visoka, vitka, lijepa, vrlo draga žena, ali gotovo uvijek pod utjecajem pića ili umirujućih sredstava, čini mi se, i mislim da je se njezino dvoje djece plašilo. Govorila je vrlo tiho, sjedeći za stolom, vidjela sam kako se svatko naginje k njoj. Mislila sam da joj se dive, ali mi je Bogie rekao da je to zato što je nisu mogli čuti. Osim toga, uvijek je govorila o konzerviranoj hrani, npr. koliko konzerva Campbellove juhe ima u podrumu.

Howard je osjetio da bi bila potrebna drukčija scena između mene i Bogieja u filmu *The Big Sleep,* jedna od onih golicavih *double entendre* scena, ali pričekat će dok djelomično ne montira film. U međuvremenu su Warneri htjeli da otputujem u New York u kojem nisam bila godinu i pol dana. Ludovala sam od radosti na samu pomisao da nakon toliko vremena odem u New York. Oni će sve urediti, Charlie Einfeld sve planira, napravit će velik publicitet. Htio je da najprije odem u Chicago, zatim u National Press Club u Washingtonu, onda da posjetim High School Julia Richman i, naravno, pri tome da dam mali milijun intervjua. To mi je odgovaralo, vidjet ću svoju dragu porodicu. Nisam mogla dočekati trenutak odlaska. Ali bake više nema. Kako će taj New York izgledati? Određeno je da odem 2. veljače »Super Chiefom«, s mamom i Droopyjem, a pratit će nas Jack Diamond, čovjek zadužen za veze s javnošću koji je radio s nama na filmu i postao nam prijatelj.

Jack je bio intimni prijatelj Waltera Winchella, poznatog širom svijeta, novinara bez premca. Vodio je rubriku ogovaranja, bio je radio-komentator s mašinkom u ustima. Rekao je da se neko vrijeme nalazi u Kaliforniji, da sam mu se svidjela u filmu *Imati i nemati* te da bi se rado upoznao sa mnom. Jedne nedjelje navečer Jack me odveo u studio radija gdje sam sjedila za vrijeme emitiranja emisije, a poslije smo trebali otići na večeru. To je bio veliki događaj – upoznati Waltera Winchella! Bio je prijatelj Marka Hellingera te sam dobila neke upute od Marka, a i od Bogieja. Mark je govorio: »Čuvaj se, Winchell voli mlade djevojke, voli plesati, moglo bi se dogoditi da uza nj zaboraviš Bogieja. Nije samo jednoj djevojci zavrtio glavom.« Bogieju se nije baš svidjela ta zamisao, ali ona je došla iz ureda za publicitet, a on me nije htio lišiti ničega što bi mi pomoglo. Dok sam sjedila u prostoru ograđenom

staklom, Winchell je došao do svog odlomka »Orhideja za vas«, nekoliko minuta posvećenih nekome da ga hvali i uzdigne. Čula sam svoje ime i osjetila kako mi je rumenilo oblilo lice. »Upamtite ime Bacall – pripremite šešire – ona je nešto posebno!« Winchell je bio dobar novinar, ali umišljen. Vjerovao je da može utjecati na tokove svjetskih zbivanja, pomalo opsjenar. Također je bio uvjeren da ga žene vole. Malo mi je udvarao – ali ipak dosta – Mark je imao pravo. Odveo me na ples u Mocambo. Ponovno me je spomenuo u svojoj emisiji i poslije mi posvetio cijeli stupac u novinama pod naslovom »Silovitost Bacallove«. Godilo mi je i mnogo značilo zbog braće Warner. Bila je to prava »hrana« za Warnerov propagandni odjel.

Bogie oko deset dana nije bio kod kuće i onda je dao posljednju priliku Mayo, u vrijeme Božića. Poklonio mi je zlatni sat, moj prvi, sa zlatnom narukvicom. Sam mi ga je stavio na ruku. Nakon blagdana napustio je Mayo zauvijek. Dogovorili su se da će sve urediti i obavijestiti advokate. Hodala sam kao po napetoj žici pitajući se hoće li otići u Reno ili neće.

Bogie se vratio u hotel Beverly Hills. Potajice smo objedovali u Playersu, u Sunset Stripu preko puta Vrtova Allaha, čiji je vlasnik bio Preston Sturges. Bili smo ondje jedne večeri s Jackom Diamondom i Walterom Winchellom, na sebi sam imala sive hlače i Bogiejevu mornarsku košulju. To je bila neplanirana večera. Bila sam nervozna, nisam željela da se javno pokazujem s Bogiejem. Ali on je mislio da je u redu jer nismo sami i rekao je da nećemo ostati dugo. Sakrila sam se u ložu nastojeći da budem što manje uočljivija. Winchell me odjednom upitao: »Biste li išli u New York i glumili u nekom komadu?« »Bih.« Tada sam shvatila što sam rekla i brzo sam dodala: »Ne.« Bogie je stisnuo šaku na stolu, bijesan nakon svega što je prošao i još prolazi, a ja olako izjavljujem kako bih otišla. »Vi proklete glumice! Ako želiš onda idi, samo idi i zaboravi da sam ikad postojao.« Grizla me je savjest, sve sam pokušala da ga smirim. Rekla sam da sam se šalila, što i jesam.

U to je vrijeme Bogie bio preosjetljiv, njegovu humoru ni traga. Okrenuo je svoj život naglavce, a ja nisam shvaćala sve njegove teškoće. Meni se sve činilo crno-bijelim i jednostavnim. Bio je sve zabrinutiji zbog mene. Osim razlike u godinama, što nikad nije zaboravljeno, tu je bila i činjenica da sam upravo na početku karijere. Hoću

li to moći odbaciti? Da li da uopće to traži od mene? Nema smisla ni počinjati život sa mnom ako postoji i tračak sumnje o tome što dolazi na prvo mjesto: brak ili uspjeh. Tu je financijsko pitanje. Cijeli je život radio, nije mnogo zaradio, polovica automatski pripada Mayo. Kako ja nisam imala ništa što bih dijelila, to meni nije značilo ništa. Bogie je vrlo dobro znao da brak s njim ne može uspjeti ako nastavim s karijerom. »Ako želiš uspjeh, ne misli na brak. Oboje ne možeš imati.« Bila sam sigurna da ne želim ništa drugo samo da postanem žena Humphreya Bogarta. Rekla sam da sam pripremna odbaciti i karijeru i posao i vjerovala sam u ono što sam govorila.

Bogie je učinio posljednji korak: preselio se u Vrtove Allaha, poznatu grupu starih španjolskih bungalova u kojima su stanovali Robert Benchley, Charlie Butterworth, Nunnally Johnson, Dorothy Parker, John O'Hara kad je bio u gradu, Arthur Sheekman, Thornton Delehanty, John McClain. Ondje je živjela i Alla Nazimova, tajanstvena ruska glumica, i mislim da je bila vlasnik. Time se hvalisao visoki javni oglašivač koji je raznosio poštu, uvijek pod utjecajem alkohola, a o svakom je stanaru znao ponešto. Gotovo se nije mogao kontrolirati, ali za to nitko nije mario. Bogie je iznajmio bungalov s velikim dnevnim boravkom, spavaćom sobom, malom kuhinjom i prostorom za ručanje, a točno nasuprot bazenu. Vrlo udobno.

U to je vrijeme Mary Chase igrala u drami *Harvey* koja govori o nevidljivom zecu i postigla velik uspjeh u New Yorku. Kako sam ja trebala biti nevidljiva, Bogie mi je nadjenuo ime *Harvey*, jedno od mnogih koje mi je davao.

Život se sve više sređivao. Louis Bromfield, jedan od Bogiejevih najstarijih i najboljih prijatelja, i njegov sekretar George Hawkins, okrugao, brkat, izuzetno duhovit čovjek, trebali su biti uskoro u Los Angelesu. Bogie mi je ispripovjedio sve o Louisovoj farmi Malabar s tisućama akara lijepe zemlje u Ohiju. Louis je sjajno započeo karijeru pisca tetralogijom: *Zeleno lovorovo drvo, Posjedovanje, Rana jesen i Dobra žena.* Poslije je napisao *Kiše dolaze.* Postigao je velik uspjeh, prodao je pravo na snimanje romana, postao je pravi farmer, zaljubio se u zemlju, tako da mu je pisanje bilo u drugom planu.

Bogiejevo i Louisovo političko uvjerenje bilo je potpuno suprotno, no zbog toga njihovo prijateljstvo nije bilo

manje. Bogie je osjećao da Louisu farma znači mnogo, da na njoj radi, brine se o ostalim farmerima, i to je razumio, a njegovo političko uvjerenje je rezultat njegova inteligentnog razmišljanja. Tako postavljena, moraju se cijeniti. Louis je bio vrlo visok, šarmantan i uvijek spreman na šalu. Nas dvoje smo se dobro slagali. Bilo je neobično vidjeti Bogieja u društvu takva čovjeka, njegov prošli život postao mi je mnogo jasniji. Napokon sam shvatila zašto je Bogie govorio da su dvadesete godine »dobri stari dani«, bilo je mnogo više zabave i smijeha nego četrdesetih godina. Sada su se prilike donekle sredile. Bogie odlazi s Louisom i Georgeom u Malabar na nekoliko tjedana, odande će u New York da pričeka mene jer ću se ondje sastati s njegovim prijateljima iz novinstva i iz lokala »21«. Otići ću s mamom u Palm Springs u Racquet Club da se malo odmorim prije turneje kojom treba da se predstavim javnosti. Bogie je za mene naručio prsten kod svog prijatelja Johna Gershgorna, zlatara na Beverly Hillsu. Prije nego što otputujem dobit ću ga.

Sad smo mogli biti zajedno gotovo sve vrijeme, ali smo ipak morali biti oprezni zbog Mayo. Bogie se morao osigurati da će Mayo ostati u Renou šest tjedana a da nijednom ne dođe u Los Angeles. Dovoljno je da prekine boravak u Renou samo jedan dan pa da se mora raditi sve od početka. Kotač se počeo okretati, radilo se o vremenu. Tako su cinici griješili. Majka je s Bogiejem sklopila tobožnje primirje, ali ga je prihvatila. Kako je mogla ne prihvatiti ga? Vidjela je da sam sretna i jako zaljubljena. Bogie, Louis i George otputovali su »Super Chiefom« polovicom siječnja 1945. Kupila sam Bogieju na dar malog srebrnog zeca koji je za cijelo to vrijeme trebao predstavljati mene. Potpisali smo i razmijenili nekoliko fotografija – on je svoje odnio u Ohio, a ja sam svoje ostavila na Reeves Driveu.

Rastanak je bio gorak s okusom slatkoće. Ali spoznaja da ćemo za dva tjedna biti zajedno činila je tu odvojenost podnošljivom. Čitajući Bogiejeva duga, opširna i česta pisma, shvatila sam koliko mu je život uzdrman. Pošto je napustio i svoju treću ženu, bio je slobodan da se raduje budućnosti. Nije vjerovao da bi mu život mogao biti sretan, da bi mogao imati djecu ili naći ljubav kao što je naša koja nas može vezati za cijeli život. Pisao je svom poslovnom menadžeru Morganu Mareeu o sređivanju prilika između njega i Mayo i poslao mi je kopiju pisma. Bio je pažljiv,

htio je da sam u toku zbivanja i, bude li potrebno, neka se obratim Morganu. Uočila sam da se potpuno prepustio osjećajima. Bio je ranjiv poput djeteta, sklon ljubomori i nemiru kao mladić kad se prvi put zaljubi.

Ja jesam bila prvi put zaljubljena. Bilo mi je lako jer ništa nisam znala o opasnostima i zabludama. Ništa nisam davala osim sebe i to sam činila bez ikakve sumnje ili nemira. Nikad nijedan muškarac nije se toliko brinuo o meni, štitio me, okružio pažnjom i radošću, sve je dijelio sa mnom. Učinio me takvom da sam uzvraćala pažnju, pokazala sam mu da je moguće biti sretan sa ženom koja će mu roditi djecu. Bila sam predodređena za to.

U ta dva tjedna pojavljivale su se u novinama vijesti o tome kako Mayo neće pristati na razvod, kako želi da joj se Bogie vrati. Sve me to uzbuđivalo. Izrezivala sam članke i slala ih Bogieju koji bi me razuvjeravao i pisao mi da se ne osvrćem na te lažne glasine koje šire ljudi skloni ogovaranju, oni koji žive na račun tuđih teškoća pa ih zato izmišljaju kako bi sami sebi dali veću važnost.

Pjesma Colea Portera *Don't Fence Me In* (Ne ogradi me) pjevala se na hit-paradi, a prvi Bogiejev brzojav koji mi je poslao glasio je: »Draga, ogradi me, svijet je prevelik i ne želim biti u njemu bez tebe.« Nitko ne bi napisao bolju romancu od one koju smo mi proživjeli.

Brojila sam sekunde čekajući naš ponovni susret. Još dva tjedna u Palm Springsu. Mora da sam majku ludo zabavljala. Ni o čemu nisam mislila ni razgovarala osim o Bogieju. Kad mi je izašla slika na naslovnoj strani *Lifea*, bila sam mnogo uzbuđenija nego nekad, ali u središtu svega i mene bio je Bogie, i sve je nestajalo i postajalo sporedno. Čak je i moje disanje ovisilo o njemu. Nisam mogla vjerovati da se dvoje mogu tako slagati i dopunjavati. I on, premda je i prije bio zaljubljen, sav je bio obuzet ljubavlju. Čak je zaboravio i na razliku od dvadeset i pet godina, a ja na to nikad nisam ni mislila. Jedno je vrijeme bio vrlo zabrinut zbog naše razlike u godinama i rekao je Peteru Lorreu: »Ne, naša veza ne može trajati, ona je premlada«. Peter mu je odgovorio: »Možda ćete biti skupa pet godina. Zar nije bolje i pet nego ni jednu?« Bogie se složio i to mu je pomoglo da se odluči. Bože, kako sam bila sretna! Mogao se Bogie sa mnom poigravati, mogla je to biti samo ljubavna avantura, a mogla sam naći nekoga tko bi me samo iskoristio. Ali bilo je tako, imala sam dvadeset godina i stvarno sam imala sve. Sve mi je više-manje polazilo za

rukom. Nikad nisam živjela u oskudici, moja mi se borba činila velikom u ono vrijeme, ali zapravo to i nije bila borba, ako ne predramatiziram stvari. Nisam gladovala, prije odlaska u Kaliforniju nisam se ni sama uzdržavala. Morala sam paziti na novac, radila sam, nisam živjela luksuzno, ali nikad mi ništa nije nedostajalo zbog moje umjetnosti. O tome ću tek poslije saznati mnogo više i izvući pouku.

18.

Dana 2. veljače 1945. mama, Droopy i ja ukrcali smo se na »Chief« i krenuli u Chicago. Nosila sam Bogiejev prsten koji mi je dan prije poslao John Gershgorn. Kad smo stigli u New York, dočekao nas je pakao. Noć prije Bogie se napio i rekao Earlu Wilsonu: »Volim svoju Baby, nedostaje mi.« Baby (The Look) Bacall je istog trena pobudila senzaciju u novinama New Yorka i širom zemlje. Mora da je to bio udarac za Mayo. Čim sam izišla iz vlaka na Centralnoj željezničkoj stanici, okružilo me dvadesetak novinara i fotografa uz pratnju policije. »Pogledaj nas svojim pogledom, Baby.« »Što nam imate reći o svojoj udaji za Bogarta?« »Hoćete li vidjeti Bogarta?« »Kako se osjećate opet u New Yorku?« Odgovarala sam: »Tek sam došla, ništa ne znam o Bogartu. Nisam ga vidjela tri tjedna. Ne namjeravam se udati ni za koga.« Nisam uopće znala što govorim. Posjeli su me na kovčege, okretali mi glavu, fotografirali me sa sviju strana, pitanja su praskala. A od nas se očekivalo da budemo domišljati, lukavi, da otkrijemo pol lica, kakva sudbina!

Svjetini nisam mogla vjerovati. Sve je bilo puno pred stanicom. Urlali su, derali se. Okružio me policijski kordon, netko je odveo mamu i Droopyja do limunzine koja nas je čekala. Bio je to Einfeld.

Smjesta sam morala vidjeti Bogieja. Warnerovi ljudi su mi rekli da me čeka u svom apartmanu u hotelu, ali najprije se moram sastati s predstavnicima štampe. Oh, Bože, Bogie će pobjesnjeti. Odveli su me u moj apartman, prvi u mom životu, u njujorškom hotelu Gotham, hotelu u kojem odsjeda Bette Davis. Svuda cvijeće, to još nikad nisam vidjela. A novinari su me obasuli pitanjima poput bu-

jice koja ne prestaje. Nijekala sam bilo kakvu pomisao na udaju, jer sam se tako dogovorila s Bogiejem koji mi je rekao, ako me netko pita za osobne stvari, neka ne odgovorim. »Nek se jebu ako im se ne sviđa!« Teoretski dobro, ali u praksi neostvarivo. A tek da ste čuli pitanja jedne novinarke: »Kakav dražestan prsten, nosite ga na zaručničkom prstu, zar ne?« »Jeste li razgovarali s Bogiejem? Kad ćete ga vidjeti? Kako se osjećate kao zvijezda koja je to postala preko noći?« I tako je to išlo, bez kraja. Bogie je nazvao. Otišla sam u spavaću sobu rekavši da idem u toalet. Bogie je htio da dođem odmah, istog trena. Nisam mogla, soba je bila puna novinara, molila sam ga da se strpi. »Ta jebena braća Warner dirigiraju ti životom.« To što se događalo podsjećalo me na najgoru komediju braće Marx. Novinari su jurili van, unutra, ja u spavaću sobu, oni za mnom, postavljali su mi pitanja, gotovo uopće ne znam što sam odgovarala, ne sjećam se ničijeg imena, htjela sam otići gore Bogieju i, naravno, kao i obično, sva sam drhtala. Nešto takvo zaista nisam očekivala. Mislila sam da će sve ići mirno i sređeno, da će dolaziti jedan po jedan novinar. Tada još nisam znala kako Charlie Einfeld planira takve stvari. Postojao je razlog, mislio je da je to najbolji način.

Bogie je nazivao svakih deset minuta. Nakon gotovo jedan sat mogla sam otići gore rekavši da se moram okupati. Odjurila sam ostavivši majku da raspakira kovčege i složi stvari te pozove cijelu našu porodicu na piće u hotel. Stigla sam do Bogijevih vrata, odvrnula kvaku i ugledala Bogieja kako sjedi na sofi sav u suzama. Bacili smo se jedno drugome u naručje. Promucao je kako je posumnjao da sam se predomislila, da sam razmišljala i odlučila da se ne udam za njega. Čak i on, premda svjestan sebe, bio je nesiguran. Osjećala sam se izgubljenom gledajući ga takva. Iznenada mi se vratila snaga, mogla sam se kontrolirati i razuvjeriti ga u takvim mislima. Bio je tako jednostavan i drag. Skinuo mi je s ruke prsten i opet ga stavio vrlo polako i sigurno da ondje ostane zauvijek. Znao je da je otišao predaleko s Earlom Wilsonom, ali to sada nije mogao izmijeniti. Osim toga i Inez Robb, vrhunska novinarka iz International News Servicea, intervjuirala ga je tog jutra. Bogie nije htio lagati, prema tome ono što je rekao Earlu sad je ponovio i još nešto dodao. Znao je da su braća Warner planirali mnogo intervjua, ali je još prije dogovoreno da navečer budem slobodna. Bogie me vodi na

našu prvu zajedničku, javnu večeru u klub »21« u New Yorku. Obećao mi je da će se upoznati s mojom porodicom, što ga nije baš oduševljavalo jer nije htio da me itko odvaja od njega ni na pet minuta.

Stigli su Charlie i Rosalie, Jack i Vera, Bill i Renee, čak i Albert i Min iz Connecticuta, samo nam je baka nedostajala. Sve sam po redu zagrlila, tako sam ih voljela, bila sam presretna što ih opet vidim i što smo svi skupa. Jedva su dočekali da vide Bogieja, bili su impresionirani njime, a znam da je Rosalie bila zagrijana za njega.

Napokon se pojavio, sa svakim se posebno pozdravio, ali je zauzeo nekakav obrambeni stav. Bio je stariji od Charlieja i Jacka, zapravo stariji od sviju osim Billa. Moj rođak Marvin nalazio se u West Pointu. Prišao mi je Albert i uštinuo me za obraz rekavši kako bih morala posjetiti rođaka. Bogieju se to nije svidjelo pa je rekao: »Ona radi ono što i ja, a u to nije uključen West Point. Ne mora to prihvatiti.« To baš nije trebao reći pri prvom susretu. Svidio mu se Jack koji je bio rezerviran na svoj način, ali rječit, Charlie koji je bio duhovit, čiji se smisao za humor izvrsno slagao s Bogiejevim, i Bill čiji se glas svidio Bogieju pa mu je rekao da je trebao biti rabin. Rosalie i Charlie su nas pozvali da dođemo jednu večer k njima. Pristali smo jer smo znali da ćemo konačno biti sami. Bogie je dodao: »Zaboga, kolika rodbina, to još nisam vidio.«

Tako se nastavljalo moje putovanje New Yorkom. U »21« sam srela Johna O'Haru i Quentina Reynoldsa sa ženom Ginny koja mi se odmah svidjela. U »21« upoznala sam se i s Mossom Hartom koji mi je rekao: »Čestitam na uspjehu. Shvaćate, naravno, da od ovog sadašnjeg mjesta nemate kamo, nego dolje.« Ustanovilo se da je prorok.

Bogie me odveo u Bleeck, klub umjetnika i pisaca, koji se nalazio ispod redakcije njujorškog lista *Herald Tribunea* gdje su se vrzmali novinari. Tu su se sastajali članovi subotnog kluba. Objed bi trajao tri sata uz piće i, naravno, igrala se igra šibicama pa sam je i ja naučila. Svi su igrali vrlo ozbiljno, a meni su dopustili da u početku samo promatram. Igra se zasnivala na pretpostavkama i lukavštini. Svaki igrač držao je u ruci tri šibice. Morao ih je negdje čuvati, od jedne do tri, a onaj tko je bio na redu trebao je pogoditi ukupan zbroj. Oni koji su pogriješili bili bi redom eliminirani, a oni koji su izgubili morali su kupiti piće, a to je bilo značajno. Meni su napokon dopustili da igram – bila sam jedina žena kojoj je pripala ta čast –

i na svoju sreću igrala sam dobro. Voljela sam ići u taj klub, jer je atmosfera bila kombinacija bara i kolibe, svak je svakoga znao, svi su bili vrlo pametni, ugodni i lijepo su me primili. Bila sam za njih novo lice i pripadala sam Bogieju.

Za svog boravka u New Yorku javila sam se Georgeu Kaufmanu. Potkraj 1944. bio mi se javio:

Draga Peggy (još mi nije znao pravo ime). Ovo ti piše onaj tko je oduševljen tobom – izvrsna si. Nitko nije radosniji od mene što si postigla takav sjajan uspjeh. Na jednom od bezbroj putova koji su te doveli do toga i ja se osjećam ponosnim.

George Kaufman

Napokon je saznao moje pravo ime, bio je malo zlovoljan zbog svoje *faux-pas*, ali se šalio na svoj račun. Nakon toga više se nikad nije dogodilo da smo došli u New York a da se nismo sastali s Georgeom. Uvijek sam se radovala tim posjetima.

Išli smo u kazalište. Obožavatelji i danju i noću ispred hotela, profesionalni skupljači autograma; fotografi i novinarska njuškala pratili su svaki naš pokret. Sve je to meni bilo novo i moram priznati da mi je godilo. Nisam to mogla pripisati samo sebi, ali bilo je zabavno. Da, godilo mi je, a zašto i ne bi? Prije dvije godine napustila sam New York potpuno nepoznata, a sad se svi vrte oko mene. Vrijeme je donijelo i te kakvu promjenu. Bila sam svjesna da je za mnogo toga odgovoran Bogie i da mu mnogo toga zahvaljujem, ali tome se nisam radovala, naprotiv.

Bogie je htio vidjeti svoje stare prijatelje s kojima se nije sastajao zbog Mayo.

Jednoga popodneva posjetili smo Cliftona Webba gdje smo našli Beatrice Lillie i Cliftonovu majku Maybelle. O njoj su kolale razne priče. Jedna je od njih da je Cliftona, dok je bio dijete, običavala pokrivati gazom kako bi ga zaštitila od zatrovanog zraka. Druga kako je bila neugodna u poslu s Cliftonovim ugovorima, te kako je običavala stajati pred kinom kad je Clifton imao premijeru i kontrolirati jesu li svjetleća slova uočljivija od onih Ethel Waters. Bogie je rekao da je Clifton bio zaljubljen u Mary Hay, svoju partnericu u plesu, i siguran je da bi se njome oženio da nije bilo Maybelle. Kad se Mary smijala, hihotala je poput kokoške, nosila je bisere, hodala sa štapom u

ruci, bila na svim primanjima i zabavama gdje i Clifton, mora da se stvarno željela udati za njega. Clifton je odlazio na razgovore sa psihijatrom osam godina i sad je nedavno rekao kako je liječnik ustanovio u čemu je problem – problem je njegova majka. Bea Lillie mu je odgovorila: »To smo ti davno mogli reći i tako ti uštedjeti mnogo novaca.« Prvoga dana kad nas je Clifton vidio bio je presretan što napokon vidi Bogieja koga poznaje još iz dvadesetih godina kad su on, Noel Coward, Marylin Miller, Jeanne Eagels bili prijatelji. Isticao je da je Bogie uvijek bio džentlmen. Nikad nije povjerovao pričama koje su kružile za njegova braka s Mayo. Od tog našeg prvog susreta Clifton mi je ostao prijatelj sve do svoje smrti.

Helen Menken, Bogiejeva prva žena, priredila je zakusku za ranjenike američke mornarice i tom je prilikom pozvala Bogieja i mene. Bogie me je uvjeravao kako je ona dobra i draga žena te kako se raduje susretu sa mnom jer su njih dvoje ostali prijatelji. O tom susretu nisam imala što reći. Ali kad smo otišli, uvjerila sam se da je vrlo zgodna i prijateljski naklonjena osoba. Sjećam se da sam je u djetinjstvu često slušala na radiju kako pjeva, improvizira operne arije. Rekla mi je da je njezina greška neuspješan brak između nje i Bogieja. Sad je bila uvjerena da je postupila glupo, ali se raduje što sam ja s Bogiejem i što je napokon našao osobu s kojom će biti sretan. Nakon nekoliko godina to isto rekla mi je njegova druga žena Mary Philips. Eto, tako je on u očima svojih bivših žena, osim Mayo, bio pravi gospodin, džentlmen.

Warneri su organizirali da za svog boravka u Washingtonu posjetim National Press Club i da ondje ručam. Kako sam htjela biti s Bogiejem i imati njegovu podršku, odbila sam. Vrlo sam rano prihvatila njegov ton u saobraćanju s njima. To moje odbijanje donijelo mi je i prvi brzojav od Jacka Warnera:

> *Draga Lauren, vrlo nas je iznenadilo vaše odbijanje da idete u Washington. Prema dogovorima našeg predstavnika za štampu u New Yorku očekujemo od vas da postupite pošteno. Vjerujemo da će tako i biti pošto vas zamolimo za suradnju. Nadamo se da ćete se lijepo provesti, srdačan pozdrav J. W.*

To je bio prvi od mnogih brzojava koji su stizali slijedećih sedam godina i tražili od mene da »postupam ča-

sno i da surađujem«. Charles Einfeld bio je u New Yorku, pratit će me i navečer ćemo se vratiti. Bio je drag, tako je mislio i Bogie. Osim toga negdje duboko u sebi osjećala sam da moram postupiti onako kako se očekivalo. Zato sam i otišla. Bilo je zgodno opet biti u Washingtonu, s tim što je to bio pravi pogodak. Dobro sam se provela s novinarima. Klub je bio dupke pun jer se očekivao dolazak potpredsjednika Trumana. Kad je predstavljen – nakon mene! – sjeo je za glasovir koji je za tu priliku bio postavljen ispod pozornice. Odjednom sam čula Charliejev glas negdje s dna dvorane koji mi je vikao da sjednem na glasovir. Činilo mi se to smiješnim, jer niti sam bila Helen Morgan niti netko njoj ravan, ali sam sjela. Ugledala sam kamere s fleševima. Potpredsjednik i ja progovorili smo nekoliko riječi, a slika je obišla svijet i bila na mnogim naslovnim stranama novina, revija i časopisa. Charlie Einfeld bio je mnogo zaslužniji nego što su Warneri mogli pomisliti i prema onome koliko su mu plaćali. Truman nije bio baš previše oduševljen slikom kad je postao predsjednik, ali ja jesam.

Nepromišljeni publicitet koji je potakao Bogie za svoju »Baby« razbjesnio je Warnere pa su mu poslali brzojav. Podsjetili su ga da je oženjen, da ta veza nije u redu, itd., itd. Bogie je odgovorio ovakvim brzojavom: »Možda želite da se vratim i da vam pomognem u problemima s Errolom Flynnom.« Naime, u to vrijeme Errol je bio optužen za silovanje dviju maloljetnica koje su bile s njim na brodu. Neugodna propaganda u to vrijeme. Klauzule o moralu u ugovorima s glumcima davale su pravo svakom studiju da raskine ugovor ako je moral pogažen. Kako je Flynn bio velika zvijezda, a njegov se problem vezao za njegovu slavu i reputaciju neodoljivog zavodnika, to su Warneri nijekali sve optužbe koje su pogađale Flynna.

Za našeg boravka u New Yorku jedne je noći sniježilo te smo Bogie i ja neopaženi izišli iz hotela, prošetali Petom avenijom, uzeli kočiju i provezli se Central-parkom. To sam željela još kao dijete. U ova dva tjedna samo smo u to vrijeme bili sami, nitko nas nije pratio.

Dok još nisam stigla u New York, Louis Bromfield i George Hawkins bili su s Bogiejem i ostali još nekoliko dana s nama. Otišli su prije nas, jer smo se dogovorili da se nađemo u Malabaru, na našem putu u Kaliforniju. Veoma sam se tome radovala.

Moj povratak u New York bio je trijumfalan. Vidjela sam sve svoje prijatelje – Freda Spoonera, Betty Kalb, Joanne Tree, s kojom sam se sprijateljila za vrijeme »mog lutanja pločnicima«. Otišla sam na piće s Maxom Gordonom koji je bio sretan zbog mog uspjeha, govorio mi je da se osjeća kao da je to njegov uspjeh. Betty Kalb me posjetila jedno popodne u hotelu. I nju i prijatelje mogla sam vidjeti samo u prekidima između intervjua, kad nisam bila s Bogiejem ili svojom obitelji. Ispričala mi je da se udala za glumca Genea Barryja u kojeg je ludo zaljubljena, da nemaju novaca, da sve sama radi, kuha, pere, ali vjeruje u njega i nada se da će uspjeti. Zato su oboje sretni.

Jedan od značajnih događaja bio je moj odlazak Loehmannu. Stara prodavačica Ruth Rothman razgovarala je s gospođom Loehmann koja je otišla k Norellu i drugima i nabavila za mene garderobu kako bih mogla izabrati što mi odgovara. U sedam sati mama i ja otišle smo iz Brooklyna. Bogie se zgrozio, ali je to bilo jedino vrijeme u koje smo mogle otići da bismo stigle u devet, kad se trgovina otvara. Sve je bilo puno robe pripremljene za mene, u sredini ogledalo, za mamu stolica. Počelo je isprobavanje. Taj me trenutak podsjetio na stare dane na Sedmoj aveniji. Nakupovala sam svašta, jednom sam si mogla priuštiti ono što sam trebala. Još sam znala granicu do koje mogu potrošiti, ali u usporedbi sa situacijom od prije dvije godine osjećala sam se kao Barbara Hutton. Kad god sam bila u New Yorku, uvijek sam se radovala odlasku Loehmannovima. Činilo mi se da posjećujem prijatelje. Voljela bih da je sve tako i sada. Bilo je toliko topline, ljudskosti, ludosti, smijeha i osjećala sam da se vraćam rodu. Gospođa Loehmann je sjedila gore u svojoj sobi, ja bih joj otišla reći što sam kupila i popila kavu. Nisam htjela da ti susreti prestanu jer su oni bili moji, a u vrijeme uspjeha gotovo je nemoguće imati takve prirodne trenutke kakve sam ondje doživljavala. Uspjeh uzima i daje. Svim sam silama nastojala povratiti ono što mi se oduzimalo.

Vrijeme što sam ga provela s porodicom nije mi bilo dovoljno. Na dan odlaska svi su došli da se pozdrave, a meni je bilo tako teško napustiti ih. Imala sam divne ujake i tetke. Zaista su mi značili mnogo više nego što bi mi značio otac.

Pošto su *Life* i drugi listovi objavili priču o meni, moj je otac počeo davati intervjue. Živio je u Južnoj Karolini,

što nismo znali dok nismo pročitali u novinama. Kad sam snimala film *The Big Sleep*, poslao mi je brzojav neka se ne udajem za čovjeka toliko starijeg od sebe, a njegovi intervjui obilovali su izjavama kojima se protivio mojoj vezi s Bogiejem. Dakako, bila sam uzbuđena i čini mi se da su oživjele rane iz djetinjstva i uzburkale mržnju koja je sada došla na prvo mjesto. Nisam mogla podnijeti ni riječ od njega. Majka se uvijek uzbuđivala kad bi u novinama pročitala nešto o njemu ili kad bi se spominjalo njegovo ime. Ali ništa nismo mogli učiniti, on je htio priznanje i dobivao ga je. Opet je oživjela zbrka oko mog prezimena, ali je to bilo izvan moje moći. Howard je to kad-tad mogao očekivati, ali osjetila sam da je uvrijeđen, kao da sam ga prevarila.

Vlakom smo otišli do Ohija gdje nas je čekao George. Starim kolima po ugaženom i vlažnom snježnom putu stigli smo do Lucasa, malog gradića u čijoj je blizini bila farma Malabar. U kući se nalazilo staro francusko antikno pokućstvo, sedam boksera i jedan koker-spanijel, Louis, njegova žena Mary, njihove tri kćeri i sjedokosa majka, pravi matrijarhat. Majku i mene su smjestili u jednu sobu, Bogieja u drugu, pa sam svoje vrijeme dijelila na njih dvoje. Malabar je bio ljepši nego što ga je Bogie opisao u pismima. Neprestano sam bila u pokretu. Hrana je bila izvrsna, atmosfera je dočaravala povratak pravoj zemlji. Bilo je racioniranja zbog rata, ali ni jedan dan nije započeo bez svježih jaja i svježeg maslaca. Louis je zaista bio maštovit farmer. Izumio je poseban način oranja prema obrisu zemlje, čime je mogao konzervirati zemlju na oko metar i pol od površine. Agronomi su ga visoko cijenili. Bilo je buke i vike kad su se Bogie i Louis svađali i zadirkivali zbog politike, zbog Hoovera i Roosevelta. A pod stolom se vodila bitka pasa koji su pretrčavali s jednog kraja na drugi poput vjetra.

Louis mi je pokazao cijelu farmu. Bila sam i u staji. Prvi i zadnji put u životu vidjela sam kako je krava donijela na svijet tele. Bio je to sretan, zdrav i miran život. Zavidjela sam im. Bilo je tako lijepo, bili smo oslobođeni svih briga i pritisaka, naše sretno doba.

George i Louis su željeli da se vjenčamo kod njih, kad za to dođe vrijeme. Kakva divna zamisao! Primili su mamu i mene kao članove svoje obitelji. Mrzila sam pomisao na odlazak, ali sam ponijela sliku njihova doma sa željom da Bogie i ja jednoga dana živimo na takvoj farmi.

Slika je bila dopunjena mnome u pregači kako nosim kantu mlijeka. Moja je mašta ostala nepromjenljiva.

Majka i ja vratile smo se u mirnoću Beverly Hillsa. Nakon tri luda tjedna nastupilo je prilično smirenje. Bogieju je bilo udobno u novom stanu u Vrtovima Allaha. Dosta je vremena provodio u susretima i razgovorima s Morganom Mareeom i svojim advokatom. Trebao se još samo nekoliko puta sastati s Mayo, ali svaki put u prisutnosti odvjetnika i trebalo je utvrditi njezin odlazak u Reno zbog razvoda. Znao je da odavanje tajne u New Yorku nije pomoglo i nije želio Mayino opiranje. Bogie se počeo pripremati za snimanje novog filma s Barbarom Stanwyck *The Two Mrs. Carolls* (Dvije gospođe Caroll) koje je trebalo početi u travnju. Ostatak slobodnog vremena provodili smo posjećujući njegove prijatelje. Kako sam svoje vrijeme raspodijelila na relaciji Reeves Drivea i Vrtova Allaha, nije mi bilo teško. Nisam svaku noć mogla provesti s Bogiejem, ali sam ih provela dosta. Morali smo biti vrlo pažljivi da ne uzbudimo Mayo jer smo znali što je svašta mogla učiniti u svojoj paranoji. Kad bi bio dokazan preljub, Bogie se sedam godina ne bi mogao razvesti. Mislim da je takav zakon bio u Kaliforniji. Osim toga Mayo je morala biti trijezna kako bi šest tjedana ostala u Renou. Njezina majka i Bogie dobro su se slagali i to je mnogo pridonijelo rješenju situacije.

Među nezaboravnim ličnostima s kojima sam upoznala u to vrijeme bio je i velik humorist Robert Benchley, smiješan, ljubazan i osjetljiv. Svakog jutra žurio se u studio u svom kockastom kaputu, s torbom pod rukom, pomno nastojeći da hoda ravno, da se ne prevrne u bazen za plivanje, skrivajući svoje stanje, iako je svak znao da pije. Kad smo se jedne noći Bogie i ja nakon večere vratili u bungalov, Bogie se zaželio društva pa mi je rekao da nazovemo Benchleyja. Začudila sam se jer je već bila prošla ponoć. Uto zazvoni telefon. »Upravo smo o tebi govorili«, čula sam oduševljen Bogiejev glas. »Baš smo te htjeli nazvati. Kako, radujem li se što te čujem? Evo nas odmah k tebi.« Prošli smo bazen i pokucali na Benchleyjeva vrata. Čuli smo dobro poznati glas i ugledali Boba kako sa suzama u očima sjedi u naslonjaču, a iza glave mu žuto svjetlo. »Zaboga, Bobe, što ti je?«, upitao ga je Bogie, »zar nisi htio da dođemo?« »Svakako, da jesam. Ali *nisam* vas oče-

kivao, mislio sam da to kažeš samo tako!« Kakav tužni komentar tog duhovitog i plemenitog čovjeka. Bio je osamljen. Bogie je rekao da on kao dramski kritičar nikad nije bio okrutan prema glumcima. Nije bio pun oštrica kao Woollcott i Dottie Parker. Bob nikada nikoga nije htio povrijediti. Vrtovi Allaha bili su odlična zaštita za neženju koji je volio piti. Uvijek se nešto događalo, uvijek je netko nekoga pozivao i tako su se sretala mnoga poznata lica na jednom mjestu. Bilo je fantastično, na primjer, vidjeti Dorothy Parker (koja me razoružala svojim nježnim i mekim glasom), Jonnyja McClaina, Benchleyja, Butterwortha, Thorntona, Delehantyja, nezavisnog pisca. Svi su se voljeli, mnogo su toga imali zajedničkog, pisali, šalili se, pili, bili osamljeni, sve je bilo nekako tužno. Nikad nisam stekla dojam da se netko među njima natječe. Zadivilo me njihovo drugarstvo i međusobno razumijevanje. Mnogo su se smijali i ničija ruka nikada nije držala praznu čašu. Bilo je noći kad sam htjela ići na spavanje, ali Bogie nije. Smijali su se, smijali – pa smijali – bila sam pospana, ali nisam mogla propustiti njihov žustar, brz, originalan i duhovit dijalog, o čemu god govorili. Uvjeravala sam sebe da se smiju zato što su pijani. Nisu se baš rušili od pijanstva, ali su neprestano pili. Kako sam se s njima mogla mjeriti?

Kad me Bogie prvi put odveo Samu i Mildred Jaffe (agentu Samu, ne glumcu), Mildred se gotovo onesvijestila kad je čula da ne pijem. Nikad nije vidjela Bogieja u društvu sa ženom koja ne pije. Sam i Mildred su vrlo značajni u mom životu. Mildred je bila i jest prava ljepotica: crne kose skupljene u pundžu, visokih jagodičnih kosti, široko smještenih očiju boje šljive, tajanstvenog poluazijatskog pogleda. Znali su što je umjetnost, cijenili su slikarstvo i kiparstvo, prvi su mi pokazali taj svijet. Bili su gotovo Bogiejeva porodica. U njoj se sve rješavalo. Sam je bio Bogiejev agent i prijatelj.

Bogie dugo nije imao prijatelje u svojoj kući pa je sada sve vrijeme pričao o tome i jedva čekao da se situacija promijeni. Nije želio zabave, već obične posjete gdje se sjedi, priča, nešto popije, a da pri tome ne lete pepeljare u glave.

Potkraj ožujka Mayo je trebala otići u Reno. Dakle, ako bude sreće, razvod bi mogao biti u svibnju. Huraaa! Morgan Maree, koga je Bogie volio zbog poštenja i iskrenosti, što je u tom gradu bila rijetkost, dobro je i pošteno

radio na njihovu razvodu. Bogieja je to dosta stajalo, prema zakonima Kalifornije, ali znao je da i vrijedi. Brinuo je o novcu, nije ga trošio olako. Ni u kom slučaju nije bio ekstravagantan. Brod mu je bio jedini luksuz – ali mu je to bilo dobro za zdravlje i duh. Oslonio se na Morgana koji je trebao sračunati hoće li biti dosta novaca za brod, hoće li ga moći zadržati. Podrobnosti ga nisu zanimale.

Jack Warner je odlučio da mi da ulogu u filmu *Confidential Agent* (Tajni agent) sa Charlesom Boyerom, redatelj bi bio Herman Shumlin koji je režirao *Watch on the Rhine* i na filmu i na pozornici. Nisam bila naročito oduševljena tekstom, a ni ulogom, Bogie time nije baš razbijao glavu, previše je mislio o Boyeru.

Ali da glumim englesku djevojku iz aristokratskog društva značilo bi ipak otići predaleko. To je bila ludost. Zato sam odlučila da konačnu odluku prepustim Warnerima. Oni mi ne bi dali štogod loše, vodili su računa o mojoj karijeri – u svakom slučaju ovo je tekst. Vidjet ću koliko im je stalo. Tako sam počela s pripremama, iako nije bilo nikakve šanse da djevojka odgojena u New Yorku, koja se nešto muvala po centrima za odijevanje i Broadwayu, ikada bude kadra glumački se pripremiti i odglumiti englesku aristokratkinju. Jednostavno nisam dovoljno znala i nisam mogla otkriti što znači biti Britanac, a niti mi je to otkrio Shumlin. Bila sam prepuštena svom neiskustvu i bespomoćnosti, ostavljena sama sebi da se snalazim kako znam i umijem.

Pošto je Bogie počeo snimati *The Two Mrs. Carolls*, jednog vikenda odveo me na svoj brod. Nije mogao dočekati da se upoznam s njegovim prijateljima s mora, »mornarima«, i da sama postanem dio tog života koji je njemu značio tako mnogo. Htjela sam zavoljeti taj život kao što sam i sama htjela biti prihvaćena i voljena. Dosta je toga trebalo naučiti, na primjer kuhanje, o čemu ništa nisam znala. »Brodski ljudi«, ili kako bih ja rekla »jaht-klub ljudi«, bili su ugodni, otvoreni, ustrajni republikanci koje je Bogie nazivao »privatni ljudi«. Svi su bili bogati i smatrali su glumce čudovištima. Bila sam za njih rijetkost te me njihove žene nisu baš primile oduševljeno. Naime, muževi su uvijek bili sretni kad bi se pojavila koja mlada djevojka, zato sam njihove žene promatrala jednako kao i one mene. Naša prva noć provedena na brodu započela je tumačenjem i pokazivanjem svega što pripada brodu i što je na njemu. Bogie je svojoj »Baby« htio sve objasniti kako

bi se i ona s tim srodila i zavoljela to mjesto koje je njemu tako drago. Za mene je to bilo posve novo područje. Večer je prolazila, Bogie je sve više pio. Bili smo usidreni u luci, počela je svađa. Nastavila sam razgovor s njim kao da je trijezan, uvjeravala sam ga da bude razuman i očekivala sam to od njega. Ne znam što se taj put dogodilo – kada mu se i kako smutilo u glavi – ali odjednom se počeo tući sa mnom. Strašno sam se prestrašila. Pesnicom je udarao po stolu vičući »proklete glumice, sve ste iste«. Što sam ga više smirivala i umiljavala mu se, to je postajao gori. Rasplakala sam se. Urlao je: »Ne igraj igru, idi do vraga, odlazim.« I sišao je s broda. Kad sam čula motor, još sam jače zaplakala. Nije mi bilo jasno zašto je izgubio kontrolu nad sobom. Analizirala sam cijelu večer i nisam mogla pronaći razlog. Takav bijes još nikada nisam vidjela. Bezrazložan, nerazuman. Mrzila sam to. Bila sam na brodu kao u klopci i zastrašena da je možda netko čuo našu svađu i urlanje. Ne bih mogla tako živjeti, ali nisam ni sama znala što da radim. Kako itko može objasniti što piće čini od čovjeka? Morate to proći, sami doživjeti i dobro zapamtiti dok ste živi. Proplakala sam pol noći, tražeći rješenje situacije.

U zoru pojavio se Bogie s grižnjom savjesti. Nije znao zašto se tako ponašao, pa on me nikad ne bi povrijedio, mora da je takav zato što je tolike godine živio u svađama i pijanstvu i očito je da je tako nastavio živjeti i prošlu noć. Osjećao se jadan. I opet sam preuzela ulogu branitelja, razumjela sam ga i vraćala mu izgubljeno samopouzdanje. Nakon nekoliko mjeseci shvatila sam da me u takvom stanju zamjenjuje s Mayo i zato se tako ponaša. Bila sam oprezna da na vrijeme ustanovim kad se počinju javljati znaci pijanstva, a time i nekontrolirani postupci. Ali teško je to bilo predvidjeti. Mark mu je govorio da pije kao dijete, miješa pića – Mark bi pio jedno piće cijele večeri. Bogie bi prvo pio »Rob Roys« prije večere ili martini (koji bi ga već dotukao, jer je jedan bio premalo, a dva previše), onda pivo uz večeru i nakon večere »Drambuie«.

Bilo je to previše za dvadesetogodišnjakinju. Ne znam kako sam uspjela. Istina je kad vam je dvadeset godina, osjećate da možete sve.

19.

Howardov instinkt se pokazao ispravnim. Kad je film *The Big Sleep* bio spreman za montažu, vidjelo se da je imao pravo rekavši kako bi trebalo snimiti još nekoliko scena između mene i Bogieja. Bit će to seksi-scene snimljene u zadimljenom baru. Za to će trebati samo nekoliko dana. Howarda nisam vidjela nekoliko mjeseci, te su naši odnosi, kao i sa Slim, na žalost, postali hladniji. Ali je ipak bio ljubazan, a prizor koji je napisao Jules Furthman bio je dobar. Svi su se na snimanju ponašali vrlo profesionalno, ljudski i toplo, ali bezlično. Dani su lijepo prolazili i poželjela sam da nas troje snimimo još koji film zajedno, ali to nije bilo moguće.

Pojavila sam se u jednoj prekomorskoj emisiji s Bobom Hopeom i Bingom Crosbyjem i osjećala se kao prvog dana snimanja. Publika je bila brojna. Sjećam se Binga kako je stajao pokraj mene držeći mi ruku oko struka, znajući da sam nervozna, ne bih li se malo opustila, a Bob Hope je pravio stoj na glavi.

Mayo je bila u Renou već dva tjedna kad je do Bogieja doprla vijest da je došla u Los Angeles. Hitno je nazvao Morgana i odvjetnika. »Zar ne možete učiniti nešto da ostane ondje? To će trajati vječno.« Osim toga, novine nas nisu puštale na miru (Jimmy Fidler i drugi). Ukratko: bilo je to vrijeme ispunjeno napetošću. Mayo su nagovorili da se vrati, ali je to produžilo cijelu stvar na još dva tjedna. Bogie je bio zabrinut. Kad je pio u stanju zabrinutosti, rezultati nisu bili tako grozni. Jedno sam vrijeme zauzela obranaški stav. Ali samo kratko vrijeme situacija mi se činila ozbiljnom i bila sam vrlo napeta.

Napokon je boravak od šest tjedana u Renou bio pri kraju. Sve je ipak išlo dobro i oko 10. svibnja Bogie će biti slobodan. Počeo je planirati. Nazvao je Louisa Bromfielda

i Georgea. Nije htio čekati završetak snimanja da se vjenčamo. Žurilo mu se. Iako sam mu sama govorila da je cijeli život bio oženjen te da bi mu trebalo slobode, ni ja nisam htjela čekati. Tako smo napokon odlučili: napustit ćemo Kaliforniju u petak, otići u Ohio u nedjelju, vjenčati se u ponedjeljak 21. svibnja, a u utorak se vratiti u Kaliforniju. Tako će Bogie izostati sa snimanja samo pet dana, a ja mogu početi snimati film *Confidential Agent* (Povjerljivi agent) slijedećeg ponedjeljka.

Bili smo u oblacima. Vjenčanje će biti jednostavno i kratko. George i Louis će urediti sve za test krvi, dopuštenje i ostalo. Bogie i ja otišli smo Gershgornu da izaberemo vjenčane prstene. Slikali su nas u studiju. Jack Warner mi je dao crni »buick« iz 1941. kao bonus. Osjećala sam se važnom i slavnom. I moja je porodica bila sretna jer su nakon New Yorka zavoljeli Bogieja i uvidjeli da će mi život učiniti sretnim. Majka je bila vrlo uzbuđena i plačljiva – ići će s nama na vjenčanje, a onda će na neko vrijeme otputovati na Istok. Našla sam za sebe vrlo jednostavan ružičasti vuneni kostim, a za mamu sam izabrala smeđu svilenu haljinu. Charlie Einfeld je rekao Bogieju da bi nas *Life* htio snimiti u vlaku te da bi s nama poslao svog vrhunskog fotografa. »Odlično«, uzviknuo je Bogie, »možda bi htio snimiti naše j...«. Za štampu su to bili dani puni događaja. Svakog sam dana bila s Bogiejem i brojila dane na prste: pet, četiri, tri, kako bih označila koliko mu još slobode ostaje. Tony Martin je prije nekoliko mjeseci bio snimio pjesmu »Mrs. Me«. Bogie i ja smo je neprestano pjevali i slušali. Bila je lagana, romantična, sentimentalna, upravo nam je odgovarala. Osim toga, napokon smo bili slobodni, ničega se nismo trebali ustručavati. Išli smo posvuda, držali se za ruke i svi su nas mogli vidjeti. Našli smo prekrasnu kuću na King's Roadu na holivudskom brežuljku iznad Strip-a. Bila je vrlo moderna u tri razine i potpuno namještena. Odmah mi se svidjela – prekrasan pogled, dvorište s tratinom na drugoj razini, iznad toga spavaće sobe i studio. Oko kuće nije bilo zemlje, o tome tada nisam vodila računa. Nismo se odmah mogli useliti pa smo odlučili ostati u Vrtovima Allaha dok ne završimo snimanje filmova.

Sve nam je išlo kako treba. Svi Bogiejevi prijatelji koji su sada postajali i *moji* radovali su se zbog nas. Ništa nije narušavalo našu sreću. Odmah sam i ja postala dio Bogiejeve generacije – poput kameleona – što god bih htjela takva bih i postala.

20.

Ukrcali smo se u »Super Chief« 18. svibnja na stanici u Pasadeni skupa s fotografima koji su nas »otpratili« na put. Louis i George su nam rekli da još nikada nije bilo toliko foto-reportera i novinara u Mansfieldu i Lucasu. Kod Bromfielda je neprestano zvonio telefon, ljudi su ga molili i pitali mogu li na njegovu zemljištu podignuti šatore. Morali su zvati policiju da zaustavi gomilu, a Louis je bio čovjek koji je morao saobraćati s ljudima. Imao je posla, fotografirali su ga u starim farmerskim hlačama da bi izgledao kao farmer, kao da to nije bio. Godila mu je ta zbrka i pričao je da se nikad nije tako dobro zabavljao.

George i Louis su nas čekali na stanici i uputili smo se na farmu. S liječnikom je dogovoreno da te večeri dođe na farmu kako bi nam napravio test krvi, a sutradan ujutro u devet sati trebali smo biti na sudu da dobijemo dopuštenje za sklapanje braka. Štampu smo držali u iščekivanju što smo dulje mogli. Nismo ih nikako mogli spriječiti da ne prisustvuju svečanosti vjenčanja. Nekoliko ih je ipak uspjelo upasti u kuću, a ostale je zadržala policija. Kakvo uzbuđenje! Kuhinja Bromfieldovih vrvila je ljudima, svatko je za nešto bio zadužen. The Dragon, kako je Louis zvao svoju majku, sjedila je razjarena i stroga pogleda. Hope, Bromfieldova srednja kći, trebala je odsvirati vjenčani marš dok George i ja ulazimo po stepenicama. On će me dovesti na vjenčanje, Louis će biti kum, a moja mama počasna domaćica kuće. Sva se kuća sjajila, stolovi izlašteni, mjed je svjetlucala – bilo je zaista prekrasno. Bogie i ja bili smo smiješni, držali smo se za ruke poput ti-

nejdžera (pa ja sam gotovo to i bila), bili smo duhom odsutni, polako smo nestajali u zanosu, nikad nije bilo ljepše.

Stigao je sudac Shettler rekavši da se osjeća počašćenim što će nas vjenčati i objasnio nam je kako će teći svečanost. Bit će kratka, jednostavna, ali zato vrlo realistička. Riječ »štovati« bit će zamjena za »poslušnost«. Bio je drag čovjek. Što drugo da mislim? Vjenčat će me s čovjekom koji mi je značio sve. Bila sam sretna. Znala sam Bogiejevu dobrotu i plemenitost bolje od bilo koga drugog. Bio je staromodan, u šali bi se proglašavao dječakom prošlog stoljeća jer se rodio na Božić 1899. Osjećala sam se kao da je cijeli svijet moj. Svi moji snovi, moja nadanja ostali su iza mene jer su se ostvarili. Nikoga drugog nisam mogla poželjeli za muža osim ovog divnog čovjeka. Čak ni tada nisam mogla zamisliti sve Bogiejeve vrijednosti. On će me neprestano iznenađivati i oduševljavati u godinama koje ćemo provesti zajedno.

Kuća u kojoj će početi ta sreća pošla je kasno na spavanje. Ali to nije ni bila noć za spavanje. Imala sam nekoliko sati vremena. Morala sam urediti kosu da ne uplašim svog kuma. Posljednji sati mog tzv. blagoslovljenog djevojaštva. Stavila sam na glavu rubac i tako otišla po dopuštenje. Kako sam tu noć provela u Lucasu, bila sam priznati stanovnik. Sve je išlo glatko – Louis i George su potpisali papir i vratili smo se na čarobnu farmu s koje ću stupiti u svoj novi život. Kostim je bio izglačan i visio je u sobi. Postajala sam sve nervoznija. Okupala sam se, obukla rublje s izvezenim monogramom, stavila staru narukvicu (koju mi je poklonio Bogie), uzela posuđenu maramicu od mame i obukla se. Vjenčanje je trebalo biti točno u podne. Bogie u sivom odijelu (odbila sam da ga vidim prije vjenčanja – moje praznovjerje), hodao je vrtom i otišao popiti martini prije ceremonije. Majka je pomagala gospođi Bromfield, a mene je stalno ispitivala treba li mi štogod. Zagrlila sam je prije nego sam se obukla, izljubila je i rekla joj da je mnogo, mnogo volim. Nakon puta na Istok život će u Kaliforniji, pa ćemo tako biti skupa. To joj se svidjelo, a kako i ne bi? Voljela sam da smo jedna uz drugu.

Bila sam spremna trčeći svakih pet minuta na zahod, našminkala sam se i počešljala. Vrijeme je prolazilo vrlo sporo, dok odjednom nije bilo pet minuta do dvanaest. George je pokucao na moja vrata: »Jesi li spremna, Baby?« U to vrijeme mnogi su me prijatelji zvali Baby,

iako to nitko nije izgovarao kao Bogie. Otvorila sam vrata, zagrlila ga i dala mu prsten. Bila sam strašno nervozna, tako da sam drhtala. »Hope je za klavirom spremna za početak. Bogie je nestrpljiv kao i Louis. Svi koji rade na farmi čekaju straga, a porodica sprijeda. Da dam znak?« »U redu«, odgovorila sam. Dok je davao znak, posljednji sam put odjurila na zahod, moji su bubrezi zaista bili neposlušni. U kupaonici sam čula početak vjenčanog marša. Zaboga, zašto nije malo pričekala? Poslije mi je George ispričao da se Bogie zabrinuo i pitao gdje sam. George je romantično odgovorio: »Samo se smiri, nad kantom je.« Požurila sam, Hope je ponovno zasvirala, i George i ja smo se počeli spuštati. Koljena su mi tako drhtala da sam bila uvjerena kako ću se srušiti niza stepenice. Bogie je stajao dolje. Izgledao je lijepo, osjećajno, kao mladić. Majka je bila nervozna kao i ja, suzdržavala je suze s blagim osmijehom na licu. Mala Ellen i velika Ann Bromfield, Mary, Hope, kuharica – sva su me ta lica promatrala. Prince, Louisov najdraži bokser, jedini je od pasa imao slobodan pristup u kuću na današnji dan. Koljena su mi se sudarala, obrazi su mi podrhtavali, hoću li uopće biti kadra izgovoriti »da«. Zaokrenuli smo za ugao. Kad sam došla do Bogieja, prihvatio me za ruku, a velike orhideje koje sam držala u ruci još su se jače zatresle. Dok sam stajala, činilo mi se da je podrhtavao svaki djelić moga tijela. Sudac je govorio, obraćao se meni i sjećam se da sam posve nepoznatim glasom izgovorila – da. Bogie mi je stavio na ruku prsten, prvo je na zglobu zapeo, a onda je ipak skliznuo na pravo mjesto. Pogledala sam Bogieja, oči su mi bile ispunjene suzama. Svoj »da« izgovorio je čvrsto, jasno. George je moj prsten za Bogieja držao kod sebe, tako da mi ga je u jednom trenutku pružio i ja sam ga Bogieju stavila na prst. Dok je sudac Shettler izgovarao riječi: »Sada vas proglašavam mužem i ženom«, Bogie i ja smo se okrenuli jedno prema drugome. Nagnuo se da me poljubi, a ja sam sramežljivo okrenula obraz. Svi su nas promatrali, osjećala sam se neugodno. Bogie je rekao: »Zdravo, Baby.« Zagrlila sam ga i poslije me uvjeravao da sam rekla: »Oh, slatki moj.« Možda jesam, ne znam.

Svi su se grlili, ljubili sa suzama u očima. Pričao je da se rasplakao kad je čuo drage riječi izgovorene na vjenčanju i shvatio istinu: da ćemo zaista postati muž i žena – i onda se više nije mogao suzdržati od sreće. Bile su to suze radosnice.

Tad je nagrnula bujica: foto-reporteri, novinari. Sa svih su strana škljocale kamere, upali su i pozvani i nepozvani, donesena je golema torta ispečena u tri prekrasno složena sloja, a na vrhu nevjesta i mladoženja. Slikali su sve od početka: rezanje torte, Louisa kako nas promatra, kako stavljam Bogieju komad torte u usta, Georgea i mene, majku s nama oboma, sve skupa. Netko me od novinara zapitao hoću li nastaviti s karijerom ili ću ostati kod kuće i stvarati obitelj. Bogie je odgovorio: »Mnogi bi to željeli znati, pa i braća Warner.« »Što vi mislite o tome, gospođo Bogart?« »Oh, volim vas«, odvratila sam, »prvi ste me oslovili gospođo Bogart.« Šampanjac se točio, bilo je veselo, svi smo izašli van i slikali se. Louis više nije mogao izdržati u odijelu i presvukao se u prljavi radnički kombinezon koji je nosio kad je radio na zemlji. Fotografi su nas uporno pratili dok smo razgledavali farmu. Sudac je bio vrlo osjećajan, zamolio nas je da ne zaboravimo njegove riječi, suznih nam je očiju poželio sretan život i poklonio mi svoj ključ iz studentskog bratstva.

Jedina sjena toga dana bila je sjena drveća. Nebo je bilo plavo, dan bistar, znala sam da će nam i život biti takav. Bogiejeve suze nisam mogla zaboraviti. Kad god bih ga pogledala, protrnula bih. Kako sam uopće do sada mogla živjeti bez njega? Svog života prije njega nisam se sjećala, sve se stopilo kao da je premazano vodenim bojama. Činilo mi se da je sve ono što se događalo prije vodilo ovome sada. Ne znam je li razlog tome bila njegova osobita ličnost, snaga i čistoća misli, ili se jednostavno tako osjećaju sve mlade. Vjerojatno sve. Nisam sumnjala da će ta sreća trajati zauvijek. Nisam mogla zamisliti život bez njega ni minutu. Od sada pa nadalje bit ću uvijek s njim, bili smo i sada zajedno, kao što je čovjek rekao: »dok vas smrt ne razdvoji.«

Dan se nastavljao u punom raspoloženju. Upijali smo svaku zraku, kapljicu svježeg zraka i neba ovog kraja, unosili u sebe mirise farme i hrane, prirode i pasa. Prince, koji je mirno ležao do sučevih nogu, sad je poskočio i srušio Folly, Bogiejevu sobnu »drugaricu« koja mu je spavala na krevetu dok je bio sam u Malabaru. Jedno od mladih bit će Louisov vjenčani poklon, kao i jutro zemlje koje nam je već poklonio. S vrha stepenica odbacila sam buket cvijeća koji je Hope s vikom ulovila. Carolyn me nazvala iz Kalifornije, svađala se s Buddyjem, čestitala mi. Evo, ona

je s njim više od dvije godine, još se nije udala, a ja sam nakon više od godine dana postala gospođa Bogart! Stizali su brzojavi od porodice. Uzbuđenju nije bilo kraja.

Nije nam bilo drago što moramo otići, ali sutradan, pošto što smo se sa svima oprostili, zahvalili i obećali da ćemo se uskoro vratiti, sjeli smo u vlak i otputovali. Toliko nas je toga čekalo i čini mi se da sam prvi put bez boli napustila kuću ljudi koje sam voljela, ali znala sam da me u Kaliforniji očekuje novi život i nova sreća.

21.

Kad sam se vratila u Kaliforniju, suočila sam se s novom teškoćom. Odrasla sam i nisam se više mogla oslanjati na mamu. Vrtovi Allaha bili su spremni za naš povratak. Benchley, Butterworth, McClain, Delehanty i Parker kupili su tortu i opet se točio šampanjac. Dočekala nas je hrpa brzojava. Našli smo i telefonske brzojave studija da se javimo i nastavimo snimati. Vjenčani darovi poslani su nam izravno na našu novu kuću u koju ćemo se useliti za mjesec dana.

Bilo je zabavno raditi u Warnerovu studiju kao bračni par. Svi su nam čestitali i činilo nam se da su se svi slagali s našim brakom. Osim Howarda, naravno, od koga ni riječi nismo čuli. Posjećivala sam Bogieja za vrijeme snimanja kad sam bila slobodna, jer mi je bilo teško da ga ne vidim cijeli dan. Bili smo sretni.

Počelo je snimanje *Confidential Agenta*. Charles Boyer bio je fantastičan čovjek, glumac broj jedan, ali je patio od nesanice. Ako bi spavao četiri sata, bilo bi to slavlje. Živio je mirno, povučeno, volio je igrati šah te bi s Bogiejem, kad bi nam došao na snimanje, odigrao nekoliko partija. Herman Shumlin ni od koga nije prihvaćao savjete, čak je i Charlesu, premda je bio ekspert, pokušavao objasniti kako će odglumiti ljubavne scene. Nije mi dopustio da vidim snimke niti mi je išta pomogao, iako mi je pomoć i te kako trebala. Čovjek se nada, misli i očekuje kako će netko brinuti o tome da li se onaj koji glumi određenu ulogu može saživjeti s njom, ili ne može. Od Shumlina ni riječi ni o čemu. Od vampa u filmu *You Know How to Whistle* (Znate kako treba zviždati) do djevojke iz engleskog društva mogla bi doći Lynn Fontanne, ali ja ne. U

dobi od dvadeset godina bila sam daleko od toga da se saživim s karakterom koji mi je stran, a ako i jesam, onda je taj lik bio iskrivljen. Djevojka u filmu *Imati i nemati* stajala je čvrsto na zemlji, imala je u sebi humora, a to je uvijek bila moja jaka strana. Zato sam to dobro odglumila, ali ta djevojka, aristokratkinja, bila mi je nešto strano, prazno i turobno. Ne, to nije bilo za mene jer se s tim nisam mogla saživjeti. Bila sam nesretna. Nakon dva filma u kojima sam imala potpunu zaštitu, sad sam bila prepuštena sama sebi. Sasvim mali problem: nisam uopće znala što trebam raditi ni što radim. Činjenica je bila da sam početnik, bez iskustva i da sve još moram naučiti. Došla sam u Hollywood samo s onim s čim sam rođena, a Howard je znao kako to iskoristiti. Između njega i Bogieja osjećala sam se zbrinutom. Ali s Hermanom Shumlinom, punim sebe i bez imalo želje za uspostavljanjem kontakta s drugima, sve je bilo beznadno. Pokušala sam mu se približiti, razotkriti što želi od mene, ali nisam uspjela. Nisam znala kako bih Charlesa molila za pomoć. Samo su mi Bogiejeve posjete snimanju donekle olakšavale posao i vraćale vjeru. Znala sam da će rezultat biti negativan. Bila sam bijesna na Jacka Warnera što mu je tako malo stalo do mene. U to su vrijeme Howard i Charlie Feldman prodali drugu polovicu ugovora Warneru Brosu za značajnu svotu od milijun dolara, tako da sam stvarno bila izolirana. Još sam mogla tražiti pomoć od Charlieja, bio je ljubazan i htio mi je pomoći, ostao je moj agent. Obećao mi je da će paziti na snimanje i razgovarati sa Shumlinom i Warnerima.

Bogiejeva sestra Pat je trebala izići iz bolnice. Tako ću se napokon upoznati s njom. U mašti sam si predočila da će osoba koja je preživjela slom živaca izgledati neobično. Uvjeravali su me suprotno, no ipak sam bila zabrinuta. Pat je dolazila u Vrtove Allaha da s nama provede dan. Njezin se liječnik brinuo za nju, sve bi uvijek predvidio, pratila ju je njegovateljica koja je ujedno bila Patina prijateljica. Dobro su se slagale. Tako se osjećala sigurnom, a svaki znak nekog poremećaja na vrijeme bi bio uočen i spriječen. Frances Bogart Rose, znana kao Pat, bila je visoka, čvrsto građena, lako biste je zamislili na konju, bila je vrlo slična svome bratu. Vrlo sramežljiva, umiljata i potpuno se normalno ponašala. Bogie je bio nježan i ljubazan s njom, a ona ga je obožavala. Bila je tako sretna što joj je brat napokon našao sreću i što je ona dobila novu sestru.

Većinu vremena provela sam slušajući i promatrajući, što nije bilo baš jednostavno. Bila je mirna i draga, ali usprkos svojoj veličini i snazi činila se osjetljivom i lako povredivom. Bogie bi ju obavještavao o njezinoj kćerki Patriciji, kad bi nešto saznao. Patricija je bila mojih godina, a ona i Pat su se dopisivale. Pat je živjela za trenutak kad će je opet vidjeti. Bila je zaokupljena tjeskobom koja ju je nekako čudno mučila. Nas smo dvije uspostavile dobar kontakt i premostile imaginarne prepreke, tako da je Pat kad god bi izašla iz bolnice dolazila k nama, ali nikada nije živjela s nama. Bogie nije odobravao život s rodbinom ni s majkom. Muž i žena moraju živjeti sami. Njegovo sveto pravilo glasilo je: »Nazovi prije i čekaj poziv.« Njegov je dom bio svet i privatni život se morao poštovati.

Kuća je bila spremna i radovali smo se useljenju. Bogiejeva kuharica May Smith, koja je radila kod njega u aveniji Horn, bila je voljna ostati u našem domu. Aurelio Salazar, vrtlar, također je htio biti s nama kao i Fred Clark, s Jamajke, butler (glavni sluga), koji je bio veći Britanac od Petera Sellersa kad je glumio lorda kancelara. Kakva grupa koju nasljeđujemo. Ali ja sam sve prihvatila. Nikad nisam znala kako treba saobraćati s poslugom jer se nisam osjećala ništa boljom od njih, ali sam znala da moraju raditi ono za što su plaćeni, jednako kao i ja. Zbog takva uvjerenja ja sam i zahtijevala da se izvršavaju poslovi i znam da im nije uvijek bilo pravo.

Tako smo se za medenog mjeseca preselili u našu kuću na King's Roadu. Za mene je to bio raj. May je bila izvrsna kuharica, mnogo me toga naučila. Visoka, uvijek je nosila ružičastu kameliju zataknutu za lijevo uho, uvijek nasmiješena, podigla je dva sina, jedan je bio muzičar, a drugi je radio u policiji. Bila je neovisna, slobodna, nikad se nije tužila, ogovarala, kritizirala. Obožavala sam je jer mi je bila kao druga majka. Stvarno je voljela Bogieja, znala je što rado jede, a što ne (ovoga je drugog bilo više), tako da je uvijek morala nastojati ugoditi mu. Bila je puna ponosa i dostojanstva, morali ste je cijeniti. Fred je inzistirao da nas oslovljava s M'Lord i M'Lady, uvijek s poluosmijehom na usnama. Bio je predodređen da postane netko i nešto, samo je čekao da dođe njegovo vrijeme. Ujutro bi otišao po Bogiejevu sekretaricu Kathy Sloan, doveo bi je kući i s njom raspoređivao poštu, telefonirao, radio sve što bi mu Bogie rekao. Kathy je bila vrlo marljiva, draga i odana, cijenila je Bogieja. Jedna je njezina

osobina bila neobična: nikad nije prekoračila kuhinjski prag, željela je da joj se objed posluži na poslužavniku.

Život je počeo teći ustaljenim tokom. Završili smo sa snimanjem filmova, i Bogie je planirao da mi pokaže Catalinu. S velikim iščekivanjem željela sam vidjeti taj kraj i diviti mu se. Za predivnog ljetnog vikenda, ponijeli smo hranu i ukrcali se. May mi je rekla kako ću pripremiti mahune. Voljela sam se igrati domaćice, pripremati samo za nas dvoje. Mjesečina, tišina i mi – kakva romantika. Otplovili smo iz Newporta, vozit ćemo se dva sata. Bogie mi je pokazao kako se upravlja brodom. Pripremala sam objed, što mi se činilo divnim prvih pet minuta, ali tada se more uznemirilo i jahta se počela ljuljati. Bože, ne dopusti da mi pozli. Odnijela sam objed gore, bilo je dobro. Na malim jahtama peć je obično smještena u uglu glavne kabine kraj vrata koja vode na palubu, tako da tu uvijek struji zrak. Jela sam – moja prva pogreška. Počela me oblijevati vrućina. Bila sam napeta, Bogie će opaziti i sve ću pokvariti. Sjela sam na krmu, gdje je strujao svjež zrak, ali mi je pod nos dolazio smrad goriva, postajala sam sve zelenijom, a Bogie mi je za kormilom pokazivao predivnu Catalinu. Nisam se mogla oduševljavati, bojala sam se pomaknuti, a kamo li izgovoriti i jednu riječ da ne bih povratila. Sjedila sam s bolesnim osmijehom na usnama, sve dok se nismo počeli približavati zavjetrini jednog otoka kad je ljuljanje prestalo. Jadni Bogie, njemu je ovaj put značio tako mnogo, volio je ovaj kraj. To je uvijek tako, kad netko nešto visoko uzdiže, onda se onaj drugi uvijek razočara. Usidrili smo se u Cherry Coveu, lijepoj, zaštićenoj i mirnoj uvali s malom plažom. Pat i Zelma su se također dovezli svojim brodom, a bilo je još usidrenih brodica. Ja sam baratala čakljom, a Bogie se bavio brodom. Morala sam naučiti mnogo novih riječi u vezi s brodom. (Te sam godine odjednom učila sve: kako biti supruga, kako voditi kuću, jedriti, kuhati, i ne vjerovati Jacku Warneru.) Čim smo se usidrili, Bogie je popio svoje prvo piće, to mu je bio običaj. Tako smo sjedili na suncu, a brod se sasvim lagano njihao. Zaželjela sam da uvijek bude tako. Bogie me uvjeravao da ću se osjećati čudesno kad se jednom naviknem i saživim s morem. Nadala sam se da ima pravo. On je imao iskustva u mornarici – oluje i nevrijeme nisu ga ni najmanje uzbuđivali.

Pripremila sam mahune – stavila vodu da vri – kad je prokuhala, ugasila sam vatru i nakon dvadeset minuta

objavila da je objed skuhan. Kakav fjasko. To je ostala šala godinama. Bogie se napokon suočio s činjenicom da imam slab želudac, ali je nastavio vjerovati da će se s godinama i praksom popraviti. Dok sam bila na moru, sviđalo mi se, samo sam mrzila pomisao da ću ploviti i da moram biti na brodu. Bogie me učio da zadržavam pogled daleko na horizontu. Ako to uspijem, nestat će slabosti. Pokušavala sam buljiti u nepokretan objekt i nakon nekog vremena osjećala sam se bolje. Bilo mi je određeno da s njim budem svugdje pa sam sebi odredila da uživam u onome u čemu uživa i on.

22.

Studeni mi je donio konačno oslobođenje od *Povjerljivog agenta.* Film je bio užasan. Kritičari su pisali da su braća Warner pogriješili – ja nisam ni Garbo, ni Dietrich, ni Hepburn, ni Mae West sve zajedno, kao što su oni mislili, užasna sam i treba me poslati onamo odakle sam i došla. Kako sam god prije nekoliko mjeseci bila sjajna, uzbuđujuća i veličanstvena, tako sam sada amater, zamorna, dosadna. Jednom riječi: loša. Nekako u isto vrijeme u New Yorku je George Kaufman režirao *The Next Half Hour* (Slijedećih pola sata). Kritičari su ga hvalili, te sam upitala Bogieja što misli o tome da mu brzojavno čestitamo. Složio se. Važno je ne izgubiti smisao za šalu. Hvala Bogu da sam imala Bogieja. Moss Hart je imao pravo. Pala sam s vrha ljestava s velikom bukom. Ali ovo je bilo posljednji put da su Warneri nešto odabrali za mene.

Danas se pitam: shvaćaju li kritičari kako mogu uništiti čovjeka. Zamislite da nisam bila mlada, tek udana i da nisam imala podršku svog iskusnog muža. Da sam bila sama, nikad to ne bih prevladala i nikad se ne bih uzdigla. Sreća što sam se tako snažno, jednostrano bacila u život. Da me Bogie nije toliko podržavao, udarci koji su pljuštali po meni bili bi u pravom smislu riječi osveta i ne bih je mogla podnijeti. Budući da me ipak nisu pogodili previsoko, nisam se ni razbila. Rano sam shvatila kako je znanje kritičara ograničeno u procjenjivanju glumaca, kako ne prepoznaju gdje suradnja glumca počinje, a gdje završava. Kad je *The Big Sleep* bio prikazan slijedeće godine, govorilo se: »Ah, to više nalikuje na pravu Bacall koja nam se svidjela (nije im bilo drago kad su griješili) – ovaj put je dobra – ponovno nam se sviđa – ne sudimo prebrzo

– vidjet ćemo što će se događati. Dakako, nisu znali da je *The Big Sleep* snimljen prije *Confidential Agenta*, a meni su poslije bile potrebne godine i godine da dokažem kako sam sposobna ostvariti vrijednu kreaciju. U to vrijeme nisam shvatila kakvu su mi štetu nanijeli. Shvatila sam to tek kad sam se ponovno trebala dokazivati. Nikad neću dostići – na području filma – ono što sam dostigla u filmu *Imati i nemati* i trebat će mi mnogo uspona i padova, grabljenja i kvačenja da se uspnem na polovicu tih prokletih ljestava.

Baš nekako u to vrijeme primila sam pismo od oca koji mi je pisao »istinu« o razvodu. Prema njemu, njega su klevetali i loše postupali s njime, on je prao moje pelene, kad sam bila mala, kupao me, hranio, on je majci dao sve što je mogao, a ona i njezina obitelj okrenuli su se od njega. Njemu imam zahvaliti za sve što sam danas postigla. Potpisao se »tvoj otac«, a ispod toga naveo je puno ime. Bilo je očito da je pismo napisano strojem, diktirano. Brinulo ga je što nije znao odgovoriti kad bi mu postavljali pitanja u vezi sa mnom. Majka se užasno uzbudila kad sam joj pročitala pismo. Poslali smo ga ujaku Jacku koji je imao sve spise u vezi s mojim ocem. Njegova povijest bila je odvratna i sama je za sebe govorila – napustio me, a sad se ponaša kao da sam ponovno rođena. Uvijek sam se uznemirila kad bih nešto čula o njemu, uglavnom zato što sam u godinama kad sam rasla malo mislila o njemu osim o tome kako me odbacio. Time sam stalno bila opterećena i moram priznati da je to iznenadno pismo uzburkalo mirne vode u kojima sam plovila. Tada nisam bila znatiželjna da išta saznam o njemu, davala sam otpor. Znala sam obitelj moje majke a i nju, tako da sam bila potpuno sigurna u ono što su mi govorili i mislim da nisu ništa izmislili u vezi s mojim ocem. Njihova dobrota i ljubav bile su jake i velike. Majka se brinula što će se dogoditi ako se sastanem s ocem, jer bi on bio u stanju napraviti scenu i sazvati konferenciju za štampu, učiniti svašta samo da na sebe privuče pažnju i dobije priznanje. Možda sam od njega naslijedila smisao za dramatično.

Pismo je spremljeno i ignorirali smo ga. Život mi je bio ispunjen srećom. Prošli su dani kad sam trebala oca i nisam uopće razmišljala da bih mogla doći u situaciju da ga sada vidim. Žalosno, ali ako otac izabere put nepriznavanja vlastita djeteta, može računati na to da će mu biti vraćeno na isti način. Nije hotimice, ali se to događa. Šteta je učinjena davno.

Jednog poslijepodneva dok sam čekala Bogieja da se vrati s utrka na kojima je bio s Markom Hellingerom, nazvala je mama sva izvan sebe. Bila se zaustavila na Beverly Hillsu da kupi hranu, izašla iz automobila s Droopyjem i Puddleom, njegovim mladim. U jednom trenutku je automobil ne zaustavivši se oborio pse. Droopy je poginuo, a Puddle ranjena. Plakala sam i pitala se gdje je sada Bogie. Trebala sam ga. Napokon se javio, bilo je kasno. Naljoskanim je glasom rekao: »Zdravo Baby, dođi po nas k LaRueu, Mark i ja smo ovdje.« Prekrasno! Plakala sam govoreći što se dogodilo Droopyju, ali on uopće nije shvaćao. Morala sam znati: dan s Markom, znači dan u društvu sa »Johnniejem Walkerom«. Bila sam bijesna na Bogieja, no sabrala sam se i otišla u restoran. Mark se smijao, bio je sretan, sretan što se Bogie nacvrcao i što vidi mene. Ni od koga sućuti. Tu noć moram zaboraviti. Iz restorana smo otišli k nekoj maloj filmskoj zvijezdi, Bogie pijaniji nego što je ikad bio i pijaniji nego što će ikad biti. Uopće nije znao gdje je i svako malo mi se obraćao. Mrzila sam stanje u kojem se nalazio. Još nisam naučila piti niti sam naučila kako saobraćati s pijancima, naime još mi je bilo dvadeset godina. Sve me to naljutilo – bila sam nejednaka u usporedbi s njima i nesigurna, strašno ljubomorna na Bogieja. Nikad mi nije dao povoda, ali djelomice zbog moje nesigurnosti i djelomice zbog činjenice što sam ga smatrala tako divnim, bila sam sigurna da svaka žena koja ga vidi misli isto tako – a mnoge i jesu. Nisam to nikad pokazala, ali sam tako osjećala. Kad je svanulo, ugurala sam ga u automobil i odvezla kući. Slika mrtvog Droopyja još mi je bila pred očima. Htjela sam da Bogie zaspi te da nazovem majku. Pošto je popio još jedno piće i nakon mukotrpnog silaska – što nije bilo nimalo lako – smirio se. Osjetila sam olakšanje.

Majka i ja otišle smo na groblje pasa i mačaka u Valley. U susret nam je izašla žena i upitala nas bismo li otišle u pseću mrtvačnicu da vidimo našeg psa. Govorila je smireno šapćući. U takvim tužnim prilikama uvijek ima nešto smiješno – sad je to bila ona. Išli smo za njom u prostoriju gdje su ležali svakakvi psi u metalnim sanducima, neki čak na mekom satenu. Droopy je ležao sa šapom pod glavom i činilo se da spava. Dodirnula sam ga. Izgledao je tako živ da sam pomislila kako ipak možda nije mrtav, ali dodirnula sam kamen. Brzo sam povukla ruku, naglo smo izašli iz sobe i dogovorili se za pokop. Tako je žalosno završio jedan dio u mom životu.

Bogie se rodio na sam Božić, te sam odlučila da toga dana priredim zabavu. Običavao je kupovati dan prije Božića i doći kući u šest sati. Pretpostavljala sam da bismo mogli otići Hellingeru na večeru. Naša kuća imala je rimsku kupelj široku 1,20 m x 2,40 m i duboku 1,50 m. Skupila sam Bogiejeve prijatelje Benchleyja, Butterwortha, McCaina, Nunnallyja, Hellingera, Delehantyja, Sheekmana, Pata O'Moorea, Raya Masseya – njih dvadesetoricu i nekako su se uspjeli ugurati u kupelj. Izgledali su smiješni i ludi, svi sa čašama u rukama, nabijeni jedan na drugog u plavo obojenoj kupelji – neobična slika. Kad je došao Bogie, nazdravila sam mu. Jelka je sjala, dnevna soba djelovala je svečano i osjećali smo se vrlo bliski jedno drugome. Bila je to naša prva božićna večer otkako smo muž i žena. Bogie je htio sići, ali sam mu rekla da nešto nije u redu s rimskom kupelji i zamolila sam ga da pogleda. Odvela sam ga do vrata, otvorila ih, upalila svjetlo, a sva smiješna lica iz kupelji povikala su: »Iznenađenje!« To ga je izbacilo iz ravnoteže. Pa to je bila njegova prva zabava u životu. Nikako nije mogao doći k sebi. Večer je bila pravi uspjeh. Ja sam, istina, bila pomalo nervozna domaćica, ali je hrana bila odlična (May je sve priredila), bilo je mnogo pića i dobrih prijatelja. Bogie je bio oduševljen poput djeteta, dirnut mojom pažnjom što sam si sve to natovarila na glavu, dirnut što je imao toliko prijatelja koji su mu došli, pogotovo što nikad nije imao priliku da vidi tko mu je prijatelj. Čudno je kad o tome mislim. Preda mnom je bio čovjek od četrdeset i šest godina koji je potpuno uspio u životu, a nikad dosad nije imao prijatelje, ljude koji su ga istinski voljeli. Toliko sam toga morala otkriti o Bogieju – neotkrivene informacije i neočekivani trenuci. Kad bih mislila da sam ga otkrila, pojavilo bi se nešto što bi me učinilo nesigurnom. Zaprepašćujuće koliko je ljudi Bogieju lagalo, kolike sam otkrila, a koliko ih je ostalo neotkriveno.

Sjećam se jednog Božića kad mi je donio dar rekavši: »Nerviram se kad gledam taj silni duhan u tvojoj torbici.« Bio je sramežljiv. Dar je bila prekrasna zlatna doza za cigarete s rubinom na poklopcu na kojem je bilo ugravirano: »Za gospođu Ja koja nikada ne mora zviždati za Bogiejem.« Jednim krajičkom oka promatrao me dok sam otvarala poklopac, a kad smo se pogledali – trube su odjeknule, rakete prasnule; zaista smo se voljeli, prolazili smo kroz sve moguće zanose, sentimentalne, smiješne i dubo-

ke osjećaje. Voljela sam njegove darove. I ja sam Bogieju često darovala – pol za rođendan, pol za Božić – bio je znatiželjan. Nikad mi nije kupovao više od dva dara od kojih je jedan uvijek bio ekstravagantan. Ja sam mu kupovala većinom nešto za brod, katkad neki odjevni predmet ili zlatni lanac za sat. Ništa nije htio ni trebao. Od nakita nosio je samo na jednoj ruci vjenčani prsten, a na drugoj očev. Imao je sat i lanac za ključeve. Ali voljela sam kupovati za njega. Nikad dotad nisam kupovala za muškarca, a nisam imala ni novaca. Carolyn i ja običavale smo provoditi predbožićne dane skupa i kupovale bismo cijeli tjedan. Ove godine kupili smo prvi put nakit za jelku. Ona i Buddy napokon su se vjenčali u rujnu. Božić je izgledao čudan bez snijega, ali smo to zanemarili.

Bogie je mrzio staru godinu, bio je to jedini dan u godini kad je odbijao da pije, jednostavno zato što se na taj dan svatko napije. Umjerenost. Krug naših prijatelja se proširivao. Bogie me odveo u kuću Ira Gershwina i njegove žene Lee (od Leonora) s kojima je Bogie stanovao u New Yorku, vrata do vrata, tako da su odrasli zajedno. Bojala sam se odlaska u tu kuću u kojoj su nalazili gostoprimstvo Oscar Levant, Harold Arlen, Arthur Kober, Harry Kurnitz, Judy Garland, Lena Horne, Groucho Marx, Harry Ruby, Arthur Schwartz – popis je beskonačan Svi su oni bili prijatelji, veseli, živi, muzikalni, kreativni, većinom su se zabavljali. Ta mi je kuća bila najtoplija, najdraža i najbliža nakon dolaska u Hollywood i odigrala je značajnu ulogu u mom životu u Kaliforniji i poslije. George Kaufman i Moss Hart bili bi ovdje kad god bi Harold Arlen pjevao i svirao u gradu, a Ira bi pjevao. Što sam k njima češće zalazila više bih vremena provodila za glasovirom. Znala sam sve tekstove, a moje je raspoloženje bilo dio onoga što je kazivala njihova glazba. Osim toga, ondje sam se napokon upoznala gotovo s mitskom ličnošću Johnom Hustonom. Bio je vjenčani kum moje prijateljice Joyce kad se udavala za Julesa Bucka, tako da sam ga i tada srela, ali to je bilo prije, a ja sam sada gospođa Bogart i ne računam da sam se s njim upoznala. Na stranu njegov izuzetan talent, ali bio je ličnost koja je svakoga hipnotizirala. Visok metar i devedeset, vrlo vitak, čovjek baršunasta glasa i pažljivo odabranog rječnika koji je, kako se činilo, glatko prolazio kroz život, divio se Bogieju i nasuprot njemu bio je vrlo duhovit, gotovo vragolast i društveno potpuno neovisan. To sam otkrila postepeno. Smjesta me je prihvatio

jer sam voljela njegova prijatelja, inače nije bio ljubitelj žena.

Slijedećih nekoliko godina bilo je najsretnije razdoblje u mom životu, stvarno sam živjela u oblacima. Moj život potpuno je uključivao Bogiejev. Iako sam malo radila, uopće nije dolazilo u pitanje tko je na prvom mjestu. Oboje smo se promijenili, zbližili se tako da se nitko nije mogao ispriječiti između nas. Naše »zatočenje« bilo je životno zatočeništvo.

Bogie i ja zajedno smo snimali naš treći film: *Dark Passage* (Tamni prolaz) i otišli u San Francisco. Ondje smo ostali mjesec dana jer je toliko trajalo snimanje na tom mjestu. Bila sam prvi put u tom lijepom gradu. Živjeli smo u hotelu Mark Hopkins i mnoge smo večeri proveli na vrhu Marka promatrajući svjetla mosta Golden Gate i cijelog grada. Zaista smo živjeli mirnim, povučenim životom kao nikada do tada. Pri kraju snimanja, kad smo se vratili u studio, postala sam svjesna da s Bogiejevim živcima nešto nije u redu. Kad bi zazvonio telefon, ne bi se želio javiti, bio je napet, ni s kim nije htio razgovarati osim s najbližima. Na licu je opazio bijelu mrlju gdje mu nije rasla brada. Nakon jedne pojavilo ih se nekoliko. Jednog se jutra probudio i našao na jastuku čuperak kose. To ga je uzbudilo. Jedno je biti ćelav posred glave, glumac uvijek može nositi tupe, ali biti bez kose na rubovima znači nositi periku. Što mu je kosa više padala to se sve više uzrujavao, a što se više nervirao to mu je više opadala. U posljednjim scenama *Tamnog prolaza* nosio je periku. Paničario je, život mu je bio poremećen. Posjetio je liječnika, premda nikad dotad nije bio kod liječnika. Dijagnoza je bila: alopecia areata, to jest kosa opada zbog nedostatka vitamina. Postao je iscrpljen, godinama se uništavao po barovima, neuredno jeo. Kosa će mu narasti, ali dva puta tjedno mora uzimati vitamin B-12, mora dobro jesti, jednom riječju mora voditi smiren i staložen život. Odlaknulo nam je oboma.

Njegov slijedeći film bit će *Blago Sierra Madre.* U njemu će nositi periku a s njim će glumiti John Huston.

Od Georgea Hawkinsa i Louisa Bromfielda dobili smo za vjenčani dar malog boksera. Nazvali smo ga Harvey – prema meni i onom zecu. Bio je fantastičan, gotovo da je razumio ljude i volio ih je. Prvu noć stavili smo ga u kupaonicu i pod prekrili novinama. Cijelu je noć cvilio, pa nisam mogla izdržati i pustila sam ga u našu spavaću

sobu. Nije više ispustio glasa niti je napravio ikakav nered. Čuvao je i nas i kuću. Ako bismo se Bogie i ja svađali, on bi se umiljavao čas meni čas njemu, kao da nas moli da prestanemo. Kad bi vidio spakirane kovčege, legao bi na ulaz spavaće sobe, okrenuo nam leđa kao da s nama ne želi imati nikakva posla ako odemo i ostavimo ga. Pokušali smo ga povesti s nama na brod, ali mu se nije svidjelo. Ja bih ga zvala da se popne na palubu, pljeskala bih rukama vičući: »Ovamo Harvey!« Išao bi za mnom i pao u vodu. Bilo mu je to prvi i posljednji put, očito mu se na brodu nije sviđalo.

Kupili smo novu kuću. Očekivala sam dijete, a holivudski brežuljci nisu bili mjesto za podizanje djece niti je u kući bilo dosta mjesta. Voljela sam na večeri da imam mjesta za šest ljudi, a toliko ih u našu blagovaonicu nije moglo stati. Osim toga htjela sam da oko kuće imamo zemlju kako bih mogla saditi cvijeće. Naučila sam to od našeg vrtlara Aurelija koji je volio cvijeće, sadio ga i brinuo se o njemu. Bogie se napokon složio i tako sam pošla u razgledavanje. Našla sam predivnu kuću na putu za kanjon Benedict, na tada nerazvijenom području, netaknuta priroda. Vlasnica je bila Hedy Lamarr koja je rekla da će nam je pokloniti ako Bogie snimi s njom film. Bogie je radije platio. Kuća je bila nešto posebno, sva je bila na jednom katu, imala osam soba, uključujući pravu dječju sobu, bazen, i dio u kome su bile patke, pilići i purani, Malabar u malom. Oboma nam se dopalo, kupili smo je i preselili se. Carolyn i Buddy su se doselili u kanjon Coldwater, tako da smo bili blizu.

Te iste godine Bogie je postao ponosni vlasnik »Santane«, jole za natjecanje koja je navodno bila greška dizajnera jer je imala savršen trup. Sparkman i Stevens su je projektirali, a izgradio ju je Wilmington. Naziv je potjecao od jakog, vrućeg vjetra koji puše na Pacifiku. Bogie je od početka želio jedrilicu, ali to si tada nije mogao priuštiti. Dick Powell, drugi ljubitelj mora koji je bio kupio »Santanu« od Williama Stewarta, a ovaj ju je dao sagraditi, imao je teškoće sa sinusima te mu je trebala suha klima pa je prodao brod. Na »Santani« su mogla jedriti dva čovjeka. Otišli smo jedne nedjelje na jedrenje s Dickom Powellom i June Allyson koji su u to vrijeme bili vjenčani. More je Dicku značilo isto što i Bogieju. Postao bi ošamućen, pjevao bi, smijao se. Nije se htio rastati s brodom. Ali i Bogie je bio zaljubljen u brod. Da sam ikada bila ljubo-

morna na ženu, bila bi to »Santana«, njene mekane, glatke linije, način na koji se kretala u vodi. Bogie ju je odmah upoznao, sudjelovao na svakoj utrci (pobijedila je u utrci na Bermudima dok joj je vlasnik bio Bill Stewart). Kad je kupio taj brod, Bogie je bio zarobljenik, sretan, brod je imao sve o čemu je samo mogao sanjati. Otišli smo njime za prvi vikend na Catalinu, nas dvoje sami. Ja sam bila na kormilu, a Bogie je dizao jedra. S tim brodom počelo se proširivati moje znanje. Na »Santani« mi je bilo manje zlo, jedrenjaci su stabilniji od jahta. S ugašenim pomoćnim motorom jedrenje do Cataline po mirnom moru bilo je lijepo i ugodno. Samo kad bi vjetar oslabio, brod bi udarao o vodu, dizao se i spuštao kao i moj želudac. Plovidba je bila prava razonoda. Popela bih se na krmu i promatrala dupine kako se igraju i skaču iz vode kao i leteće ribe. Mislila sam da samo u Kaliforniji riba može letjeti. Slijedeće godine, u našoj drugoj godini braka, ponovno sam za Božić priredila zabavu, ali ovaj put nije bilo iznenađenja. U našoj novoj kući skupilo se mnogo starih i novih prijatelja kao Hellinger, Huston, Nunnally, Johnsonovi, Gershwinovi, Mareeovi, Jaffeovi, pisac Tony Veiller sa ženom Grace i naši prijatelji s prve takve zabave. Uspjeh je bio potpun. Bogie mi je poklonio veliku kutiju i htio je da je otvorim pred svima. Nisam mogla pomisliti što ću ugledati. Zanijemjela sam: kaput od nerca. Naručio ga je kod Bergdorfa Goodmana, a na podstavi su bili izvezeni moji inicijali i mali nerčevi. Kaput je bio prelijep. Obukla sam ga. Mark me upitao: »Jesi li ikad hodala bosa po kaputu od nerca?« Gospode, nisam, pa nikad mu nisam ni bila bliže. Bacila sam ga na pod, izula se i zakoračila na njega. Harvey je učinio isto. Bogie je pozelenio, zgrabio kaput s poda pitajući me gnjevno zar mi tako malo znači njegov dar, nakon svih njegovih planova da me iznenadi, razveseli. Mark je objašnjavao da je svemu on kriv, da se šalio. Ispričavala sam se rekavši da mi se kaput veoma sviđa, zagrlila sam Bogieja, ali ništa nije koristilo. Povrijedila sam ga, otišla sam predaleko.

U tim svojim mladim danima otkrila sam piće aquavit. Okus mi se svidio i kad sam ga pila s ledom, bilo mi je dobro. Bogie je govorio da je piće prejako, pogotovo ako se pije prije jela. Ali ja sam ga pila i prije večere i poslije. Nakon nekog vremena ustanovila sam da mi ne čini dobro pa sam prestala piti. Za Božić smo uvijek imali punč s burbonom, jer sam burbon nisam mogla podnijeti,

a Bogie ga je opet volio jer mu je pomagao kad bi popio previše.

Život nam je bio potpuno ispunjen i bilo nam je lijepo. Nekoliko puta me je Warner suspendirao jer je htio da glumim u nekim filmovima u čijim scenarijima nisam vidjela sebe. Nekoliko sam puta pokušala s njim razgovarati i objasniti mu da želim raditi, želim glumiti, ali u ulogama koje mi odgovaraju. Kad bi trebao primiti glumce, odmah bi se razbolio. Jednom (u to je vrijeme ima teškoće s Errolom Flynnom) Jack je bio na privatnom ručku s producentima među kojima je sjedio i Robert Buckner, vrlo zgodan čovjek. Jack je rekao: »Prokleti glumci, žele samo novac, što više novaca. Svakoga mogu napraviti zvijezdom. Samo mi dajte film, može biti i bez sadržaja. Pogledajte njega«, pokazao je na Bucknera, »i od njega bih mogao stvoriti zvijezdu, vrlo lako, ali bi odmah tražio povišicu. Prokleti glumci.« I ljutio se na jadnog Bucknera. Pričalo se da je Jack običavao prkosno odvraćati osobama. Tako je jednom čuo Bette Davis kako viče pa je uzviknuo: »To je to, Bette, samo joj sipajte novce.« A kad je promatrao Bogieja, postao bi pokvaren: »Idite, pribavite ih – dajte mu ih!« (novce). Kad sam ga pokušala urazumiti odveo bi me do prozora, pokazao sve ono što je posjedovao i rekao: »Zar bih sve to imao da ne znam što radim?« Onda bi počeli stizati brzojavi. Prvi bi poslao Jack očekujući od mene da pošteno radim i tako s njima surađujem, drugi bi poslao Roy Obringer, Warnerov odvjetnik, citirajući sve moguće paragrafe prema kojima sam dužna raditi, bez obzira na to kakav bio film. Nakon toga slijedila je napomena da mi se po članu tom i tom, ako odbijem raditi, obustavlja plaća, dakle suspendirana sam. Kad bi se film počeo snimati i kad bi bili odabrani glumci, mogla sam poslati brzojav i reći da sam spremna, da želim raditi, morali bi me ponovno staviti na platnu listu. To je bila igra koja se nije mogla izbjeći. Kad bi Warner odlučio da glumac glumi ono što je on odabrao, bilo to dobro ili loše, tako je moralo biti. Glumac se morao držati ugovora. Ako bi odbio, Warner mu ne bi plaćao, bez obzira na to odgovarala glumcu uloga ili ne. Kad god bih dobila kakav grozan scenarij, sjetila bih se Cagneyevih riječi koje mi je izrekao kad sam počela snimati.

Kad ne bismo bili u New Yorku za vrijeme natjecanja za svjetsko prvenstvo u bejzbolu, slušali bismo prijenos na brodu ili bi nam pričali prijatelji. Voljela sam promatrati

igru, to me zabavljalo. Quent Reynolds i Ginny počeli su igrati značajnu ulogu u našem životu. Quent je uvijek bio spreman za igru (igrao je u momčadi Toots Shore – Joe DiMaggio). Žene nisu mnogo posjećivale utakmice, ali ja sam uvijek išla, to me nekako čvrsto vezalo za New York, kao da sam time dokazivala da sam Njujorčanka. Planirali bismo godišnje dva putovanja u New York, ali je naše vrijeme uvijek bilo isplanirano dokraja – odlasci u kazalište, većinom navečer, sastanci za ručak i večeru, sastanci uz piće prije i poslije večere, jedini način da se sa svima vidimo, a to je silno iscrpljivalo.

Kako sam sve više spoznavala što znači biti udata, kako je lijepo dočekivati prijatelje u kući, prirediti večere i ići na njih, uređivati vrt, tako sam više upoznavala čovjeka za koga sam se udala. Mrzio je dane koji su u kalendaru imali neko značenje, koji su se slavili – Majčin dan, Valentinov dan, rođendane, pa čak i Božić. Ljutio se na cvjećara i slastičara kad bi ga podsjetili da treba kupiti dar jer se to od njega očekuje. Njega je mnogo više zadovoljavalo da kupuje poklone onda kad se to od njega nije očekivalo i kad za to nije imao razloga. Kad bi ostao dugo na ručku kod Romanoffa i previše popio te došao kući kasno, znao bi mi kupiti kakav zlatni ukras ili kakvu skupu »igračku«, nešto nevažno. Govorio bi da nema isprike za zakašnjenje – pod tim se nije podrazumijevalo piti vani – rekao je da treba izgubiti samo dvije minute na telefonski poziv. On bi izgubio dvije minute.

Podučavao me da upoznam Hollywood, novinare i istinu. Ako nekome u Hollywoodu ili novinarima kažeš istinu, oni će je odbaciti jer neće znati što da s njom rade. Vraški je imao pravo. Isto mi je tako govorio da čovjek u našem poslu cijeli život sreće atraktivne ljude. Prilike da ih svakodnevno viđa, s njima glumi, odlazi na zajednička snimanja mogu dovesti od međusobnog zavođenja, ljubavne veze. Uvijek treba odvagnuti što je što – brza ljubavna romanca prema vlastitom životu koji čovjek vodi, treba razmisliti da li je vrijedno riskirati. Gotovo nikad nije. Znao bi me koriti: »Dugo pošto mene ne bude, sjetit ćeš se ovoga i uvidjeti da imam pravo.« I dugo pošto sam ostala sama, svega sam se sjećala i uvijek je imao pravo. U to vrijeme to me dovodilo do bjesnila, ali je on to iskusio i prema tome je *znao*. Nevjerojatno je, kad mislim o prošlosti – a ja sada imam toliko godina koliko je on imao tada – razabrati koliko je bio mudriji i pametniji nego što sam

ja danas. Mnoge moje današnje spoznaje o ljudima rezultat su Bogiejeva »učenja« i njegova iskustva. Sjeme, davno posijano, ipak je niklo. Govorio bi mi: »Nikada nemoj pokvariti svoj karakter. Ako čovjek ima ljubavnu aferu, veza među mužem i ženom puca, iako tvoj muž to ne zna, veza ne smije biti javna, jer ono što ti je nekad bilo vrlo značajno može biti pokvareno. A sve što se dogodi urezala si u sebe.« Pripremao me za iskušenja s obzirom na moju mladost i nedostatak iskustva jer nisam bila izložena takvim situacijama, a u isto je vrijeme, pretpostavljam, u podsvijesti strahovao. Bio je ranjiv, ali mi je dao uporište koje mi je ostalo cijeli naš zajednički život, pa čak i poslije.

Prve godine nakon rata Bogie je odlučio da sa »Santanom« sudjeluje u utrci u Honolulu. Sastavio je posadu – sve mladići koji su s njim već prije jedrili. Plan je bio da s ostalim suprugama doletim u Honolulu, da dočekamo brod kad obiđu Dijamantnu glavu. Bogie je samo time bio zaokupljen, a ja nisam mogla dočekati trenutak da odem u Honolulu. Ali najprije smo trebali ići u Meksiko zbog filma *Blago Sierra Madre.* Trebalo se snimati u nepristupačnim predjelima, po staroj Hustonovoj tradiciji. *Blago* je bio izvrstan roman B. Travena, a John je napisao vrlo dobru knjigu snimanja i imao je dobru glumačku postavu. Osim Bogieja tu je bio i Johnov otac Walter Huston, nevjerojatno privlačan, duhovit i lijep glumac, a uz njih Tim Holt i Alfonso Bedoya, veliki meksički glumac. Sve je izgledalo dobro. Bogie je trebao nositi periku, iako mu je kosa rasla, ali sporo. John mu je obećao da će s njim završiti snimanje do zadnjeg tjedna mjeseca lipnja kako bi stigao na utrku u Honoluluu. To uopće nije dolazilo u pitanje. Bogie je unajmio kuhare, složio posadu, naručio od Kennyja Wattsa neka vrlo skupa jedra i radovao se utrci kao dijete koje prvi put vidi Djeda Mraza.

Baza nam je bila u prekrasnom predjelu mineralnog vrela San José de Purua, nekoliko sati udaljenog od grada Mexica. Meksikanci s kojima smo radili bili su vrlo prijateljski raspoloženi prema nama. Kad bi se uvečer vraćali kući, pjevali bi. Naučili smo piti tequilu, a navečr smo se kuglali s Walterom, Johnom, njegovom ženom Evelyn Keyes, Timom i još s nekim iz ekipe. Samo je hrana bila grozna. Tako su nam poslužili cijelu ribu izbuljenih očiju koja je izgledala sirova, ili purana tvrdog kao da je od gume.

Napokon sam odlučila, nakon razgovora s Johnom, pripremiti neko jelo iz konzerve: juhu, mahune, šunku kako bismo pojeli nešto jestivo i pouzdano. Moja prva večer u kuhinji dok sam pripremala šunku, bila je komična. Zamolila sam dva Meksikanca koji su mi pomagali da očiste kožu sa šunke, a oni su skinuli svu masnoću dok sam ja pripremala mahune. Čačkalicama sam stavila mast na šunku i ispala je dobro, pa sam postigla pravi uspjeh s večerom. Bilo je zabavno, osim kad je John bio neugodan prema ženama, osobito prema Evelyn. Kad bi jadna Evelyn nešto rekla, John bi dodao: »Što? Što je to bilo, Evelyn? Čekajte, hoću da svi čuju što govori Evelyn«, i Evelyn je bila na tapetu. Obična napomena, naivno izrečena, bezazleno iskazana, toliko je uveličavana da bi Evelyn ispala budala. To je bilo ponižavajuće. Znao bi reći: »Evo, Betty se gnjavi s našom večerom u kuhinji, a ti se samo jadaš.« Zaista joj nisam zavidjela na udaji za Johna. Bio je sjajan, očaravajući, duhovit, ali kao prijatelj. I prema meni je bio bolji s obzirom na to što sam bila prijateljeva žena. Voljela sam Bogieja, bila sam dobra žena te tako u Johnovim očima nisam mogla pogriješiti. Evelyn se poslije snašla. Mora da je s vremenom postala mnogo jača i mudrija.

Kako se snimanje nastavljalo, ekipa je sve više pjevala, a sve manje radila, te je Bogie postajao sve zabrinutiji hoće li se sve na vrijeme završiti, jer se utrka sve više približavala. Podsjećao je Johna na obećanje: »Johne, tu sam utrku planirao mjesecima, snimaj brže.« John je pokušavao, ali njemu je najvažniji bio film, a osim toga volio je Meksiko i nije mu se žurilo otići. Jedan od razloga što su njih dvojica tako dobro surađivali bio je i taj što je John trebao Bogieja da mu pomogne izdržati do kraja, sačuvati mu pažnju. Naime, kako bi se približavao kraj snimanja, tako bi John gubio zanimanje za film. Bogie bi uvijek govorio: ako se glumac popne visoko, John će ga uzdići još više i pronaći će u njemu one sposobnosti kojih sam nije svjestan.

Moju veliku pozornost privukao je odnos između Waltera i Johna. Očito je da dobar dio godine njih dvojica nisu mogli naći ništa zajedničko što bi ih povezivalo. John je bio vrlo dobar boksač, pa pisac i vodio je prilično nesređen život. Walter je opet vjerovao da nema snage raditi nešto dugo i ustrajno. Ali za snimanja *Blaga Sierra Madre* Walter se veoma ponosio sinom, a John je opet u ocu gle-

dao idola. Štoviše, u tom je filmu on dao ocu životnu ulogu. Bili su poput djece, nasmijavali jedan drugoga, radovali se istim stvarima i razumjeli se. Bili su u mnogo čemu slični. Još sam upoznavala Johna i za mene je bilo otkriće kad sam ustanovila da je John sposoban jako osjećati s drugim ljudskim bićima. Bilo je teško ne zavoljeti Waltera.

Bogie i on izvrsno su surađivali. Bogie je uvijek bio sretniji kad je radio s prvorazrednim glumcem. Smatrao je da je glumačko zvanje plemenito i ponosio se time što je glumac. Peter Lorre je glumu običavao zvati »pravljenjem grimasa«, a i Bogie je vjerovao da mnogi filmski glumci, mlade zvjezdice i zvijezde tako glume. One koji nisu bili takvi, kao npr. Spencer Tracy, obožavao je.

Nakon Meksika nastavili smo snimanje u Bakersfieldu, u Kaliforniji, po užasnoj vrućini i žezi. Ostali smo ondje dva tjedna. Nalikovalo je to na ubojstvo – biti ondje u lipnju i srpnju. Tu je John rekao Bogieju: »Teško je sa mnom zato što se uvijek dosađujem i vječno ću se dosađivati.« Govorili su o životu. John je zavidio Bogieju. Uvijek sam mislila kako je žalosno kad se netko tako otkrije da gotovo grafički prikazuje svoj unutrašnji sukob i iznosi ga pred drugima.

23.

U jesen 1947. godine počela je u Washingtonu istraga koju je vodio kongresmen J. Parnell Thomas, šef senatskog odbora za istraživanje protuameričke djelatnosti. Njegova je meta bio Hollywood, ali mu je svrha bila da privuče novinare. Kongresmen Richard Nixon bio je član odbora. Postepeno smo svega toga postali svjesni. Članovi odbora održavali su sastanke u Kaliforniji na koje su pozivali poznate ljude s različitih područja i različitih političkih uvjerenja, među kojima su se nalazili Robert Taylor, Gary Cooper, Elia Kazan. Odbor je dobivao mjesto na naslovnim stranicama novina u cijeloj zemlji i u svijetu. Članovi odbora predstavljali su se kao jedini pravi Amerikanci, mi smo drugi infiltrirali u filmove neameričke ideje, uvjerenja i poruke stranih vlada. Tako je nastala crna lista Hollywooda. Neki najsposobniji pisci, režiseri i glumci nalazili su se na njoj i bilo im je onemogućeno raditi, bili su optuženi ni krivi ni dužni. Studiji su bili uplašeni. Odjednom je postalo riskantno, čak i vrlo opasno biti demokrat. Strah se širio, obuzdavale su se emocije. Neki pisci kao Albert Maltz, Dalton Trumbo, Alvah Bessie pod prijetnjom kazne dobili su pozive da svjedoče. Odbili su suradnju. Uz producenta Adriana Scotta, režisera Eddieja Dmytryka i druge bili su prozvani »neprijateljska desetorica.«

Neki od nas demokrata počeli su o tome razgovarati. Jedne večeri organizirali smo velik sastanak u Gershwinovoj kući gdje su se našle na okupu najveće filmske zvijezde, pa pisci i režiseri: Judy Garland, Eddie Robinson, Burt Lancaster, Willie Wyler, Billy Wilder, John Huston, Philip Dunne, Harry Kurnitz, Danny Kaye, Gene Kelly, Bogie i ja, i mnogi, mnogi drugi. Tu se rodio Komitet za prvi

amandman. Pošto su se različiti ljudi javljali za riječ, bilo je dogovoreno da se sastavi formalna peticija i pošalje u Washington. Parnell Thomas je, međutim, nastavljao s publicitetom, sve je više ljudi stradavalo (pa i sama filmska industrija), a Zakon o pravima čovjeka nije se spominjao. Evo sadržaja peticije:

> *Mi, dolje potpisani, kao američki građani koji vjeruju u ustavnu demokratsku vladavinu osjećamo gnušanje i bijes prema neprestanim napadima odbora za istraživanje protuameričke djelatnosti koji prlja i blati filmsku industriju. Naše je čvrsto stanovište da su ta preslušavanja moralno pogrešna jer:*
> – *svako ispitivanje političkog uvjerenja neke osobe suprotno je osnovnim načelima demokracije;*
> – *svako nastojanje da se obuzdava sloboda istraživanja i uspostavlja standard amerikanizma ne po pisanom zakonu, nego po svom uvjerenju, samovoljno je i nelojalno duhu i slovu ustava.*

Slijedilo je pet stotina potpisa. Štampa je postala svjesna naše prisutnosti, našeg razumnog, zdravog protesta protiv aktivnosti i metoda odbora. U Hollywoodu je osnovano i Udruženje republikanaca i demokrata za očuvanje građanskih sloboda. U New Yorku je druga grupa, poput naše, protestirala poslavši svoje zahtjeve s golemim brojem potpisa; među njenim značajnijim članovima bila je i Helen Hayes. Bilo je to razdoblje zastrašivanja i straha. Svi su bili sumnjivi, napokon svi smo mi odreda proglašavani lijevima.

Jedne večeri pozvani smo u kuću Willieja Wylera da preko telefona koji je negdje bio postavljen čujemo što se događa u Washingtonu. Bio je to znak za uzbunu. Sjećam se Adriana Scotta kako je opisivao udaranje čekićem predsjedatelja gospodina Thomasa i kako su se slagale karte protiv svakoga. Grupa u Washingtonu je htjela da jedna naša skupina dođe onamo i da ih moralno podrži. Postala sam vrlo osjećajna, uzbuđena. To je bilo prvi put da sam se mogla iskazati kao odrasla osoba za opće dobro, te je i moja reakcija bila takva. Svi smo pomno slušali telefonske vijesti. Nije bilo govora o komunizmu, s našeg gledišta, komunizam s tim nije imao nikakve veze. Imao je veze s hitlerovskom taktikom kojom se koristio odbor. Bila sam na nogama, spremna, gorljiva. Rekla sam Bogieju: »Moramo ići.« Snažno je osjećao ono što se događalo,

ali u početku sam ja bila zagrijana. Moje su se reakcije zasnivale na osjećajima. Kako se taj pokvarenjak Thomas usuđuje tako postupati s ljudima? Što se to događa u našoj zemlji? Moramo ga zaustaviti. U kakvom mi to svijetu živimo? Što će se dogoditi s filmom? U to vrijeme nismo mogli ni sanjati što će nam donijeti budućnost, mnogo smo toga spoznali tek poslije, posljedice su bile dugotrajne.

Odlučeno je da jedna grupa odleti u Washington i to: John Huston, Phil Dunne, Ira Gershwin, Danny Kaye, Gene Kelly, Paul Henreid, John Garfield, June Havoc, Evelyn Keyes, Marsha Hunt, Jane Wyatt, Sterling Hayden, Robert Ardrey, Jules Buck, Joseph Sistrom, Richard Conte, David Hopkins (novinar, sin Harryja Hopkinsa), Larry Adler, Bogie i ja. Huston i Dunne određeni su da govore. Howard Hughes ponudio nam je avion.

Večer uoči odlaska sastali smo se u restoranu Davea Chasena; Willie Wyler nam je rekao da ne smijemo izgledati kao rulja jer predstavljamo mnogo zaposlenih u filmskoj industriji, da moramo ostaviti dobar dojam, žene moraju obući suknje, a ne hlače, muškarci moraju staviti kravate. Bilo je vrlo uzbudljivo osjećati se pripadnikom grupe koja ima iste ciljeve, koja radi isto zbog istog razloga, pošteno, čisto u mislima i namjerama. To je poput groznice. Osjećate se tako jaki, sigurni ste u ono što zastupate i surađujete jedan s drugim, jedan za sve. Bogie je iznio razloge putovanja:

> *Ovo nema nikakve veze s komunizmom. Mene se ne tiče tko je komunist, a tko nije. Mi imamo dobro organiziranu i izvrsnu agenciju u Washingtonu koja se bavi time, poznatu pod nazivom FBI. U Washington letim zato što sam se našao povrijeđen i izazvan kao građanin ove zemlje koji osjeća da mu se oduzimaju građanske slobode i da je zloupotrijebljen Zakon o pravima čovjeka i koji osjeća da nitko u ovoj zemlji nema prava da se nabacuje Ustavom Sjedinjenih Američkih Država, pa čak ni odbor za istraživanje protuameričke djelatnosti.*

Postojala je peticija koja je objašnjavala razloge tužbi i tražila zadovoljštinu, naslovljena na Josepha Martina, a mi smo trebali marširati do Capitola i predati mu je.

Avion se zaustavljao na putu u Washington i neki su od nas govorili prisutnoj masi. Bili smo ozbiljna grupa, o

svemu dobro obaviještena, pametna i svima nam je bilo stalo do onoga što tražimo. John, Bogie, Danny Kaye, Gene Kelly i ja govorili smo najviše. Kad sam završila govor bila sam sigurna da se mogu predstaviti vlasti, i još više od toga: da bih mogla biti birana na izborima.

Mnoštvo na aerodromu bilo je glasno i brojno, čuli su se uzvici, bilo je nevjerojatno uzbudljivo. Nisam mogla dočekati da stignemo u Washington. Neće li biti nepojmljivo ako zaista uzmognemo djelovati na promjenu, ako uspijemo zaustaviti odbor u njegovu prljavu poslu? Nevinost je bezazlena i lakovjerna. Očekivalo me veliko iznenađenje.

Kad smo stigli na aerodrom novinari su nas pozdravili, i zamolili da se slikamo ispred aviona. Poslije smo vidjeli da je avion nosio naziv »Crvena zvijezda.« Slučajno ili namjerno? Smjestili smo se u hotel Statler. John Huston je rekao novinarima kako nismo došli da ikoga napadamo ni da branimo neprijateljske svjedoke. Samo se želimo boriti sa samovoljnom cenzurom koja tako naglo raste u Hollywoodu. Tri smo dana bili na preslušavanjima, u audijencijama, držali konferencije za štampu, odnijeli našu peticiju na Capitol, sreli se s nekim senatorima i predstavnicima vlasti i očekivali da vidimo predsjednika Trumana, sve u našoj borbi za slobodu.

Uveli su nas da nas preslušaju i posljednji red bio je rezerviran za nas. Neprestano su nas slijedili fotografi i reporteri. Na središnjoj povišenoj platformi nalazio se J. Parnell Thomas s čekićem u ruci. Kako su svjedoci prozivani, oni bi odbijali odgovoriti na optužbe da su komunisti. Naš prijatelj Quentin Reynolds, novinski izvjestitelj sa saslušanja, napisao je: »Nema sumnje, bujica kritike kojom je štampa obasula prilično ćelavu glavu gospodina Thomasa učinila je svoje. Mnogo je puta gospodin Thomas rekao svjedocima da to nije sudsko ispitivanje, da je odbor više-manje tijelo koje želi doći do nekih činjenica, da ih želi ustvrditi.« Nakon svega je Robert E. Stripling, odbornik i glavni istražitelj, prevršio mjeru rekavši Alvahu Bessieju: »Optuženi ste da ste komunist. Sada imate priliku da odgovorite na optužbu.« Sa svjedocima se na ispitivanjima postupalo kao s optuženima. Ni riječi o onome što je gospodin Thomas govorio da je svrha odbora. Kad su svjedoke Bessie, Daltona, Trumba, Alberta Maltza i druge upitali jesu li članovi komunističke partije i oni su odbili odgovoriti, bili su ispitivani o pravima koja su definirana Zakonom o pravima čovjeka. Ne bi bili odgovorili ni da su ih

pitali jesu li članovi Filmskog udruženja. Politička pripadnost ne tiče se odbora, ali Striplingov zahtjev da se odgovori sa »da« ili »ne«, nije dopuštalo svjedocima da iznose vlastita uvjerenja, a Thomas je udarao čekićem. Nisam mogla vjerovati svojim ušima što se događa. Taj zgrčeni čovjek što sjedi gore sa svojom titulom koja mu daje nekakvu snagu kadar je ove ljude strpati u zatvor! Čovjek je bio razočaran gledajući sve to, frustriran. Bila sam ispunjena bijesom i ljutnjom, kap je nedostajala da se čaša prelije. Našoj konferenciji za štampu prisustvovali su svi novinari značajnih novina u našoj zemlji. Huston je držao već četvrtu sjednicu u jednom kutu, a Danny Kaye govorio je u drugom: »To je kao kad izađete na pozornicu i daju vam malinu prije nego što otvorite usta.« Gene Kelly, Bogie i ja držali smo govore, itd. Sjećam se May Craig, pokvarene i strašne novinarke iz Mainea, kako je govorila: »Zar niste znali što će biti u Washingtonu? Zar vam nitko nije rekao? Kako ste naivni!« Zaista smo i bili. Neka pitanja stavila su nas u obranaški stav, morali smo priznati da nismo znali jesu li neki od svjedoka komunisti, ili nisu, a to je odjednom postalo značajno. Ali mi nismo branili komunizam (koji nije ni bio izvan zakona), branili smo nešto drugo. Bila sam tako razjarena da sam napisala članak za vašingtonski list *Daily News* koji se pojavio na naslovnoj strani.

Ekskluzivno od Lauren Bacall: ZAŠTO SAM DOŠLA U WASHINGTON?

Vjerojatno me se neki Amerikanci sjećaju kao žene koja je izgovorila nekoliko rečenica u nekom filmu. Ako me se sjećate i ako me poznajete, onda to zaboravite na nekoliko minuta.

Sada vam govorim kao osoba koja ima ista prava kao i svaki od vas, prava koja su dana svakom američkom građaninu. Možda je u svim uzbuđenjima i zbrci svrha našeg dolaska u Washington ostala nejasna. Zbog toga bih željela iskoristiti priliku da govorim kao osoba koja radi, koja za to dobiva plaću i želi vidjeti da je taj posao što ga radi zaštićen.

Čitala sam s velikim zanimanjem i strahom izvještaje o ispitivanjima senatskog odbora za istraživanje protuameričke djelatnosti. Uvijek sam vjerovala u prvi amandman našeg Ustava koji nam kao Amerikancima daje pravo na slobodu govora i slobodu političkog opredjeljenja.

Prema onom što sam pročitala izgleda da su te slobode ugrožene, a moj je osjećaj uvijek ovakav: ako ste napadnuti ili se vaš rad omalovažava, vratite udarac, borite se. Morate nešto poduzeti.

Tako smo ja i drugi članovi zaposleni u filmskoj industriji odlučili doći u Washington da vidimo možemo li što učiniti.

Moram vam reći da sam prisustvovala ispitivanjima (dva puta) koja su me zastrašila. Kad sam izišla iz senatske zgrade, nisam se mogla razuvjeriti da bi svaki čovjek koji se imalo osjeća Amerikancem, kojem je imalo stalo do američkih ideala morao biti svjedokom tih istraživanja.

Možda mislite da je meni vrlo lako doći u Washington, poduzeti toliki put, da ja to sebi mogu priuštiti. Zanemarite to. Vjerujte mi kad vam kažem da se ono što se događa ovdje može desiti i vama.

Ne želim vas previše zbunjivati, ali mislim da biste morali biti svjesni opasnosti koja vam prijeti od takvih ispitivanja i procedura što proizlazi iz toga.

Kad vam počnu govoriti kakve filmove možete snimati, kakvog sadržaja moraju biti, onda je to vrijeme da zaurlate i krenete u borbu.

Počinje s nama, ali (žao mi je reći) ne mislim da će s nama i završiti.

Ako odbor uspije u optužbama ljudi, a da im ne da priliku da se brane, tada će se raskriliti nad cijelom Amerikom, nad svim industrijama.

Prije nego što nastavim, želim da vam bude jasno: ne branim i ne napadam ni jednog svjedoka koji su se pojavili ili će se pojaviti. I ne ispitujem pravo odbora da postavlja bilo koje pitanje ako ga smatra prikladnim. Ispitujem samo pravo postavljanja pitanja iza kojeg slijedi jednosložan odgovor.

Kao što svakako znate, reputacija čovjeka je vrijedna i sveta stvar u njegovu životu. Kad je netko toliko napadnut da o njemu i njegovu poslu može čitati cijeli svijet, onemogućen mu je dalji život i postojanje.

Znate da mi ne ostajemo dugo u filmskoj industriji, možda najviše deset godina, i onda se pojavljuju novi. Zbog toga nam je vrijeme vrlo dragocjeno. Kad ga dobijemo, mi ga i čuvamo. Ako se nastavi s tim ispitivanjima, naše su obitelji i naši domovi u opasnosti.

Dakle, ni s čim se ne smije postupati olako. Mislim da je to jedini način na koji vam mogu objasniti ozbiljnost onoga što se događa u filmskoj industriji, u filmovima koje vi gledate dva ili tri puta na tjedan.

Nemate pojma kakav se strah nadvio nad Hollywoodom.

Producent je u strahu snimati, redatelj režirati, a pisac napisati tekst jer nije siguran što će se u tekstu pronaći. Uvijek nešto može biti kontroverzno nečijem poimanju i onda uzeto kao osnova optužbe, a pisac prozvan i optužen.

Westbrook Pegler odsjeo je u istom hotelu. Pisao je članke o holivudskim zvijezdama koje su, eto, došle u Washington a ne znaju što se zapravo zbiva, pa kako je Bogie dao nekom konobaru napojnicu od pedeset centa (što je užasnulo Marka Hellingera koji se na račun toga stalno šalio, čak je ispisao ček na toliki iznos da isplati Bogieja za njegove izvanredne obrazovne troškove). Većina toga što je rekao bilo je iskrivljeno, iako to nitko nije shvaćao previše ozbiljno osim njegovih štovatelja, čak ni prijedloge kako bi bilo bolje da se vratimo filmu nego da se bavimo politikom u Washingtonu. Tek smo nakon mnogo vremena shvatili da su nas prilično iskorištavali određeni krugovi gurajući nas u žarište zbivanja.

Napustili smo Washington radeći s istim poletom kao i prije, ali ne s toliko uspjeha. Nikad nismo uspjeli vidjeti Trumana, što je bilo mudro s njegove strane jer se tako nije uključio u našu grupu. Putovanje je bilo veselo uz određene posljedice. Bogieju je bilo predloženo da dade izjavu kojom tvrdi da nije komunist, da nije simpatizer komunista te da denuncira neke svjedoke. Odbio je. Nisu prošle ni dvije godine – koja ironija – a svijet je hvalio Sovjetski Savez, i američke su žene plele veste za poslijeratnu obnovu u Sovjetskom Savezu. Još me zbunjuje brzina kojom se događaju ideološka skretanja.

Na našem slijedećem putovanju na Istok Bogie je sreo nekog člana na visokom položaju u organizaciji Hearsta i objasnio mu razloge našeg protesta. Komitet je imao mnogo uspjeha, i Bogie je bio bijesan što se dao uvjeriti kako je potrebno dati bilo kakva objašnjenja. Nije položio prisegu, nije se zakleo ni na što, samo je objasnio svoje stajalište i to ga je silno razljutilo. Ne znam je li putovanje u Washington imalo ikakav rezultat. Pomoglo je nekima

od nas u to vrijeme koji smo se željeli boriti za ono što smo mislili da je pravo, a protiv onoga što smo znali da je krivo. Napravili smo buku u Hollywoodu, u društvu koje bi trebalo biti odvažno, ali koje je bilo iznenađujuće bojažljivo i zastrašeno. Svi su se filmski ljudi brinuli za svoje bankovne račune. Posljedice tih ispitivanja bile su dalekosežne i dugotrajne. Neki su završili u zatvoru, mnogi su morali napustiti zemlju jer im je bilo zabranjeno raditi. Obitelji i brakovi bili su upropašteni, mnogi su pali u paniku i spasavali svoju kožu te izgubili poštovanje na objema stranama. Oni koji su provodili ispitivanja smatrali su se vrlo ispravnima i branili su svoj amerikanizam kao da su samo oni patrioti. Zašto toliko republikanaca misli da su oni sve što stoji između Amerike i destrukcije? Bilo je mnogo pretjerivanja i izvrtanja i uskoro su se mnogi odrekli svojeg političkog mišljenja ili su ga bar prestali isticati.

24.

Početkom godine Mark Hellinger imao je srčani napadaj. Posjetili smo ga u bolnici, bio je bljeđi nego ikad, ali je tvrdio da se osjeća izvrsno. Morao je smanjiti piće – jednu bocu na dan umjesto dvije. Nikad se nije isticao, nikad nije želio ozbiljno razgovarati o svom životu u kojem je ostalo toliko toga neispunjeno. Znao je da mi to znamo i to je bilo dovoljno. Bogie me je naučio nešto o prijateljstvu koje je uvijek cijenio. Zahtijevao je istinu i lojalnost, ali je razumio nedostatke i prihvaćao je ljude manje-više onakvima kakvi jesu. Naprotiv, ja sam željela saznati sve, reći sve, moji su zahtjevi prema prijateljima bili veliki.

Te je godine Richard Brooks upao u naš život. Napisao je izvrsnu knjigu *Lisičja jazbina od opeke,* došao je u Hollywood i završio je u Universalu pišući scenarije. Fantastičan čovjek, pun ekstremnih mišljenja. Nikad nije posjedovao strani automobil, bazen, nije nosio kravatu, nije želio veću kuću niti je pao u zamku Hollywooda. Bogie ga je nazvao »Bijesni pisac«. Postali smo dobri prijatelji, redovito smo se posjećivali, Bogie i Dick često su razgovarali. Bogie je volio Dickovu srdžbu i smatrao da bi bilo divno kad bi je mogao i sačuvati, ali podleći će prije ili poslije. Prvo bazen, a uskoro i strani automobil. Dick je žestoko poricao takve mogućnosti.

Mark je napustio braću Warner i preselio se Universalu da proizvodi filmove. Prvi je bio *Gruba sila* za koji je Dick napisao scenarij. Bogie je volio promatrati kako drugi reagiraju na Dickovu srdžbu. Bogie je samo sjedio straga pustivši Dicka da kaže sve – i smijao se. To su bili divni dani. Sve do 21. prosinca 1947. kad je umro Mark Hellin-

ger. Bile su mu samo četrdeset četiri godine. Strašan udarac. Sjećam se dok smo se vozili na njegov sprovod: Bogie, John Huston i ja. U kolima sam stalno pričala, bila sam uzrujana, sve dok John najzad nije rekao: »Hoćeš li, molim te, zašutjeti.« A kad on to kaže, nema izbora. Sprovod nije imao nikakve veze s Markom. Prvi sam put prisustvovala pogrebu. Pokopan je s vjerskim obredom, a Mark nije bio religiozan. Lijep posmrtni govor održao je Quent Reynolds. Lijes je bio otvoren pa sam zavirila. Strašno. Čovjek u sanduku imao je lice poput Marka, iako bezbojno i otegnuto, ali to nije bio Mark koga sam znala i voljela. Bogie je rekao: »Nemoj to više raditi. Bolje da ti ostane u sjećanju takav kakav je bio. Kad jednom odeš, odeš. Mrzim sprovode jer se to ne čini zbog mrtvih, nego zbog onih koji ostaju i uživaju u žalosti. Kad umrem, ne želim sprovod. Spaliti tijelo i rasipati pepeo iznad Pacifika – to je čisto. Moji prijatelji neka dignu čaše i pričaju o meni, ako im se sviđa. Bez korote, jer ne vjerujem u to. Irci znaju kako se to radi. Oni bdiju nad pokojnikom.«

U to vrijeme očekivalo se društvo naših prijatelja za Badnjak, a ja sam to planirala još prije Markove smrti. Uljepšala sam kuću kako bih je što bolje priredila za oko sedamdeset gostiju. Svi smo pili za Marka. Naš prvi Božić bez njega.

Početkom 1948. započeli smo snimati film *Otok Largo.* Dick Brooks je surađivao s Hustonom na tekstu. Promatrao je svaki Johnov pokret. John mu je bio uzor. Ali ono što je John posjedovao bilo je teško naučiti. Rodio se s tim. To je bila dobra suradnja, a uloge su dobili poznati glumci: Eddie Robinson, Lionel Barrymore, Claire Trevor. Upoznala sam se s Ethel Barrymore i osjećala sam veliko poštovanje prema njoj. Bila je iznimna žena, velika zvijezda, velika glumica, predivna, dio jedinstvene glumačke obitelji. Na sreću, ona je prišla meni i dopustila mi da joj budem prijateljica sve do kraja njezina života. Pozvali smo je nekoliko puta na objed. Jedan nam je prijatelj poslao četiri ploče Johna Barrymorea sa Shakespeareovim monolozima. Jednoga dana Ethel je došla na večeru, i Bogie je mislio da bi ih željela čuti. Ja u to nisam bila sigurna, ali je Bogie rekao: »John je uvijek bio njezin ljubimac, hajde da je iznenadimo.« Kad je ušla u kuću, Bogie je pustio jedan Johnov monolog. Na prvi zvuk bratova glasa uzviknula je: »Ne, isključite.« To je bio strašan trenutak. Jedan od rijetkih kad je Bogieja iznevjerio instinkt.

Bogie i ja smo imali jednake uloge u filmu *Otok Largo*, a sa Johnom na čelu nije uopće bilo sumnje da se posao neće dobro obaviti. Čeznula sam raditi sa Johnom. Moja karijera nije bučno napredovala. Upravo sam se oslobodila zabrane snimanja koju sam zaradila odbijanjem uloge u filmu *Romance on the High Seas*, što je donijelo prvi uspjeh Doris Day. I *Stallion Road* je bio drugi film s kojim je Alexis Smith postigao velik uspjeh.

Pokusi za film *Otok Largo* trajali su tri tjedna. Snimatelj je bio jedan od najboljih. Lionel Barrymore glumio je mog oca i sve je vrijeme bio u pokretnim kolicima koja sam ja gurala. Lionel se pretvarao da je gunđalo koje nikoga ne treba. Bio je prikovan za kolica nekoliko godina i boljele su ga noge. Više nego jednom mahnito sam gledala u Johna kad sam čula Lionelovo stenjanje, ali Lionel se nikad nije tužio, čak nije bio svjestan glasova koje je proizvodio. Eddie Robinson bio je izvanredan glumac i divan, smiješan čovjek, Clair Trevor izvrsna glumica i žena. Obično sam svako poslijepodne poslužila čaj s kolačima u svojoj svlačionici. Lionel ih je željno očekivao i brinuo se da ne zakasni kako ne bi ostao bez njih. Svi smo se skupili, a on bi nas zabavljao pričama o kazalištu. Eddie je glumio »Molly Malone« s jidiš akcentom koji je bio vrlo smiješan. Slušala sam ushićeno. Imao je odglumiti scenu u kojoj se diže iz kolica u bijesu braneći Franklina Roosevelta. U stvarnom životu ga je mrzio. John nas je upozorio neka ga promatramo kako škrguće zubima dok ga hvali. John je obožavao takve stvari. No Lionel je bio izvanredan i u toj sceni jer je prije svega bio glumac. *Otok Largo* jedno je od mojih najsretnijih filmskih iskustava. Mislim da je film izvanredan medij koji nam omogućuje da srećemo divne ljude, radimo s njima i sprijateljimo se. Kako su to bila dobra vremena i dobri ljudi, bolji od najboljih. Među svim tim glumačkim ličnostima nikad nije bilo neugodnog nadmetanja jer su bili ne samo zvijezde već i glumci.

25.

Carolyn i Buddy Morris dobili su prvo dijete, a mi još nismo imali nijedno. Posjetila sam Carolynina liječnika dra Reda Krohna kako bi ustanovila zašto ne mogu zanijeti. Čak je i Bogie otišao k njemu. Odlučila sam da mora postati otac. A kad ja nešto odlučim...! Napokon su se Red i Bogie složili da se moram opustiti i to će se dogoditi samo po sebi. U međuvremenu treba misliti na našu sreću. Bogiejeva je velika misao bila da je ljubav najveća radost koju možeš istinski doživjeti. Iako sam se smirila, i dalje sam pravila zabilješke u kalendaru. Napokon sam prestala govoriti Bogieju pošto je objasnio da je seks radost i da se tu ništa ne smije mijenjati.

Otputovali smo u New York i ondje proslavili trogodišnjicu braka. Rekla sam kako nismo nikad proveli medeni mjesec, na što je Bogie oštro odgovorio: »Ti si već na trogodišnjem medenom mjesecu i to otkad smo se vjenčali.« I tada se pojavio prvi znak trudnoće. Trčala sam pogledati u kalendar, označila dan i molila se. Brojala sam dane dva mjeseca. Jednom sam već imala lažnu uzbunu.

Nazvala sam Reda Krohna i otišla da napravi test. Nazvao me: »Da, gospođo, trudni ste.« Trčala sam k njemu, pregledao me i ustanovio da ću roditi potkraj prosinca. Nitko radosniji od mene. Trebala sam se pripremiti za Bogiejev dolazak kući te večeri. Očekivala sam da će se onesvijestiti kad čuje novost. Nije se onesvijestio. Ne znam što se dogodilo, ali kad sam mu rekla, posvadili smo se kao nikad dotad. Plakala sam. Taj trenutak kojem sam se toliko radovala i koji sam čekala bio je potpun slom. Trebala sam odmah naučiti da se scena nikad ne izvodi prije nego što se pripremi. Bogie je urlao dajući mi bijesno na

znanje da se on nije mnome oženio zato da me izgubi zbog djeteta. Nikad nijedno dijete neće stati između nas. Slijedećeg jutra napisao mi je dugačko pismo kojim se ispričao zbog svojeg ponašanja govoreći da ne zna što mu je bilo, osim njegova straha da me ne izgubi. Dijete je za njega bila nepoznanica. Nije znao kakav će biti otac. Bojao se da će dijete poremetiti našu vezu i nevjerojatnu sreću. Dakako, želio je dijete više nego išta na svijetu, samo se morao priviknuti na tu pomisao. Djetinjasto je proveo četrdeset osam godina i nikad nije mislio da će to ikad postati stvarnost u toj njegovoj životnoj dobi.

Jack Warner ponudio mi je ulogu u filmu *Storm Warning* (Olujno upozorenje). Nisam bila sigurna je li to dobro za mene, ali sam željela raditi. Bojala sam se. Ako mu kažem istinu, moglo bi doći do nekih promjena i zato mu nisam spominjala trudnoću.

Špijunka Hedda Hopper saznala je da sam posjetila dra Krohna. Nazvala me i upitala očekujem li dijete. Porekla sam jer sam mislila da se to nje ne tiče. Pitala je: »Ne lažete li, Betty?« Te su žene novinari bile pijane od moći tih godina. Odgovorila sam: »Ne, ne očekujem«, i spustila sam slušalicu. Nikad te dame nisu lako razgovarale sa mnom. Studio im je dao svu moć i vladale su nesmiljeno. Ispričala sam Bogieju o telefonskom pozivu, na što je rekao: »Zaboravi, neka je vrag nosi!« Film se nikad nije završio, jer su mi zabranili raditi. Priča o dolasku prvog nasljednika u obitelji Bogart bila je lansirana, i Hedda me je optužila u svojem članku da mi je više stalo do novaca nego da postanem majka.

Majka je radila u Engleskoj godinu dana i sada se vratila u Kaliforniju. Nikad nije sa mnom razgovarala o svom privatnom životu i samo sam znala da joj je bilo lijepo u Engleskoj, ali da joj je još ljepše kod kuće. Početkom ljeta 1948. otputovala je u New York i vratila se već u kolovozu. Ne znam zbog čega, ali željela je da joj nađem sobu u malom obližnjem hotelu.

Pomagala sam joj vaditi stvari iz kovčega. Dok je to radila, opazila sam na njezinoj ruci mali dijamantni prsten. Pitala sam: »Što je to?«

I dalje vadeći odjeću odgovorila je:

»O, to je zaručnički prsten.«

»Što?«, povikala sam. »Tko?«

Nasmiješila se svojim stidljivim osmijehom. »Lee.«

»Kad se on vratio u tvoj život?« Znala sam da je nekad bila zaljubljena i da su prekinuli. Znači, voljela ga je tolike godine i nikad nije rekla nijednu riječ. Kakva žena! Tako dakle, moj će očuh postati Lee Goldberg, šerif grada New Yorka, privlačan i dobar čovjek kojega nisam vidjela godinama. Zato je ona htjela sobu u hotelu. Podlo! Lee je trebao doći u rujnu. Bogie i ja odlučili smo prirediti im vjenčanje u našoj kući.

Tako se mnogo toga dogodilo u 1948. godini. Jednog vikenda Bogie je otišao na utrke s čamcima. Nikad neću zaboraviti koliko mi je nedostajao. Toliko sam ga voljela da sam osjetila bol u srcu kad je otišao. Stvarno jesam. Bio je toliko dio mojeg života da doslovce nisam mogla misliti ni o čemu drugom. Ponestajalo mi je zraka kad je otišao. Kad god sada čujem riječ »sretan«, pomislim na ono vrijeme. Tada sam živjela, u punom smislu te riječi, svaki dan. A sada bježim sama od sebe.

Harry Kurnitz poklonio je Bogieju kadicu za dijete. Možete li zamisliti Mikea Romanoffa, Paula Douglasa, Dicka Brooksa, Jeana Negulesca, Colliera Younga, Nunnallyja Johnsona, Irvinga Lazara kako biraju dječje darove za Bogieja. Bilo je smiješno. Dusty Negulesco, Ida Lupino i ja obukle smo odjeću naših muževa i upale u društvo vrlo kasno. Društvo je bilo malo pijano i sentimentalno raspoloženo. Sjetila sam se da je moja kadica iz djetinjstva bila manja i staromodnija.

Sudac Edward Brand je 14. rujna 1948. u našoj dnevnoj sobi vjenčao majku i Leeja; Bogie je bio kum, a ja sam fungirala kao majčina djeveruša. Dok sam stajala ondje s nerođenim Bogartom koji je gurao nožicu ovamo, ručicu onamo, razmišljala sam o svim onim godinama kad je moja majka čekala da se pojavi njezin blistavi vitez. Nikad nije pokazivala svoju čežnju, samo je nastojala uvjeriti me da sam ja jedina važna u njezinu životu. Je li odustala od svoje sreće kao nekad Bogie, ili se uvijek nadala? Sada to nije važno. Njezin je san postao stvarnost. Kad je sudac rekao: »Proglašavam vas mužem i ženom«, stavila je ruku na grudi i uzdahnula. Znala sam da nije mogla vjerovati da se to napokon dogodilo, da je napetost životne borbe prošla i da će živjeti s čovjekom kojemu će moći posvetiti svu svoju ljubav, a imala ju je mnogo. Pili smo šampanjac i jeli kavijar, nazdravljali i poslali mladenku i mladoženju na put, na medeni mjesec automobilom u New York. Činilo se da je najzad svatko na ovome svijetu dobio ono što je želio.

26.

Bogie je osnovao svoje nezavisno društvo nazvavši ga Santana Productions i započeo svoj prvi film *Knock on Any Door* (Kucaj na bilo koja vrata). Redatelj je bio Nick Ray. Radio je teško, ali je uživao što je vlastiti gospodar. A ja sam uživala u svojoj trudnoći. Divan je osjećaj kad se dijete počinje micati u utrobi. Bože, osjećala sam se blaženo. Uživala sam u tome u svakom trenutku. Vjerovala sam da su svi ti osjećaji i događaji svojstveni samo meni i da ih nikad nitko nije doživio. Bila sam pokretna svih devet mjeseci, nisam imala nikakvih neugodnosti, voljela sam gledati svoj trbuh. Nisam mogla shvatiti čudo kako jedna osoba može živjeti u drugoj. Još i sada mislim da je to čudo. Iako u tome nema ništa posebno.

Ujutro 6. siječnja 1949. godine probudila sam se rano. Osjećala sam se čudno, ali nisam bila sigurna trebam li odmjeravati bolove ili ne. Nisu to bili bolovi kakve sam očekivala. Nehotice sam pogledala na sat. Bolovi su bili prilično ravnomjerni. Ništa nisam rekla Bogieju koji me je poljubio i sretan otišao na posao. Odmah sam sjela i gledala na sat. Nakon nekog vremena nazvala sam Reda Krohna koji mi je rekao neka još pričekam. »Kad se bolovi budu ponavljali svakih pet minuta, nazovi me.« Bio je to jedini čovjek koji se brinuo za mene tog dana. Otišla sam u dnevnu sobu i gledala na sat. Napokon su bolovi započeli u razmacima od pet minuta. Telefon je zazvonio. May me je pozvala rekavši da Sheilah Graham želi razgovarati sa mnom. Viknula sam »halo«, i dok se moje oči nisu uopće odmicale od sata, čula sam njezin glas. »Recite mi je li istina da je Bogie imao dijete s drugom ženom?« »Ne«, odgovorila sam i spusila slušalicu. Opet sam nazvala

Reda koji mi je rekao da dođem u ordinaciju. Sjećam se kako sam se oblačila i osjećala vrlo maglovito dok sam išla puteljkom i mahala May govoreći da ću se uskoro vratiti. Odvezla sam se do Redove ordinacije, još kao u magli, i dok me pregledavao, bolovi su se počeli ponavljati u razmacima od tri minute. »Najbolje da pozovemo Bogieja, morate u bolnicu«, objasnio je. Još sam sjedila na stolu za preglede kad su se vrata naglo otvorila i pojavio se Bogie zelen i prestrašen. Možda je očekivao da će me vidjeti obješenu naglavce za pete? To je za njega bilo novo područje. Red je uputio Bogieja kako će me upisati u bolnicu, itd, i on će nas dočekati ondje. Jadni Bogie! Bio je toliko zabrinut, bojao se dodirnuti me iz straha da ne učini nešto krivo. Nisam se nimalo bojala. Dok me je vozio u bolnicu, ispričala sam mu o telefonskom pozivu Sheilah Graham. Mislila sam da će poludjeti. Nazvao ju je svakakvim pogrdnim imenima. »Samo neka je uhvatim, sredit ću ja tu bešćutnu kučku.« To očito nije bila istina, ali pretpostavimo da i jest bila. Ona se usudila to ravno reći čovjeku u lice. »Zašto, do vraga, nije nazvala mene?« Bio je dosta nervozan, bojao se da se nešto ne dogodi u automobilu. Cijelo je vrijeme zapitkivao: »Je li sve u redu, draga? Uskoro ćemo stići, draga.« Lice mu je bilo pepeljasto. Meni je tog dana bilo mnogo lakše nego njemu. Bila sam upisana u kartoteku i dok su me pripremali za porod, on se šetao. Red ga je doveo u rađaonicu. Dobio je zelenu odjeću koja je pristajala njegovu licu. Uzeo je moju ruku u svoju tako nježno, bio je tako bespomoćan, tako sladak, tako uplašen. Kad sam izvukla ruku da se prihvatim za prečku kreveta iza glave, kako su me uputili, još je jače pozelenio. Nije znao što raditi, za nekoliko minuta zapitao me može li čekati vani. Nije mogao gledati voljenu osobu kako pati. Porod je tekao vrlo brzo. Dva sata kasnije, u 11,20 uvečer, rodio se Stephen (prema Steveu u filmu *Imati i nemati*) Humphrey Bogart. Red mi ga je pokazao u rađaonici. Bio je predivan, težak dva kilograma i devetsto grama i dugačak pedeset centimetara. Bogie me je čekao dok su me vozili iz sobe za oporavak u moju sobu. Osjećao se lakše kad je vidio da mu se smijem i pričam. Još sam bila ošamućena od anestezije, ali sam poznala svog čovjeka kad me pogledao sa suzama u očima i rekao: »Zdravo draga.« Bio je to najpotpuniji i najsavršeniji trenutak u mojem životu.

Bogieju se rodio sin nakon četrdeset devet godina njegova života. Na svijet je došao drugi Bogart. A ja sam bila majka. Ostvarili su se svi moji snovi u životu s Bogiejem.

Otišao je Chasenovima da se odmori. Rano ujutro prije posla posjetio me je u bolnici. Nazvali smo majku i Leeja. Bila sam odmah spremna za drugo dijete. Tako sam se dobro osjećala. Pedijatar doktor Spivek bio je u bolnici u sedam ujutro, došao je dati svoje mišljenje o Steveovu savršenstvu. Rekao mi je kako će se Steve hraniti. Upozorio me je neka se ne bojim držati dijete jer se ono neće polomiti. »Uživajte u njemu.«

Brzojavi, cvijeće, telefonski pozivi počeli su pljuštati. Majka je odmah došla vidjeti kćerku i prvog unučića. Moje su me prijateljice posjetile poslijepodne, Bogie i drugi navečer. Dick Brooks donio je u bolnicu fotografski aparat i slikao Bogieja kako promatra svoje prvo dijete kroz staklo. To je bio događaj za sve naše prijatelje kao i za nas, o tome nema sumnje. Steveov je dolazak bio dobro primljen.

Kakvo veselje, mogla bih se popeti na Mount Everest. Poslije poroñaja nisam osjećala nikakvu potištenost. Nikad se nisam tako dobro osjećala kao tada. Kad sam prvi put primila svoje dijete u ruke, bio je neodoljiv osjećaj. To savršeno biće, dugačko pedeset centimetara. Proučavala sam mu nokte, pokušavala sam mu izbrojiti trepavice, mirisati ga, osjetiti ga. Bile su mi dvadeset četiri godine i imala sam svoje prvo dijete. Sama sam ga hranila i bavila se njime kao da sam cijeli život provela radeći samo to. Tko god je to rekao prvi imao je pravo. To je instinkt. Bila sam majka od roñenja (svom vlastitom djetetu).

Dva dana prije nego što sam trebala poći kući s djetetom, u Los Angelesu je prvi put pao snijeg nakon pedeset godina. Sjećam se kako sam sjedila u bolničkom krevetu i gledala kroz prozor. Mislila sam da sanjam. Kakav divan dar – kao stvoren za dijete kojemu su se roditelji rodili na Istoku! Nisam mogla dočekati povratak kući. Kad bi to bilo tako lako, mogla bih imati dijete svakih devet mjeseci. Nadala sam se da je i Bogie bio tako sretan. Što se mene tiče, znala sam da sam dobila sve i to zahvaljujući Bogieju.

Steve i ja dovezli smo se kući ambulantnim kolima 11. siječnja. Dok su me nosili do prednjih vrata, vidjela sam na tratini golemog snjegovića kojeg je Bogie gradio pola noći. Bilo je tako čudno vidjeti grmlje kamelija prekriveno snijegom. Odnijeli su me u spavaću sobu, a Stevea u drugi kraj kuće. Imali smo ugrañen interfon, tako da

sam mogla čuti glas u dječjoj sobi, mogla sam razgovarati s bolničarkom. Interfon je bio stalno uključen. Harvey je bio lud od sreće kad sam došla kući. Dr Spivek je rekao da ga treba pustiti u sobu dok je Steve sa mnom, a ne ga izdvojiti i učiniti ljubomornim. Dr Spivek se čak i prema Harveyu ponašao kao prema ljudskom biću.

Ulazila sam i izlazila iz dječje sobe svakih pet minuta. Steveova bolničarka nije bila oduševljena, ali je morala naučiti od samog početka da najveći dio posla oko svog djeteta želim učiniti sama i da ga ne namjeravam prepustiti drugome.

Ujutro dok sam doručkovala u krevetu, Bogie je krenuo na posao. Prije nego što je otišao, zastao je kraj svog sina. Interfon je bio uključen i odjednom sam čula mek, nepoznat glas: »Zdravo, sine, ti si mali dječak, zar ne? Ja sam tata. Dobro došao kući!« Bilo je to tako neočekivano, tako dirljivo. Nikad se prije nije suočio s tako sitnim bićem koje je pripadalo njemu. Nije bio siguran što i kako da mu kaže. Samo mu je dao na znanje da je tu, da čini što najbolje može i da je zadovoljan što ga ima. Sretan Steve. Sretna ja.

Prijatelji su došli pogledati sina i nasljednika. Stigli su i darovi. Netko nam je poslao dječju knjigu Maud Humphrey, uvezanu u svijetlоružičastu svilu, s dražesnom djecom Maud Humphrey na svakoj drugoj stranici. A Stephen je bila slika i prilika svog oca, original Maud Humphrey. Zamolili smo Louisa Bromfielda, Ginny i Quenta Reynoldsa da budu Steveovi kumovi. Bogie je bio član anglikanske crkve, a ja Židovka. Nismo bili aktivni vjernici i u tom trenutku nismo odredili kojoj će vjeri pripasti Steve.

Tjedan dana poslije Stephenova rođenja Bogie je poslao ček od dvadeset dolara predsjedniku Trumanu zajedno s pismom kojim ga je zamolio da indosira ček i vrati kao uspomenu Steveu. Nakon nekoliko mjeseci ček je stigao s ovim riječima:

Dragi gospodine Bogarte,

Vraćam ček koji ste poslali na indosiranje za mladog gospodina Bogarta.

Nadam se da ćete njime kupiti obveznicu i staviti je u njegov fond za obrazovanje s mojim najboljim čestitkama. Rijetko nailazim na čovjeka koji se sjeća svojih obaveza i suočava se s njima na vrijeme.

Harry S. Truman

Početak priče s Trumanom i čekom započeo je u jesen 1948. kad je Truman počeo predsjedničku kampanju i došao u Kaliforniju na zbor. Na objedu prije zbora sjedila sam do njega i on se kladio s Bogiejem o djetetovu spolu. Truman je tvrdio da će biti dječak, a Bogie djevojčica. Bogie je izgubio.

Trumanovo pismo veoma nas je uzbudilo. Kako je to bio fin čovjek. Pismo i ček odmah su uokvireni i dan-danas nalaze se kod njihova zakonitog vlasnika Stevea.

Moj se život počeo okretati oko sina. Sve sam htjela sama učiniti za njega. Kad je njegovateljica imala slobodan dan, nakon prva tri tjedna, spavala sam u dječjoj sobi (Bogie nije imao ništa protiv toga) i neprestano promatrala to prekrasno dijete.

Nije uopće dolazilo u obzir da idem na brod po zimi, kakvo god bilo vrijeme, ali je Bogie napokon pobijedio da idemo na vikend. Nerado sam ostavljala Stephena, bojala sam se da ću propustiti kakav novi zvuk, pogled, sjedenje, stajanje ili što drugo. Ali kad sam otišla, uživala sam. Imali smo sreću s vremenom i bilo mi je lijepo s Bogiejem. Sjećam se nekih pojedinosti koje je Bogie smatrao nezaboravnima. Vidjevši oko sebe predivno bistro more, bijelu obalu s malim plažama i sunce, zadovoljno sam uzdahnula: »Tko treba novaca dok može živjeti ovako.« Bogie je zaurlao.

Znao je da nerado ostavljam Stevea, ali sam ga uvjerila da sam sretna s njim na brodu, samo, molim, ne svaki tjedan. Teško je imati brod a da stoji neiskorišten jer je skupo njegovo održavanje. Nismo imali izbora. Povremeno bih željela otići u pustinju, ali nisam mogla ostaviti taj veličanstveni, skupi brod da miruje sam, neiskorišten. Uvijek sam obožavala ocean, ali bih sad više voljela kuću na moru nego brod. Samo, ta ideja nije nikada razmotrena. »Santana« je bio prekrasan brod, život zdrav i dobar, ali sam uvijek bila rastrgana. Izgleda da sam od samog početka bila rastrgana. Željela sam karijeru i Bogieja, zatim oboje i još dijete. Dok sam radila, htjela sam biti kod kuće i obrnuto. Istina je da sam uvijek željela sve. I Bog zna da sam to nastojala imati. I Bog zna da sam to uskoro i dobila.

27.

Počela sam opet raditi, pa smo morali pronaći stalnu njegovateljicu. Imali smo sreću, sreću, sreću. Velika se žena pojavila: Alice Hartley, Kanađanka. Bila je zdepasta, obična i ugodna. U to je uvjerila Bogieja jednostavno čim je ušla u kuću po tome kako se odnosila prema našim psima i kako su je oni prihvatili. Nije bila popustljiva, nije mazila Stephena, ali je bila puna ljubavi i dobrog raspoloženja, k tome osamljena kao sve takve žene, s jednom razlikom što je bila udana, imala je kćerku i ljubavnika. Ljubavnik je putovao – kćerka je živjela u Kanadi. Voljela je i željela raditi. S May se dobro slagala. May je bila dobro primljena u dječjoj sobi i u kući nije bilo napetosti. Živjeli smo kao jedna obitelj.

Moj je film bio *Young Man with a Horn* (Mladić s trubom). Režirao ga je Mike Curtiz. Glavne su uloge glumili Kirk Douglas i Doris Day. Kirka nisam vidjela godinama. Godine 1946. Bogie i ja sreli smo Hala Wallisa u vlaku za Istok. Pričala sam Halu o sjajnom glumcu koji je glumio u New Yorku. Hal ga svakako mora vidjeti jer je neobično talentiran. Hal je povjerovao, vidio ga i potpisao s njim ugovor. Od tog doba Kirk je živio u Kaliforniji s Dianom i svoja dva dječaka. Dobro smo radili, voljeli smo se, pričali o starim vremenima i udvarali si – bezopasno. Na žalost, film nije bio ni izbliza tako dobar kao što je morao biti. Čudno, a isti je redatelj radio i film *Casablanca*. Često je nosio čizme, povremeno je bio loše raspoložen i neugodan samo prema onima koji su bili uvredljivi. Bio je sjajan s kamerom. Znao bi mi reći koliko voli Bogieja i pitao bi me: »Kako je Bogie? Tako izvrstan glumac.« Bogie i Peter

Lorre gotovo su uvjerili Mikea da postoje vikend-glumci kojima oni ne pripadaju jer rade od ponedjeljka do četvrtka, a tada nastavljaju vikend-glumci. Mike je gotovo povjerovao.

Bogie je radio drugi film u produkciji Santane. Uspoređivali smo bilješke po noći, ali se nismo previše opterećivali time, sve dok nije bilo osobitih poteškoća ili zanimljivih anegdota. Bogie je ostavljao posao u studiju. Meni se to svidjelo. Čak i za snimanja pozvali bismo na večeru nekoliko prijatelja. Jedne večeri zamislila sam izvanredan jelovnik za skupinu od osam prijatelja. Među njima je bio i John Huston. Bilo je pola osam, vrijeme zakazano za večeru, gosti su počeli stizati, još je bilo vrijeme za piće prije nego što se sjedne za stol. U osam sati stigli su svi osim Johna. U osam i petnaest predložila sam da sjednemo jer jelo neće vrijediti. John se nije pojavio. Pozelenila sam od srdžbe i rekla Bogieju: »Bio on tvoj prijatelj ili ne, nikad ga više neću pozvati.« Bogie je odgovorio: »Moraš prihvatiti ljude kakvi jesu. John je zabavan, bolje društvo od mnogih, ali nepouzdan što se tiče vremena. Društveni mu događaji nisu toliko važni. Uživaj u njemu kakav jest, neće se promijeniti.« Nakon otprilike tjedan dana sastali smo se u hotelu Beverly Hills. I John je bio ondje. Bogie mu je prišao: »Moja žena neće s tobom razgovarati, zaista se ljuti, bolje je da to popraviš.« John mi je prišao i stavio ruku oko mojih krutih ramena: »Zdravo, draga!« Umiljavao se, ulagivao, zavodio ime, laskao mi dok nisam popustila. Pogledala sam ga i pomislila: »Bogie ima pravo, do vraga, on je originalan, nitko nije poput njega i bolje je živjeti s njim kakav jest, nego bez njega.« Nasmijala sam se Johnu – Bogie se pridružio – John je završio svoju misiju. A da me nije pridobio, i to ženu svoga prijatelja, zavodio bi me i činio sve dok me ne bi slomio. Uspio je. I to se svršilo – želio je sam sebi dokazati da to može učiniti. Dokazao se, ali nikad nije sjeo za stol u mojoj kući.

Sprijateljili smo se s Davidom Nivenom i njegovom ženom Hjordis, Šveđankom. Često smo se sastajali. Dolazili su i drugi. Doris i Nunnally Johnson čiji je sin Scott tukao Stevea s nekoliko mjeseci, Nick Ray i njegova žena Gloria Grahame, Joan Bennet i Walter Wanger, Jean i Dusty Negulesco. Svi oni zajedno sa starim društvom, prijateljima iz New Yorka. Naš je dom uvijek bio sretan i prijatelji su rado dolazili k nama.

Steveu su narasli zubi i kosa, svakog je dana bio dražesniji i slađi. Bilo mi je sve teže ostavljati ga; kao i sve ostalo u mom životu, majčinstvo nisam shvaćala olako. Bilo je sigurno da je posao, poslije Stephenova rođenja, došao na treće mjesto. Bojim se da je na prvom mjestu bio Stephen, a na drugom Bogie.

Sve sam to uzimala prirodno i uživala dokraja. Ništa neobično u tome. Voljela sam boraviti u dječjoj sobi i udisati taj profinjeni miris djeteta. Obožavala sam hraniti ga i držati. Dok je pio iz bočice, uhvatio bi moj mali prst ručicom i čvrsto ga držao. Zanima me da li je tako osjećala i moja majka dok me je hranila. Majkom postaješ tek kad imaš svoje dijete. Jednostavno. Sjala sam od sreće kad me je Stephen gledao, smijao se, zaspao mi na rukama ili s glavom na ramenu. U tom je trenutku sve izblijedjelo. Svakako, to je izmijenilo Bogiejev i moj život. Nismo više bili dvoje, bilo nas je četvoro s njegovateljicom. Štoviše, morala sam biti s Bogiejem iz mnogih drugih razloga. Nije htio promijeniti naš odnos, postao je malo ljubomoran. Još sam slušala svaku njegovu riječ, ali sam i ja bila svojeglava i ako sam nešto silno željela, obično sam i dobila.

Prvi put u životu nisam trebala brinuti o novcu. Nevjerojatno kako sam brzo zaboravila svojih prvih devetnaest godina ekonomiziranja. Ako mi se svidio par cipela, nisam kupila jedan, već šest. Željela sam da je sve savršeno u našem novom domu. Kupovala sam pepeljare, kutije za cigarete, a postepeno sam se zanimala za umjetnine. Svaki je stol bio pun skupocjenih stvari. Majka je ponekad odlazila na dražbe i donosila mi goleme stare Biblije koje sam s ponosom stavljala u našu dnevnu sobu. To je uveseljavalo Bogieja. Rekao je da želim brzo steći tradiciju i da me Biblija i sve umjetnine čine sigurnijom.

U to smo vrijeme bili sretni i poznati. Nisam poznavala nikoga tko bi mogao ugroziti moj brak. Ako sam se i koji put udvarala bezazleno, činila sam to zato što to nisam radila u mladim danima. Bili smo sve popularniji par, pričalo se kako je lijepo kod Bogartovih. Svi su čekali našu božićnu zabavu, a one godine kad se rodio Steve, započela sam s još jednom tradicijom, s godišnjicom braka. Bila je to zaista sjajna zabava. Vrijeme je uvijek bilo toplo. Žene su izgledale dražesno, cvijeće je cvalo. Društvo se

skupljalo s istočne i zapadne obale. Pisci, naši prijatelji iz New Yorka, dobri prijatelji iz grada, elegantan i neelegantan filmski svijet. Nikad nisu bili prisutni novinari, jer smo željeli da se naši prijatelji opuste, dobro zabave, a ne da se svakih pet minuta osvrću nije li u blizini koji foto-reporter. Uživala sam priređivati te zabave, uvijek sam nastojala izmisliti nešto različito za jelovnik. Bio je to dio moje uloge žene i domaćice i, dakako, svi su išli u dječju sobu i divili se savršenstvu onoga koji je boravio ondje.

Postepeno smo počeli živjeti prilično normalnim životom. Iako, moram priznati, ni sada ni onda nisam znala što znači »normalan«. Možda to znači redovit, pokušati učiniti red umjesto zbrke. Neprimjetno naši su životi ušli u kolotečinu. Bogie se postepeno odvikavao piti. Držao se daleko od miješanog pića i od toga da si sam miješa piće. Ne može se reći da je prestao piti, ali je bio mnogo manje ljut kad je zaista nešto popio. Sve je više volio živjeti i počeo se osjećati sigurnijim u našem braku. Ali morala sam uvijek biti budna. Kad god sam se opustila i mislila da mogu činiti sve što želim, on se ritnuo. Nisam mogla predvidjeti njegove reakcije, usprkos tome što sam ga dobro poznavala. I kao što je rekao prije našeg vjenčanja, očekivao je da se sretno oženi i da ostane tako, ali nikad nije očekivao da se sve sredi. Volio je ljude držati nesigurnim. Bio je dobar, ali nikad nisam bila sigurna što će učiniti.

U rujnu smo išli na naše prvo putovanje u New York, daleko od Stevea. Gospođa Hartley bila je pouzdana kako se samo može poželjeti, nije bilo nikakva straha. Bilo je to vrijeme svjetskih serija. I *South Pacific* (Južni Pacifik) bio je hit na Broadwayu. Malo sam se zaljubila u Ezija Pinzu, kao i svaka žena koja ga je čula pjevati i vidjela glumiti. Nakon showa otišli smo iza pozornice. Bogie me je odveo u garderobu Pinze, upoznali smo se i tada me je Bogie ostavio samu. Upravo sam se rukovala s Pinzom, jezik mi se zavezao i pobjesnjela sam. To je bila primjerna Bogartova varka: »Kad je tako luda za njim, naravno, neka ga i ima.« Kako je bio mudar! Znao je da je prividnost bolja od stvarnosti, iako u ovom slučaju stvarnost nije bila loša. Pošto sam rekla Pinzi da znam cijelu partituru komada i čestitala mu na ljepoti i talentu, ništa se više nije moglo reći. Hvala lijepa, H. B.

Jedne smo noći večerali kod »21« s nekim prijateljima i Billyjem Seamanom, starim Bogiejevim drugom u piću. Bila je to duga večera, mnogo se pilo i sve troje krenuli smo pješice do hotela St. Regis. Bogie je htio nastaviti s pićem, ja ne. Pokušala sam ga nagovoriti da dođe gore, ali ništa od toga. Oh, izludio me je kad je pio i bio tvrdoglav, ali i nije trebao piti da bude tvrdoglav. Kad je odlučio, bilo je to konačno. Krenula sam gore, a on i Billy otišli su na svoju noćnu čašicu. Oko četiri ujutro Bogie me je probudio noseći ispod svake ruke goleme punjene panda-medvjediće i crvene podvezice kluba »Roda« rekavši mi da je imao malo teškoća i da ćemo sigurno nešto više čuti sutradan. Započelo je ujutro otprilike četiri sata kasnije, kad je gospodinu Bogartu stigao poziv za sud zbog napada. Poziv smo primili u osam sati ujutro. Ti ljudi zaista ustaju rano.

Bogie je odlučio da ga brani ujak Charlie. Charlieju se to svidjelo. Bila je to jedna od njegovih najdražih parnica. Štampa je imala bogat dan.

Izgleda da su Bogie i Billy kupili dva panda-medvjedića u klubu »Roda«, uzeli ih u El Morocco i sjeli s njima kao sa svojim djevojkama. Čovjek za reklamu u Maroccu i pisac tračerske rubrike u novinama koji je uvijek pravio neprilike doveo je mladu ženu Robin Roberts da pokuša Bogieju uzeti medvjediće. Kad ih je htjela zgrabiti, Bogie ju je odgurnuo rekavši: »Odlazi od mene, ja sam sretno oženjen čovjek.« Pala je i zatim podnijela tužbu. Kad su Bogieja zapitali je li pio, odgovorio je: »Nije li svatko pijan u četiri sata ujutro?« Kad su ga zapitali da li ju je udario, odgovorio je: »Nikad ne bih udario damu, preopasno je.« Da nije bio junak prije toga, ovaj bi ga slučaj učinio herojem. Našim se holivudskim prijateljima to sviđalo. Stizalo je mnoštvo brzojava. Svi su željeli biti u New Yorku. Charliejev je dokaz na sudu bio da je Bogie branio svoje vlasništvo i da je ta žena tražila publicitet i za to iskoristila Bogarta. Došla je na sud s dvije plavo obojene masnice na prsima. Charlie je bio uzbuđen. Sudac je zaključio: »Gospodin Bogart je branio svoje zakonito vlasništvo i upotrijebio dovoljno snage da to i učini. Nema dovoljno dokaza!« Gomila koja je čekala pred sudnicom pozdravljala je Bogieja, sviđao im se zato što je branio svoja prava. Bogie je pozdravio odluku svojeg branitelja. Svi skupa objedovali smo kod »21«, a Steve i Scott Johnson dobili su po jednog

panda-medvjedića. Razlog što Bogie nikad nije upao u stvarnu nepriliku jest taj što je njegova luda hrabrost bila uvijek nevina. Jednostavno nije volio povrijediti ljude. Nije bilo nikakvo čudo što je bio heroj sviju nas. U svemu našem životu najljepše je bilo ondje gdje je bio on.

Bogie je sanjao šaljiv san da bi žena trebala stati u muškarčev džep. On bi je izvadio, razgovarao s njom, stavio na svoj dlan, pustio je da pleše, a kad bi se zasitio, vratio bi je u džep. Prema potrebi, vratio bi je u prirodnu veličinu. Usprkos tome što je bio divan, bilo je trenutaka kad sam poželjela da mu učinim isto.

28.

Vratili smo se u Kaliforniju i na brodu smo čuli preko radija da je umro Walter Huston. Pojurili smo natrag u grad. Walter je odsjeo u hotelu Beverly Hills i bili smo zajedno prije nekoliko večeri. Više nego ikad prije osjetila sam koliko je John volio svog oca. Johnov se život nije temeljio na privrženosti. Nije bio bezosjećajan, ali ne vjerujem da mu je život zadao veći udarac sve do Walterove smrti. Održala se misa s Walterovim poprsjem na stalku, a Spencer Tracy je čitao dvadeset treći psalam (koji najviše volim). Bilo je lijepo i dirljivo. U jednom trenutku John je duboko udahnuo i prigušeno zamrmljao. Pogledala sam ga i od tada sam ga shvaćala drukčije. Bilo mi je drago što je oženjen dražesnom Riki Soma i što ona očekuje dijete. John je do tada imao sve, samo ne to, a želio je imati nekoga. Na tome je zavidio Bogieju. U tom je trenutku to bio jedan kraj i jedan početak.

Glumila sam u svojem posljednjem filmu kod Warner Brosa godine 1950. Bio je to film *Bright Leaf* (Svijetli list) s Garyjem Cooperom i Patricijom Neal, još jednom režiser Mike Curtiz. Coop je bio jedan od najprivlačnijih ljudi koje sam ikad srela, plavih očiju kao različak. Bio je profesionalac, ali nije bio uvijek točan. Jednog je jutra zakasnio i Mike je bjesnio i urlao na mene. Ne bi se to usudio učiniti Coopu jer je znao da bi ovaj smjesta otišao. Ja se pak nikad nisam snalazila kad je netko vikao na mene. Počela bih govoriti bez veze ili bih plakala. Tom je prilikom urlao: »Prokleti glumci – skitnice!« Sva u suzama odjurila sam u svlačionicu. Napokon se pojavio Coop i to ne s velikim zakašnjenjem. Mike se rastopio: »Gary, dragi,

kako si, kako se osjećaš?« Coop je znao da je Mikeu svega dosta, ali je prihvatio igru.

Jack Warner mi je i dalje davao užasne scenarije i dalje sam bila bez posla. Bio je jedan od onih s kojima je bilo vrlo teško prepirati se. Kad biste htjeli s njim razgovarati o scenariju (koji vjerojatno nikad nije čitao), izvalio bi neku šalu. Kad biste pokušali s njim razložno razgovarati, rekao bi vam kako je teško radio i kako je jedini razlog što nije došao rano ujutro u studio njegova žena Ann koju je čekao da se probudi i da doručkuje s njom. Svi su znali da je obožavao Ann mnogo više nego ona njega. Ta njegova strana života bila je vrlo žalosna, ali njegova krutost s glumcima učinila je nemogućim da se s njim razgovara razumno. Pokušala sam pridobiti Charlieja Feldmana da ga uvjeri kako bi bilo dobro da raskinem ugovor, ali nije bilo nagodbe. Postala sam nervozna zbog Charlieja zato što je bio Jackov i Darrylov prijatelj, a želio je proizvoditi. Predugo sam se vezala za njegovu agenciju i nikoga nije bilo briga za moju karijeru. Smiješna se stvar događala s mojim glumačkim razvojem poslije udaje za Bogarta. Čudnovata i smiješna. Svi su mislili da sam kao osoba izvanredna, ali su prestali misliti na mene kao glumicu. Bila sam Bogiejeva žena, priređivala sam velike večere, zabave, ali je posao bio zaboravljen. To me je razočaralo. A tako sam željela napredovati. Od samog početka Bogie je objasnio da se neće upletati. Nikad me neće uvlačiti u svoje filmove, nikad neće postavljati uvjete zbog mene. Savjetovao bi me kad sam ga pitala, ali nikad nije nazivao producenta ili redatelja i tražio za mene posao. Uvijek se složio s izborom režisera. Postalo mi je jasno: iako sam bila zadovoljna kao gospođa Bogart, neću dopustiti gospođici Bacall da padne u zaborav.

John je govorio Bogieju o filmu *The African Queen* (Afrička kraljica). Bogie nikad nije želio ići u Evropu, jednostavno ga nije zanimala, ali sam ja čeznula otići onamo i vidjeti sve. Bogie je volio život takav kakav jest. Sve što je želio bilo je otputovati do New Yorka. Napokon je Sam Spiegel rekao Katharini Hepburn da ima Bogieja i Johna, Johnu je rekao da ima Bogieja i Katie, a Bogieju da ima Johna i Katie, i tako je bila stvorena *Afrička kraljica.* Bila sam ludo uzbuđena, ali Bogie je znao da će John naći najnepristupačnije mjesto u Africi i bojao se toga. Namjeravali smo krenuti rano u ožujku brodom najprije do Francuske, zatim u London, prije nego što započne snimanje.

Bila sam tužna samo zbog toga što sam morala napustiti Stevea koji nam se trebao pridružiti s gospođom Hartley u Londonu nakon povratka iz Afrike.

Majka nas je te godine vrlo rano posjetila zbog Stephenove rođendanske proslave. Jednog jutra nazvao me ujak Charlie rekavši da je Jack umro dok je bio na odmoru u Jamajki s Verom. Morala sam reći majci. Bože, zašto sam joj uvijek ja morala sve reći? Jack je bio miljenik u porodici, tek su mu bile četrdeset i četiri godine. Gledala sam kroz prozor spavaće sobe. Majka se upravo približavala prednjim vratima i gledala nasmiješenog unuka i kćerku jedinicu. Otvorila sam vrata. Kao i uvijek znala je da se nešto dogodilo. Zagrlila sam je i rekla joj. Ispustila je neki čudan glas. Odlučila je da se odmah vrati u New York. Telefon je stalno zvonio. Kad jedan od obitelji nestane, i k tome još najmlađi, ostali članovi postaju za neko vrijeme prisniji. Bila sam vrlo bliska Jacku. Nakon njegove smrti prolila sam mnogo suza. A voljela sam i Veru i žalila sam je. Ti su me događaji još više približili mužu.

Loše fotografije su bile gotove, oproštajne zabave završene, putne isprave nabavljene.

Putovali smo večernjim avionom u New York. Gospođa Hartley i Steve su nas otpratili. Ondje je bila Carolynina majka, jer je i Carolyne putovala. Zaboljela me duša kad sam se sjetila da moram ostaviti Stevea. Najednom sam se upitala: »Zašto, do vraga, idem, što radim?« Onda sam, naravno, »znala« što radim. Idem sa svojim čovjekom koji ne vjeruje u razdvajanje u braku i koji mora raditi. Moj život s njim ne može prestati zbog sina. I da budem iskrena: priznajem da sam željela vidjeti ta nepoznata mjesta. Mozak bruji, srce se steže, želudac boli. Okrenula sam se stotinu puta, mahala, slala poljupce i plakala.

U to se vrijeme na putu u New York slijetalo u Chicagu. Kad smo se spustili, jedan nas je čovjek od avionske kompanije pozvao rekavši nam da imamo telefonski poziv. Zaboga, što to može biti? Gospođa Hartley, pošto je naš avion poletio, doživjela je srčani udar i odvezli su je u bolnicu. Steve je bio kod kuće. Lynn i Carolynina majka bile su s njim. Jadno moje dijete, jadna gospođa Hartley. Molila sam ih neka odmah obavijeste dra Spiveka i kažu mu da ću telefonirati čim dođem u New York. Bogie i ja bili smo šokirani. Naizgled tako jaka i čvrsta žena. Čim smo došli u St. Regis, nazvali smo kući. Gospođa Hartley

je umrla. Nije se uopće osvijestila. May je bila čvrsta, pouzdana i točno je znala što treba učiniti za Stephena. Nazvala sam majku i rekla joj. Uho me je boljelo od dugotrajnih telefonskih razgovora. Majka je pristala da smjesta ode, a Lee će joj se pridružiti za nekoliko mjeseci. Dr Spivek je smatrao da se ne moram vratiti. On će mi naći najbolju njegovateljicu, a ja bih s njom mogla razgovarati telefonski. I to će trajati samo nekoliko mjeseci. Bogie je želio da ostanem s njim. Ako liječnik kaže da je u redu, ne smijem brinuti, a majka je ondje, bit će sve u redu. Ipak sam se brinula za svoje dijete, a željela sam biti i s Bogiejem, ići u Pariz, London, Rim, Afriku. Previše sam toga željela.

Dr Spivek je našao englesku njegovateljicu s izvrsnim preporukama. Razgovarala sam s njom iz telefonske govornice u »21«, bio je to dug telefonski razgovor. Činila mi se dobra. Razgovarala sam s May, Kathy, one su me obavještavale redovito. Majka će stići dan nakon našeg odlaska. Željela sam razgovarati sa Steveom, ali on ništa ne bi imao od toga. Postupam li dobro? Liječnik je rekao: »Steveu će biti dobro, vama možda ne.«

Ukrcali smo se na »Liberté«. Prekooceanske plovidbe su romantične, o tome nema nikakve sumnje. Cijeli se tvoj svijet kreće na tom brodu pet dana, ništa izvana ne može djelovati. Bogie je bio u svom elementu. Bila sam iznenađena koliko sam se prisjećala francuskoga iz škole. Bogie se veoma ponosio mojim znanjem francuskoga. Govorila sam vrlo šepavo, ali su me razumjeli. Rječnik siromašan, izgovor dobar. Bila sam uzbuđena dok sam govorila francuski. Pristali smo u Le Havreu gdje nas je čekao automobil te smo krenuli u najljepši i najromantičniji grad na svijetu – Pariz. Naš je vozač govorio engleski i ostao je s nama svih šest tjedana dok smo bili ondje. Radi šunke, sira i izvrsnog francuskog kruha ušli smo u restoran pokraj ceste u Rouenu. Bilo je rano ujutro. Odmah sam uočila kako su Francuzi veliki umjetnici. Najjednostavnija hrana izgledala je predivno, namještaj, čak i seoski bio je ukusan i stilski. Zamolila sam vozača da me upozori prije nego što stignemo u Pariz da se mogu pripremiti. Ostala sam bez daha od očekivanja. Zelenilo francuske pokrajine nije sličilo ni na kakvo zelenilo koje sam vidjela dotad. Najednom je rekao: »Možete vidjeti Eiffelov toranj. Otprilike za deset minuta bit ćemo u središtu Pariza.« Čvrsto sam uhvatila Bogiejevu ruku, nisam mogla vjerovati da ću napokon biti ondje. Mora da sam bila Francuskinja u prijaš-

njem životu, zašto bi mi inače to toliko značilo. A tu su bili Slavoluk pobjede, Place de la Concorde, Seina, Louvre, lijeva obala Seine – kako je sve bilo lijepo! Moje su oči bile premale da sve vide i upiju. A k tome i Place Vendôme i hotel Ritz gdje smo trebali živjeti. Pariz je bio tako otvoren, nije bilo mnoštvo svijeta na ulicama kao u New Yorku, nije bilo nebodera. Pariško je nebo bilo plavo, naše sobe u Ritzu romantične. Pošto smo se malo snašli, sastali smo se s Harryjem Kurnitzom koji živi u Parizu otkad se našao na crnoj listi. Krenuli smo s njim pješice u razgledavanje Pariza i zaustavili se kraj poznate Café de la Paix gdje si mogao vidjeti sve koje znaš, samo ako dovoljno dugo sjediš. Dok sjediš ispred kavane i piješ kavu ili neko piće, osjećaš i vidiš Francusku oko sebe. Champs-Elysées su neodoljiv bulevar s drvoredom kestena, kako jedan grad može postići tako savršenstvo? Tko je to zamislio? I tko je taj san pretvorio u stvarnost? Htjela sam zaviriti u svaki kutak. Harry nas je pozvao na ručak u Tour d'Argent na Seini s Frankom Caprom i Artom Buchwaldom. Restoran je imao ugovor s upravom grada da se Notre Dame osvijetli na njihov zahtjev. A jedna djevojka iz Brooklyna i Manhattana sjedila je u Parizu u Tour d'Argent s pogledom na rasvijetljenu Notre Dame s jedne strane i Seinu sa svjetlima na mostu s druge.

Razgovarala sam na francuskom, a Kurnitz je naručivao večeru. Najednom mi je pozlilo. Nisam mogla jesti, moja prva noć u Parizu, a ja ne mogu jesti. Nemoguće. Moj je želudac zakazao. Bogie me je odveo kući u Ritz. Naglo sam klonula s bujicom suza. Sve je to bilo previše, očekivanje, pa stvarnost. Bila sam previše zgrčena, moji su osjećaji bili prejaki. Nijednom poslije nisam tako reagirala na taj grad.

Kad sam se opustila, cijele smo dane provodili razgledavajući grad. Posjetili smo sve muzeje, Versailles, Fontainebleau. Počeli smo prijateljevati s Anne i Artom Buchwaldom koji je postao Bogiejev protivnik u šahu. Posjećivali smo konjske utrke, »buvljak«, Diora, a štampa je pratila naše korake. Svakim je danom moj francuski bio bolji, a kupovala sam sve što sam ugledala. Dok smo šetali ulicom, nepoznati su ljudi uzvikivali: »Humphrey Bogart«. A Bogie koji nikad nije želio putovati obožavao je Pariz, uživao je u ljepoti i zadovoljstvu. Kad je došlo vrijeme odlaska, nisam bila spremna. Nikad nisam bila spremna oprostiti se od Pariza. Zaljubljena sam u Arc de Triomphe – ako

izuzmem Lincoln Memorial. To je najljepši spomenik za kojim moje srce drhti. Ne znam zašto. Djeluje na mene nekako osjećajno i ne mogu ga se dovoljno nagledati. Bilo s koje strane ga gledaš, u bilo koje doba dana, po bilo kakvu vremenu, on stoji i predstavlja snagu, istinu i ljepotu.

U London smo krenuli putničkim parobrodom. Bilo je to prvi i posljednji put. Uzburkani me Kanal nije dočekao nimalo ljubazno, za razliku od »Zlatne strijele« koja nas je dovela do kolodvora Victoria. Te dvije zemlje tako su blizu jedna drugoj, a tako različite. Poslije Pariza potrebno je neko vrijeme da se priviknete na London. Pariz je sanjarenje, zanesenost, a London izgleda miran, jednoličan, starinski, pun formalnosti i ceremonije. U obje zemlje Bogie je izazvao komešanje i njegova prisutnost privlačila je gomile ljudi i štampu. U Kaliforniji zvijezde su uobičajene, nalaze se svagdje, pa nisam bila pripravna na takav doček i pozdrave izvan zemlje. Ništa se nije odnosilo na mene, sve je bilo upućeno njemu. Bogie je uvijek govorio kako je potrebno deset godina da se postane istinska zvijezda. Zaključak: bilo kamo pošao, bilo gdje bio, svagdje te prepoznaju. A njega su prepoznali. To me se veoma dojmilo.

Sam Spiegel, John i Peter Viertel bili su u Londonu, i posao se počeo približavati. Održana je konferencija za novinare kod Claridgea i za tu sam se priliku posebno pripremila i obukla kostim iz pariške modne kuće Balenciaga, ali je ipak Katharine Hepburn u svojim hlačama privukla pozornost. Jedva sam je poznala, bojala sam je se i nisam znala što razgovarati s njom. Nisam poznavala ostali svijet sa svojih dvadeset i šest godina kao ni Bogie sa svoje pedeset i dvije. Čuješ za Pariz, London, Rim, ali zapravo ne znaš da oni postoje, zaista ne znaš, sve dok ih ne vidiš vlastitim očima i ne prođeš njihovim ulicama.

Rosalie je radila u Vatikanu i upoznala nas s monsinjorom Johnom Patrickom Carrollom-Abbingom. Obećao je da će nas upoznati s papom Piom XII. Prva četiri dana proveli smo u Veneciji. Od trenutka kad se avion spustio, venecijanski su nas novinari pratili gondolama duž Kanala Grande. Bilo je smiješno, oni su slikali nas, mi njih, i svaki je pokret bio ovjekovječen. Prilikom prvog posjeta Trgu San Marco okružila nas je gomila ljudi, obožavaoci i foto-reporteri, ali nitko od njih nije umanjio dojam te vilinske zemlje. Ništa nas u tom gradu nije razočaralo.

Vratili smo se u Rim i pripremali za audijenciju kod pape. Kao Židovka nisam bila upućena kako se pri tom trebam ponašati. Svi su se složili da se ponašam kao i svi drugi. U »privatnu« audijenciju uvijek dolazi deset do četrdeset ljudi, bez obzira na to koliko je privatna audijencija privatna. Oboje smo bili uzbuđeni ne samo što ćemo vidjeti papu nego što ćemo ući u Vatikan. Vratar je imao priličnu zbirku crnih velova koje je posuđivao za tu priliku i od toga je napravio priličan biznis. Skupili smo se u hotelu i zajedno s predstavnikom monsinjora Carolla-Abbinga, s velom na glavi i Stephenovom fotografijom u ruci krenuli u naš pothvat. Pozive smo morali ostaviti kod vrata i nikakve moje molbe nisu mogle privoljeti službenika da nam ih vrati. Vodili su nas u Vatikanski muzej, kroz dug hodnik pun blaga do Sikstinske kapele, zatim golemu prostoriju nazvanu »krunidbenom« čiji je strop bio izrađen od zlata iz Sjedinjenih Američkih Država. Uskoro je došao vodič i poveo nas s još deset drugih kroz pet prostorija, svaka je bila manja od prijašnje. Napokon smo došli u vrlo malu sobu i čekali svoj trenutak. Bilo je vrlo tiho. Da bih se smirila, držala sam čvrsto Bogiejevu ruku. Ušao je kardinal i grubo nas upozorio da se povučemo prema zidu. Djelovalo je vrlo zastrašujuće. Stajali smo u polukrugu. Ušli su drugi kardinal i monsinjor i odmah iza njih Njegova Svetost. Očekivala sam trube, ali bila je samo tišina. Svi su klekli i onda se digli, a on je pozdravljao svakog pojedinca. Bio je manji nego što sam očekivala, sav u bijelom osim crvenih baršunastih papuča. Svi smo redom kleknuli i poljubili mu prsten. Ukočila sam se. I kad mi je prišao, gledao me je pažljivo, uhvatio mi ruku i nije je ispuštao. Htjela sam kleknuti, ali osjetila da mi je iza leđa stol i da se ne mogu maknuti. Pitao je Bogieja i mene što radimo i odakle smo. Bogie mu je pokazao Stevcovu sliku. Sve nas je blagoslovio i dao nam medalju. Bila sam očarana mirom koji je zračio iz njega. A zaista me je gledao dugo, čvrsto s plamtećim sjajem u očima, tako da se te večeri kod pića Bogie šalio: »Nemoj se iznenaditi ako dobiješ poziv iz Vatikana da te papa želi vidjeti još jedanput.«

29.

Na putu u Afriku stigli smo na rimski aerodrom gdje nas je dočekala vojska foto-reportera s kamerama. Katie Hepburn je nestala, šaptalo se da je već u avionu. Netko ju je tražio, ali je nije našao. Bogie mi je šapnuo (pametan čovjek) da pogledam u prostorije za dame u avionu. Otvorila sam vrata. Bila je ondje smijući se bučno kako je nadmudrila novinare. Sjeli smo i čekali, kad se na naš užas pojavio čovjek s kamerom. Katie se ponovno zaključala, a Bogie i ja, želeći smiriti čovjeka, dopustili smo mu da nas fotografira. Avionska vrata su se zatvorila, i Katie se pojavila. Leteći avionom kompanije Sabena započeli smo putovanje u tamnu nepoznatu Afriku. Odredište nam je bio Leopoldville, glavni grad Belgijskog Konga. Ne znam što sam očekivala od Konga, vjerojatno slamnate kolibe i udaranje u bubnjeve. Ali nisam očekivala da će nas na aerodromu dočekati kongoanski novinari i američki konzul. Bogart i Hepburn bili su zaista poznati u cijelom svijetu. Ako sam ja imala i najmanje pitanje, nitko ga nije čuo. Vozili smo se kroz selo. Bile su kolibe, ali ne slamnate, bila je i bijela džamija sa zelenom kupolom u sredini. Žene su hodale vrlo uspravno, odjevene u prekrasan bijeli pamuk i svaka je nosila nešto na glavi, a na leđima dijete.

Prva večer u hotelu. Prije večere željela sam se okupati. Dok sam sjedila u kadi, nešto je iza leđa privuklo moj pogled. Ondje gdje se strop spaja sa zidom sjedio je škorpion. Nisam htjela da Bogie zna kako sam se prestrašila. Izašla sam iz kade pažljivo da me škorpion ne opazi. Zgrabila sam rebrastu dasku koja je bila na podu umjesto prostirača. Morala sam ga udesiti prije nego što dospije na pod. Zamahnula sam daskom, ali se škorpion brzinom

svjetlosti spustio sa zida i pobjegao kroz vrata i to u trenutku kad je Bogie ulazio: »Zaboga, što se tu događa?« Ispričala sam mu dramu. Potražio je škorpiona, uhvatio ga i ubio. Prvi dan u Africi, a ja sam već bila gotova. Bogie mi je odmah rekao: »Dobiješ li svaki put napadaj kad vidiš kukca, onda je bolje da sjedneš u prvi avion i da se vratiš. Sad si, draga moja, u Africi, kukci i životinje su svagdje, privikni se.« »Ne mogu«, mislila sam, ali sam rekla: »Svakako, da hoću, dragi, samo sam se iznenadila.« Ha!

Slijedeće mjesto bilo je Stanleyville na rijeci Kongo gdje su na nas čekali Sam Spiegel, Peter i Gigi Viertel. Naš se hotel zvao Pourquoi Pas. A zašto ne! Bio je čist, hrana dobra, čak su imali i golf-klub, lijep kao u Sjedinjenim Američkim Državama. A selo je bilo duboko u Africi. Svečanost je priređena nama u čast prvo poslijepodne. Domoroci su plesali u narodnoj nošnji obojenih lica i tijela. Ulice su bile pune ljudi. Bilo je vruće i vlažno. Svoju odjeću poslali smo u London i naručili smo safari-odjeću i tanke kratke hlače tako da ne prodire vlaga. Čak i s kišom temperatura se nije mijenjala, uvijek je bilo *vruće.* Razumjela sam zašto ljudi polude pod podnevnim suncem.

Napokon smo se oprostili s hotelom Pourquoi Pas, prešli rijeku Kongo i ukrcali se u neku vrstu vlaka koji je nosio u Ponthierville. Vlak je vukla jedna lokomotiva, za koju su bila prikvačena dva putnička, dva teretna vagončića i mali brod. Prolazili smo kroz mnoga sela, sve primitivnija što smo ulazili dublje u Kongo. Iz Ponthiervillea smo krenuli u Biondo. Nakon jednosatne vožnje stigli smo do male rijeke. Kola su ukrcana na splav koja se sastojala od četiri dijela, a četvorica su upravljali njome motkom niz rijeku. Nakon jednosatne vožnje stigli smo u kamp gdje je John čekao u baru. Ostali smo do jedan sat ujutro slušajući Johna kako priča o Africi i o lovu na slonove. Želio me je povesti u lov. »Moraš samo paziti da ne stojiš u smjeru vjetra prema njima. Ako jedan od velikih slonova osjeti strani miris u zraku, propao si.« Bio je zaljubljen u tu zemlju, u životinje i lovački život, upravo kao i Hemingway. Pali smo iscrpljeni u krevet ispod mreže protiv komaraca. Prije nego što sam zaspala, morala sam obećati Bogieju da neću ići u lov s Johnom koji, po njegovu mišljenju, ne bi mogao pogoditi ni svoj šešir. Bogie nije volio ni pomisao da se ubijaju životinje.

Naš je kamp bio pravo majstorstvo. Izgradilo ga je osamdeset i pet domorodaca iz džungle za osam dana. Bungalovi, od kojih je jedan pripadao nama, bili su izgrađeni od bambusa i palmova lišća s malim mrežastim prozorima i zavjesama. I pokućstvo je bilo izrađeno ručno od istog materijala. U jednoj velikoj zgradi bila je blagovaonica i odvojeni bar. Imali smo i maskotu, malog majmuna Romulusa nazvanog po kompaniji koja proizvodi filmove. Zahodi i tuševi bili su vani. Tuš se sastojao od limene bačve s vodom koja je stajala iznad glave. Kad se povukao lanac, voda je procurila kroz probušene rupe.

Na početku je Katie izgledala nervozna i govorila je usiljeno. Nas se dvije još nismo dobro upoznale. U to vrijeme nisam je mogla ocijeniti. Mislila sam da način njezina govora potječe od toga što živi sama. U tom nepristupačnom dijelu svijeta bila je na milost Hustona i Bogarta o kojima je prije toga čula svakakve priče, a jedna od najbezazlenijih jest da mnogo piju. Mislila sam da se boji i da želi ostaviti dojam kako može vladati bilo kojom situacijom i kako zna sve o muškarcima kao što su njih dvojica. I kao što se pokazalo, ona je to sve mogla i znala. Pričala mi je o svojoj obitelji, o radu u kazalištu i na filmu. Trebalo je stvarno imati hrabrosti pa otputovati daleko od prijatelja i društva. Nisam imala pojma što je mislila o nama. Naše se prijateljstvo razvijalo, polagano ali sigurno. I postalo je jedno od najdubljih, najutjecajnijih i najbogatijih prijateljstava u mom životu i to zasvagda.

Dok su njih troje probali, ja sam nastojala urediti kuću. Sve je bilo tako vlažno da se malo što moglo učiniti. Podovi su bili gola zemlja s nekoliko prostirača. Bogieja i mene opskrbljivao je momak Caballa. Imali smo pitku vodu za pranje zuba, posudu za pranje i to je bilo sve. Još smo prve večeri odlučili da ne pitamo što jedemo, nismo htjeli znati. Imala sam popis od pedeset osnovnih riječi svahili-jezika koje sam učila, a poslije objeda igrala sam se sulicama. Bila je to zemlja životinja. Čim je kakav kukac zazujao oko mene, trčala sam pod tuš, ali sam poslije odustala od toga. Katie i ja uspoređivale smo ugrize. Ti su sitni kukci čak i kroz mrežu za komarce pronalazili put do ljudskog mesa ostavljajući iza sebe crvene otekline.

Dva dana je padala teška kiša. Jednog jutra u dva sata stigao je Sam Spiegel pošto je bio zaglibio na splavi prelazeći rijeku na putu do kampa. Čim se vrijeme popravilo, krenuli smo niz rijeku velikim brodom tegljačem poput

»Afričke kraljice« kako bismo iskušali mogućnosti manevriranja. Svatko je od nas imao domoroca koji je trstikom tjerao muhe. Prvog dana snimanja padala je kiša dok se napokon nije toliko razbistrilo da smo mogli krenuti niz rijeku kako bismo odredili položaj. Seoski je poglavica stigao u ratnoj opremi s perjanicom na glavi, crvenim gunjem među nogama, medaljama, noževima, narukvicama, medaljonima i kopljima. Uvjerili smo ga da će i on biti na filmu. Zbog toga je natjerao sve domaće ljude da rade u kampu, bez njega se ništa ne bi moglo učiniti. Osim toga, opskrbljivao nas je svaki dan radnom snagom koja je pomagala kod čamca, u prenošenja kamera u kampu i drugdje. Ukrcao se nepozvan na »Afričku kraljicu« sa ženom i djetetom. Pošto smo sredili posao za sutradan, a sunce se više nije pojavilo, vratili smo se u kamp i ostavili poglavicu. Za kaznu što smo se tako ponijeli, ostali smo bez goriva za stroj i splav nas je vukla.

Kad je snimanje zaista započelo, putovanje rijekom bio je pravi metež. Osim »Afričke kraljice« bio je tu još jedan brod za teglenje i snimanje, splav s uređajem za snimanje i posadom i Katiena švlačionica od bambusa. Nosila je veliko ogledalo da bi provjeravala odjeću. Razbilo se popola već na početku snimanja. Umjesto da to potpuno zaboravi kao prava profesionalka, ipak je veću polovicu nosila sa sobom iz straha da joj ne donese nesreću, ali i zato što je znala da joj ogledalo treba. Šuma je bila naše privatno mjesto. Katie i ja izvlačile bi se kao da nas vode duhovi, stajale bi i pazile jedna na drugu.

Domoroci nisu znali što se događa. Kad se zapalila šibica i pojavio plamen, mrmljali su na svahili-jeziku. Nisu znali čemu služi kamera. Sjedila bih za strojem za pisanje u kratkim hlačicama. Vjerojatno sam im se činila silno smiješna, a kad bih udarila u tipku, pogledali bi se međusobno i nešto otpjevali na svahili-jeziku. Znala sam da misle kako je to »voodoo«. Mora da smo im izgledali vrlo čudno, naročito ja u kratkim hlačicama.

Snimanje se odvijalo polagano, a sunce je peklo. Jednom su živci popustili i Bogieju i Johnu. Kad god je padala kiša, John je otišao u lov, a Bogie ga je htio upozoriti, do vraga, da bi bilo mnogo praktičnije pronaći način što raditi za lošeg vremena. John je zaista postao bijeli lovac u Africi, vjerovao je u to i divio se tome. Nije mario koliko se zadržavao. Takav je bio John. Bogie je bio potpuno drukčiji, želio je vratiti se civilizaciji. Imao je život što ga

je sam izgradio, njegovao i brinuo o njemu. Volio je kretati se. Upotpunjavali su se, a ishod rada bio je uvijek najbolji. John je sanjario, Bogie je živio u stvarnosti.

Nije bio moj stil živjeti nekorisno, i da bih bila od neke koristi, preuzela sam pripremanje objeda koji i tako ništa nije vrijedio. Dva domoroca koji su mi pomagali nerado su primali naredbe od žene, a to što sam bila bijela žena bio je zapravo zločin. Postala sam nervozna i radila sam sve više i više umjesto da slušam ljutito mrmljanje. Zapravo, nisam bila nervozna, bojala sam se.

Nekoliko dana snimanje je teklo glatko s manjim zastojima zbog nedostatka benzina za »Afričku kraljicu«, ili zbog pokretanja broda, ili promatranja zelene mambe koja nakraju i nije bila zelena mamba, ili zbog toga što su članovi posade padali u rijeku. Rijeka je bila zagađena i kad bi netko ostao u vodi, razbolio bi se od ozbiljne bolesti bilharcijaze koju uzrokuje crv (metilj). Ako dospije u crijeva i u krvotok, izaziva jako krvarenje. Na sreću, društvo je izbjeglo toj bolesti.

Ujutro i navečer vidjela bih Katie kako sjedi i piše pisma. Jedno jutro izgledala je vrlo nesretna i napokon sam je pitala što nije u redu. Odgovorila mi je da je umrla njezina draga prijateljica Fanny Brice. Katie je vrlo zatvorena osoba i njezina mjerila ponašanja vrlo su visoka. Zbog toga je vjerojatno bila vrlo često osamljena. Ja ne bih mogla podnijeti da nekome ne povjerim svoje tajne misli. Zato je ona, pretpostavljam, pisala pisma da se rastereti. Koji put to nije bilo dovoljno. Bila je dobra i uspješna glumica, velika zvijezda na pozornici i na platnu, ali je sve ostalo bila tajna, sve dok nismo postale prave prijateljice. Afrika mora da je bilo samotno mjesto za nju, usprkos njezinoj vedroj naravi i optimizmu.

Bilo je i neugodnih događaja. Jednog jutra dok smo plovili na splavi, kamera i posada bili su na »Afričkoj kraljici«, a Bogie i Katie su snimali prizor. Sjećam se Johnova lica kad se naglo okrenuo prema čamcu. U tom okretu splav je zapela o drveće povukavši za sobom i natkrovlje ložionice. Kotao je gotovo pao na Bogieja i Hepburn, a Guy Hamilton, Johnov asistent režije, uhvatio ga je i opekao se. Reflektori su gotovo pali, bilo je strašno, i čudo što nitko nije ozlijeđen. Po staroj britanskoj tradiciji kamera se smrvila.

Dan nakon toga John je došao u naš bungalov popiti kavu prije nego što pođe na snimanje. Ustajali smo u 6,30 sati pokušavajući nadoknaditi u jednom sedam radnih

dana. Prišao nam je Guy Hamilton i nešto šapnuo Johnu. John je na tren stao, a zatim rekao: »Ne mogu vjerovati svojim ušima, ponovi.« I Guy je ponovio: »'Afrička kraljica' je potonula.« Domorocima je bilo rečeno da paze na brod i oni su to činili, naime promatrali su kako tone. Odjurili smo do rijeke. »Afrička kraljica« je potonula, nakrivila se na jednu stranu i napunila vodom. Nešto se moglo učiniti s natkrivenim dijelom. Guy i pedesetorica ljudi izvlačili su staru kraljicu iz rijeke da bi mehaničari popravili stroj. Sjeli smo, promatrali i slikali. Katie i ja smo rano otišle posjetiti plantažu kave. Kad smo se vratile, propeler je bio izvučen i popravljen. Slijedećih nekoliko dana malo se radilo. Posada je bila iscrpljena, ali nitko nije izgubio živce. Ekipa je bila zaista divna, gotovo bez pritužbe, strpljiva i spremna pomoći, bio to njezin posao ili ne bio. Vedra duha usprkos svim preprekama, a posao su obavili prvorazredno.

»Arička kraljica« opet je proradila – kakva radost! Trebalo je dakle upravljati uz rijeku i niz nju, a pomoću splavi nastojalo se izbjeći podvodna debla koja su se mogla pojaviti na površini.

Te večeri kad smo se Katie i ja vratile u kamp, ušle smo u šatore i istog trena istrčale vičući. Tisuće mrava osvojili su naše bungalove, stvorili su debeli sag na podu, ušli u odjeću. Bilo je odvratno. Nogari naših koliba stavljeni su u posude s kerozinom. Trebalo je nekoliko dana da se mravi potpuno povuku. Na sreću, i snimanje na tom mjestu trebalo se uskoro završiti. Naši domoroci morali su cijelu noć raspirivati vatru kako bi nas obranili od potpune invazije. Još se i sada tresem kad se toga sjetim. Mravi vojnici bili su veliki, kretali su se brzo i ulazili svagdje. Svako je područje bilo njihovo čim su ušli. Ništa ih nije moglo zaustaviti. Čak su im se i slonovi micali s puta. Nisam bila slon, a još manje osoba koja bi se ondje zadržavala. Posljednjeg je dana poglavica priredio oproštaj s nama. Domoroci su plesali svoj ples krećući se u divljem ritmu. U jednom trenutku priključila sam se sa svojim instrumentom pa smo skupa s njihovim bubnjevima stvorili staromodni »jam session«.

Na putu u Ponthierville prošli smo pored bambusove šume. Katie je rekla: »Zaustavite automobil, uvijek sam željela sjediti usred bambusove šume.« Mislila sam da će Bogie eksplodirati. Svi su željeli što prije otići odavde, a Katie želi sjediti usred bambusove šume. Ali je auto ipak

stao, ona je izašla – a i ja. »Zašto, do vraga, dok sam ovdje, ne bih pogledala bambusovu šumu. Možda nikad više neću imati takvu priliku.« Bila je tiha i vrlo lijepa.

Stigli smo u Ponthierville otprilike u isto vrijeme kad i hrabra »Afrička kraljica« i brod za teglenje koji su prošli svoj put niz rijeku teško sopćući. Proveli smo noć u čamcu na vesla. Bilo je još vruće, sparno i bučno, a morali smo ustati oko šest sati ujutro, tako da uopće nismo spavali. Ali to je bio raj u usporedbi s mravima.

Zbog svih tih poteškoća Bogiejevi su živci popuštali od vremena na vrijeme. Stalno je brinuo hoćemo li ikad izaći iz te Afrike. John je volio Afriku, Katie ju je voljela, čak i ja, premda mi je nedostajao Steve. Nema sumnje, Bogie je bio iscrpljen. Imao je priviđenja da mjeseci prolaze unedogled, a on još radi s Johnom. Sve je bilo moguće. Jedan je član posade imao napadaj slijepog crijeva. Ja i liječnik jedini smo imali antibiotike. Dala sam mu ih i spasili su jedan dan bijednog Engleza koji je hitno otpremljen u bolnicu u Stanleyville. Donijela sam sve moguće lijekove iz Kalifornije i gotovo smo sve potrošili.

Napokon smo došli u Butiabu, slijedeće mjesto snimanja, gdje je bilo podignuto slatko malo domorodačko selo od slamnatih koliba samo zato da bismo ga odmah spalili radi snimanja. Možete li zamisliti kako smo im ludo izgledali dok smo to radili. Onoga dana kad smo stigli, ponosno su nam pokazali kožu udava dugačkog oko pet metara kojeg su nedavno ubili. Upozorili su nas na posebnu vrstu zmija trokutaste plosnate glave boje zemlje i zbog toga teško uočljive. Dovoljan je jedan njezin ujed da se umre u teškim mukama. Taj nam vikend nije nalikovao na uobičajene dane na kakve smo bili naviknuti.

Daljnjih nekoliko mjeseci naš je dom bio parobrod s veslima dugačak oko četiri metra, zvan »Lugard II«. Na palubi je bio red malih, ali ugodnih kabina. Kapetan Gamble bio je debeli Škot s teškim škotskim akcentom. Dok smo čekali da se pripreme uređaji za snimanje, imali smo slobodan dan. Katie i John su otišli u lov. Bogie, Ted Moore, snimatelj, kapetan i ja otišli smo u ribolov na jezero Albert. Ulovila sam grgeča od dva i pol kilograma i bacila ga natrag. Voljela sam loviti samo radi lova.

Bogie je otišao rano ujutro. Stigla sam na mjesto snimanja i otkrila da je sve krenulo naopako i da se tog dana neće snimati. Na povratku do broda naišli smo na razlupani kamion s kotlom »Afričke kraljice« i drugim stvarima.

Kad smo krenuli, izbila je svađa između Johna i Sama Spiegela. Sam se jadao da posao slabo napreduje, na što je John sasuo paljbu na Sama da čak nema u bocama ni pitke vode ni hrane. Sam se okrenuo prema meni: »Zašto se ti ne pobrineš za to?« Na to je John pjeneći se viknuo: »Ne govori s njom tako kao da radi za tebe. Ona je pomagala od samog početka. Ako ne nabaviš potrebnu hranu i vodu, prestat ću raditi.« Djelovao je malo zastrašujuće. Sam je bio obeshrabren, ali se svladao. Bio je u Londonu i nije imao pojma što se s nama događalo, a k tome ga je prvu noć nakon dolaska u Afriku ugrizao neki kukac i imao je veliku, ružnu i bolnu oteklinu na stražnjem dijelu vrata. Rekla sam Samu da ću se brinuti za jelovnik i da hrana bude u redu. Kriza je prošla, rad se nastavio, a ja sam nastojala da se nečim bavim. Pisala sam svima koje sam znala: Nunnallyju Johnsonu, Harryju Kurnitzu, a najčešće svojoj majci.

Afrika nas je napokon svladala. Društvo se osjećalo loše, osim možda petorice. Čak i ja koja sam imala sreću do tog trenutka počela sam se osjećati čudno. Jednog poslijepodneva, otprilike u 14.30 sati, prolomio se povik: »Spalite selo!« Kad se vatra rasplamsala, domoroci su trčali uokolo, kolibe su gorjele, dijelovi krovova letjeli su u zrak.

Tada je došla kiša i morali smo ostati još do sutradan. Napokon posljednji dan snimanja u Butiabi i u 5,30 sati ujutro krenuli smo na slapove Murchison. Pošto smo plovili uz rijeku i ušli u Nil, prvi put sam vidjela krokodile i vodene konje. Ploviti Nilom i izbjegavati pješčane nasipe bio je zamršen posao, a upravljanje parobrodom dosta težak zadatak, ali smo ipak stigli na odredište bez većih kriza.

Pošto je šest mjeseci imao oštru bradu, Bogie se obrijao. Gotovo sam zaboravila njegovo lice. Kako ga dugo nisam vidjela. Izgledao je izvrsno, iako je izgubio nekoliko kilograma zbog afričke dijete. Snimili su samo pol prizora, jer je opet počela padati kiša. Ta je scena bila vrlo važna i zato su Johna, kojega je Bogie prije nekoliko godina nazvao »čudovište«, probudili u osam umjesto u devet sati. Kako snimanje nije dobro napredovalo, sastali su se kamerman, John i ostala ekipa da bi se dogovorili kako pojednostavniti posao. Mnogi su se razboljeli od dizenterije, ameba i drugih neodređenih bolesti, bilo je čak i nekoliko slučajeva malarije. Snimanje filma moralo se odgoditi na

nekoliko dana. Čak je i Katie morala leći. Bila je bolesna, povraćala je, ali se nikad nije tužila ni izostala s posla. Bože, kako sam joj se divila. O svemu je imala svoje mišljenje, izgovarala ga je glasno i pridržavala se toga. To je Bogieja katkad dovodilo do ludila, mislim najviše zbog toga što su bili slični i što je znao da bi ona ostala u Africi zauvijek, ako bi bilo potrebno.

Poludjela sam izmišljajući poslove kako bih se zabavila ta tri dana. Ustajala sam u sedam i odlazila malim čamcem snimati. Upozorili su me da je vrlo opasno. Ako samo jedan vodeni konj, koje sam smatrala vrlo zgodnima, zaroni ispod čamca, vrlo ga lako prevrne, a krokodili bi dohrlili na krepak doručak. Bilo je opasno, ali sam se ipak usudila.

Najzad je posao opet krenuo i moral se očito podigao. Glumila sam Florence Nightingale i pomagala momcima koji su bili vezani za krevet. Pričali su mi o svojim ženama i djevojkama u Engleskoj. Katkad sam pisala pisma umjesto njih. Tako su željeli kući. Ja sam pak željela vidjeti Stevea. Imao je dvije i pol godine. Nisam ga vidjela četiri mjeseca. Mogla sam trpjeti bol još samo kratko vrijeme. Mislila sam na njega i čeznula za njim, ali se nisam usudila brojiti dane, samo da se ne dogodi nešto nepredvidivo. John je još bio uvjeren da će dan rastanka biti 15. srpnja. Poslala sam majci brzojav da pripremi Stevea za dolazak u London 20. srpnja. Ali sa svim tim promjenama, tko zna što će se dogoditi?

Primili smo pismo od majke s malim izreskom iz novina da je umrla Mayo. Rekla sam Bogieju. Odgovorio je: »Žalosno, takav gubitak.« Upitala sam ga zašto. Rekao je da je bila pravi talent, ali je potratila život. Zanimalo me je da li žali što nije ostao s njom. Bila sam tako mlada i tako glupa. Ništa od toga nije bilo u njegovim mislima.

Sutradan smo primili brzojav da se rodila Angelica Huston. Svi smo bili radosni, pio se šampanjac i poslali smo brzojav ponosnoj majci Riki. John je pucao od ponosa. Rođenje i smrt.

Ostala su samo još dva dana do odlaska. Nitko nije vjerovao. I imali smo pravo. John je naglo odlučio produžiti još tri dana. Bogie je bio bijesan što to nije predvidio, a srdio se i na Katie jer je mislio da podupire Johna. Mislila sam da će eksplodirati. John je održao govor, artikulirao je kao i uvijek, dramatizirao, gotovo se rasplakao. Ekipa je ponovno potvrdila da je primjerna. Rekli su da

će ostati sa Johnom, ali da se sve može i ubrzati. Rješenje se našlo. S tonom se moglo raditi u subotu i nedjelju, električni uređaj se može ostaviti za nedjelju uvečer, samo bi kamera ostala. Tako su Katie, Bogie i John ostali snimati sve do ponedjeljka u podne, i mogli su stići na vrijeme na aerodrom u Entebbe. Otputovala sam s ekipom u nedjelju navečer, bila sam jedan dan u Entebbeu. Ondje sam našla brzojav da Steve stiže 21. srpnja. Napokon sam mogla početi odbrojavati sate.

30.

Kad smo došli u London, Steve još nije bio ondje, ostaje još samo jedan dan čekanja. Želudac mi je podrhtavao. Pregledala sam njegovu sobu da vidim je li sve u redu. Razmjestila sam naokolo male punjene životinje koje sam kupila u Africi i s naporom čekala još dvadeset i četiri sata. Bogieja i mene su intervjuirali, zatim smo ručali kod poznatog Caprice i večerali u Les Ambassadeurs s Orsonom Wellesom i Samom Spiegelom. Ostali smo dokasno, u svakom slučaju bila sam previše uzbuđena da spavam. Cijelu večer mislila sam kako ću sutra u ovo vrijeme biti sa svojim djetetom

Ustali smo u osam, izišli iz hotela u devet, stigli na aerodrom u deset da deklariramo Steveov kovčeg na carini. Upravitelj aerodroma uredio je da Steveov avion uđe na ulaz broj jedan koji služi za kraljevsku obitelj. Bonnie princ Charlie upravo je ovuda prošao prije nekoliko dana. Sada je bio red na Bonnie princa Stephena. U 11.55 sati avion je stigao. Nikad nisam bila tako napeta. Stepenice su prislonjene, vrata otvorena i ondje je stajao Steve. Onog trena kad me je ugledao napravio je takav izraz lica kao uvijek kad me je vidio. Spustio se stepenicama i smijao. Podigla sam ga i bila sam u nebu. Bogie je izgledao vrlo uzbuđen. Steve nas se sjećao i neprekidno je pričao. Nikad ga nismo čuli tako mnogo pričati. Bili smo opet obitelj. Afrička pustolovina bila je za nama i morali smo se naučiti da budemo opet zajedno.

Najljepše u tih posljednjih šest tjedana u Londonu bio je sam London. Polako sam se zaljubljivala u taj grad. Sklopili smo nekoliko dugotrajnih prijateljstava. Najprije s bračnim parom Olivier koji su se pojavili zajedno u *An-*

toniju i Kleopatri i *Cezaru i Kleopatri.* S Larryjem i Vivien bilo je lako kao da smo bili prijatelji cijeli život. Naša je zajednička privrženost nastala još u Kaliforniji. Prijateljstvo je bilo iskreno i razumno i takvo je ostalo uvijek. Dakako, Bogie i ja bili smo opet opušteni, sin je bio s nama, napetost zbog snimanja je popustila. Uživali smo u tim ljudima i dobro smo se s njima osjećali. Larry je ostavio na Bogieja dubok dojam i kao redatelj i kao glumac. Spencer Tracy je uvijek tvrdio da je Larry najveći glumac na engleskom govornom području. Što smo ga više gledali to smo se više divili. Napominjem da sam vrlo malo znala i da je moj sud bio obojen osobnim osjećajima, ali svojom sposobnošću da osjećam svaku atmosferu brzo sam učila. Bogie je zaista osjećao pravu glumu i dugogodišnjim iskustvom stekao je golemo znanje o kazalištu. Kad god je vidio nešto dobro u New Yorku ili u Londonu, osjetio je veliku potrebu da se vrati daskama pozornice. Ali tada bi uspoređivao svoj život u Kaliforniji – brod, more, svjež zrak – i shvatio da mu to ipak više znači. Zaista se nije želio uništavati radom. Ali bio je dovoljno dobar glumac da se želio razvijati. Kad bi mu pravi komad došao u krivi trenutak, ipak bi ga prihvatio. Njegova je filmska karijera cvala, svake je godine bila bolja i kao umjetnik bio je zadovoljan. Sve dok su filmovi bili dobri i dok je mogao raditi s najboljim redateljima, bio je sretan da ostane ondje gdje jest.

Još ne vjerujem da su nam od tolikih ljudi koje smo sreli mnogi ostali prijatelji kao Margot Fonteyn, Robert Helpmann, Richard i Sybil Burton, Emlyn Williams i T. S. Eliot, šarmantan skroman čovjek kojeg smo sreli jedne večeri kod Olivierovih. Za mene je bilo nevjerojatno da sam se u svojoj dvadeset i šestoj godini upoznala sa svim najznačajnijim ljudima u svijetu iz svih područja umjetnosti. Kakva sreća. Nisam tako brzo napredovala, možda zato što sam bila udana ili što sam bila premlada i nisam za to imala osjećaj. Možda su ti ljudi postigli uspjeh zato što su teško radili i bili potpuno uključeni u ono što su radili. Teško su radili jer su to izabrali, bili su profesionalci i divili su se dobro obavljenom poslu drugih. Bila je to velika pouka. Kad god sam pitala o glumi suparnika, nisam opazila profesionalnu ljubomoru ili ništa slično. Shvatila sam da su najbolji glumci, plesači, pisci izvan toga. Prezaposleni su učenjem, usavršavanjem, napredovanjem i nastojanjem da uvijek budu bolji. I takvi cijene druge i dive se uspješnim ljudima.

Bogie je radio sve do dva sata poslije podne kad smo morali otići iz Londona. Steve i ja otišli smo u studio na objed i pozdravili se s cijelom ekipom. Mnogo smo toga zajedno prošli i premda nisam radila na filmu, prolazila sam s njima sve teške trenutke, dijelili smo dobro i zlo, i rastanak je za nas bio težak. Vidjela sam grubu kopiju *Afričke kraljice,* bilo je vrlo uzbudljivo. Nije bilo sumnje da se snimio dobar film i da su Bogie i Katie bili izvrsni. Znala sam da je Bogie bio izvrstan u tom filmu, o tome smo John i ja razgovarali još u Africi. John je osjećao da je Bogie bio bolji u tom filmu nego ikad prije. Bila je to savršena veza, o kojoj sanja svaki glumac, između scenarista, redatelja i ostalih glumaca. Oprostili smo se od Johna i Katie, trebali smo ih uskoro vidjeti u Kaliforniji. Krenuli smo prema Southamptonu i »Ile de France«. Bio je to posljednji pogled na Englesku i mojih posljednjih pet dana konverzacije na francuskom jeziku. Od toga doba za me se otvorio novi svijet i postao važan dio mog života.

31.

Bilo je vrijeme da se vratimo kući, Benedict Canyonu i mojoj karijeri koju sam tako dugo zapustila. Fox mi je poslao scenarij. Nisam mogla ostaviti Bogieja, a oni pak nisu mogli čekati. Trebalo je vratiti se uobičajenom životu. Bogie nije mogao dočekati da vidi »Santanu«. Svi su nas prijatelji čekali. Bilo je ugodno osjetiti da smo iza sebe tako mnogo topline ostavili i na povratku imali se čemu radovati.

Napokon smo ušli u tokove života Kalifornije i opustili se kod kuće. Tek sam tada osjetila koliko sam kod kuće sigurna. Priredila sam uobičajenu zabavu za Badnjak i mislim da sam toga puta nadmašila samu sebe. Katie je zakupila prekrasnu kuću koja je jednom, mislim, pripadala Charlesu Boyeru. Nikad nije voljela izlaziti na večere, ali je uživala pozvati dva ili tri dobra prijatelja na dobru hranu. Jednom je pozvala Spencera Tracyja, Jamesa Cagneya, Bogieja i mene. Sva su tri glumca bili suvremenici, svaki je bio ličnost za sebe, voljeli su se i divili jedan drugome. Dok su pričali događovštine i uspomene, Katie i ja smo slušale očarane. Bilo je to jedino vrijeme, koliko se sjećam, da smo nas dvije šutjele. Samo smo sjedile i slušale i osjećala sam se povlaštena što sam među njima. Bogie je rekao da bi za najboljeg glumca, uvijek izabrao Spencera Tracyja, a za najveću filmsku ličnost Cagneya. Znala sam da i on misli kako je izvanredno lijepo provoditi večer s tim ljudima.

Spencera sam sporo upoznavala. Sreli smo se u kolibi kod Romanoffa kad je priredio svoju uobičajenu večeru četvrtkom. Od tada je sve češće dolazio u našu kuću. Čak se pridružio i našim velikim zabavama. Imao je mnogo

smisla za humor, vrckav duh, visoku inteligenciju i veliku žudnju za znanjem. Bio je profesionalac koji nije imao strpljenja za razmažene glumce. Njegovo je lice izražavalo sve: smijeh, ljubav, zločestoću, osjećajnost, mudrost. Svaki susret s njim bio je nov doživljaj. Ako je došao neočekivano, podigao mi je duh i učinio me sretnom, ako je bio pozvan, onda je taj dan bio ljepši od prijašnjeg. Spencerova beskrajna, neponovljiva privlačnost i dražest bile su udružene sa skrivenom tendencijom za tragediju i mučenje. S Bogiejem je dijelio mnoge stavove i mišljenja. Upotpunjavajući jedan drugoga provodili su vrijeme zajednički.

Moram reći da me Spencer uvijek oduševljavao jednako kao i Lincoln Memorial, samo što on nije bio spomenik, bio je previše čovječan i stvaran. Za mene je bio nešto posebno i rijetka nagrada u mom životu.

Cagneya nisam nikad dobro upoznala. Nije bio društven, živio je osamljenički. Ali bio je drag, zanimljiv i originalan. On i Spence su se poznavali godinama i bili su članovi Irskog kluba kojem su pripadali Pat O'Brien, John Ford, Frank Morgan i drugi.

Bila je to nezaboravna noć. Katie i ja smo sjedile na podu, do njihovih nogu. Sjećam se da mi je Katie izgledala kao djevojčica, uzbuđena što je u društvu tih muškaraca i što ih pozna. Slušala je svaku njihovu riječ s divljenjem i beskrajnim zadovoljstvom što se odražavalo na njezinu licu. Mislila sam da za nju ti razgovori nisu nikakva novost, ali nije bilo tako. Prvi put sam zapazila Katieinu naivnost i ranjivost. Već sam onda znala koliko su Katie i Spencer uljepšali naš život, a poslije sam shvatila da je to bilo više od toga.

32.

Stephen je imao tri godine i uljepšavao nam je život svakog dana sve više. Bio je prekrasan dječak, pun ljubavi za svojeg oca i majku. Bogie nije mogao dočekati dan da ga uzme na brod i k Romanoffu na ručak. Jednog dana dok smo Bogie i ja doručkovali, Steve je ušao suznih očiju: »Mama, ne mogu hodati, boli me«. Skinula sam mu hlačice i otkrila oteklinu na preponama. Zahvatio me užas, nazvala sam dra Spiveka. Rekao je da bi mogla biti kila i neka dječak bude miran dok on ne dođe. Čim je došao, pregledao ga je i rekao: »To će boljeti, držite mu ruke i noge.« Želio je vratiti kilu na mjesto. Ja sam Steveu držala ruke, a Bogie noge. Jadno dijete je vikalo, Bogie ga nije mogao gledati, pozelenio je kao kad je bio sa mnom u rađaonici. Mislila sam da će mu pozliti. Kila se povukla, ali nam je liječnik rekao da Steve mora na operaciju. Ne, nemoguće, moje dijete, tko je ikad čuo da trogodišnje dijete ima kilu? To je rijetkost, ali neka se djeca rađaju s tim. Dr Spivek je savjetovao da se operacija ne odgodi. Ujutro smo Stevea odveli u bolnicu Cedars of Lebanon, gdje se i rodio objašnjavajući mu kako se ne mora bojati. Govorili smo histerično i nerazumljivo jer smo se bojali. To je Bogieja pogodilo mnogo više nego mene. Hvala bogu, on je radio. Steve je bio vrlo hrabar, bojao se, ali je bio vrlo hrabar. Dok su ga vozili u operacionu dvoranu, mislila sam da ću se srušiti mrtva. Vidjeti to malo tijelo na onom velikom stolu pokriveno plahtom do brade. Bili su milostivi pa su za stol pričvrstili crveni balon kako bi odvratili Steveovu pozornost. Izgledalo je kao da se vrijeme zaustavilo, a zapravo je prošao samo jedan sat kad je dr Spivek izašao iz operacione dvorane i rekao nam da je sve u redu. Či-

nilo mi se da stol nikad neće izaći iz dvorane, ali je izašao i to s crvenim balonom koji je još uvijek lebdio. Potrčali smo. Steve je otvorio očice i smješako se: »Zdravo mama, zdravo tata!« Ušli smo u njegovu sobu. Najednom su mi navrle suze od olakšanja. Bogie se kontrolirao, ali sam njegov izraz lica vrlo dobro znala. Kad je bio zabrinut, pravio je smiješne pokrete kao da žvače i tako se kontrolirao.

Onog dana kad sam Stevea trebala dovesti kući, bilo je strašno nevrijeme. Počelo je noć prije, ali sam odlučila da ga vodim iz bolnice, i tako samo krenuli. Bolnička kola uspjela su doći do naše kuće. Bogie je ostao u hotelu Beverly Hills iz straha da ne izostane s posla, ali je trebao doći kući te večeri. Parsonovi su priredili zabavu i treba ih samo nakratko posjetiti. Nakon nekoliko sati Louella Parson je javila da je Bogie u redu i neka ne brinem. Uskoro me nazvao i Bogie rekavši da se ne može popeti uskom ulicom. Odgovorila sam mu: »Baš me briga, ali to moraš učiniti.« Bogie je napravio nekoliko zavoja i hrabro stao kod bulevara Sunset pomažući nabijenim automobilima da se odlijepe. Bila sam bijesna, ali Bogie je bio Bogie. Znao je da smo Steve i ja na sigurnome, a on je morao poći u svoju malu pustolovinu. Bio je naviknut na dnevne poslove i to mu je pomagalo u krizama. Ali čim je kriza prošla, olakšanje je bilo tako veliko da je morao nešto popiti.

Zapravo, pio je manje, ali je bio nepredvidiv i zbog toga nisam bila nikad sigurna što će učiniti. Mrzio je da njime netko upravlja i nije namjeravao popustiti. Silno me je razmazio i dao mi slobodu kako bih mogla odrasti. Znao je bolje od mene kako će me neprestano izlaganje novim poznanstvima i novoj okolini promijeniti. Na primjer: prestala sam uživati u posjetima i zabavama. Voljela sam se oblačiti. Stalno sam kupovala nove stvari i morala sam ih pokazati.

Voljela sam i plesati. Kako je moja sigurnost u životu rasla, tako sam i ja postajala sve staloženija. Kad me jednom vozio na zabavu Sylviji i Dannyju Kayeu, bio je strašno ljut na mene. Zaustavio je automobil udario šakom o prednji blatobran i rekao: »Prokletstvo, ja nisam ničija pratnja. Ne postojim samo zato da te vodim na zabave i kući. Shvati, ja sam tvoj muž.« Tog sam trenutka valjda otišla predaleko, htjela sam njime upravljati. Nikad to nisam radila namjerno.

33.

Godine 1952. ponovo sam očekivala dijete. Bogie, Katie, John i *Afrička kraljica* bili su predloženi za »oskara«. Marlon Brando i Vivien Leigh također su bili nominirani za uloge u filmu *Tramvaj zvan čežnja.*

Kako se približavalo vrijeme dodjele nagrada, prijatelji su se sve više šalili na račun Bogiejeva govora pošto primi nagradu. Bili su sigurni da će pobijediti. A on je bio siguran da će pobijediti Brando. Šalio se sa Swiftyjom Lazarom, Mikeom Romanoffom, Nivenom, Dickom Brooksom, Spencerom i Katie kako će izjaviti da nikome ništa ne duguje. Ako je dobio »oskara«, dobio ga je za svoj teški rad i talent. Jednom je već bio predložen, ali ovaj put je izgledalo drukčije. Bila sam uvjerena da će pobijediti, iako je postojala mala sumnja zbog Branda. Za veliku večer, Katie i ja dale smo si napraviti kopiju kormila broda »Afrička kraljica« na kojem je bila utisnuta jedna njena rečenica iz filma: »*Gospodine Alnutt, zato i jesmo na ovom svijetu – da se uzdignemo iznad prirode*« – *Baby, Rosie.*

Kad je došao veliki dan, svi su naši prijatelji bili napeti kao i mi. Pojam nagrađivanja bio je potpuno suprotan Bogiejevu shvaćanju glume. Ne glumi se radi natjecanja. Rekao je to jasno i glasno u štampi, jer bi takve stvari glumcima trebale biti beznačajne ako svi ne glume istu ulogu. Ali pogledajmo istini u oči. Čovjek ipak želi pobijediti. Sve dotle dok je to najviše priznanje koje se u jednom zvanju može postići, to je velika čast. Ta se noć činila beskonačno dugom sve dok nije počelo dodjeljivanje nagrade za najbolju glumu. Što ću učiniti ako izgubi? Bila sam u četvrtom mjesecu trudnoće, ali sam se ipak uspjela stisnuti i uvući u originalnu haljinu Christiana Diora. Na-

pokon je Greer Garson došla na pozornicu da objavi nagrade za sporednu žensku i mušku ulogu. Vivien je dobila nagradu za najbolju glumu. Jadna moja draga Katie. Tako sam željela da pobijedi. Greer je počela prozivati: – Marlon Brando, Humphrey Bogart, Fredric March, Montgomery Clift, Arthur Kennedy, a pobjednik je, stegnula sam Bogiejevu ruku i prestala disati, Humphrey Bogart za ulogu u filmu *Afrička kraljica!* U gledalištu su se prolomili poklici. Skočila sam uvis. Mislila sam da ću roditi onog trenutka. Bogie me je poljubio i pošao na pozornicu praćen oduševljenim, ludim poklicima i pljeskom. Rekao je: »Dug je put od Belgijskog Konga do pozornice ovog kazališta. Lijepo je opet biti ovdje. Hvala vam.« Tada je nastavio zahvaljivati Johnu, Katie, Samu, ekipi govoreći: »Nitko to ne može postići sam. Kao i u tenisu, trebate dobrog partnera da bi izvukao ono najbolje iz vas. John i Katie su mi pomogli da budem ovdje gdje jesam.« Bio je vrlo osjećajan i vrlo skroman. Zaista je želio pobijediti i usprkos tome što se razbacivao hrabrošću, kad je došlo do odlučujućeg trenutka, njemu je bilo i te kako stalo da pobijedi i bio je zapanjen takvom popularnom pobjedom. Nije imao pojma da ga ljudi u gradu toliko vole i nije očekivao takvo opće veselje kad je objavljeno njegovo ime. Bogie je sad imao sve: sretan brak, sina, drugo dijete na putu, veliki brod »Santanu«, uspjeh i vrhunsko priznanje za rad. Kad smo došli k Romanoffu nazvali smo Katie. Nakon svega što su prošli i kako su radili zajedno bilo bi divno da su oboje dobili nagradu. Katie je bila divna i vedra, ponijela se sportski i nije dopustila da je to oneraspoloži. Te se noći slavio Bogiejev uspjeh.

34.

Kao što sam dokazala sa Steveom, nisam bila uobičajena majka koja očekuje dijete. Ovaj put nisam željela kisele krastavce u četiri sata ujutro, već novu kuću. Nismo imali dovoljno prostora za drugo dijete u ulici Benedict Canyon. Morali bismo graditi novu sobu. Bogie je dignuo ruke, a ja sam otišla u lov da pronađem nešto novo i zaljubila se u prelijepu kuću izgrađenu u francuskom kolonijalnom stilu od bijele opeke s divnim sobama, balkonima, drvećem i teniskim igralištem. Nije bilo bazena, ali je bilo mnogo prostora. Bilo je to grandioznije od svega što smo dosad imali ili što smo se nadali da ćemo ikad imati. Kad sam jednom to vidjela, nisam mogla misliti ni o čemu drugom. I Bogie je mislio da je kuća lijepa, ali prebogata za naš način života. To nije bio tip kuće u kojoj bi živjeli glumci. »Ako je ti želiš, ako Morgan Maree kaže da je u redu, onda se i ja slažem.« I kupili smo kuću. Shvaćate li sada što znači nekoga maziti? U to sam vrijeme bila luda za antiknim namještajem, francuskim ili engleskim. Dolazio je u obzir samo luksuzni namještaj. Bogie je zahtijevao udobne stolice, jer je naša družina bila brojna i ne bi imalo smisla brinuti se o lomljivosti pokućstva. Dala sam se na posao gotovo demonskom energijom.

Ovaj put sam se osjećala lošije nego sa Stephenom. Noge i zglobovi su mi otjecali i hvatala me nesvjestica, ali zapravo nisam imala nekih većih poteškoća i bila sam sretna u svojoj novoj kući. Bogie je uvijek tvrdio da treba samo jednu sobu i sve što je više od toga jest preko njegovih potreba. Nekad je u hotelskim sobama rano ujutro započinjao s vježbama za kazalište i od tada potječe nje-

gova dugogodišnja navika da hlače objesi tako da krajeve nogavica pričvrsti ladicom stola, pa se sutradan ne moraju glačati. Uvijek me je nasmijavalo kako je to radio uredno i prirodno, kao jutarnje brijanje.

Kasno poslijepodne 22. kolovoza otišla sam u rodilište. Drama koja je prethodila Stephenovu rođenju nije se ponovila. Bogie je bio nervozan, ali ne tako kao prvi put. Zagrlila sam i poljubila svojeg slatkog Stephena i rekla mu da ću se vratiti s bratom ili sestrom, a on je očekivao nekoga tko će biti njegove dobi. Tako smo opet došli u staru dobru bolnicu Cedars of Lebanon. Prošli smo otprilike jednak postupak, samo što Bogie ovaj put nije ulazio u rađaonicu. Drugi je Bogart malo sporije dolazio na svijet i polaganije su mi davali anesteziju. Tako se uvijek postupa kod drugog djeteta kako se ne bi prekinuli trudovi. U dvanaest i dvadeset rodila se Leslie Bogart. Bogie i ja smo odlučili nazvati djevojčicu po Leslieju Howardu, Bogiejevu prvom mentoru i mojoj prvoj zamišljenoj ljubavi. Zadržali smo prvo ime, odbacili drugo. I tako smo dobili predivnu djevojčicu. Bogie se još jednom divio magiji rođenja djeteta i bio je zadivljen mojim majčinskim sposobnostima. Njegova je šala bila: »Budi kao seljanka, rodi u polju, prebaci dijete preko ramena i nastavi dalje.« Govorio je glasno kako bi sam sebe uvjerio da će sve biti lako i za njega i za mene i da smiri naš nemir. Poslije je rekao: »I vas nazivaju slabijim spolom!«

Bogiejeva reakcija na djevojčicu nije bila jednaka kao na našeg dječaka. Uvijek je bio nježan, ali je na Leslie gledao kao na krhki cvijetak. Bojao je se gotovo i taknuti. Bogie nikad nije mislio da će imati djecu, a još manje ženu koju voli i koja njega voli. Imao je o tome svoje mišljenje. Obožavao je sina i kćerku i bio je sretan – ni govora više o njegovu nekadašnjem mišljenju o braku: »Katkad se pitam je li jebačina zbilja vrijedna *te* jebačine.«

Uvijek sam željela imati jastučnicu na kojoj bi bila izvezena ta rečenica. Njegova su mu djeca dala još jedan razlog za život i rad, toliko im je toga želio pokazati i naučiti ih. Htjela sam mu dokazati da imam pravo, da nije prestar da postane otac. Nikad niste prestari. A djeca su bila sretna što su ga imala.

Leslie i ja vratile smo se u našu novu kuću. Steve je ozbiljno pogledao Leslie, ali nije bio previše zainteresiran za nju. Kad god bih hranila Leslie, došao bi i promatrao, ali nije bio za njom lud i nije joj obraćao previše pažnje.

Imali smo i njegovateljicu za Leslie. Nikad ne bih vjerovala da se neću brinuti za vlastitu djecu. Ako sam to ipak učinila, imala sam za to posebne razloge. Pretpostavljam da nisam bila dovoljno strpljiva. Provela sam mnogo vremena s njima, ali svaki dan, cijeli dan? Nisam mogla izdržati. Bila sam previše željna novih spoznaja u životu, bilo je toliko neistraženih područja.

Nekoliko dana pošto smo Leslie i ja došle kući, posjetili su nas Mildred i Sam Jaffe. Razgovarali smo o politici. Bila je izborna godina. Dwight Einsenhower bio je čovjek kojega je svaka stranka htjela za svojeg kandidata. I Bogie i ja s mnogim drugima skupljali smo se u Madison Square Gardenu kako bismo ga ohrabrili da se vrati iz Evrope gdje je bio komandant NATO-a. Kao i većina Amerikanaca voljela sam Ikea. Htjela sam da dođe na našu demokratsku stranu. Ali se to nije dogodilo. Pojavio se novi čovjek u Demokratskoj stranci, guverner države Illinois, Adlai Stevenson. Izabrao ga je Truman na proslavi dana Jefferson-Jackson kad su se i novinari uključili s uobičajenim pitanjima. Hoćete li se kandidirati? Je li Truman tražio da se kandidirate? Promatrali smo sastanak Demokratske stranke, vidjeli smo kad je bio kandidiran i čuli njegov govor. Takav politički govor nismo čuli od predsjednikovanja Roosevelta – profinjen glas i savršena dikcija. Usprkos svemu bila sam razočarana što veliki Ike nije bio naš kandidat. Mildred Jaffe je pjevala hvalospjeve o Stevensonu. Tjerala me da čitam knjigu Bartlowa Martina o Stevensonu, koju mi je čak i donijela. U knjizi je bio opisan kao čovjek širokih pogleda i duha. Uvijek sam obožavala one koji su me mogli nasmijati, smijeh je najbolji lijek za sve. Adlai Stevenson je imao duha i služio se njime i u politici i u privatnom životu, a njegov je humor bio visok. Knjiga je u meni potakla želju da ga bolje upoznam.

Dore Schary, Don Hartman i Bill Goetz priredili su u rujnu vrtnu zabavu. Tada je Stevenson bio u Kaliforniji. Svrha je zabave bila da se Stevenson upozna s filmskim svijetom i da dobije podršku. Prihvatila sam poziv da ga upoznam, ali Bogie nije. Na zabavi Stevenson je stajao i dočekivao goste. Prilazili smo jedan po jedan i kad bismo se rukovali s njim, fleševi bi zabljesnuli da ovjekovječe povijesni trenutak. Rekla sam nešto nevažno, odgovorio je nešto duhovito, smijali smo se i fotografija je bila napravljena. Na prvom sastanku bio je drag, otvoren i topao.

Dobro se sjećam što mi je tog popodneva rekao jedan poznati redatelj: »Ako si pametna, šutjet ćeš i nećeš se opredijeliti ni za jednu stranu.« To se zbivalo pet godina nakon osnivanja Komiteta za ispitivanje protuameričke djelatnosti u doba McCarthyjeva nasilja. Hollywood je izgledao uplašen. Nisam se nikad smatrala osobito hrabrom, ali sam tada mislila: »Do čega smo došli ako ne smijem glasati za onoga za koga hoću, za Adlaia Stevensona? Je li vrijedno živjeti ovdje ako se ne mogu boriti za njega?« On će se kandidirati i glasat ću za njega bez obzira na Eisenhowera. Bogie je još bio za Ikea. Morao je ići u Denver s Darrylom Zanuckom na zbor republikanaca. Dobila sam brzojav kojim su tražili da prisustvujem skupu za Stevensona u San Franciscu i da obavim kampanju u predgrađu. Razmislila sam i pristala. Nisam radila, djeca su rasla i u tom trenutku izbori su mi se činili najvažniji. Ljudi su se plašljivo opredjeljivali. Mnogi naši prijatelji bili su za Eisenhowera i teško je bilo pronaći dokaze protiv njega, ali sam instinktivno osjećala da je Stevenson bio poseban, da je bio rijetkost. Nešto se dogodilo u mojoj glavi. Morala sam ići u San Francisco. Bogie se počeo kolebati i, nekoliko dana prije mog odlaska u San Francisco, odlučio je: pozvao je Zanucka i rekao mu da će se boriti za Stevensona. Darryl mu je napisao pismo:

Jednom mi je moj stari prijatelj Wilson Mizner objasnio kako je nekorisno boriti se protiv neizbježivog. Objasnio mi je također da je jedan jedini pramen zlatne kose s glave lijepe žene jači od podmorskog kabla.

Prvi put sam čvrsto odlučila ići svojim putem bez muža. I prije je bilo nesuglasica, prepirali smo se kao i svi drugi koji žive zajedno, ali nikad nisam išla svojim putem, pogotovo ne u javnosti.

Od dana kad sam otišla u San Francisco, ja i moj život počeli su se mijenjati. Bila sam ludo uzbuđena od groznice izborne kampanje, ručkova, skupova, automobilskih kolona, govornica, sveučilišnih igrališta. Bili smo u trećim kolima iza Stevensonovih. Mnoštvo je ljudi mahalo i vikalo i osjećala sam da se borim za sebe. Postala sam vrlo nametljiva, nitko nije smio ući u automobilsku kolonu ispred mene, osim onih koji su morali biti ondje. Vratili smo se guvernerovim avionom u Los Angeles i s njim sam razgovarala za objedom. Njegov sekretar za štampu William

McCormick Blair zamolio nas je da obavimo kampanju na Istoku. Odgovorila sam »da« prije nego što je Bogie uopće imao priliku oklijevati. Proveli smo tjedan dana kod kuće sa Stephenom i malom Leslie i tada sam započela svoju vlastitu kampanju kojom sam pokušavala pokolebati ljude i pridobiti ih za Stevensona. Prodavala sam karte kod Romanoffa da bih podigla novce, ali me je Mike zamolio najdostojanstvenijim tonom da to ne radim u restoranu. Naime, Mike je bio Eisenhowerov čovjek. Ali nisam imala strpljenja ni s kime tko nije bio za Stevensona, svatko je morao biti za njega. Postala sam žestoka, opsjednuta – on je morao biti izabran. Nisam više mogla ni o čemu drugom misliti ni govoriti. Slušali bismo njegove govore, svaka bi nam riječ bila važna, izrezivali smo sve citate iz novina. Naš se rad nije zasnivao na kampanjskom pretjerivanju. Na primjer kad je Eisenhower rekao da ide u Koreju, mnogi su mislili da je upravo time pobijedio na izborima. Adlai mi je povjerio da je i on to mislio reći, ali je osjetio da bi to bila igra s previše obećanja.

Dužnost nam je bila privući što više ljudi, jer je Stevenson razmjerno bio još nepoznat u Americi. Bila sam uvjerena: da ga je više ljudi čulo i vidjelo, više bi ih i glasalo za njega. Nisam ni na tren vjerovala da je govorio uzalud.

Letjeli smo na Istok na posljednji dio kampanje u New Yorku i Chicagu. Za svakog govora od samog početka, na svakoj govornici, za svakim doručkom, ručkom, Stevenson bi uhvatio moj pogled, mahao mi i smješkao mi se. U mojoj mašti izgledao je tako ranjiv, tako nježan prema ljudima i pun razumijevanja prema njihovim potrebama. I Bogie i ja vjerovali smo u njega. Clifton Webb je rekao da izgleda kao Dwight Fiske. A Fiske je pretpostavljam, bio pijanist iz visokog društva, pomalo feminiziran i pripadao je prošloj generaciji. Meni se to nije činilo smiješnim. Smijali su se i načinu kako je mahao i isticali su to, iako mislim da to nije točno. Bila je to njegova prirodna skromnost. Ruku je dizao lagano, skromno i dopola i tako bi mahao. Eisenhower je dizao obje ruke i gledao sigurno kao pobjednik. Sve je krenulo u prilog Eisenhoweru, čak i kad su Nixonovi dohoci došli u pitanje. Demokratski Nacionalni komitet tiskao je dokaz da je Nixon imao pristup fondovima koje su osigurali prijatelji, a ni

tjedan dana nakon toga opravdavao se na televiziji pričajući o svom psu Checkersu i svojoj ženi Pat, zaogrnut republikanskim plaštom i dokazujući, na zadovoljstvo Amerikanaca, da je pošten čovjek. Da! Eisenhower je otišao iznad toga, čak je zaobišao i McCarthyja na putu u Chicago ne braneći svog velikog prijatelja i bivšeg komandanta generala Georgea C. Marshalla.

Bogie je zamislio smiješnu karikaturu: on stoji na uzlaznim vratima s djetetom sa svake strane, kiša pljušti, a Stephen upita: »Tata, gdje je mama?« Bogie je tužno odgovorio gledajući u daljinu: »S Adlaiem.« Zaista smiješno, i ja sam se smijala. Bogie je znao da sam duboko odana Stevensonu i zbog toga mu je i on bio odan.

Na svakoj stanici našeg kampanjskog vlaka bili smo predstavljeni, jedan po jedan, gomili koja je čekala, prvo Bob Ryan, onda ja, pa Bogie. Svatko je rekao nekoliko prikladnih riječi o našem kandidatu. Tada bi bio predstavljen Adlai i govorio bi otprilike deset minuta. Posao je bio vrlo naporan, počelo se u 8,00 sati ujutro i trajalo bi do kasno navečer. Sjećam se da nikad nije bilo dovoljno vremena da se govori dotjeraju. Iako su ljudi koji su sastavljali govore bili vrsni, on je sam mnogo napisao od onoga što je govorio. Često sam ga vidjela sa žutim notesom i olovkom kako žustro piše sve do trenutka dok nije morao započeti govor.

Bogie i ja sišli smo s vlaka prije nego što je stigao do stanice Grand Central zato da bismo mogli govoriti na skupu u Madison Square Gardenu. Robert E. Sherwood napisao je izvrsne stvari i dobio je najbolje ljude s kojima se pojavio u New Yorku. Toliko se brinuo, bio je to još jedan neobičan, izvanredan čovjek. Lijepo je bilo vidjeti Bogieja i Sherwooda zajedno gotovo dvadeset godina nakon *Okamenjene šume.* Nije čudo da je Bogie toliko govorio o dobrim starim vremenima. Živjeti stalno s takvim ljudima kao što su bili Bob i Madeline Sherwood znači dobro provoditi vrijeme. Procvala sam u društvu tih ljudi. Upijala sam njihove riječi, njihova mišljenja. Opozicija je Stevensonu prilijepila nadimak »jajoglavi«. Ljudi oko njega poput Sherwooda i Arthura Schlesingera bili su također jajoglavi. Bili su inteligentni i brinuli su više o dobru naroda nego o sebi. Divila sam se svima koji su bili usko povezani s Adlaiom Stevensonom.

Bogie i ja otišli smo u Chicago na posljednji sastanak. U vlaku na putu do kolodvora Arthur Schlesinger nam je

rekao što je Adlai odlučio reći ako izgubi. Upitala sam se: »Kako to uopće može i pomisliti? Neće izgubiti, to se ne može dogoditi, previše je potreban. Sada zemlja ima priliku učiniti nešto bolje, i ljudi će to shvatiti!« I kao što je rekao Bogie: »Na kraju Amerikanci uvijek učine pravo. To su dokazali s Trumanom.« A to moraju učiniti i ovaj put.

Guverner nas je pozvao u Springfield, u Illinoisu, na izborne rezultate. Bogie je bio zgranut tom pomisli, želio je kući. Ja sam pak rekla da moramo ići. Moram biti ondje, to za mene znači sve. Molila sam, borila se i pobijedila. Ali smo najprije morali glasati, pa smo učinili nešto zaista ludo. Odletjeli smo u Kaliforniju, prisustvovali još jednom političkom događaju u hotelu Biltmore, skočili kući k djeci (premda, ruku na srce, moje misli nisu bile ondje), slušali posljednji govor Adlaia Stevensona pred izbore, ustali u sedam slijedećeg jutra, glasali i odletjeli u Springfield. Odsjeli smo u nekom starom hotelu gdje su se svi okupili. Bogie se osjećao slabo, imao je gripu, tako smo mislili, i legao je u krevet. Već kad sam došla tako daleko, nisam htjela ništa izostaviti.

Osim toga, Bogie je imao sve što je trebao, ili bar što je mogao dobiti u tom hotelu. A kako je znao da sam u mislima ondje, rekao mi je neka idem s drugima. Dutch Smith, stari, prisni guvernerov prijatelj, poveo me do upravne zgrade. U jednoj sobi na prvom katu skupilo se nekoliko ljudi. U zraku se nije osjećala pobjeda. Jane i Ed Dick koji su teško radili za vrijeme kampanje, Buffie Ives, guvernerova sestra, ušli su nakratko, Ernest Ives, njezin muž, Bill Blair, Arthur Schlesinger ulazili su i izlazili. Guverner je bio u svojoj sobi i pratio rezultate. Noć je bila sablasna, tiha, predosjećala se propast. Rezultati su bili sve gori i gori i brinula sam za Adlaia. Dutch je rekao da je Adlai dobro i da se može suočiti s porazom. Ali ja nisam mogla, nije to mogao nitko od njegovih prijatelja. Sjedila sam duboko potištena zureći u televiziju staklenim očima i ne vjerujući. Ljudi ne rade uvijek dobro, inače se ne bi okrenuli od tog čovjeka. Srce mi je pucalo. Dutch mi je prišao i šapnuo da bi bilo najbolje vratiti se u hotel. Guverner i njegova obitelj također će uskoro otići. Od guvernera je stigla poruka s pozivom da Bogie i ja sutradan dođemo na objed. Objed! Uvijek je mislio na svakoga, samo ne na sebe.

Žurili smo natrag u hotel. Ondje se skupila gomila ljudi, novinari, svi napetih izraza lica. Bilo je bučno, ali

bučno od očaja. Guverner se pojavio sa svojim sinovima, sestrom i njezinim mužem, bračnim parom Dick, i s Billom Blairom. Izgledao je bolestan i blijed, umoran i hrabar i veoma osamljen. »Kad sam izašao, netko me je na ulici upitao kako se osjećam, što me podsjetilo na priču koju je ispričao jedan naš zemljak – Abraham Lincoln. Pitali su ga kako se osjeća poslije neuspjeha na izborima. Odgovorio je da se osjeća kao dječak koji se udario u prst u mraku i prestar je da bi plakao, a previše ga boli da bi se smijao.« Kao i svi drugi i ja sam svoju bol utopila u suzama. Bilo je strašno, ali te su njegove riječi upravo odgovarale tim trenucima. Ridala sam na putu do sobe gdje je jadan Bogie, koji se upravo vratio s televizijskog prijenosa, patio zbog gripe i vrućice. I on je bio tužan, ali ne tako kao ja. Osjetio je olakšanje što se sve završilo i što može kući. Rekla sam mu da nas je guverner pozvao na objed. Bila sam slomljena zbog cijelog svijeta i zbog sebe. Obožavala sam Adlaia Stevensona, pretpostavljam da sam ga čak i štovala. Taj je osjećaj u mnogima budio lojalnost i dodvoravanje. Izvukao je iz mene ono najbolje, ili sam bar tako mislila. Djelovao je na mene tako da sam osjećala kako znam više nego što sam znala, kako sam od velike vrijednosti. Proširio je moje horizonte, učinio me svjesnijom ljudskog dostojanstva i teškoća u kojima žive ljudi oko nas. Do susreta s Adlaiem Stevensonom bila sam savršeno sretna žena. Voljela sam svog muža, sina i kćerku, postigla neki uspjeh u radu, imala sam divan dom, novac, ali nisam uopće marila za svijet oko sebe. Ulazak Adlaia u moj život potresao me do temelja.

Pala sam u nemiran san i probudila se vrlo rano. Bogie se osjećao bolje, bio je spreman otići, ali je odlučio mirovati do objeda. Nakon pakiranja spustila sam se stepenicama i srela Billa Blaira koji je upravo ušao u hotel i zamolio me da pođem s njim u upravnu zgradu. Upitala sam ga kako se Stevenson osjeća tog jutra. Odgovorio je: »Dobro, koliko se može očekivati, ustao je rano i energično se prihvatio svojih guvernerskih obaveza i mnogih drugih koje su uslijedile nakon izborne kampanje.« Kad sam ušla u zgradu, guverner je sišao stepenicama i zagrlio me. Pitala sam ga kako se osjeća. Odgovorio je: »Mnogo je važnije kako se ti osjećaš.« Bila sam slomljena, što je bilo vrlo uočljivo. Pitao me jesam li ikad vidjela Lincolnov grob i kuću. »Ne«, odgovorila sam. »Morate to vidjeti. Uzmite automobil i pogledajte to, a onda se vratite na objed. Bill,

provjeri da uđe u pravi automobil.« Čak i tog jutra nakon gubitka na izborima za predsjednika imao je snage planirati razgledavanje znamenitosti za čovjeka koji je glasao za njega. Tako sam otišla do groba velikog Lincolna i do njegove kuće sa stolicom za ljuljanje i mislila: »Možda je i Stevenson tako velik čovjek i možda je Amerika propustila najbolji trenutak, a da to nikad neće saznati.«

S Bogiejem sam se srela kad sam se vratila u zgradu. Ušli smo u prostoriju gdje se pilo piće prije ručka. Ondje su bili Bill Blair, Buffie, Ernest Ives, Jane i Ed Dick i Stevensonov sin. Nisam bila simpatična gospođi Ives koja je sa svojim bratom bila vrlo posesivna, fungirala mu kao domaćica u guvernerovoj rezidenciji, a to bi vjerojatno radila i u Bijeloj kući. Vidjela je koliko ga cijenim i da bi ga se to možda moglo dojmiti. Raspoloženje je bilo prilično napeto. A o čemu se moglo i govoriti? Život teče dalje. Guverner je održavao konverzaciju, razgovarao je s Bogiejem koji je opisivao noć punu razočaranja pred televizijom. Zatim smo ručali, ali mladog Bordena nije bilo. Guverner je pokazao jedini znak razdražljivosti kad je ušao Borden, a mi smo već svi sjedili: »Kasno kao i uvijek.« Svi Adlaievi sinovi bili su dobri dječaci, koliko sam mogla zapaziti, a razvod je najviše djelovao na srednjeg sina. Situacija nije bila sretna, a ni Adlaiu nije bilo lako da sam sve to rješava. Pričali smo o Kaliforniji, Adlai je htio čuti o Africi i o tome kako je filmski svijet doživio njegovu kandidaturu. Najobičniji društveni razgovor ali je pokazivao koliko se mogao kontrolirati da sjedi za stolom i normalno objeduje na tako potpuno abnormalan dan. Na odlasku je rekao da se nada doći u Kaliforniju, a mi smo ga pozvali da ostane kod nas neko vrijeme nadajući se da će se to dogoditi uskoro. Stajali smo na vrhu stepenica, Bogie je istupio, zahvalio guverneru i poželio mu sreću. Kad sam se ja opraštala, zagrlio me je. Moje su se oči napunile suzama i krenula sam niza stepenice. Na dnu stepenica sam se okrenula, nasmijala i mahnula. Još je stajao ondje, smješkao se i rekao: »Jednoga dana dođite opet da pričamo.« Odlučila sam da ga ne izgubim potpuno iz svog života.

Na putu do kuće bila sam vrlo daleko od Bogieja. Moje su misli bile uz čovjeka kojeg sam upravo ostavila. O njemu sam saznala koliko sam najviše mogla od njegovih prijatelja. Kao i obično, cijelu sam priču romantizirala. Trebao je ženu, očito je njegova sestra zauzela samo službeno mjesto pokraj njega, ali je on trebao nekoga s kim

će dijeliti život. Sanjarila sam da bih ja mogla biti taj drug iz daljine, prijatelj kroz pisma kome bi se mogao slobodno povjeravati. Osoba povjerenja, nepristrani slušač. Dugo je trebalo dok sam ispitala svoje osjećaje, ali u tom trenutku osjećala sam samo divljenje prema heroju i laganu zanesenost. Ta je kampanja unijela razdor u moj život. Laskalo mi je što sam bila uključena, što me Stevenson izdvojio kao specijalnu osobu, a najzad imala sam samo dvadeset osam godina. Rodila sam drugo dijete, bavila se samo kućanskim poslovima nekoliko godina. Moja je karijera stajala na mrtvoj točki. Imala sam potrebu sanjati, izaći iz te stvarnosti, protegnuti se i iskoristiti svoju neiskorištenu energiju. Do tog trenutka moji su izbori bili Bogie ili posao, sada su se proširili i na politički život, za bolju sutrašnjicu. Ako nisam mogla učiniti nešto određeno, bar sam bila u dodiru s velikim čovjekom koji je bio u mogućnosti učiniti nešto. Takvi osjećaji obuzimaju osobu koja očajnički želi učiniti nešto veliko, pustiti maha svojim vlastitim strastima. A Adlai je bio tako sređen. Ponudio mi je način mišljenja koji je obuhvatio ne samo njegov ili moj svijet već cijeli svijet oko nas. To mi nikad nitko prije nije ponudio. Nisam bila nezadovoljna Bogiejem niti sam ga manje voljela, ali Stevenson mi je pomogao da se razvije onaj nepoznat, različit i uspavan dio mene. Bogie je bio potpuno svjestan mog stanja, Stevenson se sviđao i njemu, samo što je on bio muškarac, uravnotežen i kontrolirano ljudsko biće, različito od mene. Nije se raspadao u komadiće niti se odao maštanju u kojem sam ja uvijek živjela i u kojem je bilo sve moguće.

Nije bilo lako vratiti se stvarnosti. Pomogla mi je gripa od koje sam se razboljela i ležala nekoliko dana. Približavao se Božić. Majka i Lee su trebali doći vidjeti novu unučicu, pred nama je bila i Bogiejeva rođendanska proslava za njegovu pedesettrogodišnjicu, Steveov četvrti rođendan i Bogie je ponovno počeo raditi.

Naša zabava za Badnjak u novoj kući veoma je uspjela. Čak je došao i Spencer Tracy. Svi su me zadirkivali zbog Adlaia. Čudno, mnogi su aludirali da sam mu se sviđala. Nisam učinila ništa da bih ih razuvjerila u tome. Neka misle što god hoće. Osim toga to mi je donekle i laskalo.

George Cukor mi je pričao o komadu Zoëa Akinsa *Grci su za to imali riječ.* Rekao je da je komad vrlo smiješan i da ima ulogu za mene. Budući da sam imala novi

ugovor s 20th Century Foxom za jedan film godišnje, rekla sam to Darrylu Zanucku. Kupio ga je i dao Nunnallyju Johnsonu da napiše scenarij i režira. Nunnally me nazvao kući jedno poslijepodne da mi kaže kako zna da mogu glumiti u komediji, ali da na filmu nikad nisam glumila u takvom komadu. Da li bih imala nešto protiv da dođem na testiranje kako bi Zanuck i on mogli ustanoviti stvarno vrijeme trajanja. Ne radi se uopće o mojoj sposobnosti, ta ja sam već dobila ulogu... Bio je to užasan razgovor. Nisam bila oduševljena tim testiranjem, ali kako se radilo o Nunnallyju, pristala sam. Sjećam se da sam to ispričala Bogieju pošto sam spustila slušalicu. Rekao je: »Nikad nećeš imati tako dobrog prijatelja kao što je Nunnally. Nemoj ga izgubiti i prihvati se toga.«

Test koji sam prošla režirao je Jean Negulesco i dobila sam ulogu. Film je dobio naziv *Kako se udati za milijunaša* i trebao se snimati u kinemaskopu, što je bio nov sistem sa širokim platnom koji je Fox imao u vlasništvu a kojim je Zanuck mislio zaljuljati filmski biznis. Snimanje *Milijunaša* trebalo je započeti u veljači 1953, u isto vrijeme kad je Bogie trebao snimati *Udri đavola* u Italiji. Željela sam ići s njim, ali sam morala raditi na *Milijunašu* ili zauvijek zaboraviti svoju karijeru. To bi bilo prvo razdvajanje u osam godina našega braka. Razgovarali smo o tome, i Bogie je smatrao da moram snimiti film, a poslije ću mu se pridružiti. Uloga u *Milijunašu* bila je najbolja koju sam ostvarila u tim godinama.

35.

Prije nego što je Bogie otputovao u Rim, porazgovarali smo o tome što da učinimo s našom djecom s obzirom na vjeru. Budući da nijedan od nas nije stalno posjećivao crkvu niti je bio odan nekoj religiji, činilo nam se da nije važno birati nešto posebno. Međutim naša odluka da Stevea pošaljemo u nedjeljnju školu anglikanske crkve (onamo je išao i njegov prijatelj Scott Johnson) pokazala se opravdanom, jer je Steve stvarno s velikim veseljem čekao da ide. Ali nije mogao nastaviti dok ne postane član crkve. Bogie je osjećao da je glavni razlog zbog kojeg dajemo krstiti djecu – u svijetu još razuzdane diskriminacije – što im smanjuje jednu prepreku da uskoče u život Olimpa. Ja i moja porodica ponosili smo se svojim židovskim porijeklom i nama je to izgledalo čudno. Istina, nisam išla u sinagogu, ali sam se uvijek osjećala Židovkom i uvijek ću se osjećati. Sigurno da se nisam namjeravala preobratiti u člana anglikanske crkve zbog djece, ali nisam željela ni poricati svoje porijeklo. Istodobno sam znala kako je važno za dijete da pripada nekoj vjeri. Dogovorili smo se da ćemo to urediti čim objasnimo naše stanovište velečasnome gospodinu Smithu iz crkve »Svi sveti«. Bogie me je opominjao da moram zaboraviti na svoje osjećaje, djeca će dakako znati da su pola-pola, da se njihovi osjećaji razlikuju od mojih i da će se uvijek razlikovati. I to je bilo sređeno. Izabrali smo za Lesliene kumove Ruthu i Paula Zuckermanna, a za Steveove Quenta Reynoldsa i Louisu Bromfield. Budući da nisu mogli doletjeti, Dorris i Nunnally Johnson bili su zamjena. Da je bilo moguće, i oni bi bili kumovi. Na žalost, Bogie je bio u Evropi kad su se djeca krstila. Obred je bio vrlo lijep. Držala sam šestomje-

sečnu Leslie koja se ponašala izvrsno. Gledala je očarana obojene staklene prozore i bila je mirna. Stephen je stajao pokraj mene i bio je vrlo smiješan. Kad mu je velečasni Smith poškropio glavu vodom, rekao je: »Ne volim kapljice.« Nakon završenog obreda velečasni Smith je rekao: »On će ući u kuću Gospodnju.« Na to je Steve glasno i jasno izgovorio: »Ako želi ući, neka uđe.« Sve se završilo dobro, ali sam se ipak osjećala čudno, crkveni postupak bio mi je potpuno stran. Bila sam sretna što je sve svršeno i čvrsto sam odlučila da moja djeca moraju biti svjesna svoje židovske krvi. Mogu reći samo hvala Bogu što smo sve to prošli s obzirom na događaje s kojima smo se suočili nakon četiri godine.

36.

Tjedan dana nakon Stephenove proslave četvrtog rođendana Bogie je morao krenuti u New York i u Rim. S njim sam išla samo do New Yorka kako bih provela nekoliko ludih dana u »21« ili u kazalištima s prijateljima koji su uvijek bili veseli i zabavni. Posjetili smo i moju porodicu u kojoj se Bogie zaista dobro osjećao. Naše sobe u hotelu bile su uvijek pune rodbine i prijatelja. Bili smo pozvani na cocktail koji su priredili Ronnie i Marietta Tree u čast Aldaia Stevensona i to dan nakon Bogiejeva odlaska. Uzbudila me pomisao da ću tako neočekivano brzo vidjeti Adlaia i nisam bila nimalo žalosna što ću biti jedina od Bogartovih prisutna. I tako sam mislila ostati još nekoliko dana kako bih posjetila rodbinu i prijatelje i obavila kupovinu kod Loehmanna. Naš je rastanak bio težak i sladak ispunjen obećanjima da ćemo pisati. »Čuvaj se!« »Budi dobra!« »Budi oprezan!«

Zabava i ručak priređeni u čast Adlaia prošli su vrlo lijepo. Adlai je bio vrlo raspoložen, sretan što je u New Yorku i što vidi prijatelje. Poslije objeda sjeli smo u malu skupinu. Marietta je recitirala prelijepu pjesmu. Bob Sherwood je ustao, podigao ovratnik svog kaputa, pogledao nas tužno i počeo izvoditi: »Drugar, možeš li mi baciti kintu?« Ja sam obično oponašala šalu »Zanima me kako se osjeća« iz *Južnog Pacifika* pjevajući uloge Pinze i Mary Martin. Ili Bob ili Mado Sherwood su mi rekli: »Učini to za Adlaia, draga.« Adlai je čekao sa smiješkom i malo napeto kako ću to izvesti. Bila sam bolja kao Pinza nego kao Mary, ali u strašnoj neprilici i zbunjena. Uvijek sam se divila ljudima koji su mogli jednostavno otpjevati pjesmu, čak i loše, održati govor, bilo što, u maloj sobi punoj ljudi,

a da ih to nije smetalo. Ja to mogu učiniti iz daljine, kao glumica, ali ne ovako. Bob Sherwood je izgovorio nekoliko riječi o Stevensonu, što nama znači, kakvu je vrijednost i duh unio u kampanju i u javni život. Adlai je svima zahvalio, a onda je govorio koji su mu bili ciljevi, kako se nadao podići razinu političkog dijaloga i kako se nada da je nešto i postigao. Govori su se držali vrlo neslužbeno s čašom u ruci, svi smo bili sentimentalno raspoloženi. Smijali smo se i šalili i napokon smo Bob i Madeline, Adlai i ja ušli u taksi, zaustavili se kod Sherwoodovih na piću i tada me Adlai poveo u hotel. Željela sam biti s njim nasamo, razgovarati privatno, ali nije bilo prilike. Nisam bila sigurna da bi on bio toliko prisan sa mnom, iako se moglo osjetiti da bi se želio udvarati i da se udvarao. Volio je da mu se ljudi dive, znao je da sam vrlo mlada i zaljubljena u njega. Mislim da je time bio zadovoljan i nije učinio ništa da bi me ohrabrio. Obećao je da ćemo se vidjeti u Kaliforniji slijedećeg mjeseca. Trebao je doći da skupi priloge za demokratsku kampanju. Bila bi to odskočna daska za njegovo putovanje oko svijeta. Bill Atwood, novi prijatelj zahvaljujući Adlaiu, pridružit će mu se zbog časopisa *Look*. Bio mu je desna ruka kao i Bill Blair. Opet sam imala nešto što sam očekivala s radošću.

Vratila sam se kući da se pripremim za ulogu Schatze u filmu *Kako se udati za milijunaša*. Marilyn Monroe i Betty Grable također su glumile u tom filmu. Radilo se o trima djevojkama koje su tražile muževe milijunaše. Film je bio smiješan, duhovit, čak dirljiv. Nisam poznala nijednu kolegicu, ali sam se nadala da će društvo biti dobro. Čudno je bilo bez Bogieja. Bila sam vrlo sebična tražeći da bude uvijek onako kako ja želim i vrlo hrabra dok je on bio pokraj mene da me podrži, a zapravo uopće nisam bila hrabra. Uživala sam da mogu raditi što hoću, ići spavati kad želim, učiti tekst za slijedeći dan a da ne brinem za Bogiejevu večeru. Bilo je dobro, ali samo za kratko vrijeme.

Budući da je kinemaskop bio eksperiment, bilo je teško. Glumci su se morali neprekidno kretati i ne približavati se jedan drugome, jer je platno bilo dugačko i usko. Morale su se snimati dulje scene, pet ili šest stranica bez prekida, i meni se to sviđalo. Osjećala sam se bliže pozornici i to je za mene bilo bolje. Betty Grable je bila zabavna i otvorena žena, profesionalna i ugodna, a Marilyn prestrašena, nesigurna, vjerovala je samo svom učitelju i uvi-

jek je zakašnjavala. Za vrijeme snimanja gledala mi je u čelo, a ne u oči. Pošto je scena snimljena, pogledala je svog učitelja radi pohvale stojeći iza leđa Jeana Negulesca. Ako je učitelj odmahnuo glavom, ona je tražila ponovno snimanje. Neki se put snimalo petnaest ili više puta, morala sam, dakle, biti dobra u svim prizorima, jer nitko nije znao koji će se snimak upotrijebiti. Nije bilo lako i često smo se ljutili. Unatoč tome voljela sam Marilyn jer nije bila ni podla ni pokvarena. Morala se koncentrirati na sebe, a ljudi koji su bili ondje bili su radi nje. Srela sam ju nekoliko puta prije i svidjela mi se. Grable i ja smo se dogovorile da ćemo joj pokušati olakšati situaciju i nastojati da zadobije naše povjerenje. Mislim da nam je napokon i vjerovala. S njom sam razgovarala samo nekoliko puta. Jednog je dana došla u moju svlačionicu i povjerila mi da bi zapravo željela biti u San Franciscu s Joeom DiMaggiom uz tanjur špageta. Tada još nisu bili vjenčani. Zanimala se za moju djecu, život u domu i jesam li sretna. Činilo se da mi zavidi, bila je puna čežnje i nade da će i ona jednoga dana živjeti kao ja. Jednom je došao Steve i prebacivao se na strunjači. Sjedila je i promatrala ga. »Koliko ti je godina?« »Četiri«, odgovorio je, na što je ona rekla: »Ali izgledaš tako velik, pomislila bih da imaš dvije ili tri.« Bilo je tako nešto tužno kod nje, željela je izaći iz svojih okvira, bojala se, osjećala se neugodno. Nije se trudila oko drugih, ali je svejedno bila draga. Mislim da je meni vjerovala i da sam joj se sviđala, ako joj se uopće može sviđati netko čiji život izgleda tako siguran i tako riješen.

37.

Stevensonov je ručak bio u veljači. Nakon toga je otputovao s Billom Blairom u Palm Springs provesti nekoliko dana na suncu i odmoriti se. Bila sam u to vrijeme slobodna i odlučila sam otići onamo i posjetiti Buddyja i Carolyn. Dok je Stevenson bio s Doreom na pozornici, uhvatio je moj pogled ili ja njegov, ili smo to učinili oboje u isto vrijeme. Prije nego što su počeli govori, došla sam na pozornicu pozdraviti Dorea, zapravo razgovarati s čovjekom koji je sjedio kraj njega. Fotografirali su nas zajedno, a poslije za vrijeme večere uspjela sam malo pričati s njim. Za takve se večere morate uvijek pripremiti. Rekla sam mu da sam ostala nekoliko dana sama, što ga je, čini se, beskrajno oraspoložilo. Pozvao me na objed i večeru. Svojim osjećajima i maštanju dala sam maha i u takvom sam raspoloženju očekivala vikend u Palm Springsu.

Bilo je to najbolje doba da čovjek ostane sam. Moja prva večer. Skupilo nas se osam. Adlai je bio izvanredno raspoložen. Poslije večere sjeli smo u mali klub. Glazba je bila sanjarska, baš ono što sam trebala, s ludom ljubavlju za balade i punom glavom romantike i fantazije. Okrenula sam se Adlaiu koji je sjedio pokraj mene i upitala ga koja mu je najmilija pjesma. Odgovorio je: »Borbena himna Republike«. S njim je uvijek bilo zabavno i uvijek je oko njega bilo puno ljudi. Imao je dogovoren sastanak s nekim političarima iz Chicaga u vrijeme nedjeljnog ručka i tome se nije radovao. Takve političare nije volio. Pozvao me na večeru s njima kako bih mu olakšala patnje. Sve te aktivnosti, u koje me je uključio, hranile su moju maštu. Zapravo, nas smo se dvoje vrlo dobro slagali. Ustanovila sam da rijetko čita knjige, a romane gotovo nikada i čudila sam

se odakle mu takvo dobro poznavanje jezika i takvo obrazovanje. Razgovarao je sa mnom kao da sve znam i razumijem kao i on sam. Tako je jednom u vrijeme kampanje u vlaku dok je prolazio hodnikom vagona zapitao Bogieja: »Da li je Krist rekao 'jesi li savršen'?« Stalno nas je obasipao darovima. Igrali smo tenis i kad god bih promašila, klela bih, a on bi rekao: »Uvijek dama kune.« Zanimao se za moj život. Uživala sam u svakoj sekundi. Bilo mi je zabavno s njim i to na neki nov način. Trebao je ohrabrenje ne samo od profesionalnih političara nego i od nas, drugih. Morao je shvatiti koliko je važan. Bila sam sebična kao i mnogi drugi i nisam ga htjela izgubiti. Željela sam radi sebe same imati svojeg heroja koji će upravljati zemljom. Bio je moj prvi heroj za kojeg sam bila emotivno vezana, kao što mi je nekad bio Roosevelt, samo što u Adlaiu nisam gledala oca. Bio mi je uzor u životu, njegov me je um uzbuđivao, a udvaranje ohrabrivalo. Njegovi su prijatelji smatrali da je dobro što sam u njegovoj blizini jer se opuštao i nije mislio na svoje teške odgovornosti. Dakle, sve što je dobro imao, imao je pokraj mene. Kad god budem imala slobodnog vremena, a da zbog toga ne pati moj muž, posjetit ću ga i sačuvati svoju sliku u njegovoj svijesti. Nerado sam napustila Palm Springs. Ako ništa drugo, ovaj mi je vikend potvrdio da sam dobro izabrala i da je Adlai Stevenson osoba vrijedna da se borim za nju i stavljam je u prve redove.

Slijedećih nekoliko mjeseci radila sam i planirala sastanak s Bogiejem u Ravellu. Pisao mi je duga pisma, prva od doba udvaranja. Opisivao je ljepote Italije i snimanje filma. Za scenarista je bio unajmljen Truman Capote. Bogiejeva razmatranja o njemu bila su zanimljiva: »U početku mu ne vjeruješ jer je vrlo čudan, a poslije bi ga nosio na rukama do kraja života.« Bio je izvanredan radnik, a Bogie je volio takve ljude. Bilo je raznih teškoća; sa scenarijem te s Bogiejem i Georgeom Sandersom koji su, vozeći se na mjesto snimanja, udarili u kameni zid. Bogie je zagrizao u jezik i dobio nekoliko šavova. Uplašila sam se i zabrinula. Nikad nisam pomislila da se Bogieju može nešto dogoditi, ali me je nazvao i uvjeravao da je sve u redu.

Leslie je već navršila osam mjeseci i bila je svakog dana sve ljepša. Kad se rodila, nije bila lijepa, ali se mijenjala naočigled. Razlikovala se od Stevea, bez obzira na ženski libido, djevojčice se mnogo razlikuju od dječaka.

Obožavala je brata koji je bio potpuno nezainteresiran za nju, osim kad je pokušavala ustati ili govoriti. Zanimalo ga je samo kad će mu moći postati drug u igri. Slikala sam ih zajedno i poslala slike Bogieju kako bi mogao pratiti promjene u njihovu razvoju.

Napokon smo završili film *Kako se udati za milijunaša.* Svi su bili zadovoljni, a ja sam hrlila k Bogieju. Na žalost, zbog našeg zastoja u snimanju nisam mogla razgledati Italiju i sastala sam se s Bogiejem u Londonu. Za mene je to bio gubitak. Bila sam uzbuđena što ću nakon tri mjeseca vidjeti Bogieja i kako će izgledati naš prvi susret. Sramota, srest ćemo se u prisutnosti mnoštva ljudi.

Tih dana spavalo se u avionu na ležaljkama jer se putovalo do Londona devet ili deset sati. Sat prije slijetanja u Londonu zadesilo nas je veliko nevrijeme pa smo kasnili. Kad smo sletjeli, nismo više imali vremena ići u hotel prije objeda. Netko iz ekipe koja je radila na filmu *Beat the Devil* (Udri đavola) dočekao me i odveo ravno u hotel Savoy, u blagovaonicu gdje je Bogie sjedio na pozornici. Netko je držao govor. Posjeli su me, također na pozornici. Nisam smjela svojega muža ni poljubiti. Između nas je sjedilo nekoliko ljudi. Bogie je zurio u mene i pravio smiješne pokrete ustima kao da žvače. To je radio uvijek kad je bio uzbuđen. Smješkala sam mu se i bila sam začuđena kako sam uzbuđena. Tresla sam se kao i tada kad sam sjedila vani na klupi ispred bungalova Howarda Hawksa. Ljubavna groznica još nije popustila, iako je već prošla osma godina braka.

38.

Bogieju su ponudili ulogu kapetana Queega u filmu *The Caine Mutiny* (Pobuna na brodu Caine) u produkciji Stanleya Kramera i u režiji Eddieja Dmytryka. Želio je tu ulogu, a bio je svjestan da to žele i neki drugi glumci, što ga je zabrinjavalo. Columbia ga je također željela, ali mu nisu htjeli platiti toliko koliko se plaća vrhunskim glumcima. Bogie je bio ljut: »Nikad se to ne događa Cooperu, ili Grantu, ili Gableu, uvijek meni. Zašto samo meni? Prokletstvo, Harry [Cohn] zna da želim tu ulogu i zato mi je nudi uz manju plaću.« Čudno, Bogie se uvijek morao boriti, iako je bio jedna od najvećih zvijezda filmske industrije. Ni do čega nije dolazio lako. Nikad nije mogao tražiti mnogo novaca po načelu »uzmi ili ostavi« zato što je želio samo dobre uloge i borio se za njih. Trebalo se snimati tri tjedna u Honoluluu gdje nismo nikad bili i mogli smo uzeti Stevea. Sporedne su uloge dobili vrlo dobri glumci: Fred MacMurray, Van Johnson, Jose Ferrer. Bogie je zaista želio biti Queeg. I tako je popustio. Dobro se znalo da nikad ne smiješ pokazati producentu da želiš neku ulogu jer mu time daješ prednost. On zna da te može manje platiti, a njega zanima samo to. Takva je situacija za glumca bila beznadna. Isto sam doživjela i ja u svojoj karijeri. Sama sam sebi snizila cijenu kad sam silno željela neku ulogu. To je zapravo glup način razmišljanja, jer ako te oni žele, onda će i platiti, ali većina se nas boji i misli da uvijek možeš biti zamijenjen i zbog toga popustiš. Nesigurnost je uvijek prisutna u glumčevu životu. Usprkos svojoj sigurnosti Bogie se uvijek brinuo da nije nezamjenjiv kao i Spence i mnogi drugi dobri glumci i zvijezde. Zapravo je ta njegova osjetljivost bila jedna od njegovih najprivlačnijih kvaliteta.

Vratili smo se u Kaliforniju i našoj djeci. Bogie je obožavao svoju kćerkicu, izgledala mu je tako nježna. Tek se onda vidjelo kako je bio konzervativan, postupao je s njom kao da je od porculana i na to je upućivao i Stephena. Međutim Stephen nije bio sklon tome. Bila sam sretna s dvoje djece, prava obitelj kakvu sam oduvijek zamišljala. Zato sam davno odlučila da neću imati samo jedno dijete, jer sam ja bila jedinica u obitelji.

39.

Godina 1953. bila je za nas vrlo uspješna. Bogie je neprekidno snimao i to dobre filmove, a ja sam se nakon tri godine vratila filmu koji je postigao velik uspjeh. Putovali smo mnogo, posjećivali stare prijatelje i upoznavali nove. Bili smo u Engleskoj za vrijeme krunidbe moje vršnjakinje kraljice Elizabete i vidjeli kako Britanci doživljavaju svoje velike trenutke s uživanjem čak i na kiši. To je bio ludi, uzbudljivi, nezaboravni tjedan. Još se i sada divim kraljičinim sposobnostima da takvu svečanost izvede s magičnim čarom. Bili smo svi zdravi, i naš je obiteljski život cvao. Fleur Cowles, supruga Mikea Cowlesa iz časopisa *Look*, zamolila me da napišem članak. Naslov je bio »Mrzim mlade muškarce«. Platili su mi simbolički i napisala sam članak potpuno sama. To su bile moje prve spisateljske pustolovine za javnost i morala sam to obaviti dobro. Iznijela sam kvalitete kojima se divim i koje mi se čine privlačnim kod muškarca. Nabrojila sam šest muškaraca koji su, usprkos luđačkoj trci ovog vremena, sačuvali duh, ličnost i smisao za humor i ostali duhom zdravi. To su: Adlai, Robert E. Sherwood, Nunnally Johnson, Alistair Cooke, Louis Bromfield i John Huston. Njihove su reakcije na članak bile smiješne. Sherwood je napisao da je najomraženija i najprestrašenija osoba na ulici otkad je izašao članak. Jasno je zašto sam odabrala ostalu petoricu: »Stevensona zato što je obrazovan, Johnsona što je duhovit i mudar, Cookea što je uljudan, Hustona što nosi smiješnu kapicu, Bromfielda što je republikanac, ali može biti samo jedan jedini razlog zbog kojeg ste izabrali mene: moj podmukao životinjski magnetizam. Takva misao razjaruje muškarce i straši žene u tom gradu.« Bromfield je brzo-

javio: »Zahvaljujem na ljubaznim primjedbama u časopisu *Look*. Napisano je izvrsno i profesionalno. Samo je Bromfield potcijenjen.« Alistair: »Skroman, dostojanstven i duhovit i zahvalan mlađi član kluba Bacall, ali mi nije jasno zašto si me uvrstila među ove starije.«

Nisam dobila odgovor od Hustona. Bio je u Evropi. Evo nekoliko posljednjih rečenica koje sam napisala o njemu: »Slikovito govoreći, on ostavlja tijela svojih prijatelja razbacana po cijelom svijetu. Dok si s njim, dobiješ njegovu punu pažnju i sve misli. Kad osjeti potrebu da mora ići dalje i da mu je dosta, ostavlja te iznenađena i nepripremljena.«

Premijera filma *Kako se udati za milijunaša* trebala se održati u studenome u New Yorku. Nikad se ne odbija putovanje u New York i, naravno, prihvatila sam poziv za premijeru. Bogie je radio i što se njega tiče, mogla sam biti mirna, a trajalo je manje od jednog tjedna. Premijera je bila smiješna. Vodili su me kroz Broadway od jednog kazališta do drugog gdje se održavala predstava, pod žarkom rasvjetom, kroz gomilu pod zaštitom policije. Majka i Lee su bili prisutni, a ja sam uživala u žarištu pažnje. Znala sam da je film dobar, a uspjeh moralno podiže čovjeka. Dutch i Ellen Smith pozvali su me preko vikenda u svoju kuću u Lake Forest, u Illinoisu. Adlai će biti ondje na ručku s nekim prijateljima. Žustro sam prihvatila, uvjerena da Bogieju neće biti žao. Razgovarali smo svaki dan i spomenula sam mu poziv. Pobjesnio je: »Ne, nikako.« Želio je da dođem kući. Rekla sam mu da to nikome neće škoditi, dolazim samo dva dana kasnije, a već sam gotovo i prihvatila poziv. Bijesno je spustio telefonsku slušalicu. Negdje u dubini duše bojao se zbog mojih osjećaja prema Adlaiu. Katkad je ta nesigurnost izbijala iz njega. Većinu vremena uspio se kontrolirati, ali kad mu je prekipjelo, otkrivao je svoje osjećaje. Ipak sam otišla. Na objedu je bilo vrlo ugodno, a meni je bilo drago opet vidjeti Adlaia. Sve je bilo vrlo dolično, iako je bilo očito da ga obožavam. Ispričala sam mu zbog čega sam se našla ondje. Naravno, pitao je za Bogieja, kao i uvijek. To je bio različit svijet u kojem su se ljudi odnosili prijateljski, ali ja sam ondje bila stranac. Slijedećeg dana pripremljen je ručak za Adlaia na koji sam i ja pozvana. Buffie Ives nije bila oduševljena što me opet vidi. Naglašeno me pitala za muža i djecu. Laskalo mi je što me je smatrala opasnom. Dok je Adlai razgovarao sa mnom, pokušala ga je odvući, na što je odgovorio

da upravo razgovara sa mnom i da će uskoro doći. Na neki je se način bojao, a čini mi se da mu je dobro došla kad se htio izvući neželjenog društva. Sigurno mu je koji put bila i dosadna, ali i potrebna i bili su vrlo bliski. Svakako, tog poslijepodneva bilo je očito da ne želi njezinu pomoć.

Rano te večeri Bill Blair me vozio na aerodrom i usput smo stali kod guvernerove farme u Libertyvilleu da se pozdravimo. Bila je noć i nisam vidjela zemlju oko kuće, ali sama kuća bila je topla, ugodna i nepretenciozna. Jedna od njegovih obožavateljica i pristaša iz 1952 – ne mogu joj se sjetiti imena – bila je ondje. Nisam time bila oduševljena, ali me je on vrlo toplo pozdravio, a i ona je bila vrlo ljubazna prema meni. Svaki put bilo mi je sve jasnije koliko se istaknutih žena trudi zadobiti njegovu pažnju i vrijeme. Sada je dirljivo razmišljati o tome. Ne može se reći da je bio don Žuan, ili simbol seksa, ili zavodnik, ali bio je sposoban privući mnoge žene i zadržati njihovo zanimanje za njega. Bile su mu zahvalne za vrijeme koje im je poklanjao i osjećaj da je svaka od njih jedina. Mislim da je svaka od nas u njemu pobudila nešto različito, sve smo mu se divile, a njemu je to bilo potrebno. I on je to učinio za nas. Sve su žene bile sigurne, dakle nije bilo opasnosti. Sjećam se samo jedne koja je bila previše nasilna – Marlene Dietrich. Zaljubila se u njega kao i mi ostale, pisala mu je, telefonirala, pridobila ga da je izvede u javnost, ali bilo je to posljednji put. Došla je jednom na snimanje *Milijunaša* i tužila se da je nije nazvao – ne zna zašto – ako ga vidim, neka ga zamolim da je nazove. »Naravno«, rekla sam, iako mi nije padalo na pamet. Ipak sam mu to spomenula jednom u šali, na što je odgovorio smijući se da je ona privlačna žena, ali bila bi previše za njega. Nikad nije previše davao, točno toliko da želiš još više. Ipak uz njega je život bio vredniji. Biti s njim značilo je probuditi i uspavani dio tvoje ličnosti.

40.

Godine 1953. odbila sam staviti otisak svog stopala u cement u Grauman's Chinese Theatre. To se događalo u isto vrijeme kad je bila premijera *Milijunaša.* Činilo mi se da su sada svakome tko je imao premijeru filma ponudili da otisne stopalo kao znamenita ličnost. Potužila sam se Bogieju da standardi padaju. Bogie je uvijek volio dirnuti u holivudski ego, pa mi je savjetovao da odbijem. Joe Hyams, osjećajući dobru priču, također se složio. Odlučila sam »odbiti«. Joe je objavio moju izjavu u novinama *Tribune:* »Prije nego što sam došla u Hollywood, Grauman's Chinese bio je za mene nešto posebno – nije to bilo samo veliko ostvarenje – bila je to dvorana slave filmske industrije, a ondje ovjekovječeni bili su nezaboravni i nezamjenjivi. Sebe ne smatram ni jednim ni drugim. Moja karijera još prolazi velike promjene i željela bih da zaista svojim radom zaslužim takvo priznanje.« Ta je izjava preko novina prošla cijelu zemlju i kao sve druge novosti bila zaboravljena slijedećeg dana. Vrijeme je prolazilo i nikad mi više nisu ponudili. Sada, nakon dvadeset pet godina, turist dođe u dvoranu Grauman's Chinese, vidjet će otiske stopala velikih zvijezda – moje ondje neće naći.

Bogie je potpisao ugovor za snimanje filma Joea Mankiewicza *Barefoot Contessa* (Bosonoga grofica). Snimanje filma počinje u siječnju 1954. u Rimu. Bogie će dakle ostati ondje tri mjeseca, čak i dulje. Nisam željela ostaviti djecu tako dugo, pa smo se dogovorili da ću ga pratiti samo tri tjedna. Usprkos tome što je Steve bio rođen u siječnju, primljen je u školu (dječji vrtić) nekoliko mjeseci prije petog rođendana. Westlake je bila škola za djevojčice, ali dječji vrtić je bio mješovit. Bogie i ja smo ga skri-

veni promatrali prvog dana. Sjeo je u klupu, naravno, izgledao je očaravajuće, poput odraslog čovjeka. Pogledavala sam u Bogieja i vidjela mu suze u očima. Promatrao je svog sina koji je počeo učiti, sazrijevati i osamostaljivati se. Bogie nije bio spreman za to. Nikad nije pomišljao da i njegov sin mora krenuti u život.

Otišao je u Rim snimati *Bosonogu groficu*, a nakon nekoliko tjedana uputila sam se u New York. Dan prije mog putovanja u London pitao me Frank Sinatra bih li mogla ponijeti tortu od kokosa Avi Gardner. Snimala je film s Bogiejem (vjerojatno je voljela tortu od kokosa). S Frankom smo se upoznali prije godinu dana. Ne sjećam se kako je započelo prijateljstvo. Bio je osamljen i nesretan, nezadovoljan i poslom i privatnim životom. Ručali smo s njim nekoliko puta i onda nas je posjetio. Blisko prijateljstvo došlo je tek poslije. Na dan mojeg odlaska iz New Yorka stigla je torta u velikoj bijeloj kutiji, loše pakirana, naravno, tako da sam je sve vrijeme morala nositi u ruci kako se ne bi zdrobila. Provela sam noć u Londonu, a Bogie me je dočekao u Rimu na aerodromu. Pažnja kojom me je dočekao pokazala je koliko je bio uzbuđen što me opet vidi i koliko me je željno očekivao. Divila sam se njegovoj sposobnosti da se još oduševljava našom vezom i da je drži tako svježom. Poveo me je do hotela Excelsior. Zamolila sam ga da kaže Avi Gardner što sam joj donijela. On joj je rekao, ali ona ništa nije poduzela. Nakon dva dana odlučila sam odnijeti joj sama kutiju da se kolač ne pokvari. Nisam je poznavala i bilo mi je neugodno. Tko zna što se događa između muškarca i žene kad stvar krene loše. Bogie mi je rekao da se snimanje odvija dobro i da je Ava cijelo vrijeme okružena mnogim ljudima među kojima su i njezina sestra i toreador Luis Miguel Dominguin s kojim je u to vrijeme imala ljubavnu vezu. Uzela sam prokleti kolač u studio i pokucala na vrata garderobe. Najprije sam se morala predstaviti, a onda su se vrata otvorila. Osjećala sam se kao idiot s tom prokletom kutijom. Stajala sam usred sobe pune ljudi s kojima me nitko nije upoznao. »Donijela sam vam kolač od Franka, mislio je da će vam biti drago.« Uopće nije obraćala pažnju. Zamolila me je da ga stavim na stol. Niti je zahvalila niti bilo što rekla. Stajala sam osjećajući se glupo dok najzad nisam izašla. Bila sam ljuta i nikad se nisam bolje upoznala s njom za vrijeme snimanja tog filma. Njezina je reakcija bila povezana samo s Frankom. Ona je prekinula s njim, ali nije

on s njom. Nikad Franku nisam ispričala priču o kokosovoj torti, to bi ga povrijedilo. Bogie je uvijek tvrdio da su glumice iz kompanije M.G.M. razmažene, naviknute da se drugi brinu o njima. Usprkos svemu bila je profesionalac, a njega je zanimalo samo to.

Divno smo provodili vrijeme u Rimu. Howard Hawks, Harry Kurnitz i William Faulkner radili su na scenariju filma *The Egyptian* (Egipćanin). S Edmondom O'Brienom, koji je s Bogiejem radio u filmu, odlazili bismo iza ugla hotela Excelsior u restoran Harry na večeru. Bill Faulkner uporno je sjedio sâm za stolom. Bio je tako stidljiv. Bogie ili ja uvijek smo išli po njega i zamolili ga da sjedne za naš stol. Bio je vrlo zahvalan na društvu i ostajao bi s nama dok se nismo razišli. Jednom nas je Howard pozvao na večeru u izvanredan talijanski restoran Passetto. Sjedila sam kraj Kurnitza nasuprot Billu. Svojim uobičajenim taktom upitala sam ga: »Recite mi Bille, zašto pijete?« Bill je svojim mekanim južnjačkim naglaskom lijeno odgovorio: »S jednim martinijem osjećam se jačim, mudrijim i višim, s dva prelazim na superlativ, a s tri me ne može nitko zadržati.« Odgovor je bio dopadljiv i otvoren. Pretpostavljam da ga je još smetalo što je bio niska rasta i vjerojatno je zbog toga počeo piti. Bio je drag i privlačan i vrlo ozbiljan. Rekao nam je što namjerava raditi pošto završi scenarij: »Mislim da ću proći dolinom Loire i iskušavati vino cijelim putem.« Kurnitz je pričao kako se napio u avionu za Kairo. Kako ga nekoliko dana nije vidio, a skupa su radili na scenariju, Harry je odlučio zaustaviti se kod Billova hotela i da ga posjeti. Pokucao je na vrata. Bolničarka je odmah izašla iz sobe u kojoj se nalazilo nekoliko praznih boca. Bill je sjedio u krevetu a Harry ga je upitao: »Drago mi je vidjeti te, kako si?« »Dobro, Harry, ali izgleda da se neću prestati tresti od zime.«

U Rimu sam provela dva mjeseca šetajući istim ulicama kako bih se nečim zabavila dok je Bogie radio. Navečer kad bi se Bogie vratio u hotel, bila sam puna energije i spremna za izlaske, ali je on morao raditi slijedeći dan, tako da bismo otišli samo na večeru i na spavanje. Ipak, kad je bio slobodan nekoliko dana, otputovali bismo u Firencu ili Veneciju. Obožavao je Italiju kao i ja. Napokon je došlo vrijeme povratka, preko Londona u New York. Oh, kako sam željela vidjeti djecu. Najljepši je dio putovanja kad se otvore kućna vrata na povratku. Zapravo, sve što sam željela bilo je tu.

Bili smo obasuti telefonskim pozivima naših prijatelja koji su nam zaželjeli dobrodošlicu. Započeli smo s posjetima. Lee i Ira Gershwin pripremili su veliku zabavu za Leonarda Bernsteina kojega nikada prije nismo sreli. Bilo je zanosno gledati ga onako energičnog, vitalnog i s velikim smislom za humor. Zbunjivao je i Bogieja i mene. Ali da je došlo do nadmudrivanja, mislim da bih ja pobijedila. Lenny je sjeo za klavir, a ja pokraj njegovih nogu. Svatko je pjevao svoje stare i nove pjesme. Obožavala sam sjediti pokraj klavira, slušati i pjevati. Jedan je od običaja u Gershwinovoj kući bio da je svatko tko je napisao novu partituru to i odsvirao. Tako su te večeri Harold Arlen i Ira svirali partituru za film *A Star is Born* (Zvijezda je rođena). Judy Garland i Sid Luft preselili su se u našu ulicu, samo dvije kuće dalje. Njihova kćerka Lorna bila je otprilike šest mjeseci mlađa od naše Leslie, tako da smo se stalno šetali iz kuće u kuću. Judy je upravo završila film *Zvijezda je rođena*, a Sid je bio producent. Svi smo s velikim zanimanjem očekivali taj film osjećajući da će napokon Judy, nakon mnogih privatnih i profesionalnih padova i dizanja, ostvariti svoj san i dobiti »oscara« te dokazati svim zlobnicima da je još velika umjetnica.

Svi smo te večeri bili izvanredno raspoloženi i zabava je trajala do kasnih sati. Lenny Bernstein je bio u Hollywoodu da vidi film *On the Waterfront* (Na obali), jer je Sam Spiegel želio da ga on uglazbi. Jedno drugome veoma smo se sviđali. Ne znam kako to, iako smo oboje bili sretni s našim partnerima. U svakom slučaju od tog dana Bogie i ja bili smo vrlo često s njim, igrali tenis, pili ili ručali. Bio je uvijek nečim zaposlen. Bogie je rekao da je on genij – uvijek u pokretu i čini ono što mora činiti. Imao je pravo, naravno. Jednom, čim je čuo da Lenny dolazi u grad, rekao je: »Ne mogu cijelu noć sjediti na podu i slušati glasovir, idem na brod.« S Lennyjem se uvijek slušala glazba do tri ujutro. Bilo je to zabavno i nešto novo, cijeli sam život molila da dođe nešto novo. Osim svega na holivudskim zabavama žene su bile zapostavljene. Ako nisi zadnja i najnovija atrakcija, muškarci će stajati daleko od tebe, razgovarat će o filmu koji rade i o poslu. Žene se nisu osjećale kao žene, bile su prisutne. Ako vam je netko posvetio pažnju, postao je dio vašeg života. Voljela sam razmišljati: kad bismo nas dvoje bili slobodni, nekamo bismo pobjegli. Još jedno dječje sanjarenje. Bogie bi rekao: »Lenny je prezaposlen da bi mogao nekoga usrećiti. Bila bi sretna

s njim samo jedan vikend, ali ne cijeli život.« U takvim se situacijama pokazala razlika od dvadeset i pet godina između Bogieja i mene. Bio je strpljiv, vjerovao mi je i pustio me da sazrijevam. Znao je da sam nedužna, da nikad nisam imala priliku skupiti neka seksualna iskustva i zato mi je dopustio moj povremeni flert. Rano me je naučio da čovjek u životu sreće mnoge privlačne ljude – to je lijepo, ali tada moraš odlučiti da li je jedan vikend vrijedan toga. Nikad se nisam usudila. Osim toga na putu mi je stajao sindrom odgoja židovske djevojke. Znala sam: usprkos tome što me Bogie voli, ostavio bi me onog trenutka kad bih zaista nešto učinila. Znala sam to i zato sam se čuvala.

Onda je *Time* odlučio da je došlo vrijeme za priču o Bogieju. U intervjuu, Bogie je govorio o temama koje je najviše volio:

ŽENE – *One vladaju nama. Nikad im nismo smjeli dati slobodu (sjetite se muškaraca iz prošlog stoljeća).*

NOVAC – *Jedini razlog zbog kojeg je dobro imati novaca jest da možeš svakoga tko ti se ne sviđa poslati k vragu.*

OČINSTVO – *Dogodilo mi se kasno u životu. Ne razumijem djecu i mislim da ona mene ne razumiju. Sve što mogu reći jest: »Hvala Bogu što imam Betty.«* [Zar je čudno što sam ga voljela?]

PONAŠANJE – *Ponašam se dobro. Tako su me odgojili. Ali u ovome životu koji nalikuje na život zlatne ribice u akvariju, teško je ponekad dobro se ponašati. U noćnom klubu ne moraš se pristojno ponašati.*

Pričao je o tome kako se mnogo bolje osjeća dok radi. »Samo me pusti da krenem.«

Jedne večeri dok je sjedio s prijateljima, John Huston je pitao bi li netko želio još jednom proživjeti dio svog života. Samo je Bogie odgovorio: »Da, kad sam se udvarao Betty.« [Zar je čudno što sam ga voljela?]

Emisijom »Person to Person« Edwarda R. Murrowa otvorili smo sezonu tog rujna. Bilo je veliko uzbuđenje u kući. Ludo smo obožavali Murrowa i ostajali kod kuće svake nedjeljne večeri zbog emisije »See It Now« (Pogledaj-

te sada). Svatko tko je živio u to vrijeme bio je svjestan Murrowove odanosti, dobra karaktera i čistoće duše. Dao je nov smisao emisiji i bio je isto toliko zaslužan za pad McCarthyja kao i drugi iz vlade. Za emisiju »Person to Person« proveli smo ga kroz našu kuću, čavrljali o meni, o Bogiejevu djetinjstvu i o Bogiejevu projektu filma *Man Who Would Be King.* Bogie je to nazivao projektom, sve dok nije dobio novac. Huston je govorio Bogieju o Gableu i o snimanju filma na Himalaji, još jednom egzotičnom mjestu snimanja. Bio je to još jedan Hustonov san koji se nije ostvario do 1976. godine kad je napokon Huston snimio taj film, ali sa Seanom Conneryjem i Michaelom Caineom. Stephen i Leslie, već spremni za krevet, nakratko su se pojavili zajedno s Harveyem i njegovom obitelji. Bila sam uzrujama kao i uvijek, ali kad je sve prošlo, željela sam započeti sve iz početka.

Tog ljeta i jeseni započelo je naše prijateljstvo sa Sinatrom. Najprije smo ga sretali kod drugih, a zatim smo se počeli međusobno posjećivati. Bogie je uvijek volio Franka, uživao je u njegovim »borbama protiv vjetrenjača« i nasmijavao ga. To nije bilo sretno Frankovo razdoblje u karijeri, iako se polako oporavljao od filma *From Here to Eternity* (Odsada do vječnosti). Bio je vrlo osamljen i još zaljubljen u Avu Gardner. Pretpostavljam da je to bilo prvi i posljednji put da ga je ostavila jedna žena. Frank je volio Bogieja i Spencera Tracyja, divio im se kao muškarcima i talentima i u društvu s njima osjećao se čvršći, što je njemu inače u životu nedostajalo. Bio je nemiran, potpuno nesposoban da bude sam. Provodio je noćni život, što mu je bila dugogodišnja navika jer je pjevao u sastavu. Frank je stanovao u velikoj zgradi na bulevaru Wilshire, a zgrada je pripadala Gladys Belzer, majci Lorette Young. Swifty Lazar, koji je bio na najboljem putu da postane izvrstan agent, živio je u apartmanu do Frankova. Kad god je Swifty priređivao zabavu, bili smo pozvani, a i Frank je bio ondje, obojica neženje bili su uvijek slobodni.

U listopadu je započelo prikazivanje filma *Zvijezda je rođena* s velikim sjajem po starom holivudskom običaju. Sid i Judy su priredili raskošnu proslavu i pozvali su nas kao prijatelje i susjede. Bogie i ja nismo voljeli premijere, s previše svjetla, ljudi i foto-reportera. Izgledalo nam je to smiješno. No ta premijera nije bila obična i to zbog Judy koja je bila komplicirana osoba, izvanredne inteligencije i

duha, proživjela je teško djetinstvo, nesretne brakove i ljubavne veze i sva ta razočaranja ostavila su na njoj tragove. Nas dvije smo se sprijateljile i ponekad bismo provele večer ili poslijepodne izvanredno ugodno. Teško joj je bilo misliti na nekog drugog osim na sebe, predugo je živjela tako. Film *Zvijezda je rođena* napravljen je usprkos svim zlobnim predviđanjima, a Sid joj je pomogao da uspješno prebrodi sve svoje krize. Bez obzira na nedostatke Sid je bio vrlo dobar s djecom i brinuo se za Judy kad joj je bilo najteže, što mu sigurno nije bilo lako. Film je bio stvarno njezin povratak (mrzim tu riječ, ali kako drukčije reći) i napokon je bila sretna. Imala je dom, Lizu i Lornu, i bilo je sve u redu.

U toj je godini Bogie snimao četiri filma. Jednog poslijepodneva posjetio nas je Cary Grant i napomenuo: »Ti neprestano dobivaš dobre uloge, kako samo uspijevaš u tome?« Bogie mu je odgovorio: »Zato što stalno radim.« Bogiejevo je mišljenje bilo da iz jednog posla proizlazi drugi dobar posao samo ako se silno trudiš. Tako smo mi (hvala Bogu) živjeli daleko od velikih zabava, većinu slobodnog vremena provodili smo u kući. Naša je predodžba o izvanredno provedenoj večeri bila sjediti pred televizorom u velikoj udobnoj sofi ispred koje je bio golemi stol. Na poslužavniku bih donijela večeru i ako se Bogieju sviđao jelovnik, proveli bismo ugodnu večer. On bi sjedio na kraju blizu televizora, a ja bih se ispružila na sofi i stavila mu noge u krilo. Uživali smo u našim ugodnim večerima i ljubomorno ih čuvali. Samo moje povremene želje za zabavama izvukle bi Bogieja iz kuće. Bio je savršeno zadovoljan da provede svaku večer kod kuće. Zapravo je uživao ručati kod Romanoffa. Kad nije radio, išao bi onamo gotovo svaki dan a ponekad bi poveo i Stevea. Često je poslijepodne s Mikeom igrao šah. Sve vrijeme koje nije provodio na brodu dok nije radio bio je za njega gubitak vremena.

Oboje smo započeli novu godinu sa snimanjem filmova: Bogie je snimao film *We're No Angels* s Peterom Ustinovom a ja film *Cobweb* i to prvi put u legendarnoj kompaniji M.G.M. Ta je godina bila i godina novih automobila – »thunderbirda«. Bogie, Cooper i Gable kupili su po jednoga. Svidjela im se nova i glatka linija.

Judy je čekala dijete, rekla mi je to prije nekoliko mjeseci. Bilo je uzbudljivo što se opet čekalo nešto novo i lijepo. Možda će roditi dječaka? Bila je nominirana za

»oskara« za film *Zvijezda je rođena* u konkurenciji s Grace Kelly za film *The Country Girl.* Grace se upravo u to vrijeme uzdizala, ali bili smo sigurni da će pobijediti Judy.

Frank je došao k nama one večeri kad su Judy odvezli u bolnicu. Uveli smo pravilo: ako je svjetlo upaljeno na prednjim vratima, mi smo kod kuće budni i mogu pozvoniti samo odabrani. Ako ne gori svjetlo, ne primamo goste. Frank je dolazio gotovo svake večeri. Kao da je kod nas stjecao neku sigurnost. Kad god je bio negdje s nekim na večeri, imao je potrebu da na prolazu dođe k nama. Nakon nekog vremena Bogie je napomenuo: »Valjda ne misliš da dolazi radi mene?« Bio je siguran da sam ja taj izazov. Međutim Bogieju je izmaklo da sam ja bila jedna među ostalima.

One noći kad je Judy rodila, Frank ju je posjetio u bolnici, ali je prije toga pitao mene hoću li s njim. Bogie je radio, tako da smo išli bez njega. Frank je donio neku igračku Judy. Vidjeli smo je dok je još bila pod utjecajem anestezije. Rodila je sina. Poljubili smo je, Frank joj je dao igračku. Bio je to ugodan trenutak, a od Franka je to bio lijep gest koji je Judy značio mnogo. »Oscar« će se dodjeljivati, a ona će biti u bolnici. Televizija je poslala svoje ljude da instaliraju kamere. Majstori su visjeli na njezinim prozorima učvršćujući kablove, svjetla i drugo. Velika je noć došla, svi smo sjedili kraj aparata moleći, ali je Judy izgubila. Podnijela je taj poraz vrlo hrabro govoreći da joj je sin Joey važniji od »oskara«. Ali je zapravo bila duboko razočarana i povrijeđena. Potvrdilo se njezino vjerovanje da je industrija protiv nje. Znala je da je ovo bio pravi trenutak i da se više nikad neće ponoviti. Instinktivno su to osjećali svi njezini prijatelji. Judy nije bila glumica kao drugi. Strahovito je mnogo osjećaja unosila u karijeru, u život. Znala je jedino za sve ili ništa. To je za nju bio još jedan udarac. Bila je ogorčena, a i svi mi njezini najbliži.

Te sam godine snimala film *Blood Alley* s Johnom Wayneom, na moje iznenađenje, vrlo ugodnom i dragom osobom, u režiji Williama Wellmana, izvanrednog redatelja.

Tada je Bogieju i meni ponuđeno da glumimo na televiziji uživo u filmu *Okamenjena šuma,* producenta Showcasea, režisera Freda Coea, za koji je scenarij napisao Tad Mosel a adaptirao ga Sherwood. Henry Fonda je trebao glumiti nekadašnju ulogu Leslieja Howarda, Bogie svoju ulogu Manteeja, a ja djevojku. Uloga je bila jednostavna,

romantična, različita od svih koje sam do tada glumila i to – uživo. Sviđao nam se scenarij i pristali smo. Bila sam užasno prestrašena tri tjedna prije pokusa. Sjetila sam se što mi je rekao David Selznick: »Ako pogriješiš, pogriješit ćeš pred tri milijuna ljudi.« Ali odlučila sam, morala sam prihvatiti izazov. Sjetila sam se riječi što ih je Bogie izrekao Judy dok je sjedila u dnevnoj sobi jer je vjerovao da ona ima više prokletog talenta nego bilo tko drugi u gradu: »Nije dobro da talent ostaje zatvoren, moraš izaći i učiniti nešto.« Znala sam da moram prihvatiti taj rizik. Ako padnem zbog svoje gluposti, past ću zbog svoje gluposti. I nitko u filmskoj industriji neće pokušati nešto novo sa mnom. I tako smo učinili. Nikad do tada nisam bila s Fondom. U ono vrijeme bio je prilično povučen i nije bilo baš lako s njim, ali je bio izvanredan u poslu, profesionalan i velikodušan. Od tog vremena počela sam mu se diviti i poštovati ga. Usprkos tome što su bili prestrašeni kao i ja, bilo je divno raditi s profesionalcima kao što su bili Hank i Bogie, a istodobno je bilo divno raditi na televiziji, tom novom mediju.

Kad smo napokon bili spremni da započnemo i kad sam čula odbrojavanje 10-9-8-7-6-5-4-3-2-1, moje je srce tako lupalo da sam bila sigurna kako mikrofon hvata te zvukove. Međutim snašla sam se izvanredno, moji su prijatelji bili iznenađeni i zadovoljni, a što je bilo najvažnije svidjela sam se Sherwoodu. Osjećala sam da dajem sve od sebe, da sam potpuna, što je bilo moje prvo iskustvo kako bi to izgledalo da sam na pozornici. Poslije predstave priredili smo veliku zabavu u našoj kući. Svi su se opustili i pili. Imali smo sag s uzorkom velikih četverokuta. U jednom trenutku pogledala sam dolje i vidjela Hanka kako mirno zavija jedan četverokut prema unutrašnjoj strani. Izgledao je tako opušten da sam odlučila priključiti mu se sa susjednim četverokutom. Posljednje čega se sjećam jest da su me nosili uza stepenice i da je Bogie bio bijesan što se nisam suzdržala.

Režiju filma *The Desperate Hours* (Časovi očaja) dobio je William Wyler. Bogie je želio igrati razbojnika, nakon toliko godina bila bi mu to prva uloga negativca. Svi su sanjali da Bogie i Spencer igraju u istom filmu.

To se nikad nije ostvarilo, što je ražalostilo Bogieja. Da su to ostavili njima, rezultati bi možda bili drukčiji.

Kako sam ih željela vidjeti skupa na filmu! Ulogu je dobio Frederic March, izvanredan glumac, i Bogie je uživao raditi s njim. Ali Bogie i Spence, njihovo duboko prijateljstvo i talent, kako bi to bilo divno vidjeti ovjekovječeno na filmu.

David i Hjordis Niven, Mike i Gloria Romanoff, Swifty, Frank, Judy i Sid, Bogie i ja osnovali smo skupinu pod nazivom »Klan štakora«. Onaj tko je bio primljen morao je prihvatiti nonkomformizam, zabavljati se do kasno u noć, piti, smijati se i ne razmišljati o tome što drugi govore o njemu. Spence je bio samo povremeni član jer je živio povučeno, ali je njegovo srce bilo s nama. Večerali smo u privatnoj sobi kod Romanoffa i tom smo prilikom izglasali pravila. Mene su odabrali za gazdaricu brloga, Bogie je izabran za predstavnika odnosa s javnošću. Nitko nije mogao biti primljen u skupinu bez jednoglasnog odobrenja članova. Nat Benchley, član iz New Yorka, nacrtao je znakove: veliku skupinu štakora svih oblika, veličina i položaja. Bili smo čudna skupina, ali smo se voljeli i svatko je od nas imao lud smisao za humor. Novinari su imali plodan dan, ali se nismo obazirali na njih.

Noel Coward pojavio se u Las Vegasu prvi put u noćnom klubu hotela Sand gdje se Frank uvijek kockao i imao udio u zaradi. Frank je volio da njegovi prijatelji dolaze u Las Vegas, iako to nije bilo mjesto koje su članovi skupine posjećivali. Zaista se trudio da bude glavni i da sve organizira kad se sastanak održava na njegovu području. Da bismo se sastali s Noelom, svi smo doletjeli u Las Vegas. Dočekali su nas predstavnici hotela. Prtljaga je bila smještena u odgovarajuće sobe koje su bile opskrbljene pićem. Dobili smo piće, večeru, sve u Frankovu aranžmanu. Svaka je dama dobila žeton vrijedan sto dolara. Na stolu su stajali »Jack Daniel's« (koji sam počela piti prije nekoliko godina, a i Frank je prešao na nj) scotch, votka i drugo. Frank ništa nije zaboravljao.

Zauvijek ću se sjećati Noela Cowarda kad je stupio na pozornicu. Držao je mikrofon i, ne biste vjerovali, drhtao od uzbuđenja. Nakon toliko godina iskustva i uspjeha još je imao tremu prije nastupa. Bojao se nastupa u Las Vegasu – hoćemo li ga razumjeti, hoće li nam se svidjeti? Nije se trebao bojati, uspjeh je bio veličanstven. Ostali smo još dva dana. Navečer smo gledali Noelov nastup, a popodne smo se okupili kod Franka u sobi na piću i zadirkivanju. Smiješno, ali Frank je bio poznat po tome da

je uvijek oko sebe imao nekoliko djevojaka. Ovog puta nije imao ni jednu. Zapravo, rijetko ih je dovodio kad je bio s nama. Preko vikenda svi smo otišli u Frankovu kuću u Palm Springs, i Noel je došao na jedan dan kad je bio slobodan – da ugodi Franku. Noel je svirao i pjevao svoje pjesme, Frank je također pjevao, obojica su bili izvanredno raspoloženi. Zamislite koliko bi te pjesme vrijedile da su snimane. Frank nas je preuzeo u Palm Springsu jednako kao i u Las Vegasu. Nije nam dopustio platiti hotelske troškove. To je bio Frankov stil, tako se dobro osjećao i zabavljao s nama u svom domu. U isto je vrijeme imao društvo, nije bio sam.

A onda opet povratak stvarnosti. Bogie je uživao u tom prijateljskom ludom i blagdanskom ugođaju, ali nije bio od onih koji uludo trate vrijeme. Svi smo bili dobri prijatelji, ali je to bio Frankov način života, a ne naš.

Kad je Noel odlazio iz Las Vegasa, priredili smo prvi put vrtnu zabavu i to njemu u čast. Bili su prisutni svi iz Hollywooda koji su ga cijenili. Ja, nervozna domaćica koja uvijek želi da bude onako kako treba biti, odlučila sam izmijeniti stil večere, htjela sam da bude drukčija od onih na koje je do sada bio pozivan. Naša će biti prava američka, kalifornijska. Pripremila sam pečeno meso na roštilju, hamburgere, vruće hrenovke u žemički, salatu i puno raznovrsnih kolača. Noelu se to veoma svidjelo. To je bila vesela noć. Godine 1955. bilo je mnogo sretnih i veselih noći i dana.

Jednog vikenda uzeli smo sa sobom na brod Stevea. Strašno sam se bojala da će pasti preko ograde. Dogovorili smo se da će slijedeći put Bogie otići s njim na muški vikend, a bojažljiva majka ostat će kod kuće s kćerkom. Bogie je obožavao Leslie. Bilo je divno gledati ih skupa. Nije znao potpuno kako treba postupati s njom, ali gledao ju je s divljenjem. Bila je vrlo krhka i zato je s njom bio tako pažljiv. Premda vrlo nježan, nikad to nije pokazivao, ali kad je gledao u svoju kćerku, upravo se rastapao. Tu je bio najranjiviji.

Najzad je Bogie poveo Stevea na brod. Pričao mi je da su išli malim čamcem do Cataline baciti vršu za jastoge i onda su se vratili na obalu kako bi se Steve mogao igrati na plaži. Bogie mu je rekao da će se uskoro vratiti po njega čamcem na vesla. Nakon nekoliko minuta Steve je povikao: »Tata, čekaj me«, i zaplivao je prema čamcu. Bilo mu je samo šest i pol godina, uspio je. Bogie je bio im-

presioniran: »Dječak je stekao hrabrost«, rekao je. Tih dana postali su vrlo bliski. Bogie je odlučio učiti Stevea jedrenju i voditi ga često sa sobom. Steve je obožavao te izlete, radio je na brodu, sve što mu je bilo rečeno i osjećao se vrlo odraslim dok je bio s ocem.

Majka i Lee posjetili su nas tog ljeta. Lee je uvijek odlazio s Bogiejem na brod. Majka je ostajala kod kuće s djecom. Obožavala je unučad i bilo mi je drago vidjeti je tako sretnu. Njezin brak nije mogao biti uspješniji. Lee je bio dobar i drag, pažljiv prema njoj, a ona je bila luda za njim, putovali su skupa i uživali. Majka je imala smisla za humor i mislim da sam to od nje naslijedila. Bogiejeva sestra Pat također se izvanredno slagala s majkom i Leejem. Boravila je sve češće s nama kad nije bila u bolnici, a sve je rjeđe bila u bolnici. Bili smo jedna obitelj i osjećali smo da nam je svima takav način života najljepši i da ga ništa ne može osujetiti.

U rujnu smo Bogie i ja trebali ići u New York na meč Rockyja Marciana. Uvijek sam se radovala putovanju u New York, ali smo te godine mnogo putovali i zaista mi je bilo žao napustiti novu kuću. Imala sam vrt uređen upravo onako kako sam željela, izvanredan bazen i tenisko igralište, imali smo sve, i nije bilo razloga da to sve napustim. Ali Bogie je potpisao ugovor za snimanje filma *The Harder They Fall* (To gore padaju). Radilo se o boksu, a Bogie je glumio reportera i zato mu je studio osigurao mjesto u redu ispred samog ringa. Sjedio je s novinarima. Jedan od reportera bio je stari Frankov prijatelj. Dometnuo je sa simpatijom: »Frank je posljednji iz garde starih prijatelja. Ako te udari kamion, on će se odmah stvoriti ondje s ambulantnim kolima, učinit će sve, ali kamion te ne sruši često.«

Dobila sam ponudu za snimanje filma *Written on the Wind* (Zapisano na vjetru). Bilo mi je ponuđeno mnogo novaca samo za tri tjedna rada. To je bio sentiš film s Rockom Hudsonom, sjajnom novom zvijezdom. Moja karijera opet nije napredovala, i Bogie me je savjetovao da prihvatim ulogu. Imali su novaca i dobru glumačku postavu. Nikad to ne bih prije učinila, ali sad sam rekla »da«. Budući da je moje snimanje trebalo početi u studenome, imala sam vremena pratiti Bogieja na njegovo snimanje u Chicagu. Jedno poslijepodne pila sam čaj s Adlaiem. Još sam ga se malo bojala, iako je naše prijateljstvo ojačalo preko pisama. Bila sam hrabra na papiru, pisala sam o svemu

što mi se činilo važnim. Ali kad sam se našla s njim licem u lice, bila sam zatvorenija, što bi on okrenuo u šalu.

Jadni je Bogie snimao u Chicagu pod vedrim nebom. Uvijek je kašljao. Od prvog dana snimanja filma *To Have and Have Not* za vrijeme odmora čula sam ga kako kašlje. Često smo posjećivali kazališne predstave i kad bi na pozornici nastala tišina, on bi kašljao što bi me strašno smetalo. Ovaj put je kašljao tako jako da nije gotovo mogao doći do daha. Objašnjavao je to time da je uvijek bio osjetljiv na grlo. U Chicagu smo posjetili liječnika koji mu je preporučio vitaminsku terapiju jer nije smio izostati nijedan dan s posla. Završio je snimanje pa smo se napokon vratili kući gdje se brzo oporavio. Nastavio je ondje snimati dok ja nisam započela svoj film.

Noel me je brzojavno pitao bih li željela glumiti s njim, i to Elviru, duha, u televizijskom filmu *Blithe Spirit.* Bojala sam se, ali sam, dakako, odgovorila »da«. Raditi s Noelom Cowardom bila je prilika za glumca da se opet spominje u javnosti. Budući da je televizija još bila novi medij, bojala sam se i ne bi mi palo na pamet doći na pokus, a da ne naučim tekst. Nije bilo lako naučiti ih za vrijeme snimanja *Written on the Wind,* ali sam se trudila koliko sam god mogla. Claudette Colbert glumila je drugu ženu – Ruth, a Mildred Natwick dobila je svoju ulogu Madame Arcati koju je glumila na Broadwayu. Noel je režirao i glumio. Imao je nekih teškoća s nogom, ali je na kraju bilo sve u redu jer je ionako u filmu bio sav izrešetan mecima.

Noel je stigao u Kaliforniju rano u prosincu i započeli smo s pokusima koji su trajali tri tjedna. Prvog su dana svi znali tekst osim Claudette. Bila je Noelova stara prijateljica, izvanredan čovjek i dobra glumica, ali je voljela raditi s tekstom u ruci. To se režiseru nije sviđalo i tražio je da se tekst nauči napamet bez greške. Tako je među njima nastala napetost. Oboje su imali pravo, ali kad se radi s Noelom, treba ga slušati. Napetost je rasla. Napokon je rekao: »Pogledaj Betty koja je uz snimanje filma uspjela naučiti tekst.« Tog bih se trena bila najradije ubila. Jednog se dana na pokusu strašno razljutio. Claudette je još držala tekst u ruci. »To je pogrešan rad«, viknuo je. »Toliko me nerviraš da naopako čitam retke«, odgovorila je. »Tako ti zapravo i glumiš ovu ulogu«, ljutito je odbrusio. Claudette se oblačila kod Balmaina. Uvijek je tražila da joj snimaju samo lijevu stranu lica. Noel je pak mislio da su obje stra-

ne potpuno u redu. Postigla je karijeru snimajući samo jednu stranu lica, a on uopće nije namjeravao bilo što mijenjati. Usprkos svemu ta tri tjedna bila su izvanredna. Pokušala sam smiriti Claudette koja je bila vrlo uzrujana i zabrinuta. Nisam imala uspjeha, jer smo svi bili uzrujani zbog snimanja »uživo«. Tada je Noel odlučio pozvati u studio publiku. Mislio je na Heddu, Louella i druge velike zvijezde. Panika. Rekla sam: »Naravno. Umrijet ću od straha, ali ako mora biti...« Noelov je put bio riskantan.

Tako je *Blithe Spirit* snimljen »uživo« pred otprilike stotinu ljudi i – hvala Bogu – sve je prošlo u najboljem redu. Odnosi između Noela i Claudette još su bili zaoštreni, ali je predstava uspjela. Poslije izvedbe naša je garderoba bila puna ljudi. Quent Reynolds bio je u gradu i došao je s Bogiejem, a s njima su bili i Merle Oberon, Judy, Clifton Webb, Liz Taylor. Vrlo sam se dobro osjećala u vezi s tim filmom, ljutila sam se zbog svoje šminke sivog duha, uživala u ulozi, bila sam manje nervozna nego u *Okamenjenoj šumi,* ali ipak uzrujana za četvoricu. Bogie se veoma ponosio mnome: »Moraš pogledati svoju kopiju.« (Prema ugovoru imala sam pravo na kopiju filma.) »Iskoristila si svaki trenutak, bila si živa i kad nisi govorila.« Drugim riječima: dok sam stajala i šutjela, mislila sam i sudjelovala. Za mene je bio događaj što me Bogie toliko hvali jer je uvijek govorio ono što je mislio, nikad nije lagao. Jednom mi je pričao da je kao mladi glumac bio u uredu Davida Belasca i jedan je scenarist trebao posjetiti producenta-režisera. Belasco je pogledao Bogieja rekavši: »Napisao je užasan scenarij.« Ali kad je čovjek ušao, Belasco ga je hvalio govoreći kako je scenarij izvrstan, ali trenutačno ima tako popunjen program da ga ne može uzeti. Poslije ga je Bogie pitao zašto je lagao. »Ako znate da netko može učiniti mnogo bolje, onda ga morate kritizirati i prisiliti da napiše još bolje. Ali ako znate da je to najbolje što može učiniti, onda ga pohvalite.« To stajalište nije imalo nikakve veze s Bogiejevom napomenom o mojoj glumi u *Blithe Spiritu.* On je uvijek bio kritičan.

Clifton je priredio zabavu za Noela i rekao da će i Hedda biti ondje. Nisam imala s njom veze otkad je napisala onaj lažni članak o meni i otkad me je željela udaljiti od Johna Waynea i Billa Wellmana da me ne bi uzeli u film *Blood Alley.* Clifton je smatrao da je vrijeme za pomirbu. Popila sam martini, nemojte me pitati zašto. Clifton je jednom rukom zagrlio Heddu, a drugom mene: »Hajde,

vas dvije, pomirite se, sada je to već postalo smiješno.« Mrzio je kad su ljudi bili posvađani. Otpuhnula sam dim u Heddino lice i rekla joj da je pokvarena što me je htjela udaljiti od posla. Odgovorila je: »Imate pravo, jesam. Zašto me ne udarite?« Dok se okrenula, zaista sam je udarila u stražnjicu. Učinila sam to vrlo neženstveno kao onaj tko je popio martini. Svi su se glasno nasmijali i primirje je bilo sklopljeno.

Za Novu godinu svi smo otišli k Franku u Palm Springs. To je bio lijep početak godine s najbližim prijateljima koji se vole. Noel se zbog nečega vratio u nedjelju u grad, ne sjećam se, Romanoffovi su ostali do sutradan, a Nivenovi i nas dvoje trebali smo se vratiti toga dana. Pri kraju večere Frank je izgledao vrlo tužan i molio nas je da ostanemo. Nije molio u pravom smislu riječi, molio je na svoj, poseban način, izgubljenim i osamljenim izgledom. Mislila sam: »Jadnik, morali bismo ostati.« Pogledala sam Bogieja, ali je on rekao: »Stari, žao mi je, ali moramo se vratiti kući.« U automobilu sam mu rekla: »Trebali smo ipak ostati.« Bogie je odgovorio: »Ne, nismo. Ne smiješ zaboraviti da mi imamo svoj vlastiti život koji nema nikakve veze s Frankom. Odabrao je živjeti takvim životom kakvim živi – sâm. Teško je što je osamljen, ali to je njegov izbor. Mi idemo svojim putem. Nemoj nikad zaboraviti da ne možemo živjeti njegovim životom.« Kao i uvijek, Bogie je imao potpuno pravo. Čvrsto je stajao iza svog izbora i koliko je god Frank mogao biti uvjerljiv, nikad ne bi mogao prisiliti Bogieja da zaboravi tko je on. Ta Bogiejeva neukrotivost bila je njegova najveća snaga, ona ga je činila toliko privlačnim ne samo njegovim prijateljima nego i drugima, a da i ne spominjem buduće generacije.

Godine 1956. Bogie i ja trebali smo zajedno snimati film. To je bio prvi zajednički film nakon *Otoka Largo* koji smo snimali prije osam godina. Warner Bross je kupio roman Johna P. Marquanda *Melville Goodwin, U.S.A.*, ljubavnu priču o vojniku i Clare Boothe. Željno smo očekivali taj film. Bili smo u braku deset i pol godina. Život je zaista bio lijep.

41.

Bogie je jednoga dana došao poslije ručka kod Greer Garson. Greer je bila zabrinuta zbog njegova kašlja i rekla mu je da mora posjetiti njezina liječnika internista dra Maynarda Brandsma koji je radio u klinici Beverly Hills. Zapravo ga je ona odvukla na pretrage. Ja sam već bila toliko naviknuta na Bogiejev kašalj da nisam opažala nikakve promjene. Malo je jeo, što nije bilo neobično, ali je rekao da ga peče grlo kad pije narančin sok. Još nije bilo dovoljno razloga da nešto poduzmemo. Trebala sam odmah shvatiti puku činjenicu što je pristao otići s Greer liječniku kao indikaciju da je nešto ozbiljno. Kad god bih mu spomenula liječnika, nakostriješio bi se, što je značilo da mene ne bi poslušao ni u kojem slučaju. Liječnik je ustanovio da mu je jednjak malo upaljen i želio je ispitati ispljuvak. Bogie je i to učinio, i dr Brandsma je rekao da će ga telefonski obavijestiti kada nalaz bude gotov. Medicina je i za Bogieja i za mene bila potpuno strano područje i nismo uopće obraćali pažnju na sve to.

Film *Časovi očaja* bio je završen i otišli smo na veliku premijeru. Bogie je volio raditi s Williejem Wylerom. Willie uvijek prisili glumca da radi bolje, da ide preko svojih mogućnosti. Njegove su se metode razlikovale od Hustonovih, ali su oba režisera izvukla ono najbolje iz pravog glumca.

Dobro smo se zabavljali dok smo zajedno probali garderobu koju je za mene kreirao Norman Norell i koja je trebala biti vrlo elegantna. Nisam mogla vjerovati da ću nakon toliko vremena opet raditi zajedno s Bogiejem. Ekipa nam je bila poznata. Kod Warnera smo bili kao kod kuće, svi smo se dobro poznavali. Naš osjećaj za glumu,

naša uigranost bili su tako dobri da je već i pokusno snimanje bilo kao prava snimljena scena. Snimanje je trebalo započeti potkraj veljače, a u proljeće je Bogie trebao snimati film *Good Shepherd,* u Columbiji za svoju vlastitu kompaniju. To je bila priča C. S. Forestera o moru, i Bogie je bio vrlo uzbuđen.

Liječnik je pozvao Bogieja na još jednu pretragu – bronhoskopiju. Nalaz ispljuvka pokazao je neke nepravilnosti, a bronhonskopijom bi se doprlo duboko u ždrijelo zbog uzimanja uzorka tkiva. Dr Brandsma nas je savjetovao da nakon pretrage odemo na odmor u Palm Springs tjedan dana i da vidimo kako će se Bogie osjećati. Još nismo ništa sumnjali, mislili smo da je to neka zaraza. Međutim, Bogie je potpuno izgubio tek. Nije mogao gutati.

Frank nam je velikodušno ponudio svoju kuću u Springsu. Nakon tjedan dana dr Brandsma je ponovno želio ispitati ispljuvak, ali mi još nismo brinuli. Znala sam samo da je Bogie teško disao i teško gutao krutu hranu.

Potkraj tjedna Bogie opet nije mogao jesti. Nikad nije jeo mnogo, a sada je zbog gutanja zaista imao ispriku što ne jede. Već je izgubio nekoliko kilograma.

Kad smo se vratili kući, Bogie je smjesta otišao dru Brandsma zbog pretrage ispljuvka. S tim nalazom, rekao je Brandsma, moći će dati konačnu dijagnozu. Za dva dana rekao nam je da se snimanje filma mora odgoditi i da Bogie mora na operaciju. Pozvao nas je slijedećeg jutra u ordinaciju. Još nam se to nije činilo strašnim. Ne znam zašto, možda zbog toga što ništa nismo znali o medicini. Dr Brandsma nam je objasnio da je već prvi nalaz ispljuvka pokazao neke nepravilne stanice pa je posumnjao. Bronhoskopija je potvrdila njegovu sumnju, a drugi je nalaz ispljuvka pokazao dva puta više tih zloćudnih stanica nego prvi put. Operacija je neizbježna. Bogie je pitao može li se operacija odgoditi. »Ne može, ako nećete da vam na grob nosimo cvijeće«, odgovorio je dr Brandsma. »Sretni smo što smo bolest otkrili tako rano jer se na tom području teško dijagnosticira.« Operacija se nije smjela odgađati. Poznavao je najboljeg kirurga dra Johna Jonesa koji je razvio posebnu vrstu operacije nazvanu »J«, jer se odstranjuje samo jedno rebro koje ima oblik slova »J«.

Bila sam osupnuta slušajući liječnika, ali moje neznanje o raku bilo je uzrok što se nisam uzbuđivala. Bogieju

se nije sviđalo što se mora odgoditi snimanje. »To će previše koštati studio.« Dr Brandsma je ponovio: »Ako se ne operirate, uskoro bismo vas mogli pokopati.« On nije dramatizirao, iznosio je činjenice i shvatio je da Bogieju ne može lagati.

Sve što sam razumjela bilo je da Bogie mora na operaciju – i ništa više. Dr Brandsma i dr Michael Flynn, specijalist za uho, grlo i nos u klinici Beverly Hills, još su jednom ispitali sve pretrage i povezali se s Johnom Jonesom. Nismo imali izbora: operacija će se obaviti što prije. Vratili smo se kući ošamućeni, ali ne užasnuti. Bogiejevo je stajalište bilo kao i uvijek: što se mora učiniti – neka se učini, ne treba dramatizirati. I ja sam mislila tako.

Sutradan poslijepodne Bogieja su posjetili liječnici. John Jones bio je jedan od rijetkih liječnika koji je pokazao čovječnost, brigu i znanje. Oboje smo ga odmah zavoljeli, ulijevao je povjerenje. Jednostavno nam je objasnio kako će se odvijati operacija. Rekao je da možemo biti sretni što je bolest otkrivena tako rano. Slijedeće srijede Bogie može doći u bolnicu Good Samaritan, a dan nakon toga on će ga operirati. Objasnili smo Steveu i Leslie kako smo najbolje znali da tata mora nešto odstraniti iz grla, ništa ozbiljno, ali neće biti kod kuće nekoliko tjedana. Steve nije ništa razumio, a još manje Leslie kojoj su bile tri i pol godine. Kako bi oni mogli razumjeti kad nismo ni mi shvaćali.

Morali smo obavijestiti prijatelje. Sastali smo se kod Franka preko vikenda, došli su i ostali članovi klana – Nivenovi, Romanoffovi, Swiftyjevi. Svi su bili vrlo dobro raspoloženi. Bogie se šalio na račun svoje operacije. Swifty i on jedan su drugoga ismijavali (Swifty se užasno bojao bolesti). Cijeli vikend nitko nije radio ništa drugo nego nasmijavao Bogieja. Uglavnom, svi su se ponašali normalno, kao što se mogu ponašati samo dobri prijatelji. Poslije sam shvatila koliko su bili uplašeni njegovom bolešću. Nisu bili naviknuti vidjeti ga bolesnim.

Vratili smo se kući u nedjelju navečer. Bogie je morao srediti neke poslove s Morganom Maree. Toliko se toga moralo posvršavati da nisam imala vremena tugovati. Nisam bila prestrašena, zapravo nisam shvatila čega se moram bojati. Bogie je bio drag kao uvijek, možda malo mirniji. Kad sada razmišljam o tome, čini mi se da je bio nekako udaljen, kao da je bio umotan u celofan ili neki materijal koji nije bio baš čvrst, ali ipak dosta da ga zaštiti.

U srijedu rano popodne došli su automobilom po nas. Bogie je poljubio i zagrlio djecu i Harveya. Večer prije toga proveli smo zajedno osjećajući se vrlo blisko i dobro. Bio je 29. veljače 1956. godine. Na putu do bolnice Bogie je tiho i plašljivo uhvatio moju ruku i rekao: »Čudno, nikad nisam mnogo vremena potrošio na liječnike. Sada ću, izgleda, s njima provesti ostatak života.« Malo se nasmiješio. I ja sam mu odgovorila sa smiješkom: »Ne, nećeš, ne bi se usudili.« Morali smo održati raspoloženje, to je bila bitna osobina nas oboje i kao para.

Bogiejeva soba bila je prilično velika, ali bolnička soba ostaje bolnička. Ne može se izmijeniti. I ja sam dobila malu odvojenu sobu jer sam htjela ostati preko noći zbog telefona i drugoga. Uopće nismo znali što se događa i zato nismo ništa mogli predvidjeti.

Bogieju su obrijali prsa da bi ga pripremili za operaciju. Gotovo i nismo večerali. A tko bi i mogao? Dr Jones je došao reći Bogieju neka ne brine i objasnio mu je tok operacije. On i dr Brandsma odlučili su da mu odstrane jednjak. Operirat će kroz prsa, jer se tako radi J-operacija gdje se odstranjuje rebro. Odrezat će i živac koji kontrolira probavu. Kad opet bude mogao jesti, opazit će da hrana brzo pada u želudac. Dok se na to ne privikne, možda će ga tjerati na povraćanje. Uza sva ta objašnjenja i brigu to su još bile samo riječi. Riječi koje nikad prije nisam čula i divno bi bilo da ih nisam čula ni onda. Nemoguće je to razumjeti dok se ne počne događati. Oba su liječnika bila mirna i cijelo su nas vrijeme uvjeravali kako smo imali sreću što je rak otkriven tako rano na tako skrivenom mjestu. Ono što mi nisu tada rekli saznala sam mnogo kasnije, naime da je to jedno od najgorih mjesta gdje može nastati rak, jer se u blizini nalaze limfni čvorovi preko kojih se bolest širi vrlo brzo.

Operacija je trebala početi slijedećeg jutra u sedam sati. Bogie i ja smo ostali sami. Oboje smo šutjeli, nismo imali što reći, nismo dramatizirali, a Bogie nije rekao: »Ako mi se nešto dogodi« niti mi je davao upute. Nije bilo izbora, to smo znali, ali nismo znali da je to početak kraja. Shvaćala sam, da će se moj život tri tjedna odvijati u toj stranoj, neugodnoj sobi. Sjela sam na krevet pokraj Bogieja, i primila sam mu ruku. Bilo je teško. Mora da je bio prestrašen. Nije se spominjala ozbiljnost situacije. Osjećao je da će mu biti nekoliko dana loše, a onda će sve biti u redu. Rekla sam mu da ću biti s njim sve vrijeme i neka

ne brine. Kao da je to moguće. Uskoro je predložio: »Mislim da bi bilo bolje da idem na spavanje. Popit ću ove pilule koje mi je ostavila bolničarka.« »U redu, dragi, idem kući vidjeti djecu i sutra ujutro bit ću ovdje prije nego budeš operiran.«

Poljubili smo se za laku noć. »Do viđenja sutra ujutro! Ako što trebaš, ako si što zaboravio, donijet ću ti sutra.« »Laku noć, srce.« »Laku noć.« Otišla sam. Bilo je tako čudno ostaviti ga u bolnici. Ali morala sam vidjeti djecu, bit će mi lakše. Čim sam došla kući, otišla sam Steveu i rekla mu neka ne brine. »Tata je dobro. Nazvat ću te sutra iz bolnice.« Zagrlili smo se čvrsto. Na prstima sam otišla u Leslienu sobu i poljubila je. Mirno je spavala. Zatim sam rekla May da ujutro ustajem u šest sati i da je gospodin Bogart dobro. Tako sam 1. ožujka ustala u zoru, popila šalicu kave i otišla u grad. Novine su pisale da je Bogie u bolnici zbog upale ždrijela i teškoća pri gutanju. Ništa o raku, nikakve senzacije. Telefonirala sam majci i najboljim prijateljima i rekla im da me mogu nazvati kasno navečer u bolnicu. Majku sam obavijestila da ću je ja nazvati, neka ne brine.

Bila sam naviknuta na gradsku tišinu u jutarnje sate, ali je tog jutra bila još tiše nego obično i osjećala sam se vrlo osamljena. Došla sam u Bogiejevu sobu baš kad su ga pripremali za operacionu dvoranu. U bolničkom ogrtaču koji je bio čvrsto zataknut u plahte, posvuda bolničarke, postalo je sve vrlo stvarno i zastrašujuće. Mrzila sam što je morao ležati ondje. Posljednja ga je pilula gotovo uspavala, ali me je ipak prepoznao i smiješio mi se. I ja sam mu se smješkala, nagnula se i poljubila ga. Pratila sam ga dok god su mi dopustili a onda sam se vratila u sobu i čekala. Ne znam kako je prošao taj dan, popila sam stotinjak šalica kava, popušila na stotine cigareta. Telefonirala sam kući, razgovarala sa Steveom i Leslie. Nazvala sam i majku. Dr Brandsma prvi me je došao pogledati, naravno jer nije bio kirurg. Rekao mi je da operacija teče normalno, ali će Bogie biti još nekoliko sati na stolu. Osjetila sam potrebu nešto učiniti, nekamo otići. Telefon je stalno zvonio. Koliko sam puta ponavljala iste rečenice, ali bolje i to nego da sam bila sama i da se nisam imala kome požaliti. Svakoga sata postajala sam svjesnija koliko znači imati prijatelje.

Ušao je dr Flynn. Operacija je napredovala vrlo dobro. Promatrao je kako dr Jones izvodi »J«-operaciju, ždri-

jelo je izvađeno, limfni čvor također, a uzorak tkiva poslan je na analizu. Moraju otvoriti trbuh da bi mogli doći do želuca – dvije operacije odjedanput, Bože! Najprije su kazali da će se operacija završiti u jedan, zatim u dva sata. Zašto traje tako dugo? Napokon, u pet ili u šest sati došao je dr Jones. Bogie je još u sobi za oporavak. Sve je prošlo dobro, premjestit će ga u njegovu sobu za jedan sat. Dr Jones je bio na nogama od sedam ujutro, a Bogie je bio na operacionom stolu devet i pol sati. Kako tijelo uopće to može izdržati? Obavijestio me da je sve maligno odstranjeno i da se moram odmoriti jer će mi biti potrebna snaga kad se Bogie bude oporavljao. Dali su mi blagu pilulu za spavanje, najblažu koja postoji, jer nisam bila naviknuta na pilule. Ali ne bih i tako mogla ni zaspati ni jesti dok Bogie ne bude u svojoj sobi. Dakako, namjeravala sam spavati u bolnici nekoliko dana. Telefonski sam razgovarala s majkom. Huston se javio negdje iz Evrope, nazvali su i Swifty, Niven, Spencer, Frank, Jaffesovi, Nunnally, Gershwinovi. Svi su mi nudili usluge. Želim li da dođu i sa mnom večeraju, bilo što, u bilo koje vrijeme, samo neka kažem, bit će ovdje. Svi su bili tako dragi, puni razumijevanja. Nazvala sam Stevea i rekla mu da je sve u redu, ali ostajem s tatom u bolnici.

U sobi je bilo tamno, vani mrak. Sjedila sam u svojoj sobi s jednom upaljenom svjetiljkom. U hodnicima je bilo tiho, čulo se samo šaptanje. Hodalo se na prstima. Najednom sam začula kotrljanje kotača. Vrata su se otvorila – bolničarke – boce su visjele sa svih strana, pojavile su se dvije cjevčice i napokon Bogie s nečim odvratnim crnim u ustima što je sprečavalo da se ne zaguši jezikom. Ležao je na boku. Lijeva mu je ruka bila obješena na povišeni dio kreveta, gotovo četiri puta deblja zbog otekline. Bože, kako me je bilo strah. Nije uopće nalikovao na Bogieja, tako bespomoćan i bez svijesti. Zašto je tako otečen? Zato što je tako dugo ležao u tom položaju. Splasnut će za nekoliko dana. Napokon je bio ovdje. Mogu ga vidjeti. Diše. Bogie je prošao užasnu muku, tijelo je izdržalo zato što je imao jako srce.

»Pojedite tanjur juhe ili što drugo«, rekao mi je liječnik, »još se satima neće osvijestiti.« »Ali kad se osvijesti, moram biti ovdje.« »Ne brinite, bit ćete, imate vremena.« Izašla sam s Morganom.

Ali se nisam dugo zadržala. Bojala sam se da se ne probudi i da me ne nađe uza se. Bila sam napeta, iscr-

pljena, bojala sam se opet vidjeti ga u onakvu stanju i još ostati s njim. Zašto me nisu pripremili na to? Oni su naviknuti, to je dio njihova posla. Vraćala sam se šuljajući se kroz tamne hodnike. Bolničarka mi je rekla da Bogie još spava. Ušla sam na prstima i pogledala ga. Jadno moje srce – sve te cijevi, pa boce. Kako izgleda to tijelo ispod pokrivača? Sve bi se činilo ljepše da je dan. Toliko toga još nisam znala. Dežurna sestra mi je savjetovala neka idem spavati. Pozvat će me kad se probudi. Bilo je tek pol deset uvečer.

Nisam uzela pilulu za spavanje i nisam spavala. Željela sam biti spremna ako mu čujem glas iz susjedne sobe. U neko doba noći nešto sam čula, skočila sam iz kreveta i otvorila vrata. Sestra je bila kraj njegova kreveta. Još je spavao. Osvijestio se na trenutak i opet zaspao. »Je li mu dobro?« Rekla mi je neka se opustim, slijedećih nekoliko dana on će više spavati nego što će biti budan, i budem li skakala na svaki šum, raspast ću se u komadiće. Točno je znala što treba raditi, što se može očekivati, a ja nisam znala ništa. Bila sam prepuštena njoj na milost. Bojala sam se približiti, bojala sam ga se taknuti da ne učinim nešto pogrešno. Tako sam stajala u toj tamnoj sobi, gledala svog muža. Bio je u nekom drugom svijetu, odvojen od mene podignutim stranicama kreveta, tim bocama, cjevčicama koje su značile život, sestrama koje su pazile na njega, mjerile mu bílo, krvni tlak i tkozna što još drugo i sve to bilježile na bolesnički list koji je visio na dnu kreveta.

Nakon dva dana postupci u toku dana počeli su se mijenjati. Zavjese su podignute. Bogie se probudio i držali smo se za ruke. Namjestili su ga tako da je gotovo sjedio. Dr Jones dolazio je pogledati ga dva, tri ili četiri puta na dan, a dr Brandsma i Flynn bar dva puta. Sestre su stalno dolazile i obavljale svoj posao. Ujutro su unijeli aspirator za čišćenje pluća od sluzi kako ne bi dobio upalu pluća. Izišla sam iz sobe. Bogie je mrzio taj stroj. Primijenili su ga već drugi put. Čula sam Bogieja kako moli: »Molim, nemojte više.« Ako je on to rekao, mora da ga je strašno boljelo. Mogao je izdržati užasnu bol i nikad se nije tužio. Vratila sam se u sobu i rekla sestri da prestane. Zašto da se muči, zar se nije već dosta napatio? Bila je tvrdoglava. »Može biti sretan što postoji taj stroj. Prije su ljudi nakon takve operacije umirali od upale pluća. Na žalost, moramo nastaviti.« Vjerojatno je bila dobra sestra, ali nije bila osjećajna.

Katkad sam otišla kući vidjeti djecu, promijeniti odjeću i uzeti čisto rublje. Ne sjećam se što sam zapravo u to vrijeme radila. Stalno sam telefonirala, prijatelji su neprestano nazivali. Mike Romanoff i Dave Chasen ponudili su da će slati hranu kako Bogie ne bi jeo bolničku hranu. Obasipali su nas cvijećem, voćem, pismima. Sve bih Bogieju pokazivala i čitala. Bio je začuđen što se toliko ljudi iz filmskog svijeta zanimaju za njega, čak i oni koje je jedva poznavao kao Fred Astaire, Duke Wayne. Čudio se što dobiva toliko pisama i, što nas neprestano nazivaju.

Napokon je aspirator nestao. Bogie se osjećao bolje i izgledao je bolje, iako je bio sav u zavojima i pod strogim nadzorom. Ruka i šaka vratile su se u normalnu veličinu. Kašalj nije prestao, ali se smanjio. Rane su dobro zacijelile. Jedne večeri, otprilike tjedan dana poslije operacije, sjedila sam pokraj njegova kreveta. Počeo je kašljati. Ustala sam da ga pitam želi li vode i u tom sam trenutku opazila krv na trbušnom zavoju. Užasno prestrašena stavila sam mu ruke na trbuh pokušavajući stisnuti zavoje i zaustaviti krvarenje. Nastojala sam zadržati hladnokrvnost da Bogie ne bi vidio užas u mojim očima. U tom je trenutku ušla sestra. Mora da sam bila na smrt blijeda i vikala sam nešto kao »pomoć«. Sestra je zvala preko razglasa. Čula sam riječ »STAT«, što znači otprilike dvostruka opasnost. Smjesta su ga odvezli gore, na sreću, dr Jones je bio ondje. Od kašlja Bogieju su popucali unutrašnji šavovi, vanjski rez bolje je zacjeljivao. Dva ili tri dobro poznata Bogiejeva napadaja kašlja opet su otvorili ranu. Bila sam potpuno slomljena. Srećom, učinila sam pravu stvar, a da ni sama ne znam kako jer nikad nisam mogla gledati krv, to se dogodilo samo od sebe.

Bogie je brzo izašao iz operacione dvorane kao što je brzo i ušao. Više se to nije ponavljalo.

Liječnicima sam postavljala beskonačna pitanja: »Koliko još vremena treba da se potpuno oporavi? Jeste li zaista odstranili sve maligno? Kad će opet moći raditi?« Patološki nalaz limfnog čvora bio je pozitivan, zračenje je bilo prijeko potrebno, ali ne čim se vrati kući, već nakon nekoliko tjedana. Sve su izvadili, ali to je bila dodatna sigurnost. Još mu nisu ništa o tome govorili. Zavoljeli su ga i divili su mu se. Učinio je sve što su mu rekli i nikad se nije tužio. Čitao je knjige, povremeno bi ga tkogod posjetio. Želio je ozdraviti, želio je raditi. Smršavio je poslije operacije, ali će se oporaviti kad dođe kući.

Naši su prijatelji bili divni. Nikad neću zaboraviti Swiftyja Lazara koji se strahovito bojao bolesti i bolnice. Uporno je zahtijevao da dođe po mene jedne večeri kad Bogie zaspi. Toga se tako zorno sjećam kao da se dogodilo sada. Izašla sam iz Bogiejeve sobe u polumračan hodnik. Tiho sam došla do kraja hodnika i ugledala Swiftyja kako stoji sa šeširom u ruci, zelen od straha. Izgledao je još manji nego što je bio. Bio je to za njega nadljudski napor, nešto što još nikad nije učinio i to sve zbog prijateljstva. Kad vam je najteže u životu, tek tada shvatite na koga se možete osloniti, tko vam je zapravo prijatelj.

John Huston je došao u grad i želio je vidjeti Bogieja. Htjeli smo ga iznenaditi, a Bogie je već bio dovoljno jak da izdrži iznenađenje. Sestra je vidjela da je Bogie ušao u kupaonicu. Uvela sam Johna u sobu, i kad se Bogie vratio, John je ležao na njegovu krevetu ispod pokrivača. Bilo je šaljivo, naročito Johnov smijeh poput mitraljeskog rafala i Bogiejev prigušen smijeh. Dvama dobrim prijateljima bilo je drago da se opet vide. Kad sam se s Johnom našla u dizalu, sve sam mu ispričala. Došao je u Ameriku samo na nekoliko dana. »Bogie će se oporaviti, siguran sam da hoće, još ćemo mi raditi *The Man Who Would Be King.*«

I tako je došao dan povratka kući. Liječnici su mi dali upute, redovito će ga posjećivati, a i sestra će dolaziti svaki dan. Bio je na putu ozdravljenja. Osjećao se mnogo bolje, jeo je oprezno, malo (to mu nikad nije bilo teško), ali često. Iskusio je proces »padanja« hrane u želudac kao što je bilo predviđeno, ali mišići će s vremenom očvrsnuti i prilagoditi se. Trebala su proći još tri tjedna do početka zračenja.

U kući su bili svi uzbuđeni, naročito su bila uzbuđena djeca zbog tatina povratka. Uputila sam ih da ne smiju skakati na oca, a Harvey će biti odvojen. May, Aurelio, Kathy sve su pripremili i čekali nas. Bila sam nevjerojatno sretna pri pomisli da ću napokon okrenuti leđa bolnici. Posljednjeg smo dana bili izvanredno raspoloženi. Bogie je bio sretan što se vraća kući normalnom životu, spreman za rad, da vidi djecu, brod, da opet postane dio života.

Chasen nam je poslao izvrsnu večeru u bolnicu. Onda sam otišla kući da sve pripremim. Bogie je trebao doći sutradan ambulantnim kolima. Oboje smo bili uzbuđeni.

Eto, običan povratak kući može te usrećiti. Na rastanku sam ga poljubila: »Nemoj doći kasno.«

Bilo mi je čudno opet leći u svoj krevet. Radovala sam se doručku, živjela sam tjednima po strogom bolničkom režimu. Stevea nisam poslala u školu da može pozdraviti oca. Ustala sam rano i neprestano pogledavala na sat. Trebao je doći do jedanaest. Od silne uzrujanosti iste sam stvari pregledavala po sto puta. Pripremala se. Bogiejeva najmilija hrana. Krevet je bio spreman, soba je izgledala predivno, puna knjiga, časopisa, naočale nadohvat ruke. Čula sam da je netko zalupio vratima. Potrčala sam prema spavaćoj sobi. Stigao je. Pozvala sam Stevea i Leslie. Kathy i May su bile na vratima. Čekali smo ga na vrhu stepenica. Kad su ga donijeli gore, vidio me je s djetetom sa svake strane. S poznatim gestom kao da žvače u trenucima uzbuđenja rekao je: »Eto, zbog toga je vrijedno živjeti, zbog toga brak vrijedi.« Smješkala sam mu se na rubu suza shvativši odjednom da je i on umalo zaplakao. Shvatila sam kakve je strahote prošao, kako mu se morao činiti dalek taj povratak kući i kako je bilo divno da se vratio. Opet je bio stari Bogie dok su ga bolničari smještali u krevet: »Htio sam samo reći ovim momcima kako je dobro biti oženjen, kako je povratak kući vrlo lijep i ništa se s tim ne može usporediti.« Davao im je savjete šaleći se, ali je imao pravo. Koliko je god divno imati ženu i djecu koja te čekaju, još je ljepše imati muža kad se vrati kući kojoj pripada.

42.

Bogie se oporavljao iz dana u dan, manje je kašljao, za početak je pušio cigarete s filtrom. »Prilično su dobre, zar ne?« Najgore je prošlo. Samo je s hranom bilo teškoća. Jeo je malo, ali proces »padanja« hrane u želudac ni u kojem slučaju nije pomagao jačanju teka. Ali bio je uporan jer je znao da će samo hranom opet steći snagu.

I dalje su stizala pisma, knjige, piće, cvijeće, telefon je stalno zvonio, prijatelji su ga posjećivali. On nije bio bolestan, samo se oporavljao nakon operacije. Duhom je bio vedar. Damoklov mač bilo je zračenje. Objasnili su nam da su odstranili rak, ali ako je još nešto ostalo, potrebno je zračenje da to ubije. Morali smo učiniti što su nam savjetovali. Liječnici znadu što rade. Neprestano sam bila na ratnoj nozi s medicinskim izrazima, ispunjavali su me čuđenjem, divljenjem, bijesom i osjećajem da sam izigrana. Liječnici su bili dobri, najbolji s tog područja, ali sam uvijek osjećala da nešto kriju, da nisu rekli sve. Ti nedokučivi izrazi. Nisu davali konačne odgovore, često ih nisu ni znali, toliko im je toga još bilo nepoznato u medicinskoj praksi.

Rendgensko zračenje trebalo je trajati osam tjedana na aparatu od milijun volta – postojao je samo jedan takav u gradu. Pet dana u tjednu. Bogieju će biti malo mučno, ali čim prođe zračenje, osjećat će se dobro. Čak smo i taj program prihvatili bez panike. Vjerovali smo im. Boja mu se vratila, osjećao se prilično dobro i bio je vedar. Ispunjavala sam mu svaku želju. Bila sam sretna što je kod kuće, što ga vidim u njegovu krevetu, što je pokraj mene. Steve i Leslie su došli u sobu svako poslijepodne i svake večeri i gledali su s nama televiziju. Harvey je bio izvanredan.

Naravno, bio je svaki dan u našoj sobi i znao je da ne smije skakati ni na Bogieja ni na mene. Ne znam kako je to shvatio. Ispružio bi se pokraj kreveta s Bogiejeve strane i Bogie bi ga gladio i razgovarao s njim. Tada bi sjeo ispred kamina, promatrao Bogieja i zirkao tko ulazi.

U petak, tri tjedna pošto je Bogie izašao iz bolnice, otišli smo pogledati uređaj za zračenje prije nego što započne liječenje. Tehničar nam je objasnio rad uređaja. Nisu mi dopustili ući u prostoriju gdje je bio uređaj, nego sam gledala kroz stakleni kvadratić u zidu. Prostorija je bila prazna. U sredini je bio uzak metalni ležaj, a odozgor je prema njemu bio uperen velik okrugao metalni predmet, kao da je pao iz svemira. Izgledao je jezovito i zastrašujuće, atmosfera je bila teška. Bogie mi je poslije objasnio da uređaj baca zrake točno na određenu točku u Bogiejevim prsima. U mjesto gdje liječnici misle da se rak mogao dalje razvijati bit će uperene nekoliko trenutaka rendgenske zrake jačine milijun volta. Uređaj je izgledao zastrašujuće, a postupak još više.

Te strašne godine bolovao je i Louis Bromfield, na želucu ili jetri. Razgovarali smo s njim kad se iz bolnice vratio u Malabar. Čudno kako su se i on i Bogie razboljeli u isto vrijeme. Jednog poslijepodneva, baš kad je Bogie započinjao sa zračenjem, sjedili smo kod kuće kad je zazvonio telefon. Zvala je Ellen Bromfield. Louis Bromfield je umro. Bio je kod kuće, osjećao se bolje, i najednom se dogodilo. Umro je u šezdesetoj godini. Kad sam završila razgovor, rekla sam Bogieju. Tiho je gledao preda se.

Bogie je poželio da jednog dana ode na brod jer je znao da osam tjedana neće imati mogućnosti za to. Brod je bio njegovo zdravlje i ondje se osjećao siguran. Željeli smo i provjeriti je li dobro održavan. Otišli smo u subotu na nekoliko sati. Nismo izvlačili brod, Bogie se još nije osjećao dovoljno jak za to, ali već mu je mnogo značilo što je bio na njemu. Čudno je bilo gledati Bogieja na »Santani«, a da se ne vozi. Bio bi pun radosti onog trenutka čim bi stupio na brod, čak bi i pjevušio. Ali ne toga dana. Bilo mu je oduzeto veselje.

U ponedjeljak Bogie je otišao na prvo zračenje. Ostala sam kod kuće i nastojala sam se zaposliti uobičajenim dnevnim poslovima. S Aurelijem sam pregledavala vrt: biljke, cvijeće, povrće, treba li štogod dodati ili zamijeniti. Dogovarala sam se s May o hrani. Znala je da Bogie mora jesti i obje smo pokušavale izmisliti sitnice koje bi rado jeo.

Prvi tjedan zračenja prošao je dobro. Bogiejeve reakcije nisu bile jake. Nije volio biti licem u lice s tim zastrašujućim uređajem, ali nije osjećao mučnine. Nakon dva tjedna počeo se osjećati očajno. Bio je umoran, slabio je od same procedure, osjećao je mučninu i potpuno je izgubio tek. Odlučio je da će sići na večeru, iako nije jeo. Poslužavnici su stajali ispred kamina. Mogao je nešto popiti, a jeo je vrlo malo. Najednom bi poželio kuhano jaje ili govedinu u umaku. Kad bismo mu donijeli, pojeo bi samo malo. Želio je jesti, ali čim bi vidio hranu, ne bi mogao. Još bi popio neko piće prije večere, ili pivo. May bi ga dovodila u iskušenje njegovim omiljenim tartar odreskom. Pokušavali smo sve. Bilo je dana kad je mogao pojesti više. Neprestano sam ispitivala liječnike kako će dobiti na težini kada, do đavola, gotovo sve što pojede izbaci?

Sjećam se Bogieja kad se vraćao sa zračenja kako bi lagano skretao desno prema stepenicama bez namjere da uopće svrati u donju sobu. Samo bi rekao: »Idem gore, prileći ću. Sići ću poslije.« Nisam bila sigurna što trebam učiniti. Mogla sam samo pretpostaviti kako se osjeća. Bogie nije bio čovjek koji lako popušta. Prisiljavao se sjediti sa mnom u sobi svake večeri. Tu smo sjedili prije operacije. Pokušavala sam ne gnjaviti ga s pitanjem kako se osjeća, ali je to bilo vrlo teško, toliko sam toga htjela znati. Liječnici su nas upozorili na posljedice zračenja, ali ono ne donosi poboljšanje svaki dan. Bogie je morao proći te muke fizički, a ja sam morala promatrati. Zapravo nitko od nas nije znao što će se dogoditi dok se nije dogodilo. Sve što smo mogli učiniti bilo je da čekamo dan za danom dok tih osam tjedana ne prođe. Bolest je privatna stvar svakoga čovjeka i bez obzira na to koliko vas on voli i koliko vam je blizak, ostat ćete po strani jer ste zdravi.

Povremeno bi me Bogie prisilio da odem na ručak k prijateljima. Smatrao je da nema razloga da ne idem ako već on ne može. Zapravo, u stvari subjektivno je želio da neprekidno budem s njim, da sam u njegovoj blizini, a objektivno je znao da moram ići među ljude. Tako sam i činila, ali ne dugo.

Moja karijera stajala je na mrtvoj točki. Nitko nije ništa nudio, jer sam se morala brinuti za Bogieja. Napokon se pojavio film koji sam željela: produkcija Dore Schary, režija Vincente Minnelli i Greg Peck u glavnoj ulozi. Ženska je uloga bila ponuđena Grace Kelly, ali je ona bila u

Evropi gdje se pripremala da postane princeza od Monaca. Nazvala sam Dorea i rekla mu da bih željela dobiti tu ulogu. Pristao je tek kad sam prihvatila ulogu za pol svoje plaće. Film se zvao *Designing Woman.* Scenarij je bio vrlo zgodan, uloga izvrsna, a ja sam bila sretna što ću opet raditi. Samo nisam bila sigurna kako ću ostaviti Bogieja, ali je on želio da radim.

Iako je Bogie fizički potpuno propao, bio je vrlo bistar. I dalje je mislio na film *Good Shepherd.* Hoće li Harry Cohn taj film čuvati za njega? Sam Jaffe i Morgan donosili su mu izvještaje. Naravno da će ga Cohn čekati, Bogie ne mora brinuti. Cohn je siguran da će Bogie moći početi snimati u jesen, a do tada će se i oporaviti.

Mislim da je bilo potkraj svibnja kad mi je Morgan rekao da bi Bogie morao sastaviti novu oporuku. Zgrozila sam se. »Zašto? Nakon svega što je prošao, zašto je to potrebno?« »Slušaj«, rekao je Morgan, »prijatelj sam mu, volim ga, ali se brinem i za njegove poslove. Može ozdraviti, ali i ne mora. Situacija nije baš sjajna, razgovarao sam s njegovim liječnicima. To se mora srediti dok je još u mogućnosti. Bio bih zločinac u svojem poslu kad ne bih na tome inzistirao, ne bi bilo ispravno ni prema njemu ni prema tebi. Bogie želi vidjeti tebe i djecu zbrinutu. Moramo to učiniti odmah, bez odgađanja.« Pitala sam ga kako će mu to objasniti. Odgovorio je: »Ne brini, reći ću mu otprilike istinu. Naime, morao je sastaviti novu oporuku prije nekoliko mjeseci, ali to nije učinio zbog operacije. Ali sada je može sastaviti.«

I napokon su te strašne riječi izgovorene: »Situacija nije baš sjajna.« Dakle, mogao bi umrijeti. Osjećala sam se užasno. Nisam željela vidjeti Bogieja kako razgovara o svojoj oporuci. Ta beznadna slika bila je užasna. Nisam mogla zamisliti kako bi bilo da Bogie ne živi, to uopće nisam mogla prihvatiti. Čula sam te riječi, ali sam ih izbacila iz svijesti, iako su ostale negdje pritajene. Dok moj muž živi i diše, te sam riječi jednostavno odbijala. I samo sam tako mogla nastaviti igru.

Potkraj osmog tjedna Bogie se zaista osjećao loše, bio slab, nije dobio ni kilogram. »Osjećat će se mnogo bolje nakon dva tjedna.« Do vraga s tim. Izgledalo je da će oporavljanje od zračenja trajati kao i samo zračenje, što je značilo da bi mu bilo bolje tek u srpnju. Bogie se vagao svaki dan. Nikakvih promjena. Govorila sam mu da mora pričekati, kad jednom izgubiš na težini, teško ju je povratiti.

Najzad se osjećao bolje. Mislim da je bio kolovoz kad se stanje popravilo. Frank je planirao proslavu mojeg rođendana u rujnu, došli bi svi prijatelji iz klana. Odlučio je poslati avion po nas. Bogie je rekao: »Svakako, bit će lijepo.« Mene nije trebalo uvjeravati.

U kolovozu sam se počela pripremati za film *Designing Woman.* Još sam se bojala ostavljati Bogieja usprkos poboljšanju, ali sam jedva čekala da počnem raditi. Nikad nisam radila s Gregom Peckom i očekivala sam to sa zanimanjem.

Bogie se zaista osjećao bolje, posljedice zračenja su nestale. Bio je spreman provesti vikend na brodu. Želio je povesti Stevea i jedriti u Newport. Nekoliko njegovih prijatelja s jedrenja išli bi s njima. Vrijeme je bilo toplo i nadala sam se da će mu to činiti dobro. I Steve je bio sretan što ide s ocem, tako mu je bilo teško posljednjih mjeseci. Raspoloženje u kući bilo je tako neprirodno i nerazumljivo za sedmogodišnjeg dječaka. Bogie je nazvao s broda kao i uvijek. »Zdravo, draga!« Njegov »zdravo« zvučao je kao i uvijek. Osjećao je da mu ide nabolje. A i meni se tako činilo.

Kad se te nedjelje vratio kući, čula sam automobil u vrtu, pripremila sam piće kao i uvijek. Ušao je u dnevnu sobu smijući se, odjeven za jedrenje, zagrlio me, poljubio i objavio da je dobio pola kilograma na težini. Kao da mi je netko poklonio sunce.

Slijedećeg je jutra nazvao Morgana i Sama da im kaže kako je dobio na težini i da bi snimanje filma *Good Shepherd* moglo početi otprilike za tri mjeseca. Bili su sretni što su čuli tu novost, ali su smatrali da ne treba žuriti, jer Harry Cohn može sve na vrijeme pripremiti čim se odredi dan. Bogie je mrzio nerad, pogotovo što je zbog njega zastala proizvodnja. Bio je toliko ohrabren s tih pol kilograma da je mislio kako će se naočigled oporavljati. Nekoliko se tjedana naš život odvijao normalno. Nismo objedovali kod Romanoffa, nismo večerali kod Chasena, nije bilo zabava, ali su dobri prijatelji dolazili k nama na piće, nekima smo nudili hranu na poslužavnicima kao što smo i mi jeli. Frank i Swifty osobito – Frank gotovo svake večeri – dolazili bi po starom običaju i zvonili ako je svjetlo bilo upaljeno na vanjskim vratima. Nikad nije bilo kasno, iako Bogie još nije bio dovoljno jak, ali se želio pokazati ja-

čim kako bi se što prije vratio poslu. Raspoloženje je bilo vedrije. Svaki sam dan išla u Metro radi garderobe za film *Designing Woman* čije snimanje počinje sredinom rujna.

U ljetu se Harvey razbolio, počeo je kašljati, teško se kretao i slabo je jeo. Veterinar je zaključio da je Harveyevo srce oslabilo i da je prebolio srčani udar. Preporučio je da se ne penje stepenicama više nego jedanput dnevno. Kako možete reći psu da se manje kreće? Bogie i ja bili smo vrlo žalosni. Ugađali smo mu više nego ikad. Nismo ga više mogli voljeti nego što smo ga voljeli. Od samog početka brinuli smo se za njega i voljeli smo ga kao dijete. Objasnila sam Steveu da mora biti oprezniji s psom, da se ne smije previše igrati s njim, da ga ne smije uzbuđivati.

Leslie je proslavila svoj četvrti rođendan u vrtu s dvadesetoro djece.

Proslavili smo Blagdan rada (prvi ponedjeljak u rujnu) na »Santani« i bili smo vrlo zadovoljni i sretni u Catalini. Vrijeme je bilo prekrasno, i Bogie je, kao i uvijek, bio sretniji na brodu nego bilo gdje drugdje.

Poslije onih slavnih pol kilograma Bogie nije dobio ni dekagram, ali se osjećao jačim i pokušavao je jesti više. Ako ništa drugo, život se nastavljao normalno. Dr Brandsma i dr Flyn još su ga držali pod kontrolom, ali ne svakoga dana, što je za nas donekle bio odmor. Bilo mi je dosta liječnika, koliko god bili ljubazni. Dogovori oko mojeg rođendana u rujnu u Las Vegasu bili su završeni. Cole Porter, Swifty, Burt Allenburg, Martha Hyer, Romanoffi, Niveni i ja trebali smo letjeti skupa. Bogie je odustao, želio je provesti vikend na brodu sa Steveom. Ići će do Newporta.

Letjela sam u Las Vegas s društvom. Mislim da je Frank započeo s novim programom. Restoran je bio pun. Naše je društvo sjedilo za dugim stolom nasuprot Franku i mikrofonu. Dao je napraviti tortu u tri sloja s natpisom »Sretan rođendan!« Poklonio je meni i djeci velikog punjenog konja, predstavio me publici i pjevao mi s pozornice »Sretan rođendan«. Bogie me je pozvao telefonski i poželio mi sretan rođendan. Nisam očekivala. Povikala sam od uzbuđenja i zadovoljstva. Jesam li ipak trebala ostati s njim? Mučilo me je to pitanje. Pobjegla sam od stvarnosti sve do telefonskog poziva. Bili su mi potrebni buka, ekstravagancija, izvještačenost Las Vegasa, osjećaj neodgovornosti, osjećaj da se život živi. Ostali smo do kasno u noć. Kim Novak je bila nova Frankova prijateljica i fotografirali su nas sve troje kako režemo tortu. Bilo je veselo

kao u danima prije 29. veljače. Vratila sam se kući. Bogie me je čekao u dnevnoj sobi. Bio je malo naoštren i ljut, ne znam da li zato što on nije išao ili zato što sam ja išla. Napokon se smirio te je mogao slušati tko je sve bio i što smo radili. Bio je malo ljubomoran na Franka, djelomično zato što je znao da ja volim biti s njim, djelomično zato što je mislio da je Frank zaljubljen u mene, a djelomično zato što naš fizički život nije više cvao kao nekad. Poznavajući Bogieja očekivala sam da neće biti tako dobro raspoložen kao prije. Rekao je da je Steve bio divan na brodu, ozbiljan, marljiv i svi su ludovali za njim. Bogie nije mogao dočekati da Stevea počne učiti jedrenju. Rekao mu je: »Mi muškarci jedrit ćemo a žene, majka i Leslie, čekat će nas kod kuće.« Steve je volio slušati oca kako o tome priča jer je sam sebi bio jako važan. Za obojicu je bilo dobro da su skupa.

Započela sam snimati film *Designing Woman* i dolazila bih navečer kući s dnevnim izvještajima. Prvi smo dan snimali na bazenu hotela Beverly Hills, i Bogie je doveo djecu da promatraju neko vrijeme. Stajao je sa strane dok je fotograf snimao djecu i mene. Greg i ja smo danima snimali na jedrilici. Bogie je bio na »Santani« i posjetili smo ga za vrijeme ručka. Taj je film bio jedno od mojih najsretnijih iskustava. U njemu se spominje jedna meni najmilija rečenica: – »Otvori oči, Maxie, i idi spavati.« Taj je film bio spasonosan. Greg i ja smo glumili dvoje zaljubljenih, stalno u sukobima, a radili smo različite poslove. U jednoj sam ga sceni ostavila nakon žestoke svađe, trčala sam ulicom punom kamenja u cipelama s visokim potpeticama i, naravno, pala sam i uganula nogu. To je bio romantičan film u kojem sam stalno bježala od Grega ili trčala prema njemu. Radom na tom filmu emocionalno sam se i fizički opustila.

Kad sam jednog poslijepodneva došla kući, Bogie je bio strašno bijesan. Dorothy Kilgallen (novinarka koju ni Bogie ni Frank nisu podnosili – bila je zaista zla) napisala je u svojoj rubrici da je Bogie premješten na osmi kat bolnice Memorial gdje se bori za život. Nisam mogla vjerovati da čak i ona može biti tako pokvarena. Novinari uglavnom nisu pisali o Bogiejevu zdravlju otkako je bio operiran. Uglavnom su spominjali da se oporavlja prije nego što počne snimati film *Good Shepherd.* Bio je užasno pogođen. Odlučio je odgovoriti još žešće. Napokon, tko ima pravo? Toliko se mjeseci borio da dobije na težini, da se osjeća bolje, da počne raditi. Telefon je počeo zvoniti. Naravno, činjenica da bolnica Memorial uopće ne postoji

u Los Angelesu bila je jedna od manjih grešaka. Bogie je poslao brzojav Dorothy Kilgallen u kojem joj je među ostalim rekao: »Ako ne počnete provjeravati činjenice, završit ćete na devetnaestom katu Bellevuea.« Njegovi komentari novinama bili su: »Činjenica što ne postoji bolnica Memorial nije me toliko smetala, ali osmi kat me je dotukao. Prokleto opasno.« Odlučio je sve izvesti načistac. Dao je nazvati glavnog urednika časopisa *Journal American* u kojem je Dorothy radila. Postao je borben kao nekad tjerajući stvari do kraja i ne dopuštajući da pobijede laži, da ojača jeftina tračerska štampa. To mu se gadilo, želio je izboriti istinu. Joe Hyams je nazvao da provjeri priču. Bogie mu je odgovorio slabim i drhtavim glasom: »Ako mi želite ispuniti posljednju želju, dođite smjesta ovamo.« Joe je dakako došao i našao Bogieja kako se baca u svoj stolac i maše pismom koje je sastavio. Joe je obećao tiskati pismo od riječi do riječi. Baš kad je počeo čitati naglas: »Otvoreno pismo uredništvu«, zazvonio je telefon. Zvao je glavni urednik. Bogie mi je uzeo slušalicu i počeo urlati: »Zvuči li vam moj glas kao da se borim za život? Prokletstvo, zar ne provjeravate svoje izvještaje. Dopuštate da vam ona pokvarena žena piše svašta«, i dalje je vikao dok najzad nije spustio slušalicu potpuno iscrpljen. Kad se pribrao i došao do daha, dala sam mu piće i porazgovarali smo nekoliko riječi s Joeom. Napokon je mogao nastaviti s pismom:

U posljednje me vrijeme uznemiravaju mnogim netočnim i neosnovanim pričama o mojemu zdravlju. Obmanjuju ljude. Da postavimo stvari na svoje mjesto (kako kažu u Washingtonu, a ja imam jednako pravo kao i oni), velik dio onoga što je tiskano nema nikakve veze s činjenicama.

Čitao sam da su mi odstranili plućna krila; zna se da ne bih živio ni pol sata; da se borim za život u bolnici koja uopće ne postoji; da mi je srce prestalo raditi i da je zamijenjeno starom benzinskom pumpom s jedne stare benzinske stanice. Na putu sam da budem pokopan gotovo na svakom groblju koje možete naći odavde do Mississippija uključivši i neka koja primaju samo pse. Sve to uznemiruje moje prijatelje, a još više osiguravajuća društva. I kao što kažu u Washingtonu, iznesimo Amerikancima činjenice, a one su ovdje.

Imao sam maligni proces na ezofagusu. Da neki od vas ne bi trebali gledati u rječnik stranih riječi, to je cijev koja vodi od grla do želuca, odnosno jednjak. Uspješno sam operiran, to je bio tek početak malignog procesa, ali da se još neko vrijeme čekalo, ne znam tko bi preživio – rak ili ja.

Kako kažu u Washingtonu, sada sam bolje nego što sam ikad bio. Trebao bih dobiti otprilike petnaest kilograma. Siguran sam da bi mi ih mnogi od vas mogli posuditi. Mogli bismo započeti, na primjer, s osnivanjem banke za štednju kilograma za Bogarta. Vjerujte mi da baš ne bih bio sitničav od kojeg bih dijela vaše anatomije dolazili kilogrami.

Kad god želite saznati kakvo je moje zdravstveno stanje, dignite telefonsku slušalicu, moj je broj u telefonskom imeniku.

Joe se osjećao nasamaren. Bogie nije bio na izdisaju, već je, dok je Joe išao prema svojim kolima, uperio na njega prst: »Obećali ste, dali ste riječ.« Tako je Joe morao objaviti pismo.

Od samog početka Bogie nije skrivao svoju bolest. »Zašto bih? Ta se bolest mora priznati, nemam se čega stidjeti. Nema ništa gore od napadaja žučnih kamenaca ili upale slijepog crijeva. I to čovjeka može ubiti ako ne otkrije na vrijeme. Ljudi reagiraju tako kao da je rak nešto poput spolnih bolesti.«

U to se vrijeme Bogie počeo tužiti na bol u lijevom ramenu. Nikad ništa ne bi spominjao dok bol ne bi bila zaista jaka. Liječili su ga kao da je nategnuo mišić. Pokazivao mi je mjesto gdje ga boli, i čim bih ga izmasirala, bol bi popustila. Od tog vremena stalno je govorio kako bi želio raditi više nego išta na svijetu. »Ali ne mogu raditi jer sam premršav, fali mi petnaest kilograma.« Bio je duboko razočaran što se nije mogao udebljati. Neprestano sam ponavljala da mora još čekati.

Bol nije popuštala. Posjetio je dra Brandsma i vratio se kući s novom dijagnozom. Izgleda da je ukliješten živac. U toku ozdravljenja to se često događa. Kako bol nije prolazila, dr Brandsma i dr Flynn ponovno su ga pregledali i dali mu pilule protiv bolova. Tek mu se smanjio i gubio je na težini. Nije bilo drastično, ali dosta da smo se zabrinuli. Nakon nekog vremena pilule više nisu pomagale. Bogie se odmarao gore u sobi. Liječnici su razgovarali sa

mnom prije nego što su ga pregledali. Pobojali su se da se rak proširio.

Nije bilo izbora: nitrogenski preparat. To je liječenje vrlo opasno, ali često zaustavlja širenje bolesti. Bogie mora provesti četiri do pet dana u bolnici. Reći će mu da je to liječenje potrebno zbog tkiva oko brazgotine. Mnogo riječi, a ja sam od svega malo razumjela. Prihvatio je ono što su mu rekli, samo je upitao: »Hoće li lijek riješiti problem?« »Svakako, vrlo je jak i već imamo iskustva.« Podrobno su mu objasnili kako se tkivo na mjestu operacije oblikuje i pritišće na živac prouzrokujući bol. Nisu lagali, znali su da ne mogu lagati Bogieju jer bi on to znao. Bili su vrlo blizu istini. U novinama objavljeno je da Bogie mora u bolnicu St. John's zbog liječenja živca koji se ukliještio u brazgotini što je ostala nakon operacije. Pilule protiv bolova prouzrokovale su gubitak teka. Također su napisali da je u bolnicu ušao s malim šahom i knjigom o šahu, s kriminalističkim romanom i bocom scotcha. Kad smo stigli sjalo je sunce. Nosila sam mu kovčeg, a on je hodao s naporom. Te se noći osjećao prilično dobro. Počeli su s liječenjem, ali pravo počinje tek sutradan. U međuvremenu su smanjivali bol specijalnim oblozima, toplinom i intravenoznim injekcijama za rastapanje tog tkiva. Bio je nesretan što je opet u bolnici, ali je atmosfera u bolnici St. John's bila mnogo vedrija i ovaj put nije očekivao operaciju. Zapravo mislim da je bio sretan što je mogao ostati u krevetu i nije se morao pretvarati da je sve u redu. Sve nas je u kući htio uvjeriti kako se dobro osjeća, nije podnosio da opterećuje druge. Dr Flynn bio je te večeri u bolnici i otpratio me do kola. Uvjeravao me je da postoji šansa za poboljšanje bude li djelovao citostatik. Svakako to je jedina i posljednja prilika.

Bila sam strahovito utučena kad sam došla kući. Tako sam malo znala o raku. Operacija, zračenje, kobalt, citostatik. Mogla sam zamisliti kako su tek liječnici bili razočarani, iako je John Jones stalno govorio: »Moramo učiniti sve što znamo i pokušati sve što može pomoći. Sve dotle dok je bolesnik živ, ima i nade. Svakim danom istraživanja donose nešto novo. Najednom se nađe lijek, kao što se pronašao penicilin. Jedan dan penicilin, drugi dan nešto drugo...« Ali meni je već bilo zlo od liječnika, riječi, fraza. Nisam razumjela značenje toga, nisam vidjela izlaz. Umjesto nade obuzeo me očaj kad sam uočila da sam prepuštena na milost i nemilost svega toga.

Frank je stalno telefonirao i posjećivao Bogieja. Nije mu to bilo lako. Mislim da ne bi podnio vidjeti Bogieja s bolovima ili se suočiti s mogućnošću njegove smrti. Kad je bio s njim, uveseljavao ga je i nasmijavao. Činio je to onako kako je znao, i to je bilo dobro.

Pet je dana Bogie bio u bolnici i nije se osjećao loše; bio je malo trom i nije mogao jesti. Neprestano su mu nudili sok od grape fruita koji je volio i neke druge ekstrakte, ali je i dalje gubio na težini. Večer prije nego što sam ga vodila kući razgovarala sam s liječnicima. Rekli su mi da će biti slab, ali je sve drugo u redu. Ne mogu mi reći pravo djelovanje lijeka, ali će mi možda nakon tjedan dana moći reći. Smatrali su da mi nije potrebna bolničarka, osim ako ja to želim da bih mogla malo spavati. Znala sam da bi Bogie mrzio bolničarku i sve dok mi zbog medicinske njege ne bude potrebna, mogu se snalaziti sama.

Slijedećeg dana sam ga obukla. Odijelo je visjelo na njemu. Bio je sretan što ide kući. Bolničarka ga je vozila u kolicima gotovo do automobila. Ispričavao se što se ostatak puta oslonio na mene. Bio je u krevetu pet dana i nije jeo ništa. »Kad jednom dođeš kući, uhranit ćemo te, dragi. Bol u ramenu je prošla. Osim svega, drago mi je što se oslanjaš na mene, to je prvi put u dvanaest godina. Ugodno je osjećati da si nekome potreban.« Polako se penjao stepenicama. Želio je leći do večere. Zatim će doći u dnevnu sobu, jesti i s nama gledati televiziju. Pomogla sam mu obući pidžamu. Dok se odmarao, radila sam sve ono što sam morala raditi. Rekla sam djeci da ne buče dok se tata odmara. Pozdravili su ga prije nego što se spustio u donju sobu. Samo su ga poljubili, nisu se penjali po njemu i nisu bučili. Dok su oni večerali, Bogie i ja smo sišli i popili piće. Na poslužavniku je bilo neko jelo koje sam ja jela, ali Bogie nije. Djeca su otišla na spavanje. Bogie i ja smo sjedili na sofi, pili kavu i gledali televiziju. Ustao je i krenuo prema kupaonici koja nije bila daleko. Nastojala sam da ga ne gledam. Izgledao je čudno. Nakon nekoliko minuta vrata su se otvorila, pogledala sam i on je jednostavno nestao. Bože, skočila sam, potrčala prema njemu. Onesvijestio se, bio je hladan. Zvala sam slugu da ga odnese u spavaću sobu. Bila sam histerična. Potrčala sam prema telefonu i jedva sam nazvala dra Brandsma. Ruka mi se tresla. Vikala sam u telefon: »Onesvijestio se, zašto mi niste rekli da to mogu očekivati?« Trčala sam k Bogieju koji se već osvijestio i rekao: »To je vjerojatno

reakcija na liječenje, ne brini, draga.« Što sam mogla reći? Nije razumio što se dogodilo, bio je zabrinut, štoviše, bio je zaplašen, iako to nikad ne bi priznao. Rekla sam mu da spava. Da se nije spuštao dolje, sigurno se to ne bi dogodilo. Govorila sam svašta, samo da ga umirim.

Uskoro je došao dr Brandsma. Čekala sam dolje dok ga je pregledavao. Još sam bila ošamućena i tako sam izgledala dok se dr Brandsma nije spustio. Primio me za ruke i govorio mi kao djetetu. »Betty, strašno mi je žao što se to dogodilo. Nisam to mogao znati. Djelovanje citostatika je kumulativno i jednostavno ga je oborilo. Trebao je doći s bolničarkom, a ja sam se nadao da će moći bez nje.« Ali zašto se to dogodilo, hoće li se ponoviti? Kako će reagirati sutra? Kako ću se brinuti za njega? »Trebao bi bolničara dok ne prođu posljedice liječenja i dok ne ojača.« Srce mi je htjelo puknuti. Bogie će biti žalostan zbog toga. Rekla sam: »Hajde da pokušamo nekoliko dana bez bolničara. Sluga će mu pomoći hodati. Ako ne budem mogla izdržati, reći ćete Bogieju da moramo uzeti bolničarku i objasniti mu zbog čega.« Tražila sam do dra Brandsma bar tračak nade. Za mene je to bila još jedna privremena kriza. Nikad nisam pomislila da je to početak kraja. Nakon tog iskustva živjela sam od minute do minute i strašno sam se bojala.

Uvela sam neki red. Tko god je želio posjetiti Bogieja, morao je nazvati i dogovoriti se za vrijeme posjeta. Nisam željela da ga posjećuje previše ljudi odjedanput, iako su to bili najbolji prijatelji, jer je to za njega bio prevelik napor. Drugog dana kako je Bogie bio kod kuće, posjetili su ga Sam i Mildred Jaffe. Mildred ga nije vidjela dugo i kad je ušla u sobu, nije mogla prikriti čuđenje. Bila je potresena njegovim izgledom. Budući da sam ga gledala svaki dan, nisam shvatila kako se drastično promijenio. Bijesno sam buljila u nju dok smo se spuštali stepenicama. Bila sam iznenađena svojom srdžbom i jedva sam izgovorila: ako ne može obuzdati svoje osjećaje najbolje da više ne dolazi, jer prijatelji ga posjećuju zato da bi ga razonodili. Ispričavala se, grlila me i ljubila. Voljela sam je kao majku, ali sam odlučila da se to više nikad ne smije dogoditi. Mildred je rekla kako bi se bila suzdržala da su bili i drugi s njom.

Nakon nekoliko dana morala sam prihvatiti bolničara. Bogie je bio još slab. Ustao bi iz kreveta, prošetao sobom, sjeo u naslonjač. Išao bi sam do kupaonice, ali je svakako bilo bolje da je netko u njegovoj blizini. Bolničar je

bio mlad i ne baš osjećajan. Jednog jutra ušla sam u sobu. Bogie je bio silno uzrujan. Govorio je povišenim glasom: »Mislite li da nema poboljšanja? Što mislite s time da nemam teka i da ne dobivam na težini? Naravno da ne dobivam na težini jer za to treba vremena«, itd. itd. Taj mu je bolničar pokazao njegov bolesnički list. Gotovo sam ga ubila. Pitala sam ga zašto je to učinio. »Pa, tražio je.« Nisam više nikoga željela vidjeti oko Bogieja i odlučili smo da nećemo držati bolničara.

Završila sam snimanje filma *Designing Woman*, a na Istoku je počelo prikazivanje filma *Written on the Wind*. Kao što sam već rekla, taj je film bio limunada. Rock Hudson i ja znali smo to od samog početka, ali je film postigao velik uspjeh. Sjećam se Bogieja kako se ispružio u naslonjaču dok je čitao izvještaj rekavši: »Ja ne bih snimao previše takvih filmova.« Njegova su mjerila bila visoka, kao i uvijek.

Imali smo priliku dobiti zaista dobru bolničarku koja je radila u bolnici Good Samaritan. Pokraj nje Bogie je osjećao veliku sigurnost i dobro su se slagali. Učinila mu je sve što je bilo potrebno a da se nije osjećao invalidom. Na sreću imala je smisla i za humor. Liječnici su dolazili svaki dan, a dr Brandsma gotovo svakog jutra i večeri. Pokušali smo s Bogiejem popiti piće u njegovoj sobi, ali je on želio dolaziti u dnevnu sobu i ondje razgovarati s prijateljima. Swifty je bio jedan od rijetkih koji je vidio Bogieja gore u spavaćoj sobi. Došao je ranije od uobičajenog vremena za piće uvijek s nekom pričom ili šalom da bi razveselio Bogieja. Bogie nije volio da ga nose. Najzad smo se dogovorili da ćemo kolica staviti u dizalo za prenošenje hrane koje je bilo staromodno i vrlo veliko. Aurelio je maknuo jednu dasku, tako je bilo još više prostora i kolica s Bogiejem su mogla ući. Kad bi sišao dolje, prebacili bismo ga u njegovu omiljenu narančastu stolicu gdje bi sjedio dok je provodio vrijeme s prijateljima. Mogao je hodati, ali s velikim naporom, jednostavno nije imao snage. Izgledao je tako krhak dok je sjedio u tom dizalu, a dok se dizao i spuštao sjedio je u mraku. Mora da je bilo vrlo neugodno to kratko putovanje, ali je ustrajao na tome. Vrijeme za piće i društvo bio mu je najvažniji dio dana. Prijatelji bi se telefonski najavili između pet i sedam sati, a ja sam organizirala posjete, tako da ih je u isto vrijeme bilo najviše dvoje. Niven je obično dolazio izravno sa snimanja još pod šminkom. Oni koji su dolazili redovito mogli su

doći uvijek, iako su se prije najavili. Postalo je uskoro očito koji su prijatelji redoviti. Tako Dick Brooks koga je Bogie stvorio i imao na njega velik utjecaj nije dolazio dugo. Bila sam bijesna i spomenula sam to ljutito Bogieju. Odgovorio je: »Nemoj ga tako oštro suditi, neki ljudi jednostavno ne podnose bolest.« Mislila sam: pa što onda. Mogao je progutati gadljivost u ime prijateljstva. Bila sam okrutna, priznajem. Nisam mogla oprostiti ni razumjeti takve propuste. Nisam mogla oprostiti Dicku. Jednom je došao, ali mu je bilo neugodno ući, a bila sam i neugodna prema njemu. Nisam marila za njega, bilo mi je stalo samo do Bogieja. Da je bilo suprotno, Bogie bi ga sigurno posjetio. A Swifty koji je imao strah od bolesti digao se iznad toga zbog svog dubokog prijateljstva prema Bogieju. Bio je pojam neuništivog, nesavladivog, uvijek čvrstog i postojanog Bogarta, a sad je najednom izgubio svu svoju fizičku snagu. Nitko se nije želio suočiti s tom činjenicom. A Bogie je tih posljednjih tjedana učinio izvanredne, nadljudske napore, učinio je mnogo više nego što su liječnici mislili da čovjek može učiniti.

Raymond Massey došao je u grad i posjetio nas. Njih su dvojica bili dugogodišnji prijatelji i kolege. Ray je izbjegavao razgovor o bolesti, ali je sam Bogie započeo o tome: »Samo da čuješ što se meni dogodilo, bilo je grozno.« Opisivao je podrobno operaciju i pitao ga želi li vidjeti njegov rez. Na kraju posjeta Raya je trebalo oraspoložiti.

Približavao se Božić. David i Jennifer Selznick posjetili su nas jedno poslijepodne. Davida je zanimalo da li se za Bogieja učinilo sve što se moglo. Možda bih trebala zvati još kojeg liječnika, čuti još jedno mišljenje? Možda u toj našoj velikoj zemlji netko nešto više zna? Bio je vrlo drag i bila sam mu vrlo zahvalna. Kako bih bila sretna da postoji netko tko bi mu mogao pomoći. Obećala sam da ću pitati liječnike, ali oni su rekli – ne. Ako mislim da je to potrebno, mogu učiniti, ali oni su konzultirali kolege koji smatraju da smo učinili sve što smo mogli. David je razumio. Želio je Bogieju za Božić pokloniti fotografiju na kojoj smo ja i djeca. Pitao me je bi li mogao poslati fotografa Johna Engsteada. Kako lijepa zamisao. Nisam znala kako pripremiti Božić i Bogiejev rođendan da izgleda približno normalno. Odlučila sam kupiti bor i mnogo darova za djecu, pa i za Bogieja.

Baš nekako u to vrijeme posjetila su me sva tri liječnika. Brandsma je započeo: »Siguran sam da biste htjeli

znati istinu, zar ne? Isto sam tako siguran da je već znate. Bogie neće dugo živjeti. Ne znamo do kada. Citostatik nije djelovao, inače bismo razliku uočili odmah nakon dva tjedna liječenja. Zapravo, nismo ni očekivali da će djelovati, samo smo se nadali.« »Hoće li možda djelovati naknadno?«, pitala sam. Znala sam da mi ne mogu odgovoriti ono što bih htjela čuti, ali sam ipak pitala. Nisam htjela, nisam mogla prihvatiti činjenicu da Bogie umire. Čula sam riječi, i to je bilo sve. Neprestano sam zapitkivala bolničarku: »Je li mu danas bolje? Jeo je malo više, nije li to znak poboljšanja?« Liječnici su odmahnuli glavom. Nije se mogao više oporaviti, radilo se samo o vremenu.

Brandsma mi je savjetovao da se pripremim kako bih znala što će mi u određenom trenutku trebati. Molećivo sam gledala u te ljude u čijim je rukama bio život mojeg muža. John Jones, izvanredan i odan liječnik, rekao mi je: »Učinio sam sve što sam znao i mogao. Nadao sam se da sam uspio, ali nisam.« Bili su vrlo tužni. Divili su se Bogieju. Nisam znala što učiniti. Pomislila sam na svećenika. Jednog poslijepodneva našla sam neki izgovor, otišla u crkvu svećeniku Smithu i rekla mu što su mi najavili liječnici. »Očekivala sam da će se to uskoro dogoditi. Radi se o danima ili tjednima, nitko nije siguran. Velečasni, on nije religiozan u crkvenom smislu, ali je duboko religiozan u drugom smislu. Vjeruje u deset zapovijedi božjih, vjeruje u život. Tako je i živio. Kad dođe određeno vrijeme, molila bih vas da se toga sjetite i da znate što ćete reći...« Znala sam da će velečasni Smith pomoći djeci. Imao je poseban dar sporazumijevanja s djecom koja su ga voljela i vjerovala su mu.

Ne sjećam se jesam li još nekome ponovila taj razgovor s liječnicima. Majka i Lee bili su kod nas svaki dan, ali su više vremena provodili sa Steveom i s Leslie nego s Bogiejem. Znam i zašto sam šutjela. Bojala sam se: ako to bilo gdje kažem, stvarno će se i dogoditi. Znam da ni sebi nisam mogla reći da će me Bogie uskoro ostaviti. Dok diše i može govoriti, naš se život nastavlja. Znam za riječ »smrt«, ali mi nije mnogo govorila jer nisam bila blizu nje.

Znala sam da želi biti spaljen, ali je to bila samo riječ. Kako sam se mogla pripremiti na bilo što kad nisam znala činjenice, već sam reagirala samo osjećajima.

Bogie se još svakog jutra brijao električnim aparatom gledajući se u ogledalo. Ne znam što je vidio u zrcalu, ali nikad nije odvratio pogled. Kako bih onda ja to mogla učiniti?

Gotovo svake večeri oko pola devet kod nas su bili Spence i Katie, pošto su već svi otišli, a Bogie je već bio gore u spavaćoj sobi. Očekivao je njihov posjet kao i ja. Ponašali su se kao i uvijek. Spence bi privukao stolac k podnožju kreveta, naša bi klupa služila kao stol za kavu, a Katie bi sjela na pod. Spence bi se šalio i zadirkivao Bogieja. Ne znam kako je uspijevao. Mnogo kasnije Katie mi je priznala kako se tresao prije i poslije svakog posjeta. Dok je on bio kod nas, činilo mi se da je kao nekad. Silno sam voljela te ljude, bili su tako staloženi, tako potpune ličnosti. Mnogo su pomogli i meni i Bogieju.

Sjećam se Carolyne s kojom sam išla u kupovinu za Božić. Dok smo bile u automobilu, rekla sam: »Ako se nešto dogodi Bogieju, nikad se neću udavati.« Odgovorila je: »Nikad nemoj reći 'nikad'.« I imala je pravo. Usprkos tim primislima o budućnosti bez Bogieja nikad nisam rekla sebi: »On će umrijeti.« Nijednoga dana nisam pomislila da bi mu to mogao biti posljednji, ili da bih se mogla probuditi, a da njega više nema.

U to smo vrijeme imali dvije bolničarke. Kad se bol pojačala, liječnik je preporučio lijek, ne znam je li to bio morfij. Bogie je bio užasno mršav. Nakon injekcija ostajale bi plave mrlje. Jednog poslijepodneva ustao je iz kreveta, odgurnuo od sebe kolica i u gornjem dijelu pidžame prisilio svoje tijelo da učini ono što vjerojatno nitko ne bi mogao učiniti, tako je snažna bila njegova volja. Ne znam uopće kako je ustao, bio je kost i koža, a pogled na njega, na njegov hod bio je bolan, lomio je srce.

Kad je došao dr Brandsma, Bogie bi postavljao pitanja vrlo oprezno, ništa u vezi sa životom ili smrću. »Zašto sam imao bolove poslije zadnjeg liječenja?« »Tkivo koje je nastalo pokraj reza nije potpuno nestalo i još pritiskuje živac.« Bogie je znao da mora jesti ako želi živjeti, ali nije mogao. Uglavnom je pio. Jesti nije mogao, beskonačno bi žvakao komadić dvopeka. Vrlo mi je često govorio: »Kad bih samo mogao raditi.« Mislio je da bi se onda dobro osjećao.

Često sam izlazila iz sobe dok je liječnik bio unutra misleći da bi mu Bogie mogao reći nešto što ne bi rekao meni. Poslije bih pitala dra Brandsma: »Što je rekao? Što ste mu rekli? Što misli?« Tada su nastale poteškoće s disanjem. Liječnik mi je rekao da su potrebne boce s kisikom. Bogieju je rečeno da će mu olakšati disanje i da neće gubiti snagu. Čak sam i ja pokušala baratati njima. I

tako su dovezene dvije velike zelene boce: jedna gore i jedna dolje. Pokazali su mi kako se primjenjuju, nije bilo komplicirano. Bogie je pokušao, nije pravio nikakvih poteškoća. Trebalo je podnijeti još jedno poniženje. Ali se osjećao lakše i svakog je dana sve više uzimao kisik.

Jednog poslijepodneva Steve i Leslie su se igrali u našoj spavaćoj sobi. Bogie je sjedio u naslonjaču i promatrao ih. Kad su djeca otišla na kupanje, rekao mi je: »Nemoj ih puštati prečesto ovamo.« Nije želio da ga gledaju, ili možda nije želio da se takvog sjećaju, ili možda on nije mogao gledati njih znajući da uskoro neće biti s njima.

Neobično je da Bogie nikada nije rekao: »Ako se meni ikad išta dogodi«, ili »Kada« ili »Ja znam.« Nastavili smo se igrati kao da to nije ništa drugo nego zao virus. Bogie je dao intonaciju, a ja sam igrala. Jednom mi je rekao: »Kad si ti dobre volje, tada sam i ja, ako si ti loše, onda sam i ja.« Nije mi preostalo drugo nego da budem dobre volje.

Još je ustrajao na popodnevnim razgovorima uz piće. Počeo je opet piti martini koji sam miješala sa suhim sherryjem. Najviše mu se to sviđalo. Vjerojatno je bilo ukusnije od scotcha. Mora da su mu se pluća napunila, jer je mnogo iskašljavao. Umjesto da svakog trenutka traži rupčić, upotrebljavao je pljuvačnicu od čelika koji ne rđa, a nabavile su je bolničarke. Odvratno, podsjećala me na bolnicu. Kad je bio dolje, stajala je na stolu pokraj njega, a ako je bio gore, također je bila pokraj njega. Nekoliko je prijatelja bilo kod nas na piću, ne sjećam se točno tko, ali mora da su bili dobri prijatelji. Sjedila sam na sofi nasuprot njemu i upravo mu dodavala piće. U jednom sam ga trenutku pogledala. Razgovor je tekao dalje. Sjedio je pijuckajući svoj martini, ubacujući pokoju riječ, upotrebljavajući svoju čeličnu pljuvačnicu, izgledao je tako bespomoćan, tako jadan da sam morala ustati i zagrliti ga. Nisam ništa rekla, ali je to bilo nešto što sam morala učiniti. Smjesta je reagirao. Zbrisao me: »Nikad to više nemoj učiniti, draga. Ne mogu si pomoći.« To je bilo najotvorenije što je ikad rekao o svojoj bolesti.

Otkad se vratio iz bolnice St. John's, postao je stvarno bolesnik. Sam je to jednom spomenuo. Jedne večeri dok je sjedio u dnevnoj sobi, djeca su utrčala jer su htjela s nama gledati televiziju. Dok je Leslie trčala pored njega, zaustavio ju je, posjeo kraj sebe i ljubio joj prstiće. Držao je njezinu ručicu na najnježniji i najljepši način koji sam ikad vidjela.

Ne sjećam se kako smo prošli Božić, ali nekako smo izdržali. Bogieju sam za poklon kupila mali radio, novu pidžamu i kaputić koji se nosi za vrijeme pušenja. Nije bilo ništa svečano tog dana. Steve i Leslie su pregledali svoje poklone kojima su se radovali kao i sva djeca. Bogieju se svidjela Engsteadova fotografija i upotrijebili smo je za božićnu čestitku. Bogie je navršio pedeset sedam godina. Iduće godine bit će bolje, priredit ćemo zabavu. Na Staru godinu pili smo šampanjac i jeli kavijar. S majkom i Leejem nazdravljali smo jedno drugome.

Huston se vratio u Kaliforniju i dolazio je svakog dana zabavljajući Bogieja pričama sa snimanja filma *Moby Dick*. Svi su dolazili na smjene od po deset minuta. Svima sam tako rekla, bez obzira na to što je Bogie govorio. Deset minuta bilo je najviše što je mogao podnijeti. Bilo je iznimaka. Spence i Katie (dolazili su uvijek kad nikog nije bilo), Huston, Nunnally, Morgan, Swifty, Niv, Romanoff – najbliži.

Clifton Webb, stari Bogiejev i naš zajednički prijatelj od vjenčanja, snimao je film u Italiji. Vratio se potkraj prosinca i odmah nazvao. Želio je znati sve o Bogieju. Rekla sam mu da je opet bolestan. Želio ga je vidjeti. Silno se uzbudio i stalno govorio: »Jadni Bogie, ne mogu to podnijeti.« Počeo je plakati u telefon. Rekla sam mu da ne dolazi ovamo ako se ne može svladati. Nakon toliko mjeseci što nije vidio Bogieja za njega će to biti udarac. Bogie ne podnosi da ga itko žali. Predložila sam mu da ne dođe sam, već s nekim prijateljem. Napokon je došao s Georgeom Cukorom koji je već jednom bio. Bila sam oprezna i ostala sam u sobi s Georgeom i Cliftonom dok su Bogieja dovezli. Clifton je nekako izdržao dok je Bogie bio u sobi, ali kad smo ostali sami, naglo je smalaksao, zaplakao je, zajecao. Pokušala sam ga umiriti da ga Bogie ne čuje. Uza sve svoje teškoće morala sam tješiti i prijatelje koji se nisu mogli suočiti sa stvarnošću. Clifton je bio poseban čovjek, lako je plakao, pa se nisam mogla ljutiti na njega. Tog je popodneva svakako bio veći problem nego što je Bogie ikad bio.

Jednog su dana došli na piće Sam Goldwyn i Willie Wyler. U to vrijeme Bogieja više nismo premještali u njegov stolac, ostajao je u kolicima. Bolničarka je ostala dolje ako štogod zatreba. Govorili su nešto općenito. Bogie je najednom pozvao bolničarku, podignuo nogavicu pidžame i pokazao svoju krhku nogu. Trebao je injekciju. Bez

gužve. Goldwin je bio zaprepašten polako je okrenuo lice, razgovor se nekako nastavio dok nije dobio injekciju. Kratko se ispričao da mu je injekcija trebala zbog bolova i sada se osjeća dobro. Bez dramatiziranja. Svaki sam mu se put divila kako je uspijevao biti tako prirodan. Podnosio je takva poniženja. Njegovo je jadno tijelo preko svojih mogućnosti bilo nošeno njegovom voljom, ali nije odustajao. Jedina promjena koju sam opazila posljednjih tjedana bila je što je želio da stalno budem s njim. Ako sam bila s prijateljima ili sam razgovarala s liječnikom, telefon je već zvonio: »Draga, možeš li doći na trenutak?«

Jednog je jutra telefonirao Jack Warner upitavši može li posjetiti Bogieja. Iako sam se iznenadila, odgovorila sam: »Svakako, Jack.« Odredila sam vrijeme posjeta. Bogie je bio dirnut što će Jack učiniti takav napor. U dogovoreno vrijeme na vanjskim je vratima zazvonilo. Pred vratima je stajao Jack, uplašen, nervozan. Skinuo je šešir i vrtio ga među prstima. »Neću ostati dugo, želio bih samo vidjeti Bogieja. Uvijek sam ga volio i divio mu se.« Povela sam ga u sobu. Ostao je petnaest minuta. I ja sam ostala u sobi. Bogie je htio olakšati situaciju. Rekao mu je da će prvi film sigurno snimati za Columbiju. Malo se našalio s njim. A i Jack je rekao nekoliko užasnih šala. Bila sam sigurna da je umro tisuću puta za vrijeme posjeta, ali je to hrabro prikrivao. Zahvalio mi je što sam mu dopustila posjet i nakon toga osjećao se mnogo bolje. I ja sam njemu bila zahvalna. Bogie je rekao: »Jack nije loš, samo se teško snalazi u društvu. Mora se šaliti kako bi dokazao da je kao i drugi.« Bez obzira na razloge, to je bilo lijepo od Jacka.

Louella Parsons je pitala može li doći. Bogie je pristao. Bila je naš prijatelj, ne onaj najintimniji, ali prijatelj iz novinarskog društva. Svi novinari osim Kilgallenove i nekih iz New Yorka bili su suzdržani za vrijeme bolesti i poštovali su Bogiejevu povučenost. Otprilike tjedan dana prije nego što je umro proširile su se glasine na Istoku da je njegova smrt neizbježiva. Uskoro su novinari telefonirali da provjere: Bogiejeve su riječi bile: »Što vukodlaci sada govore o meni?« Joe Hyams je provjerio glasine i uvijek je bio spreman Bogieju dati priliku da sebi javno dade oduška. Rekao je Joeu: »Možete reći da pijem svoj posljednji martini. Jedino za što se borim jest da budem iznad novinara.«

Naš je dnevni red već mjesecima bio gotovo isti. Navečer sam ga poljubila i otišla na spavanje u sobu pokraj naše spavaće sobe, ujutro sam se probudila, poljubila ga i doručkovala s njim. Došao je liječnik, došla je bolničarka, Harvey je proveo s njim gotovo cijeli dan. Djeca su bila u školi osim za blagdane. Moji su razgovori s liječnicima bili uvijek jednaki. Bogie je bio sve slabiji. Kad je srkao sok kroz slamku, opazila sam kako mu ruka dršće, a kad je stavljao čašu na stol, bio je vrlo neprecizan. Razgovarala sam o tome s bolničarkama i s liječnicima. Rekli su mi da je to zbog jakih lijekova protiv bolova. Od onog dana u bolnici Good Samaritan kad je molio da mu prestanu čistiti pluća aspiratorom, nikad ga više nisam čula da se tužio. Ne znam kako smo sve to izdržali, spasio nas je dnevni red. U to je vrijeme Steve slavio osmi rođendan. Proslavili smo ga skromno, došli su samo njegovi najbolji prijatelji. Ispekli smo kolač i dala sam mu poklone. Potrošila sam nekoliko filmova u boji. Važno je bilo uvijek nešto raditi. Steve i Leslie vidjeli su Bogieja svaki dan, poljubili su ga prije spavanja, znali su da je ondje.

Jednog je dana Bogie rekao dru Brandsma: »Čini se da meni nije ništa bolje. Počeo sam brinuti. Da li mi je gore, ili vi tako nešto očekujete?« Pružio je liječniku ruku.

»Rekao bih da tako nešto očekujemo.«

Takva su me pitanja uvijek ostavljala u nedoumici: zna li on stvarno da umire? Ako se išta dobro može reći o raku – a mislim da se zapravo ne može – onda bih rekla da žrtva nadvlada tu tešku bolest. Nikad nije postavljao izravna pitanja na koja bi trebao dobiti izravne odgovore.

U subotu 12. siječnja Spence i Katie su nas posjetili uvečer. Ostali su otprilike četrdeset i pet minuta ili više. To je bio njihov uobičajeni posjet. Bogie je zaista volio biti s njima, možda te večeri nije baš slijedio razgovor. Ako su opazili da mu se ruka trese, nisu pokazali. Otpratila sam ih i vratila se. Bogie je želio na televiziji gledati *Anchors Aweigh* s Geneom Kellyjem i Frankom. Gledali smo i uživali. Bogie je htio da legnem pokraj njega. Kad god smo navečer bili sami, ležali samo jedno kraj drugoga. Onda je rekao: »Zašto noćas ne bi spavala ovdje, draga?« Prvi je put to tražio od mene. »Svakako, hoću. Mislila sam da se ovako osjećaš ugodnije.« Zapravo, bez mene je bio slobodniji. Kad se budio po noći, nije mi želio smetati. Iako je bio u takvu stanju, rekao je bolničarki da će noćas njegova žena spavati kod njega. Ona me je pogledala kao da

to ne bih smjela. Ostala sam, željela sam ostati s njim. Mogla sam ga držati za ruku. Uvijek sam voljela držati Bogiejevu ruku, čak i sada, ovako krhku. Čudno je kako mnogo znači držati nekoga za ruku, kako je to utješno.

Tu noć užasnog nemira nikad neću zaboraviti. Bogie je u snu stalno dodirivao svoja prsa, pokušavao se dignuti, neprestano se micao. Cijelu noć nisam spavala, vidjela sam kako miče rukama iznad prsiju, kao da ga nešto pritišće, a on se želi osloboditi. Te sam noći osjetila neki čudan miris, osjetila sam ga već kad sam ga poljubila. Najprije sam mislila da je od lijekova, a poslije sam ustanovila da je zapravo od raspadanja. Nisam to ja prva osjetila, rekla mi je bolničarka. To je bio snažan vonj kao raskužno sredstvo. U svijetu bolesti čovjek se podrobno upoznaje sa svim nedostacima tijela i onda mu se to čini normalnim.

Bojala sam se svega toga. Zašto je Bogie morao provesti takvu noć? Zar se nije dosta napatio? Zar će se sve zlo skupiti i svaliti na njega?

U nedjelju ujutro dr Brandsma je došao vrlo rano. Oblačila sam se da povedem djecu u nedjeljnu školu. Prije nego što sam otišla, Bogie je rekao: »Doktore, prošla je noć bila najgora u mojem životu. Ne želim to još jednom iskusiti.« Odvezla sam djecu i vratila se s nedjeljnjim novinama. Bogie je sjedio i drhtavom rukom brijao bradu. Sjedila sam s njim i pila kavu. Nije mogao zaboraviti prošlu noć. Pitala sam ga osjeća li se bolje. »Uvijek je bolje po danu.« Nedjeljna je škola trajala vrlo kratko. Morala sam otići po djecu. Rekla sam mu da se odmah vraćam i poljubila sam ga kao i uvijek. U novinama je poslije pisalo da se s djecom pozdravio vrlo dramatično. Uopće nije bilo tako. Samo je rekao: »Zbogom, djeco« i to uobičajeno, ali u posebnim okolnostima. Rekao je: »Vratite se brzo«, na što sam odgovorila: »Vraćam se za deset minuta koliko mi treba da pokupim djecu.« Došla sam pred crkvu, zatrubila, djeca su se oprostila od svećenika i dotrčala do automobila. Došavši kući, popeli smo se gore. Djeca da operu ruke, a ja da kažem Bogieju da sam se vratila. Drijemao je. Bolničarka mi je šapnula da je komatozan. »Što to, do vraga, znači doktore?« »Još ne znamo, nismo sigurni. Ako je u polunesvijesti, mogao bi još doći k sebi, ali ako je u dubokoj komi, neće se više osvijestiti.« Pogledala sam ga. Izgledao je kao da spava i da će se probuditi. U kući je bilo vrlo tiho. Majka je bila divna, nije smetala, većinu vremena provodila je s djecom, ili je sjedila sa mnom kad

sam je trebala. Liječnik se vratio. Rekla sam mu da ću ga čekati dolje. Neki su prijatelji telefonirali. Svima sam odgovarala da se Bogie odmara i da ću s njima razgovarati poslije. Liječnik je došao k meni u dnevnu sobu. Bogie je sigurno bio u komi. Mogao bi se osvijestiti, ali vjerojatno neće. To je normalno nakon posljednje noći. Molila sam ga da mi objasni. Pošto sam mu ispričala kako je Bogie bio nemiran cijelu noć, rukama dodirivao prsa, rekao je: »To se događa prije smrti. Ljudi osjete klaustrofobiju, kao da ih sve pritješnjuje. I tako jest. To je njihova posljednja borba – nemir i bacanje.« Razmišljala sam: borba pri rođenju i borba prilikom umiranja.

»Ali«, rekla sam hvatajući se za posljednju slamku, »još bi se mogao osvijestiti.«

»Da, ali ne mislim tako«, odgovorio je: »Borio se duže i bolje nego itko koga sam ikad vidio. Živio je duže nego što smo mogli očekivati. Medicinski je morao umrijeti već prije četiri mjeseca. Njegova je volja bila tako jaka da je odgodila ovaj trenutak. Ali sada više nije dovoljna volja.«

»Bože, ne mogu vjerovati.« Počela sam drhtati, bez suza, samo sam se tresla, jedva sam disala. »Što ćemo učiniti sa Steveom? Hoćete li mu vi reći da ga pripremite?« Upravo sam tada vidjela Stevea i pozvala ga. »Dođi, dragi, sjedni ovdje.« Sjedila sam u narančastom naslonjaču, dovoljno velikom za oboje. »Dr Brandsma želi razgovarati s tobom.« Taj mali prekrasni osmogodišnji dječak sjedio je na rubu naslonjača, malo nagnut naprijed, zabačene glave kao da se želi obraniti od udarca i gledao u dra Brandsma.

»Steve ti znaš da je tvoj tata bio jako, jako bolestan.« Steve je kimnuo. »Sve smo pokušali da ga izliječimo. I on se trudio. Ali nekad to nije dovoljno, njegova je bolest vrlo jaka.« Steve je kimnuo. »Sada spava. Možda će još čvršće zaspati, možda tako čvrsto da se više nikad neće probuditi.« Steve je opet kimnuo. »Razumiješ li što pokušavam reći?« Steve je još jednom kimnuo.

Zagrlila sam ga i tresla se cijelim tijelom. Steve nije plakao, nije rekao ni riječ, samo je gledao u liječnika i kimao, a da nije mijenjao izraz lica. »Srce moje, znaš li o čemu liječnik govori? Razumiješ li?« Još jednom je kimnuo. Zagrlila sam ga i rekla mu da ću doći za nekoliko trenutaka. Istrčao je iz sobe. Dr Brandsma je bio potpuno utučen. Reći dječaku da mu otac umire. Bila sam na kraju snaga, ali nisam popustila, imala sam nešto u sebi što me

je držalo. Nisam to mogla učiniti pred drugima, nisam mogla popustiti sada. A kako ću izdržati cijeli dan? Ako ja popustim, što će bez mene majka, Steve, Leslie? Nisam mogla. Pripalila sam još jednu cigaretu i dalje sam se tresla. Brandsma je rekao da mu je to bilo najteže u životu. Molila sam ga mogu li povesti Stevea u spavaću sobu da vidi Bogieja, da ga vidi kako mirno spava. Složio se sa mnom, ali je pitao da li bi to bilo u redu. Željela sam da Steve još jednom vidi Bogieja i da se ne boji, da osjeti da Bogie spava. Donijela sam i Leslie da i ona vidi kako Bogie spava. Bila je premala da bi mirno sjedila. Bih li mogla s njim razgovarati? Držati ga za ruku? Što bi se dogodilo? Tako sam se bojala. »Možete razgovarati, iako on možda čuje, a možda ne čuje. Nećete dobiti odgovor. Možete učiniti što god želite.«

Čim je on otišao, pošla sam opet gore vidjeti ima li kakvih promjena. Bolničarka je rekla da nema. Pregledavala ga je i mjerila mu redovito puls. Zašto da ga probudim? Dovoljno je patio. Sada je miran. Bolje da ostane u tom zaboravu.

Pogledala sam ga još jednom izbliza. Spavao je. Svaka se kost jasno vidjela, očni kapak nije trepnuo. To je bio još san u životu, različit od onoga koji je došao poslije. Rekla sam bolničarki da ću dovesti sina i neka nas ostavi same.

Našla sam Stevea i povela ga u sobu da malo sjedi s tatom. Objasnila sam mu da tata duboko spava i da se nema čega bojati. Mislila sam da će mu olakšati ako vidi oca kako mirno spava.

Držeći se za ruke ušli smo Steve i ja u sobu. Osjećalo se strujanje nekog drugog života, osjećala se blizina smrti. Kretali smo se polako i oprezno kao da se bojimo nečeg nepoznatog. Pažljivo sam sjela na rub kreveta, bojala sam se više od Stevea. Što se može dogoditi? Hoće li Bogie sjesti i teatralno se srušiti natraške? Ne znam zašto sam se tako bojala, kakve sam predodžbe imala, izgleda da mi je mašta previše radila. Vjerojatno sam gledala previše filmova. Steve se približio krevetu. Uhvatila sam Bogieja za ruku. Kao da je reagirao i stisnuo moju. Posjela sam Stevea na rub kreveta. Oboje smo držali Bogiejevu ruku, gledali ga, bili zabavljeni svojim mislima. Nisam sama sebi rekla: »On umire.« Spavao je dubokim snom, dubljim nego inače. Ni sa čime se to nije moglo usporediti. Nisam razmišljala: »Je li to kulminacija života? Hoće li se tako završiti moj brak? Zar nas taj čovjek, pun života i snage,

ostavlja zauvijek?« Bila sam neizmjerno tužna i žalosna. Pogledala sam svojeg sina koga sam toliko voljela i mislila sam kako je život nepravedan prema njemu. Zašto mora nositi takvo gorko iskustvo iz ranog djetinjstva? Leslie ima samo četiri godine, premalena je da bi nešto razumjela, život je za nju još jednostavan. Steve je upravo u dobi kad počinje shvaćati. Ona će to osjetiti kasnije. Otišli smo nakon petnaest minuta. Steve se nagnuo i poljubio oca u obraz. I ja sam učinila isto. Bilo je to tako prirodno.

Telefon je neprestano zvonio. Rekla sam Morganu ili nekome drugome s druge strane žice da je Bogie u komi i da ne znamo do kada će to trajati.

Brandsma se vratio navečer. Rekao mi je da će Bogie sigurno ostati u komi danima, i bih li željela držati ga živim samo da diše, da vegetira? Mislila sam da se to Bogieju ne bi svidjelo, a i Brandsma je mislio da bi to bilo posljednje što bi Bogie želio. U ovom se trenutku nije moglo učiniti ništa, moglo se samo čekati. To se može dogoditi u bilo koje doba noći. Nije bilo sumnje. Majka je znala, May je znala, Katie, sluga, bolničarka. Ništa se nije moglo reći. Morali smo čekati. Danas neće biti razgovora uz piće. Ne sjećam se više tko je došao, netko od prijatelja. Nazvala sam Katie da joj kažem neka ona i Spence ne dolaze te večeri. Rano uvečer tražila sam Stevea i našla ga u sobi s Bogiejem. Pitala sam ga zašto je došao. Odgovorio je: »Zato što sam želio.« Odnijela sam ga u krevet, molila zajedno s njim i s Leslie. Njoj sam rekla da tata još spava. Pitala me je: »A kad će se sutra probuditi?« »Ne znam, draga.« Bože, nisam znala što moram odgovoriti djetetu. Kako pripremiti djecu kad ni sama nisam bila spremna. Otišla sam k bolničarkama. Nisu ulijevale nadu. Trebale su ostati obje preko noći. Mijenjale su posteljinu i premicale Bogieja. Bile su od velike pomoći. Ja to ne bih mogla raditi. Mjerile su mu puls, tlak. Bogie je i dalje spavao. Vonj truleži ispunio je cijelu sobu. Željela sam ostati na krevetu kraj njega. Bojala sam se, ali sam to željela. Međutim bolničarke su me nagovorile neka ne spavam ovdje jer ću se samo buditi. Tako sam oko ponoći poljubila Bogieja. Prvi put nakon jedanaest i pol godina braka nije mi uzvratio poljubac. Otišla sam u sobu kraj njegove, legla i prvi put u godinu dana zajecala. Isplakala sam sve suze koje su se skupljale mjesecima i molila sam: »Bože, nemoj dopustiti da umre, da mu se bilo što dogodi, molim Te neka živi.« Tako sam jecajući i zaspala.

Najednom sam se probudila, bolničarka me je nježno prodrmala. »Gospođo Bogart, sve je prošlo. Gospodin Bogart je umro.« Neka posebna žuta svjetlost dolazila je iz spavaće sobe, svjetlost koja me je podsjećala na smrt u rane jutarnje sate. »Kada?« »Prije pet minuta. Dr Brandsma dolazi. Možete doći sa mnom.« Ustala sam potpuno tupa, iscrpljena, obukla sam kućnu haljinu, onu koju sam nosila u filmu *Dark Passage*, u našem prvom zajedničkom filmu nakon vjenčanja, haljinu u kojoj sam u subotu spavala kraj Bogieja. Bolničarka me zagrlila dok smo ulazile u spavaću sobu. Bogie je ležao malo otvorenih usta s rukama uz tijelo. Glava i lice bili su izduženi. Okrenula sam se prema njemu, ali sam osjetila ruku bolničarke koja me nastojala izvući iz sobe. Nisam mogla vjerovati. Bojala sam se dodirnuti ga. Poljubila sam ga u obraz koji se još nije bio ohladio. Netko je drugi bio prisutan, netko nepoznat. Bolničarka je ponavljala: »Dođite, ne možete ostati.« Mnogo kasnije sam shvatila da se na mrtvome tijelu događaju strahovite promjene i bolje da se to ne vidi. Pustila sam je da me izvede gledajući preko ramena Bogieja koji je kao i uvijek u svojoj bolesti ležao na mojoj strani kreveta i spavao svoj posljednji san. Nisam smjela probuditi djecu. Spustila sam se u dnevnu sobu i čekala liječnika. Bila sam u transu. U kući je bilo mračno i tiho. Otvorila sam liječniku vrata rekavši mu da ću ga čekati dolje. Upalila sam neka svjetla, nisam čak znala koliko je sati. Otišla sam u kuhinju i skuhala kavu: jednu za sebe, jednu za liječnika. Obavijestio me je da je sve uredio za pokop na groblju Forest Lawn i da su njihovi ljudi već na putu do kuće. Bilo je potpuno nestvarno. Odlučila sam majku probuditi ujutro, htjela sam da ima mirnu noć. Nazvala sam Morgana i rekla mu. Rekao je da dolazi odmah. Trebala sam obavijestiti novine, ali nisam htjela oko kuće reportere. Nazvala sam Joea Hyamsa koji me je pitao želim li obavijestiti radio i novine. »Da«, odgovorila sam, »molim vas.« Nisam željela probuditi Katie i Spencea. Nazvala sam Nivenove. David je radio, doći će poslije posla, a Hjordis ujutro čim djecu odvede u školu. Toliko se toga moralo učiniti. Nisam htjela buditi djecu, željela sam reći svakome posebno. Bože, kako da im to kažem? Bolničarka mi je rekla kako joj je žao, ali to je mnogo bolje za njega. Mogao je ovako u nesvijesti živjeti tjednima i duže. Strašno je trpio, a sada se odmara. Htjela sam saznati kako su znale kad umire. Obje su mu mjerile puls svakih

dvadeset minuta. Najednom se puls tako ubrzao da ga nisu mogle mjeriti, vrućica se naglo digla, dogodilo se sve vrlo brzo. Nije namjeravala tjerati me iz sobe, ali je smatrala kako je bolje da se ne zadržavam i da mi se previše ne ureže u sjećanje posljednja slika. To se nikad ne može zaboraviti.

Netko je zvonio. Sigurno je došao čovjek iz Forest Lawna. Ne znam kada smo se ni kako Morgan i ja odlučili za Forest Lawn usprkos svim šalama koje su kružile o njemu. Uostalom, kakva razlika. Kad je netko mrtav, mrtav je. Dr Brandsma me je pozvao da me ljudi žele vidjeti prije nego što odu. Na vratima je stajao čovjek u crnom odijelu, a u dvorištu mrtvačka kola otvorenih vrata koja su zjapila ravno prema meni. Kroz vrata sam vidjela bijelu vreću čudna oblika. Kad mi je čovjek izražavao sućut, upitala sam ga: »Što je to?« »Gospodin Bogart, oprostite gospođo Bogart«, rekao je sažalnim rutinskim glasom. Bogie u vreći! Strašno! Mislila sam da će ga iznijeti na nosilima, a ne baciti ga u vreću. Ali to nije bio Bogie. Um i duša su bili Bogie, a ovo što je ostalo samo su meso i kosti. Za te ljude to je svakodnevni posao. Ipak, zašto nisu čekali? Ta mi je slika ostala u sjećanju i ostat će mi dok živim. Bijela vreća progonila me je u noćnim morama još mjesecima. »Zašto«, pitala sam liječnika i bolničarke, »zašto su ga tako nosili?« »Niste to smjeli vidjeti, ali oni to uvijek tako rade. Bogie nije osjetio, a vi niste smjeli vidjeti.« Pretpostavljam da nisam smjela!

Kretala sam se potpuno omamljena. Razgovarala sam, slušala – samo o Bogieju. Obuzela me potpuna otupjelost. Ništa nisam analizirala, sve je to došlo naknadno.

Kad se počelo daniti, ušla sam u kuhinju. May je bila budna. Zagrlile smo se, plakala je. Skupa smo proživjele teške dane, voljela je Bogieja. Posljednjih mjeseci ništa nije pitala, samo je pomagala i radila što je trebala učiniti. Bila je divna.

Bolničarke su odlazile. Učinile su sve što su morale i trebale da učine. Bile su izvanredne. Obje su se divile Bogieju kao čovjeku i pacijentu.

Morala sam reći djeci. Popela sam se gore i otvorila vrata Steveove sobe. Ležao je budan. Sjela sam i zagrlila ga čvrsto. »Srce moje, žao mi je što ti moram reći. Tata je umro rano ujutro. Nije se probudio, nije osjećao bolove.« Steve je i nadalje ležao i trljao, trljao oči. Malim šakama prelazio je preko očiju lijevo, desno. Oči su mu bile crvene

i vlažne, ali nije plakao. »Je li na nebu?« »Svakako, gleda nas, moraš biti hrabar i jak. Tako se ponosio tobom, tako te je volio, ne smiješ to nikad zaboraviti.« Što sam i kako mogla reći djetetu? Kako reći svome sinu da će se od danas njegov život promijeniti i da se ta praznina ne može više ispuniti. Nikada. Rekla sam kako sam to najbolje znala. Tako sam se brinula za njega. Nisam znala ništa drugo nego voljeti. Pošla sam po Leslie koju je otac obožavao. Digla sam je iz krevetića, stavila u krilo i rekla joj sličnim riječima da je tata otišao u nebo, da ga nećemo više vidjeti i da ju je silno volio. U Steveovoj sobi sjele smo na njegov krevet, sve troje zajedno rekavši da se moramo uvijek voljeti. Leslie je plakala što više neće vidjeti tatu, drugo ništa nije razumjela. Htjela sam da budu zajedno, da pomognu jedno drugome. Pozvala sam majku koja je upravo ustala. Bilo je tek 7,30.

Harvey je ušao u spavaću sobu, prvo na onu stranu gdje je obično ležao Bogie, zatim do druge strane kreveta, pa u Bogiejevu garderobu. Znao je da nešto nije u redu. Otišao je opet do kreveta, pogledao me kao da je sve razumio i ostao sjediti ondje.

Jutarnje novine objavile su vijest o smrti pod velikim naslovom. Joe je dobro obavio svoj posao i držao je novinare daleko od kuće.

Majka je bila zabrinutija nego što sam je ikad vidjela.

A sirota Pat ležala je u bolnici i telefonirala mi sva u suzama. »Jadni Bogie, bio je najbolji brat, muž i otac. Što ću bez njega? Zašto je on morao otići prvi?« Glas joj je drhtao, bila je posljednja od svoje obitelji.

Telefon je neprestano zvonio, stizali su brzojavi i cvijeće, ljudi su dolazili. Bio je ponedjeljak 14. siječnja 1957. godine, tri tjedna poslije Bogiejeva pedeset sedmog rođendana.

Velečasni je došao vidjeti djecu. Razgovarao je s njima, tješio ih.

Morala sam razmišljati o sprovodu i nadgrobnom govoru. Bi li Spence mogao držati oproštajni govor? Spomenula sam to Katie. Pitala ga je, iako je njezino mišljenje bilo da neće biti u stanju, da neće imati fizičke snage.

Došli su Mike i Gloria Romanoff, James i Pamela Mason, Dorris Johnson – Nunnally je bio na jugu i letio je natrag. Kad sam mu zahvalila, odgovorio je: »Došao bih i pješice.« Leland Hayward i Slim Hawks (kojom je sada bio oženjen), Negulescovi, John Huston, Jaffeovi, Swifty,

Hjordis. Kuća je bila puna ljudi. Sjedila sam za malim stolićem s Morganom i drugima razmišljajući o sprovodu. Jess Morgan (iz ureda Morgan Maree) otišao je na groblje Forest Lawn da uredi sve za spaljivanje. Dok smo još sjedili, vratio se i rekao kako su mu pokušali prodati lijes od pet tisuća dolara, što je on smatrao pretjeranim, pa je kupio jednostavan sanduk od borovine, ne najjeftiniji nego lijep – ali kako lijes ide u krematorij, nema smisla praviti se važan i rastrošan. Ja ću pak morati izabrati urnu, on će me tamo odvesti sutra ujutro.

Spence me nazvao i molećivim glasom rekao: »Ne mogu održati nadgrobni govor, ne bih mogao izdržati. Previše sam volio Bogieja. Mogao bih to učiniti za nekoga za koga nisam bio tako emotivno vezan, ali ne za dragog Bogieja. Molim te, shvati me.« Razumjela sam. Dragi Spence, bio je previše blizak prijatelj i prežalostan.

Ujak Charlie i Rosalie su nazvali iz San Francisca i rekli da dolaze. Betty Comden i Adolph Green telefonirali su iz New Yorka. Ginny i Quent Reynolds, Ruth i Paul Zuckerman dolazili su avionom. Frank je bio u New Yorku, telefonirao je da će doći na sprovod.

Odlučila sam da govor održi John Huston. Pitala sam ga pristaje li. Odgovorio je: svakako. Stajali smo u hodniku i razgovarali kad sam čula Stevea koji je ležao na podu na vrhu stepenica kako me pita: »Koji je danas dan, mama?« Poslije sam vidjela da je napisao u malom dnevniku: »Dana 14. siječnja umro je tata.«

Odlučila sam da se misa održi u četvrtak, sedamnaestoga. Za vrijeme mise Bogie će biti spaljen. Molila sam da umjesto cvijeća sav novac ide u prilog Američkom društvu za borbu protiv raka.

Sobe su bile pune prijatelja koji su tiho razgovarali prisjećajući se trenutaka provedenih s Bogiejem, čak se čuo i smijeh. Bila sam tako zauzeta. Nije bilo vremena za suze.

Bogie je uvijek govorio da ne želi sprovod, već da ga spale i pepeo rasipaju iznad Tihog oceana. Svidjela mu se ta ideja vikinškog pogreba. Rekla sam Morganu da bih mu htjela udovoljiti, otići na »Santanu« i ono što je ostalo od njega ostaviti oceanu koji je njemu značio mnogo više od zemlje. Morgan me je upozorio da je to protuzakonito. Danas se zakon promijenio, ali onda to nisam mogla učiniti.

Osim toga Morgan je mislio da je Bogie bio popularna ličnost i da mora postojati mjesto gdje će ga njegova djeca posjećivati. Bila sam zbunjena i rastrgana. Jesam li mu dužna stvoriti trajan spomenik na zemlji? Možda jesam, iako je meni Bogiejeva ostavština na filmu značila mnogo više nego bilo kakav spomenik.

Prvi dan se približavao kraju, sve je manje ljudi bilo u kući. David Niven je došao sa snimanja, bili su još neki. Ne znam kako sam izdržala. Meni je to bio najduži dan u životu. Prva noć koju ću provesti sama, moja prva noć bez Bogieja. Majka se ponudila da ostane sa mnom preko noći, što sam prihvatila objeručke. »Možeš spavati u maloj sobi«, rekla sam. »A gdje ćeš ti?« »U našem krevetu. Jednom moram početi. To mogu učiniti sada.«

Sjedila sam s djecom dok su večerali. Bili su rastreseni, nisu bili gladni. Rekla sam im neka jedu koliko mogu. May nije bila raspoložena za kuhanje, djeca nisu bila raspoložena da jedu. Htjela sam da sutradan idu u školu. Mislila sam da je to za njih bolje. Razgovarala sam sa Steveovim učiteljicama i objasnila im da će Steve biti odsutan u četvrtak. Pokušala sam im predočiti što dijete proživljava. Obavijestila sam i Leslienu školu, računala sam na osjećajnost drugih ljudi. Činilo se da svi razumiju.

Svi su otišli iz kuće do deset sati. Radio i televizija neprestano su prenosili emisije o Bogieju. Bili su planirani specijalni programi. Zamolila sam Kathy Sloan da se poveže sa službom za dokumentaciju, tako da poslije mogu napraviti za djecu knjigu izvadaka.

Odvela sam Stevea i Leslie u krevet. Slušala sam njihove molitve. Na kraju su dodali: neka se Bog brine za tatu i blagoslovi mamu. Bili su vrlo umorni jer su zbog gužve u kući ostali budni. Za prilagođavanje treba vremena, a možda se nikad neće prilagoditi.

Napokon smo majka i ja krenule u spavaću sobu. Vonj još nije nestao. Bilo je čudno što nema bolničarki, nijednog poznatog lica, nikakvih zvukova poslije toliko mjeseci. Krevet je izgledao veći i prazniji. Svaki je kut sobe izgledao tamniji. Bogiejeva garderoba bila je ondje gdje ju je Bogie ostavio. Ormari i ladice bili su puni odjeće, neku nikad nije nosio. Moja je glava bila puna obaveza. Što će se svirati na misi? Koga ću poslije mise pozvati u kuću na zadnji pozdrav Bogieju. Sutra moram ići u Forest Lawn.

Naravno, rasipavanje pepela iznad oceana je zabranjeno, kako bi inače pogrebna poduzeća zarađivala novac?

Spavala sam slabo, ali sam spavala, čudno svjesna da sam opet na svojoj strani kreveta. Vonj se još osjećao. Je li to Bogie umro jutros? Činilo mi se tako davno.

Probudila sam se rano i odmah otišla k djeci. Brinula sam se za Stevea. Ustao je, obukao se i vrlo malo govorio. Rekla sam da će Lee biti ovdje kad se vrate kući. On i Leslie su doručkovali, njihova ih je odgojiteljica odvela do školskog autobusa. Kad se vratila, rekla je da su vani čekali fotografi i slikali djecu. Nisam mogla vjerovati. Zar je za foto-reportere neka novost da dvoje djece idu u školu dan nakon smrti njihova oca. Nisam željela nikakve fotografe. Kako djeca mogu normalno živjeti na taj način? Nazvala sam Joea Hyamsa, mojeg posrednika za štampu, bila sam vrlo zabrinuta i molila sam ga da pronađe tko su bili ti ljudi.

Jess i ja krenuli smo na groblje Forest Lawn. Nikad nisam bila ondje. Cesta zaokreće udesno, upravo prije studija Warner Bros. Čudno je bilo vidjeti znak studija (naš zajednički početak) i zatim put prema smrti. Prije ulaska u zgradu nalaze se velike travnate površine i kamene nadgrobne ploče. Ušli smo u malu zgradu gdje nas je čekao profesionalno uglađen čovjek, naviknut na tuđu bol i spreman da je potpuno iskoristi. Uveli su nas u malu tamnu prostoriju u kojoj je gorjela žuta žarulja. Na raspolaganju su bile četiri različite urne od bronce. Čovjek je govorio polako, suosjećajno (da je čak i suosjećao, ne bih mu vjerovala). Tužnim mi je glasom rekao koliko koja stoji i koju bi mi preporučio. Odabrala sam i htjela sam što prije izaći. Zatim nas je zamolio da ga slijedimo jer nam želi pokazati lijepo mjesto za gospodina Bogarta. Uzeo je ključeve i odveo nas u mali vrt ograđen visokim zidovima koji se nazivao »Vrt uspomena«. Otvorio je željezna vrata. Unutra su se nalazila mala brončana vrata veličine bankovnih blagajna. Udubine iza tih vrata bile su prilično duboke, dovoljno velike za nekoliko urna. Čovjek mi je pokazao metalnu pločicu i pitao me što želim da bude napisano na njoj. Odgovorila sam: »Humphrey de Forest Bogart« i datum njegova rođenja i smrti. Pitao me: »Želite li da vam to napišem ovdje?«, pokazao je na vrh pločice. »Ima dovoljno mjesta za sve vas.« Umalo da ga nisam udarila, zar nema granice? Samo da što prije odem iz ovog mjesta! »Vidite«, pokazao je na malu vazu s cvijećem koja je sta-

jala pokraj pločice, »možemo se brinuti da u njoj stalno bude svježe cvijeće. Pristojba je vrlo mala.« Nećeš me uhvatiti u klopku, licemjeru. Ti su ljudi spremni da iskoriste žalost i tugu i da prodaju svašta za velike novce. Izgleda da sam od Bogieja primila cinizam, a i sama sam bila cinična što me držalo daleko od popustljivosti. Odgovorila sam: »Ne.« Tako sam bila ljuta na taj svijet da mi je »ne« bio najbolji prijatelj. Napokon smo završili. Morao bi postojati neki drukčiji način za rješavanje tih stvari.

Kad sam se vratila kući, neki su me prijatelji čekali. Frank je telefonirao i ostavio poruku da će nazvati poslije. Prijatelji su smatrali da bih morala nekamo otići nakon mise u četvrtak jer mjesecima nisam izlazila iz kuće i promjena okoline činila bi dobro i meni i djeci. Kad je Frank ponovno nazvao, ponudio mi je svoju kuću na dva tjedna. Nakon razgovora s majkom i Leejem odlučila sam otputovati s njima i s djecom.

U posljednjem razgovoru s Morganom i velečasnim odlučili smo da će velečasni na misi čitati dvadeset treći psalam. Nisam odabrala sumornu glazbu. Odlučila sam donijeti lišće magnolije iz našeg vrta i nekoliko bijelih cvjetova za jednu stranu oltara, a na drugoj strani, na vidljivom mjestu, bit će smješten model »Santane«. Danas mislim da je to bila jedna od rijetkih razumnih odluka koje sam donijela u onih nekoliko mjeseci poslije Bogiejeve smrti.

Jess je otišao na groblje u Forest Lawn da obavi posljednje pripreme. Vratio se s porukom jednog od onih vukodlaka: »Molim vas poručite gospođi Bogart da može pogledati svoga muža, izgleda predivno.«

Dr Brandsma i Flynn došli su izraziti sućut, utješiti me, pričati o Bogieju. Ljudi nikad nisu sigurni da li ožalošćeni žele čuti ime onoga tko je otišao zauvijek. Nisam mogla govoriti a da ne spomenem njegovo ime, previše mi je značio i u životu i u domu. A kad bih neprekidno govorila o njemu, kao da bih sama sebe uvjerila da je otišao samo na jednu vožnju brodom.

U srijedu navečer emitirana je preko radija posebna emisija. Trajala je jedan sat i sastojala se od Bogiejevih intervjua. Pohlepno sam tražila sve programe koji su bili u vezi s njim. Nisam htjela zaboraviti, htjela sam se još više vezati za njega. Sjećam se kako sam sjedila za malim stolom kraj prozora u blagovaonici gdje smo često objedovali. Bilo je devet ili deset sati uvečer, djeca su spavala. Za-

počeo je program. Čuo se Bogiejev glas. Nekoliko nas sjedilo je oko stola i slušalo. Sjećala sam se vrlo dobro tog glasa koji se mijenjao, smijuljio. Nisam mogla govoriti. Svi, naročito majka, promatrali su me i čekali moju reakciju. Na meni se ništa nije zapažalo. Na kraju sam otišla u kuhinju gdje je stajala May i slušala isti program. Pala sam joj u naručje i isplakala svoj jad, nesreću i napetost u posljednju godinu dana. Nisam mogla plakati pred majkom, razboljela bi se zbog mene. Nisam se morala suzdržavati pred May. Bila je u našoj kući posljednjih jedanaest mjeseci, Bogieja je znala duže od sviju nas, ona je bila May – mudrost i razumijevanje. Nisam očekivala suze, došle su same od sebe.

Rosalie i Charlie doputovali su slijedećeg dana. Bilo mi je drago vidjeti ih. Moj Chach – kako sam bila sretna što sam ga imala. Njegova mi je prisutnost mnogo pomogla.

Obitelj i John skupili su se do 10,30, misa je trebala početi u 11,30. Crkva je bila udaljena samo pet minuta. John je nervozno šetao. Dan ranije pokazao mi je dio svog govora. Automobili su čekali. Sišli smo, poljubili i zagrlili sve, koji su nas čekali. Bilo je vrijeme da se krene. U prvom automobilu bili smo John, djeca i ja, u drugom majka, Lee, Rosalie i Charlie. Posljednji su bili May, Kathy i Aurelio.

U crkvi je bilo mnogo ljudi. Naknadno je bilo objavljeno da je više od tri tisuće ljudi čekalo u redu po ulicama. U 12,30 odana je minutom šutnje počast u studijima Warner Bros i 20th Century Fox. Crkva je bila dupke puna. Prepoznala sam nekoliko lica koja su mi bila najbliža, pokušala sam se nasmiješiti dok sam sjedala u prvi red. Pogledala sam oltar – model »Santane« stajao je ondje ponosno i osamljeno. Ta je slika bila mnogo potresnija od bilo kakvog lijesa koji bi ondje stajao. Katie mi je rekla da je došla prva u crkvu kako bi izbjegla novinare. Za tu je priliku obukla suknju, a ne uobičajene hlače. Draga, odana Katie. Kad je vidjela model broda, bila je potpuno slomljena. Svježe zelenilo s našeg drveta magnolije i bijeli cvjetovi upotpunjavali su tu sliku. Velečasni je ustao i govorio o Bogieju i Bogu. Navodio je Deset zapovijedi božjih, jer je Bogie vjerovao u njih i živio po njima. Čitao je Tennysonov *Crossing the Bar.* Tada je došao red na Johna. Mislim da moram doslovce prenijeti riječi koje je John izrekao tog dana i to bolje i s punim srcem od bilo koga

drugoga. Dok sam ga gledala i slušala, mislila sam koliki je utjecaj Bogie imao na njega, kako su njihove karijere rasle zajedno i kako su učili jedan od drugoga. Uvijek sam instinktivno osjećala da je John najviše u životu volio svojega oca i Bogieja. Kako mu je moralo biti teško napisati te riječi, iznijeti ih iz dubine duše i glasno ih izreći. Čuvam ih jer znam kako mu je bilo teško iznijeti svoje najdublje osjećaje.

Humphrey Bogart umro je u ponedjeljak rano ujutro. Njegova je žena bila pokraj njega, a djeca u blizini. Posljednjeg dana nije bio pri svijesti, ali nije osjećao bolove. Umro je mirno. Nijednog trenutka u svojoj bolesti nije razmišljao o smrti, odbijao je pomisao na to, jednostavno mu to nije palo na pamet. Volio je život. Za njega su život bili njegova obitelj, prijatelji, posao i brod. Ničega se nije mogao odreći, do posljednjeg je trenutka razmišljao što će raditi kad ozdravi. Brod je bio svježe obojen. Njegov sin Stephen već je mogao jedriti s ocem i naučiti od njega kako se voli more. Nekoliko tjedana jedrenja, i Bogie bi bio u punoj snazi da opet počne raditi. Čekali su ga samo dobri filmovi.

Iz godine u godinu postajao je svjesniji koliko je njegovo zvanje dostojanstveno. Bio je glumac, a ne zvijezda. Sebe nikad nije stavljao na prvo mjesto, ali svoj posao uvijek. Sebe kao zvijezdu promatrao je sa šaljivim cinizmom, ali Bogarta kao glumca duboko je poštovao. Oni koji ga nisu dobro poznavali, koji nisu radili s njim i koji nisu bili u najužem krugu njegovih prijatelja imaju potpuno drukčiju predodžbu o njemu od onih što su imali privilegij da budu u njegovoj blizini. Smatram da su najviše izgubili oni koji su ga upoznali površno. Propustili su priliku zbog toga što su bili previše zaokupljeni svojom vlastitom važnošću. Mnogi značajni ljudi radije su stajali po strani nego da se izvrgnu Bogartovim oštricama.

U svakoj fontani u Versaillesu nalazi se koplje koje drži šarane aktivnima, inače bi se previše udebljali i uginuli. Bogie je imao sličnu ulogu u holivudskim fontanama. Ipak, njegove su mu žrtve rijetko nanijele zlo, a ako jesu, to nije trajalo dugo. Ali i njegove su oštrice bile takve da nisu prodirale duboko pod kožu, nisu stvarno nanosile ozljede.

Poznate kuće u Beverly Hillsu uvijek su bile otvorene javnosti i tako ih je Bogie doživljavao. Njegova je kuća bila hram. Između tih zidova, koliko god bili visoki, lako se disalo. Bogiejeva gostoljubivost bila je beskrajna. On je hranio i duh svojih gostiju sve dotle dok ne bi bili pijani i u srcu i u nogama.

Bogie je bio sretan u ljubavi i u hazardu. Započeo je s najvećim darom koji čovjek može imati: s talentom. Cijeli je svijet to spoznao. To mu je omogućilo da i on i njegova žena i djeca žive udobno.

Njegov je život, premda kratak, bio bogat i pun. Osim svih blagoslova imao je i dvoje djece: Stephena i Leslie, potpuni smisao života. Da, Bogie je imao sve. Dobio je sve što je želio, čak i više. Nema razloga da ga žalimo, možemo žaliti sebe što smo ga izgubili. Nikad više neće biti takva čovjeka.

Zagrlila sam Stevea i Leslie. Pogledavala sam ih s vremena na vrijeme da vidim jesu li dobro. Pogledavala sam i majku. Njezino je lice odavalo najtežu bol otkako je znam. Tada je ponovno ustao velečasni i pročitao dvadeset treći psalam. Svi smo kleknuli na posljednju molitvu. Odabrala sam glazbu Bacha i Debussyja, najmilije Bogiejeve skladatelje. Kleknula sam zajedno s djecom. Ponašali su se prekrasno. Jesu li što razumjeli? Bar su vidjeli koliko je ljudi voljelo njihova oca. Nadam se da je bilo ohrabrujuće što su vidjeli Nivena, Swiftyja, Mikea, Nunnalyja i druge prijatelje. Kad odrastu, moći će čitati Johnove riječi i nešto će razumjeti. I u tom sam trenutku pomislila kako je dobro što se mrtvi spaljuju.

Sve se svršilo. Ustali smo i krenuli prema vratima. Ušli smo u kola i odvezli se kući.

Svi koji su bili u crkvi došli su i u kuću. Mike Romanoff je poslao meso, salatu, sir, piće i konobare s punim kolima hrane. Izgledalo je gotovo kao neko primanje. Svatko je najprije došao k meni s pićem u ruci i tada bismo razgovarali. Marlene Dietrich me poljubila i izrazila mi sućut. Sjećam se dra Jonesa koji je sjedio za stolom s drom Brandsma i Flynnom i crtao na komadu papira, ne znam već po koji put, cijelu operaciju tražeći nova rješenja i uvjeravajući sebe da je učinio sve što je bilo u njegovoj moći. Danny Kaye mi je prišao i rekao: »Nemate pojma gdje se nalazite.« Mislim da je imao pravo. I nadalje sam se kretala kao da znam što radim. Bili su ovdje Spencer i Katie

i Jaffeovi i Johnsonovi, Mareejovi, Jimmy Van Heusen, Gershwinovi, Peckovi, Dick Powell, Bogiejev kapetan Pete, Wylerovi, Goldwynovi, Bill Blair (Adlaiev predstavnik), Bogiejev frizer i šminkeri, bolničarke, tehničari iz studija i susjedi. Betty i Adolph stigli su dan prije mise – morali su biti sa mnom – kakvi prijatelji. Kuća je odzvanjala od glasova, smijeha, zveketa tanjura, čaša. Išla sam od jednog do drugog kao domaćica. Pričalo se o Bogieju, o trenucima kojih su se prisjećali – smiješnih, ružnih, hrabrih, bijesnih, sve ono što je bio Bogie. Ostavio je svoj pečat i to je dobro. Steve i Leslie trčali su naokolo. Dok je bilo ljudi, dok je bilo buke, nekako smo podnosili. Usred svega nazvao je Frank iz New Yorka. Nije mogao doći. Pitao je za mene i za djecu. Rekao je da će telefonirati kasnije da čuje kada dolazimo u Palm Springs.

Najveću komediju toga dana priredilo je Udruženje američkih cvjećara. Sve su novine objavile moj zahtjev da ne želim cvijeće, već da se svi prilozi pošalju Američkom društvu za borbu protiv raka. Cvjećari su se dogovorili i poslali mi brzojav. Otvorila sam ga misleći da je to još jedna sućut. Od čuđenja sam zinula: »A jesmo li mi rekli: ne gledajte filmove Lauren Bacall?« Svi koji su pročitali brzojav morali su se nasmijati.

Bilo je ugodno vidjeti sobe opet pune ljudi – slušati njihov smijeh. Svi su govorili o Bogieju, svi su došli zbog njega. On ne bi vjerovao koliko ga je ljudi cijenilo. Ne bi vjerovao da je stiglo više od tisuću brzojava iz cijelog svijeta, od starih prijatelja kao što su bili Jack Buchanan, Noel, Moss Hart, George Kaufman i od novih: obitelji Olivier, Cooke, Schlesinger. Brzojave su slali oni koji su ga sreli jedanput ili čak nijedanput, ili djeca naših prijatelja kao Bill Hayward iz Lawrencevillea gdje je išao u školu, ili njegovi kolege s kojima je počeo raditi u kazalištu Max Gordon, Irving Berlin, Howard Lindsay, teniski prvaci Pancho Segura i Tony Trabert; Aly Khan, guverner Knight iz Kalifornije koga je sreo jedanput ili dvaput; Cole Porter, Jerome Robbins, Averell Harriman.

Uzela sam sva pisma u Palm Springs da ih mogu čitati. Htjela sam odgovoriti svakome tko mi je poslao pismo ili brzojav. Trebalo je sve izreske iz novina razvrstati u posebnu knjigu. Bila sam silno organizirana i bilo mi je bolje kad sam mnogo radila.

Buddy i Carolyn Morris živjeli su u Palm Springsu, pa su se moja djeca Steve i Leslie mogla igrati s njihovom

djecom Steve i Chris. I Nivenovi su trebali doći preko vikenda s Caryjem Grantom, tako da ne budemo sami. Sunce, a nadam se i san svima će nam pomoći. Djeca su uživala u jahanju i plivanju, ali su mene počele mučiti noćne more. Budila sam se usred noći i čula Bogiejev glas, ili sam vidjela njegovo iscrpljeno tijelo, ili kako me zove preko balkona, vidjela sam ga mrtvog u našem krevetu. Jedne sam se noći probudila oblivena hladnim znojem, sva u suzama, čula sam mukli udarac i vidjela bijelu bezobličnu vreću. Liječnici su mi davali pilule za spavanje, a ne prave barbiturate, ali sam i nadalje bila u depresiji. Nisam se mogla naviknuti da ne vidim Bogieja, da ne razgovaram s njim. Počela sam čitati pisma koja sam donijela. Sterling Hayden: »Neki ljudi kažu da je naš Stvoritelj učinio sve za nas i što nam se god dogodi, to je za naše dobro. Ponekad se ne slažem s njima.« Fred Astaire (čija je žena umrla od raka davno prije Bogieja): »Znam što sada proživljavate.« Njegovi prijatelji s jedrenja Ken Carey, Bob Dorris, Bob Marlott sjećali su se šala sa »Santane«, divili su se Bogieju i poštovali ga kao mornara, dijelili su zajedničku ljubav prema moru, imali su divnih trenutaka i željeli bi, kad bi mogli, i nadalje biti s njim. John Cromwell mi je pričao priče iz davnih dana koje su proveli zajedno u kazalištu. Čovjek iz *Photoplaya* u New Yorku citirao je Louisa Bromfielda. Naime, kad mu je rekao da odlazi iz Clevelanda i da ide u Hollywood, Louis mu je odgovorio: »Jedino što mogu dobro reći o Hollywoodu jest da u njemu živi Bogart.« Ed Murrow je napisao: »Jednom je netko rekao: 'Mrtvački plašt nema džepova. Mrtvac drži u rukama ono što je nekad dao.' Vaš je muž dao mnogo.«

Harry Cohn je napisao da je prošlog svibnja bio obaviješten o Bogiejevoj bolesti: »I tada sam bio odlučio – a to je postala i zapovijed u Columbiji – da se neće govoriti ni o kakvim izmjenama i planovima sa snimanja filma *The Good Shepherd.* To je spriječilo i svaku mogućnost da nešto procuri u novine. Moglo se govoriti samo o promjeni datuma. Moja želja i želja Columbije bila je da Bogie nikad ne posumnja kako neće snimati taj film. A to i jest razlog što ga nisam posjetio. Bojao sam se da bi možda i najmanji znak nepažnje, kad ga vidim, Bogieja mogao navesti na sumnju. To je najmanje što smo mogli učiniti za Humphreyja Bogarta. Jesmo li mogli učiniti štogod više?«

Bilo je i drugih. Tako mi je John O'Hara savjetovao neka se posvetim poslu više nego ičemu drugom. Howard

Lindsay i Russel Crouse pisali su o svojim sjećanjima na Humphreya. Pisali su mnogi glumci koje nisam znala. Charlie Blair, dragi prijatelj s kojim je Bogie letio iznad Italije za vrijeme rata i koji nam je doveo Stevea u London, rekao je da je od Bogieja naučio kako biti hrabar i da je u životu moguće sve. Zato se usudio sam izvesti let iznad pola. Pisao je predsjednik njegova kluba u koji je bio učlanjen petnaest godina, pa Herb Shettler, sudac koji nas je vjenčao. Svi su pisali o Bogiejevu duhu, junačkom karakteru, njegovu smijehu i želji da pomogne drugima. Neki su me rasplakali, a često se i sada rasplačem kad se sjetim pisama. Njegova je smrt svima bila velik udarac. Željela bih da svi oni koji budu čitali ovu knjigu osjete tko je bio Bogie i koliko je utjecao na mnoge živote.

Djeca su ostavljala dojam kao da i nadalje žive normalno, bila sam zadivljena kako su snalažljivi. Jednog je dana Leslie pitala majku dok sam bila vani sa Steveom: »Zašto je Bog uzeo mog tatu?« Majka se smela i rekla je samo: »Bog ga je trebao.« Na to je Leslie opet upitala: »Zar je Bog mislio da je njemu tata važniji nego djeci?« Majka nije znala odgovoriti. Tko bi mogao? U toj glavici od četiri godine bilo je mnogo pitanja.

Bila sam s Nivenovima na večeri kod Betsy i Caryja Granta. David Niven je izgubio prvu ženu prije mnogo godina i znao je što je bol. Stavio mi je ruku oko ramena rekavši: »Nema lijeka za takav gubitak. Ali moraš znati da svaki dan donosi olakšanje. Najednom opaziš da cijeli život gledaš iz druge perspektive. Nikad nećeš zaboraviti Bogieja niti to želiš. Ali ćeš se jednoga dana drukčije odnositi prema njemu.« Nikad nisam zaboravila što je rekao David. Bogie je duboko u meni usadio da tugovanje ne pomaže mrtvome i da to čovjek radi zato što sam sebe žali. Lako je to reći, ali je teško provesti. Zato sam bila prisiljena svoju tugu prikrivati, držati je u sebi i trebalo mi je mnogo vremena da sam život počela gledati s druge strane.

Dva su tjedna brzo prošla. Spakirala sam stvari i s majkom i Leejem vratila se u stvarnost. Lee se morao vratiti u New York, a uskoro je za njim krenula i majka. Rekla sam joj da se moram naučiti živjeti sama. Djeca će biti u školi, ja ću odgovarati na beskrajna pisma, a počet

ću misliti i na posao. Sumnjam da producenti na mene gledaju kao na glumicu jer su tolike godine navikli da me vide kao Bogiejevu ženu, tako da prošle godine osim *Designing Woman* nisam snimala ništa. I nitko sad zbog mene neće činiti neke usluge, što ja ne bih ni voljela.

Odlučila sam da djeca i ja svaki dan večeramo zajedno. Dnevni red može dobro djelovati na nas. Jedne večeri baš prije dana sv. Valentina, dok smo večerali, Stephen je rekao: »Mama, ja znam kako možemo iznenaditi tatu. Možemo se ubiti pa ćemo biti s tatom na dan sv. Valentina.« Bila sam preneražena i uzrujana. Što se događa u toj maloj glavi? Pokušala sam mu se približiti, izgleda da ga je duboko pogodio gubitak oca, ali tko može stvarno znati što tko osjeća u pojedinoj dobi. Znam da sam zanemarila Leslie zbog svoje velike brige za Stevea i da sam učinila mnogo drugih pogrešaka, ali činila sam samo ono što sam mogla činiti, iz dana u dan. Živci su nam bili istrošeni i bit će istrošeni još mjesecima, godinama. Ostat će neizbrisivi tragovi u našim životima. Kad god je Steve bio ljut na mene, a bio je vrlo često, rekao bi: »Želio bih da je tata ovdje umjesto tebe.« Tražila sam savjet od dra Spiveka i drugih liječnika. Rekli su mi da je takvo ponašanje potpuno prirodno, da je Steve pun srdžbe što ga je otac ostavio, da se boji da je učinio nešto loše zbog čega je otac poželio otići i da ga otac nije dovoljno volio. Pokušala sam taj gubitak nadoknaditi pa sam ga previše voljela. Dok je god majka bila sa mnom, oslanjala sam se na nju, osjećala sam se manje osamljenom u kući. Kad god sam imala sastanke s ljudima zbog Bogiejeve oporuke, ili kad je netko došao u kuću, ili kad sam odgovarala na pisma, ona bi se uvijek povlačila. Dakako, s djecom je uvijek bila divna.

Zapravo nisam imala neki plan prema kojem sam rasporedila dan. Ujutro sam ustala, telefonirala, jela, sastajala se s prijateljima u kući, igrala se s djecom – radila sam ono što je dolazilo samo po sebi. Disala sam, ali u meni nije bilo života. Nisam mogla misliti na budućnost, mislila sam samo na čovjeka kojeg sam izgubila, koji mi je dao sve, naučio me sve o ljudima, naučio me živjeti, uz kojeg sam našla svoje vlastite vrijednosti. Kako ću živjeti sama? Čime ću ispuniti dane, gdje je svrha svega? Tako je mnogo uzeo sa sobom.

Pismo Mossa Harta nije započelo izrazima saučešća:

Možda vam nitko nije rekao da ste usprkos smrti svoga muža sretna žena. Bili ste u braku deset i pol, zapravo jedanaest i pol godina s izvanrednim čovjekom. Malo je koja žena dobila u braku ono što ste vi postigli. Vi ste jedina osoba koju je Bogie u životu volio tako nježno, tako duboko. Ponosio se vama i uživao je u vama više od svih. Svaka žena koja može toliko obogatiti život muškarca koliko ste vi obogatili Bogiejev život zaista je sretna. Sada se toga morate sjetiti. Sretni ste što vam je Bogie ostavio nasljeđe – Stevea i Leslie – dio samoga sebe, što će uvijek biti potvrda njegova života, a ne smrti. I to je razlog što vjerujem da ćete usprkos žalosti naći smirenje i utjehu u onom što ste imali i što vam je ostalo. Malo je ljudi imalo tako sretan i bogat život kao što ste ga imali vi i Bogie, a to znači pobijediti smrt i živjeti život.

Čitala sam i ponovno čitala to pismo. Svakako, bila sam sretna, i to sam uvijek znala, ali Bogie nije bio. Umrijeti tako mlad i takvom smrću, ostaviti Stevea i Leslie ne davši im priliku da ga upoznaju. Dani su prolazili, ali ja nisam ništa shvaćala. Djeca su bila u središtu moje pažnje. Zbog njih sam nastojala održavati zdrav razum, i tko zna što bi bilo da nije bilo njih. A tako kako je bilo, malo sam toga dobro učinila. Mogla sam pomoći Bogieju, ali sebi još mnogo godina nisam mogla pomoći. Noćne more su me i dalje mučile.

Znala sam da neću moći održavati »Santanu«. Brodom je trebao jedriti čovjek poput Bogieja, čovjek koji voli brod kao što ga je volio Bogie. Morala sam otići na brod i pokupiti Bogiejeve stvari. Odlučila sam otići u nedjelju sa Steveom i Leslie. Dan nije bio za jedrenje, ali sam željela malo otploviti. Uključili smo stroj i vozili se po zaljevu. To je bilo moje posljednje putovanje tim brodom. Bilo je tako čudno na brodu bez Bogieja. Dan je bio siv i hladan i dok smo se vozili po zaljevu, pred mojim su se očima smjenjivali sunčaniji i sretniji dani. Kad sam se vratila u luku, sve sam pospremila, posljednji put pogledala brod i vratila se u auto. To nije bio samo posljednji zbogom »Santani«, bio je to zbogom životu koji sam živjela s Bogiejem i koji više nikad neću živjeti. Tada sam posljednji put vidjela taj san mornara, »Santanu« – jedrilicu dugu oko šesnaest i pol metara.

Morala sam srediti i Bogiejevu garderobu kod kuće. Kako sam se bojala toga. Svaka me je stvar na nešto podsjećala. Nisam se žurila to učiniti, ali zašto čuvati stvari koje su nekome mogle pomoći. Napokon sam se prisilila dok su djeca bila u školi. Odvojila sam sve što sam mislila da će pristajati Leeju, neke sam stvari dala Aureliju, neke Kathy za njezina unuka, rupčiće sam sačuvala za Stevea, a svilene košulje zadržala sam za sebe. Bilo je stravično. Pokušala sam se usredotočiti samo na posao dok sam praznila ormare i ladice. Onaj je vonj još lebdio u zraku. Trebalo mi je dugo da se oporavim od tog dana.

Čak mi ni dom nije bio ono što mi je bio nekad. Sve stvari koje su izabrane s toliko pažnje i ljubavi nisu mi više značile mnogo. Što će mi svi ti stolovi i stolice, šalice i tanjurići, što imam od svega toga! A nekad sam mislila da će to trajati vječno. Smiješno je bilo skupljati toliko stvari kao da posjedovanje daje sigurnost. To se ne može primijeniti ni na ljude ni na stvari. Svaki me je predmet podsjećao na dio života s Bogiejem. U brak sam donijela samo sebe i osim nekoliko originalnih skečeva Maud Humphrey koji su pripadali Bogieju sve je ostalo došlo kasnije u našem zajedničkom životu koji smo započeli 21. svibnja 1945. godine.

Sa Steveom je u školi bilo teškoća. Učiteljica se tužila da je duhom odsutan, a onda bi odjednom za vrijeme nastave ustao i vikao, teško je s njim. A što je ona, do vraga, očekivala? Bio je okružen prijateljima koji su razgovarali o svojim majkama i očevima, a on se nikad više nije mogao uključiti u razgovor. Mislila sam da će učitelji razumjeti, suosjećati i pomoći. Zar je očekivala da će se prema njezinoj predodžbi ponašati normalno?

Kod kuće na njemu nisam zamjećivala gotovo nikakve promjene, možda je bio malo naoštren ili povučen. Prijatelji su dolazili k njemu, ili su Steve i Leslie odlazili k njima. Bili smo sretni što smo u susjedstvu imali toliko djece. Silno sam se trudila da život teče normalno. Po danu je raspoloženje u kući bilo dobro, ali je za vrijeme večere postajalo tužno. Zapravo nije se toliko osjećala potištenost koliko neka težina, praznina, kao da nam nedostaje nešto važno. Nije bilo nekih većih kriza, osim one jedne. Sva sam se usredotočila na Stevea, tako da sam gotovo potpuno zanemarila svoju djevojčicu. Kad se sada sjetim Lesliena lica, ono je samo mirnije. Svi smo postali ranjiviji.

Dore Schary me je pitala želim li otputovati na tri tjedna u Boston, New York, Washington, Floridu zbog propagiranja filma *Designing Woman.* Početak prikazivanja bio je određen za kraj ožujka. Trebala bih putovati samo na Istok, a mogu povesti i Stevea i Leslie. Uhvatila sam se za tu priliku jer je to bila neka vrsta posla koja bi mi ujedno omogućila da budem u New Yorku, da posjetim porodicu i prijatelje. Osim toga imala sam nešto čemu sam se mogla nadati.

Frank je želio prirediti večeru za mene i za nekoliko najbližih prijatelja prije nego što odem u New York. Pozvao je otprilike desetoro ljudi, uključujući Spencea i Kate. Budući da nisu nikad bili zajedno osim u mojoj kući dok je Bogie bio bolestan, nisam očekivala da će doći, ali su ipak došli. Bila sam im vječno zahvalna. Kate je čak imala haljinu. Bila sam duboko dirnuta kad sam ih vidjela u dnevnoj sobi, jer su to učinili samo zbog našeg prijateljstva.

Malo sam napredovala. Jednog sam poslijepodneva otišla u crkvu, sjedila sam i razmišljala. Nikad nisam bila pobožna, a nisam ni sada. Željela bih vjerovati da postoji Bog, da budem s njim, ali nisam sigurna. Međutim, to je bilo jedino mjesto gdje sam mogla mirno, koliko sam god htjela, misliti o sebi, biti sama sa svojim zbrkanim mislima. Crkva je zračila mirom koji sam tako nužno trebala. Osjećala sam se kao kod kuće, a opet to nije bilo isto. Tako kako je bilo odgovaralo je mojim potrebama.

43.

Stigla sam u New York 1. travnja. Bio je to moj prvi izlazak u javnost tri mjeseca poslije Bogiejeve smrti. Javnost i novinari dočekali su me dobrodošlicom, fotografije su svagdje primljene s oduševljenjem, o Bogieju se nije govorilo, samo o djeci.

Bila sam sretna što ću vidjeti svoju porodicu. Zaista sam ih trebala. Stalno sam bila okružena prijateljima. Ugađali su svakoj mojoj želji. Prvi put u mojem profesionalnom životu djelovala sam kao nezavisna glumica i žena. A budući da sam voljela film *Designing Woman*, osjećala sam se sigurnija u svom poslu nego ikad prije. Nedostajao je samo Bogie da dijeli sa mnom moj ponos. Toliko sam željela da me vidi, da me pohvali.

Čudno sam se osjećala opet u svijetu, nezaštićena. Ali je bilo to za mene dobro. Postala sam svjesna da postoje i druge stvari. Adolph Green poveo me je da gledam *Bells are Ringing* koji se počeo davati baš prije Bogiejeve smrti. Izašli smo na večeru sa Sydneyem Chaplinom koji je glumio u tom komadu. Bili smo s Betty Comden i njezinim mužem. Srela sam Harryja Kurnitza, Marty Gabel, Arlene Francis i Georgea Axelroda. Završili smo u Petoj aveniji pjevajući pjesme iz muzičkog komada sve do zore. Bože, bilo je zabavno, najbezbrižnije doba u posljednju godinu dana. Vrijeme u New Yorku bilo je ispunjeno uzbuđenjima, sve bez plana, neusiljeno i lagano. To je vjerojatno ono o čemu mi je govorio David Niven. »Da li se stvarno osjećam bolje, je li moguće da će odsad nadalje biti bolje?« Tada sam vjerovala. Kakva sam budala bila.

Frank me je nekoliko puta zvao da me pita kako se osjećam i kada se vraćam kući. Bio je jedini slobodni muš-

karac kojeg sam znala i bilo mi je drago što je blizu mene. Iako tada nisam bila svjesna, počela sam ovisiti o njegovim telefonskim pozivima.

Adlai me također pozvao da za Uskrs dođem sa Steveom i Leslie na njegovu farmu u Libertyville. To mi je laskalo, znala sam da bi djeci to bilo drago, a i meni. Došao je u New York. Zajedno smo večerali. Otpratio me do hotela i došao na piće prije spavanja. Pričao mi je o svom životu, o životu općenito. Bio je vrlo pažljiv prema meni i mislim da sam ga obožavala. Bila sam sretna što jedan mali dio tog uma i srca pripada meni.

Sve je na tom putovanju bilo u redu – prijatelji, obitelj; kritika je hvalila film, a ja sam uživala pričati o filmu. Kao i uvijek otišla sam s majkom Loehmannu i kupila metre Norellovih uzoraka. Ne znam zašto. Možda sam mislila: ako kupim, imat ću priliku i obući. Kupovala sam previše. Majka mi je običavala reći vidjevši mojih stotinu pari cipela: »Kad ih uopće možeš sve nositi? Imaš samo dvije noge!«

Došlo vrijeme da se ide u Chicago. Nikad nisam voljela odlaziti od majke, ali je ona trebala uskoro doći k nama. Osim Bogieja ona mi je bila najčvršći oslonac u ljubavi i sigurnosti. Iako sam se malo odvojila od nje poslije vjenčanja, sada sam joj se opet vratila.

Stephen, Leslie i ja otputovali smo u Chicago na Uskrs ujutro. Dočekao nas je automobil i vozio nas u Libertyville. Pred kućom Adlai nam je otvorio vrata. Smijao se, poljubio me i zagrlio djecu. Bila sam vesela što ga opet vidim. Na mene je djelovao bolje nego itko drugi. U njegovoj prisutnosti uvijek sam reagirala onim što je bilo najbolje u meni. Cijeli je dan zabavljao Stephena i Leslie. Sakrio je uskrsna jaja po kući i tko pronađe jaje bit će nagrađen. Objed je bio izvanredan. Adlai je jeo pohlepno, kao da mu je svaki zalogaj posljednji. Bila je to zamjena za druga zadovoljstva. Poslije objeda smo prošetali. Njegova je ljubav prema prirodi bila velika, uvijek je čeznuo da provede što više vremena u prirodi i da živi blizu nje. Bio je vrlo nježan, zanimao se za moje duševno stanje i planove za budućnost. Pili smo čaj ispred kamina, proveli ugodan dan bez ikakve napetosti, neobičan dan za nas oboje i jedan od najljepših dana što sam ih doživjela u posljednje vrijeme. Djeca su se osjećala kao kod kuće. Nisam znala da Adlai može biti i takav.

Nakon noći provedene u hotelu Ambasador u Chicagu odletjeli smo kući. Sve smo se troje veoma zbližili. Prošli smo prvi blagdan bez Bogieja.

Dom je izgledao predivno. Bilo je lijepo otići od kuće, ali još ljepše vratiti se, sve dok nisam došla na gornji kat. Još sam očekivala da ću ugledati Bogieja na našem krevetu, a ostaci onog vonja još nisu nestali. Ali sam se ipak osjećala bolje nego prije odlaska.

Dočekalo me je cvijeće koje mi je poslao Frank za dobrodošlicu.

Uskoro se održavalo boksačko prvenstvo bez rukavica između Sugara Raya Robinsona i Genea Fullmera. Frank je kupio karte i pozvao me da idem s njim. Žestoko se borio da svoj privatni život drži daleko od javnosti, ali je to bilo vrlo teško za tako poznatu osobu. Nisam nikad razmišljala o popularnosti kojoj sam bila izložena za vrijeme snimanja filma *Imati i nemati* i vjenčanja. I Bogie je bio ličnost koja je sama po sebi stvarala senzaciju. Što god je rekao ili učinio, o tome se uvijek mnogo pisalo u novinama. Mirno sam živjela svoj život i s novinarima sam uglavnom bila u dobrim odnosima. Nisam uopće pomišljala da bih bila zapažena jedne tako mirne večeri, pa makar bila i s Frankom. Ali kad smo izašli iz dvorane, dočekali su nas foto-reporteri, a slike su izišle u svim svjetskim novinama. Bio je to moj prvi izlazak u javnost u Hollywoodu i prvi put da su Franka i mene povezali na romantičan način. Nisam nikako mogla dokučiti kako su saznali da ću biti ondje. Mnogo kasnije pričala sam jednom prijatelju kako ne mogu razumjeti zašto su se novinari toliko brinuli o Franku i meni i zašto su se duhovi toliko uzbudili. Taj me je prijatelj s čuđenjem gledao: »Ne budi luda. Ti i Frank ne možete se pojaviti nigdje zajedno, a da ne izazovete nemir. Pojedinačno ste popularni, ali kad ste skupa, izazivate uzbuđenje.« Nakon osam mjeseci uvjerila sam se da je imao pravo. Zaista, daljnjih nekoliko mjeseci prolazila sam vrlo neugodne trenutke.

Jednog poslijepodneva Harvey se razbolio. Na ustima mu se pojavila pjena. Obavijestila sam veterinara, stavila Harveya u auto i jurila drščući cijelim putem. Harvey je stajao straga i činilo se kao da ne razumije što se događa. Cijelo sam ga vrijeme umirivala: »Sve će biti u redu, Harvey, legni.« Govorila sam mu tako sve dok nisam ostala bez daha nastojeći cijelo vrijeme da se ne zabijem u drvo ili u drugi automobil. Pošto ga je dr Winston pregledao,

rekao je da ima srčani napadaj i da mora ostati nekoliko dana u veterinarskoj stanici. Bilo mi je teško ostaviti ga ondje. Sutradan je bio još slabiji. Veterinar je rekao: »Znam što vam znači Harvey. Živio je dobro i zdravo i vjerojatno ne želite da pati. Možete ga uzeti kući koji drugi dan, ali sada mora spavati.« Rekla sam da ću nazvati. Prije nego što sam otišla, Harvey mi je, sretan, liznuo lice da mi kaže kako mu je drago što me vidi i da mu je mnogo bolje. Nakon pol sata telefonski su me obavijestili: »Harvey je uginuo, bio je sretan što vas je vidio, pojeo je večeru, legao i uginuo.« Strašno sam se rastužila i rasplakala. Moj Harvey. Nestala je još jedna uspomena na moj brak.

U kolovozu mi je Harry Kurnitz ponudio svoj stan u New Yorku. Nikad nisam u New Yorku živjela sama u ljeti kad je grad pust. Odlučila sam ostati dva tjedna. Steve je još bio na logorovanju, a Leslie u zabavištu. Vratila bih se na vrijeme za njezin rođendan.

Harryjev je stan bio izvanredan – mali s balkonom, na uglu 75. ulice i Parka. Bilo je vrlo zabavno živjeti u New Yorku gdje su ostali samo oni koji rade. Imala sam svoja sitna koketiranja – i svoju majku. Šetajući po noći praznim ulicama, osjećala sam nekako kao da mi pripadaju.

Majka i ja bile smo gotovo sve vrijeme skupa. Voljela je sa mnom hodati uokolo. Sastajale bismo se u Manhattanu, a zatim krenule u kupovinu za djecu, posteljinu za moj krevet, antikne predmete. Večeri su bile moje tajne avanture. Nekoliko dana poslije naše posljednje »ekspedicije« u kupovinu, telefonirala mi je: »Možeš li doći? Ja sam u bolnici, u Doctor's Hospitalu.« Glas joj je zvučao kao iz daljine i onda tišina. Obuzeo me užas, nisam čak ni znala gdje je ta Doctor's Hospital. Kad sam saznala, pojurila sam onamo. Nakon histeričnih raspitivanja kod bolničarke, našla sam njezinu sobu. Ležala je pod plastičnim šatorom za kisik s ručnikom na čelu. Nikad neću zaboraviti tu sliku. Bila je u nesvijesti. Tako neočekivano. Bez ikakva upozorenja. Drhtala sam. Ti ljudi, ti bezlični ljudi, čak nisam znala ime njezina liječnika. Rekli su mi da je prvih četrdeset osam sati kritično. Moramo čekati. Našla sam telefon. Porodica je počela stizati. Lee blijed kao kreda. Charlie i Rosalie, Renee. Stajala sam cijelo vrijeme u dnu kreveta i gledala je. Što se dogodilo? Kako? Zašto ne znam nešto više? Hoće li ozdraviti? Bila sam tako prestrašena. Molila sam cijeli dan, cijelu noć šapćući: »Molim te, Bože, daj da ozdravi!«

Bdjela sam s Leejem u toj prokletoj bolnici četrdeset osam sati. Slaba rasvjeta, šaptanje po hodnicima, uniforme i beskrajno čekanje. Napokon, vijest da će sve biti u redu. Imala je začepljenje koronarne arterije, nešto je slično imao Eisenhower. Morala je ostati šest tjedana u bolnici i liječiti se kod kuće još dvanaest tjedana. Bila je strpljiv pacijent. Htjela je znati zašto joj se to dogodilo kako bih ja spriječila istu pojavu. Dan prije toga nosila je golemu vazu od kineskog porculana. »Nauči od mene, Betty, nikad to nemoj raditi, nikad nemoj dizati nešto teško.« Uvijek me je molila da prestanem pušiti. »Ako sam ja prestala, onda može svatko«, govorila bi. Još sam dva tjedna ostala s njom, pošto se vratila s promjene zraka. Tada me je poslala kući djeci: »Ne mogu ostati predugo sami. Steve će se vratiti iz logorovanja, Leslie je sama.« Najzad sam morala početi i raditi. Novi film nije bio ništa naročito, tema uobičajena, sentimentalna, ali je redatelj bio Negulesco, a mi smo voljeli raditi zajedno. Film se zvao *The Gift of Love,* a početak snimanja određen je za kraj rujna.

Kad sam jednom došla kući, Frank i ja smo postali uhodani par. Letjeli smo u Las Vegas na praizvedbu *The Joker is Wild,* poveo me u grad na prvu izvedbu *Pal Joey.* Na svim njegovim malim zabavama bila sam domaćica. Ljudi su nas promatrali sa zanimanjem. Svima se činilo – i mojim i njegovim prijateljima – da smo ludi jedno za drugim, da pristajemo jedno drugome, da to neće dugo trajati, da Frank neće izdržati u monogamiji, ali će možda sa mnom uspjeti. Moji su prijatelji bili zabrinuti da ću biti povrijeđena, da nije dovoljno dobar za mene i da se na njega ne može računati na dulje vrijeme. Ali u to je vrijeme sve teklo glatko. U tom razdoblju bila sam u središtu njegova života. Bar sam se tako osjećala. Izgledalo je sve savršeno, jednostavno se činilo da drukčije ne može biti. Bila sam sretna. Površno sretna.

Zapravo se ne mogu sjetiti kako je sve započelo. Mora da je između Franka i mene već otprije postojao poseban odnos. U to je vrijeme bio na vrhu svojih glasovnih mogućnosti, divlje privlačan i nabijen elektricitetom. Osim što je oko sebe izazivao uzbuđenje, Frank se ispod mirne vanjštine doimao poput osamljenog i nemirnog čovjeka koji istodobno želi ženu i dom, i slobodu i otvorena jedra.

Posljednjih mjeseci Bogiejeve bolesti Frank je mnogo radio i nije bio kod kuće. Ako je došao u grad, posjećivao nas je bar dva puta tjedno. Kad nije bio u gradu, uvijek je

telefonirao. Pri samom kraju instinktivno je bio prisutan najvažnijim trenucima. Kako sam tu posljednju godinu živjela pod utjecajem bolesti, čini se da nisam samo počela ovisiti o njegovoj prisutnosti, o glasu s druge strane žice već sam ga čekala. Bio je za mene oličenje fizičkog zdravlja i vitalnosti. To mi je bilo potrebno. Nesvjesno sam počela osjećati da je oko mene posvuda bolest. To je postao način mojeg života. Bogie mi je uvijek posvećivao prekomjernu pažnju, imao je neizmjernu energiju, bio je život. Navikla sam na to, i to mi je nedostajalo.

Ne znam kako sam se mijenjala za vrijeme Bogiejeve bolesti. Nisam bila svjesna promjena u ponašanju, samo sam ga više zaštićivala. Posvećivala sam punu pažnju svemu što je bilo u vezi s njim. Ali jedan dio mene trebao je čovjeka s kojim se moglo razgovarati, izgleda da je Frank postao taj čovjek. Bio je pun života kao uvijek, ja ne. Bila sam zdrava mlada žena puna energije. Radom sam trošila dio snage, ali trebala sam ljude, djelovanje, zabavu – sve je to bilo potrebno za zdrav život. Nisam se osjećala prikraćena i nisam nikome ništa zamjerala, čak sam povremeno i radila. Tkozna što bi se dogodilo da nisam imala poslove koji su mi došli kao zaborav. Ali tada su nastali čudni trenuci u čudne dane kad sam trebala normalan razgovor, vezu s normalnim životom. Ta se potreba tisuću puta povećala nakon Bogiejeve smrti. Tako sam sve više počela ovisiti o Franku. Ništa nije bilo planirano. Došlo je samo po sebi.

Poslije Bogiejeve smrti sva moja energija bila je usredotočena na djecu. Nastojala sam da život nekako teče, da se stvori nešto čemu se čovjek može radovati bar nakratko. Dugo je kuća bila mirna, tada je tjedan nakon Bogiejeve smrti bila puna ljudi i zatim je opet utihnula. Naročito su noći bile mirne. Nikad nisam znala da postoji takva tišina ili takva samoća. Osjećala sam se kao da je dio mene umro, kao da sam fizički osakaćena.

Željela sam se vratiti životu. Željela sam se probuditi i opet se smijati, željela sam nadati se nečemu. Mrzila sam pomisao da se moj život završio u trideset i drugoj godini.

Ako sam bila pozvana na zabavu k prijateljima, bilo je normalno da Frank dođe po mene. I on je bio sam. Uz njega sam se osjećala bolje, mogla sam se smijati. Bio je dobar prijatelj i bilo nam je ugodno kad smo bili zajedno. Pomagao mi je, brinuo se za mene. I Swifty Lazar bio je još jedan prijatelj, sâm, koji je svoj radni dan završavao

svakog dana u mojoj kući. Njegova su odanost i briga išle iznad prijateljstva u običajenom smislu. Trebala sam ga i cijenila sam ga. Zaboravila bih mu bilo kakvu grešku, jer mi je mnogo značio kad sam bila očajna i bez nade. Ali Frank je bio uvijek prisutan, i onda kad su moje potrebe bile neodređene. Dok sam bila u New Yorku, telefonirao bi samo da pita kako sam. Voljela sam te pozive. Počela sam se osjećati kao djevojka, kao da imam vrtoglavicu. Tu blizu mene bio je čovjek, živ čovjek koji je na mene gledao kao na ženu. Počela sam čekati njegove pozive i negdje u podsvijesti željela sam da to bude svaki dan.

Osamljenost me je teško pritiskivala. Do tog vremena mogla sam se osloniti ili na majku ili na Bogieja. Sada nije bilo nikoga. Da sam prestala o tome govoriti, ne bih mogla živjeti. Ukočila bih se od straha. Sada, poslije dvadeset godina, vidim kako je ta veza bila bez nade od samog početka, kako nisam mogla objektivno razmišljati, kako nisam mogla ništa osjećati, nisam mogla voljeti. Nije bilo načina da ta veza bude čvrsta i da ima budućnost. Tražila sam više nego što bi itko imao pravo tražiti, opterećivala sam ga svojim strahovima, svojim neizgovorenim zahtjevima. Da je bio siguran u sebe, možda bi se sve i dobro završilo. Ali nije bio.

Nastavili smo se viđati nekoliko mjeseci kao dobri prijatelji. Bio je vrlo pažljiv, a ja zahvalna za tu pažnju. Najednom – nije telefonirao više od tjedan dana. Nisam mogla razumjeti, još jedan gubitak, bila sam opet sama. Pokušala sam sama sa sobom raščistiti, nisam o tome govorila s prijateljima, ali sam se osjećala bijedno.

Bila sam vrlo osjetljiva. Voljela sam svoj dom, ali nisam više mogla gledati dnevnu sobu, a da ne vidim Bogieja u stolcu, našu spavaću sobu bez Bogieja u krevetu. Uza sve to mučile su me noćne more zbog kojih sam se budila s krikovima. Nisam znala što da počnem. Nisam imala ponuda za posao. Možda bi prikazivanje filma *Designing Woman* u punom jeku moglo izmijeniti situaciju.

Htjela sam živjeti. Nisam željela ostati kod kuće i samo čekati da se Steve i Leslie vrate iz škole, da nas troje večeramo u tihoj blagovaonici, s tri velike, prazne i tihe sobe u koje nitko neće ući poslije večere. Prije spavanja gledala sam televiziju, a onda ostala sama sa sobom, čitala, buljila kroz prozor, ili u prazno, plakala. Najgore od sveg bilo je suočiti se s činjenicom kakav je zapravo moj stvarni život. Željela sam da mogu stati usred sobe i vikati,

vikati dok god imam snage. Umjesto toga zatomljivala sam svoju bol i osjećaje.

Ljudi često pitaju što bi promijenili u svom životu kad bi ponovno počeli živjeti. Ja ne bih promijenila mnogo onih nesretnih razdoblja jer bih mnogo toga izgubila. Ali bih u tren oka promijenila ovo razdoblje i sebe, svoje ponašanje prema Stephenu i Leslie, svoje neraspoloženje prema njima ili preveliku ljubav izbjegavajući sve što je bilo u vezi s Bogiejem ili s mojim prošlim životom, bolesno težeći da pobjegnem od vlastite kuće. Kao da bi to nešto pomoglo.

Tjedan dana ispitivala sam samu sebe zašto Frank ne telefonira, zašto je to najednom prestalo, zamišljajući razgovore s njim, što bih mu rekla da ga vidim, itd. Najednom je telefon zazvonio. Bio je Frank. Jednostavno mi je počeo govoriti, kao da meni mora biti sve jasno, kamo će me voditi svake večeri slijedećeg tjedna. Bila sam tako sretna što ga čujem da sam se pravila kao da mi je sve jasno. Poslije sam shvatila zašto. Njega nisam mogla pitati »zašto«.

Pretpostavljam da je on taj tjedan sređivao svoje osjećaje prema meni, odnosno može li nastaviti sa mnom. Tada se naš odnos bitno promijenio. Nije bilo nikakvih obećanja. Bili smo zajedno. Kamo god je on bio pozvan, bila sam pozvana i ja. Bili smo par.

Ljudi su reagirali na različite načine. Moji prijatelji tajno su osjećali da to nije dobar izbor za mene, prihvatili su nas kao par i mislili su da je to ozbiljno. Moji najintimniji prijatelji mislili su da mogu sama o sebi voditi računa. Frankovi su me prijatelji upozoravali neka ništa ne nameću, mislili su da sam ja bolja za njega nego on za mene i poznajući ga dobro, nisu vjerovali da će izdržati u toj novoj ulozi vjernosti. A neke žene tih prijatelja bile su ljubomorne na Franka i nisu me voljele. Nisam služila samo kao ukras niti sam sjedila u kutu čekajući na njegov osmijeh ili znak da odlazimo. Bila sam za to prejaka ličnost.

Nikako nisam znala gdje sam i kako stojim s Frankom. Očekivala sam njegov telefonski poziv, očekivala sam da budem s njim svake večeri, da postanem stalan dio njegova života. Nikad nisam razumjela tu ljubavnu igru i nikad je nisam mogla igrati. Bila sam udana za zrelog čovjeka. Bogie je znao što jest i što želi biti. Ako ga je žena voljela, osjećao se bolje, jače i nije se toga plašio. Nasuprot tome Frank nije želio biti uravnotežen. Nisam bila djevojka za to.

Ali davao mi je osjećaj da sam ja jedina i prava žena za njega. Možda je to bilo njegovo umijeće, ili je zaista mislio tako? Planirali smo da za 4. srpnja, Dana nezavisnosti, iznajmi brod i pozove tri ili četiri para.

Ali nekoliko tjedana prije 4. srpnja on se otuđio. Bio je ljubazan, ali se odalečio na svoj poseban način. Je li to značilo da je propao dogovor za 4. srpnja? Da nisam pozvana? Morala sam napraviti neki plan. Imala sam još dva života za koja sam bila odgovorna. Da li da ga pitam, pritisnem u kut? Frank se nikad nije dao da ga netko pritisne u kut, bolje ne. Opet odbijanje. Frank je volio scene, ja sam osjećala grozu. Jedan mi je njegov prijatelj savjetovao: »Samo mirno, ništa nemojte poduzimati, budite ugodni i pretvarajte se kao da ništa ne marite pa ćete nastaviti.« Poslušala sam njegov savjet i imao je pravo. Ali je to bilo vrlo teško. Kad god se Frank tako ponašao, osjećala sam se bolesna, prestrašena, osjećala sam se grozno.

Sigurno nitko od mojih prijatelja nije razumio taj naš odnos. Ako netko nekoga voli, onda želi neprestano biti s njim, ako ne dođe do svađe. Ali s Frankom se nije moglo tako, nije se mogao zamisliti takav odnos. Nosio je previše ožiljaka iz svog prijašnjeg života, bio je previše ogorčen svojim neuspjehom kod Ave. Nije želio ništa uzeti od žene. »Nemoj mi govoriti, predloži«, samo Bog zna koliko sam puta to čula. Ali nisam znala kako predložiti.

Sada to izgleda smiješno, ali je tada bilo bolno. Neugodno mi je reći da nisam znala hoću li noć provesti s Frankom ni onda kad su svi u to bili sigurni. Ne bi vjerovali. Da li bi me ogovarali? Ne. Onda, zašto? Osjećala sam se bijedno. Nisam mogla ni o čemu drugom misliti. Majka mi je uvijek govorila da je to zato, što se previše koncentriram na jedan subjekt. Pokušavala sam se promijeniti, ali nisam mogla. To je bilo preduboko usađeno u meni.

Najednom telefonski poziv, 4. srpnja opet je postao aktualan kao da se ništa nije dogodilo, bez objašnjenja. Smjesta sam odbacila sve sumnje i bila sam sretna. Voljela sam biti s njim. Osjećala sam se kao žena. Ni s jednim muškarcem nisam se osjećala tako voljena i tako odbačena i to sve u jednom tjednu.

Odlučila sam da ovog puta budem hladna. Uspjela sam, ali vrlo kratko. To je bilo zavodljivo, ali nije imalo nikakve veze s osobom kao što sam bila ja. Kad sve ide dobro, ja sam u najboljem raspoloženju. Sva titram, osjećam se tako živom. Odbila sam razmišljati kako sam bila po-

tištena. Obaveza je bila velik korak za njega. Kad je postala prevelika, on se povlačio. Jednostavno. Katkad mi je pjevao pjesme, neodoljivo. Kad je radio i bio daleko, stalno je nazivao. Čini se da je on mene trebao kao i ja njega. Neki su moji prijatelji bili prestravljeni. Ako se udam za njega, idem u propast. Ali krenula sam i ništa me nije moglo zaustaviti.

Prodala sam kuću. Vrtlar je iskopao klivije i prenijela sam ih u Frankovu kuću jer su bile narančaste, a to je bila njegova omiljena boja. Predosjećala sam : ako se iselim iz te kuće, on će se osjećati bolje. Nikad to nije spomenuo, ali sam znala da će Bogiejev duh biti ondje, između nas. Morala sam to izbrisati. Nikad neću imati budućnosti ako ne promijenim odluku. Tada nisam shvaćala da se sama sebe ne možeš riješiti bez obzira na to kamo kreneš.

Kuća u koju sam se uselila bila je prilično lijepa, ali nije imala nikakve veze sa mnom. Nisam ponijela pol svojeg pokućstva, srebra, nisam znala što radim. Prije nego što sam napustila Mapleton Drive priredila sam oproštajnu večeru: »Ples kod Bacallove«. Frank je bio neodoljiv. Stigao je rano, preuzeo je ulogu domaćina a da ga nitko to nije tražio. Zabava je bila ugodna sve do kraja dok u Franku nešto nije puknulo. Ne znam što. Najednom je htio otići. Mislim da se osjećao uhvaćen.

Kao par nismo baš bili ugodni. Kad god smo ušli u neku sobu, prijatelji su se pitali je li te večeri s nama sve u redu. Upravo ste mogli vidjeti izraz olakšanja ako smo se smijali i bili opušteni.

Bila sam sretna nekoliko mjeseci, ali nikad sigurna što će se dogoditi među nama. Znala sam samo to da mi se život činio lijep ako Frank nije bio loše raspoložen. Imala sam mnogo trenutaka očaja, kad bi me preplavilo sjećanje na Bogieja, ali mi se to događalo većinom dok sam bila sama. Pokušavala sam ga izbrisati iz svog sjećanja. Mogla sam misliti samo na Franka. A i mislila sam na njega previše, samo da bih izgurala Bogieja.

Cijelo to vrijeme Steve i Leslie su bili sretni s Frankom. Još prije smrti svoga oca bili su naviknuti na njega. Bio je dio njihova života. Donosio im je lijepe poklone. Hvala Bogu da im nikada ništa određeno nisam govorila iz jednog jedinog razloga što sama nisam znala gdje sam. Pokušavala sam se obuzdati i ne prisiljavati ga da se izjasni, ali izgleda da sebe nisam mogla zaustaviti. Ne znam čega sam se bojala, možda da ne izgubi strpljenje? Da me

prestane nazivati? Mislim da sam se bojala svega toga. Bila sam tada potpuno izgubljena, i moja je jedina želja bila da mu udovoljim. Promijenila sam se, život me je promijenio.

Ali se Frank nije promijenio. Ostao je takav kakav je i bio, jednog me je dana obožavao, a drugog odbacio. Božić smo proveli predivno. Na Badnjak smo bili kod kuće. Planirali smo provesti Staru godinu u Palm Springsu. Rekao mi je što trebam kupiti za jelo jer će pozvati više od pedeset prijatelja. Bila sam uzbuđena. Voljela sam se igrati domaćice, ići na tržnicu kao da sam gospođa dotičnog gospodina. Kako sam bila naivna.

Tog novogodišnjeg vikenda koji nikad neću zaboraviti trebala sam biti domaćica na zabavi kod Romanoffa u Springsu dok Frank ne dođe iz grada. Bilo nas je otprilike desetoro i svi smo se dobro zabavljali. Kad je ušao i kad sam krenula prema njemu da ga pozdravim, svima je rekao: »Zar nije blistava?« Bila sam zaista sretna. Slijedećeg dana rekao mi je da idem kući. Nikakva posebna razloga nije bilo, opet njegov hir. Dakako, rasplakala sam se, htjela sam ostati jer sam znala da će svi očekivati da budem ondje. Odlučila sam ostati, a ne da poslije moram odgovarati na pitanja. Ne mogu vjerovati kako sam bila naivna.

Ali bila sam nesretna žena. Kad sam jednom odlučila ostati, nisam mijenjala odluku. Tu sam se noć osjećala užasno. Kad su prijatelji ušli, smiješila sam se najljepše što sam mogla. Ali su odmah osjetili da nešto nije u redu. Frank je stajao cijelu noć kod bara, a ja mu se nisam usudila pristupiti. Bila je to potpuna katastrofa, tako bolno. Prijatelji su se dobro zabavljali, a moji najbliži prijatelji gledali su nervozno čas njega čas mene osjećajući vulkansku erupciju u zraku. Bila je to noćna mora.

Te me je večeri Frank prvi put potpuno zanemario. Bilo je to neugodno iskustvo. Još i sada ne znam kako je to učinio, ali ponašao se tako kao da uopće ne postojim. Mnogo je pio što me navelo na pomisao da nije bio vrlo sretan. Pokušala sam shvatiti njegovo ponašanje, ali nikako ne mogu shvatiti njegovu sposobnost da me zanemari dokraja.

Slijedeći sam dan provela bez nervoze, bili smo vrlo uljudni jedno prema drugome. Kad me je uvečer vozio kući, znala sam da je opet puknulo, bar na neko vrijeme. Trebala sam putovati na spasonosno putovanje u New York zbog propagande ne baš naročitog filma koji sam

upravo završila. Naravno, nije me nazvao da me pozdravi. Svim sam silama nastojala naći opravdanje za njega govoreći sama sebi da je on takav zbog svoje nesretne prošlosti. Toliko sam se usredotočila na Franka da nisam imala vremena suočiti se s činjenicama. To sam činila po noći kad mi je proradila podsvijest.

Jednog poslijepodneva u New Yorku, kad sam se vratila u hotel poslije intervjua, našla sam poruku od Franka. Nazvao je iz Philadelphije i nazvat će ponovno. I nazvao je kao da se nikad ništa nije dogodilo. Rekao je da prolazi kroz New York i pitao me bih li večerala s njim? Bila sam hladna – na površini – i rekla sam da sam slučajno slobodna, zato što sutradan započinjem raditi vrlo rano.

Čekao me je u predvorju hotela. Ponašala sam se prijateljski, ali umjereno. Razgovarali smo kao dvoje prijatelja između kojih je cijelo vrijeme strujao elektricitet. U New Yorku, daleko od holivudske scene, osjećala sam se jača. Tu je bila moja porodica, posebna i jedina zaštita na koju sam mogla računati. Osim svega bila sam i zaposlena, što također pomaže, i nezavisna. Vozila sam se na aerodrom s Frankom. I tu sam bila izložena javnosti, ali novinari nas jednostavno nisu dirali dok su nas u Kaliforniji neprekidno pratili. Sjećam se novinara koji me je pitao: »Kad se udajete za Franka?« Molila sam ih neka nas ostave na miru, a on je odgovorio: »Ostavit ćemo vas na miru kad se vjenčate ili rastanete.« Poludjela sam zbog novinara. Mislila sam da mogu s njima izaći nakraj zato što sam imala dobrog učitelja. Ali pritisak je bio vrlo jak.

U tom sam se trenutku osjećala prema Franku vrlo jaka. Sama sam sebi rekla da ništa ne očekujem, ali sam znala da želim sve. Iako je njegovo hirovito ponašanje bilo dio njega, glatko sam odbila suočiti se sa slutnjom što nam se može dogoditi u budućnosti. Vjerojatno sam se nadala da se neće obistiniti ako se ne suočim s tim. To je bila nestvarna nada. Sve što sam željela bilo je da nastavim živjeti kao što sam živjela. Moje je maštanje bilo tako snažno da nisam shvatila kako je to nemoguće. Bol zbog gubitka bila je strašna, a ja sam željela negirati da ona postoji. Nemoguće, smiješno, ali stvarno u to vrijeme. Da mi je bilo tko rekao kako je moj motiv bio izbaciti Bogieja iz mog života, oštro bih ga napala. Toliko se dragocjenog vremena izgubi da čovjek nešto shvati.

Frank je u New Yorku bio nevjerojatno pažljiv i vodio je računa o mom povratku u Kaliforniju. One večeri kad

sam došla kući, odmah me je posjetio. Nije znao kako da se ispriča, ali je bio prilično skrušen. Rekao je da se osjetio nekako kao »uhvaćen«, ali se sada može s tim suočiti. »Hoćeš li se udati za mene?« To što je rekao zaista je i mislio. Naravno, sve moje obrane pale su u vodu. Oklijevala sam ali ne više od trideset sekunda. Da, mislila sam u sebi, imala sam pravo, nije to mogao prihvatiti, bojao se samog sebe. Napokon je shvatio da me voli i da je to jedini put. Bila sam u ekstazi, bili smo oboje. Predložio je: »Hajde da proslavimo i nešto popijemo, pozovimo Swiftyja, možda nam se može pridružiti.« Ništa nisam pitala. To je bila moja poteškoća, jedna od mojih poteškoća. Bilo je kasno uvečer, djeca su spavala i nisam im ništa rekla.

Sa Swiftyjem smo se sastali u Imperial Gardens, u japanskom restoranu. Putem smo počeli planirati kako moramo proširiti Frankovu kuću da bi djeca dobila sobe. Ta kuća, visoko na brijegu, nikad nije bila namijenjena djeci. Pokušala sam zamisliti kako bi to izgledalo, ali je u toj slici bilo nešto krivo što nisam htjela vidjeti.

Držali smo se za ruke kad smo ušli u bar i sjeli za stol gdje nas je čekao Swifty. Kad mu je Frank rekao da ćemo se vjenčati, mislim da nije shvatio ozbiljno. Mislio je da je to »zgodna zamisao«, ali nije vjerovao, sve do onog trenutka dok Frank nije počeo praviti planove za vjenčanje: »Pripremit ćemo vjenčanje u kući i umjesto da mi poslije slavlja odemo, reći ćemo prijateljima da odu.« Znao je što želi, ali mene nije pitao što bih možda ja htjela. Nije bio diktator, imao je svoje planove i nije mu palo na pamet da ih možda ja ne bih prihvatila. Nisam ga htjela razočarati. Bila sam previše sretna, sviđalo mi se što je uzeo inicijativu u svoje ruke, a to mi je baš trebalo.

Prišla nam je mlada djevojka da joj damo autogram. Frank mi je dodao papirnati ubrus i olovku. Kad sam počela pisati, rekao mi je: »Potpiši se svojim novim imenom.« Iza »Lauren Bacall« slijedilo je »Betty Sinatra«. Izgledalo je smiješno, ali on je to tražio i dobio je. Često sam se pitala što se dogodilo s tim papirnatim ubrusom.

Frank je morao zbog pjevačkog nastupa u Miami. Sve ćemo pripremiti nakon njegova povratka. Nikome ni riječi do tada.

Bila sam luda od sreće. Čim sam otvorila usta, smijala sam se. Moje je lice zračilo srećom. Nisam nikome ništa rekla, ali sam znala da je moj život opet krenuo. Djeca će imati oca, ja ću imati muža, imat ćemo dom. Spremala

sam se napustiti Mapleton Drive. Morala sam se osloboditi mnogih stvari koje jednostavno ne pristaju Frankovoj kući. Teško je bilo držati tu tajnu, mislila sam da ću se raspuknuti, htjela sam da svi znaju, ali sam šutjela.

Emlyn Williams je u Huntingtonu otvorio kazalište Hartford. Frank je bio odsutan, i poveo me je Swifty. Cijeli je Hollywood bio ondje. Za vrijeme stanke Louella Parsons nas je zaustavila i zapitala me kad se udajem za Franka. Bila sam loš lažac i odgovorila sam: »Zašto ne pitate njega?« Produžila sam dalje. Srce mi je lupalo. Zašto je to pitala? Louella je vrlo često davala dojam odsutnosti, kao da nije u žarištu zbivanja. Kad sam se vraćala iz prostorija za dame, vidjela sam da Swifty još razgovara s njom. Došavši do njih, ona je nestala, Swifty nije rekao ništa i ja sam prestala o tome razmišljati, bila sam sretna da sam je se otresla. Vraćajući se kući nakon večere kupili smo prve jutarnje novine. Golema crna slova odmah su mi upala u oči. SINATRA SE ŽENI BACALLOVOM. Bože kakav užas, kako su do vraga saznali? Kako je Louella mogla to objaviti? »Bože, Swifty, ti si joj rekao, pa ti su lud! Frank će pobjesnjeti!« Swifty se samo smijao: »Svakako, rekao sam joj, ali nisam znao da će to učiniti. Rekao sam joj kako slučajno znam da je Frank zaprosio Betty. I što onda? Pa zaprosio te je. Što nije u redu?« Uzviknula sam: »To se tebe ne tiče. Ideš sa mnom kući i nazvat ćeš Franka. Ne želim da misli kako sam ja to učinila.« Bila sam tako nesigurna, tako jadna.

Nazvali smo Franka, i Swifty mu je rekao novost, ali mu nije zapravo objasnio da je on krivac. Swiftyju se to činilo dobrom šalom. »Nema više igranja mačke i miša, stari moj!« Zgrabila sam slušalicu i viknula kako sam gotovo ubila Swiftyja. Frank nije baš bio oduševljen, ali je bar bio pripremljen i nije me ukorio. Mora da je moj glas zvučao pokajnički, iako nije bilo razloga. Bila sam prestrašena. Nisam se nadala da ću održati vezu, a još manje da ću se vjenčati. Ni riječi od njega o pripremama za posljednji korak u našoj priči.

Slijedećeg su me dana počeli nazivati prijatelji. Svima sam govorila da ne znam, da nismo još konačno odlučili. Negdje u dubini duše spoznala sam glavni problem. Iz New Yorka me nazvala Slim Hayward: »Valjda to ipak nećeš učiniti?« »Možda, nisam sigurna.« Njezina primjedba vrijedna spomena bila je: »Svatko ima pravo jedanput pogriješiti.«

Rekla sam majci da me je zaprosio, ali cijela priča još nije sazrela. Djeci nisam rekla ništa, osim da je u novinama objavljena neka neistinita priča o Franku i meni. To sam im ispričala prije nego što saznaju u školi. Bila sam iscrpljena, nisam hodala normalno, teturala sam. Frank nije zvao nekoliko dana.

Najzad je jedne večeri zazvonio telefon. Frank je upitao: »Zašto si to učinila?« Ja: »Nisam ništa učinila«, srce mi je tuklo. On: »Danima nisam mogao izaći iz sobe, novinari su bili svagdje. Moramo malo smiriti situaciju. Nećemo se vidjeti neko vrijeme.« »Što?«, vikala sam. »Što govoriš? Što to znači, Frank?« Glupo sam molila da mi oprosti nešto što nisam učinila. »Zar te više neću čuti?« Nevjerojatno, ali taj je razgovor za mene bio vrlo važan. Nisam mogla biti razumna, još uvijek osjetljiva, nezaštićena, napokon sam se počela suočavati s činjenicama.

Nisam imala više što reći Franku. Bio je daleko od mene oko pet tisuća kilometara i govorio je hladno. Jasno, mislio je da sam ja sve odala, nije mogao izaći na kraj s novinarima, tjerali su ga u ludilo, a u tim okolnostima pritisak je bio prevelik. Osjećao je da je uhvaćen u klopku. Pokušala sam razumno razmišljati o njegovim osjećajima. Nisam mogla, znala sam da će se vratiti za nekoliko tjedana i tada ćemo sve razjasniti. Onda još nisam znala da je to bio posljednji telefonski poziv od Franka i kraj naše uzbudljive ne baš savršene i nesuđene ljubavne afere.

Čula sam od prijatelja, ne sjećam mu se imena, da se Frank vratio u Los Angeles. Swifty je bio s njim na večeri, Swifty, glavni krivac. Frank je razgovarao s njim, a sa mnom nije. Bila sam povrijeđena, osjećala sam se bijedno. Frank je bio pozivan na neke proslave a mene nisu zvali. Bill i Edie Goetz pozvali su nas u svoju kuću otprilike mjesec dana nakon njegova povratka. Za stolom je između nas sjedila jedna osoba, ali Frank nije priznavao moju prisutnost. Nijednu mi riječ nije uputio. Ako je gledao prema meni, nije me vidio, gledao je kroza me kao da ne postojim. Osjećala sam se poniženom i bilo mi je neugodno. Ništa nije moglo popraviti moje raspoloženje. Te sam večeri bila odbačena, i još dugo nakon toga. Više bih voljela da mi je pljunuo u lice, to bi bar bio neki znak prepoznavanja. Nisam to mogla podnijeti, nisam mogla razumjeti. Bili smo tako dugo dobri prijatelji, kako je mogao sve to baciti u zaborav? Cijelo sam ga vrijeme pokušavala ispričati pred drugima, pretvarala sam se da ga razumijem.

Bio je to grozan udarac, vruća pljuska pred svima.

Povukla sam se. Biti odbačen znači živjeti u paklu, to se teško prebrodi, ali biti odbačen javno znači ostati bez ičega. Jednom je Adlai Stevenson rekao da se čovjeku nikad ne smije oduzeti dostojanstvo. Sada sam razumjela na što je mislio.

Provela sam noći i noći u suzama, s vremena na vrijeme čula sam nešto o Franku, o njegovim zabavama, djevojkama i poslu. Najedamput sam ostala izvan igre i nisam imala nikoga s kim bih mogla razgovarati. Carolyn, moja jedina i samo moja prijateljica, nije bila dio holivudskog društva, nije mu mogla oprostiti njegovo ponašanje. Napokon sam mogla s njom razgovarati otvoreno i pametno. Nakon nekoliko mjeseci provodila sam vikend kod Carolyne i Buddyja. Održavao se koncert na otvorenome, na koji je Buddy morao ići, a Frank je pjevao. Mislila sam da bih stvari trebala prihvaćati takvima kakve jesu i odlučila sam krenuti s njima. Dok je Frank pjevao, nastojala sam zadržati svoj uobičajeni izraz lica. Poslije koncerta Buddy je otišao po svoj automobil, a ja sam se odvojila od njega i Carolyn, htjela sam izbjeći slučajni susret s Frankom – i našla sam se licem u lice s njim. Gledao je opet ravno u mene kao da me ne vidi, ni najmanji znak prepoznavanja. Krv mi je pojurila u lice. Pozlilo mi je. Moje je poniženje bilo neopisivo.

Nekoliko slijedećih mjeseci učinila sam sve da preživim. Što sam mogla raditi u iznajmljenoj kući? Ta kuća nije imala veze ni s jednim dijelom mojega života. Nikamo i nikome nisam pripadala. Svaki dan nakon Bogiejeve smrti postajao mi je sve stvarniji. Osjećala sam kao da je umro po drugi put.

Frank i ja nismo se vidjeli oko šest godina. Napokon smo se sreli kod Swiftyja. Frank je došao kasnije s jedne TV-emisije. Mia Farrow ga je čekala, još nisu bili vjenčani. Izmijenili smo nekoliko površnih riječi. Mnogo je pio i razbjesnio se na Swiftyja koji je sjedio za stolom nasuprot njemu i pustio ga da govori. Povukao je stolnjak sa svim čašama i tanjurima i napravio zbrku vičući bijesno na Swiftyja: »Ti si kriv za ono što se dogodilo između nje i mene!« Gotovo sam se počela smijati. Bio je to Frankov način da napokon prizna kako je Swifty odao tajnu, a ne ja.

Razmišljajući danas o svemu tome, čini mi se nemogućim to što se dogodilo. Sada uviđam da naša veza nije

imala budućnosti. Očekivala sam od njega više nego što bi se moglo očekivati od bilo kojeg ljudskog bića. Opteretila sam ga. Natovarila na njegova leđa previše odgovornosti. Nitko ne bi mogao ostati uspravan u takvim okolnostima. Mi smo jedno drugo iskorištavali ludo.

Ali Frank mi je učinio veliku uslugu. Poštedio me je od propasti, što bi naš brak zapravo bio. Vjerojatno je bio pametniji od mene. Znao je da to nema budućnosti. Ali je istina da se ponašao vrlo bijedno. Bio je prevelika kukavica da kaže istinu, to je za njega bilo previše. Nije ni shvatio istinu, a da ju je shvatio, ne bi se znao snaći. Ja bih je možda mogla razumjeti (nadam se). Plaćao je za svoje nedostatke u životu, ali zašto sam, do vraga, i ja morala plaćati za njih?

Svakako, tragedija se završila sretno. Sada smo opet na početku neke vrste prijateljstva. Ne živimo više istim životom, ne mislimo jednako, ali moji su osjećaji prema njemu nešto posebno. Ipak smo zajednički proživjeli vrlo lijepe trenutke.

44.

Usred te užasne godine, kad se majka odmarala u Kaliforniji poslije srčanog napadaja, jednog ranog jutra zazvonio je telefon. Majka je došla k meni otprilike prije jedan sat. Zvala je Rosalie. Umro je Charlie. Bože, bila je izvan sebe. Upravo se vratio s puta, proveli su divnu večer, nastavili su s ljubavnom igrom u krevetu koja je završila njegovom smrću. Rosalie jednostavno nije mogla vjerovati. Drmala ga je, govorila mu, ali bez koristi. Otišao je zauvijek. Umro je mlad, imao je samo pedeset i tri godine. Njegov je gubitak bio nenadoknadiv.

Kako da to kažem majci? Kakvo je to pravilo u životu da sam joj ja prva morala reći za bakinu smrt, za Jackovu, Bogiejevu i sad za Charliejevu. Kako će ona to podnijeti s obzirom na svoje srce. Nazvala sam izvanrednog liječnika u Beverly Hillsu, Rexa Kennamera, koji je znao njezino stanje. Poslije njezina srčanog napadaja morala sam imati nekoga s kim ću se savjetovati. Obećao je da će odmah doći i dati joj injekciju za smirenje. Nisam joj smjela reći prije nego što on dođe. Buljila sam kroz prozor na put kojim je trebao doći i drhtala sam od glave do pete pokušavajući zadržati suze i zaboraviti svoj vlastiti gubitak.

Napokon je stigao automobil. Liječnik je već imao spremnu injekciju. Odlučila sam reći da je bio u susjedstvu pa se zaustavio i kod nas. Uto je majka otvorila vrata, zagrlile smo se, malo porazgovarale, više se ne sjećam što sam rekla. Nije ništa sumnjala, bio joj je simpatičan jer je bio ljubazan i dobar liječnik. Uvela sam je u dnevnu sobu i posjela kraj njega. »Moram ti nešto reći, mama.« Srce mi je htjelo puknuti zbog nje i zbog Charlieja. »Što?«, upitala je kao da je znala da je neka nesreća. Ali čija? Bilo ih je

toliko. Liječnik joj je dao injekciju da je smiri. »Charlie, mama. Rosalie je nazvala, Charlie je umro.« Duboko je udahnula, nešto promrmljala i onda su potekle suze. Samo je rekla: »Moramo ići. Želim u New York.« Sirota majka postala je tako matrijarhalna poslije bakine smrti i to ne zbog starosti, već zato što je duboko vjerovala da su čvrsti porodični odnosi nešto najvažnije na svijetu. Ovaj put nije čak ni pomislila na strah od letenja. Pokupili smo najvažnije i poletjeli večernjim avionom.

Slijedećeg dana u New Yorku Rosalie je neprekidno zapitkivala: »Betty, kako se ti boriš protiv ove boli? Tu me boli«, pokazivala je na srce. »I nikako da prođe. Je li i tebi bilo tako?«

Sprovod će biti sutradan ujutro. Lijes će biti otvoren. Sjetivši se Hellingera, moja je prva reakcija bila da neću pogledati. Ali te večeri, okružena prijateljima i rodbinom, poželjela sam da još jednom vidim Charlieja koji je ležao u lijesu u uglu sobe. Charlie me je odgajao kad mi je to bilo najvažnije i sada odnosi sa sobom mnogo moje ljubavi. Tiho sam krenula prema njemu strepeći. Izgledao je gotovo kao da je živ, kao da spava. Stajala sam i gledala ga. Godine i trenuci prolazili su mi ispred očiju. Nisam mogla podnijeti pomisao da ga nikad više neću vidjeti. Izgubila sam dva muškarca koji su najjače utjecali na mene u moje trideset i tri godine.

Dok smo se vozili prema groblju, Rosalie je sjedila na stražnjem sjedalu, a ja na pomoćnom. Opet je ponovila: »Ta bol nikako ne prolazi, kako da si pomognem?« Ta je bol sa Charlieja prešla na nju. Kao da ju je netko prenio operacijom. »Za to treba vremena, mnogo vremena. Bogie je otišao prije godinu dana, treba mnogo vremena.« Nisam se usudila reći: »Možda ta bol nikad neće proći.«

U travnju je Rosalie trebala proći kroz Kaliforniju. Bila sam u Palm Springsu s Buddyjem i Carolyn. Posjetila je djecu i telefonirala mi odande. Bila je na putu u Las Vegas. Činilo se da je dobro raspoložena, iako je tvrdila da je bol još prisutna, da ne prolazi. Uskoro sam trebala ići u New York i posjetiti je. Veoma sam je voljela. Željela sam da ostane kod mene dok se ne vratim, ali nije mogla. »Dobro, draga, vidjet ćemo se za mjesec dana.« Slijedećeg me dana nazvala majka iz New Yorka. Iznad Las Vegasa dogodila se avionska nesreća, i Rosalie je stradala. Nitko nije preživio. Poginula je točno tri mjeseca nakon Charlie-

jeve smrti. Ako je morala do kraja života živjeti s tom boli, nije li možda bolje što se toga zasvagda oslobodila?

Hoće li ikad biti kraj svim tim nesrećama? U te dvije godine stalno se događalo neko zlo – Bogie, Charlie, Rosalie, majčin srčani napadaj, Frank. Nisam to više mogla podnositi. Morala sam otići iz Kalifornije, tu za mene nije bilo budućnosti, ali se još nisam mogla odlučiti. Slim mi je rekla da ona i Leland Hayward u jesen putuju u Evropu. Leland ide na pregovore s baronesom von Trapp za pravo na snimanje *The Sound of Music* (Moje pjesme, moji snovi). Ona me tjerala da ostavim to prokleto mjesto: »To nije za tebe.« Znala sam da ima pravo, osjećala sam se bijedno, napeto, očajno, Evropa bi za mene bila spas. Predložila mi je Španjolsku i napokon smo se dogovorile da putujemo zajedno.

Slim je bila čudesna i njoj mogu zahvaliti što se moj život promijenio. U to sam se uvjerila sada nakon petnaest godina. Ona je osjećala da sam očajna. Njezina je najveća prednost bila dar da prihvati prijatelje takve kakvi jesu a da im ne sudi te njezina originalnost i osjećaj za humor. Nikad nije bila nasilna, samo je otvoreno rekla što misli. Mogli ste to prihvatiti ili ne. Bila je pouzdana i zabavna. To je putovanje bilo početak mog spasavanja, prvi korak u suočavanju sa životom i prihvaćanju života kakav jest, a ne kakvim bih ja željela da bude.

45.

Boravak u novoj zemlji, među stranim ljudima čiji jezik nisam znala ispunio me nekim osjećajem napuštanja određenog svijeta i pravila. Radile smo sve; pila sam sve što su stavili preda me, promatrala sam flamenco i napola ga plesala i svake večeri izlazila. Čak sam u našim hotelskim sobama odglumila i jednu scenu iz komedije braće Marx. Slim je sjedila u spavaćoj sobi i čitala, a jedan me je Španjolac progonio kroz sobe dok se nisam zaustavila pred njezinim vratima i rekla: »Ja sam još na nogama.« Vrijeme sam provodila zabavno, ludo i nekako drukčije. Nisam mislila na Franka. Prvi put nakon dugo vremena osjećala sam se kao žena. Obožavali su me, željeli i cijenili.

Nakon dva tjedna otišle smo u Pariz gdje smo se sastale s Lelandom. Onda smo otputovale u München. Slim i Leland su se vratile u New York, a ja u Pariz. Dobila sam scenarij za film koji se trebao snimati slijedeće godine u Londonu. Odlučila sam otići u London i sastati se s producentom i redateljem. Dok sam još bila u Parizu, nazvala me Vivien Leigh i rekla mi da će za mene pripremiti zabavu. »Ali ne želim vidjeti nikoga osim tebe i Larryja, ne moraš za mene pripremati ništa posebno.« I nadalje je inzistirala pa sam to prepustila njoj.

Kad sam stigla u London, shvatila sam da Vivien ide prema drugom slomu. Još je glumila u *Duel of Angels* osam puta tjedno, ali se strahovito udebljala. Na zabavu koju je priredila za mene pozvala je više od stotinu ljudi. Morala je iznajmiti noćni klub.

Larry me je pozvao na objed k Ivyju. Bio je iskren, jednostavan i sladak dok mi je objašnjavao da zabava koju priređuje Vivien nema s njim nikakve veze. Naravno, on

će doći radi mene, ali me moli da razumijem situaciju. Odlazi u Kaliforniju na snimanje filma i neće se dugo vratiti, a kad se vrati, više neće biti s Vivien. Prvih deset godina u braku osjećao se kao u desetom nebu, ali se sada osjeća kao u paklu. Sve je svršeno. Ali ona treba svoje prijatelje i moli me neka ostanem s njom bliska. Veoma se brine za nju i na kraju svega osjeća strahovitu bol. Ali također zna da ne bi preživio ako ostane s njom.

Pozvao me da vidim njezinu predstavu u kojoj je bila izvanredna i prekrasna usprkos debljini. Iza pozornice dočekala nas je sa šampanjcem i neprekidno je pričala. Tada smo otišli na zabavu na kojoj je bilo mnogo kamera i novinara. Na ulazu sam stajala s Larryjem i s Vivien i primala goste. Došla su najpoznatija imena engleskog kazališta. Plesali su plesači flamenca, svirao je orkestar i zabava je trajala do zore. Posljednji su ostali Brian Bedford, Burtonovi, Kenneth Moreovi, Jack Hawkins i drugi koji su napokon otišli k Vivien na pečena jaja. Vivien je imala manijačku energiju, a nikakvu potrebu za spavanjem. Ali sve su to bili simptomi. Promatrajući nju i Larryja te noći, teško mi je bilo vjerovati da su to oni isti ljudi čiji je život nekoć izgledao tako idiličan. Uvidjela sam kako smo Bogie i ja bili sretni i kakvu smo nesreću izbjegli Frank i ja.

Dogovorila sam se za snimanje filma koje će trajati nekoliko mjeseci. Eksterijeri će se snimati u Indiji i Španjolskoj, a interijeri u Londonu. Steve i Leslie trebali bi ići u američku školu i zato sam otišla k direktoru koji mi je predočio da će sve biti lako. Odsada pa nadalje moj će život odrediti posao. U Engleskoj sam trebala ostati šest mjeseci, duže nisam mogla prema njihovu zakonu.

Do tada, vratila sam se u Kaliforniju ali sam znala da ću je napustiti zauvijek. Posljednih nekoliko godina provela sam bijedno i očajno. Ovdje više ništa dobro ne bih mogla učiniti. Otkrila sam da postoji cijeli veliki svijet gdje mogu živjeti, nešto što uopće nisam znala do tog putovanja. Svakako, malo sam se bojala nakon petnaest godina života u Kaliforniji, ali zašto ostati, za ime božje? Od tridesetak prijatelja mislim da je osmoro bilo pravih. Iako je to bolno priznati, ipak je bolje znati. Je li za mene razlog postojanja bio samo Bogie? Ili sam i ja sama nešto vrijedna? Bila sam tako zbunjena, demoralizirana, morala sam pronaći samu sebe, naći svoje mjesto. Bila sam dugo zaštićena i mažena, to je već postao moj način života. Došlo je doba da odrastem i stanem na vlastite noge. Ne smijem

više biti »Bogartova udovica«. To nije zanimanje, i napokon nema nikakve nade za novi početak ako se ne počnem boriti.

I djeca su trebala nov početak. Pričala sam im hvalospjeve o Londonu, opisivala palače, parkove, zoološki vrt. May je trebala poći s nama, a Stevea i Leslie upisala sam u školu u New Yorku za slijedeći rujan ako se slučajno vratimo. U siječnju 1959. godine otišla sam u London s dvije osobe koje sam voljela najviše na svijetu, a to su bila moja djeca. Trebala sam započeti svoj novi život.

Dočekala nas je gomila novinara. Steve je mrzio fotografiranje. Od dana kad je umro Bogie, instinktivno se okretao od kamera. Mene su dočekali otvorenih ruku kao Bogiejevu udovicu i kao osobu koja voli Englesku i koja ondje ima mnogo prijatelja. Ostao nam je jedan dan da pregledamo našu kuću koju nam je pronašao moj stari prijatelj Joyce Buck. U ponedjeljak ujutro išli smo pogledati američku školu u Regent's Parku. Opet su nas dočekali foto-reporteri. Molila sam direktora da im zabrani ulaz u školu.

Odmah smo se ubacili u novi život i naučili prije trčati nego hodati. To je bilo dobro. Padao je snijeg, bilo je hladno. May nije bila naviknuta na zimu, ali se obukla toplo te smo zajedno tražile ribarnicu, mesnicu, voćarnicu, sve blizu naše kuće. Dosad je May živjela samo u Sjedinjenim Američkim Državama i u Honoluluu, te je njoj bilo najteže priviknuti se na novu sredinu, ali se nikad nije tužila. Djeci sam našla učitelja za francuski jezik i glasovir. Za vrijeme vikenda razgledavali smo grad i promatrali smjenu gardista, što su Steve i Leslie obožavali, zatim smo posjetili muzeje i zoološki vrt. Sve su to bili divni doživljaji i otkrića. Moji su prijatelji bili divni kao i uvijek. Ako vam je Englez prijatelj, onda vam je prijatelj za cijeli život. Moresovi, Jack i Doreen Hawkins postali su mi bliski prijatelji. Rex Harrison je igrao u *My Fair Lady* u Drury Laneu, Larry Olivier bio je u Kaliforniji, tako da smo Vivien, Kay Kendall i ja postale stalna trojka. Novinari nisu mogli dokučiti zašto su tri dame uvijek same, ali činjenica da Rex radi i da je Larry odsutan nije im pala na pamet. Pripremala sam se za film *Flame over India.* Trebali smo snimati tjedan dana u Londonu, šest tjedana u Indiji, slijedećih šest tjedana u Španjolskoj i onda se vratiti u London. Rastužilo me samo to što sam morala ostaviti djecu, inače sam jedva čekala da prvi put vidim Indiju.

Život je tekao normalno. Još sam bila veoma osamljena i još sam žalila za Frankom, ali sam polako postajala čvršća i uživala sam u Engleskoj. Ako ste sposobni zdravo rasuđivati, onda imate i manje životnih teškoća. Željela sam nekome pripadati, ali nisam o tome mnogo razmišljala. Toliko sam toga htjela vidjeti i učiniti.

Bila sam pozvana na svečanu premijeru filma *The Horse's Mouth* Aleca Guinnessa kojoj je prisustvovala kraljica. Strašno sam se bojala, iako sam trebala biti samo predstavljena kraljici i na pozornici stajati i pjevati s Mauriceom Chevalierom, Richardom Toddom, Richardom Attenboroughom i nekim drugima. Doveo me je Cole Lesley, Noelov sekretar. Bila sam tako uzbuđena dok sam čekala u redu da me predstave kraljici majci, da sam ga zamolila neka mi donese piće. Predstavio me je sa čašom vode u ruci, a zapravo je to bila votka te sam se gotovo ugušila. Večer je protekla divno. Možda će tkogod reći da ništa ne znači upoznati se s osobom kraljevskoga roda, jer i kraljevi su samo ljudi kao i predsjednik, ali je to ipak nešto drugo. Bila sam očarana kraljicom majkom i njezinom dijamantnom krunom. Da me je bar vidjela moja majka.

Isprobali smo garderobu i počeli snimati u starom i lijepom studiju Pinewood. U velikoj blagovaonici za glumce i ekipu bio je bar, sve je izgledalo tako civilizirano i potpuno drukčije nego u Hollywoodu. Gluma je u Engleskoj časno zvanje. Obožavala sam raditi ondje. Odgovarao mi je engleski ritam života, bio je ležerniji i zdraviji.

Zbližila sam se s Kay Kendall. Bila je vrlo lijepa i zabavna. Jedne mi je večeri povjerila da je bila kod liječnika zbog izrasline na preponama. Čeznula je za djetetom, ali joj je liječnik rekao da neće moći roditi, iako je sve drugo u redu. Mislila je da će umrijeti od tuge. Te večeri otišle smo po Rexa koji je imao posljednju predstavu *My Fair Lady*. Vidjela sam suze u njezinim očima. Kad sam se vratila sa snimanja nakon mjesec dana, čula sam da boluje od leukemije i da zaista umire. Još jedna nepravda. Zašto dobri ljudi umiru, a zli ostaju?

Jock Whitney, naš ambasador u Velikoj Britaniji, pozvao nas je na ručak u ambasadu. Ondje su bili Fred Astaire, njegov stari prijatelj, i njegova sestra Adèle. Sjećajući se starih vremena, Fred je odglumio neke događaje iz prošlosti plesnim koracima završivši posljednju figuru na sofi. Divno smo se zabavljali. Bila sam sretna sve dok me nisu

pozvali na telefon. Zvala je dječja odgojiteljica. Bila sam opljačkana. Tako se završila ta večer. Trčala sam kući gdje su već bili inspektori iz Scotland Yarda. Ukradeno je sve do posljednjeg komada mojeg dragocjenog nakita, uključivši i drage uspomene od Bogieja. Lopov je ušao kroz Steveov prozor dok je dijete spavalo. Hvala Bogu nije ga probudio, hodao je na prstima i ispraznio sve ladice. May i odgojiteljica gledale su televiziju na drugom katu i nisu ništa čule. Policiji je bio sumnjiv provalnik Fly koji se penjao po vanjskim zidovima kuće čim bi vidio otvoren prozor. Pronašli su velik dio nakita, iako ne mnogo od onih nenadoknadivih, sentimentalnih uspomena. Unajmila sam detektiva koji je boravio u kući svake večeri. Budući da sam trebala otputovati na nekoliko mjeseci, željela sam da djeca budu u sigurnosti.

Madame Pandit, ambasadorka u Velikoj Britaniji, došla je poslijepodne k meni na čaj i donijela mi popis mjesta koja trebam posjetiti, što trebam vidjeti, jela koje mi preporučuje kušati i Forsterovu knjigu *Put u Indiju.* Osjećala sam se vrlo pametnom i rekla sam Kennyju Moreu i Leeju Thompsonu, našem redatelju, koliko više znam o Indiji od njih. Naše prve večeri u New Delhiju odlučili smo kušati pileći *tandoori* (pečen u paprici) prema preporuci Madame Pandit. (Kad smo došli onamo i naručili dugo očekivanu piletinu, napokon se pojavila – tri crvena kostura na pladnju. Valjda su te večeri pilići imali »izlaz«. Dugo smo se smijali.)

Nakon dolaska u Bombay, gdje smo se najprije zaustavili, prvi su moji dojmovi bili da tu žive potpuno različiti ljudi. To je nešto što se ne može predočiti, žene pod velom, u sariju, s crvenim točkama usred čela, muškarci obučeni u bijelo s obojenim turbanima, svete krave koje slobodno šeću ulicama. Ulice pune ljudi. Tek u Indiji čovjek postaje svjestan koliko ljudi živi na zemlji. Tako uhvaćeni u vlastitom svijetu, potpuno zaboravljamo na to. A neki od nas nikad to neće saznati.

Grad Jaipur, gdje smo trebali provesti većinu vremena, poznat je pod imenom Ružičasti grad jer su sve zgrade obojene ružičasto. Živjeli smo u hotelu, inače ljetnoj rezidenciji maharadže. Odavde bih krenula glavnom ulicom na sajam u šarenim hlačama i košulji, s kamerom prebačenom preko ramena, ruku pokrivenu plastičnim rukavicama. Stanovnici su zurili u mene. Ta luda žena! Nisu nikad nikoga vidjeli u hlačama da bi se kretao tako slobod-

no. Voljela sam sajam, i kad bi me vidjeli da dolazim, buljili bi u mene i smijali se. Bilo mi je svejedno. Bila sam daleko od svega, moje je pristup bio otvoren i slobodan, voljela sam to. Sve me je očaravalo. Jednog mi je dana šofer u razgovoru rekao: »Znate, mi smo vrlo siromašna zemlja.« »Zbog čega?«, upitala sam. »Možda zbog toga što imate toliko djece?« Samo je slegnuo ramenima i smješkajući se odgovorio: »To je božja volja.« Nakon takva odgovora daljnji je razgovor nepotreban. Bila sam znatiželjna i željna da vidim sve što mogu vidjeti pa više nisam osjećala ni vrućinu. Posjetila sam ženu koja mi je prorekla sudbinu. Bila je vrlo uvjerljiva, te sam gotovo povjerovala da ću u drugom životu postati vlat trave ili leptir. Srela sam i starog mudraca koji je sjedio na povišenoj platformi u svojoj kući i primao sve koji su dolazili k njemu ili koje je valjda upoznao u nekom drugom svijetu.

46.

Kad smo završili snimanje, Kenny More i ja imali smo nekoliko slobodnih dana i otišli smo u Taj Mahal. Rekli su nam da ga moramo vidjeti u zoru, u sumrak i pod mjesečinom. Automobilom smo se odvezli do Agre. Vidjeli smo seljake kako rešetaju žito i deve kako crpe vodu šetajući oko bunara. Uvijek postoji neki strah da čuda svijeta ne mogu ispuniti očekivanje. Ali nije tako. Taj Mahal je tako lijep da oduzima dah, ljepši nego što su ga opisali. Takva se ljepota ne može zamisliti.

Otputovala sam iz Indije u Rim, pošto su mi prorekli da ću se jednoga dana vratiti u Indiju. Nakon dvodnevnog boravka u Rimu, opet sam odletjela u London da vidim djecu prije nego što krenem na snimanje u Španjolsku. Hvala Bogu, svi su bili dobro. Moja je majka došla da neko vrijeme provede s njima.

U Španjolskoj mi je Slim Hayward predložila da odemo u Malagu, k Davisovima kod kojih je bio Ernest Hemingway sa ženom. Željela sam se napokon upoznati s njim. Slim i Leland su zapali u teškoće. On je uskoro trebao doći u Madrid, ali se nešto događalo, ona nije znala što. I prije su imali problema jer se ona osjećala vrlo odgovornom zbog njegove djece i nije bježala od odgovornosti, za razliku od njega. To su bila njegova djeca, ali je imao čudnu naviku da zabije glavu u pijesak kad iskrsne neki problem.

Došli smo u Malagu. Nazvala je Davisove, razgovarala s Hemingwayem koji nas je odmah pozvao na objed i obećao da će doći s Hotchnerom po nas. Jedva sam čekala da se upoznam s tim zanimljivim čovjekom. Zaista je bio privlačan. Zvao me je gospođica Betty. Slim mu je pričala

o meni. Divio se Bogieju i mojem ponašanju za Bogiejeve bolesti. Naravno, nije mi promaknula nijedna njegova riječ. Poznavajući njega, Mary Hemingway nije bila previše oduševljena. Razgovaralo se o lovu. Pitala me jesam li dobar strijelac. Nagnula se k meni i upitala me: »Možda biste željeli koji put ići s nama?« Htjela mi je podvaliti. Nisam je zbog toga okrivljavala. Bilo je očito da je imala loša iskustva u prošlosti, zato što je njegov ja uvijek imao posebne zahtjeve. Žena koja živi sama ne može nikada steći povjerenje udanih žena. To me stalno pratilo dok sam živjela sama i nema načina da se čovjek bori protiv toga. Nisam nikad imala sklonosti prema oženjenim muškarcima. Sigurno sam bila manje opasna od ostalih žena, ako ni zbog čega drugog onda zato što zaista nisam znala tome prići ravnodušno. Zanimala me je samo ona veza koja me je mogla potpuno zadovoljiti.

Slim je otputovala u Madrid, a ja u Granadu. Nakon nekoliko dana Leland me nazvao i upitao da li bih pročitala kazališni komad Georgea Axelroda koji će režirati u jesen. Tvrdio je da je to velika uloga za mene. Njegovo je oduševljenje bilo zarazno, pa sam, dakako, pristala. Obećao mi je poslati scenarij odmah, a nazvat će me iz New Yorka kamo je upravo krenuo.

Pročitala sam komad *Goodbye Charlie* čim je stigao i smatrala sam da je vrlo smiješan. Trebala sam razmisliti o svojoj idućoj selidbi nakon šestomjesečnog boravka u Londonu. Nisam mogla neprestano seliti Stevea i Leslie iz škole u školu, iz zemlje u zemlju. Morala sam se negdje smjestiti. Pozornica je bila moja prva ljubav i neispunjeni san. Bojala sam se toga, ali u životu nikad nisam propuštala priliku. Željela sam znati mogu li to svladati. I to je bio najbolji razlog da se vratim u New York. Kad je Leland nazvao, rekla sam – da. Opisao mi je svoj plan: najprije veliko putovanje, ne preblizu New Yorka, kako bismo skupili prva mišljenja kritike, kako bih se priviknula na daske i stekla sigurnost pred publikom. U tom se komadu radi o dva dobra prijatelja koji velik dio vremena provode zavodeći žene drugih muškaraca, a zapravo su mnogo sretniji kad su sami nego u društvu bilo koje žene. Jedan od njih, Charlie, ubijen je u bijegu. Njegova je kazna da se mora vratiti na zemlju kao žena, i u tome je poanta. Moja je uloga bila prilično velika.

Nazvala sam Slim u Madridu. Bila je očajna. Leland se želio rastati. Žalila sam je jer sam je voljela i nikad do-

tad nisam vidjela tako potištenu. Pričalo se da je nova žena u Lelandovu životu Pamela Churchill, bivša žena Randolpha Churchilla, ali nitko od nas nije vjerovao u to. Vratila sam se u London da završim film i provedem kratko vrijeme s majkom, djecom i prijateljima. Morali smo pripremiti sve za ljeto i početi misliti što ćemo na jesen.

George Axelrod i Leland nazvali su me iz New Yorka. Mislili su da bi Sydney Chaplin, koji je živio u Parizu, preuzeo glavnu ulogu u *Goodbye Charlie.* George je želio vidjeti Sydneya i mene zajedno i zato dolaze u London.

Osjećala sam se dobro jer sam imala planove za budućnost. Započinjalo je novo poglavlje, i ja sam bila spremna.

Oprostila sam se od svih prodavača na koje sam bila naviknula, od svih prijatelja i od Londona. Željela sam imati stvaran razlog da mogu ostati ovdje. Kad jednom živiš u tom gradu, teško ga je ostaviti. Na sreću, moji su planovi za budućnost bili veliki i bila sam puna nade. Bila sam tužna samo zbog toga što sam morala ostaviti svoju prijateljicu Slim koja je prvi put otkad je znam bila neraspoložena, bezvoljna za bilo što osim za svoju kćerku Kitty, nju je obožavala. Suosjećala sam sa Slim i potpuno sam razumjela njezinu osjetljivost. Još jednom sam imala priliku vidjeti kako je rad važan u životu. Nikad se ne bih upustila u taj pothvat bez njezine podrške i prisutnosti, ona je odigrala veliku ulogu u razvoju moje karijere od samog nesigurnog početka. Rasplakala sam se na aerodromu prije odlaska.

47.

U New Yorku su nas dočekali majka i Lee, George i Leland i mnoštvo novinara. Za njih, čini se, bila je senzacija što ostajem u New Yorku i što se vraćam, ako se tako može reći, kazalištu.

Pošto sam se smjestila u stanu koji mi je pronašla Joan Axelrod, počela sam se pripremati za glumu u kazalištu. Svaki sam dan uvježbavala glas s Alfredom Dixonom koji je u tome podučavao sve od Mary Martin do Katharine Hepburn. Morala sam izvoditi posebne zvukove treperavim glasom, govoriti »iz trbuha«, osjećala sam se kao idiot, ali sam bila svjesna da ću ovako dobro naučiti sve prije pokusa i da bih inače imala velikih teškoća za samog uvježbavanja. Leland je ugovorio osmotjednu turneju i, kao što je obećao, počeli smo u Pittsburghu kamo iz New Yorka sigurno nitko neće doći. Zatim smo se uputili u Cleveland, Detroit, Baltimore, postepeno se približavajući New Yorku. (Glumili smo u kazalištu Nixon u Pittsburghu i u kazalištu Ford u Baltimoreu. U njima su se davale predstave koje su trebale postići neki uspjeh.) Posljednja dva tjedna proveli smo u Philadelphiji kamo bi Njujorčani mogli doći. Premijera u New Yorku bila je dogovorena za prosinac. Mainbocher, premda nije imao nekog naročitog iskustva s kazalištem, trebao je biti kostimograf, a Georgeu bi to bila prva režija. Leland me je uspio uvjeriti da nitko drugi ne bi mogao biti bolji od Georgea. »Pogledaj Johna van Drutena koji je tako zadivljujuće režirao svoja vlastita djela.« Leland je bio tako siguran da sam mu vjerovala. A George mi je bio prijatelj. Obadvojica su mnogo više znali od mene o kazališnoj umjetnosti, obadvojica su postigli već niz uspjeha, prema tome tko sam ja da postav-

ljam pitanja. Imala sam instinkt i svoj ukus i rekla bih što mislim o glumi. Čudno bi bilo da žena koja ima svoje čvrsto mišljenje, koja je otvorena, slijepo sluša njihove upute. Manje-više nastojala sam to i činiti. Jesam li zaista željela da me oni vode, savjetuju i pomažu kao što je to radio Hawks? Možda jesam. Najzad, bila sam novajlija u kazalištu, a Georgeova je omiljena rečenica bila: »Radim samo uspješne poslove, draga.«

Brinuli su se za mene. Leland mi je dao na raspolaganje svoj ured, a njegova se sekretarica brinula za mene dok sam bila na pokusima ili na putu. Vikende sam provodila s Joanom i Georgeom na selu. Poslala mi je popis svega što bih možda mogla trebati u gradu u koji idem i popis ljudi koje bih mogla nazvati. Našla mi je odgojiteljicu za djecu. Osjećala sam se ugodno.

Pokusi su započeli. Sydney i ja smo dali neke prigovore na rad i predstavu. Sydney je bio vrlo određen, a ja baš nisam bila sigurna u svoje mišljenje. Dobro smo radili i voljeli smo se. Jedne smo večeri poslije pokusa otišli na piće i još jednom razmislili o predstavi. Sydney je sve čvrsto odredio i našao rješenja za izmjenu. Moje je mišljenje bilo da ne možemo doći Georgeu bez nekog određenog prijedloga, nije dosta samo pričati o nedostacima. Nazvali smo ga oko jedanaest sati i pitali bi li mogao doći na razgovor. Pristao je. Iznijeli smo mu svoje primjedbe. Slušao nas je pristojno i pažljivo. Djelo je ipak njegovo i smatrao je da moramo glumiti tako kako je on napisao i tako se predstaviti publici. Obećao je da će razmisliti o našim napomenama.

Dok traju pokusi, život postaje igra, uživite se u ulogu, a sve ostalo zanemarite. Zapravo, sve se ostalo uklopi u tu kolotečinu. Onaj tko nije u igri beznadno je izvan svega. Vježbate osam sati na dan, tekst učite po noći, sanjate ga. Posljednjih tjedan dana vježbate dvanaest sati na dan, jedete bilo gdje i kada stignete. Glumci i redatelji postaju vam bliži od vlastitih muževa i žena zato što imate zajednički cilj. To nije razdoblje u kojem se nečemu pokoravate, to je najkreativnije i najuzbudljivije razdoblje za glumca i ono vas najviše nagrađuje. Prvi put u životu počela sam se koristiti svim svojim glumačkim izvorima. Zaista sam izvlačila sve iz sebe.

Nisam imala nikakve grižnje savjesti što su djeca ostala kod kuće, jer su majka i May bile ondje, a djeca su i tako bila cijeli dan u školi. Drugo me ništa nije moglo zabrinjavati i smetati.

Naš prvi nastup u Pittsburghu. Naše prvo snalaženje na daskama. Koliko god vam prije toga objašnjavaju, koliko god modela pokazuju, nikad ne znate gdje ste dok ne stanete na pozornicu.

Sjećam se Lelandova glasa iz svakog kuta i svakog skrovišta kazališta: »Glasnije, ne čujem te!« Opominjao me je da će neprekidno vikati i zaustavljati me pri svakoj riječi bude li potrebno, samo da ne zaboravim glasno govoriti.

Došao je i dan premijere. George i Leland su nas uvjeravali neka ne brinemo o kritici. Publika u Pittsburghu nije naviknuta na kazalište. Taj je nastup za nas same da odredimo što je dobro, a što nije. Lako je reći, ali ja sam bila nervozna glumica. Drhtala sam cijelo vrijeme predstave. Publika je reagirala čudno. Napokon se čuo smijeh, ali ne ondje gdje smo očekivali. Napokon kraj. Pljeskali su, i osjećala sam se uzvišeno. Te večeri zauvijek sam se vezala za kazalište. Vratila sam se u garderobu. Baš kad sam htjela sjesti, moja je garderobijerka povukla stolac, i kad su George, Leland i Pamela Churchill (koja se upravo pojavila na sceni) ušli u sobu, našli su svoju zvijezdu na podu, nepokretnu. Pomogli su mi ustati (trtica me je strašno boljela) govoreći mi da sam bila sjajna. Leland mi je rekao da sam sjajila kao žarulja od tisuću svijeća. Gradski kritičari nisu bili oduševljeni komadom, ali su dali najpohvalnije kritike glumcima. Nakon rendgenskog snimanja liječnici su ustanovili da mi je napukla kost i morala sam tri tjedna nositi steznik. Bolje da se to dogodilo na početku nego poslije. Jedina dobra stvar u Pittsburghu bila je ta što sam dobila novu garderobijerku.

Slijedećih osam tjedana vježbali smo po cijele dane sa stalnim izmjenama. George bi po noći tipkao izmjene, mi bismo ih drugi dan uvježbavali. Radili bismo s tekstom u ruci. Kad su navečer ubacivale izmjene, sjedili bismo u hotelskim sobama, ja bih učila Sydneyevu ulogu, on moju, ponavljajući nove riječi. Ništa nije tako teško kao ponovno učiti već naučeni tekst, prizor ili govor. Ponekad na sceni izgovoriš pol starog teksta, pol novog. Sydney se vrlo teško snalazio s novim tekstom, upozorio me da teško uči. I ako bi usred scene zapeo, morala sam se snaći i nastaviti. Jedne je večeri pogriješio i samo je zurio u mene, počeo je mucati. Najzad je nastavio kao da tako mora biti. Samo glumci znaju što moraju izdržati. Osjećaš se kao da si gol, potpuno bespomoćan. Postala sam svje-

sna opasnosti što nastaju za vrijeme glume, neprekidnog rizika, kao da sama sebe stavljaš u red za strijeljanje.

Kritika u Baltimoreu nije nam bila sklona. Najbolji kritičari u Washingtonu također nam nisu bili skloni. S poslovne strane bilo je sve u redu, karte su bile rasprodane, ali vašingtonski su kritičari znali što je dobar kazališni komad i njihova kritika bila je istovjetna sa svim prijašnjim kritikama. Krivnja je ležala u samom komadu. Bijedni George postao je ruševina od čovjeka neprestano pišući izmjene i režirajući. Zapravo, režija nije bila njegova jaka strana. Bio je vrlo inteligentan, sa smislom za humor, osjećajan i ljubazan, pisac koji se mnogo bolje izražavao na papiru. Njegovo mu je djelo bilo preblizu da bi o njemu mogao suditi objektivno. Leland je otputovao na nekoliko dana i kad se vratio, gledao je predstavu drugim očima. U Philadelphiji, posljednjem mjestu gdje smo se zaustavili, Sarah Marshall, kćerka Herberta Marshalla i Edne Best, zamijenila je Caru Williams u najvažnijoj sporednoj ulozi. Bila je prvorazredna glumica i komičarka. Ostala su nam još dva tjedna do premijere u New Yorku u kazalištu Lyceum, gdje sam prije toliko godina imala audiciju za *Franklin Street.* Predstava se više nije smjela mijenjati kako bi se mogla dobro uvježbati do sitnica. George je obećao da posljednji tjedan prije Broadwaya više ništa neće mijenjati. Otputovao je u New York da se odmori i naspava.

George se vratio u Philadelphiju s velikom posljednjom scenom. Imali smo vremena uvježbati je samo u nekoliko predstava prije nego što dođemo u New York. Mislila sam da je ta scena dobra, tako je mislio i Leland. Čak je i Sydney vjerovao da to može svladati. Morala sam strašno mnogo učiti, samo dvije stranice monologa. Pokuse smo održavali po danu. Trebali smo s tim izaći sutradan navečer. Nisam se tužila na požurivanje, smatrala sam: što prije to učinim to bolje za mene. Sve je to bio dio stvaralačkog načina rada u kazalištu. Oliver Smith bio je izvanredan scenograf, motao se između nas i bio je od velike pomoći.

Te večeri kad je izmijenjena scena trebala izaći u javnost, bila sam užasno nervozna; tako mnogo riječi, a tako malo vremena za učenje. Moram priznati: bila je to najbolja izvedba tog komada koju sam ikad dala i koju ću dati. To je bila jedna od onih večeri kad sve funkcionira. Svi smo se osjećali vrlo sigurno.

Sydney je bio divan i od pomoći kao uvijek. Divan je osjećaj biti na pozornici s nekim tko vas podržava i tko vam je drag. Nas smo se dvoje zaista voljeli i poštovali, ali bez romance. Imao je loše iskustvo i odlučio je: nikad više. Vrlo je opasno zaljubiti se u glavnog partnera. Ako dođe do nekakva neslaganja, morate ga i dalje gledati u oči osam puta u tjednu. Beznadno. Nama se to nije dogodilo. Ja sam bila prezaposlena, a on zaljubljen u Noelle Adam, prekrasnu francusku plesačicu.

Zatim – moje prvo iskustvo s raspoređivanjem mjesta za premijeru. Bilo je vrlo važno tko će gdje sjediti. Oni koji se smiju moraju sjediti kraj kritičara. Leland i George su sve organizirali. Tko je bio na čijem popisu? Mnogi su od nas imali iste prijatelje. Adlai je želio biti na predstavi, i ja sam željela da dođe. Alistair i Jane Cooke, David i Hjordis Niven, Reynoldsovi i Zuckermanovi bili su takođerr moji gosti. Majka i Lee morali su imati najbolja mjesta, a da ne govorim o Steveu i Leslie.

Premijerni su gledaoci tradicionalno stravični, a kritičari cjepidlake. Nervozni prijatelji smiju se ili preglasno ili prečesto. Profesionalni posjetioci premijera dolaze vidjeti jedni druge, a ne predstavu. Rijetka je bila istinska i stvarna reakcija na predstavu. Nisam smjela vidjeti tko sjedi ispred mene u publici, obeshrabrio bi me pogled na samo jednog prijatelja. Uglavnom su u publici bili prijatelji i – Adlai. Bože!

Zavjesa se digla. Predstava je počela dobro. Smijeh na pravom mjestu. Ušla sam na pozornicu praćena golemim pljeskom, što je samo pojačalo moje drhtanje. Morala sam primaknuti bocu Jacka Danielsa k ustima, gotovo sam udarila u zube koliko sam se tresla. Glumili smo našu prvu scenu u kojoj Charlie (ja) pokušava uvjeriti Georgea (Sydney) u svoj identitet i podsjeća ga na događaje koje znaju samo njih dvojica. Nakon noći provedene u brodskoj kabini s domaćinovom ženom, Charlie pokušava pobjeći i u tom ga trenutku ubiju. Poslije te scene predstava je manje privlačna, i publika se počela hladiti.

Za vrijeme stanke Leland i George su dotrčali da nas ohrabre. Izvrsno, samo nastavite tako. Adrenalin je djelovao tako snažno da sam se osjećala divno.

Zavjesa se spuštala uz velik pljesak. Držćući, Sydney i ja smo se zagrlili. Fotografi su stajali pred mojom garderobom punom cvijeća, posjetioci nisu smjeli ulaziti. Stiglo je stotine brzojava i poklona. Brzo sam se presvukla za fo-

tografe, ali prvi koga sam ugledala bio je Adlai. Poljubio me je, čestitao mi i rekao nešto duhovito, ali je bio svjestan kamera oko sebe. Niven, Betty i Adolph, Alistair i Jane i mnogi drugi prijatelji obasuli su me čestitkama. Bili su to divni trenuci. Pronašla sam novo područje. Dobro sam se osjećala, a oni su se dobro osjećali zbog toga.

Poslije, na zabavi, a prije nego što izađu novine, stajala sam za barom s Mossom Hartom. On je tada shvatio da komad neće proći kod kritičara. Rekao mi je: »Što god pročitaš, nemoj si to uzimati k srcu. Ove se noći moraš osjećati izvrsno, to je tvoj prvi nastup na daskama i tvoja prva glavna uloga. Dobra si i moraš se ponositi sobom.« Ovdje sam kod kuće, nakon osamnaest godina rada počinjem iz početka. Napokon, glumim na Broadwayu, moje je ime ispisano na blistavim reklamama. Bilo je baš tako uzbudljivo kao što sam nekad sanjala. Ali čekati prve kritike bilo je vraški teško. Kad su donijeli novine, Sydney je otvorio *Tribune* i čitao odlomak kritičara Waltera Kerra. Kazališni se komad nipošto nije sviđao kritičarima, iako su smatrali da su glumci dobri. Mene su prihvatili kao filmsku glumicu koja se dobro snašla i na pozornici. Filmske se zvijezde dočekuju s velikom sumnjom na Broadwayu, jer one kazalište ne shvaćaju ozbiljno. Mi nismo za kazalište. Treba mnogo vremena da budemo prihvaćeni. Usprkos svemu, osjećala sam se izvanredno. To je, uostalom, bio početak.

Georgea su kritičari pokopali i to mu je bio neuspjeh. Tako je mnogo radio i mnogo dao od sebe. S djelom *The Seven Year Itch* (Sedam godina vjernosti) bio je postao miljenik kritike. Sada su ga oštre riječi kritičara zaista povrijedile. To je čak bacilo mrlju i na naše prijateljstvo nekoliko mjeseci dok mu rane nisu zacijeljele.

Tri smo mjeseca davali predstavu u punim kazalištima, ali publika nikad nije prihvatila komad. Završili smo s prikazivanjem, jer se smanjivalo zanimanje.

Jedne večeri za vrijeme predstave osjetila sam da netko sjedi u prvim redovima, ali nisam mogla pogoditi tko. Po komešanju iza pozornice shvatila sam da mora biti netko vrlo važan. Iza orkestra opazila sam sijedu glavu. Bilo me je strah i pomisliti da bi to mogli biti Spence i Katie. Oni nikad ne bi došli skupa, uopće ne bi došli, nisam to očekivala. Ali kad se zavjesa spustila, u moju garderobu ušla je Katie – divna, topla, puna ljubavi i komplimenata. Vrata su se ponovno otvorila i ušao je on. Zagrlila sam ga.

Došao je u kazalište, sjeo je u prve redove i ostao cijelu predstavu. Ostala sam bez riječi. Neobična, divna, neusporediva bića.

Stara godina. Quent Reynolds došao je po mene u kazalište. Trebali smo se pojaviti na posljednjem TV-showu, a poslije smo bili pozvani na zabavu k Leeju i Pauli Strasberg gdje će biti svi kazališni ljudi New Yorka. Sviđao mi se život u mojem starom gradu. Nisam žalila za Kalifornijom. Moje rane za Sinatrom još nisu zacijeljele. Zapravo me je jedne večeri zvao u kazalištu, ali ga nisam vidjela. Voljela sam glumiti u kazalištu, osjećala sam se kao kod kuće. A što je najvažnije: osjetila sam da sam se najzad smjestila ondje gdje i pripadam, uživala sam u svakom danu, osjećala sam se ugodno. Prvi put nakon toliko godina osjetila sam da imam budućnost.

Quent i ja stigli smo k Strasbergovima gdje je već bilo puno. Bio je ondje i glumac kojeg sam srela prije svog puta u Španjolsku. Leland i Slim, Jerry Robbins i ja otišli smo na predstavu *The Disenchanted.* Poslije predstave upoznali su me s glumcem Jasonom Robardsom. Audrey Hepburn mi je rekla jednom u Kaliforniji da bih se trebala s njim upoznati jer bi mi se sigurno sviđao. Sada sam ga vidjela po drugi put. Bio je sa mnom cijelu večer dok nisam otišla.

Jason je uvježbavao *Toys in the Attic* u kazalištu Hudson koje je bilo udaljeno samo blok od Lyceuma. Napisao mi je neku poruku na kuverti od svoje prve plaće za pokuse – sedamdeset ili osamdeset dolara. Bio je sjajan i pomalo luckast, izvanredan glumac, potpuno različit od drugih. Svi su mislili da izgleda kao Bogie. Ja nisam to nikad mislila i ne mislim. Flert je započeo, bilo je zabavno. Ništa nije tako uzbudljivo kao ulaziti u nešto nepoznato...

Bio je pravi kazališni čovjek i njegove su ga kolege smatrali rijetkim talentom, u svaku je ulogu unosio nešto neodređeno.

Jednog je dana došao po mene u kazalište i pozvao me na večeru. Bio je utorak i prvi sam put čula staru kazališnu poslovicu: čuvaj se večeri utorkom i petkom, jednostavno zbog toga što prethode matinejama. Vrlo nas je bilo malo koji smo bili tako ludi da ostanemo do kasno u noć. Jason je te večeri bio potpuno trijezan, prilično stidljiv, miran i veoma privlačan. Imao je troje djece, dvoje u godinama Stephena i Leslie, a treće mnogo mlađe. Počeli smo odmah jedno drugoga privlačiti. Moja potreba za ne-

kim bila je tako dugo potiskivana da je sada bilo nemoguće krenuti drugim putem. Te sam večeri saznala da su njegovo troje djece iz prvog braka, da se ponovno oženio, ali ni taj brak ne valja. Moja je povijest s oženjenim muškarcima osobita, naročito ako se uzmu u obzir moja prva iskustva. Razumom sam odmah shvatila da tu nemam što tražiti, vezati se za čovjeka koji pripada drugoj. Ako mu se ne sviđa ondje gdje jest, ostavi ga neka se izvlači, ali bez tebe. Usprkos tome što je meni bilo sve jasno, ustanovila sam da su osim Franka svi muškarci koji su mi se sviđali bili oženjeni. Je li to zbog toga što su najbolji muškarci već zauzeti? Ili što čovjek možda ima neku podsvjesnu, misterioznu želju da razara tuđe brakove? Ili su se pak tih nekoliko muškaraca koji su se meni sviđali, i ja njima, oženili mladi? Bez obzira na razlog, dogodilo se. Mislim da smo Jason i ja mogli prekinuti, ali nismo. Nismo se sastajali svakoga dana. Nazivao bi u sitne jutarnje sate, već malo pijan. Poslije moje predstave sastajali bismo se u baru Palace iza ugla koji je bio pun ljudi. Mjesto je bilo simpatično i različito od ostalih barova. Ovisili smo o tim izlascima. Jason je volio piti. Mislila sam da pije zato što je nesretan, logičan zaključak koji se zasnivao na bivšim iskustvima. Njegova se predstava prikazivala u Bostonu odakle me je nazivao vrlo često i kasno. Sve sam se jače i jače vezala za njega, očekivala sam njegove pozive, nadala im se. Očajnički sam željela nekoga voljeti, nekome pripadati. Nakon mojih nekoliko veza sada znam da sam muškarcima s kojima sam se bila vezala uvijek prišila one osobine koje sam ja željela da imaju, a nisam priznavala one što su ih oni imali. Bila sam vrlo nepravedna prema njima.

Pošto sam napustila Kaliforniju i preselila se u New York, izgubila sam nešto od svog identiteta. Bar sam to tako doživljavala. Identitet što sam ga stekla u zajedničkom životu s izvanrednim čovjekom koji je bio i zvijezda pokopan je zajedno s njim. I ne samo to. Stekla sam slavu, donekle i uspjeh (naročito ako se to usporedi s onim s čim sam došla u Kaliforniju), svoj sam život vezala za drugu osobu i za svoju djecu da bih se vratila u New York emotivno siromašna, još uvijek tražeći priznanje, identitet i ljubav. Nikad nisam ulazila u prostoriju i svjesno tražila muškarca, ali kad sam ga ugledala, odmah sam znala da je pravi. Jason je izgledao kao prirodan tok događaja koji se nije mogao izbjeći. Bio je vrlo privlačan, ludo talenti-

ran, nepredvidiv. Uvijek je bio prisutan jedan element opasnosti koji me činio opreznom.

Njegovo zanimanje za mene nije imalo nikakve veze s mojom slavom ili imenom. Mnogo je važnije bilo to što smo oboje imali djecu i potrebu za obitelji. Trebalo je njegovati bratske odnose između Stevea i Jadyja, sestrinsku ljubav između Leslie i Sarah i brigu za Davida.

Premijera predstave *Toys in the Attic* održala se potkraj veljače i od tada smo se sve češće vidjeli. Dopisivali smo se preko naših garderobijera; mala smiješna, romantična pisma. Ili bi poslao ružu. Noću bi zvao vrlo kasno i dolazio u moj stan još kasnije. Često bi ostajao do jutra.

Posljednja predstava *Charlieja* bila je 19. ožujka i taj je dan za sve nas bio vrlo nesretan. Uloženi se novac nije vratio, ali bilo je besmisleno ulagati ga u predstavu koja gubi. Leland je bio filozofski raspoložen, a George, psihički uništen, otputovao je u Kaliforniju. Iako se nije dugo prikazivao u New Yorku, nitko nije pomišljao da bi se mogao prikazivati još negdje drugdje.

Sve sam se više vezala za Jasona. Nekoliko me prijatelja opomenulo da pije: »Sigurna si da te neće smetati?« Nisam to shvaćala kao problem. Nekoliko se puta čudno ponašao, jednom me nazvao gospođom Bogart. Nisam mu to uzimala za zlo, smatrala sam da su uzrok tome životne teškoće; raspadanje njegova braka; njegova je prva žena također pila; zapuštenost njegove djece, najmlađi mu se sin David rodio gotovo slijep; njegov otac kojega je obožavao povukao se iz života u svojoj četrdesetoj godini; osjećaj da ga je majka odbacila. Djetinjstvo mu je bilo prilično crno, a mladost ništa bolja. Mnogo razloga da pije. Kao i mnoge druge žene smatrala sam da bi bio drukčiji kad bi mu i život bio drukčiji. To se naziva naivnost.

Jedne subote ili nedjelje ujutro, Steve je još bio u krevetu, vrata su se otvorila, i Jason je ušao u njegovu sobu. Steveovo se lice ozarilo od sretnog osmijeha. Izgledao je sretan kao da je ugledao svog oca. Nikad nisam vidjela nešto takvo. Steveovo lice nikad nije zasjalo poslije Bogiejeve smrti. Jason i ja htjeli smo da se naša djeca zbliže, da postanu prijatelji. I jedni i drugi bili su spremni to prihvatiti jer su i jedni i drugi izgubili nešto u životu.

Obožavala sam ga. Čitao je pjesme kao nikad nitko prije njega. Nedjeljom bismo otišli s djecom na plažu. Jednog vikenda otišla sam s njim u Stratford, Ontario, gdje je imao predstavu. Upoznala sam se s njegovim prijateljem

Chrisom Plummerom i drugim kolegama. Osjećala sam se uzbudljivo, romantično, pomalo pustolovno i zaljubljeno. Sve je bilo novo. Bio je to početak mojeg drugog života, odlomak iz života vezan za njujorško kazalište. Zbogom Hollywoode, zdravo Broadway! Imala sam muškarca kojemu sam se mogla posvetiti i uživati u svakom trenutku što sam ga provodila s njim. A da bi sve bilo savršeno, imali smo »našu« pjesmu »All My Tomorrows« koju je pjevao – možete li vjerovati – Frank Sinatra!

Pretpostavljam da sam uvjerila Jasona kako će se sve srediti i da će to biti pravi raj za njega i za njegovu djecu. Kad sam ga jednom pronašla, nisam ga se više htjela odreći. Bila je to teška tvrdoglavost. Kad bi se napio, znali bismo se posvaditi. Govorio bi da ništa ne želi od mene ni od mog života. Napustio bi me usred noći. Ako dan ili dva ne bi telefonirao, otišla bih k njemu.

Jedne je večeri Ginny Reynolds priredila zabavu, pa smo poslije predstave Jason i ja otišli k njoj. U jednom trenutku odlučio je da ode. Ginny ga je pokušala zaustaviti, ali nije mogla. Brinula se za mene, dobro je znala muškarce i bila je realističnija od mene. Povjerila mi je da joj je Jason rekao: »Ne volim je, ili bar ne dovoljno.« Ali ja ništa nisam shvaćala. Mislila sam da je preopterećen, da nije mislio tako kako je rekao i, napokon, nije to rekao meni. Nisam bila raspoložena da ga pustim sad kad sam ga imala u svojim rukama. Poslije je priznao da nije mislio tako.

Kad je bio pijan, Jason je bio potpuno drukčiji. Nije bio borbeno raspoložen, pjevao je pjesme, recitirao. Nije vodio računa o tome gdje se nalazi, iako bi po nekom instinktu završio u barovima Greenwich Villagea, a držao se daleko od bara Iceman Cometh, ili mjesta gdje je njegova prva žena živjela s troje djece, ili od barova u koje su dolazili kazališni ljudi. Dok mi je još udvarao, za mene je to bila igra, nova mjesta, novi ljudi. Iako sam i ja dosta pila svake večeri do sitnih sati, piće mi nikad nije postalo problem. Moj želudac to nije podnosio i zapravo nikad nisam željela biti odsječena od svijeta.

Koliko sam god mrzila pijanstvo, imala sam snagu proći sve te muke radi Jasona kad je trijezan. Bio je iskren, privlačan i stidljiv. Nosio je u sebi mnogo topline, mogao je voljeti. Osjećao je grižnju savjesti zbog neuspjeha u prvom braku. Davao mi je svaki cent koji je zaradio i koji će ikad zaraditi. Često je svraćao u svoj stari stan, spavao je ondje i doručkovao s djecom. Nije više bio romantično

raspoložen prema svojoj ženi, ali se vraćao onamo radi djece. Njegova bivša žena i ja prilično smo se voljele i znam da je bila sretna kad su djeca bila sa mnom.

Nekad sam u životu vrlo lako odlučivala: ako nekoga voliš, ostaješ s njim. Jednostavno. Ako se rastaneš, napustiš ženu, sve je jasno i čisto. Jason nije mislio tako, njemu to nikad nije bilo jednostavno. Zapravo, pokraj njega sam postala svjesna da u životu nije sve ravno, da nije sve crno i bijelo. Bila sam sigurna da me voli, da ćemo se vjenčati, samo – kada. Zamišljala sam novi život, dijete. Željela sam njegovo dijete. Željela sam dijete radi ljubavi i zato što sam mislila da će sve razlike u našem životu nestati i da će to biti veza između sviju nas.

Sve sam se više orijentirala na kazalište. Upoznala sam najveće talente našeg kazališnog života; Maureen Stapleton, Irene Worth, Jose Quintero, Chris Plummer, Anne Jackson, Eli Wallach, Thornton Wilder. Ponosila sam se time što sam povezana s Jasonom, s njegovim talentom, što sam se sprijateljila s najboljim glumcima, redateljima i piscima.

U lipnju je održan štrajk glumaca, prvi kojeg se sjećam. Glumci nisu nikad štrajkali, pravi glumci ne bi mogli podnijeti da se kazalište zatvori. Neke se predstave više nisu mogle prikazivati. Ali to se moralo učiniti. Među glumcima postoje drugarstvo, posebna ljubav i poštovanje. U životu preuzimaju jednake rizike i osjetljivi su na iste stvari. Zaštićuju jedan drugoga i u krizama se bore zajednički. Dopustili su mi da uđem u istu skupinu, bez obzira na moju holivudsku prošlost. Zapravo nisam bila njihov istinski član, ali su mi dopustili da uđem i bila sam im zbog toga vrlo zahvalna.

Namjeravala sam sklopiti ugovor na Broadwayu, a uz Jasona sam mogla mnogo toga naučiti. Nikad nisam upoznala nijednog glumca koji bi svojim radom toliko davao drugima. Težnja mu je bila da ono što radi više voli, a manje kritizira. Na tome je zasnivao svoju glumu. Bio je profesionalac, znao je što radi, na daskama je za njega postojala samo gluma. Kad je glumio u komadima O'Neilla, postao je upravo onaj lik kojega je glumio. Tako je na njega djelovao O'Neill. Tako je snažno razumijevao tekst te se činilo da je on izmislio Hickeya, Hughieja, Jamesa Tyronea. Dublje je shvaćao O'Neilla nego ijedan drugi glumac, bilo gdje. Može se gotovo reći (ako možete podnijeti melodramu, a ja mogu) da se rodio kako bi glumio u njegovim

komadima. Slušajući, promatrajući Jasona i osjećajući kako on doživljava interpretaciju svojih likova, sve sam više ulazila u svijet glume.

Proživjela sam s njim mnogo crnih, ali i mnogo lijepih dana. Kad smo bili zajedno, mnogo smo se smijali, vjerovao je u smijeh. I trudio se koliko je mogao.

Jednog dana May se osjećala slabo. Nikad se nije tužila, ali sam vidjela da nešto nije u redu. Smjestila sam je u krevet. Liječnik je rekao da mora u bolnicu zbog srca. Bilo je ozbiljno. Nije se dala u bolnicu, htjela je ostati kod kuće. Napokon je hrabro prihvatila odluku kao i sve druge u životu. Bila je krupna, ali nije izgledala takva dok je sjedila u kolicima ispred dizala. Zagrlila sam je i poljubila. Liječnik je nazvao kasnije, prognoza nije bila dobra. Srce je slabilo, May je doživjela još jedan srčani napadaj.

Ujutro oko sedam sati telefonirali su mi iz bolnice. May je umrla. Njezino divno srce bilo je preslabo. Bože, nisam željela izgubiti May, posljednjeg svjedoka Bogiejeva i moga života, posljednju nit. Užasavala sam se reći djeci. Kad su popodne došli kući i krenuli u kuhinju, zaustavila sam ih, zagrlila i rekla im istinu. Steve je briznuo u plač gorko jecajući. Obrambeni zid je popustio. Prvi put nakon očeve smrti pustio je sebi maha. Sada je plakao i za svojim ocem i za May. Vidjevši ga, i Leslie je gorko zaplakala. Izgubila je isto toliko koliko i on. Tu smo večer proveli zajedno pričajući o May. Iza nje je ostala praznina koja se ničim nije mogla popuniti. Uvijek ću misliti na nju i uvijek će mi nedostajati. Nitko se na ovome svijetu ne može zamijeniti.

48.

Kad bih stan dala u najam godinu dana, morala bih pronaći drugi, nenamješteni i poslala bih po svoje stvari u Kaliforniju. Pronašla sam ga slučajno. Netko mi je spomenuo stan u velikoj staroj zgradi kraj Central Parka s visokim stropovima i golemim sobama. Otišla sam onamo s Jasonom. Njemu se stan svidio, iako nije bio naviknut na takvu širinu. Imala sam dovoljno namještaja da ga ispunim, nije bio baš lud za tim, ali sam ga uspjela uvjeriti. Stolci i stolovi su samo stolci i stolovi, važni su ljudi koji se njima služe. Bilo je mnogo soba, za svako dijete, dovoljno velika kuća da udomi Jadyja, Sarah i Davida kad dođu. Toliko smo se voljeli da uopće nije bilo sumnje kako u tom stanu nećemo ostati zauvijek. Zajedno. Opet jednom zauvijek.

Jasonov razvod trajao je vrlo dugo. Patio je od osjećaja krivnje, zahtjevi za visinu alimentacije bili su nevjerojatni, njegova je žena bila ogorčena. Nisam je okrivljavala zbog toga. Prošao je velike muke dok se selio i uzimao svoje stvari. Njegova je žena pokrenula parnicu za razvod u listopadu, zbog preljuba sa mnom. Morala sam misliti za nas oboje. Smanjila sam svoje poslovne obaveze. Majka mi je rekla da sam luda i budem li to činila često, prestat će mi nuditi posao. Ali nisam mogla ostaviti Jasona. Bila sam zaljubljena, željela sam biti s njim, bojala sam se da će se nešto dogoditi ako nisam stalno prisutna. Moje samopovjerenje nije bilo ništa veće kako je vrijeme prolazilo. Moja su ga djeca trebala, njegova su djeca trebala mene, svi smo svakoga trebali. Zaslijepljena osjećajima, usredotočena na vezu s Jasonom, učinila sam sve da Bogiejeva sjena nestane. Jason nije patio zbog legende, ali

kad bi malo više popio, predbacivao bi mi. Nije se osjećao ugrožen, bio je siguran u svom poslu, samo je u tome bio siguran i za to je osjećao punu odgovornost. Ali njegov osobni život bio je velika zbrka i morala sam ga neprestano uvjeravati da će sve biti u redu, da ga volim i da neću žaliti za svojim starim načinom života i raskoši.

Otišla sam s njim u Kaliforniju gdje je snimao film. Iznajmio je malu kuću, tako da budemo slobodni. Rekao je novinaru da me voli i da ćemo se vjenčati čim dobije razvod. Sve su novine o tome pisale i to je bila velika pogreška. Njegova se žena razljutila. Ali Jason nije imao nikakvih iskustava s novinarima, iskreno je rekao što misli. Dosad su o njemu pisali samo kao o glumcu. Sa mnom je bilo drukčije. U svakom su me članku spominjali kao »Lauren Bacall, udovica Humphreya Bogarta«. Slijedili su komentari: »Hoće li moći nadomjestiti oca njezinoj djeci, hoće li moći nadomjestiti Bogieja?«

Upoznala sam Jasonova oca koji mi se silno sviđao i njegovu maćehu, običnu ženu s uobičajenim predrasudama; jedna od njih, na primjer, su bili Židovi. Jasona seniora svi su zvali tata. Bio je privlačan i duhovit, s pravom ponosan svojim radom u kazalištu Twenties. Znao je da je talent njegova sina neusporediv s njegovim. On i Jason su pjevali i pili zajedno, obožavali su jedan drugoga, iako sam osjetila da tata iskorištava Jasona. Tata i ja smo se odmah složili. On i njegova žena Agnes živjeli su u kućici izvan grada. Nije volio moliti Jasona za pomoć, ali ga je ipak molio. Bio je razočarani glumac. Jednom je doživio uspjeh prije nego što je propao, stara poznata priča propalog glumca, tužna i pomalo nestvarna. Kad je bio s Jasonom, tata bi pričao o kazalištu, činilo mu se je da je dio nečega čemu već dugo nije pripadao. Imao je novog slušača za svoje ispovijedi i svoje pjesme. Jedne smo večeri svi četvoro otišli u restoran. Oba Robardsa su previše popili, postali su prosti, grubi. Mrzila sam takvog Jasona, nije imao nikakve veze s Jasonom kojega sam voljela, a ako je i imao, nisam željela ništa znati o tome. Agnes i ja nekako smo ih odvukle kući gdje su nastavili piti. Tata nije smio više piti jer je imao slab želudac. Ta je noć bila strašna. Jedini je smiješan trenutak bio kad smo svi na koljenima tražili tatine kontaktne leće. Pod utjecajem alkohola pokazali su ono najgore što je u njima. Jason se više nije mogao kontrolirati, počeo me vrijeđati, a kad smo došli kući, potukli smo se. Bila sam prestrašena, takvoga Jasona nisam

poznavala. Znala sam samo da moram pobjeći. Uspjela sam to učiniti dok je telefonirao. Naime, kad je bio pijan, nazivao bi svoje bivše žene, prijatelje, u kojem god gradu živjeli. Ušla sam u automobil i vozila prema obali, kao i obično. Prvi put sam se ozbiljno zapitala kakav ću život imati s njim. Bude li još mnogo takvih noći, onda je beznadno. Kad je bio trijezan, bio je sve što sam poželjela. Ako je popio malo, još se ponašao dobro. Ali onda dolaze ti nepredvidivi trenuci kad postaje netko drugi. Još sam vjerovala da je to prijelazno razdoblje, kad jednom zauvijek budemo zajedno, sve će se srediti. To je bio moj prvi povratak u Kaliforniju nakon Bogiejeve smrti i mog rastanka s Frankom. Željela sam vidjeti svoje prijatelje, željela sam da upoznaju Jasona, ali trijeznog, onakvog kakvog sam ja voljela, tako da ga i oni zavole. Toliko sam to željela. Razumom sam ga mogla prihvatiti kakav jest, ali ne i emotivno. Samu sam sebe uvjeravala u nešto što sam željela vjerovati, trebalo je to biti ispunjenje mojih snova. Mislim da je vrlo teško analizirati. Sjećam se Adlaia koji mi je rekao: »Jesi li sigurna u ono što radiš? Ne zaboravi da je Bogie bio zreo čovjek. Kad se vjenčate neće biti bolje, samo gore.« Nikoga nisam slušala. Bila sam pametnija od sviju.

Na obali sam razgovarala sama sa sobom. Izašla sam iz automobila i šetala. Osjećala sam se osamljenom. Nisam mogla podnijeti pomisao da bi ta veza propala. Otišla sam predaleko. Nisam se smjela vratiti u grad, morala sam Jasonu dati priliku da odspava i malo razmisli o sebi. Nazvala sam tatu i otišla na doručak. Jason je telefonirao i pitao jesam li ondje. Rekla sam tati neka kaže da nisam, što se njemu nije sviđalo. Jason je ponovno nazvao i došao poslijepodne. Silno se trudio oko mene, bio je nježan i privlačan. Mnogo smo razgovarali o tome, iako nije volio pričati o svom ponašanju i opijanju. Sve je priznao i zamotao u papir svoje prošlosti. Naša je veza bila jaka, bili smo ludi jedno za drugim i nastavili smo a da se nikad nismo suočili s tim problemom, premda je on bio zapravo glavni razlog svih naših kasnijih poteškoća.

Vratili smo se u New York. Jason se pripremao za komad *Big Fish, Little Fish* Hugha Wheelera. John Gielgud ga je režirao, a Hume Cronyn i Marty Gabel bili su glavni partneri. To je bilo složno društvo i svi su voljeli Johna. Sjećam se kako sam sjedila u gledalištu za vrijeme pokusa i promatrala profil velikog Gielguda. To je bio dražestan

komad, ali nije postigao uspjeh u New Yorku i nije se dugo prikazivao.

Idućih nekoliko mjeseci bili smo vrlo zauzeti. Jason je potpisao ugovor za snimanje filma *Tender is the Night* s Jennifer Jones. Film se snimao u Evropi u svibnju i lipnju, a nakon toga u Kaliforniji. Steve i Leslie odlaze na logorovanje, a ja ću se pridružiti Jasonu. Dogovor o rastavi bio je dovršen. Jason se odrekao svega i to već drugi put u životu. Cijelog je života teško radio i svaki cent koji je zaradio otišao je bivšim ženama. Nikad mu nije bilo žao plaćati za djecu ili njihovu majku. Ali postoji neka granica. Ako želiš slobodu, moraš za to i platiti. Ali ne toliko. To nije bilo pošteno prema njemu.

Otišli smo u Evropu znajući da je rastava u Meksiku gotovo svršena stvar. Dokumenti su bili potpisani u svibnju. Britanske su novine pisale o rastavi: »Tako je to kad se hoće za Bogartom!« Hoće li nas novinari ikad pustiti na miru? Ali, to sam morala znati. Sve dok je to novost, imat ćemo svoje mjesto u novinama.

Upravo prije našeg odlaska u Evropu otkrila sam da sam trudna. Namjeravali smo odmoriti se nekoliko tjedana. Željela sam da moji prijatelji iz Engleske i Francuske upoznaju Jasona. Bili su sretni što sam našla nekoga tko će me usrećiti.

Rekla sam Jasonu o djetetu. Bio je presretan. Nikome drugome nisam rekla, a najmanje majci ili djeci. Trudna a neudana – poštene židovske djevojke to ne rade. Ali sam ja to ipak učinila. Jason je bio dobro raspoložen u Londonu i Parizu. Samo se nekoliko noći opijao s Jackom i Doreen Hawkins i s Kennyjem i Billijem Moreom. I Jack i Kenny su uživali u piću, ali drukčije od Jasona. Moji prijatelji nisu obraćali pažnju na to kako se Jason ponašao kad popije, iako je Doreen osjetila neku razliku. U Parizu smo vidjeli Anne i Arta Buchwalda i Jima i Gloriju Jones. Divno smo se zabavljali.

Bili smo u Nici gdje smo čekali da počne snimanje filma. Majka i Lee posjetili su nas u prolazu. Noć prije toga Jason je malo više popio i nije baš bio raspoložen. Ali smo ipak dan proveli s njima i odveli ih u mediteranski restoran gdje se opet pilo vino.

Sutradan Jason se osjećao grozno i dok je sunce prekrasno sjalo, najavio mi je da se neće ponovno ženiti. Bila sam zapanjena i prestrašena. Pomisao na pobačaj žestoko me pogodilo, užasavala sam se i pomisliti na to, željela

sam to dijete. Rekla sam da ga razumijem kako se osjeća nakon dva propala braka i toliko djece. Imao je veliku odgovornost i nije bio slobodan. Sjela sam kraj prozora, gledala more, sunce i pokušavala pronaći rješenje. Da li da pokupim svoje stvari i odem? Što će biti s djetetom? Našla sam se u užasnoj situaciji i nisam imala nikoga s kim bih porazgovarala. Zapravo, čudno stanje za ženu koja je izgledala tako sređena, sigurna u sebe, oličenje snage. Imala sam trideset i šest godina, emotivno nesigurna, bez sigurne budućnosti i bez cilja, osim jednog jedinog: da nekako preživim. Jason je otputovao u Švicarsku na snimanje filma, a ja sam otišla u Pariz da još malo razmislim. Ondje, sam imala nekoliko prijatelja. Sastala sam se s Annie i Artom Buchwaldom koji su bili vrlo srdačni kao i uvijek, ali su imali svoje životne poteškoće i troje djece. Svatko je imao svoj vlastiti život, kao što sam ga i ja nekad imala. Vrlo sam se čudno osjećala, nisam imala veze ni s čim, osim sa svojim sve širim strukom. Jason me pozvao da mu se pridružim u Zürichu. Otišla sam. Dugo smo razgovarali. Želio je naše dijete, nije ga htio izgubiti, volio je Stevea i Leslie. Nije se mogao odlučiti. Stigao je naš zastupnik Peter Witt. Rekao nam je da se možemo vjenčati u Beču. Ponudio se da bude kum i da sve organizira. Nikad nisam bila u Beču, ali je Jason bio i jedva je čekao da mi ga pokaže. Bio je ponosan što zna jedno mjesto koje ja nisam vidjela. Odlučili smo otići u Beč nakon posljednjeg snimanja u Švicarskoj. Jennifer nam je priredila ženidbenu večeru posljednjeg dana prije odlaska. Bila je vrlo dobar i brižan prijatelj. Nikad ništa nije pitala, sve je prihvaćala onako kako je bilo. Želim li se udati za Jasona, i ona se s tim slaže. Divila mu se kao glumcu i voljela ga je, a ako je i mislila drukčije, zadržala je to za sebe.

Otišli smo u Beč i sastali se s Peterom koji nam je na putu do hotela objasnio sve pojedinosti. Sutradan smo imali sastanak s odvjetnikom, a dan nakon toga bit ću gospođa Robards. Sastanak s odvjetnikom održao se u velikoj tamnoj sobi, u velikoj tamnoj zgradi. Sjeli smo nasuprot njemu, vrlo nervozni. Nije bio srdačan, niti se ponašao prijateljski. Postavljao je čudna pitanja. Vjera? Kad sam odgovorila da sam Židovka, pogledao je najprije drugog muškarca u sobi, a zatim mene. Kao u nacističkoj Njemačkoj. »A vaš je muž mrtav?« »Da.« »Imate li smrtovnicu?« »Ne, ali sigurno znate da je umro. Sve su novine pisale o tome.« Bilo mi je zlo, mrzila sam tog čovjeka. »Ne mo-

žemo to uzeti samo na riječ. Moramo imati dokaz.« Nisam mogla vjerovati. Ta tko nije znao za Bogiejevu smrt? »A vi, gospodine Robardse? Imate li dokumente o razvodu?« »Ne, imam pismo.« Bila je to propast. Peter je s njim govorio njemački i još se nadao da će sve biti u redu. Sutradan smo se trebali vjenčati. Jason je nazvao Ameriku zbog dokumenata o razvodu i pitao jesu li ih već poslali ili bi mogli poslati brzojav. Imali smo vjenčane prstene, a ja sam imala i vjenčanu haljinu. Jason se morao vratiti u Ameriku, a od dokumenata za razvod do smrtovnice ništa nije funkcioniralo. Mrzila sam Beč, zapravo, osjećala sam se ugrožena. U hotelu su nas već čekali reporteri. Skupa s Peterom ispričali smo im o našim poteškoćama pokušavajući ismijati situaciju. Neka idu do vraga, vjenčat ćemo se u Las Vegasu. Bilo je to zlosretno putovanje i oboje smo bili razočarani.

Pošto smo proveli nekoliko dana u New Yorku s djecom i poslali ih na logorovanje, krenula sam s Jasonom u Kaliforniju. Htjeli smo provesti vikend u Las Vegasu i proslaviti vjenčanje u hotelu The Sands. Budući da je moje prvo vjenčanje bilo nešto posebno, nikad nisam pomišljala da se vjenčam pod nekim drugim uvjetima. Bila sam snob kad se radilo o vjenčanju u Las Vegasu. Mislila sam: »Što je u tome loše? Zašto i ovo vjenčanje ne bi bilo lijepo?« Pozvali smo tatu za kuma, a Jennifer Jones za moju počasnu pratilicu. Ostavili smo stvari u hotelu i otišli po dozvolu. Opet su nam rekli: ne. Nisam vjerovala. Bože, pa svatko se mogao vjenčati u Las Vegasu. Ali, stupio je na snagu novi zakon o meksičkim razvodima i o potrebnom vremenskom razmaku između razvoda i ponovnog vjenčanja. Vratili smo se u The Sands gdje je Jack Entratter pripremio sve, čak i vjenčanu tortu. Kakva priča. Osjećala sam da je cijeli svijet protiv mene. Mrzila sam Las Vegas, moja dobra vremena koja sam provela ondje davno su prošla. Bilo je upravo smiješno sjediti u dvorani za vjenčanje, pretvarati se kao da se ništa nije dogodilo. Šalama i pićem pokušali smo spasiti večer. Čak ni Jason nije bio raspoložen za piće. Nismo imali što slaviti.

Utučeni vratili smo se u naš stan u Westwood. Odlučili smo otići u Meksiko drugi tjedan, ali ne prije dok ne ispitamo sve stare i nove zakone. Novinari u Kaliforniji ludo su se zabavljali na naš račun. Osjećala sam se vrlo glupo. Međutim slijedećeg tjedna bio je 4. srpnja, pa smo

Jason i ja smatrali da je divno vjenčati se na dan kad cijela Amerika slavi nezavisnost.

Na sam taj dan bili smo u Meksiku. Službenik nas je odveo u sudnicu, ako se to tako može nazvati. Potpisali smo dokumente i obred je počeo na španjolskom. Bila sam sentimentalna, luda, mislila sam da ću zaplakati, ali se nisam mogla priviknuti na španjolski. Ništa nisam razumjela, ali smo ipak rekli »da«. I to je bilo stvarno, postali smo muž i žena i bili smo sretni. Ručak je bio svečan s meksičkom hranom i tequilom. Meksički su nas gitaristi zabavljali pod vrućim meksičkim suncem. Poslali smo brzojav djeci koja su bila vrlo uzbuđena. David i Jennifer Selznick priredili su nam veliku zabavu koja baš nije slavno završila jer se Jason napio, a mi smo svi bili mamurni do sedam ujutro. Slim nas je nazvala u nedjelju ujutro. Poželjela nam je sreću, naročito meni.

U Kaliforniji se nismo mogli smiriti, zato sam bila sretna kad sam se vratila kući u New York. Trbuh mi je rastao, i bilo je čudno što sam opet trudna nakon devet godina. Stephen i Leslie su se radovali tome, naročito Leslie. Steve je obožavao Jasona, obožavao je što u kući ima muškarca koga može zvati tata. Jason je bio divan prema djeci. Volio je kuhati, ja nisam nikad bila luda za kuhanjem, ali sam uživala kad smo se time počeli baviti kao obiteljskim sportom. Uglavnom smo bili sretni, osim onih večeri kad se Jason nije pojavio u kući. Živio je tako godinama i bilo mu je teško prekinuti tu naviku. Sada je to radio u naletima: bio bi ili savršeno dobar, ili tako zločest da je to vodilo u propast. Postala sam napeta jer sam to pokušavala prikriti pred djecom i majkom. Ali su ti kasni dolasci učestali i bili su nepredvidivi. Jadni Jason nije bio naviknut da iz kazališta dođe ravno kući, a ja pak nisam bila raspoložena da svake večeri obilazim barove. Katkad bih ga čekala s večerom, ili bih ga pokušala pronaći telefonski. Borila sam se protiv starih loših navika, ali su one bile jače od mene. Neprestano sam se nadala da će biti bolje. Morala sam se nadati.

Jason nikad nije obećao da će se promijeniti. Ali sam se negdje u dubini duše ipak nadala. Sve je bilo dobro, uzbudljivo i smiješno dok mi je bio ljubavnik, ali je prestalo biti smiješno i uzbudljivo kad mi je postao muž.

Do tog razdoblja dobro sam znala samo jednog čovjeka, a taj je točno znao što želi. Bogieja sam dobro poznavala, znala sam dokle mogu ići, što će prihvatiti, a što od-

biti. Pozicije su sad bile obrnute. Jason nije znao što želi ni kako će se ponašati. Uglavnom, želio je biti živ. Želio je raditi. Ja sam pak počela uvoditi u kući pravila ponašanja. Očekivala sam previše i stalno sam bila razočarana. Pretpostavljam da nisam istinski tražila muškarca, vidjela sam samo ono što sam htjela vidjeti. U životu to nije izvedivo. Pokušala sam se prilagoditi, djelomično sam uspjela. Željela sam da moj muž bude sa mnom, a ne u barovima. Nisam htjela da dolazi kući u različito doba noći, često sa stranim ljudima s kojima bi slušao ploče do sedam sati ujutro. Nisam htjela da djeca to gledaju. Postala sam napeta, previše sam toga skrivala u sebi, nisam željela suočiti se sa stvarnošću. Željela sam ostati sa svojom maštom. Ali mi ta raskoš neće biti dopuštena.

Majka je cijelo vrijeme izrezivala članke o srčanim bolestima, o novim otkrićima i medicinskim teorijama. Držala je strogu dijetu i pridržavala se svega što joj je liječnik rekao, ali usprkos tomu stanje joj se pogoršalo. Nije to bio jak napadaj, već je došlo do edema i morala je provesti nekoliko tjedana u bolnici. Njezin je liječnik Leeju i meni dao sjajnu prognozu: »Srce joj je teško oštećeno, živjet će još godinu-dvije.« Mrzila sam i njega, i ono što je rekao, i kako je to rekao. Lee i ja smo znali da joj je srce oslabljeno zbog bolesti, ali da će tako brzo umrijeti – ne! Tko je taj liječnik? Majka ga je našla i vjerovala mu, ali mi nismo. Pošto smo prošli nekoliko paklenih mjeseci čuvajući našu tajnu, uspjeli smo je uvjeriti da promijeni liječnika. Sjećam se kako sam već u dubokoj trudnoći sjedila kraj nje u mojem stanu. Osjećala sam njezinu toplu ohrabrujuću ruku u svojoj. Voljela sam je neizmjerno i za mene je bilo nezamislivo ostati bez nje. Prognoze drugog liječnika bile su ozbiljne, ali nije određivao nikakve granice njezina života.

Otprilike deset dana prije Božića rano ujutro osjetila sam prve bolove. Ne može se tako brzo roditi dijete. Ovog sam se puta osjećala potpuno drukčije nego prilikom prva dva porođaja. Bolovi su se pojavljivali redovito. Jason se vratio kući kasno, prilično pun alkohola. Kad sam mu rekla da imam trudove, naredio mi je: »Idi u krevet, draga, donijet ću ti nešto da pojedeš. Ne miči se!« Dok je gospodario po kuhinji, nazvala sam liječnika koji je smatrao da su to trudovi: »Mjerite učestalost i javite se za pol sata.« Bolovi su postali jači i češći. Jason je spremio djecu na spavanje (njih četvoro, kakva gužva). Ušao je s najsmješnijim poslužavnikom na kojem su bili kava, jaja, pol avoka-

da. Da nisam bila tako ljuta i prestrašena, nasmijala bih se. Stavio je poslužavnik na krevet s kojega je pao i sve se našlo na podu. Bože! Opet sam nazvala liječnika koji mi je rekao da smjesta uzmem taksi i dođem u bolnicu. Jason je pokušavao pokupiti s poda poslužavnik i mene smjestiti u krevet, a ja sam se pokušavala obući i objasniti mu da moramo ići u bolnicu. Otišli smo u Steveovu i Leslienu sobu i rekli djeci da idem u bolnicu, neka ne brinu. Steve se smješkao kao onda kad je imao tri godine i kad sam trebala roditi Leslie. Rekla sam odgojiteljici da obavijesti majku kad me ujutro nazove.

Dobili smo taksi i krenuli prema bolnici Columbia Presbyterian. Od Jasona nije bilo velike pomoći, a ja sam se bojala. Pet minuta prije nego smo došli u bolnicu puknuo mi je vodenjak. Zar nikad nećemo stići? Osjećala sam se kao da nikad nisam rodila. Sve se događalo drukčije. Liječnik je bio ljubazan, ali potpuno nepoznat. Nisam se osjećala sigurnom. Željela sam to dijete. U bolnici sam neprekidno govorila anestetičaru: »Boli me, dajte mi injekciju!« Ponavljao je da mi ne može dati previše odjedanput. Činilo mi se da smo se prepirali beskrajno dugo. Tada se više ničeg ne sjećam sve dok nisam otvorila oči i ugledala četiri para očiju iznad sebe. Bila sam u sobi za oporavak. Čeljust me je boljela i činilo mi se kao da je blokirana. Kad sam se probudila, maknuli su mi depresor s usta da bi odmah stavili drugi. Četiri su mi liječnika pokušavali držati čeljust otvorenu i da nisu uspjeli otvoriti usta, morali bi napraviti traheotomiju. Mutno se sjećam povratka u sobu gdje su me čekali majka i Lee. Jason je izgledao umorno, ali sretno. Rodila sam sina od tri i pol kilograma, 16. prosinca 1961. godine.

Ime smo odabrali još prije rođenja: Sam. Ne Samuel, ne Sammy, nego jednostavno Sam. Srednje ime Prideaux, Tom Prideaux kao Jasonov bratić i Samov kum. Željela sam da Kate Hepburn i Carolyn Morris budu kume. Katie je odgovorila: »Zašto baš mene, za ime božje, znaš da ne znam postupati s djecom.« Tvrdila sam da je tih pet minuta vrednije od pet sati bilo čega drugog. Pristala je. Sam je bio prekrasno dijete, savršen u svemu. Jason me posjetio jedne večeri, druge ga večeri više nije bilo. Njegovateljica koju smo odabrali dala je otkaz prije nego se pojavila. Morala sam brzo tražiti drugu. Ovaj sam put stvarno bila sretna. Nova se njegovateljica zvala Hedy, bila je tiha, pouzdana, razumjela je ljude i životne teškoće.

Jason je došao po mene u bolnicu ujutro 23. prosinca. Zvala sam ga večer prije toga jutra kako bih bila sigurna da će doći. Ovog se puta nisam dobro osjećala. Fizički sam bila iscrpljena, a psihički opterećena. To nije bio brak na kakav sam bila naviknuta. Mnogo sam se čemu prilagodila, ali sam prvih mjeseci bila više u depresiji nego u dobrom raspoloženju. Tog sam jutra Jasona zvala četiri ili pet puta. Najprije ga nije bilo, onda se javio pijan, zatim je bio na putu do bolnice s velikim iznenađenjem. Mislila sam kako ćemo provesti prvi dan s djetetom. Napokon je stigao zakasnivši nekoliko sati. Iznenađenje je bilo iznajmljeni Rolls-Royce kojim me je trebao odvesti kući. Nisam marila za to, više bih voljela da je trijezan i da idemo kući taksijem. Ali novinari su čekali pred bolnicom i morala sam pokazati sretno lice. Nisam htjela da Jason drži Sama, bojala sam se da će mu pasti iz ruku. Bio je ustrajan. Da bih izbjegla scenu, popustila sam, ali sam bila nervozna i napeta i nimalo nisam nalikovala na sretnu majku. Kad smo došli do dizala, počela sam krvariti. Hedy je uzela Sama, a ja sam odjurila u spavaću sobu da se sredim i legnem. Ništa nije išlo kako treba i bila sam nesretna. Zašto je sve išlo naopako? Nisam emotivno mogla ustanoviti razloge i nisam znala da se tako ne može živjeti u braku. Imala sam muža koga sam voljela, ali s kojim ništa nije išlo glatko. Nismo bili mladi bračni par koji započinje život. Smiješno je sada razmišljati o tome, nikad nisam analizirala u vrijeme kad sam to trebala učiniti. Nisam znala što je Jason očekivao od mene. Nikad mi nije prigovarao. Samo je radio. I dok je bio zaposlen, znala sam gdje se nalazi i to pol sata prije predstave. Njegove se navike nisu promijenile ni poslije Samova rođenja, ali im prije nisam bila toliko izložena. Do kada ću moći izdržati?

Jason je započeo s pokusima kazališnog djela *A Thousand Clowns* neiskusnog pisca Herba Gardnera. Mislila sam da će mu to pomoći. Razgovarali smo o njegovu opijanju. Uvidio je da mi je teško, ali se nije želio liječiti. On me voli, voli Sama, voli svu djecu. »Proći će to.« Ostala mi je i nadalje samo nada. Bila sam u zanosu kad nije pio, nervozna kad je malo popio, bijedna i očajna kad je popio mnogo. U posljednje vrijeme vrlo su često za vikend dolazili Jady, Sarah i David, ali Jasona nije bilo. Ostala sam sama sa šestoro djece. Odlučila sam da im više ne lažem. Ako me pitaju gdje je, odgovorit ću: »Ne znam.« »Hoće li se vratiti na ručak?« »Ne znam.« Bila sam ljuta, a ta se

okrutnost nije odnosila na Jasona, već na piće koje je postalo dio njegova života, a on nije imao ni volje ni snage da se tome odupre.

Prve su teškoće započele u ljetu 1963. godine. Dva dana je pio i došao je kući vrlo bolestan. Odlučila sam da moram nešto učiniti. Život je postao nepodnošljiv. Uspjeh, sigurnost, ljubav, djeca – ništa nije pomoglo. Potpuno sam se izmijenila. Stalno sam lagala majci, nastojala sam je držati daleko od kuće, a da joj nisam objasnila razlog. Za Jasonov četrdeseti rođendan pozvala sam u kuću prijatelje. To je trebalo biti iznenađenje, pa sam mu rekla da poslije predstave dođe kući gdje će ga čekati nekoliko prijatelja. I kolač je bio ispečen. Kad su odbila dva sata, bilo je očito da je imao drukčije planove i tko zna kad će se pojaviti. Nekoliko je upornih gostiju ostalo, a drugi su otišli. Kad se napokon pojavio pijan, bila sam tako revoltirana da sam zgrabila bocu votke, okrenula je naglavce i bacila je u koš. »Evo ti tvoj prokleti kolač!« Kad sam shvatila da sam htjela razbiti bocu o njegovu glavu i da sam postala nasilna, tako sam se uplašila da sam odlučila nešto poduzeti.

Na sreću, sutradan je bio tako bolestan da je sam tražio pomoć. Morala sam mu pronaći liječnika. To je bila prva zraka svjetlosti. Našao je psihijatra, i moj je život postao svjetliji.

U proljeće je umro Jasonov otac, jedini član njegove obitelji koga je stvarno volio i s kojim je održavao vezu. Taj je tjedan bio vrlo žalostan. Sprovod je bio bijedan. Jasonova majka i njezin muž došli su k nama. Jason joj nije bio blizak godinama, ali joj se od očeve smrti približio. Platio je sve, jer je on zarađivao, bio je čovjek s talentom i kvalitetama.

Nakon nekoliko tjedana, u lipnju, moj prvi sin, Steve, završio je osnovnu školu. Bilo je vrlo dirljivo gledati gotovo odraslog dječaka kako prelazi u mladenačku dob. Slijedeći je korak bio – akademija Milton, što znači da neće biti kod kuće četiri godine, a mi se nadamo da će za njega to biti sretno i zdravo iskustvo. Ta me je prilika podsjetila na uspomene od prije četrnaest godina kad se rodio i na sve one nade i snove u kojima sam živjela. Koliko se od tada strašnih stvari dogodilo koje su zamračile sve te snove i nade.

49.

Jason je potpisao ugovor s novim udruženjem kazališta Lincoln Center Repertory Theatre čiji su osnivači bili Robert Whitehead, Elia Kazan i Arthur Miller. Novčana naknada bit će vrlo mala. Ali Jason je u to vjerovao i samo s takvim glumcem kao što je bio on mogli su računati na uspjeh. Prvi komad bio je *After the Fall* (Poslije pada) Arthura Millera, a režirao ga je Elia Kazan. Predstava se davala u Washingtonu u kazalištu Square, sve dok se nije izgradio Lincoln Center. Znali smo da će zarađivati vrlo malo, ali smo na novac gledali nekako drukčije. Ni Miller ni Kazan neće zaraditi. Pripreme su trebale započeti 1. listopada, imali smo cijelo ljeto za odmor. Unajmili smo kuću u Malibuu.

Bilo je vrijeme da se pobrinem za svoju karijeru. Producenti su mi nudili samo televizijske serije, što sam odbijala. Od filmske industrije nisam primila nikakvu ponudu, kao da me nitko ne želi, kao da nemam nikakve vrijednosti. Vrlo depresivno. Dobro, okrenula sam leđa filmu prije četiri godine i sada to moram ispaštati, ali nisam mogla moljakati: »Pogledajte me, još dobro izgledam. Mogu glumiti. Nisam Bogiejeva žena ili udovica, već glumica.« Gostovala sam u seriji *Dr Kildare* s vrlo popularnim glumcem Richardom Chamberlainom koji je te godine bio zvijezda mladih, pa i moje Leslie.

Snizila sam profesionalne zahtjeve da bih započela glumiti u otrcanim filmovima kao što je *Shock Treatment.* Jedina mi je utjeha bila što je sa mnom glumio moj prijatelj Roddy McDowell, pa smo mogli zajednički patiti. Teorija je bila: važno je početi, a onda će stizati i druge ponude.

Jason i ja proveli smo vrlo ugodno ljeto. Bilo je samo nekoliko teških dana. Stalno je telefonski razgovarao s liječnikom. Trudio se. A Sam je rastao. Bio je predivan i vrlo zabavan. Nasmijavao me od samog početka. Njegove su reakcije bile smiješne, imao je smisla za humor. Moja ga je majka obožavala, zapravo, obožavanje je bilo obostrano, bili su vrlo bliski.

Steve i Leslie vratili su se u školu polovicom rujna; potkraj mjeseca Jason je nastavio s pokusima u komadu *After the Fall.* Polovicom studenoga vratila sam se u Kaliforniju radi snimanja filma *Sex and the Single Girl.* Glumci su bili odlični – Natalie Wood, Hank Fonda, Tony Curtis – ali film nije bio dobar. U to se vrijeme činilo da ćemo se moći preseliti na Zapad, samo ako uspijem pronaći posao. To je bio jedini Božić koji nisam provela sa Stephenom, Leslie i Samom. Samu sam sebe žalila, ali nisam mogla otputovati na Istok samo za jedan dan. Vratila sam se na premijeru *After the Fall.* Trebao me je povesti Adlai. Dan prije premijere objasnio mi je da ga je gospođa Johnson, prva dama Amerike, zamolila neka joj bude pratnja. Imam li nešto protiv toga? Vodit će nas obadvije. Izvanredno, zašto bih se protivila!

Premijera je bila kazališni događaj, Jasonova gluma više nego sjajna. Dvadeset i šestog siječnja Jason i ja dobili smo nagradu Američke akademije dramske umjetnosti za glumačka ostvarenja, a dodijelio nam ju je Adlai. Nagradu sam dobila od akademije u kojoj sam stekla svoja prva glumačka iskustva. Godina 1964. počela je dobro. Ali ljudi iz Lincoln Centra nisu održali obećanje da se neće upuštati u komercijalizam. Miller je prodao pravo jednom časopisu da komad izlazi u nastavcima, potom televiziji pa filmu. Mislim da je sve to bilo radi zarade. Samo je Jason bio daleko od toga, radio je praktično bez zarade, samo iz ideala koji su se razbili o zemlju. Sam Behrman je napisao nov komad *But for Whom Charlie.* Stavljen je na repertoar, ali nije bio dobro primljen, pa se davalo sve više predstava *After the Fall.* Jason je izdržao sve dok mu nije istekao ugovor.

Uvijek je želio glumiti u monodrami *Hughie* Eugena O'Neilla. Užasavala sam se toga, iako je Jason po mišljenju svih bio najbolji interpretator O'Neilla. Silno je težio da se poistovjeti s likom kojeg tumači. Situacija se opet pogoršala jer je Jason bio razočaran Lincoln Centrom i Eugenom O'Neillom. Ponašao se hirovito prema liječniku, sve

je više pio s *Hughiejem*, a ja sam bila sve nervoznija. Bilo je i teškoća s djecom, a ja sam bila odgovorna za njih šestoro odjedanput. Nismo imali dosta novaca, ali to nije bila njegova krivnja. Nikad nije prestao raditi. Osim kazališnog posla snimao je još za televiziju, zarađivao je cijelo bogatstvo koje se rastopilo u alimentacijama. Nije mogao pomoći.

Moj četrdeseti rođendan – meni traumatičan – došao je i prošao. Te sam večeri otišla k Phyllis i Adolphu Greenu. Jasona nije bilo.

Hughie je bio na repertoaru samo pet tjedana. Jason je morao otići u Kaliforniju. Odsjeli smo u hotelu Bel Air. Bila sam iscrpljenija nego što sam znala. Čim smo otišli u Kaliforniju, počela sam mršavjeti. Osjećala sam mučnine, jedva sam sjedila. Jason me je odveo k liječniku. Dijagnoza: premorenost. Moram se odmarati, piti mnogo tekućine, ležati. Jason će navečer biti u kazalištu. Mrzio je bolesti, bježao je od njih. Sam je bio prehlađen pa je i on ležao. Previše odgovornosti za jednog Jasona, pio je i držao se podalje od nas.

Jednog poslijepodneva posjetila me Katie i nazvala me prokletom budalom. »Premršava si, premorena, morala bi otići na kupanje i sunčanje. Ovaj brak nije za tebe, oslobodi ga se, zaboravi ga, misli na sebe. Zaboravila si živjeti.« Imala je potpuno pravo. Shvatila sam da sam pokušala boriti se protiv pića logičnim razgovorima ili prijetnjama da ću ga ostaviti. Spence mi je rekao: »Nikad nitko nije prestao piti zato što ga je netko molio. Ne možeš ga spriječiti, prestat će piti kad on bude htio i to kad ne bude drugoga izbora.«

Govorili su mi ono što nisam htjela shvatiti. Znala sam da ću morati ostaviti Jasona. Zaboravila sam da postoje nebo, drveće, cvijeće, trava, zaboravila sam se radovati prekrasnom danu. Zaboravila sam smijati se, odmarati, nisam održavala zdrave društvene odnose, nisam imala svoj mir. Jedino su moje zadovoljstvo bila djeca. Zbog njih sam ostala s njim da bismo bili svi zajedno. Možda je postojao još jedan razlog: nisam se mogla suočiti s porazom. Voljela sam Jasona, kad je bio onaj pravi, znala sam da on to može biti, ali je sve češće pobjeđivao onaj drugi Jason. Nikakva se budućnost na tome nije mogla graditi. Moj fizički slom prisilio me da pogledam istini u oči. Nema više sanjarenja.

Već kad su se Steve i Leslie vratili u Kaliforniju, mogla sam izlaziti svaki dan. Jednog poslijepodneva, vozeći se u automobilu, razgovarala sam s njima. Pitala sam ih što bi rekli na to kad bismo Jason i ja živjeli odvojeno. Htjeli su znati razlog. Pokušala sam im objasniti da previše pije, da nam brak ne »štima«. Nisu ga viđali pijana, gotovo nikada. Smatrali su normalnim što spava po danu jer po noći radi. Ako je došao kući u nedjelju poslijepodne, nikad nisu pitali gdje je bio, bilo im je drago da ga vide. Nisam ga htjela ocrniti pred djecom, nisam htjela dramatizirati svoj život, samo sam htjela da razumiju. A ja sam prvi put mogla o tome govoriti glasno.

Potkraj ljeta iznajmila sam kuću u Trancasu. Sam je obožavao plažu, kao i Jason, ali sam ovaj put najviše mislila na sebe i na svoje zdravlje. Dodatak obitelji bila je odgojiteljica Nanny, mlada Dankinja koja je Samu posvetila jedanaest godina. Bila sam zaluđena svojim malim sinom, bio mi je veliko zadovoljstvo. Morala sam misliti na sebe zbog njega, zbog Stevea i Leslie. Nisam donosila nagle odluke, ali sam znala da moram izmijeniti svoj život. Vratila sam se stvarnosti i sve mi se razjasnilo. Bilo mi je dosta života koji sam vodila. Dvije smrti u nepuna dva mjeseca još su mi više otvorile oči: Quent Reynolds u ožujku i David Selznick u lipnju. Obojicu sam voljela, obojici sam se divila. Otišli su zauvijek. Ostale su dvije udovice prema kojima sam osjećala sažaljenje. Svaka me je smrt zbližila s onima koji su ostali, podsjećajući me da nikad ne smijem biti nepažljiva, jer tko zna tko će živ dočekati sutra. Također mi je postalo jasnije da više nikad ne bih mogla živjeti sa Jasonom. Izgubila sam vid zureći u sat dok sam ga čekala, živjela sam od ponoći do zore žrtvovala i fizičko i duševno zdravlje. Napokon sam se morala suočiti s činjenicama: da moram sačuvati ljudsko dostojanstvo, da alkoholizam razara obitelj i da bi to bila propast i za mene i za moju djecu. Nikad ne bih više imala strpljenja živjeti ni s kim tko odbacuje svoj vlastiti život niti bih dopustila da uništi moj. Važne su mi postale životne vrijednosti i životni standardi. Iz svake nesreće čovjek izvuče poneku pouku.

Morala sam se pobrinuti za svoju karijeru. Ponudili su mi ulogu u filmu *Harper* s Paulom Newmanom. Paul je glumio detektiva. Znala sam ga. Voljela sam ga i kao čovjeka i kao glumca. Bila sam i te kako zadovoljna što imam priliku raditi s njim. Snimanje počinje u ljetu.

50.

Joe Hyams je pisao knjigu o Bogieju. Želio je moj blagoslov i da napišem predgovor za knjigu. Znala sam koliko je bio privržen Bogieju i pristala sam. Podržavanje Bogiejeva kulta započeo je te godine u harvarskoj kino-dvorani Brattle. Još su se i sada održavali Bogartovi festivali, a studenti bi razgrabili karte tog dana da vide svog junaka. Divno je što Bogie živi s današnjom generacijom, što se mladi poistovjećuju s njim, što im je blizak, što mu se dive i žele postati slični njemu.

Pitali su me zbog čega se to događa. Moji su osjećaji bili zbrkani, vrlo sam se ponosila time što je Bogie, jedini između filmskih zvijezda, postao junak mladih. On to ne bi vjerovao. Samo sam se čudno osjećala zbog Jasona. Stalni razgovori o Bogieju, čija je slava ponovno rasla, stavljali su Jasona u sjenu. Pokušavala sam Jasona uvesti u razgovor ističući da je sjajan glumac. Nastojala sam dati punu važnost Bogieju, ali sam i Jasona stavljala na dostojno, premda različito mjesto. Nije bilo lako i nikad nisam u tome potpuno uspjela.

Uz naše zajedničke poteškoće Jason je imao dosta i svojih vlastitih, tako da nam nisu bile potrebne i te dodatne teškoće. Bili su tu Steve i Leslie. Željela sam da se ponose Bogiejem, da razgovaraju s mladićima i djevojkama koji nisu mnogo stariji od njih, a dive se njihovu ocu i obožavaju ga. Naravno, nisam odmah shvatila kako je teško biti Steve – Bogartov sin. »Je li on zaista bio tvoj otac? Kakav je bio? Je li zaista govorio tako kao na filmu? Je li nosio revolver?« Steve se osjećao osamljen, a koje se dijete ne bi osjećalo? Bio je odvojen zbog svojeg podri-

jetla, svjestan da je različit. Sigurna sam da je više puta poželio promijeniti svoje ime u Smith ili Jones.

Peter Witt je nazvao iz New Yorka. David Merrick mi je ponudio ulogu, a pripreme započinju u listopadu. Jason je dobio ulogu u kazališnom komadu *The Devils* s Anne Bancroft. Pokusi su trebali započeti u rujnu, a ja sam mogla ostati cijeli mjesec sama sa svojim djetetom na plaži. Pročitala sam francusku komediju koju je preuredio i režirao Abe Burrows. Prihvatila sam ulogu. Prošlo je više od pet godina otkako sam glumila u *Goodbye Charlie,* došlo je vrijeme da se opet pojavim na daskama. Željela sam potpisati ugovor na godinu dana, a Merrick je želio na dvije. John Frankenheimer mi je rekao da čuvam slobodno vrijeme za njegov slijedeći film jer ima vrlo dobru ulogu za mene. Ipak sam potpisala ugovor na dvije godine, ali se Merrick složio da će mi dati slobodno vrijeme za snimanje filma.

Rano poslijepodne 14. srpnja vraćala sam se kući auto-cestom Pacific Coast. Sunce je sjalo, radio je davao glazbeni program. Najednom je program prekinut i čula sam obavijest da je Adlai Stevenson pao mrtav na ulici u Londonu. Naglo sam zakočila, umalo da nisam izazvala sudar, duboko sam udahnula i zaustavila se. Nije moguće, Adlai! Suze su mi potekle, sjedila sam i slušala svaku riječ. Jadni moj Adlai, nikad nije postigao ono što je želio, nikad nije bio dovoljno cijenjen, ostao je razočaran. Imao je samo šezdeset i pet godina. Hvala Bogu, nije se mučio. Šetao je trgom Grosvenor s Mariettom Tree. Jadna Marietta, morala je biti svjedok tog strašnog trenutka. Njegovo mrtvo tijelo vozili su kući u Washington. Mislila sam da je malo prekasno da mu izraze poštovanje. Željela sam ići u Washington. Opet sam osjetila strašnu prazninu. Nikad ga više neću vidjeti ni dobiti duhovitu razglednicu, gledati te pametne oči, uživati u njegovim dosjetkama. To je bilo prijateljstvo! Previše gubitaka i to onih koji se više ne mogu nadoknaditi. Nitko koga sam voljela, čini se, nije mogao dokraja iskoristiti život.

Nazvala sam Arta Buchwalda da čujem pojedinosti. Zna li on gdje je Arthur Schlesinger? Bill Blair poslao je brzojav i pozvao me da dođem. Arthur mi je ponudio da te noći spavam u njegovoj kući. Jason me je razumio. Kad sam došla u Arthurovu kuću kasno u noć, našla sam njegovu bilješku u koju se sobu mogu smjestiti. Marietta i Jane Gunther već su bile ondje. Čudno, tri žene koje su voljele Adlaia, svaka na svoj način, našle su se tu. Posjedo-

vao je nevjerojatnu vještinu da nas sve tri zadrži, štoviše da budemo sretne za sve što nam je davao. Nijedna od nas nije nikad raspravljala o svom mjestu u njegovu životu. Slijedećeg smo se jutra zagrlile, dijelile smo zajedničku bol. Uz kavu smo pričale, svaka o svojim iskustvima s njim citirajući razgovore i svaka je od nas nastojala istaknuti svoju važnost. U sebi sam mislila: »Ja znam mnogo toga što one ne znaju, bila sam s njim ondje gdje one nisu bile, doživljavala ono što one nisu, bila sam značajnija u njegovu životu nego što one znaju.« One su mislile isto. Žene su tako smiješne. (A da ne govorimo o muškarcima.)

Sjećam se da smo bili na Capitolu s počasnom stražom oko njegova lijesa. Ondje je stajala Buffie koja je izgubila najdragocjeniju osobu. I dok sam gledala malog Adlaia, Bordena, Johna Fella, predsjednika, gospođu Johnson, potpredsjednika i gospođu Humphrey, Senat i Bijelu kuću, shvatila sam da sam izgubila posljednjega od tri muškarca koji su odigrali veliku ulogu u mojem životu. Bogie, Charlie i Adlai najviše su pridonijeli mojem razvoju. Nikad više neću nikoga tako voljeti i nikad više nitko neće tako snažno djelovati na moje osjećaje, misli i poglede. Svaki mi je od njih ostavio dio svog bogatstva. Uvijek ću se sjećati svakoga od njih do kraja života.

Kad sam se vratila u New York, Jason je bio u kazalištu na probi. Steve se vratio u Milton pošto je proveo ljeto radeći. Leslie je otišla u školu, a Sam u Central Park. Abe Burrows počeo je sa mnom raditi na ulozi za *Cactus Flower.* Došao je i dan prvog pokusa. Društvo je bilo dobro. Imali smo novog glumca Joea Campanellu koji nikad nije glumio glavnu ulogu na Broadwayu niti je glumio u komediji. Merrickova je teorija bila da se dodjeljivanjem uloge Joeu može ili sjajno uspjeti, ili propasti. Jedino je to stavio na kocku. Svi su glumci bili dobri: Brenda Vaccaro, Burt Brinckerhoff, Robert Moore. Bila sam u običajenom grču, ali sam ga se poslije oslobodila. Osjetila sam da mogu dobro glumiti tu ulogu. Napokon, i producent i redatelj su tražili da je prihvatim i nisam se osjećala kao na filmu: da mi netko dijeli milost. Ta me je uloga potpuno zaokupila, kao i uvijek, učenje teksta, probe za kostime (dogovori s Normanom Norellom koji je prvi put radio kostime u kazalištu). Povremeno sam uspjela biti s Leslie i Samom. Dok traju pokusi, zaista je nemoguće biti išta drugo osim glumac, a ja od toga ne bih nikad odustala, bila sam naviknuta na takav ludi život. Naša se prva pred-

stava trebala održati u Washingtonu, pa dva tjedna u Philadelphiji. Dobro za početak i ne daleko.

Jason je otišao u Boston sa svojom predstavom *The Devils* dok sam još imala pokuse u New Yorku, a imao je premijeru u New Yorku dok sam bila u Philadelphiji. Bila sam vrlo zaposlena. Odsad će to uvijek biti na prvom mjestu, a vidjet ćemo što će donijeti budućnost. Ništa nisam planirala i odlučila sam njemu prepustiti oblik braka kakav želi. Nisam htjela raditi protiv njega, ali sam željela opipljive dokaze da su njegovi napori istinski. Jednostavno sam mu to rekla a tako sam i mislila. Željela sam da ostanemo zajedno, ali na drukčijoj osnovi. Smiješno je postavljati mu uvjete kad sve skupa nema veze s logikom ili stvarnim razlozima. Znala sam samo da sam pokušala sve i da sam napokon došla do kraja i više nisam mogla dalje. Ovdje nema mjesta ni kompromisima ni prijetnjama. Najzad sam prikupila snagu da učinim pozitivan zaokret u svom životu i čvrsto stanem na vlastite noge.

Otišla sam u Washington znajući da će predstava uspjeti. Ipak sam bila nervozna, ali na premijeri su svi nervozni. Sve je išlo dobro, osim što sam znala da je manjkala jedna velika scena s Joeom. Ali publika se smijala i čim je zavjesa spuštena, prolomio se oduševljen pljesak. Sjedila sam u garderobi i skidala šminku kad je ušao David Merrick i rekao: »Bila si izvanredna, ali ću zamijeniti Campanellu.« David nije razgovarao s Joeom, žalila sam ga, jedna predstava nije ispit, ali sam ipak pretpostavljala da David ima pravo. To nije uloga za njega. Bilo je zadivljujuće kako dobar producent brzo radi. To je bila jedna od njegovih prednosti. Nije bio neodlučan. Kod glumaca je bio na lošem glasu, on njih nije volio, s njim se nikako nije moglo – a ipak sam se ja dobro slagala s njim, poštovali smo se. Voljela sam znati gdje mi je mjesto, a on je volio profesionalce. Nitko mi nije vjerovao da mi se sviđa. »Samo čekaj, vidjet ćeš«, govorili su.

Nekoliko večeri nakon premijere krenula sam iz hotela u kazalište, zaustavila se u blagovaonici tražeći Abea. Sjedio je s Davidom i Barryjem Nelsonom, dobrim glumcem i komičarom koji je došao vidjeti predstavu. Sviđala mu se i htio je preuzeti ulogu od Joea. Pretpostavljao je da se neću složiti da sa mnom dijeli počasno mjesto u naslovu programa i plakata. Prije njega bila sam sama, ali meni je bilo svejedno. Merrick je odlučio staviti njegovu sliku pokraj moje na plakat.

Kad se u kazalištu promijeni glumac, cijelo društvo postaje histerično. Tko je sad na redu? Svi su oprezni, ponašaju se izvanredno. Ali uživali smo u probama, jer je Barry imao istinski smisao za komične uloge, volio ih je i to je za sve nas bilo bolje. Ali naporno. Po danu pokusi, predstave. Bili smo neispavani, premoreni – sve to ubija glumce.

Jedne večeri poslije predstave Abe me je poveo u restoran. »Ne znam kako bih ti rekao, neki čovjek po imenu William Perske tvrdi da je tvoj otac.« Problijedjela sam. Neugodnost se uvijek dogodi u krivom trenutku, iako za to nikad nema pravog trenutka. »Što želi? Zašto naziva tebe?« »Upravo to ne razumijem. Traži dvanaest mjesta za predstavu. Pobrinut ću se da ih dobije, ako se ti s tim slažeš. To mi je bilo malo čudno i nisam htio učiniti ništa dok se ne dogovorim s tobom.« »Hvala ti, Abe. Znaš nisam ga vidjela od svoje osme godine. Mora da ima vražje živce kad se usudio nazvati te. Dvanaest mjesta, smiješno.« Mogla sam zamisliti kako je gnjavio Abea. Kako se usuđuje! Bila sam bijesna i bilo mi je neugodno. Zar mu nije dovoljno što je učinio prije toliko godina, nego sad još gnjavi i ljude s kojima radim. »Ništa nemoj učiniti. Nije mi uopće stalo da dođe. To ovisi o njemu.« Zamjerila sam mu što je ipak smatrao da je za nešto zaslužan. Samo zato što mi je otac. Obična slučajnost. Ništa nije pridonio mojem životu osim tjeskobe. Zašto bih se osjećala obaveznom?

Jedne mi se večeri učinilo da sam među gledaocima vidjela čovjeka koji mu je nalikovao, ali nisam bila sigurna. Nikad se ne bih mogla s njim sastati, ne bih znala što reći. Čovjek može sazreti, može biti odgovoran, odgajati djecu, a da istodobno bude potpuno nespreman suočiti se sa strancem koji je slučajno njegov vlastiti otac.

Jason je zvao nekoliko puta. Zanimalo ga je kako napreduje predstava, kako se osjećam. Nije bio zadovoljan svojim radom. Volio je raditi s Ann Bancroft, ali nije bio siguran kakva budućnost čeka tu predstavu. Najavio je da će doći u Philadelphiju, ali ja nisam željela da dođe. Htjela sam se usredotočiti na svoj show.

U Phillyju kritičari su nas dobro primili. Nastavili smo s probama po danu, s predstavama navečer. Barry je zaostao za nama četiri tjedna. Jason je opet telefonirao rekavši da ima slobodan dan. Želio je doći. Rekla sam mu kako bih više voljela da ne dolazi, ali, suprotno očekivanju, ustrajao je u svojoj odluci. Uvijek je bilo tako. Kad

sam ga željela, nije ga bilo, a kad ga nisam htjela vidjeti, nisam ga se mogla osloboditi. Usprkos tome mislila sam da se neće pojaviti jer je znao da nije dobrodošao.

U subotu navečer poslije predstave vratila sam se u sobu. Čekao me je Jason. Bio je vrlo pažljiv, ali sam ja bila nepristupačna i neljubazna. Bilo mi je još stalo do njega, ali sam se počela brinuti i o sebi. I tu je nastala velika razlika u našem odnosu.

51.

Premijera se održala 8. prosinca 1965. godine u kazalištu Royal gdje sam nekad radila kao vratar i vodič. Leslie je došla s majkom i s Leejem. Steve je bio u Miltonu, a Sam premlad. Čim sam stupila na pozornicu, osjećala sam se dobro. Uloga mi je ležala, predstava je tekla i gledaoci su se dobro zabavljali. Ali ipak, trebalo je čuti i kritičare. Pozdravila sam sve svoje prijatelje iza pozornice. Abe je bio uzbuđen, a Merrick je rekao: »Prava si glumica. U odsutnom trenutku, kakav je bio večeras, bolja si nego ikad. To su odlike prave zvijezde.« Osjećala sam se divno. Majka je sjedila blizu pozornice i drhtala od straha. Sviđala joj se i komedija i moja gluma. Merrick je rezervirao mali stol kod Sardija samo za Abea, Carin Burrows, Barryja, mene i francuskog pisca komedije. Poslije predstave Jason je došao po mene, osjećao se zanemaren. Kad sam ušla k Sardiju, svi su me pozdravili i zapljeskali. Često to nema veze s uspjehom komada, ali je vrlo ugodno za glumca. Sardi je uvijek dobivao prve jutarnje novine, još masne od tiska. Koliko sam večeri provela čekajući ih, ovisila sam o njima. Vincent Sardi nam je prišao s novinama. Svatko je požurio otvoriti ih i potražiti svoje ime. Zašto toliko ovisimo o tome što drugi kažu? To nikad neću shvatiti. Predstava je bila hit. Kerr je bio u ekstazi, a ja smušena, nisam mogla vjerovati da sam ja – hit. Taubman iz *Timesa* je smatrao da je predstava dobra komedija i da sam dobra komičarka.

Bila sam sretna. Grlili smo se od uzbuđenja. Jason se opet osjećao zanemaren. Njegova predstava *The Devils* nije bila dobro primljena. Ova je noć bila moja i uživala sam u njoj do posljednjeg atoma. To je bio moj prvi hit. Slijedećeg se dana pred blagajnom stvorio dugačak red.

Ulaznice su se naručivale i poštom i to nekoliko mjeseci unaprijed. Kad je predstava hit, onda vas publika očekuje dobrodošlicom čim se digne zastor. U Americi su gledaoci pod velikim utjecajem kritičara. Ako im se kaže da uživaju u predstavi, uživat će, ako im se kaže da je predstava komična, već na ulazu u kazalište počet će se smijati.

Prvih se mjeseci svake večeri održavala neka zabava. Jason je otišao u Kaliforniju na snimanje filma. U siječnju *The Devils* više nije bio na programu, a ja sam bila slobodna i mogla sam uživati u svom uspjehu. Bilo je zaista začuđujuće kako sam se ugodno osjećala u kazalištu. Za mene je kazalište bio bolji lijek od filma. Voljela sam kontinuiranost kazališne predstave i mogućnost nadogradnje od prvog do posljednjeg prizora. Kad se zastor digao, bila sam na svojem tlu. Neopisiv je osjećaj kad publika diše s vama, nadahnjuje vas, a vi iz toga crpite snagu i glumite sve bolje i bolje. Predstava *Cactus Flower* strahovito me iscrpljivala. Bilo je to otprilike tako naporno kao da moram tri sata u zraku držati balon. Ništa nije teže nego glumiti u komediji, pogotovo u takvoj u koju je uložena energija. Nijedan se trenutak nisam mogla opustiti.

Morala sam vrlo često mijenjati kostime. Moja je garderobijerka Eloise White stvarno mnogo radila. Izmjene su bile tako česte kao da je riječ o muzičkoj komediji. S Merrickom sam se dogovorila da će joj on dati uobičajenu plaću, a ja napojnicu. S obzirom na težak posao, morala sam ga moliti da joj povisi plaću. Na svoj rođendan David je pozvao Abea i mene na proslavu poslije predstave. Mislila sam da je to pravi trenutak da mu iznesem svoju molbu. Planuo je. Upozorili su me kakav je David Merrick, ali nikad nisam bila u prilici da se u to uvjerim. »Takva si kao i svi drugi prokleti glumci. Nikad zadovoljni!« Izjurio je iz moje sobe. Za ime božje, pa to je manijak! Taj je događaj pokvario cijelu večer. Bio je tako bijesan da nikad više nije došao iza pozornice. Sama sam povisila plaću Eloisi i više nisam razgovarala s Davidom. Svatko tko ga je znao rekao je: »Uvijek će biti takav, znali smo da će se to dogoditi i upozorili smo te. On mrzi glumce.« Nikad nisam razumjela njegov ispad. A bogatio se tom predstavom.

U komediji se vrlo lako dogodi da nakon nekog vremena glumci počinju raditi površno. Umjetno podržavaju smijeh kako bi što dulje trajao. Tom obmanom uništavaju predstavu. Brenda se prva time počela koristiti, a za njom se poveo i Barry. Ja sam vrlo disciplinirana, glumim do-

kraja. Smatram da treba stalno glumiti, naročito u komediji, i držati radnju na visini. Zbog toga sam se ponosila sobom, iako sam bila umorna, iscrpljena a napetosti kroz koje sam prolazila posljednjih pet godina nisu poboljšale moje stanje. Povrh svega, John Frankenheimer započeo je snimati film, a da me uopće nije pozvao. Mogla bih ga bila ubiti. Zahvaljujući vlastitoj gluposti i obećanju koje sam dala, bila sam i dalje osuđena na *Cactus Flower*. Godinama to nisam predbacila Johnu, iako sam bila vrlo tužna i nisam to mogla zaboraviti. Nije bio zlonamjeran, već nemaran. Svi koji rade u našoj struci morali bi znati da je glumcu teško moljakati posao, a naša budućnost mnogo ovisi o drugima.

Napokon je došao tjedan odmora i to na vrijeme. Jason je iznajmio kuću na plaži, i krenula sam u Kaliforniju da se odmorim. Mnogo sam spavala i počela sam se opuštati. Događaj tjedna bila je zabava kod Rocka Hudsona u kući koju je kupio od Sama i Mildred Jaffee pošto su oni otputovali u Englesku. Kuća je bila puna uspomena i nepoznatih ljudi. Svi su se ponašali ljubazno, ali sam osjećala da ne pripadam tom društvu. Uživala sam u Kaliforniji, naročito na plaži, ali ne bih mogla ovdje ostati zauvijek.

Ta je godina bila u znaku Bogarta. Izašlo je otprilike šest knjiga, među njima i ona Joea Hyamsa. Napisala sam predgovor, što mi je bilo vrlo teško. Ali me je knjiga ipak razočarala. Nitko nije bio pravedan prema njemu. Složila sam se s Buddom Schulbergom da je knjigu trebao napisati John O'Hara ili Nunnally. Nikad je nisu napisali. Ljudi su previše zauzeti, što je i razumljivo. Pitali su me bih li ja napisala knjigu, što sam odbila. Ti su događaji još jednom proželi moj život uspomenama na Bogieja. Trebalo mi je dvadeset godina da shvatim kako nikad od toga neću pobjeći, a zašto i bih? Više to ne želim.

Druga godina izvođenja komedije *Cactus Flower* bila mi je užasno teška. Bila sam fizički iscrpljena i trebao mi je pravi odmor, a nisam ga mogla dobiti. Osim svega, svi iz kazališta i s filma koje sam poznala došli su vidjeti predstavu. Ugodan je osjećaj glumiti u komadu koji je hit, ali zato treba izdržati dokraja.

I tako glumeći u toj predstavi shvatila sam da je kazalište moj drugi dom. Voljela sam ga. U kazalištu sam dobivala dobre ponude, što se za film ne bi moglo reći. Novine su o meni pisale kao o prvoj na top-listi, ali mi to nikad nije udarilo u glavu. Predobro sam se sjećala priče koju mi je ispričao Bogie o Heleni Menken. Glumila je u

Seventh Heaven (Sedmo nebo) i bila je prva zvijezda grada sve dok se nije pojavila Jeanne Eagels u komadu *Rain* (Kiša) i preuzela joj naslov. Takav je naš život. Nije važno kako se visoko popnete jer vam nitko ne može jamčiti do kada ćete ostati ondje. Ali te su dvije godine pripadale meni. Nitko mi nije mogao oduzeti radost kad sam vidjela Roberta Kennedyja kako se smije u prvom redu, ili kad mi je Jack Benny rekao da glumim izvanredno. Čak je i John Huston uživao u mojem radu.

Jason je bio nekoliko puta u Kaliforniji radi snimanja i nakon povratka kući neobično se trudio da bude nježan muž i dobar otac. Sam je išao u prvi razred, Leslie je još bila u liceju, a Steve je dolazio kući samo za blagdane. Sarah, Jady i David redovito su nas posjećivali i trudili se da budemo što više zajedno. Kad je Jason bio dobar, bio je zaista dobar. Bolje se ponašao dok je radio na filmu, zapravo u Kaliforniji, nego u njujorškim kazalištima. U Kaliforniji i je nadalje pio samo na drukčiji način. Postoji nešto u kazališnom životu što navodi čovjeka poslije predstave na izlaske i piće u beskonačnim barovima i omiljenim sastajalištima. Okorjele navike. Nisam više željela biti policajac. Rekla sam Jasonu: ako želi piti, neka to čini, ali ne kod kuće. Kod kuće sam piće sakrila i nije me bilo briga što ja ne mogu piti. U tome sam bila nepokolebljiva jer nisam željela da ga djeca vide pijanog.

Spence i Katie su počeli snimati *Guess Who's Coming to Dinner* (Pogodi tko dolazi na večeru). Prvi Spenceov film nakon pet godina. Nije se dobro osjećao. Mislim da je imao čir na želucu jer je stalno gutao neku supstancu pomiješanu s kredom. Bio je u bolnici 1966. godine. Katie mu je stalno nosila domaću juhu i sjedila pokraj njega dok ne bi zaspao. Provlačila se kroz sporedna bolnička vrata. Nitko o tome nije znao osim najbližih. Jasno, ona se nikad nije promijenila u svojim postupcima. Spence je pristao snimati taj film samo zbog Stanleya Kramera koji mu je bio veoma privržen, i Spence je bio siguran da ga neće previše opteretiti. Katie nije s njega skidala pogled, s lica mu je čitala ako bi nešto trebao. Dok je bila pokraj njega, ni o čemu nije trebao brinuti. Bio je profesionalac i bojao se da posao ne završi na vrijeme. Nisu mogli shvatiti kako mogu tako dugo glumiti u jednom komadu. »Kao da si u tamnici.«

Steveova maturalna zabava održavala se u Miltonu u lipnju 1967, u subotu, kad sam imala matineju u kazalištu. Molila sam svog zastupnika Petera Witta da to na vrijeme

kaže Davidu Merricku, jer ni u kojem slučaju neću izostati sa Steveove zabave. Peter mu je rekao, ali je David odgovorio – ne. Klela sam i pušila i zaključila da ću ipak otići bez obzira na sve. Kako se vrijeme približavalo, bila sam sve napetija. Rekla sam Peteru neka pripremi Davida da u subotu neću nastupiti. Zašto, do vraga, to sve mora biti tako neugodno? Zašto producenti ne mogu biti ljudska bića? Moj sin maturira jedanput u životu. Ja već glumim u *Cactusu* godinu i pol, nikad nisam izostala s predstave, zašto to ne možemo srediti razumno kao ljudi? Nisam to mogla razumjeti ni onda ni sada. Svagdje, pa i u kazalištu, treba biti razumijevanja, strpljenja, moraju postojati normalni ljudski odnosi. Bože, nismo strojevi!

Peter mi je napokon rekao da moram sama moliti Davida. David je trebao biti u svojoj božanskoj ulozi, a ja u ropskoj poniznosti. U redu, sve za Stevea. Skupila sam hrabrost i dogovorenog dana našla sam se u Davidovu uredu. Nisam pred njim puzala. Rekla sam mu kako je matura mojega sina nešto što neću propustiti, kako se nadam da će to razumjeti i neće iz toga napraviti Dreyfusovu aferu. Osjećala sam se kao dijete koje u školi diže ruku i moli da izađe. Bilo je smiješno. Glumio je nevinašce: »Zašto nisi prvo došla k meni?« Otpremio me je kazavši da će mi poslije javiti. Nazvao me je rekavši da je osigurao auto koji će me odvesti natrag kako bih stigla na večernju predstavu. Velike li milosti!

Tog su tjedna Spence i Katie završili film. Spence je odglumio monolog od deset minuta, a da nije izostavio nijednu riječ. Strahovito se ponosio sobom. Šalio se preko telefona kako je Stanley bio vrlo sretan što nije pao mrtav prije nego je film završen, a Stanley k tome nije bio osiguran. Smijali smo se.

Ujutro 10. lipnja Jason, Leslie, Sam i ja poletjeli smo avionom u Boston da prisustvujemo Steveovu velikom danu. Nisam mogla vjerovati da su te godine tako brzo prošle. Steve je postao mladić, dobar i pristojan. Bio je opterećen očevim gubitkom i Bogartovim imenom, ali se iz svega toga dobro izvukao. Volio je Milton i bilo je manje nesporazuma između nas. U mom sjećanju redale su se slike o njegovu rođenju, djetinjstvu, Bogieju. Toliko je neostvarenih želja u životu. Tog dana bila sam sretna zbog Stevea, a u isto vrijeme tužna zbog svih uspomena.

Letjeli smo već dvadeset minuta, kad me je Jason koji je sjedio iza mene potapšao po ramenu: »Čovjek iza mene

čuo je preko radija da je Spencer umro.« Kako, zaboga, upravo sam s njim razgovarala i osjećao se dobro. Bože, kako je to podnijela Katie! Baš na takvom mjestu da saznam tu vijest. Nema telefona, ne znam pojedinosti, iako one nisu potrebne, činjenica je ovdje. Bila sam izvan sebe. Spence koji je bio tako zadovoljan što nije umro prije nego je završio film. Sigurno je nešto predosjećao. Tako sam se brinula za Katie. Kako dalje gledati u život kad se završi trideset godina divnog prijateljstva, kad se završi najbolji i najljepši dio života. Teško mi je bilo misliti na bilo što drugo. Nakon nekoliko sati uspjela sam se svladati i s ponosom gledati kako Steve prima svjedodžbu. Jedan život počinje, a drugi prestaje. Ovdje tako mnogo želja, uzbuđenja i nade za budućnost, a ondje udaljena pet tisuća kilometara, moja draga Katie izgubila je svog najboljeg prijatelja.

52.

Predstava *Cactus Flower* bila je i nadalje na programu. Barry nas je napustio i otišao na televiziju. Kevin McCarthy zamijenio ga je nakratko, a zatim je ulogu preuzeo Lloyd Bridges. Brenda je otišla. Morali smo ponovno uvježbavati i u isto vrijeme izvoditi. Napokon sam 18. studenoga dala svoju posljednju predstavu. Kolege su mi poklonili karte i lijepo srebrno zrcalo. Jason je poslao cvijeće i poklone, vrlo se ponosio mnome, bio je nježan i pažljiv. Posljednjih mjeseci ni na što drugo nisam mislila nego kako ću prestati glumiti u tom komadu. Nakon prvih osam mjeseci publika se promijenila i trebalo je više energije da se komični balon zadrži u zraku, što je tražilo više rada nego glume. Dvije godine napornog rada i za sve to dugo vrijeme održati predstavu svježom stvara čirove na želucu i dovodi do potpune iscrpljenosti. Ipak, ja sam stvorila tu ulogu i nije mi bilo drago da je netko preuzme. Najzad, tom sam ulogom stekla mjesto u kazalištu, ili bar neki početak. Ali nisam je mogla glumiti do kraja života. Napustila sam je s nadom da ću dobiti drugu, iako baš nisam bila posve sigurna. U svakom slučaju djeca će biti sretna da s njima provedem Božić kod kuće. Glumci uvijek rade na blagdane. Ali jedina noć kad bih željela biti na pozornici jest Stara godina. Mrzim tu noć. Točno u ponoć svi se ljube i grle da bi nakon jedan sat opet započela neprijateljstva.

U proljeće 1968. godine Jason je išao na snimanje u Italiju, i bila sam spremna za taj put. Otputovao je mjesec dana prije mene. Majka je slavila rođendan i prvi put u životu me zamolila da joj priredim zabavu. Dok smo kupovale stvari, nije mi dopustila da trošim svoje novce. Bila

sam sretna što je tražila da učinim nešto za nju. Odlučile smo da priredimo večeru. Pozvala sam cijelu porodicu (dakako, ne u punom broju), pripremila smiješne zdravice, rođendanski kolač, svijeće, darove. Prvi sam put za nju priređivala zabavu, čudno da sad na to mislim. Ona i Lee vjenčali su se u našoj kući, ali zabavu nisam nikad priredila. Tako sam bila sretna što sam to učinila te godine.

Robert Kennedy bio je naš senator, a Jean, Eunice i Pat znala sam godinama i sve su mi se više sviđali. Radila sam za Bobbyja kad se kandidirao za senatora. Smatrala sam da je neobičan. Sviđao mi se i mislim da se nisam prevarila. Imao je hrabrosti da se promijeni, bio je pun razumijevanja. Nikad neću zaboraviti kako je reagirao kad je došao u Atlantu nakon ubojstva dra Kinga. Nervozno je okretao uvijeni komadić papira u ruci rekavši: »Znam što znači na takav način izgubiti voljenu osobu.« Eugene McCarthy je pripremao prvi sastanak, ali Bobby nije mogao odlučiti da li da se kandidira za predsjednika. Silno sam se zalagala za njega i svi koji smo bili za njega željeli smo da odluči. Borila sam se sa svima koji nisu mislili kao ja, jer kad se uključim politički i emotivno, ne mogu podnijeti da netko ima drukčije mišljenje. Čudno, iako sam se borila za Johna Kennedyja, više sam se zalagala za Bobbyja. Smatrala sam da je upravo on čovjek kakvog trebamo, da će on sve promijeniti. Neki koji su ga znali iz doba Josepha McCarthyja i kandidiranja Jacka za predsjednika nisu mu vjerovali. Ali on se promijenio i imao je hrabrost i mogućnost da se mijenja. Učinila sam sve što sam mogla i što su tražili da učinim prije putovanja u Evropu, a na kampanju 17. lipnja u Madison Square Gardenu vraćam se svakako.

Putovanje u Evropu u početku je bilo dobro. Potkraj puta Jason i ja nismo se uopće slagali. Bili smo predugo zajedno. Vratio se u New York, a ja sam ostala u Parizu radi snimanja emisija za modu s Miltonom Greeneom i Joeom Eulom. Nisam ništa radila otkako sam prestala glumiti u predstavi *Cactus Flower,* ali sam bila presretna što ću ostati u Parizu pet ili šest tjedana. Pripreme su bile završene, snimali smo nekoliko scena, a onda je počeo studentski pokret. Više se nije moglo raditi. Svi su hodali s tranzistorom na ušima i slušali posljednje vijesti. Ostala sam u hotelu Lancaster koji su turisti naglo napustili. Uspjela sam nazvati Ameriku i razgovarati s djecom i Jasonom. Oni mene nisu mogli dobiti. Pošta nije ni ulazila ni

izlazila. U hotelu su mi preporučili da otputujem, banke su bile zatvorene, nije bio trenutak da ostanem u Parizu. Hvala Bogu, u to je vrijeme naš ambasador bio Sargent Shriver. Uspio je dobiti automobil za mene i Miltona koji nas je vozio do Bruxellesa gdje smo se ukrcali u avion. U New York sam krenula 5. lipnja, imala sam dosta vremena da se pripremim za Bobbyjevu kampanju. Nazvala sam majku i dala joj broj avionskog leta. Svaki put me je dočekala na aerodromu i nikad se nije umorila čekajući svoju kćerku, svoj ponos i radost. Njoj sam nedostajala više nego drugima. Te su me večeri zadržali na carini pa sam joj poručila da me više ne čeka. Kad sam se vratila kući, našla sam majku i Leeja budne. Leslie i Sam su spavali. Bila sam iscrpljena zbog vremenske razlike od pet sati.

Zbog te promjene probudila sam se sutradan već u šest sati. Tiho sam ušla u Samovu sobu da vidim je li budan. Sjedio je s radiom na krilu, lice mu je zasjalo od sreće što vidi svoju mamu. Rekao je: »Mama, Kennedy je ubijen.« Nisam mogla razumjeti zašto sada misli na Johna Kennedyja. Odgovorila sam mu: »Znam, dragi, ali to je bilo davno.« »Ne, mama«, ustrajao je, »senator Kennedy je ubijen.« Pojačala sam radio ne vjerujući i čula da je Bobby ubijen. Probudila sam Leslie i Nanny i otvorila televizor u svojoj sobi gdje smo se svi skupili. Tada se razotkrila cijela odvratna priča.

Izgubljeni sjedili smo, cijeli dan. Jason je zvao iz Španjolske, također nije mogao vjerovati. Preporučio nam je da se maknemo iz Sjedinjenih Država zbog sigurnosti djece. Kad sam pogledala Sama, svog prekrasnog plavokosog i plavookog sina, shvatila sam da njegovo djetinjstvo stalno prate ubojstva: John Kennedy, Martin Luther King, a sada Bobby. Danima smo na televiziji gledali žalost, sprovode, žene koje su ostale bez muževa, a djeca bez očeva. Čak i u svojoj šestoj godini Sam bi se mogao pitati: zašto se tako živi u našoj zemlji? Ako se stariji ljudi osjećaju nesigurni i uplašeni i boje se za svoju budućnost, kako se onda tek osjeća dijete? Djeca reagiraju instinktivno, a Sam je bio osjetljivo dijete. Kako mu mogu reći da je naša zemlja velika i da bude sretan što je Amerikanac? Kako bilo koji Amerikanac može biti sretan ili ponosan u toku ovih godina?

Dick Cavett me je pozvao da te večeri sudjelujem u njegovoj emisiji. Nekoliko ljudi govorit će o Bobbyju. Pitala sam: »Sada? Tako brzo?« Imao je pravo, treba govoriti

i reći što se osjeća sada dok su rane otvorene, dok je bol najveća. Pristala sam, pustila sam maha svojoj srdžbi i bolnom osjećaju gubitka drage osobe. Sprovod je trebao biti u katedrali St.Patrick. Primila sam poziv i sjela u vlak za Washington. U katedralu sam išla s Artom i Anne Buchwald.

Čudno je bilo kako se svatko u katedrali emotivno poistovjetio s Bobbyjem. Svi smo stajali jedan do drugoga otvoreno pokazujući svoje osjećaje. Posmrtni govor Teda Kennedyja bio je jedan od najdirljivijih govora koje sam ikad čula. Govorio je slomljenim glasom i bilo je očito da je bratova smrt za njega velik gubitak, da su njegova bol i osamljenost golema. Zatim je kroz tišinu odjeknuo glas Andyja Williamsa koji je pjevao »Borbenu himnu Republike«. I muškarci i žene su jecali. I posljednja slika Ethel, djece i Kennedyjeve obitelji bila je potresna. Nisam mogla shvatiti hrabrost obitelji Kennedy. Divila sam se njihovoj vjeri u Boga. Mislila sam na Rose Kennedy. Četiri je sina rodila, a sad joj je ostao samo jedan.

Naše putovanje vlakom do Washingtona bilo je vjerojatno slično Lincolnovom. Duž cijeloga puta bilo je mnogo ljudi koji su držali parole i odavali počast mladom čovjeku koji im je davao nadu u bolju budućnost.

Ethel je prolazila kroz vlak i svakome se zahvalila s nekoliko riječi. Kakva osoba, kakva snaga! Misliti na druge, a ne na svoju bol. Najbliža rodbina bila je u posljednjem vagonu s Bobbyjem. U jednom trenutku Eunice i Jean su izašle. Razgovarala sam s njima, ali ne o Bobbyju, jednostavno sam pričala s tim dvjema ožalošćenim ženama koje su mi bile prijateljice. Eunice je bila nervozna, ali je mogla razgovarati, bila sam zaslijepljena od divljenja. Eunice je bila vrlo bliska Jacku, Pat Bobbyju, a Jean Teddyju. Ponosila sam se što ih znam i što sam znala njihova brata. Sjećam se da mi je Arthur Schlesinger rekao: »Izgubili smo jedina tri čovjeka do kojih nam je bilo stalo.« Znala sam da ima pravo i da više nikad neće biti osobe u političkom životu za koju ću se moći tako osjećajno vezati.

Počasna straža u Washingtonu pozdravila je lijes i obitelj. Zatim smo krenuli na groblje Arlington. Vidjela sam kako su lijes podigli na odar i nisam mogla vjerovati da unutra leži to mlado tijelo.

Povorka do Arlingtona bila je izuzetna, kao da se cijeli svijet skupio ovdje. Svatko je držao upaljenu svijeću pa je pogled na plamenove svijeća koji su titrali svugdje uokolo

po puteljcima bio neopisivo potresan. Svi su bili ukočeni još ne vjerujući da se to zaista dogodilo. Kad se obred završio, Ted Kennedy se okrenuo s mjesta gdje je stajao i našao se pred grobom Johna Kennedyja. Stajao je između grobova svoje braće. Ta je slika bila potresnija od tisuću riječi. Tedov je život bio na tom brijegu u Arlingtonu. A sada će biti još veći teret na njegovim leđima.

Više od pedeset prijatelja skupilo se na jelu i piću u restoranu Hickory Hill. U dugom redu djece starija su pazila na mlađu, a dvoje najmlađih bili su sretni jer nisu bili svjesni događaja. Ethelina snaga i hrabrost bile su goleme i zavidjela sam joj na njezinoj vjeri. Sjetila sam se vremena kad sam bila u njezinoj kući i kad me Bobby proveo od bazena do sobe za igranje kroz sve dječje sobe. Kad sam vidjela maloga Douglasa, rekla sam: »U kakvo se vrijeme rodio!« Bobby je ironično odgovorio: »U kakvom svijetu.« Svatko tko je stajao ondje imao je svoje misli i uspomene. Izmijenili smo uspomene i osjećali smo se vrlo izgubljeno. Oteli su nam našega junaka. Predsjednik se mora izabrati, ali kome bi to sada činilo radost?

Poslije Bobbyjeve smrti odvojila sam se od života, sve mi je bilo besmisleno. Ništa se nije događalo u mojoj karijeri, to je tipična pojava poslije hita. Pravo na snimanje filma kupio je producent Mike Frankovich. Glavnu je ulogu dobio Walter Matthau, a režirat će Gene Saks. Freddie Fields, moj filmski zastupnik, bio je uvjeren da ću u filmu dobiti ulogu koju sam ostvarila na pozornici, iako u Hollywoodu smatraju da kazališni glumac ne može prenositi svoje glumačko ostvarenje s pozornice na film. Još jedan primjer kreativnog razmišljanja u Hollywoodu.

Većinu ljeta morala sam provesti u Parizu radi snimanja emisije o modi koja se napokon trebala pripremiti za snimanje. Jason se vratio u Ameriku, a zatim je otišao u Malibu gdje smo se sastali u kolovozu. Steve je ostao u Philadelphiji. Nije završio prvu godinu na sveučilištu u Pennsylvaniji, iako rezultati nisu bili tako loši da bi morao prekinuti. Bila sam tako zauzeta svojim brakom, putovanjima, poteškoćama zbog posla, odgojem Leslie i Sama da nisam uopće zapažala kako Steve ima poteškoća. Povrh svega, nas se dvoje nismo dobro slagali u posljednje vrijeme. Suzbijala sam njegovu želju za samostalnošću, a on se ponašao prema meni netrpeljivo kao većina sinova kad nađu djevojku. Bio je u fazi koju je morao proći. Razgovarala sam s njim telefonski i onda se prestao javljati, tako

da uopće nisam znala gdje se nalazi. Nikad mi nije palo na pamet da ima poteškoća. Mislila sam da se bori samo za svoju samostalnost. Dok sam bila u Evropi, moja pametna majka bila je pametnija od mene i potražila ga. Nazvala ga je i nagovorila da se sastanu na ulici u Philadelphiji i uspjela ga uvjeriti da mi se redovito javlja kako bih bar znala gdje se nalazi. O svemu me je obavijestila i ukorila: »Kako si uopće mogla sebi dopustiti da ga tako ostaviš i ne znaš gdje se nalazi. On mora osjetiti tvoju brigu i ljubav.« Usprkos svom staromodnom razmišljanju bila je nevjerojatno prilagodljiva i razumjela je tuđe teškoće. Uvijek je uspjela riješiti Steveove i moje probleme.

Snimanje televizijske emisije o modi u Parizu bilo je vrlo zabavno. Leslie se pojavila u nekoliko scena, bila je prekrasna šesnaestogodišnja djevojka i mogla je onoga trena postati manekenka, samo da je htjela. U njezinu su je liceju pripremili za Pariz. Izvanredno se slagala sa Samom, bio je lud za njom i ona za njim i nas smo se dvije uspjele nekako približiti. Uživala sam u Parizu, sprijateljila sam se sa St. Laurentom, Marcom Bohanom, Ungarom i Cardinom. Moj francuski se popravljao i bila sam u toku događaja svih modnih kolekcija. Tih osam tjedana živjela sam potpuno drukčijim životom. Takva mi je promjena bila neobično potrebna. Nisam mislila na strahote ubojstva i na moje osobne teškoće.

Polovicom kolovoza djeca i ja vratili smo se u Kaliforniju spremni za jednomjesečni odmor na plaži. Jason je bio ondje. Sve smo se više odvajali, jedan od razloga bio je alkohol, ali još više otuđenost. Osim Sama, više nismo imali ništa zajedničko. Sam je obožavao oca i otac njega.

Freddie Fields je ugovorio sastanak s Mikeom Frankovichem u Mikeovu uredu u studiju Columbije. Freddie je bio siguran da ću dobiti ulogu u filmu *Cactus Flower,* ali ja baš nisam bila sigurna. Mike mi je rekao da bi on to želio, ali Saks i Matthau još nisu potpuno sigurni. Nisam mogla vjerovati. Walter i Gene su odrasli na pozornici. Bili smo prijatelji, iako to nije nikakvo jamstvo da ću dobiti ulogu. Nekako sam osjećala da Gene prihvaća mišljenje drugih, a Walter dobiva ono što želi. Nakon nekoliko dana bili smo na večeri kod Kirka Douglasa i njegove žene Anne. Freddie je ustao i najavio da sam dobila ulogu u filmu. Svi su zapljeskali zadovoljni radi mene. Pitala sam Freddieja je li siguran u to. Odgovorio je da jest. Bila sam sretna, nadala sam se da će to možda biti zaokret u sreći

i da ću opet moći snimati filmove, nakon toliko vremena. Gadila mi se holivudska igra i nisam željela prodavati sebe za ulogu koja mi zapravo pripada jer sam je i ostvarila. Bilo je to ponižavajuće, a ipak sam učinila da bi na kraju ulogu dobila Ingrid Bergman. Nisam vjerovala da ipak neću glumiti svoje vlastito ostvarenje, nisam vjerovala zato što mi je Freddie dao drukčiju obavijest. Osjećala sam se u tom gradu smiješno, poniženo, nevrijedno. Moj njujorški uspjeh u Kaliforniji nije značio ništa, nisu gledali dalje od onoga što piše *Hollywood Reporter,* što je bio posljednji hit. Ako imate dovoljno snage, može se dogoditi da čekate i nekoliko godina, a ako nemate izdržljivosti, onda ste slabe sreće. Bez ikakve pomoći sa strane morala sam se prisiliti da vjerujem u svoje vlastite snage, da podignem svoj moral i da ne izgubim smisao za humor.

Osim tih poraza i moj se brak počeo raspadati. Bila sam tužna, ljuta i razočarana, ali naučila sam što od života mogu dobiti, tako da me to nije uništilo. Prijetnja više nije imala smisla. Jason i ja razgovarali smo o tome mnogo puta. Jednoga će dana otići i bit će to kraj. To je i učinio, nije se pojavio dva dana. Život je neobičan. Dok ga nije bilo, tražila sam omotnicu i marku u ladici pisaćeg stola i – što sam našla? Pismo njegova knjigovođe o posudbi novca nekoj djevojci. Podigla sam taj komad papira ispod kojeg je stajalo romantično pismo te iste djevojke poslano Jasonu. Dogodilo se nešto što nisam nikad uzimala ozbiljno. Smatrala sam da ću to riješiti kad se Jason vrati kući. Znala sam da je s brakom svršeno, to sam znala već duže vremena, a ova posljednja činjenica navela me je da prekinem nešto što je već davno bilo mrtvo.

Kad se vratio jednog lijepog sunčanog jutra, sve sam mu rekla. Ušao je u sobu nakon tuširanja i upitala sam ga kako je djevojka. Znala sam njezino ime iz pisma. Bio je zatečen jer to zaista nije očekivao. Rekla sam mu: »Zaista nema smisla da nastavimo. Naš je brak već odavno mrtav, prekinimo ga dostojanstveno kao odrasli ljudi.« Bila sam uvjerljiva, odlučna i prirodna. I Jason je shvatio da je to kraj i prihvatio ga. Rekao je da mu je žao i upitao me što možemo poduzeti. Budući da se za tri dana vraćao u New York zbog pokusa u komadu Josepha Hellera *We Bombed in New Haven.* (Propali smo u New Havenu), neće biti nikakvih poteškoća. Zahtijevala sam da mora reći djeci da odlazi i da se neće vratiti. Ali ne Samu, Sam još nema

sedam godina. Željela sam da Jason ode u New York i pokupi svoje stvari iz stana, tako da izbjegnemo tu neugodnost kad se vratimo kući. Htjela sam da se to učini čisto i što bezbolnije za Sama. Ostali bismo u Kaliforniji još dva tjedna i kad se vratimo kući, bit će sve lakše, iako nijedan rastanak nije lak.

Ta su tri dana bila tmurna. Dane smo nekako proživjeli, jer nam je pomogao ocean, ali noći su bile strašne. Jason je bio potišten. Jednog je poslijepodneva sve rekao Leslie, bilo mu je neugodno. Leslie nije bila duboko potresena, voljela je Jasona, ali nije mnogo ovisila o njemu. Poslije večere sjedili smo oboje u dnevnoj sobi i gledali se. Držao me je za ruku. Osjetila sam potrebu da ga podržim i da mu dam neku nadu za budućnost. Oboje smo bili tužni, ipak smo osam godina ulagali u taj brak. Molila sam ga da Sama i mene ne čeka na aerodromu. Samu će biti lakše ako dođe u stan u kojem više neće biti tragova što će ga podsjećati na Jasona. Tada bih Samu mogla reći istinu, a Jason bi mogao s njim razgovarati poslije. Oboje bismo objasnili Samu da nitko nije kriv za to i da ga usprkos svemu i nadalje volimo. Bit će teško, ali se mora učiniti. U tom sam trenutku bila sigurna da je to jedino pravilno rješenje.

Napokon su ta tri dana prošla, i Jason je otišao. Nije pio. Uživala sam u njemu dok je bio takav, zaista mi se sviđao. Ali ne bih mogla više živjeti s njim. Jasno je bilo da sam ja uvijek zahtijevala više nego on. Bilo je i lijepih, ali i groznih trenutaka. Bila sam žalosnija zbog Sama nego zbog sebe. Da sam slušala Katie, živjela bih pet sretnijih godina. Odahnula sam kad je otišao. Mogla sam raditi što sam htjela, otići kamo sam htjela i nikome se nisam morala ispričavati.

Prije povratka kući nazvala sam Jasona da budem sigurna je li se odselio. Nije mogao naći drugi stan. Rekla sam mu da mora izaći iz stana prije nego što se vratim. Ne bih mogla podnijeti da Sam svemu tome prisustvuje. Bila sam bijesna. Ako se nešto dogovorimo, treba to i provesti. Morala sam pretpostaviti da Jason neće imati snage za posljednji korak.

Iako je Sam bio naviknut da Jason ne živi redovno u kući, činjenica da ga više ne bi vidio, sigurno bi ga vrlo potresla. Na putu sam mu rekla da tata sigurno neće biti kod kuće, da ga tata jako voli, ali je došlo do nekih nesporazuma zbog kojih više ne možemo živjeti zajedno.

Vidjet će svog oca i razgovarati s njim kad god poželi, kao Jady, David i Sarah. Tako sam željela da se Sam nikad ne osjeti nesiguran. Jason i ja smo se tako dogovorili. Sam jedini od naše djece nije proživio traume u djetinjstvu i željeli smo da tako i ostane. Bio je otvoreno dijete, svi su ga voljeli, a ni on se nije bojao pokazati da nekoga voli.

Sam je, dakako, čuo što sam govorila, ali nije prihvatio.

Otključala sam vrata. Očekivala sam da ću naći prazan stan, ali je Jason bio ovdje. Premda bijesna, nisam to pokazala pred Samom. Sam je pojurio prema ocu, sretan što ga vidi.

Posljednji dani Jasonova boravka u kući bili su osebujni. Iako smo odlučili rastati se, on se nije selio i morali smo dijeliti spavaću sobu. Sve je bilo jako civilizirano. Izlazila sam s prijateljima i svojim društvom, a on je dolazio kući svake večeri. Kad sam željela da dolazi, nije dolazio, sad kad ja izlazim i kad mi nije stalo gdje je, vraća se svake večeri. Nevjerojatne suprotnosti. Nisam ga željela tjerati, ali nisam bila spremna podnositi taj pakao. I Jason je pokušao objasniti Samu zašto smo morali donijeti takvu odluku. On će glumiti na Broadwayu i moći će se sastajati kad god zaželi.

Morala sam upozoriti Samovu učiteljicu da bi se možda mogao hirovito ponašati. Razgovarala sam o tome sa Samovim pedijatrom. Smatrao je da bi to bilo dobro za Sama, a ako bi i dalje imao poteškoća, bolje da sada razgovara s liječnikom nego kad mu bude sedamnaest godina.

Majka je bila puna razumijevanja za mene. Usprkos tome što je bila svjesna da sam nesretna, veoma je voljela Jasona. Jednom bi mi rekla: »Za vas je najbolje da se rastanete.« A drugi put: »Mnogo će nedostajati Samu. Da sam na tvojem mjestu, Betty, ipak bih razmislila, on je vrlo privlačan čovjek, malo je takvih.« I ja sam znala sve njegove prednosti i nedostatke. Ako sam toliko puta mogla sama donositi odluke, mogu živjeti i sama. Moje je da podignem troje djece, iako zbog rastrganosti između posla i kuće to neće biti jednostavno.

Sam je bio sretan u školi, iako se počeo ponašati buntovno. Pokušala sam ga nagovoriti da razgovara s liječnikom o čemu god želi. Za svojih sedam godina imao je čvrst karakter i bio je vrlo odlučan. Imao je svoju volju.

Prijetnje nisu pomagale kao ni kazne. Imao je svoje ja. Divila sam mu se zbog toga. Napokon je pristao da ode k liječniku. Zapanjujuće je slušati dječjeg psihijatra kako razgovara s djetetom. Prvi put mi je bilo dopušteno da prisustvujem razgovoru. Dok se dijete igra igračkama, liječnik postavlja slučajna pitanja koja uopće nisu slučajna.

Da ne bismo prvi Božić proveli bez Jasona, pozvala sam ga da nas posjeti. Došao je, ali praznih ruku. Sam je imao poklon za oca kao i Leslie, ali otac nije donio ništa. Nikad neću zaboraviti kako je jedne nedjelje za objeda u kineskom restoranu Sam pitao: »Tata, zašto nisi donio poklon za Božić?« Jason je dao neki neodređeni odgovor, ali ga Sam nije ispuštao iz ruku. Pritisnuo ga je o zid. Nije to razumio i želio je odgovor. Još nikad nisam vidjela da neko dijete tako razgovara s ocem kao Sam tada. Smatrala sam da je to dobro, jer je dijete na neki način zrelije od svog oca.

Majka i Lee su nas redovito posjećivali nedjeljom, a dolazili su i na večeru preko tjedna. Sam bi svaki put rekao: »Bako, ne idi kući, zašto ne ostaneš? Hoćeš li ostati na večeri?« Uvijek je pokazivao svoju ljubav i ona se osjećala voljenom. »Zaista je dobra srca«, govorila bi. Uvijek je bio otvoren i nikad se nije dao zaštićivati kao njegovi brat i sestra.

U New Yorku sam počela tražiti odvjetnika za razvod. Kako je to za mene bilo novo područje, nisam se snalazila. Željela sam to riješiti jednostavno, bez dramatiziranja. Nisam htjela Jasonu postavljati nerazumne zahtjeve. Moja prijateljica Joan Axelrod našla mi je odvjetnika, a Jason je već imao svoga, ali nije poduzimao ništa. Najzad sam smogla snagu i nazvala ga. Bio je vrlo ljubazan i pun razumijevanja. Da smo se od samog početka tako sporazumijevali, nikad se ne bismo morali rastajati. Nakon tog razgovora počela sam sumnjati postupam li pravilno, iako sam negdje u dubini duše osjećala da je to jedino rješenje. Bez moje sklonosti da stvari uljepšavam, čak sam mislila da bismo se poslije rastave bolje slagali. Sve je bilo teže nego što sam pretpostavljala. Bilo je bolno zaboraviti lijepe trenutke, a napokon i zanemariti osjećaj da su tu negdje i moje pogreške.

Tješila sam se samo time što će Jason napokon biti slobodan. Počela sam se služiti onim što sam naučila od Bogieja: svladavati se i ne vrijeđati druge oko sebe. Moja

je jedina želja bila rastaviti se što bezbolnije. Nadala sam se da će Sam tako najmanje patiti. Budemo li pošteniji prema njemu, možda će nositi manje posljedice u životu.

Ova će godina biti vrlo teška. Pošto je Jason završio posao u Nevadi, otputovao je u Rim. Mjesecima nije razgovarao sa Samom, a ja sam uvjeravala dječaka da će oca vidjeti čim se vrati u New York. Sam je uvijek prihvaćao činjenicu da je otac odsutan više radi posla nego zato što bi to htio. Tada sam saznala da je Jason sve vrijeme u New Yorku a da nije zvao Sama. Pozelenjela sam od bijesa, nazvala sam svog odvjetnika koji se odmah povezao s Jasonovim advokatom. Ni on nije znao da je Jason sve vrijeme u New Yorku. Jasonov knjigovođa trebao je sve pripremiti za razvod. Sam je bio prilično miran, iako još nije bio potpuno svjestan što se događa. Nadala sam se zbog Samova dobra da njegov otac neće po starom običaju odmah uletjeti u novi brak. Znala sam da je to zavaravanje, ali sam bila veliki optimist. Ja bih bila prokleto oprezna prije nego što bih opet ušla u neku vezu. Jedanput sam to učinila zbog pogrešnih razloga, i nikad više, kunem se. Ali otkrila sam nevjerojatnu činjenicu: čovjek zapravo ne uči na greškama. Donosi zaključke razumno i logično, ali nikad emotivno. Je li to zbog moje gluposti ili starog običaja da sanjarim. Uvijek bih mislila: »Nikad ne znaš što te čeka iza ugla?« Bila sam potpuno spremna za svjež i nov početak i nisam namjeravala gubiti ni trenutak.

Majka je bila u bolnici zbog edema na plućima. Jedanput je zbog toga već bila u bolnici i izišla je nakon tri tjedna liječenja. Svaki put joj se to dogodilo usred noći. Veoma se uplašila, ali je liječnik bio uvijek pri ruci, a bolnica udaljena samo pet minuta. Savjetovali su joj da opreza radi nabavi prijenosnu bocu s kisikom. Mnogo sam vremena izgubila dok sam se vozila k njoj u posjete i natrag. U to sam vrijeme bila veoma zauzeta djecom, majkom, razvodom, ali nisam mogla dobiti posao.

I tada sam iznenada dobila ponudu za muzičku verziju *All About Eve* (Sve o Evi) u produkciji Joea Kipnessa i Lawrencea Kasha. Partituru su napisali Charles Strouse i Lee Adams. Knjiga je bila napisana, a drugo je tek trebalo početi.

Uvijek sam imala sluha, ali na žalost nisam mogla pjevati. Ako prihvatim tu ulogu, sigurno ne bih plesala s Fre-

dom Astaierom, ali bih sudjelovala u mjuziklu. Mogu li prihvatiti? Kako da odlučim ako nikad nisam pokušala? Uvijek sam se kockala sa svojom karijerom. Strepila sam da ću glumiti Margo Channing koju je na filmu tako dobro odglumila Bette Davis.

Zar nije čudno što ću se naći u istoj ulozi koju je glumila Bette Davis, moj idol iz djetinjstva. Partitura mi se svidjela. Ta bi uloga mogla biti moj potpun poraz. Užasavala sam se, ali to nije bilo ništa novo. Morat ću mnogo raditi, a to je za mene samo dobro. Razmislila sam i napokon odlučila prihvatiti izazov. Neka sve ide do vraga i tako mi je život raskliman. Moss Hart mi je rekao da moram svakih sedam godina razdrmati svoj život. Još nije prošlo sedam godina, ali osjetila sam potrebu da nešto učinim. Kad sam pristala, počela sam se užasno bojati. Tko će režirati? Bit će mi potrebna velika pomoć.

Najprije sam uzela satove pjevanja kod Keith Davis koja mi je pomogla i dok sam radila *Cactus Flower*, redovito ću gimnasticirati sve dok ne počnu pokusi, jer onda moram započeti s ozbiljnijim vježbama. Svi su mi govorili da samo izdržljivost može dovesti do kraja. Bila sam sretna jer sam napokon imala životni cilj i razlog da ujutro ustajem. Bit ću dokraja disciplinirana i radit ću sve što treba. Pitala sam za savjet Angelu Lansbury koja je upravo završila pripreme za mjuzikl *Mame*. Bila je izvrsna glumica i profesionalka. Upozorila me da se za mjuzikl mora robovski raditi. Neću imati vremena ni za što drugo. Pa i tako nemam što raditi ni očekivati. Uživala sam, samo sam bila nesretna što nisam mogla dobiti razvod. Jason je bio u Evropi i nije mu se žurilo. Trebala sam taj komad papira, legalnu potvrdu stanja. Zašto je to bilo tako prokleto važno? Odgoj. Sve je uvijek moralo biti čisto i legalno.

Što se tiče mojeg financijskog stanja, spala sam na niske grane. Nisam radila godinu i pol danaa. Bude li show dobro napredovao, zaradit ću mnogo novaca, ali do tada moram biti veoma oprezna. Nisam bila naviknuta paziti na novac. Dok sam živjela s Bogiejem, nikad nisam brinula o novcu. Dok sam bila s Jasonom, velik dio novca odlazio je njegovim bivšem ženama, iako je on stalno radio. Ali još nije bilo dovoljno. Ljudi su mislili da sam bogata udovica. Pogrešno. Nakon Bogiejeve smrti novine su tiskale dio njegove oporuke – više od milijun dolara – veliko bogatstvo. Ali su zaboravili napisati da sam pol toga morala dati državi. Ne znam zašto se mora plaćati porez

i na smrt. Nije mi jasno i nikad mi nitko neće objasniti zašto ono što zaradite za života ne pripada vama i ne možete raspolagati time kako želite. Svi dobro znamo da državi plaćamo porez od zarade. Oporučno sam dobila polovicu, a svako dijete četvrtinu nasljeđa. Dosta, ali ne dovoljno za život. Nakon dvanaest godina životni troškovi su poskočili, a odgovornost se povećala. Prije nego što počnem raditi, htjela sam otputovati u Evropu, na pet-šest tjedana. Moj posljednji izlet. Nivenovi su me pozvali da dođem s djecom u njihovu vilu u Cap Ferrat. Sam Spiegel mi je ponudio stan u Londonu. Neće, dakle, biti hotelskih troškova, samo avionske karte i to upola cijene za Sama. To sam mogla izvesti: kratak boravak u Parizu, a onda vlakom do Nivenovih.

Prije nego što smo otputovali u Evropu, išla sam tri puta tjedno na satove kod Keith, na partituri sam radila s našim dirigentom Peterom Howardom. Radila sam nekoliko tjedana s Peterom prije nego što je došao kompozitor Charles Strouse da me čuje. Živci su mi odmah počeli igrati, ali ako moram pjevati pred mnogo ljudi, bolje da počnem učiti odmah. Morala sam se koncentrirati na disanje, značenje pjesme i ne misliti na njega. Ali kako da zaboravim čovjeka koji je to napisao i sad je došao da me ocijeni. Zašto se nisam rodila s lijepim glasom? Pjevala sam. Nije bilo ni tako loše. Peter me je pratio na glasoviru i odobravao mi smiješkom. Nisam poznavala Strousea, ali mi se činilo da je vrlo ozbiljan. Kad sam završila, pogledao je Petera i rekao: »Ovaj bi dio morala bolje uvježbati.« Kakav udarac mojem moralu. Osjećala sam se glupo i nesigurno. Počela sam se braniti: »Ako ste željeli B. Streisand, zašto niste uzeli nju?« Peter me je branio rekavši da je bilo dobro. Lijepo sam zamolila Charlesa da ne dolazi više dok ne uvježbam. Nakon nekoliko mjeseci podsjetila sam ga na taj događaj. Rekao mi je da nije mislio tako i da je to bio nesporazum. Nije uopće smatrao da to ne bih mogla svladati, već je samo želio upozoriti Petera na moja slaba mjesta. Postali smo prijatelji, ali u početku sam bila preosjetljiva da prihvatim takvu vrstu kritike. Svi su znali da nisam pjevačica, ali sam bila sigurna da ću upornim radom i ohrabrivanjem to svladati. Samo mi dajte vremena!

Kasno u proljeće majka je morala još jednom u bolnicu, opet zbog pluća. Opet joj se dogodilo usred noći.

Sirotica, tako se bojala. Kakav život! Ovaj put ostala je u bolnici kratko vrijeme. Bila je to čudna bolest. Naglo bi se pojavila da bi se nakon kratkog liječenja stanje brzo popravljalo. Prihvatila sam tu bolest kao dio njezina života. Tješila sam se samo time što ju je majka prihvaćala više kao gnjavažu, a manje kao strah.

Lee je preko vikenda trebao ići na golf. Majka nije mogla s njim, a on je nije htio ostaviti samu. Predložila je da dođe k meni, ali ja nisam srdačno prihvatila prijedlog. Ne ispričavam se. Zaista sam se bojala. Ako se štogod dogodi, kako ću baratati bocom kisika. Bila je tužna zbog mojeg pomanjkanja velikodušnosti, imala je za to i razloga. Ali bojala sam se da se nešto ne dogodi. Prvi put u životu osjećala sam se kao kukavica.

Rekla mi je: »Lee se nije odmorio ni trenutak trinaest godina, teško je radio, potreban mu je odmor. Kako možeš biti tako sebična!« Imala je pravo. Dakako, Lee može ići i bit će mi drago da ona dođe k meni. Prije vikenda Lee ju je doveo. Pokazao mi je kako se barata bocom s kisikom. Preventivne se mjere moraju poduzeti, ništa se ne smije ostaviti slučajnosti.

Jedna od navika moje majke bila je da ustaje rano, da se tuširа i odmah obuče. Uvijek je bila spremna za posao kad me je budila za doručak. I nakon dvadeset pet godina njezine su navike ostale iste. Bila je to neka vrsta upornosti. Spavala je u mojoj sobi, moj je krevet bio golem, a htjela sam biti s njom po noći. Zapravo, bilo nam je vrlo drago što je ostala s nama. Zaboravila sam kako mi je lijepo s njom. Kad sam se prvog jutra probudila, našla sam je obučenu s kavom u ruci, a Sama i Leslie već je otpremila u školu. Djeca su uživala što je s njima. Osjećala sam se opet kao kćerka i to mi se sviđalo. Toliko sam vremena bila sama. Druge se noći probudila. Kad sam otvorila oči, sjedila je na rubu kreveta. Brzo sam ustala i prešla na njezinu stranu. Pitala sam je osjeća li se slabo i treba li joj kisik. Ne, ne treba, bit će sve u redu. Naslonila je glavu na mene i tako smo sjedile mirno oko petnaest minuta. Gladila sam joj kosu, ruku i osjećala sam se vrlo zaštitnički i puna ljubavi. Istodobno sam ponavljala u sebi što da radim ako joj zatreba kisik. Nikad se prije nije oslanjala na mene. Ta tri dana živjeli smo lijepo i bilo mi je žao što smo se morali rastati. Kad je Lee došao po nju, nagovarala sam je da ostane, ali nije htjela ni čuti, jer njezino je mjesto uz muža. Kako sam bila luda. Mogla je biti kod mene tkozna ko-

liko vikenda, samo da nisam bila tako zauzeta poslom i svojim problemima. Da sam samo znala kako je lijepo s njom provesti vikend, mogla sam se dogovoriti. Da sam samo znala...

Steve se vratio s Bostonskog sveučilišta gdje je studirao i najavio je da je zaljubljen. Djevojka se zvala Dale a bila je iz Connecticuta. Želio je provesti ljeto s njom u kući njezinih roditelja. On će raditi. Bio je silno zaljubljen i željan da bude s njom. Djevojku nisam vidjela, a njega sam jedva prepoznala jer se nikad nije tako ponašao. Opet nije učio. U trenutku povjerenja saznala sam da je uživao drogu u Pennsylvaniji sve dok nije sreo Dale. Ništa nisam znala o njegovim iskustvima s drogom i ostala sam šokirana. Glupo. Kako se nisam sjetila da je uzimao drogu dok je bio u Pennsylvaniji. Kako sam bila naivna! Nisam poznavala vlastito dijete. Droga je prodirala svuda, zašto bi on bio pošteđen. Hvala Bogu, nisu ostale nikakve posljedice. Ako ga je Dale izvukla iz te nesreće, onda je sigurno jako voli. Bio je tako mlad – samo dvadeset godina. Shvatila sam da ga ne poznam. Posljednje dvije godine uopće nisam znala kako provodi vrijeme.

Nije se mogao snaći, nije bio uspješan u koledžu, nije znao što učiniti sa svojim životom. U tom ga je trenutku zanimala samo Dale. Iskalio je na meni svu netrpeljivost koju je skupljao godinama: »Nikad nisi bila majka kakvom sam te zamišljao. Nikad nisi kuhala objed, uvijek si radila!« Mislila sam da je razumio moj posao. Neke su majke kod kuće, a neke rade. Nije to ono što ženu čini majkom. Bio je nezreo. Govori li sve to zato da bi sebe psihički rasteretio? Misli li zaista tako, ili iskaljuje bijes zato što Dale nije prisutna? Vjeruje li zaista da sam bila tako loša majka? Razgovarala sam s mladićem koji me nikad nije razumio, a ni ja njega. Vidio je samo svoje želje, ali sva su djeca jednaka. Zar ja nisam bila takva prema svojoj majci? Svatko mora proći životnu školu da bi razumio roditelja. Mislila sam: kad se malo smiri, moći ćemo razgovarati. Znala sam da je u osnovi dobar, ali da mu život nije bio lak, zato što je bio Bogartov sin. Nikad nije pitao za Bogieja i nikad nije želio saznati pojedinosti. Povremeno bih kojom zgodom spomenula oca. Prihvaćao je činjenice, ali nikad nije dublje istraživao, a ja ga nisam htjela gurati. Nadala sam se da ću jednom ipak moći razgovarati s njim o ocu. Jedino čemu se uporno divio bio je film *Afrička kraljica.* Strahovito je želio da Bogie dobije »oskara«. Iako je

svog oca odvojio od svog djetinjstva i okrenuo mu leđa, ipak se ponekad strahovito želio poistovjetiti s njim.

Majka se 26. lipnja opet morala vratiti u bolnicu. Vidjela sam je svaki dan. Nadala se da će izaći 1. srpnja, ali kako se taj dan približavao, bilo je očito da će je još zadržati. Nisam htjela otputovati u Evropu dok se ona ne vrati kući. Zbog toga sam odgodila odlazak do 5. srpnja. Svaki dan su mi rekli da će izaći slijedećeg dana. Nisam znala što valja činiti. Izgledala je vrlo živahna pa sam odlučila otići, ali sam još jednom odgodila. Dovela sam Sama i Leslie do bolnice i pozdravili su je s ulice. Djeci nije bio dopušten posjet, ali je njezina soba bila okrenuta na ulicu, pa su je vidjeli.

Napokon je došao i dan mog odlaska. Majka se vratila kući tog jutra. Završila sam pakiranje i otišla k njoj. Sjedile smo na terasi. Htjela je skuhati čaj, jedva je čekala da nešto može učiniti sama, ali ovog sam ga puta ipak skuhala ja. Molila sam je neka mi obeća da će izbjegavati sve napore. Dala sam joj svoj raspored puta, obećala da ću joj kupiti pamučne spavaćice koje je veoma voljela, obećala sam da ću joj se redovito javljati. Rekla je: »Nemoj telefonirati, ne želim da trošiš novac.« Zagrlila sam je, poljubila je i rekla joj da ću se vratiti prije nego što se nada. Dok sam čekala dizalo, otvorila su se vrata. Zapanjio me taj neuobičajeni postupak. Htjela me je još jednom vidjeti i pozdraviti. Ponovno sam je zagrlila i pitala osjeća li se dobro. Odgovorila je da je htjela još jednom vidjeti moje lice. Poslije sam shvatila da me je htjela zadržati, ali ona to nikad ne bi rekla. Nasmiješila sam se, čvrsto je zagrlila i ušla u dizalo.

Pariz me ponovno očarao. Nakon tjedan dana otputovali smo vlakom u Cap Ferrat. Nivenovi su nas čekali. Bila sam presretna što opet vidim moje prijatelje koji su mi nedostajali. Njihova je vila bila prekrasna i uz nju bazen s morskom vodom, a oko kuće prekrasan vrt s mediteranskim biljem. Ispričala sam Davidu i Hjordis o svojoj novoj ulozi i stavila sam vrpcu da odslušaju moju partituru. Svaki sam dan sjedila kraj bazena, gledala u more i uvježbavala pjesme. Nisam se dala zbuniti. Uporno sam pjevala dok su parovi prolazili na biciklima, ili su privatni avioni nadlijetali vilu, ili su ljudi sjedili na susjednim bazenima. Ništa me nije moglo zaustaviti. Ovdje sam se odmarala, smijala i skupljala snagu. Divno je i ohrabrujuće bilo znati ljude koji su živjeli sretno i sređeno. Vratili smo

se u Pariz. Jednog sam poslijepodneva kod Chanela srela Katie Hepburn. Probala je odjeću za svoj prvi mjuzikl *Coco* čija se premijera trebala održati u studenome. Zaključile smo da nam se obadvjema sviđa rad u mjuziklu i bilo nam je drago što obje radimo u isto vrijeme. Moći ću doći na njezinu premijeru.

Stigli smo u London. Svi su nas prijatelji čekali. Sa Samom smo razgledali sve u Londonu: palaču, smjenu straže, Temzu, zoološki vrt, cirkus Picadilly, parkove. Leslien prvi momak Tom Logan, sin Josha i Nedde, bio je u Londonu. Leslie je bila presretna. Bilo joj je šesnaest godina kad se s njim upoznala i postali su vrlo privrženi jedno drugome. Neprimjetno se počela otuđivati od mene. Stare poznate krize kad kćeri traže svoj vlastiti put i odvajaju se od majki. Bio je to početak razdoblja kad je počelo neslaganje. Svoj sedamnaesti rođendan htjela je proslaviti u Londonu s Tomom. Dakle, još dobrih tjedan dana dulje moramo ostati u Londonu. Budući da sam voljela London i imala mnogo prijatelja, mogla bih ostati još godinu i pol.

Pisala sam majci više nego ikad prije. Duga pisma sa svim novostima. Na svako pismo je odgovorila. Jedne večeri htjela sam joj telefonirati, ali sam se sjetila kako me je uvijek upozoravala da ne trošim novce na gluposti. U jednom svom pismu odgovorila mi je da sam dosta dugo odsutna. Pri kraju pisma njezin je rukopis bio vrlo čudan. Mislila sam da je umorna. Stalno sam mislila na nju. Svaki dan bih pisala pismo ili razglednicu, ili bih joj nešto kupila.

Bila sam zadovoljna kad sam se u kolovozu vratila kući. Domaćica mi je rekla da je majka opet u bolnici. Nazvala sam je. Glas joj je zvučao umorno, ali bila je sretna što me čuje. I djeca su s njom razgovarala. Rekla sam joj da ću doći ujutro i ostati s njom cijeli dan. Lee me je obavijestio o svemu. U bolnicu je otišla potkraj srpnja, dva ili tri tjedna nakon mog odlaska u Evropu. Ostala je tri tjedna. Vratila se kući prije jedanaest dana a sad je opet ondje. Umalo me nije nazvala da se vratim kući. »Zašto me nisi zvao?« »Zaprijetila mi je da ne smijem.« Bojao se da će je ražalostiti. Nije bila njegova krivnja. Da sam bar nazvala one večeri, znala bih o čemu se radi. Lee je trebao ići na golf preko vikenda, ali je razmišljao da odgodi. Nagovorila sam ga da ode, ja ću biti s majkom svaki dan.

Slijedećeg dana uzela sam sve poklone koje sam kupila u Evropi i otišla sam u Brooklyn u bolnicu. Majka je sjedila i čekala me. Omršavjela je. Zagrlila sam je i polju-

bila, pokazala joj poklone i pomogla joj obući spavaćicu što sam je kupila u Parizu. Tog jutra trebalo je obaviti još neke pretrage i kad je ušla bolničarka, majka je željela da joj se pridružim. Na trokutastom stolu, u sobi bio je poseban aparat nalik na elektrokardiograf. Bilo mi je grozno gledati je na tom stolu, ali ona je prihvaćala preglede kao nešto što mora biti. Bez žaljenja. Bio je to njezin peti posjet bolnici u šest mjeseci.

Liječnik je ponovno došao da je pregleda. Nisam mnogo marila za njega. Dok ju je bolničarka uređivala, otišla sam k njemu. Rekao mi je da joj srce stalno slabi, da će u bolnici preko vikenda ostati vrlo malo osoblja i zato bi majku morali premjestiti na odjel intenzivne njege. Povikala sam: »Nemojte, ona to mrzi.« Pokušat će, ali ne može ništa obećati.

Ostala sam s njom. Gadila joj se hrana. Gotovo je svaki dan na jelovniku bila tuna. Rekla sam joj da je Sam u dobrim rukama i da mogu ostati s njom. Uvijek je zbog nečega brinula. Jedanput zbog Sama, drugi put zbog Leslie, što radi Steve u Connecticutu, kakva je djevojka Dale, što radim, jedem li dovoljno, jesam li sigurna da želim rastavu od Jasona. Beskonačne brige. Neprestano sam joj bila prva u mislima. Ponosila se mnome. Iako sam bila sigurna u njezinu ljubav, ipak sam željela njezinu pohvalu.

Liječnik je došao poslijepodne i rekao da majka ipak mora na intenzivnu njegu, nema izbora.

Lee je oklijevao da li da ode na vikend. Majka je navaljivala da otputuje. Ja ostajem s njom pa nema razloga da se brine. Stalno je živio u napetosti, nijednu noć nije spavao mirno. Budila ga je jer su sve njezine krize dolazile po noći.

Došlo je vrijeme da krenemo u odjel za intenzivnu njegu. Na drugim odjelima već se zapažalo da je manje osoblja, da je počeo dug vikend.

Bolničarka je pomogla majci sjesti u pokretna kolica i krenuli smo hodnikom. Čim je majka opazila kamo je vozi, digla je ruke i viknula: »Oh, ne!« Gotovo je zaplakala. Stavila sam joj ruku oko ramena. »Ništa to nije, mila. Nemoj se bojati, nemaju dovoljno bolničarki. Slobodne su preko vikenda. To je radi toga da budemo sigurni kako će stalno netko biti s tobom.« Srce mi je lupalo. Bojala sam se za nju. Smjestile smo je u krevet koji je bio ograđen s obiju strana kako bi imala osjećaj da je sama i da ne vidi druge bolesnike. Odjel za intenzivnu njegu zastrašuje. Kad je prije nekoliko godina ležala ovdje, ujutro su dva kreveta

bila prazna. Smrt noću. Dopustili su mi da sjedim s njom duže nego obično, svakog sata pet minuta. Činilo mi se da nije tako kritično. Napokon se smirila. Dok sam čekala da me pozovu u sobu, sjedila sam u hodniku na pohabanoj sofi. Bilo je sablasno. Majka me je upitala: »Zašto ne obučeš haljinu, zašto si uvijek u hlačama? Izgledaš mnogo bolje u haljini.« Uvijek je željela da budem lijepa. Sutra ću radi nje obući haljinu. Poželjela sam joj laku noć, poljubila je i rekla: »Do viđenja, sutra!« Odgovorila je: »Dođi rano.« Razgovarala sam s osobljem o bolničaru koji je bio veoma spor kad ga je ona nešto tražila. Razljutila sam se, jer bolničarke u tom odjelu moraju reagirati čim pacijent nešto zahtijeva. Zar bolnice ne mogu preko vikenda dobiti bolje osoblje? Čim sam došla kući, nazvala sam liječnika da još jednom provjerim ima li majka sve što treba. Vjerojatno je mislio da sam histerična i da previše zahtijevam. Nisam se mogla ponašati drukčije. Imala sam loše iskustvo s liječnicima, bolničarkama i bolnicama i nikome nisam vjerovala. Bolnice su užasno skupe i svatko tko plaća ima pravo i zahtijevati.

Slijedeći dan bio je veoma vruć, kao uvijek u New Yorku potkraj kolovoza. Obukla sam haljinu, poljubila djecu koju sam u posljednje vrijeme jedva viđala i krenula u bolnicu. Majka je već sjedila u krevetu i čitala novine. Kad me je ugledala, nasmiješila mi se: »Danas si ljepša, tako bi uvijek trebala izgledati.« Sjela sam na rub kreveta. Monitor me zbunjivao. Taj mali ekran koji je tankom crtom pratio rad njezina srca.

Provela sam nekoliko sati izlazeći i ulazeći u sobu. Kad je došao liječnik, morala sam čekati u hodniku. Obavijestio me je da joj je srce jako slabo. Dali su joj kisik da lakše diše. Pitala sam ga mogu li ostati. Dopustio mi je, ali to zapravo nije bilo potrebno, jer se morala odmarati. Majka se udobno smjestila u krevetu sa zelenom cijevi u nosu. Pogledom je govorila: »Učini kako ti kažem, idi kući, moram se odmarati.« »Htjela bih još ostati s tobom.« »Željela bih da ideš kući djeci. Vidjet ćemo se sutra.« Poljubila sam ju u znak odobrenja, zagrlila nju i cijev i otišla k liječniku. Dok smo bili u dizalu. počela sam ga ispitivati. Davao je uobičajene odgovore: srce je slabije i ne usudi se reći da će biti bolje. »Radim sve što moram i što mogu učiniti. Uvijek sam na raspolaganju, i po danu i po noći. Živim vrlo blizu, samo dvije minute od bolnice.« Pitala sam ga da li bih trebala ostati. »Ne, ona želi da idete k djeci. Sada će spavati. Bolje da radite ono što ona želi.«

Na povratku kući plakala sam: »Bože, daj da bude dobro, da se ne dogodi zlo.« Trebala sam se sjetiti suza koje sam prolila one večeri kad je umro Bogie.

Došla sam kući i sjela za kuhinjski stol gdje su Sam i Leslie večerali. Sam je imao sedam godina. Sjeo mi je u krilo i gledao me u oči. »Zašto si tužna, mama? Nikad tvoje oči nisu bile tako tužne.« Pokušavajući da mi glas bude miran, odgovorila sam: »Brinem zbog bake. Vrlo je bolesna.« Povjerila sam Leslie kakvo je njezino stanje. Njega sam poštedjela, ali je to osjetio.

Svukla sam se, bila je vruća noć. Spremila sam Sama u krevet. Oko devet sati zazvonio je telefon. Leslie me pozvala. Zvao je liječnik: »U bolnici sam, vaša majka ima još jedan napadaj. Smjesta dođite! Uđite na vrata za hitne slučajeve, pustit će vas.« Gotovo sam poludjela. Morala sam nazvati Leeja. Leslie je okretala broj dok sam se oblačila. Zgrabila sam telefon i kazala Leeju što mi je rekao liječnik. Mislila sam da je bolje da se vrati. I bez tog poziva namjeravao je vratiti se. Istrčala sam iz kuće i ušla u taksi. Tresla sam se kao prut na vodi. Uletjela sam u bolnicu. Čekali su me i nitko me ništa nije pitao. Trčala sam k liječniku u sobu za intenzivnu njegu. Soba je bila u mraku, gorjelo je sam svjetlo iznad majčinog kreveta. Ležala je s cijevima u nosu. Na čelu i na svakoj ruci imala je metalnu pločicu: elektrokardiogram. Kraj kreveta su stajali liječnik i bolničarka. Bila sam strašno uplašena. Primila sam njezinu toplu ruku i držala je. Nije bila pri svijesti. Koma? Nisam znala. Monitor je još pokazivao bijelu crtu koja je skakutala gore-dolje. Nisam skidala pogled s nje. Držala sam je za ruku. Opet sam pogledala u monitor. Crta je bila ravna. Uplašena, okrenula sam se prema liječniku. Samo je kimnuo glavom: »Otišla je zauvijek«. Nije moguće. Sagnula sam se i poljubila je u vrat. Čula sam uzdah iz njezinih usta. »Kakav je to zvuk?«, upitala sam. Odgovorio je: »Ništa, to je normalno.« Opet sam je primila za ruku, poljubila je, ali sam se bojala. Je li to stvarno smrt? Nije li to neka greška? Nisam je htjela napustiti, a bojala sam se taknuti je, prestrašena nečim nepoznatim. Stajala sam potpuno tupa. Bolničarka me je izvela iz sobe. Sjela sam na neku malu klupu i zaplakala naslonivši glavu na bolničarku čije lice nikad nisam vidjela.

Napokon sam nazvala Leslie i rekla joj. Zamolila sam je da javi Steveu, a ja ću doći kući kad dočekam Leeja. Dok sam bolničarki govorila da ću obaviti još jedan tele-

fonski razgovor, pored mene su prošla kolica s mrtvim tijelom moje majke prekrivenim bijelom plahtom. Pomislila sam: kako su brzi. Bilo mi je čudno da kćerka promatra majku koja joj je dala život, a izgubila svoj vlastiti. Nazvala sam Renee, njezinu dragu sestru. Uzdahnula je: »Zašto je morala umrijeti prije mene?«

Liječnik mi je predložio da odem k njemu kući i ondje čekam Leeja. »Ali on neće znati gdje sam.« »Ostavit ću mu poruku na ulazu«, rekao je. Htjela sam biti sigurna da mu nitko neće reći prije mene. Moram mu reći sama, moram biti s njim. Otišla sam s liječnikom u njegov stan i čekala skupa s njim i njegovom ženom. Saznala sam da je majka rekla bolničarki kako se osjeća nervozna i molila je da pozove liječnika. Nervoza. Sjetila sam se Bogieja i njegove borbe noć prije smrti. Liječnik je smjesta došao u bolnicu. Napadaj je započeo. Nije imala bolova, samo joj srce nije moglo izdržati. Bilo je čudno što je i toliko potrajalo.

Ali zašto me nisu ranije zvali? I zašto mi liječnik nije rekao da ostanem ako je očekivao da će se to dogoditi? Zašto me ohrabrivao da idem kući. Možda sam mogla doći na vrijeme i razgovarati s njom da se ne osjeća osamljena. Je li uopće imala vremena za strah? Kaže se da živimo sami i umiremo sami. Izgleda da je to istina.

Na vratima se začulo zvonce. Ustala sam i počela opet drhtati. Ušao je Lee. »Zašto si ovdje? Kako je majka?« »Umrla je«, rekla sam. Okrenuo se zgrčena lica. Zagrlila sam ga. »Idemo kući. Ovu ćeš noć biti kod mene.«

Kad smo došli kući, Leslie je bila budna, sređena, ali žalosna. Susprezala se i plakala je sama. Kakva smo mi luda obitelj. Lee i Leslie su stalno ponavljali da je majka sigurno čekala mene i da me je morala vidjeti prije nego što je ostavila ovaj svijet. Zašto nisam prije došla iz Evrope? Ali onda bi sigurno prije umrla. Bila je ponoć kad smo pošli na spavanje. To se dogodilo samo prije nekoliko sati. Još samo prije nekoliko sati moja je majka bila živa. U tako kratko vrijeme tako velika razlika.

Steve je telefonirao da će doći s Dale poslijepodne. Moja prva reakcija bila je: »Zašto Dale? Ona nije znala majku.« To je bila naša porodična stvar. Ipak mi je bilo drago da ima Dale.

Spavala sam slabo i razmišljala kako da kažem Samu koji je toliko volio baku. Rano ujutro otišla sam u njegovu sobu, posjela ga u krilo i rekla: »Baka je zauvijek otišla u

nebo. Srce joj nije moglo izdržati.« Bio je tužan, zagrlio me i tješio. Pomislila sam da li da ga povedem na sprovod, a onda sam se pitala: zašto? Zašto da mu u sjećanju ostane sprovod i lijes umjesto bake pune života i smijeha.

Sve smo pripremili. Razgovarala sam s rabinom. Htjela sam da kaže nekoliko riječi o majci. Nisam mogla govoriti, ali sam napisala tekst. Morala sam obaviti još nekoliko pojedinosti, odabrati lijes i slično. Poslije smo Lee i ja otišli u njihov stan da odaberemo sve što joj je bilo potrebno. Osjećala sam se čudno u njezinom stanu bez nje, pogotovo pri pomisli da ona više nikad neće biti tu. Pošto smo sve odabrali, otišli smo u pogrebno društvo da se dogovorimo za obred.

Tetka Renee je došla k meni. Kako smo svi bili bliski, kako smo ovisili jedno o drugome, sjećajući se događaja iz djetinjstva. Najednom sam postala svjesna da sam siroče. Ta me spoznaja ubola kao da me netko probo nožem. Nemam oca, nemam majke. Nikad više neću imati osobu koja će me toliko voljeti, kojoj ću biti svjetlost u životu. Više nisam ničije dijete. S vremenom će ta spoznaja postati još bolnija.

Dok smo tako sjedili u knjižnici i razgovarali umorni i iscrpljeni, nazvao je Jason iz Španjolske. Bio je pijan. Nisam bila raspoložena raspravljati s njim, htjela sam samo papire o razvodu. Nastavio je buncati, na što sam ga oštro presjekla: »Slušaj, nisam raspoložena da slušam tvoje pijano buncanje. Moja je majka upravo umrla i ne mogu s tobom razgovarati.« Odmah je pitao: »Kako? Kada?« Rekla sam mu ukratko. Htio je znati kada je sprovod jer želi doći. Odgovorila sam mu, da ga ne želim vidjeti. Odvratio je da svakako dolazi. Bila sam sigurna da neće doći jer je bio predaleko.

Sjela sam za pisaći stol da napišem nekoliko riječi o svojoj majci. Bila je divna i poštena. Zato su se Bogie i ona tako silno voljeli i poštovali. Vrlo nesebična i skromna, nikad nije očekivala da joj se plati za njezine usluge i kad je nekog zavoljela, davala je sve od sebe. Imala je silnu životnu energiju, uvijek se brinula za druge, a obitelj joj je bila na prvom mjestu. Život joj nije bio lagan, ali je svako razočarenje hrabro prevladala i zadržala zdravu životnu radost. Sazrela sam pod njezinim i Bogiejevim utjecajem. Još dan-danas nosim sve ono što je usadila u mene. Ostavila mi je samo uspomene i bol koja nikad neće proći. Nikad joj se nisam zahvalila.

53.

Sutradan sam se prvi put sastala s Dale. Bila je zgodna, slatka i mirna. Nije bio pogodan trenutak da se upoznam sa Steveovom djevojkom, a nije ni njoj bilo ugodno upoznati obitelj pod takvim okolnostima.

Te smo večeri otišli u mrtvačnicu. Prostorija je bila slabo rasvijetljena, a u njoj lijes u kojem je ležala moja majka. Opet su mi ponudili da je pogledam jer izgleda vrlo lijepo. Ti su ljudi stvarno bili ludi. Naravno da je nisam pogledala. Došli su svi njezini prijatelji. Imala je čudesan dar da održava dugogodišnja duboka prijateljstva. Došle su moje drage sestrične Judy i Joan, stric Bill koji je uvijek živio sam, ujak Al, majčin posljednji brat, koji me čvrsto grlio, a lice mu je bilo obliveno suzama. Iako smo živjeli različitim životima, bili smo ipak čvrsto vezani, jer krv, naročito rumunjska, nije voda.

Najednom sam ugledala Jasona. Ostala sam iznenađena. Majka ga je voljela, a vjerojatno i on nju. Prošao je dug put. Ustala sam i zagrlila ga. Bilo je sve tako prirodno. Bilo mi je drago što je došao i bila sam mu zahvalna.

Napokon su svi otišli. Zamolila sam Stevea i Leslie da me čekaju vani. Kad smo Lee i ja ostali sami pokraj lijesa, počela sam gladiti lijes želeći da moj dodir dopre do majke. Jecala sam, poželjela sam leći u sanduk pokraj nje. To je bio najteži trenutak u mojem životu. Jadni Lee, nikad me nije vidio takvu. Mislila sam samo na nju, mislila sam da je moja ljubav tako jaka da je ona može osjetiti. Htjela sam nadoknaditi sve što sam željela učiniti za nju, a nikad nisam učinila. Gubitak voljene osobe u životu najteža je pouka. Kad nekoga izgubite, nitko ga više ne može nado-

knaditi. Prisiljeni ste živjeti i suočiti se sa svojim nedostacima. To nije lako, ali se ne može izbjeći.

Sutradan sam uspjela izdržati na obredu, iako sam bila potpuno iscrpljena od neprospavane noći. Govor je zvučao dobro, premda se riječima nisu mogle izraziti sve njezine vrline. Nisam smjela ni pomisliti kako će se Lee snaći bez nje. Dvadeset godina živjeti s nekim nije kratko razdoblje, naročito za one koji su dugo čekali da počnu živjeti zajedno. Divno su se slagali i jedno su drugome pomagali.

Poslije obreda Jason se vratio u Španjolsku. Zahvalila sam mu što je došao, a on mi je obećao da će potpisati dokument za rastavu.

Ovo će biti prva noć koju će Lee provesti bez majke. Rekla sam mu da je moj dom i njegov dom i neka dođe kad god poželi. Osjećao se bliže našoj obitelji nego svojoj. Bio je više djed Steveu, Leslie i Samu nego što je bio meni otac. Već sam bila odrasla kad se oženio mojom majkom. Osjećaj da više ni za koga nisam dijete bio je svakog dana jači. Morala sam se naviknuti na tu pomisao, iako ponekad povjerujem da nikad u tome neću uspjeti.

Sutradan sam pokušala srediti dokumente o rastavi. Trebala sam otputovati u Juarez, u Meksiko, u utorak 9. rujna, a razvesti se u srijedu. Rastava je u Meksiku bila »biznis«. Prije puta dobila sam tekst mjuzikla *Applause* koji sam uzela sa sobom. Željela sam da se razvod obavi što prije iza mojih leđa i nisam razmišljala ni o čemu drugom, već o meksičkom doručku i ručku.

Putovanje je bilo jednoličnо pa mi je ostalo mnogo vremena za razmišljanje. Odvjetnikova sekretarica čekala me je u Texasu da me automobilom preveze preko granice u Juarez. Dala mi je program za sutradan. Sve će biti završeno do pet sati uključivši i moj objed. Te noći nisam mogla misliti ni na što drugo nego samo na majku. Suze su mi tekle niz obraze dok sam u sebi razgovarala s njom: »Mama, vjerojatno bi bila zadovoljna što se razvodim. Sad je moj život čist i slobodan i mogu pokušati živjeti dobro.« Bio je užasan osjećaj da nikad više neću čuti njezin glas. Još i sada to želim. Prošlo je više od osam godina i mislim da je ta želja još jača nego prije. Spoznaja da je smrt dio života ništa ne pomaže da se svlada praznina koja nastaje kad za svagda nestane čovjek koga voliš.

Prisiljavala sam se misliti na budućnost i to najviše zbog djece, a i zbog predstave. *Applause* će biti moja prva

predstava kojoj neće prisustvovati majka i neću moći dijeliti s njom svoje uzbuđenje.

Pobijedila je iscrpljenost. Probudila sam se kad je meksičko sunce bilo visoko na plavom nebu. Pošla sam u kupovinu suvenira za djecu. Sve se odvijalo po planu. Kad me ista sekretarica dovela odvjetniku podsjetila sam se na film *Blago Sierra Madre.* Odvjetnik je izgledao kao Gold Hat: zeleno odijelo, žute cipele, sjajna crna kosa i zlatni zubi. Radio je vrlo brzo i odmah naplatio. Tko zna koliko razvoda na dan! Potpisala sam dokumente. Sve je bilo gotovo za pol sata, vrlo brzo i bezlično. Nakon toga otišla sam u restoran na domaći tacos i zatim na avion. U Meksiko sam stigla kao gospođa, a napustila ga kao gospođica.

Čudan je osjećaj da se brak koji je trajao osam godina raspao za pol sata. Iako sam željela rastavu, bilo mi je vrlo teško. Osjećala sam se kao i dan prije toga. Ali nije bilo tako. Moj se status promijenio, a promijenit će se i moj pristup i stav prema muškarcima i obrnuto. I to sve samo zbog toga što sam potpisala komad papira. Bogie je imao pravo kad je govorio: »Treba sklapanje braka otežati, a rastavu olakšati.« U našem je društvu obrnuto. Za dvije minute legalno ste vezani, ali treba mnogo vremena da se oslobodite.

Te sam subote napisala pismo majci:

> *Večeras su prošla dva tjedna kako si me napustila. Ta je misao nepodnošljiva. Ne mogu je prihvatiti, ne mogu vjerovati, ne mogu se suočiti s tim. Silno te volim. Jesi li ikad to znala? Bila sam prema tebi nepažljiva. Je li tako u životu? A uvijek sam te voljela i trebala, tako mi je pusto bez tebe. Ne prođe ni petnaest minuta a da ne pomislim na tebe. Plakala bih cijelo vrijeme. Plačem zbog tebe i zbog sebe. Kako je nepravedno da su ti uskraćene godine zadovoljstva, da nešto učiniš, vidiš, živiš. Draga majko, bila si hrabra. Koliko je u tebi bilo ljubavi i nježnosti! Kako sam ponosna i sretna što sam tvoja kćerka. Nadam se da ću živjeti onako kako bi ti željela. Večeras ću na premijeri igrati za tebe. Draga mama, hoće li ikad život biti lijep bez tebe?*

Potreba za razgovorom i podrškom bila je neobično jaka. Osjećala sam se nepotpunom, kao da sam izgubila dio sebe.

54.

Počeli smo s pripremama za mjuzikl. Redatelj je bio Ron Field. Bit će to njegova prva režija, a dosad je bio prvorezredni koreograf. Joe Kipness me je pozvao na objed i pričao mi o Ronu. Budući da sam prvi put nastupala u mjuziklu, nadala sam se da će redatelj biti iskusan i siguran na tom području i da će me voditi. Ne trebam brinuti. Kad sam se sastala s Ronom, pričao mi je što je sve radio u kazalištu i što misli o komadu *Applause*. Nakon dugo vremena priznao mi je da se osjećao kao da je na ispitivanju. Moja namjera nije bila takva. Budući da je stvarno imao puno povjerenje u sebe, vjerojatno je mislio: »Tko je ona do vraga, imam više kazališnog iskustva od nje!«

Trebalo se dogovoriti s prvim piscem. Odlučili su da ga zamijene. Predloženi su Betty Comden i Adolph Green, moji dobri prijatelji, i uvijek sam mislila da je opasno miješati prijateljstvo s radom. Usprkos tome činilo mi se da je ta zamisao dobra jer su pametni, zabavni i talentirani. Najprije me nazvala Betty, a zatim Adolph. Pitali su me što ja mislim o tome. Uskoro je sve dogovoreno. Odmah su počeli raditi na scenariju, a pokusi su trebali početi u studenome. Ronov pomoćnik Tommy Rolla davao mi je satove iz plesa. To je za mene bio potpuno nov svijet. Razgibavala sam svaki dio tijela. Morala sam vježbati da tijelo postane izdržljivo i gipko kako bih mogla plesati. Prijatelji iz svijeta mjuzikla pričali su mi što su sve morali proći. Jerry Robbins mi je rekao: »Ne smiješ se nigdje zadržavati gdje je veliko društvo. Štedi energiju za predstavu, nađi si prijatelja i provodi tihe večeri kod kuće udvoje.« A meni je bio potreban rad. Željela sam raditi do iscrpljenja kako ne bih morala razmišljati. Opet sam pisala majci:

Već sam četiri tjedna kod kuće. Četiri tjedna kako nisi sa mnom. Tu činjenicu nikako ne mogu prihvatiti. Prošla su četiri tjedna kako sam se rastala s nadom da ću stvoriti novi život s mnogo više pažnje i osjećaja i veze s realnošću. Prošla su četiri tjedna kako je Steve došao kući s Dale i najavio da će se oženiti. Kako bi se ti ponosila Steveom. Čini se da je spreman preuzeti odgovornost, a ona je draga, jednostavna djevojka. Vrlo su zaljubljeni. Najvažnije je da je Steve napokon odrastao. Izgleda da Steve želi biti u vezi sa svojom porodicom i da će se ipak nešto lijepo dogoditi uza sve nesreće i žalosti. Uvijek si željela da se svi dobro slažemo, to ti je bilo najvažnije, to ćeš i dobiti.

Otkako si otišla, ne mogu ući u svoju kolotečinu. Ne mogu se šaliti jer mi ništa nije smiješno. Pitam se: hoće li se vratiti negdašnja narav? Tako sam ranjiva i bojažljiva sa svojih četrdeset i pet godina. Možda ću i ja sazreti. Sigurna sam da ću sve bolje raditi jer si me ti tako učila.

Sve što radim radit ću za tebe i opravdat ću tvoje povjerenje. Učinit ću više za tebe nego što sam ikad učinila za sebe. Ti si mi bila zraka svjetlosti. Trebala sam te više nego ti mene. Kako je čudan i strašan taj život! Prekasno postajemo svjesni nekih stvari, a životne su pouke preokrutne. Za nekoliko trenutaka radosti, ljepote, spoznaje, mnogo se mora patiti.

Draga mama, ne moraš se više bojati. Tvoje se srce može odmarati. Željela bih vjerovati u drugi svijet. Bilo bi mi lakše kad bih znala da ćeš opet vidjeti baku, Jacka, Charlieja, Bogieja. Bila bi mi velika utjeha kad bih znala da ću te opet vidjeti i da će biti kao nekad. Odmori se dobro, mila majčice, tako si mnogo dala na ovoj zemlji. Kad bih mogla učiniti samo pol od toga, kako bi moj život bio bogat. Je li moguće da je drugi svijet bolji od ovoga?

To sam pismo pisala kad sam bila potpuno utučena. Nisam nikad ni jedan trenutak pomislila da bi onaj drugi nepoznati svijet bio bolji od ovoga. Ovo je posljednje pismo majci. Njezinu malu sliku držim na ormariću pokraj kreveta i kad god se okrenem da dosegnem telefon ili cigaretu, mogu joj vidjeti lice. Ako joj poželim nešto kazati, lakše mi je kad vidim njezino lice. Iako sam žalosna, osjećam se bolje. Prvih nekoliko tjedana dogodilo se mnogo

promjena. Morala sam se privikavati na mnoge novosti. Steve i Dale su zaista odlučili da se vjenčaju. I večer prije njihova vjenčanja žalila sam samu sebe zato što svi oni koje volim odlaze i ostavljaju me samu. Bila sam u spavaćoj sobi. Leslie je bila s Tomom. Sam, kojemu je bilo samo sedam i pol godina, rekao je prije spavanja da i on uskoro odlazi. Moj prvi sin je navršio dvadeset godina i počinje svoj život. Nisam se osjećala mnogo starijom, ali zato mnogo osamljenijom. Nije bilo ni Bogieja, ni mame da sa mnom podijele te osjećaje. Samo ću ja biti na vjenčanju. Pitala sam se hoću li ikad koga naći da se na njega mogu osloniti? Kakav me život čeka? Samo posao, prijatelji, teškoće. Da li se Steve boji? Od samog početka tog sam dječaka stavljala na pijedestal. Znala sam da je dobar i fin dječak sa staromodnim instinktom svoga oca. Imao je mnogo toga od Bogieja, a da sam nije znao. Molila sam se da najzad nađe svoj put nakon dugotrajnih borbi.

Bila sam pretužna da bih znala što zapravo mislim o Steveovom vjenčanju. Bit ću prisutna, ali ću se u mislima sjećati kako sam ja na taj dan, kad mi je bilo dvadeset godina, bila sretna i poželjet ću i njemu nešto od te sreće. Sada sam potpuno prazna, užas. Željela sam da sve to što prije prođe.

Svi smo se vozili u Connecticut. Bio je krasan listopadski dan. Sunce je sjalo za nevjestu. Vjenčanje je bilo vrlo kratko i jednostavno. U mislima sam bila daleko na svojem vjenčanju, Steveovom rođenju i događajima iz njegove mladosti. Dok je stajao ondje, izgledao je tako mlad i siguran u ono što želi. Vjenčani ručak prošao je u zdravicama, smijehu i fotografiranju. Kad su mladi odlučili, sjeli su u auto za koji su bile privezane stare limenke. Pogledala sam Leslie i Sama i pomislila: jedan je otišao, a uskoro će i ovo dvoje za njim. Možda su kćeri privrženije majci. Kad sin ode, odlazi zauvijek. Uskoro će me ostaviti i Leslie. Tog je dana bila prekrasna. Vjerojatno je bila veoma zauzeta svojim emotivnim životom. Nije mnogo govorila o Tomu, bila je tajanstvena. Često nisam znala što misli.

A slatki sedmogodišnji Sam koji već sada razmišlja o svom odlasku?

Odsad ću se potpuno posvetiti svom poslu. Prihvatila sam se velike odgovornosti i velike prilike. U tom komadu moram biti bolja nego ikad prije. Ovo je prvi put da me ništa ne odvlači od posla, i što budem više radila, imat ću

manje vremena za razmišljanje. Zapravo, otkako sam se zaljubila u Bogieja, nikad nisam mogla zaboraviti svoj osobni život i nisam imala vremena za svoju karijeru. Sada ću učiniti korak naprijed.

Ron je držao da je dobra zamisao što učim pjesmu dok on koreografira pa ću u isto vrijeme naučiti i pjevati i kretanje na pozornici. Išla sam na govorne vježbe, s Peterom Howardom uvježbavala sam pjesmu, u studiju ples, gimnastika, polubalet i usklađivala sam pjesmu s pijanistom. Tako su dani prolazili u napornom radu i koncentraciji. Jedno je biti glazben, što na sreću jesam, a drugo je pjevati i glumiti uz pjevanje. O nastojanju da se oslobodim svoje prevelike stidljivosti da i ne govorim. Svake sam večeri morala uzimati tople kupke jer su me boljeli svi mišići.

Betty i Adolph su radili brzo, ali su znali bolje od mene da moraju raditi dok dajemo probne predstave izvan New Yorka. Charlie Strouse i Lee Adams neke su melodije izmijenili, a neke izbacili. Nove prizore čitali smo Charlieju i Leeju kako bi svi mogli odlučiti o izmjenama i dopunama. Stvaranje mjuzikla vrlo je složen posao, svijet za sebe. To iskustvo nije imalo nikakve veze s mojim dosadašnjim iskustvom na daskama. Shvatila sam da melodija mora kulminirati scenom, jer glazba prodire duboko u ljudske osjećaje i čini prizor potresnijim. Bila sam ushićena što sam dio tog stvaranja. Istraživanje novog područja uvijek me oduševljavalo. Nikad ne znaš kakva te iznenađenja čekaju.

Počele su audicije. Bilo je šest glavnih uloga osim Margo (mene): Eve, Bill Sampson (Margin ljubavnik), moj povjerljivi frizer, producent i Margini i Billovi najbolji prijatelji. Prisustvovala sam gotovo svakoj audiciji dok su glumci čitali tekstove. Tako je teško izabrati. Neki glumci čitaju izvrsno i nikad ne postaju bolji, drugi su na audiciji slabi, a poslije su izvrsni. Sigurna sam u jedno: da je moja karijera ovisila o audiciji, nikad ne bih postala glumica.

Napokon se krug suzio na dva ili tri glumca za svaku ulogu. Između njih smo Ron, autori, producenti i ja odabirali glumce. Za vrijeme audicije uvijek sam sjedila u posljednjim redovima, tako da me glumci nisu vidjeli. Ron je bio vrlo pažljiv prema glumcima i nije ih ostavljao da dugo stoje na jako osvijetljenoj pozornici. Teško je bilo pronaći odgovarajuću djevojku za ulogu Eve. Napokon je

izbor pao na nepoznatu lijepu djevojku Diane Macafee s predivnim glasom. Svi smo znali da riskiramo: mogla je biti ili izvanredna ili vrlo loša. Morali smo izabrati i glavnog glumca. Posljednjeg je dana Ron htio da ja stupim na pozornicu sa svakim od njih da vidi kako izgledamo zajedno. Poslije sam saznala koja je bila svrha toga. Budući da je moja ličnost bila tako jaka, morali su odabrati glavnog glumca koji se pokraj mene neće izgubiti. Onaj tko se pokraj mene istakne, dobit će glavnu ulogu.

Nestrpljivo sam očekivala probe. Već sam tri mjeseca pripremala ulogu, a da nisam vidjela kako to zapravo izgleda. Ron je dogovorio prvo čitanje jedne večeri u njegovoj kući. Prvi su pokusi trebali započeti slijedećeg tjedna. Počela sam raditi s »ciganima« i postala sam s njima vrlo prisna. »Ciganima« zovu dečke u plesnoj grupi. Ron je skupio najbolje i vrlo mlade plesače. Divila sam im se dok sam ih promatrala kako se razgibavaju, kako prave figure, sami sebe proučavaju u golemim ogledalima. Bila sam neugodno svjesna svakog svog pokreta jer sam znala da me promatraju kako bi se uvjerili jesam li sposobna bilo što napraviti. Pretpostavljam da su me odmjeravali. Bila sam spremna pokušati sve i uzdala sam se u svoju izdržljivost koju sam stjecala godinama. Uspjela sam svladati stidljivost i oklijevanje. Vrijeme koje sam uložila u uvježbavanje počelo je davati rezultate. Bila sam spremna učiti. Sve je krenulo mnogo lakše nego što sam pretpostavljala. Svi su mi pomagali. »Cigani« su plemeniti i ljubazni, osobito kad vide da vi zbilja želite plesati, a ne samo hiniti.

Svi smo se dobro slagali, naročito poslije prvog čitanja. Kad je završilo, svi smo malo popili. To je bilo veliko olakšanje. *Applause* se počeo stvarati.

Onoga dana kad su započeli pokusi, došli su novinari. Ron i ja rekli smo nekoliko riječi o predstavi. Napokon smo mogli započeti s poslom. Da bi me upoznali s glavnim glumcima, o svakome su mi rekli nekoliko riječi. Svi su bili oženjeni osim glavnog glumca Lena Carioua koji je održavao dugotrajnu vezu s jednom glumicom. Hvala Bogu. Bila sam oprezna kad se radilo o glumcima, naročito u poslu, ali ovoga mi puta nije uopće padalo na pamet da bih se upuštala u nekakvu vezu, što mi je olakšalo posao. Nakon nevolja koje sam proživjela od 1956. godine napokon sam pred sobom vidjela budućnost i nešto čemu se mogu radovati.

Svake večeri pošto je Sam otišao na spavanje, uzela bih tekst i magnetofonsku vrpcu i u knjižnici vježbala pjesme i učila ulogu. Nisam više imala vremena ni za šta. Nikad nisam tako teško radila, ni umno ni fizički. Bile su potrebne čvrsta disciplina i ustrajnost. Na sreću, uvijek sam imala mnogo energije.

Ron je znao da su mi Betty i Adolph prijatelji i da nije dobro kad prijatelji rade zajednički. Od samog početka Ron je bio glavni. Oduvijek sam osjećala da je za sav rad na filmu ili kazališnoj predstavi potrebna čvrsta ruka, a ta čvrsta ruka mora biti redatelj. U tome je on bio uspješan. Ako je iskrsnuo bilo kakav problem, otišla bih ravno k njemu, a isto tako i Betty i Adolph. Sve se odvijalo dobro.

Zamolila sam ga da mi ne kaže kad dolaze na probu i da ih drži podalje dok bolje ne uvježbam ulogu. Bila sam previše uzrujana, i oni su to znali. Kad su jednoga dana ipak neprimjetno skliznuli u dvoranu, spazila sam ih krajičkom oka. Držala sam se podalje od njih sve dok nije završio prvi čin.

Bio je to za mene velik ispit. Morala sam svladati napetost i stidljivost dok sam glumila pred njima u potpuno novom mediju, mjuziklu, u jako osvijetljenoj prostoriji za pokuse.

Morala sam raditi prekovremeno da bih svladala nemir. Adolph i Betty su bili divni, davali su mi komplimente i bili su vrlo simpatični. Prvu sam prepreku preskočila.

Svaki sam dan dolazila prije i odlazila poslije ostalih, osim Rona. Nisam glumila samo u dva prizora, i dok su se ta dva prizora uvježbavala, ja sam pjevala ili plesala, ili isprobavala kostime. Neprestano sam nešto radila i nije bilo vremena za sjedenje i buljenje u jednu točku. Ipak je bilo veselo. Kad sam uronila u neki posao, radila sam to svim srcem. Svojevoljno zatočenje.

Svakim sam danom sve više uranjala u karakter Margo Channing. Neke od njezinih slabosti već su bile moje. Nije istina da postajete osoba koju glumite, ali se velik dio dana posvećujete toj ulozi. Što probe više napreduju, sve se više uključujete u ulogu i zanemarujete svoj privatni život. Nemoguće je zaboraviti vlastitu djecu, ali ste vrlo blizu tome. Kolege vas razumiju. Društveni život nestaje i ne manjka. Mislite samo na glumu i želite oko sebe vidjeti samo glumce.

Rekla sam Ronu da mi je prije nekoliko godina puknula hrskavica u koljenu. U posljednjoj točki najlakši ciga-

nin Sammy Williams trebao mi je skočiti na ruke. Nisam mislila da bi se nešto moglo dogoditi, ali se nisam htjela izlagati opasnosti. Ron je želio da plešem, da imam cijelu točku, a i ja sam to željela. Probali smo nekoliko puta skokove, ali smo ih na kraju ipak izbacili. Ron se dogovorio s »ciganima« za prvu probnu predstavu u nedjelju prije nego što smo putovali u Baltimore. Nikad zapravo nisam znala što je to probna predstava za »cigane«. Napokon sam saznala. Otpleše se cijela predstava bez kostima, bez orkestra, bez scene, samo glasovir u kazalištu koje je puno »cigana« i glumaca iz ostalih kazališta na Broadwayu. Tako se dobiva prvo mišljenje i reagiranje publike.

Dogovoreno je bilo: 18. siječnja u kazalištu Lunt-Fontanne. Bila sam obučena u hlače i džemper. Kazalište se počelo puniti. Nije bilo zastora. »Cigani« su se zagrijavali u kutovima pozornice služeći se cijevima centralnog grijanja umjesto prečki. Uvježbavala sam glas s Keith i ugrijavala se s Tommyjem.

Ron nam je kao i uvijek objasnio scenu, vrijeme i mjesto. Predstava je trebala započeti uvodom koji je bio snimljen na televiziji. Ekrani su bili smješteni s obiju strana pozornice. Peter Ustinov bio je naš glumac-gost koji dodjeljuje nagradu »Tony«, pa smo unaprijed snimili kako me on pozdravlja na pozornici i kako predajem nagradu Evi. Nadali smo se da će se ta novost svidjeti gledaocima. Kad sam začula »Margo Channing«, prvi sam put stupila na pozornicu. Prolomio se pljesak. Nijedna se publika po oduševljenju ne može usporediti s »ciganima« i glumcima kolegama. Kazalište je bilo puno, a publika neobično osjetljiva i sposobna da prima. Napokon sam radila ono o čemu sam uvijek maštala: glumila sam u mjuziklu na Broadwayu. Profesionalni snovi ostvarili su se nakon mnogo godina. Bila sam neobično uzbuđena. Svi smo bili gotovo sigurni da će ta predstava biti hit. Ništa se ne može usporediti s uzbuđenjem koje vlada na takvoj probnoj predstavi. Bez scene i bez kostima gledaoci se moraju poslužiti maštom. Prisustvuju rađanju jedne predstave, jednog stvaralačkog djela. Divan je osjećaj sudjelovati u tome. Nakon predstave pozornica je puna glumaca, redatelja, producenata, pisaca, svi su nevjerojatno oduševljeni. Lebdjela sam od sreće.

Otišla sam u Baltimore dan ranije od ostalih zbog prvih pokusa s orkestrom. Dosadašnje uvježbavanje i nesavršenstvo ne mogu se usporediti s probom s orkestrom. Naš

dirigent Don Pippin bio je vrlo pouzdan i mnogo mi je pomagao. Dirigent u mjuziklu jedna je od najvažnijih osoba jer on vodi i njegova se pomoć ne može mjeriti ničim. Na sreću, Don je bio jedan od onih dirigenata koji su bili od pomoći.

Napokon je stigao ansambl, došli su svi glumci. Nismo se viđali nekoliko dana, a u rađanju jedne predstave to je dugo. Željela sam da budem svagdje, da sudjelujem u svemu.

Idućih osam tjedana, pod vodstvom Rona, bili smo četrnaest do šesnaest sati na dan bliski kao roditelji i djeca ili kao ljubavnici. Emotivno smo ovisili jedan o drugome, zajednički smo tražili put u zbrci izmjena, bolje se upoznavali. Poslije sam saznala da su mjuzikli poznati po ljubavnim aferama. Svi polude, naročito »cigani«. Ljudi žive osam ili devet tjedana zajedno, upućeni su jedni na druge. Ali ja se nisam dala. Bila sam prezaposlena, dotjerivala sam svoju ulogu. Trošila sam mnogo snage i osjećaja i nije ostalo ništa za razbacivanje. Poslije pokusa odšetali smo se u hotel, popili poneko piće u baru i odlazili na spavanje. Jedne smo večeri Len i ja krenuli na našu posljednju čašicu i vidjeli reklamu s njegovim imenom koje je bilo napisano pogrešno: »Ben Cariou. Od tada je zauvijek za mene ostao Ben.

U ponedjeljak je održana generalna proba, prvi put u kostimima. I prije smo probali u kostimima, ali to ipak nije isto kao na pravoj pozornici. Moja garderobijerka Elizabeth White uspjela me smiriti. Odglumila sam i otplesala, ali sam bila silno uplašena i nisam bila sposobna procijeniti. Kuća je bila puna, a gledaoci vrlo kritični. Prije premijere mislite da je predstava hit, bez obzira na to da li jest ili nije. Ako sudjelujete u predstavi ne možete biti objektivni. Slijedeće je večeri bila premijera. Novinari u Baltimoreu su štrajkali, a nismo bili sigurni hoće li o predstavi pisati vašingtonske novine. Naša procjena nije bila naročita, ali smo se svidjeli gledaocima. Bilo nam je jasno da moramo još mnogo raditi.

Cijelo sam se vrijeme držala daleko od Lena. Bio je privlačan i pametan, izvanredan glumac i bio je pravi užitak raditi s njim. Činilo se da stoji čvrsto na nogama i da je pun samopouzdanja. Vrlo smo dobro surađivali. Prirodna situacija u ponešto neprirodnim okolnostima. Nije mi bilo ni na kraj pameti upuštati se u bilo kakvu vezu. Ali u našim ulogama to je bilo nemoguće. To je zapravo vrlo

teško, zajedno ste, glumite zajedno, pomiješate uloge i stvarnost. Znala sam da ćemo raditi zajedno još godinu dana, šest dana u tjednu, i to će završiti katastrofom, bar što se mene tiče. Nisam mogla dopustiti da se bilo što dogodi. Osim toga, živio je sređeno i sretno. Htjela sam da ostanemo prijatelji kako se ne bi dogodilo da jedno drugome ne smijemo pogledati u oči. Nisam željela nikakvih napetosti. Ali bila sam nerealna. Držala sam se daleko od njega kratko vrijeme, vrlo kratko.

Poslije premijere započele su izmjene. Bili smo malo potišteni zbog sitnih članaka u novinama. Ali još je pred nama osam tjedana, a to je dosta da učinimo sve kako bi predstava uspjela. Svakog smo dana uvježbavali, a navečer predstava. Prije subotnje matineje Ron je došao u moju garderobu. Već se šaptalo da će Diane Macafee biti zamijenjena. Pitala sam ga i on je potvrdio. »Ne misliš li da je to strah prije predstave u New Yorku? Čim jedna sitnica nije u redu, glumac odmah mora otići.« Ron me je upitao: »Sviđa li se tebi Diane?« Odgovorila sam: »Da.« Odvratio mi je da baš u tom grmu leži zec. Ona bi za mene trebala biti opasnost i prijetnja. I zbog toga predstava nije uvjerljiva. Smatrala sam da je to nepravedno prema njoj. Ron je odgovorio: »Možda. To je moja greška, ali nisam mogao znati kakva će biti u predstavi prije nego što je vidim. Vjeruj mi. Sada nemam izbora.« Vjerovala sam mu, ali to nije umanjilo osjećaj nepravde prema njoj.

Pritisak je i dalje bio velik. Cijeli dan probe, pjevanje, plesovi i navečer predstava, piće u hotelu i zatim spavanje. Ujutro doručak i opet iznova. Davanje predstava u manjim gradovima ubitačno je i uništava glumce, ali oni idu dalje i vode rat sa živcima s pomoću nade i stvaralaštva. Povremeno sam zvala djecu da se uvjerim je li sve u redu, ali sam se osjećala vrlo daleko od njih. Prije Detroita provest ću jedan vikend s njima da ne misle kako sam ih napustila.

Onoga dana kad smo uvodili nove točke, sve je krenulo naopako: od rasvjete, scene, ozvučenja, do svakog glumca pojedinačno. Prava propast.

Ron je ušao u moju garderobu prije subotnje matineje. Nije mi mogao pogledati u oči. Veoma sam ga zavoljela i postali smo bliski. Znao je da mi je još neugodno zbog Diane, a bilo je i njemu. Smatrala sam da se glumac može zamijeniti i drukčije, a ne tako okrutno. Rekao je: »Misliš li? Pogledaj danas poslijepodne u četvrti red u sredinu.

Ondje će sjediti Gower Champion.« »Pa što?« »Zamijenit će i mene«, odgovorio je. Vikala sam da ga mogu zamijeniti samo preko mene mrtve. Htio je za vrijeme matineje otići u New York. Natjerala sam ga neka mi obeća da će ostati i nakon predstave doći u moju garderobu. Prije pet dana to je bio hit, a nakon jedne negativne riječi zavlada strah. Ali nema načina da nastavim s drugim redateljem. Zamjena Diane djelovala je na nas grozno, ali zamjena Rona, to je ipak previše.

Poslije matineje Ron i ja smo razgovarali u mojoj garderobi kad su se vrata otvorila i ušao Alex Cohen, jedan od najuspješnijih producenata. Oduševljeno nas je zagrlio. »Dobit ćete nagradu Tony! To je senzacionalno, najuzbudljivija predstava koju sam vidio u posljednje vrijeme, vaš je rad nevjerojatan!« Ron mu je rekao da će biti zamijenjen, na što je Alex nakon nekoliko kletvi obećao da će Joea Kipnessa upozoriti na njegove greške. Povela sam Rona u svoju hotelsku sobu, a Len nam se pridružio jer je osjetio da će biti borbe. Sjeli smo i naručili piće za Rona, a jelo za mene. Pozvali smo i Kippyja. Započeli smo borbu. »On je moj kapetan, i ako brod plovi bez njega, plovit će i bez mene.« Nisam prestala govoriti. Imala sam još jednu predstavu, i Ron se bojao da ću izgubiti glas. Napokon je Joe rekao: »Gower nas je samo posjetio u prolazu, stari smo prijatelji i zapravo za nekoliko minuta sastat ću se s njim u baru.« »Tako dakle«, mislila sam. Moja je situacija jasna. Nazvala sam svoga zastupnika i ispričala mu cijelu priču. Ako Ron ode, idem i ja i neka to dade na znanje Kippyju. Bila sam bijesna. Eto što je kazalište – nesigurnost. Toliki ljudi misle da će sa svakom promjenom predstava biti bolja. Smiješno! Kako netko može biti talentiran i odličan jednu minutu, a onda zbog slabe kritike više ne vrijedi?

Hajdemo u bar da pozdravimo gospodina Championa. Ron je problijedio. U takvoj situaciji ljudi su vrlo osjetljivi. Prije ulaska u bar provukla sam ruku ispod Ronove, a Len je bio s druge strane i tako smo ušli. Srdačno smo se nasmijali Kippyju i Goweru. Kad je Gower rekao: »Izvrsna predstava«, potapšala sam Rona po ramenu i rekla: »Zahvaljujući njemu. Ne znam što bih da ga nema.« Sve sam učinila samo što nisam treptala trepavicama. I to je kraj priče.

Da je Ron zamijenjen, to bi zaista uništilo sve nas i samu predstavu. Ovako je on novom snagom uronio u po-

sao. Bit će, dakle, novih izmjena, sastanaka s Comdenom i Greenom, Strouseom i Adamsom. Izmjene su izvršene u masovnim scenama, na primjer kad se održava zabava i kad su svi glumci i plesači na pozornici. Najviše smo uvježbavali prizore u kojima Eve nije sudjelovala. Užasno smo mnogo radili, samo što je bilo nemoguće raditi u sekvencama. Napokon su odlučili da umjesto Diane uzmu glumicu Penny Fuller. Ron me je pozvao u svoju sobu da se upoznam s njom. Odmah mi se svidjela. Vrlo je dobro znala situaciju kad se počnu davati otkazi. Penny je bila izvrsna u radu, spretna. Odmah sam uočila da su naše scene dobile drugu dimenziju. Čudno je kako nesavršenstvo može biti uzbudljivo. Ostavlja mogućnosti da se napravi nešto novo i bolje.

Nakon Baltimorea, Len i ja smo se vratili u New York. Bilo je kasno i prije nego što smo pošli svaki svojoj kući, morali smo ići u kazalište Palace. Iznad kazališta bila je golema reklama s mojim imenom, veća nego što sam ikad mogla zamisliti. Osjećala sam se opet kao dijete koje s divljenjem gleda u kazalište iz kojeg izlaze velike zvijezde. Zar je moguće da ću i ja postati dio te povijesti? Nisam vjerovala.

Poslije rastrganog, ali sretnog dana koji sam provela s djecom, uputili smo se u Detroit. Moje su misli bile usredotočene samo na predstavu, nikad nisam pomislila da ću Detroit očekivati s tolikim oduševljenjem.

Premijera se održala 19. veljače. Nakon toga priredili smo zabavu s mnogo pića, a raspoloženje je bilo pomalo neurotsko, veselo i napeto. Margo Channing se polako uvlačila u moju svijest. Margina nesigurnost postajala je moja pa ako dodam i svoju vlastitu nesigurnost, moj se moral spustio vrlo nisko. Kritike su bile izvrsne, ali ipak ne takve kakve sam očekivala. Počela sam sumnjati. Bilo je smiješno ovisiti o mišljenju i pohvalama stranaca, ali sam ipak željela te pohvale. Počinjete moliti za sklonost i odobravanje, kao u djetinjstvu. Osjećala sam se potpuno sama. Jako ranjiva.

Do kraja četvrtog tjedna bilo je mnogo izmjena, vježbali smo po danu, a navečer davali predstave. Jedne sam večeri izgubila glas. Užasno sam se prestrašila. A sve to zbog premorenosti. Liječila sam se kod specijalista za grlo. Kad se zvijezda razboli, svi postanu uzrujani, uključivši i zvijezdu. Nekoliko dana davala sam samo predstave, ali nisam vježbala i najzad sam potkraj tjedna ozdravila.

Izmjene su se događale nevjerojatnom brzinom. Mijenjali su se stihovi, govorni dijelovi, dijelovi pjesme, pokreti. Kad smo se vraćali u garderobu, nalazili bismo na zidu nalijepljene žute papire s naznačenom skicom svake izmjene, iz čina u čin, iz scene u scenu. Ostala je tajna kako smo to izdržali. Jednostavno smo vjerovali: ako se nešto mora učiniti, onda se to i učini. Bilo je šest varijacija scene zabave. Len je morao uvježbavati novu baladu deset dana prije odlaska iz Baltimorea. Izmijenila se i plesna točka, a moja posljednja pjesma mijenjala se pet dana prije završetka u Detroitu. Napokon je predstava zamrznuta, to jest nije se više mijenjala. Mišljenja kritičara bila su različita, neka su bila dobra za New York, neka nisu. Jedan je podli novinar napisao da je razgovarao sa mnom, da je tobože bio prisutan Bogie koji je davao svoje mišljenje. Odbila sam odgovarati na pitanja o Bogieju. Prije nego što sam se dogovorila za intervju, objasnila sam da želim govoriti o djelu *Applause* i o meni, ništa više. Napokon je došlo vrijeme da im to kažem. Ako ne žele govoriti o meni, neka idu k vragu. Želim svoj vlastiti život i svoje vlastito mjesto na ovom svijetu. Bogie je mrtav već trinaest godina, iza sebe imam već drugi brak i razvod. Započela sam novi život i ne želim se stalno okretati natrag, u prošlost.

Posljednji tjedan u Detroitu osjetila sam da više nema slabog mjesta u predstavi. Nisam se nikad tako dobro osjećala u ulozi niti sam ikad toliko radila. Sve sam više postojala Margo Channing. Stvarnost New Yorka, djeca, moj dom i Lenov život ondje bili su u neposrednoj budućnosti, ali je mašta bila ondje gdje sam živjela i željela sam da što dulje ostane tako. Kazalište je vrlo podmuklo. Usprkos svim opomenama ipak se uloga koju glumiš počne miješati sa stvarnim životom. Uspjela sam zamki izbjeći na filmu, manje u kazalištu, a potpuno mi je to bilo nemoguće učiniti u ovoj predstavi. Divno sam se zabavljala, zašto bih onda bila oprezna? Kad sam uopće slijedila upozorenja? Mogla sam samo biti povrijeđena, iako u to nisam vjerovala. Život ide svojim tokom, iako svjesno nastojite da to prekinete. Prije Bogiejeve smrti moj je emotivni život bio mrtav, a vjerujem i poslije, premda nisam izgubila nadu ni sposobnost da uživam, vjerujem i dajem. Još i sada odbijam pomisao da su moja prva ljubav, moj sretni brak od jedanaest i pol godina kraj i početak tog iskustva. Još tražim mogućnost dobre veze, prije nego što me pregazi vrijeme. Kad jednom okusite dobro voće, poželite ga opet.

Rekla bih da sam u tom trenutku svojeg života, prije premijere djela *Applause,* bila na vrhu svojih duševnih i fizičkih sposobnosti. Iskoristila sam svaki djelić svoje snage. Odlučila sam da budem najbolja. Premijera u New Yorku se približavala. Imali smo posljednje probe, sve je bilo tako uzbudljivo i zastrašujuće. I tako sam dočekala premijeru u nedjelju 30. ožujka. Nikad nisam primila toliko cvijeća i brzojava. Na zidu u garderobi Larry Kasha je pričvrstio uokvirenu fotografiju iz časopisa *Life,* bila sam na naslovnoj stranici i to drugi put. Iznenađenje! Svi su moji prijatelji mislili na mene. Samo jedne osobe nije bilo tu, ali je ona živjela duboko u mojoj podsvijesti i sve sam to radila za nju, za moju majku.

Posljednje iskušavanje glasa, ugrijavanje tijela, koncentracija na ulogu. Ne smijete drhtati, pokušajte uživati u ulozi, izlazite na pozornicu! Kad sam sve to isprobala, ponovila sam sve izmjene da štogod ne zaboravim. Liz je držala u rukama uobičajeni čaj i med. Ron je došao s prekrasnom ogrlicom od malih zlatnih srdaca. Preko zvučnika čula sam poziv: »Još pol sata!« To je bila naša najveća noć i vrhunac našeg dosadašnjeg rada i ljubavi prema toj predstavi. Opet zvučnik: »Petnaest minuta!« Charles Strouse i Lee Adams, Betty i Adolph upali su u garderobu da mi požele sreću. Leslie, Sam i Lee sjedili su u prvim redovima s ostalim prijateljima. Razglas: »Pet minuta!« Masserone je dao posljednji sjaj mojoj kosi. Len je došao po mene da me povede gore. To je postala naša uobičajena navika, jer je znao koliko se bojim. Govorio mi je: »Udahni duboko, sjeti se što ti je govorila Keith.« Uvertira mjuziklu je nešto divno, podiže moral i daje impuls. Gledaoci su mrmorili, kazalište je bilo puno.

Predstava je počela. Došla sam na pozornicu pozdravljena snažnim pljeskom. Predstava je tekla iz scene u scenu. Len i ja glumili smo kao san, Penny i ostali izvanredno. Da, bojala sam se, ali sam to i voljela. A sve sam to radila za svoju majku.

Za vrijeme odmora Ron je došao sav sretan, sve je teklo dobro, bolje nego ikad. I u drugom činu nigdje nije zapelo. A onda finale koji je Ron postavio vrlo uzbudljivo kao plesnu točku. Kad su se svi predstavili i razdvojili, stajala sam na dnu pozornice okrenuta leđima publici, napravila sam nekoliko plesnih okretaja ruku podignutih iznad glave da bih napokon došla nasred pozornice i naklonila se. Bilo je to uzbudljivo izvesti, ali je bio napeti doda-

tak za publiku. Mnogo smo puta izašli pred zastor, bilo je to pravo oduševljenje. Predstava je bila dobra i svi smo to znali. Fotografi su došli iza pozornice, garderoba je bila puna ljudi. Presvlačili smo se za naš tradicionalni posjet Sardiju. Nikako to nisam htjela izostaviti. Kippy i Kasha su dali zabavu u taverni na Greenu.

Sardijev restoran i taverna bili su u produžetku kazališta Palace. Uzbuđenje za uzbuđenjem. A onda prve kritike. Clive Barnes mi je pjevao hvalospjeve. Hit. Leslie, Lee i svi moji prijatelji iz New Yorka bili su sa mnom da podijele moj uspjeh. Ron je čitao kritike naglas, bile su tako dobre kao da smo ih sami napisali. I tako dok sam sjedila za stolom, najednom sam osjetila da sam na rubu plača. Previše napetosti, previsoko sam poletjela, a sada se mogu samo spuštati. Postigla sam sve što sam željela, predstava je postala hit, ali je ostala praznina koju ništa ne može ispuniti. Veći dio vremena sam to zaboravljala, ali ne večeras kad sam bila tako ranjiva na pozornici, a to sam izgleda ponijela sa sobom i izvan pozornice.

Ipak, to je bilo moje vrijeme. Napokon su i najbolje novine donijele pohvalu na koju sam odavno čekala. Walter Kerr mi je tako laskao da sam pocrvenjela čitajući. Pisao je da nisam neka filmska glumica koja se htjela okušati u kazalištu, nego prava zvijezda pozornice. Hvala! Komplimenti su bili neuobičajeni i uživala sam. Gotovo da sam bila otkriće i to prvi put. Postigla sam novu karijeru, muzičku karijeru. Publika je bila predivna.

S Lenom sam i nadalje održavala vezu, iako je stvarni život u New Yorku promijenio naše običaje. Naravno, romantično i nestvarno željela sam nastaviti, ali to nije bilo moguće. Često smo bili skupa i bilo nam je divno. Volio je moje prijatelje i mnoge moje poglede na život. Osam puta na tjedan bili smo drugi ljudi: Margo i Bill. Dok to traje, trajat će i naša veza. Bio je mnogo mlađi od mene i u samom komadu. Bio je čudna kombinacija: društveno neiskusan i vrlo zreo i sređen čovjek. Planirao je svoj život, točno je znao što želi i kako želi živjeti i borio se protiv svega što bi ugrozilo njegove planove. Poznanstvo sa mnom bacilo ga je malo iz ravnoteže i to mu se nije sviđalo. Jednom sam mu pročitala jednu misao iz romana Johna Fowlesa *Žena francuskog poručnika:* »Svijet koji se planira... mrtav je svijet.« To ga nije oduševilo. Nikako nisam mogla shvatiti da tako mlad čovjek može biti tako zatvoren, dok sam ja imala hrabrosti proživjeti toliko toga,

uvijek otvorena prema ljudima, stvarima, mogućnostima, pustolovinama. Noću sam još plakala nad svojim raskinutim vezama, ali se njemu vjerojatno nikad to nije dogodilo. Svaki drugi tjedan razgovarala sam sama sa sobom: »Zaboravi ga osim kad si u kazalištu. Povremeni ljubavnici nisu ono što tebi treba. Nikad nisu bili i neće biti. On ide svojim putem. Uživaj dok si s njim i ne računaj na bilo što drugo.« Katkad sam se uspjela utješiti. Morala sam se sabrati zbog predstave. Nikad mi nije lagao, nije bio nepažljiv prema meni, ali je bio vrlo pažljiv prema sebi, vrlo ispravan u postupcima i pošteniji od mnogih koje sam znala i zbog toga ga nikad nisam prestala voljeti i poštovati. Zato smo još i danas sretni kad se sretnemo. Vrlo je ugodan osjećaj da se dobro osjećaš kad sretneš osobu za kojom si nekad ludovao. Takvih nema mnogo.

Bilo je objavljeno nominiranje za »Tonyja«: predstava, Ron, Len, ja i glumac Brandon Maggart (sporedna uloga). Bila sam veoma uzbuđena! Napokon moja prva nominacija. I Katie je bila nominirana za *Coco*. Obožavala sam Katie i bilo mi je smiješno da smo kao glumice u konkurenciji za nagradu. Ali kakva nagrada! Ne bi smjela toliko značiti, ali – ruku na srce – ipak znači. I dok se dijele nagrade, bolje je dobiti ih. Katie i ja smo se šalile na račun toga. Ona nikad ne bi išla na dodjelu nagrade jer nikad ne ide na takve priredbe. Smijući se rekla je: »Ako dobijem nagradu, ti ćeš je primiti.« Bila sam sigurna da će je ona dobiti. Prokletstvo, zašto je ne možemo dobiti obadvije?

Jason se ponovno oženio. Nisam se s njim slagala baš dobro jer sam mislila da je nepažljiv prema Samu. Smatrala sam da mu on mora reći o svom vjenčanju. Naravno, Sam se uvijek nadao da ćemo se pomiriti. Nitko ga od nas nije navodio na takvo mišljenje. Napokon je prihvatio to vjenčanje, morao je. Objasnila sam Jasonu da ne želim da njihovim sastancima prisustvuje nova žena ili bilo tko od braće i sestara. Budući da Steve više nije živio s nama, Jason je bio jedini muškarac u njegovu životu. Katkad sam bila kod kuće kad je Jason dolazio u posjetu Samu, ali sam ih ostavljala same. Sam bi me stalno iznenađivao. Jednom je poslije matineje došao u garderobu i upitao: »Tko je tvoj novi prijatelj, mama?« Samo je jedanput ili dvaput sreo Lena.

Napokon je došla večer kad se dijelio »Tony«. Moja garderoba u Palaceu bila je puna prijatelja koji su došli na piće. Zatim sam sjela u gledalište. Bože, što sam bila uzrujana! Cecil Beaton dobila je nagradu za kostimografiju u *Cocou.* Onda je pročitano Ronovo ime. Dobio je nagradu za koreografiju i režiju. Radosno sam uzviknula kao i ostali.

Tada je Walter Matthau objavio koja je najbolja ženska uloga u mjuziklu. Prvo je pročitao imena nominiranih. Srce mi je u isto vrijeme ludo tuklo i zamrlo. Otvorio je omotnicu i pročitao: »Lauren Bacall za ulogu u *Applauseu.*« Opet sam vrisnula, skočila sa sjedala i krenula prema pozornici. Svi su moji prijatelji ustali i počeli toptati nogama. Od šoka nisam mogla govoriti artikulirano. Nikad dosad nisam osvojila nikakvu nagradu. Napokon sam se sabrala i zahvalila Ronu, svim kolegama i autorima na izvanrednom radu i prijateljstvu. Ta je noć za mene bila nezaboravna. Bila sam potpuno iscrpljena, ali sretna.

Od svoje devetnaeste godine bila sam svjesna da su nagrade samo zabluda. Kako moja karijera nije išla uzlaznom linijom, nikad nisam dobila ni jednu nagradu. Mislim da glumci, redatelji i ostali umjetnici ne bi smjeli raditi jedni protiv drugih. Uvijek se uspinje kad se pobjeđuje, a pada kad se gubi. Zbog ljudske slabosti onaj tko gubi uvijek je protiv onoga tko pobjeđuje. To oduzima vrlo potrebnu energiju. Onaj tko daje veliki ulog, daje životni ulog. I to upravo pri tome volim. Igraš se svojim životom, ali je to vrijedno toga.

Još i sada mislim na onu noć kad se dijelio »Tonny«. Pobijedila sam, ali sam bila sama, a to je bila stvarna životna činjenica. Ludo je tako gledati na to. Naravno da sam luda, ali kad je netko sam, onda je sam. Rad je za mene vrlo važan jer dajem i svoje tijelo i svoj um, ali to povećava i moje emocionalne potrebe, a ne smanjuje ih.

Večer nakon podjele nagrade prošla je divno. Publika je znala da sam večer prije toga dobila nagradu, a u prvoj se sceni radi o dodjeli »Tonyja«, pa kad sam se pojavila na pozornici, pljesak je bio dvostruko značajan. Ta veza između glumca i gledatelja puna je čara, nevjerojatno potiče, djeluje na osjećaje i ništa se ne može usporediti s tim. To je ljubav, ali sve se završava kad se zastor spusti. Sjećam se kako je poslije jedne predstave Johnny Negulesco rekao: »Ti nigdje drugdje ne možeš doživjeti takav vrhunac kao što ga doživiš ovdje. Tebi nije potreban muškarac jer

nema muškarca koji bi te doveo do takva vrhunca kao što te dovede publika.«

Pogrešno!

Sigurna sam da postoji muškarac koji bi me usrećio, ali je pitanje hoću li ga ikad naći.

Što se moga rada tiče, *Applause* je i dalje bio moje najdragocjenije životno iskustvo. Ali moja je greška što sam sve u životu htjela imati.

A tada mi se navečer u petak 31. srpnja dogodila nezgoda. Na samom početku disko-točke podigla sam desnu nogu da bih njome zamahnula visoko, lijeva mi se svinula i kao da me je udario grom. Momci su mislili da sam poskliznula, ali onda su shvatili da se dogodilo nešto gore. Uhvatili su me prije nego što sam se srušila na pozornici. Znala sam da se dogodilo nešto opasno, ali sam nastavila plesati, tkozna kako sam uspjela. Užasno sam se prestrašila. Noga mi je pokleknula još nekoliko puta a da nisam predosjećala kako će se to dogoditi. Za vrijeme odmora liječnik me je čekao u garderobi. Koljeno mi je nateklo i počela sam plakati. Mislila sam: kako je trenutak slave trajao kratko. Mogu biti nepokretna tjednima. Len je došao u garderobu i pomogao mi obojiti bijelu vrpcu koja je držala zavoj. Mladi liječnik rekao mi je da u ponedjeljak odem doktoru Jamesu Nicholasu koji će mi pregledati koljeno i odrediti odgovarajuću terapiju. To je bio sretan početak jednog medicinskog iskustva.

Nisam izostala ni s jedne predstave, ali smo izbacili disko-točke dok ne dobijem dijagnozu doktora Nicholasa. U koljenu je pukla i druga hrskavica. Doktor me je uvjerio da moram mišiće oko koljena održati snažnima, a to mogu samo ako vježbam pod opterećenjem. Tri tjedna izbacili smo iz predstave plesne točke i morala sam imati omotano koljeno dok ne prođe oteklina. Poslije sam otkrila da je dr Nicholas liječio Joea Namatha i mnoge atletičare koji su imali problema s koljenom, laktom ili stopalom. Liječio je i Nurejeva i mnoge druge plesače.

Dr Nicholas mi je odredio liječenje te nisam morala na operaciju niti sam izostala s predstave. Zbog toga sam mu bila vrlo zahvalna. Zaista sam imala sreću, jer se predstava davala pet godina bez nekih većih nezgoda.

Kad smo ponovno uveli disko-točku, bila sam strahovito nervozna. Stalno sam mislila na koljeno, koju nogu smijem opteretiti, kako poštedjeti bolesnu nogu, a da to

gledaoci ne opaze. Svaki sam dan vježbala s utezima prije nego što sam ugrijavala tijelo i to još radim.

Jedne večeri za vrijeme odmora upozorili su me da je među gledaocima Bette Davis. Rekla je da će doći samo pod uvjetom da ne sjedi u prvom redu i da ne želi fotografe. Uplašila sam se na smrt. Bože, ona je stvorila Margo Channing u filmu *Sve o Evi.* Idol moje mladosti je u kazalištu i gleda me u »svojoj« ulozi.

Nikad je nisam dobro upoznala kod braće Warner, samo sam je nekoliko puta vidjela. Bila sam znatiželjna što misli o predstavi i o meni. Netko je zakucao na vrata. Bette, san moje mladosti, stajala je ondje. Pred mojim su se očima izredale sve njezine uloge koje sam toliko voljela.

Ponudila sam joj piće koje je odbila jer se morala vratiti kćerki u Connecticut. Sjela je u stolac, ne u naslonjač, što je značilo da neće ostati dugo. Promrmljala sam kako je smiješno što glumim njezinu ulogu. Rekla je: »Smiješno? Nikad nisam pomislila da bi ta predstava mogla biti mjuzikl.« Bila je prilično suzdržana, uglađena i zatvorena. I ja sam se osjećala neugodno. Nakon nekoliko rečenica ustala je. Njezine su posljednje riječi bile: »Nitko osim vas ne bi mogao glumiti tu ulogu, zaista mislim tako.« Zahvalila sam joj, i otišla je. Toliko sam joj toga htjela reći, ali sam bila zbunjena, a zbog njezine suzdržanosti držala sam razmak. Da je ostala samo petnaest minuta duže, možda bih joj uspjela reći što mi znači njezin posjet. Ta žena koja je bila najveća filmska glumica između tridesetih i četrdesetih godina, uz Gretu Garbo, dala je oglas u holivudskim novinama da traži posao. Htjela je i mogla je raditi. To što se događalo strahota je tog posla.

Danas je veoma cijene, što i zaslužuje, jer je njezin doprinos filmu jedinstven. To je dio slave tog posla.

Mjeseci su prolazili, kazalište je svake večeri bilo puno, poznati ljudi iz svih područja dolazili su iza pozornice. To mi je uvijek bila nagrada i podizalo mi je moral. Jedna od nezaboravnih večeri bila je kad je Noel Coward doveo sa sobom bračni par Lunt, otprilike šest tjedana poslije premijere. Bili su u mojoj garderobi. Len je sjedio do nogu Lynn Fontanne. Upijala sam svaku riječ Alfreda Lunta, Noel je uživao u društvu. Trojica čiji je prilog neizmjeran i vječan. Jedne me je večeri posjetio Paul Lukas, već ostario, sijed, ali još dobra izgleda, moj mentor od prije trideset godina, koji se ponosio mnome i rekao mi: »Na-

pokon si postigla ono što si htjela i za što si se pripremala.« Dok je sjedio u mojoj sobi, živo sam se sjećala svih scena iz kazališta Martin Beck, svih naših razgovora. Ništa nisam zaboravila. Bilo je tako lijepo sjetiti se svega toga.

Što se hit-predstava duže prikazuje to ju je teže izvoditi. Oni koji ne sudjeluju ne mogu to razumjeti. Teško je predstavu održati svježom, ali nova publika uvijek te prisili da glumiš kao prvi put. To je disciplina kazališta, i to je vrlo teško. Bez obzira na to kako se osjećate, bili bolesni ili nesretni, morate stupiti na pozornicu i glumiti. To je najveća i najteža pouka koju morate naučiti.

Još kad sam počela glumiti u *Applauseu,* odlučila sam da neću planirati društveni život. Ako bi me netko pozvao na večeru nekoliko dana ili tjedana unaprijed i ako bih morala odmah odgovoriti, rekla bih: »Onda nemojte računati na mene.« Nikad nisam živjela olako, bez obaveza, znala sam da je sada vrijeme za promjenu. Kako da unaprijed znam hoću li te večeri biti raspoložena za izlazak? Ili da možda neću dobiti bolju ponudu? Ne društvenu, nego emocionalnu. To je zbunjivalo moje prijatelje, ali sam odlučila: »Do vraga s tim, bit ću sebična i raditi ono što želim.« Napokon sam i to dočekala. Uvijek sam se prilagođavala zahtjevima muža, djece. Sad je vrijeme da živim za svoj račun.

Svoj sam dnevni raspored prilagođavala predstavi. Nisam smjela previše telefonirati zbog glasa. Morala sam se mnogo odmarati, spavati od četiri do pet sati. Jela sam nešto s poslužavnika, uglavnom meso. Glasovne vježbe počinjale su u šest. U kazalištu sam bila do sedam gdje sam se ugrijavala i vježbala s utezima zbog koljena. Za šminkanje sam bila spremna u osam, jer se u pola devet dizao zastor. Za zabavu mi je ostalo slobodno vrijeme poslije predstave i htjela sam ga zadržati. Toliko sam toga ostavila na pozornici da sam morala imati vremena za sebe samu kad se spustio zastor. Nisam nikad požalila taj izbor, čak sam i njegovala taj običaj. Sebi sam dopustila taj užitak.

Često sam i platila cijenu za taj izbor jer sam mnoge večeri provela sama. Znanci često misle da je vaša garderoba puna i ne žele vam smetati. A koliko sam puta molila Boga da netko zakuca.

Jedne su me večeri posjetili vojvoda i vojvotkinja od Windsora, a sutradan su mi poslali cvijeće. Nisam mu

mogla reći kako sam plakala dok sam bila djevojčica kad sam preko radija čula njegov govor kojim se odriče prijestolja. Još su me neki ljudi impresionirali – bivši kralj Engleske u mojoj garderobi i hvali mi ulogu! To je dokaz da glumci imaju priliku upoznati slavne ličnosti iz različitih krajeva svijeta, privlačne i važne ljude. Tako sam upoznala Adlaia Stevensona, Johna Kennedyja, Roberta Kennedyja. I dan-danas se čudim otkud meni takva sreća da upoznam takve ljude.

54.

Potkraj ljeta morala sam se suočiti s činjenicom da će Leslie napustiti dom. Cijeli je svoj život provela u francuskoj školi i mislila sam da će odabrati Sorbonneu ili Italiju, što bih ja učinila na njezinu mjestu. Ali ona je ličnost, imala je čvrstu volju i s tim sam se morala pomiriti. Htjela je provesti godinu dana u Bostonskoj školi za umjetnost pa ako joj to ne bude išlo, nastavit će na Bostonskom sveučilištu koji je završio Steve. Željela je iskušati snage u američkoj školi pošto je deset godina provela u liceju. Tražila je svoj put, a to je, dakako, mogla postići samo ako je daleko od mene. Kad sam je otpratila u Boston, osjećala sam da kreće u svoj život i da se odalečuje od mene. Naš se odnos popravljao iz dana u dan, sve smo se više zbližavale. Mogla sam joj povjeriti svoja razočaranja, znala je slušati. Sve što misli rekla je iskreno i izravno bez gluposti. Polako je razvijala svoju ličnost i bila je na putu da postane moj najbolji prijatelj.

Jason i ja još se nismo dobro slagali. Nije bio u stanju baviti se Samom, kao što sam osjećala da bi trebao. Nije ga često posjećivao niti je zvao. Još se borio za svoj vlastiti život. Željela sam da jednom zasvagda Samu objasni kako više nećemo biti sretna obitelj. To je bilo Samovo maštanje i teško je odvajao maštanje od stvarnosti. Brinula sam se zbog njega, a njegov izvanredni pedijatar preporučio mi je da ga vodim psihijatru. Ali Sam je bio prepametan da bi ga bilo tko mogao gurati u jednom pravcu. Morala sam mu objasniti da liječniku može reći što god želi ili što ga smeta pa će mu biti lakše. Povremeno bih ga nagovarala: »Pomoglo bi ti da se bolje osjećaš. Isplati se pokušati.« Pristao je i poslije prvog susreta dogovoreno je da će s

njim razgovarati jedanput na tjedan pod uvjetom da prestane onog trenutka kad sam odluči. Prihvatila sam njegove uvjete. Razgovori s psihijatrom su mu pomogli pa je u ljetu odlučio da prestane za neko vrijeme jer želi poći na logorovanje. Nastavit će u jesen, bude li potrebno. I liječnik i ja složili smo se s tim prijedlogom. Htjeli smo se osvjedočiti što će se dogoditi, hoće li bolje vladati svojim osjećajima. Vrijeme će ispričati svoju priču.

Proslavili smo prvu godišnjicu predstave *Applause* režući kolač pred kamerama na Broadwayu. Prošla je jedna uzbudljiva godina. Ali duševno sam se osjećala kao olupina, nikako nisam mogla uskladiti vezu s Lenom i prihvatiti je takvom kakva jest. Bila sam vrlo vitka, dobro sam izgledala, ali su osjećaji ostavili tragove na mojemu licu. Jedne večeri netko je pokucao na vrata garderobe. Garderobijerka Elizabeth je otvorila. Na vratima je stajala Ethel Merman. Zinula sam od čuda. Ušla je u sobu. Merman je bila najveća zvijezda mjuzikl-komedije, po mojem mišljenju najbolja koja je ikad živjela. Bila je tako uzbudljiva da je cijelo gledalište dizala na noge. Rekla mi je: »Ne smijete više raditi ovo«, i udarila se šakom u prsa. Naime, to sam radila u prvom činu *Welcome to the Theatre* (Dobrodošli u kazalište) i to nekoliko puta. Upozorila me je da svaki put kad to učinim, mikrofon na mom tijelu prenese te zvukove kroz cijelo gledalište. Nitko mi to prije nije spomenuo. Uvjeravala me je da sam joj se svidjela. Nadam se da je tako i mislila.

Mjesec dana nakon proslave prve godišnjice predstave Len me je pozvao na večeru. Bila je subota, dobro odabrani dan, jer sam se u nedjelju mogla odmarati. Izašli smo sretni. Kad me odveo kući, popili smo posljednju čašicu i tada je ispalio bombu. Ljubazan i sladak kakav je bio uvijek, najavio mi je da ostavlja predstavu za tri tjedna. Igrat će u kazalištu Guthrie u Minneapolisu. Smatrao je da mora pokušati nešto drugo, a želio je da tu novost čujem od njega. Ostala sam zaprepaštena. Došlo je tako iznenada. Suze su mi grunule na oči. Emotivno sam jako ovisila o njemu, više nego što sam sama znala. Vjerovala sam da vladam situacijom. Još jedan rastanak. Činilo mi se kao da mi se tlo otvorilo pod nogama. Mislila sam da je to propast za *Applause* koji je postao moj drugi svijet i moj život. Kao da lebdim u zraku bez ikakve podrške. Postalo mi je mučno. Sjedili smo u knjižnici do zore, pričali i pričali o našoj predstavi i o našoj vezi. I njemu je bilo teš-

ko zbog mene. Svakako da sam razumjela opravdanost njegove odluke. Bio je još mlad glumac i morao se probijati. Ali to razumijevanje nije pomoglo da se bolje osjećam. A ja moram ostati u predstavi još nekoliko mjeseci. A onda idem u St. Louis gdje *Applause* gostuje u Operi Municipal i to u tjednu u kojem pada 4. srpnja. To je kazalište pod vedrim nebom, s dvanaest tisuća mjesta. Kako ću nastupati s drugim glumcem? Bill Sampson je samo Len i za mene ne postoji drugi Bill Sampson. Takvo stajalište odvaja od stvarne zvijezde. Želim da pokraj mene bude pravi glumac, želim dijeliti pozornicu. Za mene je kazalište zajednički rad. Da me ne biste krivo razumjeli: volim sama izaći pred zastor, ali ne želim ondje biti sama.

Ta je noć za mene bila veliki udarac. S našom predstavom Len je ušao u show-business na Broadwayu, nas smo dvoje zajedno izrasli u toj predstavi. To nije bio samo show, već važan dio mog života. On mi je davao snagu na pozornici i izvan nje. Dobro me je znao i bio je svjestan mojih slabosti. Čak i nakon tog mog uspjeha morala sam se boriti s prošlošću. Što god su ljudi sebi utuvili u glavu u vezi s mojom filmskom karijerom i brakom s Bogiejem i danas mi nanosi štetu. Oni žele da njihove uspomene i mašta ostanu netaknuti. Ne zanimam ih ja kao osoba. Svakomu je muškarcu potreban njegov identitet. Njegov mu ja neću dopustiti da ga smatraju privjeskom neke glumice. Nikad nisam našla muškarca koji bi bio dovoljno siguran u sebe, dovoljno odrastao i, ako hoćete, dovoljno hrabar da se veže za mene zbog mojih vrijednosti i zbog mene same.

Ali ja tu ne mogu ništa popraviti. Proživjela sam to, to je prošlost, mnogo je pridonijelo tome što sam danas, što bi moglo privući nekog muškarca. Ali nije. Još se i sada borim da me ljudi smatraju onakvom kakva jesam i što jesam, a ne da budem nečija slika ili predodžba onoga što sam glumila kad mi je bilo devetnaest godina. Dosad sam gubila bitku, možda će zauvijek biti tako, ali ne odustajem. Nisam odustala ni tada ni sada, neću ni ubuduće.

55.

S prikazivanjem predstave *Applause* završili smo šesnaest mjeseci nakon premijere. Len je otišao i došao je drugi Bill Sampson prema kojemu sam se odnosila profesionalno. Otputovala sam na mjesec dana u Evropu nadajući se da ću naći nekakvo rješenje, olakšati svoju dušu. Ali kako se nakon mjesec dana može izbrisati iz sjećanja tako naporan posao koji sam radila dvije godine, pa majčina smrt, rastava? Opet sam se vratila na pokuse za putovanje s predstavom *Applause* po zemlji. Trebala sam nastupiti i u Los Angelesu. »Napokon«, mislila sam. »Prošlo je deset godina, ali ću im dokazati da sam talentirana, da sam dobra i da su pogriješili što su me odbacili.« Te sam večeri bila uzrujanija nego svih ostalih večeri dok sam igrala Margo. Ta mi je večer otkrila koliko sam važnosti davala mišljenju tog društva. Što sam zapravo očekivala? Da će me svi oni koji su me odbacili moliti za oproštenje? A oni su jedva marili za mene. Došli su samo moji pravi prijatelji. Drugi nisu, bilo im je od ruke, kazalište je bilo predaleko. Njihovi mozgovi ne misle dalje od novosti u poslovnim novinama i čiji su otisci stopala u cementu. Ali moji – sjećate li se? Nisu, zar ne!

Krenula sam s predstavom *Applause* na godinu dana u London. Došla sam po drugi put u grad koji sam zavoljela i gdje sam imala mnogo prijatelja. Ovoga puta došla sam u londonsko kazalište ne samo da udišem isti zrak s Olivierom, Richardsonom, Gielgudom, Scofieldom i mnogim drugima, već su me dočekali dobrodošlicom kao kolegicu. Željeli su da zavolim njihov otok. Uselila sam se u malu, lijepu kuću, izvanrednu za Sama, Nanny i mene.

Uživala sam u zemlji kraljevstva, otmjenosti, stvaralaštva i prijateljstva. Nakon premijere kritičari su bili podijeljeni što se tiče predstave, ali što se tiče moje uloge, svima sam se sviđala i kritičari su u tome bili jednodušni. Ljudi su na predstavu dolazili i pokazali zadovoljstvo što sam prešla put od šest tisuća kilometara da bih im odglumila tu predstavu. Uživala sam u tome. I onda sam se zaljubila u oženjenog Engleza. Neočekivano, ali sigurno. Nakon šest mjeseci veza se raspala zbog različitih okolnosti, loše sreće i drugog. Neko sam vrijeme mrzila Engleze kao da su me izdali, okrivljavala sam zemlju, a ne pojedince. Osjećala sam se uhvaćenom. Radila sam teško i neprekidno pet godina na toj predstavi, Margo Channing je moja najveća kazališna uloga za koju sam platila i najveći danak.

Tada je došao Sidney Lumet s ponudom da glumim u filmu *Murder on the Orient Express* (Ubojstvo u Orient Expressu) s izvanrednom glumačkom ekipom. Tako sam jednogodišnji boravak u Engleskoj produžila na dvije godine. Rad na tom filmu bilo mi je jedno od najljepših filmskih iskustava u životu. Bol koja je nastala zbog još jednog rastanka polako je blijedjela.

Steve i Dale doputovali su k meni na dva tjedna. Samu sam kupila prekrasnog psa. Nazvala sam ga Blenheim. Sviđao mi se život u tom gradu koji je bio čist, pun zelenih parkova. Živjelo se mirnije. Imala sam divne prijatelje Sidneya i Sandru Bernstein, a njihova su djeca bila Samovi prijatelji.

Za to vrijeme u Americi je u punom jeku bila afera Watergate. Obavještenja što sam ih dobivala preko televizije i novina nisu bila dovoljna, htjela sam znati više. Kako sam oduvijek bila protiv Nixona, željela sam u to vrijeme biti u Americi. Htjela sam biti sigurna da će Nixona maknuti. Kad god sam čula primjedbu Engleza da se afera Watergate rješava mlitavo, našla sam se u situaciji da branim svoju zemlju. Shvatila sam da je došlo vrijeme za povratak kući. Već dvije godine nisam vidjela Stevea, Leslie i unuka Bogarta. Napokon i Samov je otac bio u Americi i nije više smio biti odvojen od njega.

Nije bilo više razloga da ostanem. Posao je bio završen, a svoj sam rodni grad dosta dugo izbjegavala.

Zapravo jedino mjesto kojem sam pripadala bio je moj rodni grad New York. I tako sam se vratila s golemom prtljagom – posebnu prtljagu poslala sam brodom –

Samovu i Blenheimovu. Nisam znala kakav će biti doček i što me čeka u mojoj zemlji. Ali nije bilo izbora. Morala sam se suočiti sa stvarnošću koja je bila potpuno različita od one u Engleskoj.

Nakon mjesec dana u New Yorku osjećala sam se bijedno. Razlike su bile goleme: buka, prljavština, smrad Central Parka, gužva. Bila sam sretna što sam opet s djecom i prijateljima, ali nisam mogla zaboraviti Englesku i bilo mi je žao što nisam ostala. I za Sama je povratak bio težak. Dvije godine nije išao u školu, što je ostavilo veliku prazninu u njegovu znanju. Morao je mnogo učiti i to je teško svladavao. Tražio je pomoć psihijatra i to sâm: »Mislim da trebam pomoć.« Tako smo neko vrijeme lutali bez cilja. Nije bilo ponuda za posao. Još sam se tješila uspomenama sa snimanja filma *Ubojstvo u Orient Expressu* i zadovoljstva što mi ga je ono donijelo.

Jason je glumio u predstavi *A Moon for the Misbegotten* na Broadwayu. Odvela sam Sama da ga vidi, bio je sjajan, a ja neobično sretna zbog njega. I on je prošao svoju životnu školu. Prestao je piti, u braku je bio sretan, imao je jednu kćer, a drugo je dijete bilo na putu, što je sve skupa pol tuceta djece. Postali smo dobri prijatelji. Kad god je došao po Sama, sjeli bismo i pričali o poslu, o životu. Bio je dobar, zapravo izvanredan čovjek, stvarno sam ga voljela kao prijatelja. Isplatili su se bol i vrijeme što sam ih u njega uložila. Nisam se prevarila u njemu. Izvanredno se slagao sa Samom, razumio ga je, imao je sažaljenje. Sam je bio sretan što nas opet vidi zajedno, makar kao prijatelje.

56.

Prvo ljeto nakon povratka u New York, bez Sama koji je bio na logorovanju, još sam se osjećala izgubljena i žalila sam što sam se vratila. Onda sam odlučila da napišem ovu knjigu. Uvijek sam voljela riječi, a imala sam prijatelja pisaca više nego bilo tko. Osjećala sam da to mogu učiniti. Vjerojatno je došao pravi trenutak. Možda ću nešto otkriti o sebi što dosad nisam znala. Tko sam i zašto sam takva i kako sam došla do toga?

Statistički, pripadala sam kategoriji nepotpune obitelji jer me odgojio jedan roditelj. Zahvaljujući svojoj sreći i sreći što sam se rodila s tankim strukom i zahvalnim licem te su me pravi ljudi zapazili u pravom trenutku, postigla sam velik uspjeh u svojoj devetnaestoj godini. Howard Hawks je izmislio osobu na platnu koja je pristajala mojem izgledu i mojem glasu i nekako meni samoj, iako naglašavanje seksa i druge osobine nisu imale veze sa mnom ni tada ni sada. Živjela sam punim životom o kakvom sam samo mogla maštati. U dvadesetoj godini dotaknula sam nebo i zvijezde. A tko osim dvadesetogodišnjakinje može misliti da će to i zadržati? Zašto nisam popustila, zašto sam nastavila kad je moj uspjeh počeo padati? Zašto nisam počela piti, uzimati droge? Mislim da je nesebična ljubav između majke i mene uvelike utjecala na to. Majčina ljubav, podrška i ohrabrenje, podrška cijele moje obitelji, moj vlastiti karakter i sposobnost da se smijem sama sebi stvorili su osnovu za uspješnu vezu i život s Bogiejem, sa čovjekom koji je imao iza sebe tri braka i bio je stariji od mene dvadeset i pet godina.

A Bogie koji me je neizmjerno volio i nikad me nije potiskivao, pomagao mi je da naučim cijeniti svoje vrijed-

nosti, da postignem najviše od onoga što mi daju moje mogućnosti, da zadržim svoju ličnost, da cijenim životne vrijednosti i iskren stav prema radu. Važnije je biti dobar nego bogat. Važnije je biti ljubazan nego imati kuću ili automobil. Cijeniti nečiji rad i odvažiti se na nešto u životu važnije je nego biti zvijezda. Nikad ne prodati svoju dušu, cijeniti samog sebe i voljeti istinu – važnije je od svega.

Sve to naučila sam od majke, od Bogieja i dragog ujaka Charlieja i nikad to neću zaboraviti.

Drago mi je što potječem iz jake i ponosne židovske obitelji i ni za šta ne bih zamijenila svoje porijeklo i svoj identitet. Shvatila sam da sam osoba koja ima svoju vrijednost. Učinila sam mnogo velikih pogrešaka, učinit ću ih još, ali sam ih i platila. Verzija Howarda Hawksa o meni nije bila stvarna ni onda ni sada. Ostala sam ranjiva i romantična kao što sam bila i sa svojih petnaest godina dok sam sjedila u kinu, promatrala Bette Davis i zamišljala da sam to ja.

Ne stidim se onoga što jesam i kako sam proživjela život. Ni u najtežim trenucima nisam pomišljala na samoubojstvo. Nisam samo promatrač, vjerujem da nekome pokraj sebe mogu nešto i dati. Ne sviđa mi se sve što znam o sebi i nikad neću biti zadovoljna, ali nitko nije savršen. Nisam sigurna što mi donosi budućnost, ali ostajem otvorena prema životu i čekam još mnogo izazova.

Izdavač
Centar za informacije i publicitet
Zagreb

Za izdavača
Direktor i glavni urednik
Bruno Amerl

Odgovorni urednik
Jagoda Zelić-Rukavina

Urednik
Omer Lakomica

Prevodilac
Aleksandra Lisinski

Likovna oprema
Boris Dogan

Lektor
Nevenka Grgurević

Tehnički urednik
Hinko Bor

Korektor
Rude Paškvan

Tisak
»*Liburnija*«, Rijeka, 1980.

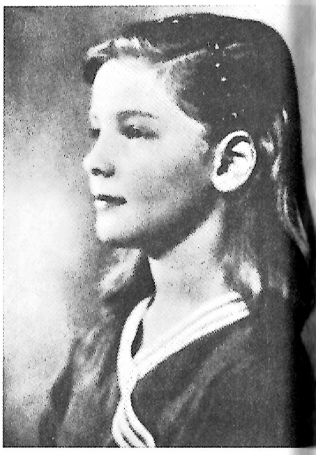

S majkom

Na logorovanju, prvi red sredina

S ujakom Charliejem

Majka i Lee

Obitelj: Vera, Jack, Renee, Bill, baka, Charlie, Rosalie, majka

Na zabavi s Burgessom Meredithom

U kantini s mornarima, pokraj mikrofona John Carradine

Theo
Wi

Stage folk as well
are having a lot o
recently-opened Ame
Wing Stage Door Ca
free for uniformed
the Forty-fourth S
Building.
Here are some shots fr
of entertainment.

Kao foto-model Diani Vreeland u Floridi

Poznata naslovna stranica u *Bazaaru*

Pokusni snimak za film u ulozi Claudije

Pokusni snimci za film *Imati i nemati*

Sa psom Droopyjem

MAKE-UP HAIR D
#1
BETTY BACAL
To HAVE + HAVE

MAKE-UP HAIR D
#2
BETTY BACAL
To HAVE + HAVE

MAKE-UP HAIR DRES
#3
BETTY BACALL
To HAVE + HAVE NO

MAKE-UP HAIR
#
BETTY BACA
To HAVE + HAVE

Iz časopisa *The Look*

Film *The Big Sleep*, čitanje teksta s Bogiejem, Johnom Ridgelyjem i Howardom Hawksom

Snimci iz filma *Imati i nemati*

THE LOOK BLANKETS THE COUNTRY WITH PUBLICI
Collier's
Watch for Bacall
BY KYLE CRICHTON
LIFE
in Hollywood
LIBERTY GOES TO THE MOVIES
PM
HOLLYWOOD TINTYPE: Lauren Keeps the Audiences Looking
Know Thyself
NIGHT WOODS
BY ADRIAN
BROADWAY
LOOK
Sunday Mirror
Lauren Bacall... she's a shape with a voice
INTERESTING PEOPLE
Here's What You Co
1. DIRECT MAIL: Send out a special pos
a new personality is coming their way. U
evening to meet her when she will be at you
site Humphrey Bogart in "To Have And
Hawks production. Let them know Lauren Ba
dom and they can be in at the start of an ama
your theatre during your playdate.
2. FOR LOBBY: Blow up this layout direct fro
display in your lobby, in advance of your
streamer head: "Take A Look At 'The Look.'" The
ences to see Lauren Bacall in her sensational de
And Have Not," a Howard Hawks production.
3. CONTEST: During the film's run, conduct a new
for the best 50-word letter on "Why I think Lauren
come a star." Offer War Bond prize or guest seats to
letter and publish winner's name in newspaper.

Odmor za vrijeme snimanja filma *The Big Sleep*

Na klaviru Harryja Trumana

Naše vjenčanje: Louis Bromfield, Bogie, Mary Bromfield, majka, ja, George Hawkins, sudac Shettler

Bogie i ja

U Washingtonu: David Hopkins, nepoznati, Dick Conte, Phil Dunne, June Havoc, John Huston, Bogie, Paul Henreid, ja, Joe Sistrom, Evelyn Keyes, Danny Kaye, Shepperd Strudwick, Jane Wyatt, Geraldine Brooks, Arthur Kober.

Na jedrenjaku »Santana«

Ručak za Olivierove: Laurence Olivier, Clifton Webb, Dick Sale, Vivien Leigh, Joan Bennett, Charlie Feldman iza Bogieja i mene, Mary Anita Sale kraj Charlieja, Nadia Sale naslonjena na mene, Reggie Gardiner sjedi do Maybelle Webb

Na snimanju *Afričke kraljice* s Katie i Bogiejem

Obitelj Humphreya Bogarta

Bogie sa Steveom i Leslie

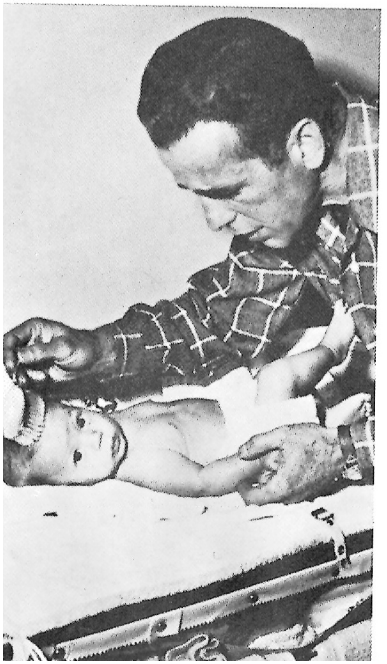

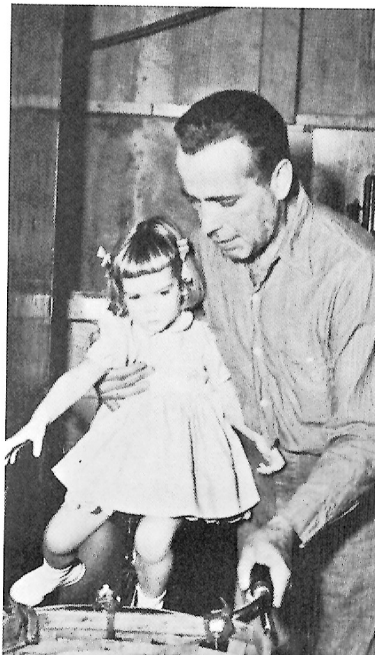

S Leslie

Sa Steveom

Naša božićna čestitka one godine kad je Bogie umro

S Adlaiem Stevensonom

Premijera u New Yorku: *Kako se udati za milijunaša*

S Frankom Sinatrom

Sa Slim Hayward i Hemingwayem u Španjolskoj

S Robertom i Ethelom Kennedy

S Jasonom prije vjenčanja

S Jasonom i Samom

S naslovne stranice časopisa *Life*

Mjuzikl *Applause* na Broadwayu s glumcem Len Cariou

Dodjela nagrade »*Tony*«.

S Leslie

Sa Steveom

Iz filma *Murder on the Orient Express*

Sa Samom

Danas